

ANTIREVOLUTIONNAIRE STAATKUNDE

ORGAAN VAN DE

Dr. ABRAHAM KUYPERSTICHTING
TER BEVORDERING VAN DE STUDIE
DER ANTIREVOLUTIONNAIRE BEGINSELEN

ONDER REDACTIE VAN

Prof. Mr. A. ANEMA - Mr. Dr. E. J. BEUMER - Dr. H. COLIJN
Mr. H. A. DAMBRINK - Prof. Dr. H. DOOYEWEERD
Ds. J. JONGELEEN - Dr. J. W. NOTEBOOM - Prof. Mr.
V. H. RUTGERS - J. SCHOUTEN - Prof. Dr. J. SEVERIJN

VIJFTIENDE JAARGANG

UITGAVE VAN J. H. KOK N.V. TE KAMPEN 1939

REGISTER 15e JAARGANG.

ALPHABETISCHE LIJST VAN SCHRIJVERS.

	Blz.
Andel, Mr. J. van	Het ontwerp-Inentingswet 1939 241
Beumer, Mr. Dr. E. J.	De Macht der Kroon 97
Beumer, Mr. Dr. E. J.	Het Parlement en zijne taak 49
Borst, Mr. P.	De weg naar een sociaal en economisch geordende maatschappij 400
Bruins Slot, Dr. J. A. H. J. S.	De mogelijkheid van Nationale Politiek 193
Bruins Slot, Dr. J. A. H. J. S.	Staatsabsolutisme onder Lodewijk XIV 481
Brillenburger Wurth, Dr. G.	De Antithese in onzen tijd 457
Fuykschot, F. P.	Staatspensioen 120, 175
Gaay Fortman, Mr. B. de	Het vraagstuk van den eed 312
Klatter, J.	De schaduwen van heden 385
Klatter, J.	Noord-Afrika, Italië en de „As” 259
Lammers, G. J.	De oorzaken en gevolgen van het aftreden van het Vierde Kabinet-Colijn 544
Langedijk, Dr. D.	De Bijbel en de Openbare School 210, 274, 361
Lonkhuyzen, Dr. J. van	Wilson en den Volkenbond 529
Molen, Dr. Gesina H. J. v. d.	Neutraliteit in het Volkenrecht 433
Noteboom, Dr. J. W.	De Provinciale Verkiezingen 1919—1939 227
Noteboom, Dr. J. W.	Partijformatie op Protestantsch-Christe- lijken Grondslag 160
Sleumer Tzn., Dr. W.	Het Wetsontwerp-1939 en de H. B. S.-A 346
Sprey, Dr. K.	M. Tullius Cicero over den Staat 145
Stellinga, Dr. J. R.	De wijziging van de wet van 1855 op het recht van Vereeniging en Vergadering 503
Stellinga, Dr. J. R.	Door gemeenten opgerichte naamlooze vennootschappen en stichtingen 328, 413
Westerveld, Dr. H. F. J.	De Parlementaire Enquête 17
Zaal, Ds C. v. d.	De geestelijke en cultureele verzorging van tewerkgestelden in Rijkswerkver- schaffing 289
Zijlstra, A.	Journalistiek en Politiek 1, 67

ALPHABETISCH ZAKENREGISTER.

(Adviezen en artikelen)

	Blz.
<i>Afrika. Noord.</i> —, Italië en de „As” door J. Klatter	259
<i>Ambtenarenverbod</i> en N. S. B. (Adv. Rubr.)	240
<i>Ambtsgebed.</i> Invoering van openingsgebed voor raadsvergaderingen, formulier, liberalen en socialisten, christelijk karakter van het gebed (Adv. Rubr.)	522
<i>Anti-Revolutionair beginsel.</i> Vrije artsenukeuze, —, voordeelen en bezwaren, ontwikkeling ziekenfondsen e.d. (Adv. Rubr.)	231
<i>Anti-Revolutionair program.</i> Doodstraf en —, eisch van gerechtigheid, praktijk (Adv. Rubr.)	374
<i>Anti-Revolutionair standpunt.</i> Democratisch Staatsbestuur; —, bezwaren tegen lidmaatschap van „Eenheid door Democratie” (Adv. Rubr.)	134
<i>Antithese.</i> De — in onzen tijd door Dr. G. Brillenburg Wurth	457
<i>Arbeidsontwikkeling.</i> Subsidieaanvraag ten behoeve van Instituut voor — (Adv. Rubr.)	41
<i>Armenzorg.</i> Overheidszorg en diaconale zorg; beginsel der diaconale zorg; — en sociale verzekering; praktijk; aanvullende diaconale zorg (Adv. Rubr.)	42
<i>Artsenukeuze.</i> Vrije —, a. r. beginsel, voordeelen en bezwaren, ontwikkeling ziekenfondsen e. d. (Adv. Rubr.)	231
<i>Bedrijfsorganisatie.</i> De weg naar een sociaal en economisch geordende maatschappij door Mr. P. Borst	400
<i>Begraafplaats.</i> Urnenbewaarpplaats en plaatsing van urnen op gemeentelijke — (Adv. Rubr.)	187
<i>Belasting.</i> Personeele — en Zondagsrust (Adv. Rubr.)	238
<i>Bijbel.</i> De — op de Openbare School door Dr. D. Langedijk	210, 274, 361
<i>Candidaatstelling</i> gemeenteraad, verbintenis tusschen kiesvereniging en raadsleden (Adv. Rubr.)	230
<i>Candidaatstelling</i> voor den gemeenteraad; maatregelen tegen verkiezing bij voorkeurstemmen; zwaartepunt moet liggen bij een goed beleid; richtlijnen daarvoor (Adv. Rubr.)	141
<i>C. D. U.</i> Ouderdomszorg; uitlatingen van Dr. Colijn; uitgaven van Overheid, Kerk en Maatschappij voor ouderdomszorg en andere steunverleening, standpunt der — inzake staatspensioen (Adv. Rubr.)	137
<i>Cicero.</i> M. Tullius — over den Staat door Dr. K. Sprey	145
<i>Conjunctuur.</i> Werkloosheid; Duitschland; politiek van groote werken; kapitaalheffing; uitvoerverbod van kapitaal; staatssocialisme of staats- — (Adv. Rubr.)	35
<i>Democratisch</i> Staatsbestuur; a. r. standpunt; bezwaren tegen lidmaatschap van „Eenheid door Democratie” (Adv. Rubr.)	134
<i>Diaconale.</i> Overheidszorg en — zorg; beginsel der — zorg; armenzorg en sociale verzekering; praktijk; aanvullende — zorg? (Adv. Rubr.)	42
<i>Dienstweigering,</i> Opruiing, Strafwet (Adv. Rubr.)	236

	Blz.
<i>Doodstraf</i> , a. r. program, eisch van gerechtigheid, praktijk (Adv.Rubr)	374
<i>Dooyeweerd</i> . Souvereiniteit in eigen kring; begrip; opvatting Kuypers en —; schriftuurlijke grondslag (Adv.Rubr.)	567
<i>Duitschland</i> . Werkloosheid; —; politiek van groote werken; kapitaalheffing; uitvoerverbod van kapitaal; staats-socialisme of staatsconjunctuur (Adv.Rubr.)	35
<i>Eed</i> . Het vraagstuk van den — door Mr B. de Gaay Fortman.	312
<i>Eenheid door Democratie</i> . Democratisch Staatsbestuur; a. r. standpunt; bezwaren tegen lidmaatschap van — (Adv.Rubr.)	134
<i>Eigendom</i> . Particulier — en raadsverordening, wettelijke zijde der zaak (Adv.Rubr.)	373
<i>Enquête</i> . De parlementaire — door Dr. H. F. J. Westerveld	17
<i>Gemeenteraad</i> . Candidaatstelling —, verbintenis tusschen kiesvereniging en raadsleden (Adv.Rubr.)	230
<i>Gemeenteraad</i> . Candidaatstelling voor den —; maatregelen tegen verkiezing bij voorkeurstemmen; zwaartepunt moet liggen bij een goed beleid; richtlijnen daarvoor (Adv.Rubr.)	141
<i>H. B. S.</i> Het Wetsontwerp-1939 en de — -A door Dr. W. Sleumer Tzn	346
<i>Inentingswet</i> . Het Ontwerp- — -1939 door Mr J. van Andel Gzn	241
<i>Internationale Rondblik</i> . De Schaduwen van heden door J. Klatter	385
<i>Italië</i> . Noord-Afrika, —, en de „As” door J. Klatter	259
<i>Joden</i> . Rassenvraagstuk; —; chr. standpunt op kerkelijk economisch en politiek terrein (Adv.Rubr.)	569
<i>Joden</i> . A. R. Kiesvereen; toelating van orthodoxe — als lid (Adv.Rubr.)	571
<i>Journalistiek</i> en Politiek door A. Zijlstra	1, 67
<i>Kabinet-Colijn</i> . Oorzaken en gevolgen van het aftreden van het Vierde — door G. J. Lammers	544
<i>Kapitaalheffing</i> . Werkloosheid; Duitschland; politiek van groote werken; —; uitvoerverbod van kapitaal; staats-socialisme of staatsconjunctuur (Adv.Rubr.)	35
<i>Kiesvereniging</i> . Candidaatstelling gemeenteraad, verbintenis tusschen — en raadsleden (Adv.Rubr.)	230
<i>Kiesvereniging</i> . A. R. —; toelating van orthodoxe joden als lid (Adv.Rubr.)	571
<i>Kroon</i> . De macht der — door Mr. Dr. E. J. Beumer	97
<i>Kruisbeeld</i> in de raadszaal, misverstand aangaande de bezwaren tegen het gebruiken van z. g. religieuze beelden, politiek bezwaar (Adv.Rubr.)	88
<i>Kweekelingen</i> . Leerlingenschaal lagere scholen, — met acte (Adv.Rubr.)	377
<i>Kuypers</i> . Souvereiniteit in eigen kring; begrip; opvatting — en Dooyeweerd; schriftuurlijke grondslag (Adv.Rubr.)	567
<i>Leerlingenschaal</i> lagere scholen, Kweekelingen met acte (Adv.Rubr.)	377

	Blz.
<i>Luchtafweergeschut.</i> Aanschaffing — door provincie; staatrechtelijke bezwaren; taak der provincie (Adv.Rubr.)	516
<i>Naamlooze.</i> Door gemeenten opgerichte — vennootschappen en stichtingen door Dr. J. R. Stellinga	328, 413
<i>Nationale.</i> De mogelijkheid van — politiek door Dr. J. A. H. J. S. Bruins Slot	193
<i>Nevenfuncties.</i> Vrijheid van werknemers inzake het aanvaarden van publieke, kerkelijke of maatschappelijke functies (Adv.Rubr.)	282
<i>Neutraliteit</i> in het Volkenrecht door Dr. Gesina H. J. van der Molen	433
<i>N. S. B.</i> Ambtenarenverbod en — (Adv.Rubr.)	240
<i>Onderwijs.</i> De Bijbel en de Openbare School door Dr. J. Langedijk 210, 274,	361
<i>Onderwijs.</i> Het Wetsontwerp-1939 en de H. B. S.-A door Dr. J. Sleumer Tzn	346
<i>Onderwijs.</i> Leerlingenschaal lagere scholen, kweekelingen met akte (Adv.Rubr.)	377
<i>Openbare.</i> De Bijbel en de — School door Dr. J. Langedijk 210, 274,	361
<i>Ordering.</i> De weg naar een sociaal en economisch geordende maatschappij door Mr. P. Borst	400
<i>Overheidszorg</i> en diaconale zorg; beginsel der diaconale zorg; armenzorg en sociale verzekering; praktijk; aanvullende diaconale zorg? (Adv.Rubr.)	42
<i>Ouderdomszorg;</i> uitlatingen van Dr. Colijn; uitgaven van Overheid, Kerk en Maatschappij voor ouderdomszorg en andere steunverlening; standpunt der C. D. U. inzake staatspensioen (Adv.Rubr.)	137
<i>Parlement.</i> Het — en zijne taak door Mr. Dr. E. J. Beumer	49
<i>Parlementaire.</i> De — Enquête door Dr. H. F. J. Westerveld	17
<i>Personeele</i> belasting en Zondagsrust (Adv.Rubr.)	238
<i>Politiek.</i> De mogelijkheid van nationale — door Dr. A. J. H. J. S. Bruins Slot	193
<i>Politiek.</i> Journalistiek en — door A. Zijlstra	1, 67
<i>Provinciale.</i> De — verkiezingen 1919—1939 door Dr. J. W. Noteboom	227
<i>Provincie.</i> Aanschaffing luchtafweergeschut door —; staatrechtelijke bezwaren; taak der — (Adv.Rubr.)	516
<i>Raadslidmaatschap.</i> Tewerkgestelde bij werkverschaffing en — (Adv.Rubr.)	520
<i>Raadszaal.</i> Kruisbeeld in de —, misverstand aangaande de bezwaren tegen het gebruiken van z.g. religieuze beelden, politiek bezwaar (Adv.Rubr.)	88
<i>Rassenvraagstuk;</i> joden; chr. standpunt op kerkelijk, economisch en politiek terrein (Adv.Rubr.)	569
<i>School.</i> De Bijbel en de Openbare — door Dr. J. Langedijk 210, 274,	361
<i>Sociale.</i> Overheidszorg en diaconale zorg; beginsel der diaconale zorg; armenzorg en — verzekering; praktijk; aanvullende diaconale zorg? (Adv.Rubr.)	42

	Blz.
<i>Sovereiniteit</i> in eigen kring; begrip; opvatting Kuyper en Dooyeweerd; schriftuurlijke grondslag (Adv.Rubr.)	567
<i>Staat</i> . M. Tullius Cicero en den — door Dr. K. Sprey	145
<i>Staatsabsolutisme</i> onder Lodewijk XIV door Dr. J. A. H. J. S. Bruins Slot	481
<i>Staatsconjectuur</i> . Werkloosheid; Duitschland; politiek van groote werken; kapitaalheffing; uitvoerverbod van kapitaal; staatsabsolutisme of — (Adv.Rubr.)	35
<i>Staatspensioen</i> door F. P. Fuykschot	120, 175
<i>Staatspensioen</i> . Ouderdomszorg; uitlatingen van Dr. Colijn; uitgaven van Overheid, Kerk en Maatschappij voor ouderdomszorg; en andere steunverleening; standpunt der C. D. U. inzake — (Adv.Rubr.)	137
<i>Staatssocialisme</i> . Werkloosheid; Duitschland; politiek van groote werken; kapitaalheffing; uitvoerverbod van kapitaal; — of staatsconjectuur (Adv.Rubr.)	35
<i>Stichtingen</i> . Door gemeenten opgerichte naamlooze vennootschappen en — door Dr. J. R. Stellinga	328, 413
<i>Strafwet</i> . Dienstweigering, opruïing, — (Adv.Rubr.)	236
<i>Subsidieaanvraag</i> ten behoeve van Instituut voor Arbeidersontwikkeling (Adv.Rubr.)	41
<i>Subsidieverleening</i> . Ziekenfondsen en Ziekenhuisverplegingsfondsen, — van gemeentewege (Adv.Rubr.)	234
<i>Uitvoerverbod</i> . Werkloosheid; Duitschland; politiek van groote werken; kapitaalheffing; — van kapitaal; staatsocialisme of staatsconjectuur (Adv.Rubr.)	35
<i>Urnenbewaarpplaats</i> en plaatsing van urnen op gemeentelijke begraafplaats (Adv.Rubr.)	187
<i>Vaccinedwang</i> . Het ontwerp-Inentingswet 1939 door Mr. J. van Anel Gzn.	241
<i>Vennootschappen</i> . Door gemeenten opgerichte naamlooze — en stichtingen door Dr. J. R. Stellinga	328, 413
<i>Vereeniging en Vergadering</i> . De wijziging van de wet van 1855 op het recht van — door Dr. J. R. Stellinga	503
<i>Verkiezing</i> . Candidaatstelling voor den gemeenteraad; maatregelen tegen — bij voorkeurstemmen; zwaartepunt moet liggen bij een goed beleid; richtlijnen daarvoor (Adv.Rubr.)	141
<i>Verkiezingen</i> . De Provinciale — 1919—1939 door Dr. J. W. Noteboom	227
<i>Verzekering</i> . Overheidszorg en diaconale zorg; beginsel der diaconale zorg; armenzorg en sociale —; praktijk; aanvullende diaconale zorg? (Adv.Rubr.)	42
<i>Volkenbond</i> . Wilson en den — door Dr. J. van Lonkhuyzen	529
<i>Volkenrecht</i> . Neutraliteit in het — door Dr. Gesina H. J. van der Molen	433
<i>Voorkeurstemmen</i> . Candidaatstelling voor den gemeenteraad; maatregelen tegen verkiezing bij —; zwaartepunt moet liggen bij een goed beleid; richtlijnen daarvoor (Adv.Rubr.)	141

	Blz.
<i>Werkloosheid</i> ; Duitschland; politiek van groote werken; kapitaalheffing; uitvoerverbod van kapitaal; staats-socialisme of staatsconjunction (Adv.Rubr.)	35
<i>Werkloosheid</i> . De geestelijke en cultureele verzorging van de tewerkgestelden in Rijkswerkverschaffing door Ds. C. van der Zaal	289
<i>Werkloosheid</i> . Tewerkgestelde bij werkverschaffing en raadslidmaatschap (Adv.Rubr.)	520
<i>Werkverschaffing</i> De geestelijke en cultureele verzorging van de tewerkgestelden in Rijks- — door Ds C. van der Zaal	289
<i>Werkverschaffing</i> . Tewerkgestelde bij — en raadslidmaatschap (Adv. Rubr.)	520
<i>Wilson</i> en den Volkenbond door Dr. J. van Lonkhuyzen	529
<i>Ziekensfondsen</i> . Vrije artsenkeuze, a. r. beginsel, voordeelen en bezwaren, ontwikkeling — e. d. (Adv.Rubr.)	231
<i>Ziekensfondsen</i> en Ziekenhuisverplegingsfondsen, subsidieverleening van gemeentewege (Adv.Rubr.)	234
<i>Zondagsrust</i> . Personeele belasting en Zondagsrust (Adv.Rubr.)	238

BOEKBESPREKINGEN.

Albarda, Ir. J. W.	Een kwarteeuw parlementaire werkzaamheid in dienst van de bevrijding der nederlandse arbeidersklasse. Een beeld van de groei der nederlandse volksgemeenschap	287
Alberts, Dr. A.	Baud en Thorbecke 1847—1851 (Diss. Utr.)	528
Beek, Dr. K. H. van	Over collectief overleg in het bedrijfsleven; analytische beschouwingen over de ontwikkeling — voornamelijk in den landbouw	576
Bos, F. L.	Archiefstukken betreffende de Afscheiding van 1834	526
Brugmans, G.	Napoleon, de mensch en dictator	580
Cleeff, Ed. van	Sociaal-economische ordening. Een ideologisch-sociologische beschouwing van religieus standpunt	578
Colenbrander, Prof. Dr. H. T.	Willem II, Koning der Nederlanden	526
Cooper, Benjamin	Ridder zonder vrees of blaam, een groote verjaarspartij met genoodigde en ongenode gasten ter eere van den 70-jarigen Hendrikus Colijn	526
Deursen, Dr. A. van	Waar zijn de verstrooide stammen Israëls gebleven?	579

	Blz.
Dooyeweerd, Prof. Dr. H.	De weg der differentia in strafrecht en reclasseering 528
Graaff, Dr. A. de	Het Gilde en de ordening. (Hoe de klok wordt teruggedraaid!) 577
Graaf, J. de	Uit het Archief der Marken en Almen en Harfsen 527
Haar, Dr. C. C.	De zelfbestuurpolitiek ten opzichte van de koste verklaringslandschappen in Ned. Indië (Utr. Diss.)
Hartogh, Prof. Dr. G. M.	Het Christelijk Gereformeerd Seminarium te Amsterdam 528
Henderson, G. C. M. G. Sir Nevile	Final Report on the circumstances leading to the termination of his Mission to Berlin, 26 September 1939 579
Huygens, Dr. W.	De Wieringermeer 579
Huijts, Mr. J.	De buitenlandsche politiek van de Sowjetunie 579
Jitta, Prof. Mr. A. C. Josephus	Goede en slechte ordening 577
Kasteel, Dr. P.	Abraham Kuyper (Diss. Leuven) 94
Kiers, Dr. J.	De bevelens des Konings. De verhouding van Koning, Minister en Landvoogd historisch verklaard (Utr. Diss.) 528
Kok, J. H.	Uit de geschiedenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland 528
Kruisheer, Dr. J. C.	De practijk der ordening. De Nederlandse ordeningswetgeving voor het industriele bedrijfsleven en haar toepassing 577
Kuin, Dr. P.	Ordening als maatschappelijk verschijnsel 575
Lentz, J. L.	Supplement op de bevolkingsboekhouding 384
Levenbach, Mr. Marius G.	Organisatievormen in het Nederlandse arbeidsrecht 384
Lonkhuyzen, Dr. J. van	De blijvende schriftuurlijke grondgedachte van art. 36 onzer geloofsbelijdenis 190
Mok, Mr. Dr. S.	Het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van bepalingen van collectieve arbeidsovereenkomsten 576
Nagtegaal, Dr. C.	De voormalige zelfbesturende en Gouvernementslandschappen in Zuid-Oost-Borneo (Utr. Diss.) 528
Nederbragt, Dr. J. A.	Studien und Skizzen 526
Nooy, J. de	Eenheid en Vrijheid in het nationale onderwijs onder Koning Willem I (Utr. Diss.) 528
Plessner, Dr. H.	De huidige verhouding tusschen oorlog en vrede 579
Ridderbos, Dr. N. H.	De „werkers der ongerechtigheid” in de individueele Psalmen (Diss. V.U.). 384
Schelven, Prof. Dr. A. A. van	Marnix van St. Aldegonde 574
Schelven, Dr. E. M. E. van	Het Verdrag nopens bestijding van terrorisme (Diss. V.U.) 476
Schermerhorn, Prof. Ir. W.	Democratie en geestelijke herbewapening 527
Schotel, B. A.	Het Bloed der Aarde zingt in Hitlerland 478
Sleen, Dr. W. G. N. van der	Zuid-Afrika 48

	Blz.
Stemerding, S.	De Derde Held 579
Stolk, Mr. Dr. A. A. H.	Organisatie der Rijkseenheid, Koloniale Raad, Raad Overzee, Imperiale Raad (Utr. Diss.) 528
Veenhof, Ds. C.	In Kuyper's lijn 580
Veenhof, Ds. C.	Souvereiniteit in Eigen Kring 579
Veraart, Prof. Dr. J. A.	Joden van Nederland 48
Verkerk, Mr. E. P.	Toelatingseischen voor het lidmaatschap van den Volkenbond (Diss. V.U.) 528
Visser, Dr. H. B.	De geschiedenis van den Sabbatsstrijd onder Gereformeerden in de zeventiende eeuw (Diss. V.U.) 579
Waal, A. M. van de	Lijst van Litteratuur nopens de Nederlandsche Bank 579
Wel, Jos. van	Het geld van alle tijden 580
Wijk, J. van der	Inkomens- en Vermogensverdeling 580
Berichten en Bijdragen, uitgegeven vanwege de Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs	480
Christelijk Nationaal Vakverbond, 18e verslag 1 Jan. 1937—31 Dec. 1938	478
De aspecten van het Openbaar Onderwijs in Ned. Indië	579
De Opbouw, Democratisch tijdschrift voor Nederland en Indië, Mei/Juni-nummer 1939	479
De School en de geestelijke volksgezondheid	580
De Utrechtsche Bondsdag 1939 van de J.V. op G.G.	527
Gemeentelijk Jaarboek voor 1939	477
Handleiding en tabellen ter berekening van de aanslagen der Rijksinkomsten-, Gemeentefonds-, Vermogens en Verdedigingsbelasting voor 1939/40	580
Hitler Stap voor Stap 1933—1939, vertaald uit The Times van Dinsdag 26 September 1939	579
Het Deutsche Witboek	528
Het Engelsche Witboek	527
Naar de nieuwe gemeenschap, Orgaan van het Comité voor de actie naar de Nieuwe Gemeenschap"	379
N. V. L. Studieorgaan voor het luchtbeschermingsvraagstuk, Juli 1939	580
Vijf en twintig jaren gemeentelijke financiële administratie en contrôle 1914/1939	580
23e Jaarverslag 1938 Alg. Ned. Chr. Ambtenaarsbond	580
9de Jaarverslag 1938 van de Stichting „Réveil Archief"	580
Jaarverslag van den Chr. Boeren- en Tuindersbond in Nederland over 1938 met bijlagen	580
Verslag betreffende de werkzaamheden en de financiën van den Nederl. Bond van Chr. Fabrieks- en Transportarbeiders over de jaren 1937 en 1938	580

JOURNALISTIEK EN POLITIEK

DOOR

A. ZIJLSTRA.

I.

Journalistiek is publiciteit. Zij bericht en beoordeelt het gebeuren in de wereld en kan dus naar haren aard inzonderheid niet zwijgen over het gebeuren in het publieke leven, het leven ook der politiek.

Berichten is oordeelen. Zooals VINET het zeide: Raconter, c' est juger. Neutraliteit is een waan. Publiceeren is aandacht trekken en kan licht voeren buiten de waarheid. Het is ook propaganda voor een meening. Het is invloed oefenen. En zoo is de journalistiek berichtgeven, oordeelen en propageeren. Het is begrijpelijk, dat de politiek haar tegelijk zoekt en vreest. Haar vreest en misbruikt, inzonderheid als zij op verkeerde wegen gaat en de waarheid niet kan verdragen.

Publiciteit is een der hechtste waarborgen voor de volksvrijheid.

De vrijheid van woord en geschrift is voor die vrijheid zelfs van grootere waarde dan het bezit eener volksvertegenwoordiging. Ook het parlement kan de journalistiek in zijn dienst nemen en haar vreezen.

Het kwaad zoekt het duister. Licht voorkomt veel misdaad.

Een vrije journalistiek is een rijke gave voor een volk. Een der voorwaarden voor zijn wezenlijke vrijheid. Als het politieke leven verwordt tot despotie, 't zij die uit het volk zelve oprijst door revolutionaire actie of door het staatsleven wordt gewerkt, vindt de vrije journalistiek aanstonds een poging tot onderdrukking op haar weg. Maar een macht, die ten goede kan geleid door de genade Gods, kan tot kwaad worden, als booze machten haar veroveren en zich van haar bedienen.

Zoo kan de journalistiek een vloek worden voor een volk, voor de wereld. Zij brengt dan ook haar eigen vrijheid om hals.

Die de zonde dient is een slaaf der zonde. Vrijheid is alleen mogelijk waar het Woord Gods in eere is en de wet Gods wordt verstaan.

Ook van het publieke leven geldt: indien de Zoon u zal vrijgemaakt hebben, zoo zult gij waarlijk vrij zijn. Joh. 8 : 36.

Dan geldt het woord der Schrift: waar de Geest des Heeren is, aldaar is vrijheid. 2 Cor. 3 : 17.

Eerst dan is het fundament gelegd voor de vrijheid der politiek, maar ook voor de vrijheid der journalistiek. Zij bestrijden elkander dan niet meer. Zij trachten elkander te dienen.

Zulk een toestand is echter een werk van eeuwen.

Ook in het publieke leven is er een ontwikkeling.

Geen evolutie door immanente kracht, maar een ontplooiing naar den raad van onzen God en door de werking Zijner genade.

De groote kracht der journalistiek dagteekent eerst van het midden der vorige eeuw. De uitvinding der boekdrukkunst scheidt dan haar mogelijkheden. De technische vindingen der vorige en van onze eeuw geven haar heur breede vlucht. Naarmate haar betekenis wast, is haar vrijheid moeilijker te beteugelen. Maar verliest zij die, het is niet in de eerste plaats het gevolg van het insluipen van verderf in het staatsleven, maar van het feit, dat zij daartoe zelf heeft meegewerkt. Vrijheid wortelt altijd in verantwoordelijkheid en verantwoordelijkheid ligt alleen vast in het geloof, dat er een rechtvaardig oordeel is van een rechtvaardig God. Een journalistiek, die haar kracht zoekt in ongebondenheid, berooft zich zelf van haar vrijheid. Zij wordt slavin, eerst van haar eigen, daarna van anderer ondeugden. En dit kwaad bedreigt haar thans in niet geringe mate.

Zoo zou zij op de hoogte van haar bloei kunnen storten in de diepste vernedering.

In den loop der eeuwen heeft het binden der vrije journalistiek niet alleen gelegen in de vrees van een overheid, die absolute macht begeert en dus geen vrije beoordeeling kan dulden, maar niet minder in haar eigen fouten. Het kan zoo ver gaan, dat een overheid de vrijheid der pers niet meer dulden kan. Maar dan heeft zij ook die slavernij aan zich zelf te wijten.

Zoo is de vrijheid van publiciteit slechts in een christelijke maat-

schappij en in een christelijken staat mogelijk. En zij is dan mogelijk al naarmate èn de staat beheerscht wordt door de gehoorzaamheid aan de souvereiniteit Gods en van Zijn heilig Woord, èn de journalistiek zich haar verantwoordelijkheid voor den Drieënen God bewust is.

Vrijheid van drukpers is geen vrucht der revolutiebeginselen, al verzekert men dit meer dan eens. Zij houdt nauw verband met de vrijheid van godsdienst. En het is niet te weerspreken, dat zulke vrijheid steeds het best wordt gevonden in staten en in de maatschappij, waar de beginselen van het Calvinisme wortel hebben geschoten in het volksleven.

Wij zeggen daarmee niet, dat de Calvinisten het steeds zoo hebben verstaan. Ook zij hebben langen tijd geleefd in de misvatting, dat de staat het geestelijk leven mee had te beheerschen, niet door het goede te bepalen, maar door het kwade te weren. Het een is echter niet mogelijk zonder het andere.

Alleen zal het steeds dieper doordringen in de ordinantiën Gods voor het staatsleven en voor elken levenskring moeten voeren tot de vrijheid, die de kroon is van een gehoorzaam leven.

Terecht schrijft de SAVORNIN LOHMAN in zijn Constitutie als toelichting op artikel 7: niemand heeft voorafgaand verlof noodig, om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet: „absolute vrijheid van gedachtenwisseling bestaat nergens en behoort ook nergens te bestaan. Evenmin als de absolute vrijheid om zijn vuisten te gebruiken. Ja nog minder dan deze. Want de tong „een onbedwinglijk kwaad vol van doodelijk venijn” kan veel meer, kan vooral op grooter schaal kwaad berokkenen dan de vuist. Bescherming van overheidswege tegen misbruik van het woord is dus geenszins overbodig.”

Op zichzelf, dus vervolgt hij, is er in een preventief toezicht niets onredelijks. Repressie werkt ook wel, evenals iedere strafbedreiging, maar is die werking voldoende? Het door de drukpers bedreven kwaad werkt door, ook als de bedrijver gestraft is.

De bewering dat de pers door de pers gecorrigeerd wordt, is zeer betwistbaar. De ondervinding leert, dat mede door den invloed eener bedorven pers niet alleen personen, maar ook volken ten gronde zijn gegaan.

Alleen, in de preventie ligt een onoverkomelijk bezwaar.

Wie kan en wie mag beslissen wat al dan niet goed is?

De kerk of de overheid?

De ondervinding leert, dat, naarmate de overheid vrijer is om onbelemmerd door de publieke opinie naar eigen inzicht te handelen, zij van die vrijheid misbruik maakt door de maatregelen, waartegen de pers anders zoude zijn opgekomen, onbekommerd te doen voortduren.

De overheid kan de contrôle der openbaarheid niet ontberen en zonder vrije pers is er geen openbaarheid.

Dat leeren onze dagen ons wel.

DE SAVORNIN LOHMAN constateert volkomen terecht, dat het in de eerste plaats de christen is, die geroepen wordt voor de drukpersvrijheid te strijden. Zijn Heere en Meester, die de Waarheid is, en wegens Zijn getuigenis is gekruisigd, heeft hem opgedragen eveneens te getuigen ook tegenover de overheden des volks, zij het ook, dat voor hem zelf lijden daarvan het gevolg kan zijn. Daarom mag hij, wat ook de overheid doet om hem het spreken te beletten, niet zwijgen, indien zijn geloof hem tot spreken dringt.

Hij zelf kan ook door zijn spreken kwaad doen, want de mensch is van nature zondig en kortzichtig, maar naarmate hij in meerdere mate gehoorzaam is aan zijn God, zal hij te minder gevaar loopen in het kwade te vervallen.

Zoo kan dan gezegd, dat het de meest besliste christenen geweest zijn, die de vrijheid der drukpers hebben veroverd.

Hiermede schijnt in strijd, dat meer dan eens door Christenen, die eerst voor de vrijheid van spreken hun leven hadden gewaagd, drukperscensuur is ingevoerd. Die strijd is slechts schijnbaar. Want het was hun niet te doen om invoering van een afgetrokken vrijheidsbegrip, maar om den strijd voor de gehoorzaamheid aan het Woord Gods.

En omdat zij in de dwaling verkeerden, dat de staat de ware kerk des Heeren had te beschermen en het ongeloof had te keeren, daarom vervielen zij in de dwaling, dat ook de vrijheid der publiciteit niet kon worden geduld.

Ten slotte moest de ervaring en het dieper doordringen in de beginselen, die op het Woord Gods gegrond zijn, tot beter inzicht leiden.

En zoo staat daar toch het feit in de historie, dat overal, waar gestreden is voor de vrijheid van het Woord Gods, ook de vrijheid in allen levenskring is gediend en bevorderd.

Niet de algemeene term: gewetensvrijheid, kan hier gelden. Ook het geweten zal, wil het ten goede leiden, zich gebonden moeten weten aan het Woord van God.

De vrijheid der journalistiek wortelt in de vrijheid van het Woord Gods. En daarom is die vrijheid dan ook het best gewonnen, waar de volstrekte gehoorzaamheid aan de souvereiniteit Gods en van Zijn heilig Woord richtsnoer werd voor hart en leven.

Zoo kan dan ook het woord van DE SAVORNIN LOHMAN ten volle aanvaard: de vrijheid voor allen is het gevolg van de vrijheid, die den christen toekomt. En daardoor berust de vrijheid der journalistiek dan ook veelmeer in de zeden dan op de wet. Wie voor de vrijheid der journalistiek strijdt moge altijd gedachtig zijn aan de zware verantwoordelijkheid, die deze vrijheid oplegt.

Het is onze bedoeling de waarheid dezer beschouwingen te toetsen aan de historie der verhouding van politiek en journalistiek.

Deze geschiedenis is zeer rijk en wij kunnen niet meer doen dan enkele hoofdlijnen trekken, maar wij hopen dat zoo te kunnen doen, dat men toch een goed denkbeeld krijgt van den strijd, die hier is gevoerd en nog altijd voortduurt.

Want werd veel vrijheid gewonnen, misschien was nimmer meer dan thans die verworven vrijheid in gevaar.

Wij willen om een eenigszins geordend overzicht mogelijk te maken de geschiedenis, die wij wenschen te beschrijven, verdeelen in een vijftal perioden.

De eerste periode is die van de 17e eeuw tot de Fransche revolutie.

De tweede loopt van de Fransche revolutie tot de revolutie van 1848.

De derde reikt van 1848 tot het begin van den wereldoorlog.

De vierde behandelt den toestand gedurende dien oorlog.

En de vijfde is de periode vanaf 1918 tot heden.

II.

De journalistiek, nl. in den zin van periodieke berichtgeving en zoo deelnemend aan den strijd der beginselen, die het leven

beheerschen, dateert eigenlijk eerst van de dagen der reformatie.

Van het humanisme is gezegd, dat het den mensch belang leerde stellen in alle dingen van het leven. En zeker mogen wij hier de beteekenis der renaissance niet voorbijzien.

Maar de reformatie beteekende een nog meer intense belangstelling en een strijd om alle dingen te plaatsen onder de regeering van het geopenbaarde Woord.

De reformatoren gevoelden de behoefte om hun gedachten te verbreiden ook door het geschreven en gedrukte woord.

Couranten kenden zij niet. Wel vlugschriften, brochures. En de uitvinding der boekdrukkunst versterkte zeer hun kracht.

Zoo werd in dezen tijd gestreden voor de vrijheid van het woord en het geschrift, maar men doelde dan meer op het boek dan op de courant.

Toen in de dagen der Fransche revolutie MIRABEAU zijn pleidooi voor de vrijheid der pers, de moeder aller vrijheden zooals hij dacht, wilde houden, vertaalde hij een woord van MILTON tot het Engelsche parlement, dat zijn macht voor een goed deel dankte aan de propaganda van het gedrukte woord, maar er, na de overwinning, direct op uit was de vrijheid der pers te beteugelen.

MILTON schreef toen: een mensch te dooden is het dooden van een redelijk schepsel, maar het verbieden van een goed boek is het vernietigen van de rede zelve. Hij beweerde, dat de antieke republieken, Athene en Rome, nimmer geschriften vervolgden. De moderne onderdrukking schreef hij toe aan de auteurs van het pausdom, de concilie van Trente en de Spaansche inquisitie.

Zegt men dat de censuur veel kwaad kan voorkomen, dan merkte hij op, dat het goede en het kwade niet afgescheiden groeien op den akker van het leven; zij ontkiemen naast elkander en slingeren hun takken onafscheidelijk door elkander heen. Wie het eene uittrekt roeit het andere uit. De censuur, die zou moeten onderscheiden tusschen het goede en het kwade, zou door menschen moeten worden uitgeoefend en waar is de mensch, de volkomen mensch, die zulks kan doen?

Maar toen MILTON zoo sprak dacht hij niet aan de courant, maar aan het boek. Periodieken van eenig belang kende men nog niet. Wij mogen zeggen, dat de eersten, die zulke periodieken ook reeds in den vorm van een courant de wereld inzonden — en dat in den

vollen zin des woords, omdat zij verspreiding onder verschillende volken bedoelden — de Hollandsche uitgevers zijn geweest. Hun couranten, ook in de Engelsche en Fransche talen gedrukt, vonden al spoedig in het buitenland veel afzet.

JORISSEN beweert, dat de schepper der Fransche journalistiek kardinaal DE RICHELIEU is geweest.

Deze had in zijn opkomst veel last van allerlei pamfletten, die zich tegen zijn groeienden invloed richtten, en dacht toen aan de beteekenis van een eigen blad. Hij richtte dit op en vond ook een geschikt journalist in RENAUDOT, maar deze ging eerst ter schole bij de Hollandsche pers.

De Nederlandsche drukkers verzonden hun courant naar Frankrijk en Engeland en vonden daar veel belangstelling. Maar al spoedig trad de bekende Sterrenkamer op om strenge censuur te oefenen. In Engeland en trouwens ook in Frankrijk meende men, dat het recht om nieuws te verbreiden, alleen behoorde aan den koning en zijn regeering. En zoo begreep deze RENAUDOT het feitelijk ook.

Naast het blad van RICHELIEU verscheen de „Gazette française”, maar dit nieuwsblad was het journal der koningen en der machten op de aarde. Toch konden ook de eenvoudigen, naar de meening des uitgevers, wil hebben van zijn courant.

Want zij gaf immers betrouwbaar nieuws. Zoo behoefde de koopman zijn waren niet te zenden naar een belegerde stad en de soldaat zich niet aan te bieden in een land waar geen oorlog is. Zonder nog te spreken van de hulp, die de gazette biedt voor diegenen, die aan hun bekenden willen schrijven en die om hun nieuwsgierigheid tegemoet te komen, menigmaal zijn aangewezen op nieuwtjes, die slechts berusten op eigen vinding of op een simpel van hooren zeggen.

Het was wel al te mooi gezegd, want de gazette durfde toch geen nieuws te brengen, dat den machtigen in het land mishaaide.

De „Gazette française” was semi-officieel. Men zegt dat koning LODEWIJK XIII er zelf aan meewerkte. Van RICHELIEU is dit wel zeker en hij bezorgde den uitgever heel wat moeite, als er op het laatste moment, zelfs als de courant reeds gereed was, nog een artikel van hem kwam, dat per sé opgenomen moest worden. Wij staan hier voor een telkens terugkeerend verschijnsel in de jour-

nalistiek, niet alleen onder het ancien régime van den absoluten vorst, maar evengoed later en in onzen tijd: de politiek der machtigen gebruikt de journalistiek inzonderheid voor het buitenlandsch beleid.

Zoo wilde het RICHELIEU, zoo begreep het ook LODEWIJK XIV, al dacht hij dan meer aan brochures dan aan de gazette.

Merkwaardig is de rol, die de Nederlandsche pers toen in de buitenlandsche politiek, de verhoudingen en den strijd der machten, speelde. Die rol was feitelijk al het andere overheerschend.

De Hollandsche regenten duldden in de bladen geen critiek op hun binnenlandsch beleid, maar zagen wel gaarne de belangen der republiek verdedigd tegenover het buitenland.

En onze drukkers en journalisten van toen verstonden de kunst zulks op uitnemende wijze te doen.

Zoo schreef de Fransche krijgsmans en ingenieur VAUBAN aan LOUVOIS in 1674: „het valt mij moeilijk om de domheid onzer gazettes nog langer te dragen. Gij moet orde op de zaak stellen of mij anders veroorloven den koning te vragen de gazettes te verbieden.

Wij ridiculiseeren ons er mee bij den tegenstander in het buitenland. Ik weet wel, dat gij deze zaak niet ernstig neemt, maar de buitenlander neemt haar wel ernstig. Hij meet er onze kracht aan af. Ik moet zeggen, dat de Hollanders beter Fransch schrijven dan de Fransche journalisten.”

Zoo bleef het langen tijd, want men verhaalt nog van een Markies, die de journalistiek van zijn tijd opmerzaam volgde en de pers in het algemeen noemde: La Gazette de Hollande.

Naast de gazette, die het nieuws der wereld moest brengen, verscheen in Frankrijk het „journal der wijzen”, waarin letterkundige en wijsgeerige onderwerpen werden behandeld.

Zoo gebeurde het ook in andere landen en telkens weer deed zich het verschijnsel voor, dat, als de nieuws-journalistiek verdrukt en vervolgd werd, zij een toevlucht voor haar werk trachtte te vinden in de letterkundige pers.

Men schreef dan onder het mom van litteratuur. Om een voorbeeld te noemen: toen het Engelsche parlement ten strengste ging vervolgen, wie mededeelingen deed van zijn besprekingen, werd in een soort litterair orgaan steeds het verhaal opgedischt van het parlement van Lilliput en werden de bekende parlamentsleden met

gefingerde namen aangeduid, of alleen maar met één letter, zóó echter, dat ieder begreep wie werd bedoeld en dit alles werkte zoo ridiculiseerend, dat ten slotte het parlement terugkwam op zijn verboden.

Wij hebben hier dus een derde verschijnsel, dat ons treffen moet.

De vorsten en hun machtige ministers gebruikten de journalistiek voor hun politiek, maar duldden geen vrije pers, die hun daden zou beoordeelen of hun politiek zoude bestrijden.

Maar ook de parlementen hadden het niet op de journalistiek begrepen.

Zeker, zoolang het parlement strijden moest voor eigen positie tegenover de macht van den vorst, zag zij gaarne een vrije journalistiek ten eigen behoeve. Dan moest de censuur vervallen. Een voorbeeld daarvan zien wij in de historie van Engeland.

Onder KAREL I, die regeerde zonder parlement, was van een vrije pers geen sprake.

JACOBUS de eerste had veel smaak gehad in de nieuwsbladen van zijn tijd, maar KAREL I vond ze gevaarlijk en onderdrukte ze met alle macht. Daartoe diende hem de beruchte Sterrenkamer, het gerechtshof dat geroepen was alle misdrijven te vonnissen, die buiten de strafwet vielen.

De Engelsche koning werd tot een streng optreden tegen de nieuwsbladen ook geleid door klachten van buitenlandsche gezanten, inzonderheid die van het Spaansche hof.

Toen het parlement den strijd tegen den koning had gewonnen, werd de Sterrenkamer aanstonds opgeheven en verviel ook daarmee de censuur op de pers. Aanstonds verschenen vele vlugschriften en periodieken, de „newsbooks”, brochures van vier tot zes bladzijden.

In die bladen werd gewoonlijk een zeer scherpe polemiek gevoerd, die ook spoedig het zegevierend parlement trof.

En toen was het aanstonds met de vrijheid uit. Een nieuwe strenge censuur werd ingesteld en het was tegen die censuur, dat, zooals wij reeds mededeelden, MILTON in verzet kwam. Het hielp hem niet veel.

Ook CROMWELL had zijn eigen pers, maar duldde geen vrijheid van critiek en vrijheid van berichtgeving. En het ligt wel voor de hand dat, toen de Stuarts tot het bewind terugkeerden, de

vrijheid er niet grooter op werd. Eerst onder den koning-stadhouder WILLEM werd het weer wat anders. Maar het wapen der preventie, de censuur, bleef, en de straf voor al te stoutmoedige journalisten eveneens.

Zooals wij reeds opmerkten wilde het parlement geen publiceering van zijn handelingen. Het is gebeurd, dat een journalist, die dit verbod overtrad, in het parlement moest verschijnen en op zijn knieën vergiffenis moest vragen.

Het parlement bevreesd voor publiciteit. Wij kunnen het ons thans moeilijk voorstellen, maar zoo was het toenmaals.

Eerst BURKE begreep de beteekenis van de pers ook voor de politiek. Van hem is het woord — het was in de dagen der trias politica —: de pers is de vierde macht.

Maar het moest lang duren eer men dus de macht der publiciteit, de vrijheid der journalistiek durfde te dulden.

Gedurende lange jaren werd de journalistiek door de publieke machten als een vijand gezien, behalve dan als zij er zich zelf van konden bedienen. En de vervolging der journalisten was buitengemeen ernstig. Talrijk zijn de gevallen van boete, schandpaal en gevangenis.

Men mag echter, om billijk te oordeelen, niet vergeten, dat de journalistiek van die dagen zelve schuld droeg aan de vrees, die zij bij de machtigen wekte. De toon was meermalen buitengemeen fel en de beschuldigingen berustten lang niet altijd op feiten.

De laster speelde een gewichtige rol. Ook onderling bestreden de journalisten elkander op de meest felle wijze en talrijke duels worden ons van uit dien tijd gemeld.

Voor al in dagen van beroering was het mede de vrijheid der pers, die leidde tot een uitbarsting van allerlei hartstocht, welke het begrijpelijk maakt, dat de regeeringen er telkens weer op bedacht waren om een vrijheid te onderdrukken, die zij af en toe oogluikend schonken.

Eigenlijk was de toestand in alle landen ongeveer gelijk.

Als wij bijv. op Duitschland letten, dan blijkt ook daar, hoe de vorsten meermalen de courant gaarne gebruikten voor hun doeleinden, maar een vrije pers niet duldden.

Met de zgn. verlichte vorsten, als een FREDERIK II van Pruisen, was het niet anders.

En als wij thans het verschijnsel zien, dat de dictatoren met groote verontwaardiging te keer gaan tegen de pers van andere landen, ja, hun censuur wel zouden willen uitbreiden tot ver buiten de grenzen van hun eigen rijk, blijkt ook hieruit, dat er niets nieuws is onder de zon.

Talrijk waren de klachten van den Franschen gezant ten onzent tegen de vrijheden, die de Nederlandsche pers zich tegen den koning van Frankrijk en zijn regeering veroorloofde.

En onder de regeering van FREDERIK II van Pruisen richtte de Pruisische gezant zich tot het bewind met een ernstige klacht over een blad, dat in Groningen verscheen. De bedreiging werd bij de klacht gevoegd, dat, als de regeering niet optrad, zij zich op de gevolgen moest voorbereiden.

Men kende drieërlei wapen tegen de pers. In de eerste plaats de censuur. De bladen moesten vergunning hebben van de regeering om te verschijnen en stonden onder voortdurend streng toezicht.

Deze censuur verliep menigmaal in het belachelijke.

Toen daarover eens bij een Pruisischen minister werd geklaagd antwoordde hij: dacht gij, dat ik mijn beste ambtenaren voor dat ellendige werk kan gebruiken?

Hoe het toen wel ging met de censuur kan blijken uit dit bekende voorbeeld: de censor in Pruisen vond in het feuilleton van een blad deze dialoog tusschen een jongen man en een meisje. De jonge man vroeg: hoe komt men in uw kamer? Het meisje antwoordde: door de kerk. Een voor dien jongeling uitnemend antwoord.

De censor, die de woordspeling niet begreep, vermoedde onraad en veranderde de woorden: door de kerk, in: door de keuken.

Het is dan ook een feit, dat de censuur haar gezag af en toe door een belachelijk optreden verloor.

Tot de preventie mag men ook rekenen de zware belastingen op papier en op de bladen zelve. Hiervan bleef tot ver in de negentiende eeuw het bekende dagbladzegel nog over.

Dan kwam de repressie en die was waarlijk niet gering. Borgstelling en zware boeten. Ook het in beslag nemen en eenvoudig verbieden van bladen was een bekend wapen in de hand der overheid.

De politiek keerde zich in dien tijd gewoonlijk tegen de jour-

nalistiek. Het was een gedurig gevecht. Het was een geweldige strijd in alle landen van Europa.

En overal zien wij dezelfde verschijnselen.

Alleen kan gezegd, dat in Engeland de vrijheid der publiciteit allengs het grootst kon worden. En dat de vrijheid in Amerika daar nog weer boven uitging.

Dat ten onzent onder den druk der regenten de vrijheid der pers veel te wenschen overliet ligt voor de hand.

Maar wij mogen wel constateeren, dat ook in de dagen, dat er geen plaats was voor de gedachte, dat de overheid een vrije meeningsuiting dulden kon, in de landen, waar het Calvinisme zijn grootste kracht kon ontplooien, de journalistiek niet alleen het eerst tot bloei kon komen, maar ook, zij het in bitteren strijd, toch een vrijheid kon veroveren, die nergens elders werd gevonden.

III.

Wij komen nu tot den tijd der Fransche revolutie.

De Fransche pers droeg voor dien tijd het dubbele juk van den druk van het gouvernement en van het monopolie.

Tegen beide werd gedurende de achttiende eeuw gedurig gestreden en allengs verminderde die druk wel, maar de censuur bleef.

De mannen, die de revolutie voorbereidden, vroegen uiteraard de vrijheid der pers, nl. voor zich zelf.

De filosofen der Encyclopaedie dachten dan echter niet aan de nieuwstijdingen, aan de periodieken. Die verachtten zij in hun hoogheid. Zij streden voor de vrijheid van hun boeken, hoe weinig zij echter geschikt waren om voor die vrijheid te lijden.

Het werk van VOLTAIRE heeft de komst der revolutie bevorderd, maar zelf bleef hij graag buiten schot. En menigmaal heeft hij, als hij in moeite kwam door zijn publicaties, brutaalweg geloochend, dat hij de auteur was. Ook ROUSSEAU verachtte de dagbladpers.

Vooraf was dit het geval, als deze pers zich tegen de Encyclopaedisten en filosofen verzette. Het gouvernement bleef de beschikking houden over een afhankelijke pers en ook overigens was er in Frankrijk nog wel verzet tegen de nieuwe denkbeelden.

Er ontwikkelde zich allengs een clandestiene pers, die door de

overheid met argusoogen werd aangezien. De journalisten kenden de gevaren, die hen bedreigden en deden dan ook hun best verborgen te blijven. Men vond er geraffineerde methoden op uit.

Naarmate onder **LODEWIJK** den zestienden het gezag verzwakte kreeg deze clandestiene pers, die voor een groot deel revolutionair was, een betere kans.

In 1788 verklaarde het Parijsche parlement de vrijheid der pers voor noodzakelijk. Wij noemden reeds het pleidooi van **MIRABEAU**, die uitriep: zorg toch in uwe wetgeving allereerst voor de volkomen, ongelimiteerde vrijheid der pers, want zonder die vrijheid der pers zult gij geen andere vrijheden verkrijgen.

En in 1789 verscheen het prospectus van de „Patriote Français” waarin gezegd werd: „de courant is het eenige middel voor de instructie van de natie, tot nu niet gewend om te lezen, maar die wil bevrijd worden van de onkunde en de slavernij. Zonder de vrijheid der pers ware de revolutie in Amerika een onmogelijkheid geweest. Het is de pers, die het Engelsche volk de vrijheid heeft gebracht, welke het bezit. De pers zou de vrijheid brengen in Frankrijk.”

Maar het blad zelf werd al aanstonds verboden.

De clandestiene pers nam echter in kracht toe en verschillende bladen waren zeer fel. Wij noemen het blad van **Marat**: *L'ami du Peuple*.

Het zou ons te ver voeren den verbitterden strijd, die in die dagen, ook in de Fransche pers, werd gevoerd te teekenen.

Als de groote dag der vrijheid voor de journalistiek in Frankrijk wordt gewoonlijk genoemd de 10 Aug. 1792, toen officieel de volle vrijheid der pers werd erkend. Maar wij moeten er aanstonds aan toevoegen, dat de journalisten, die deze vrijheid wilden gebruiken, gevangenis en dood riskeerden. Den dood ook door een opgehitst gepeupel.

Feitelijk was de toestand zoo, dat elke partij de vrijheid voor zich zelf vroeg, om, daarmee gewapend, de vrijheid van alle andere groepen te onderdrukken en te verbieden.

De girondijnen wilden de vrijheid om het koningschap te verslaan. Maar zij keerden zich met kracht tegen de vrijheid der jacobijnen. En in de club der jacobijnen werd inzonderheid door **ROBESPIERRE** de volkomen vrijheid der dagbladpers gevraagd,

maar alleen voor de vrienden. De tegenstanders werden vervolgd.

Men wilde geen censuur, maar men vervolgde een ieder, die suspect was, omdat hij de vrijheid des volks immers wilde tegenstaan.

De revolutionair duldde niet de vrijheid van den contra-revolutionair. En de slachtoffers van de terreur onder de journalisten waren vele. Wij noemen slechts één bekende: die van ANDRÉ CHENIER.

In de verklaring van de rechten van den mensch werd in artikel 122 gezegd, dat de pers vrij moest zijn.

Maar, als gezegd, van die vrijheid kwam niets terecht.

Trouwens evenmin als er iets terecht kwam van die „rechten van den mensch.”

Te midden van den heftigen kamp en de terreur der jacobijnen verscheen het blad van CAMILLE DESMOULINS: *Vieux Cordelier*.

Hij bestreed de terreur en eischte haar einde.

Interessant is wat een wreedaard als HEBÈRT werd tegemoet gevoerd. „Weet gij dan niet, HEBÈRT, dat, wanneer de tyrannen van Europa onze republiek willen besmeuren, wanneer zij willen doen gelooven, dat de Franschen slaven zijn en Frankrijk gestort is in het duister der barbaarschheid, dat Parijs slechts bewoond wordt door vandalen, weet gij niet, dat zij dan slechts uw pers behoeven te citeeren?”

Het spreekt van zelf, dat het Comité du Salut public zijn best deed om zulk een vrijheid van schrijven te onderdrukken.

Maar wij weten, dat ROBESPIERRE viel en met hem de terreur.

Na 9 Thermidor brak voor de journalistiek een nieuwe periode aan, maar de strenge maatregelen tegen de vrije pers bleven gehandhaafd, al werden zij ook minder streng toegepast. En de journalisten geloofden zelve niet in de vrijheid en waren buitengemeen voorzichtig. Zóó zelfs, dat hun de vraag werd gesteld: is de vrijheid, die nu verkregen werd, u niet van nut? Weet gij die niet te gebruiken?

De verslagen maar nog niet verdwenen jacobijnen trachtten door hun journalistiek de oude macht te herwinnen en gingen zich nu beklagen, dat zij gehinderd werden door den overwinnaar. Maar men hield hun toen hun eigen gedrag voor, toen zij zelf de macht hadden. Onder het Directoire werd de toestand weinig

anders. Alleen was het er op bedacht een eigen afhankelijke pers zoo sterk mogelijk te maken. Altijd weer dezelfde verschijnselen.

Daarnaast toch werden met strenge straffen, zelfs met de doodstraf, bedreigd de journalisten, die het zouden wagen om de publieke machten scherp te critiseeren en dus te ondermijnen. Ook greep men het Engelsche middel aan: een zware belasting voor de pers. Maar deze hield niet lang stand. Zij bezweek onder de woede van het publiek.

De vrijheid der pers was daarmee echter niet gewonnen.

Een volgend bewind greep naar het thans bekende middel van het concentratiekamp. Een dertigtal journalisten werd naar Guyana verbannen. En naarmate het gezag verslaptte, trachtte het zich ook door zulke onderdrukking der persvrijheid te handhaven.

Tot NAPOLEON als nieuwe heerscher in Frankrijk verscheen.

NAPOLEON is wel eens een groot journalist genoemd. Dit is zeker, dat ook hij de waarde eener hem toegewijde pers zeer goed zag, zooals dit met alle despoten het geval is.

Deze zoon en tegelijk bedwinger der revolutie volgde het voetspoor van de revolutionaire heerschers vóór hem. Hij verklaarde, dat de censuur was opgeheven. De keizer begeerde de vrijheid der pers.

Maar er kwam niets van. De politie waakte tegen elke haar onaangename uitdrukking en de bloedhond FOUCHÉ, die NAPOLEON ijverig als politiepresident diende — men vangt dieven het best met dieven — wilde van de vrijheid der journalistiek niets weten.

Talrijk zijn de besluiten uit dien tijd, die de journalistieke vrijheid wegnamen en talrijk ook de straffen tegen de journalisten, die hun meening vrij wilden uiten.

Wij kunnen wel concludeeren, dat de Fransche revolutie de vrijheid der journalistiek niet heeft gebracht. Zij kon het ook niet.

Haar vrijheden waren, naar GROEN zeide, slechts de caricatuur van die vrijheden, die alleen door de beginselen der reformatie kunnen worden gewaarborgd.

Ook de reactie, die op de revolutie allerwege volgde, bracht de vrijheid der journalistiek niet.

De toestand bleef gelijk.

De machthebbers zagen zeer wel de beteekenis der journalistiek voor de politiek, maar zij begeerden die alleen voor hun eigen poli-

tiek en onderdrukten gaarne de vrijheid van ieder, die hun daden zou willen beoordeelen en bestrijden.

De reactie werd beheerscht door een figuur als METTERNICH en METTERNICH dacht er niet aan de vrijheid der journalistiek te bevorderen.

Trouwens ook Engelsche staatslieden van naam als PITT bijv. wilden wel de vrijheid der pers, maar dan een pers voor de voorname lieden. Voor het volk vond hij die vrijheid veel te gevaarlijk.

En wij mogen niet voorbij zien, dat de journalistiek ook voornamelijk alleen de beter gesitueerde kringen kon bereiken.

Men zorgde er ook in Engeland voor dat de courant duur bleef.

Toch kon de journalistiek een belangrijke plaats in het politieke leven innemen. Wij noemen nu alleen maar de „Times”.

Dr. KUYPER heeft eens gezegd, dat de journalistiek menigmaal grooteren invloed kon oefenen dan regeering of politieke partijen.

Hij zou dan een blad als de „Times” als voorbeeld hebben kunnen noemen. Of voor ons leven eens de „N. R. Courant”, het „Handelsblad” en het conservatieve „Dagblad van Zuid-Holland”.

Toch meene men niet, dat de pers het publieke leven steeds beheerschte. Wij zien voor de dagen, waarover wij nu spreken, hetzelfde verschijnsel als in onzen tijd.

De invloed der pers is groot, maar niet altijd overwegend. Zij kan economisch sterk en politiek zwak zijn.

Zelfs als zij volkomen tot volkspers is geworden.

Voor Engeland kunnen deze voorbeelden uit de eerste helft der achttiende eeuw worden genoemd. GEORGE CANNING werd populair in weerwil van het feit, dat heel de Londensche pers zich tegen hem keerde.

PALMERSTON verkreeg de toejuicing van het volk, alhoewel de pers zijn vriend niet was. En toen een COBDEN vocht tegen de graanrechten, verkreeg hij de overwinning, hoewel de „Times” zich plaatste in de rij der protectionisten.

(Wordt vervolgd).

DE PARLEMENTAIRE ENQUÊTE

DOOR

DR. H. F. J. WESTERVELD.

Wie een onderzoek wil instellen naar den oorsprong van het recht van enquête moet, evenals zulks het geval is bij verschillende andere rechten en bevoegdheden van het parlement, zijn blik wenden naar *Engeland*. De geschiedschrijver HALLAM ¹⁾ noemt als een van de belangrijkste rechten, die de Commons in de laatste helft van de 14e eeuw onder de regeering van EDUARD III verwierven: „the establishment of their right to investigate and chastise the abuses of administration”, de vaststelling van hun recht tot „onderzoek” en „kastijding” van bestuursmisbruiken. Aanvankelijk beperkt het recht van onderzoek zich tot de gevallen, waarin een onderzoek moest voorafgaan, voordat het parlement gebruik maakte van zijn recht van beschuldiging (impeachment), later komen de enquêtes vooral voor op het gebied van het financieel beheer: een gevolg van het recht, dat de Commons hadden om de koninklijke beden te weigeren. Toen de financieele enquête verviel en plaats maakte voor het stelsel van een voorafgaande begrooting, hield het recht tot onderzoek op een ander gebied zich nog staande, nl. op het gebied der wetgeving. Wilde het parlement zich voorgelicht zien omtrent een zaak, welke het ter beslissing had ontvangen, dan stelde het Huis der Gemeenten een onderzoek in, nam tengevolge daarvan een voorstel (bill) aan en legde dit vervolgens aan den Koning voor. In tegenstelling met de vroegere enquêtes valt het nu ook op, dat de benoeming der commissies niet meer door den Koning geschiedt, maar door het Huis zelf.

Tot volle ontwikkeling is het recht pas gekomen onder het bestuur van WILLEM III aan het eind van de 17e eeuw, en wel in twee richtingen, nl. ten aanzien van de contrôle op het landsbestuur en ten opzichte van de wetgeving, terwijl aan het eind der 18e eeuw

het recht nog tot een derde doel werd aangewend, nl. tot een beslissing van betwiste verkiezingen voor het Huis der Gemeenten. Zoo is het te verklaren, dat men is gaan spreken van een *politieke*, een *wetgevings-* en een *verkiezings-enquête*.

Overigens valt ten aanzien van het parlementaire enquêterecht in Engeland op te merken, dat het geheel beheerscht wordt door het *gewoonterecht*, behalve dan, dat men bij de toepassing er van zich heeft te houden aan hetgeen de wetten van 1858 en 1871 voorschrijven omtrent den eed, en aan hetgeen de wet van 1892 bepaalt omtrent de bescherming van getuigen. Het gevolg hiervan is, dat de parlementaire commissies in Engeland — blijkens de historie — zeer verstrekkende bevoegdheden hadden, terwijl de bepaling der grenzen van het recht van onderzoek geheel aan het oordeel der parlementsleden was overgelaten.

Ook voor zooveel *Frankrijk* betreft houdt geen enkele grondwettelijke (grondwet van 1875) of wettelijke bepaling zich bezig met de parlementaire enquête-commissie; alleen bepaalt de wet van 23 Maart 1914, dat een getuige verplicht is, op straf van boete, getuigenis af te leggen en den eed te zweren. Toch acht men in Frankrijk de wettigheid der parlementaire enquête niet twijfelachtig. Inderdaad — schrijft G. COUSTIS DE LA RIVIÈRE ²⁾ — moet in een land met een parlementair systeem als het onze de wetgevende macht zekere voorrechten hebben en om zoo te zeggen de centrale motor der Regeering zijn. Deze schrijver meent voorts, dat de wet van 1914 inbreuk maakt op het beginsel van de scheiding der machten, welk beginsel tot een der voornaamste kenmerken van het Fransche staatsrecht behoort.

België was de eerste Staat, die het recht van enquête uitdrukkelijk in de constitutie van 1831 opnam, in art. 40, luidende: „Elke Kamer heeft het recht van onderzoek.” Eerst door de wet op het parlementair onderzoek van 3 Mei 1880 is het recht nader geregeld. Bij een dergelijke algemeene wet voorkomt men, behalve veel vertraging, dat bepaalde bijzondere gebeurtenissen hun invloed zouden oefenen bij het maken van bijzondere wetten voor bepaalde gevallen. Volgens deze wet behooren de bevoegdheden, aan den onderzoeksrechter toegekend door het Wetboek van Strafvordering, ook aan de Kamer of aan de commissie van onderzoek, alsmede aan haar voorzitter. De Kamer heeft echter het recht,

telkens als zij een onderzoek beveelt, die bevoegdheden te beperken.

De constitutie van WEIMAR van 1919 geeft in artikel 34 aan den *Rijksdag* het recht enquête-commissies te benoemen; de *Rijksdag* is er zelfs toe verplicht, wanneer één vijfde deel van zijn leden een enquête vraagt. Hoewel het „Weimarer Verfassungsrecht” formeel-rechtelijk nog bestaat, is deze bepaling in het Derde Rijk natuurlijk geheel inhoudloos geworden. Het enquête-recht, als contrôle-middel, past niet in de nationaal-socialistische denkbeelden, volgens welke aan een contrôle op de regeering geen behoefte bestaat. In dit verband vermeld ik hier de uitspraak van Dr. F. A. MEDICUS in een artikel over „Der Neuaufbau des Reichs” in het *Archiv des öffentlichen Rechts* van 1934 ³⁾: „De rechtsbepalingen van de „Weimarer Zwischenverfassung” bestaan dus formeelrechtelijk nog voort, voorzover ze niet door de rechtsbepaling in het Derde Rijk ongeldig of inhoudloos zijn geworden, of voorzover ze niet — zooals b.v. alle „Grundrechte” — als levensuitingen van een overwonnen liberalistische wereldbeschouwing in tegenspraak zijn met de nationaal-socialistische ideeën; ze vormen natuurlijk geen „grondwettelijk recht”, maar zijn eenvoudige rechtsnormen, die met de voortschrijdende nieuwe opbouw van het Rijk en de aanpassing van het recht aan den geest van den nieuwen staat steeds meer gapingen gaan vertoonen.”

Bij de bespreking van de ontwikkeling van het enquête-recht in ons eigen land kan men gevoegelijk de volgende tijdperken onderscheiden: *vóór 1795*, *1795—1848*, en *nà 1848*. In het laatste tijdvak valt dan ook de behandeling van de *enquête-wet van 1850*. Ten besluite zal het recht en de toepassing daarvan getoetst worden aan de a.r. opvatting met betrekking tot de taak van de Staten-Generaal.

* *
*

Vóór 1795.

Wie een onderzoek wil instellen naar de gevallen van „onderzoek” tijdens de Republiek der Vereenigde Nederlanden (1588-1795) moet zich beperken tot de feiten, omdat de bevoegdheid der hoogere organen, zoowel van de Algemeene Staten als van de Provinciale Staten in het algemeen weinig geregeld was. Deze organen streefden er naar zoo onafhankelijk mogelijk te zijn, en daar den burger

meer vrijheid gelaten was dan rechten verzekerd waren, was het in vele gevallen moeilijk te bepalen, wat machtsoverschrijding was en wat niet.

De Staten van Holland kunnen zich er op beroemen een politieke enquête, met getuigenverhoor, te hebben ingesteld. In 1651 benoemden ze immers eenige leden met de opdracht een onderzoek in te stellen naar de medeplichtigen van den aanslag door wijlen stadhouder WILLEM II ondernomen op de stad Amsterdam in 1650. Zeer verontwaardigd waren de Staten over het feit, dat de Prins zes afgevaardigden uit de steden van Holland had laten gevangen zetten. Uit onze vaderlandsche historie weet men, hoe de aanslag mislukte doordat de Hamburger postbode het bericht te Amsterdam bracht, dat eenige duizenden ruiters tegen de stad optrokken. Door de examinatie van CORN. VAN AERSSSEN, Heer van Sommelsdijck, kwam ook de Friesche stadhouder in verdenking. Toen de Staten van dit gewest dit vernamen, wilden deze een algemeene amnestie uitvaardigen en daarmee alle verder onderzoek afsnijden. Niet dan nadat de Friezen bedreigd hadden met afwijzing van de andere voorstellen namen de Staten van Holland Frieslands voorstel aan. De algemeene vergiffenis werd afgekondigd, waardoor het aangevangen onderzoek werd gestaakt.

Ook op het gebied van wetgeving vinden we onder de Republiek eenige gevallen van onderzoek. Zoo benoemden de Staten-Generaal in 1785 een tweetal commissies, één om een onderzoek te doen naar den staat der defensie te water en te lande, en één om een onderzoek te doen naar den toestand der financiën van de Unie. In 1786 werd nog aan een tweetal zeeofficieren een onderzoek opgedragen naar de zeegaten der Republiek, een commissie uit eigen boezem zou een onderzoek instellen omtrent de zaken van het Admiraliteitscollege in Friesland, terwijl er ook nog een commissie werd aangewezen „om toezigt te nemen op het goed bestuur van de zaken der O. I. Compagnie”.

Aan het slot van het hoofdstuk in zijn dissertatie, waarin Mr. E. H. KARSTEN deze gevallen uitvoerig bespreekt teekent hij aan: „Uit de aangehaalde voorbeelden blijkt, dat noch het politieke noch het wetgevingsonderzoek aan onze voorvaderen ten eenenmale onbekend was, maar van den anderen kant zien wij ook, dat zij er een zeer schaarsch gebruik van maakten; en dit laat zich ge-

makkelijk verklaren. Onafhankelijk te zijn, daarnaar streefden alle collegiën in de Republiek. Geen indringen van buiten in de geheimen noch vreemde bemoeijing liet men toe, waar niet de drang der omstandigheden dit gebiedend eischten; en zoo was de enquête werkelijk *een middel in tijden van nood*. Zooals het in het Verslag over de defensie genoemd wordt. Als het water aan de lippen gekomen was en men slechts te kiezen had tusschen buigen of barsten, dan was het tijd om te onderzoeken, jammer maar, soms niet meer om te herstellen" 4).

1795—1848.

Het eerste jaar van het bestaan der Bataafsche Republiek heeft een tweetal enquêtes gekend. De provisioneele representanten van Holland benoemden in 1795 twee commissies:

1e. één om een onderzoek te doen naar de handelingen van den oud-raadpensionaris VAN DE SPIEGEL;

2e. één, welker roeping zou bestaan „in een scrupuleus onderzoek naar de financiële en politieke gedragingen der leden en Ministers van het vorige Gouvernement, en in zoo na mogelijk te trachten te bepalen, wat door ieder van dezelve in 't bijzonder en door allen gezamenlijk tot eene verschuldigde schâvergoeding zou behooren betaald te worden.”

Als resultaat van haar arbeid berichtte de eerstgenoemde commissie „dat de persoon van VAN DE SPIEGEL meer dan suspect, zijn ministerieel gedrag misdadig, en hij in allen deele aan het Bataafsche volk in het algemeen en aan dat van Holland in 't bijzonder rekening en verantwoording schuldig was.” De Nationale Vergadering vereenigde zich met deze conclusie en „benoemde tot fiscaal Mr. J. VALCKENAER, wiens werkzaamheid echter geen crimineele regstpleging ten gevolge had.”

Van het werk van de tweede commissie kwam niet veel terecht. Men interesseerde zich niet meer voor de zaak zelve, terwijl men de kosten van zulk een groote commissie toch veel te zwaar vond. Na een half jaar bestaan te hebben gelastte men de commissie terstond verslag uit te brengen en werd het onderzoek aan zes leden overgedragen. Maar ook deze werden nog in den loop van het jaar daarvan ontheven, en, ofschoon in de Wetgevende Vergadering in 1798 nog de verplichting der regenten van 1787—1795 tot

schadevergoeding in beginsel werd aangenomen, zoo is daaraan toch nooit verder eenig gevolg gegeven.

Door het recht werden deze „revolutionaire” enquêtes echter niet gesteund. Pas in de staatsregeling van 1798 vinden we eenige bepalingen omtrent het recht van onderzoek. Zoo bepaalde art. 63, 2e lid: „Elke Kamer kan tot een voorlopig onderzoek van zekere zaken, personneele commissiën uit hare Leden benoemen; doch deze commissiën zijn ontbonden, zoodra op derzelver rapport een besluit gevallen is.” De politieke enquête kwam in zooverre aan de beide Kamers toe, dat op een aanklacht van drie burgers tegen een lid van het Uitvoerend Bewind of van het Vertegenwoordigend Lichaam, de Eerste en „des noods” de Tweede Kamer een „nader onderzoek” kon instellen, waarbij de beklagde gelegenheid had zich te verdedigen (artt. 80 en 145). Dit onderzoek moest in comité-generaal plaats hebben (art. 82).

Daar alle verdere ministers en ambtenaren alleen aan het Uitvoerend Bewind verantwoordelijk waren, strekte zich dit recht over hen niet uit. De eenige uitzondering hierop maakten de Commissarissen van de Tresorie, wier handelingen, ofschoon zij door het Uitvoerend Bewind werden aangesteld, aan de contrôle van de Kamers waren onderworpen, in dezer voege (art. 225): „Zij geven aan het Vertegenwoordigend Lichaam opening van den staat der nationale kas. „Elke Kamer zendt, zulks noodig oordeelende, drie harer leden bij de Commissarissen der Financie om zich de nationale rekenboeken te doen voorleggen, ten einde aan de Kamer daarvan verslag te geven.

„Zoodanige Afgevaardigden geven geenerlei bevelen aan de Commissarissen van Financie, noch oefenen eenige daden van gezag omtrent hen uit.

„Commissarissen geven ten allen tijde zoodanige berigten en elucidatiën, als door het Vertegenwoordigend Ligchaam en Uitvoerend Bewind van hen worden gevraagd, enz.”

Ten opzichte van de geldmiddelen vond dus het onderzoek van de beide Kamers toepassing door het recht van dwanguitgifte, dat daaraan verbonden was. Tegenover het Uitvoerend Bewind ging het niet verder dan tot het verplichten van dit Lichaam om beide Kamers te dienen „van consideratiën en advies, of ook van berigt in alle gevallen, waarin zulks van hetzelfde gevorderd wordt.”

Waren dus in de staatsregeling van 1798 de voornaamste vereischten aanwezig, om daaruit een stelselmatig recht van enquête af te leiden, in de staatsregelingen van 1801, 1805 en 1806 was er van een recht tot onderzoek schijn noch schaduw meer te vinden, hetgeen trouwens niet te verwonderen was, daar nagenoeg alle rechten aan de Vertegenwoordiging waren ontnomen, terwijl van eenige verantwoordelijkheid aan het Bewind geen sprake meer was.

Ook de grondwetten van 1814, 1815 en 1840 zwijgen in alle talen over het recht. Het zou ook weinig gepast hebben in den geest van het geheel, waarin ook de ministerieele verantwoordelijkheid ontbrak.

Een poging door den Graaf VAN HOGENDORP in 1824 ondernomen met een voorstel tot het instellen van een onderzoek naar de geheimzinnige handelingen van het Amortisatie-syndicaat leed schipbreuk. Het voorstel bracht het niet eens tot een openbare behandeling. Blijkens het proces-verbaal van de secties werden er drie groote bezwaren tegen aangenomen: 1e. de tijd en de wijze van verantwoording van het amortisatie-syndicaat waren bepaald bij de wet van 27 Dec. 1822, 2e. werd de grondwettigheid der enquête geloochend, en 3e. was er bij velen bezwaar om het voorstel aan te nemen, vóórdat men de middelen ter uitvoering kende. De groote meerderheid van de tweede Sectie beschouwde het als „une proposition inconvenante, inconstitutionnelle et contraire à la Majesté du trône.”

Het in 1845 ingestelde onderzoek naar de gesteldheid van de kolonie Suriname geschiedde door een commissie, die geen andere dan een zedelijke macht bezat, en het eenige gevolg van dit onderzoek was een adres, dat namens de beide Kamers den Koning werd aangeboden.

* *
*

Zoo blijkt dus, dat vóór 1848 het recht van onderzoek zich beperkte tot de bevoegdheid bij deskundigen inlichtingen in te winnen; de noodzakelijkheid om zulk een natuurlijk recht in de grondwet vast te leggen bestond niet. En toen dan ook *de Tweede Kamer in 1848 aan de regeering verzocht* om het recht van enquête in de grondwet vast te leggen, ging het niet om dit „droit de s'enquérir”, maar om het „droit d'enquête”; het was er om te doen aan de

personen, bij wie de Kamer haar inlichtingen wenscht te verkrijgen, de *verplichting* op te leggen deze ook te geven. „Evenals het recht van interpellatie al zijn beteekenis ontleent aan den plicht der ministers om op de vragen, welke hun worden voorgelegd, te antwoorden, zoo ontleent de enquête — het recht van interpellatie tegenover de buitenwereld — al zijn beteekenis aan een soortgelijke plicht, het publiek opgelegd.” Dit „droit d'enquête” is „de geduchte bevoegdheid van het parlement om, toegerust met zoodanige dwangmiddelen als de wet aan den rechter van instructie heeft toegekend het publiek te nopen vóór zijne gecommiteerden te verschijnen en daar, 't zij onder verband van den eed 't zij zonder dergelijk verband, de verklaringen af te leggen, welke het mochten worden gevraagd” 5).

Na 1848.

In verband met haar beperkte taak van revisie-kamer werd in 1848 van de Eerste Kamer het recht van enquête onthouden, doch bij de grondwetsherziening van 1887 heeft men ook aan deze Kamer het recht toegekend, omdat er een nauw verband bestaat met het recht van interpellatie, dat de Eerste Kamer — evenals trouwens de Tweede Kamer — reeds sinds 1848 met het oog op de toen ingevoerde ministerieele staatkundige verantwoordelijkheid bezat.

Prof. KRANENBURG 6) moge het argument, dat er een nauw verband bestaat met het recht van interpellatie niet sterk noemen, feit is, dat beide rechten zijn bestemd om aan de volksvertegenwoordiging gelegenheid te geven zich het noodige licht te verschaffen, dat zij voor de juiste vervulling van haar taak mocht meenen noodig te hebben, al moet toegegeven worden, dat voor de uitoefening van het recht van enquête meer reden is bij een orgaan, dat ook het recht van initiatief uitoefent, dan bij een orgaan van revisie. Tevens is in 1887 ook het recht gegeven aan de vereenigde vergadering der beide Kamers (thans art. 98 der grondwet, luidende: „Beide Kamers hebben, zoowel ieder afzonderlijk als in vereenigde vergadering, het recht van onderzoek (enquête), te regelen door de wet”), omdat het wel eens gewenscht zou kunnen zijn, dat deze vereenigde vergadering een enquête instelt naar het buiten-staat-zijn van den Koning om de Regeering waar te nemen (men zie de artt. 38 en 40 der grondwet).

De door de grondwet van 1848 vereischte wet verscheen 5 Augustus 1850 in het staatsblad. De toepassing dezer wet op de Eerste Kamer heeft na 1887 lang op zich laten wachten: eerst bij de wet van 10 Augustus 1918 (Stbl. no. 514) is de enquête-wet in dien zin gewijzigd en aangevuld.

Het cardinale punt t. a. v. het enquête-recht ligt niet in de grondwettelijke bepaling van 1848, maar in de wet van 1850. Deze wet toch moest in de eerste plaats de uitvoering van de enquête verzekeren door onder strafbedreiging alle ingezetenen te verplichten aan de oproeping van de commissie *gevolg te geven* en haar de inlichtingen te verstrekken, welke zij mocht noodig hebben, en ten tweede moest zij waarborgen de vrijheid der burgers tegenover de commissie door duidelijke omschrijving van de gevallen, waarin zij zich van het geven van antwoord zouden mogen verschoonen.

Wanneer men de geschiedenis van de totstandkoming van de enquête-wet van 1850 nagaat, dan komt men op grond van verschillende motieven tot de conclusie, dat de wetgever met deze wet niet bedoeld heeft aan de Kamer het recht te geven een onderzoek in te stellen naar een *staatkundige* handeling der Ministers.

In de eerste plaats wijst daarop hetgeen de ontwerper van de wet, de Minister van Justitie NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL, mededeelt in de Memorie van Toelichting. Deze heeft het recht opgevat als „een regt om te verzamelen zoodanige bouwstoffen als licht kunnen verspreiden, zoowel over een wetsontwerp dat in behandeling is, als over iedere andere zaak, die tot de attributen der Tweede Kamer behoort.”

In dezelfde richting wijst de bepaling van het laatste lid van art. 3 der wet: „De Hoofden der Ministeriële Departementen kunnen alleen ondervraagd worden op de wijze, bij art. 89 der Grondwet (1848) voorgeschreven.” Let men bovendien op de bepalingen, dat alle ambtenaren, zoo burgerlijke als militaire, en leden van staatscollegiën en ambtenaren die niet onmiddellijk onder eenig departement van algemeen bestuur behooren, zich van ieder antwoord of overlegging van stukken kunnen verschoonen op grond van door hen te beoordeelen strijdig staatsbelang of van eenen last op denzelfden grond steunende, van hunne meerderen ontvangen, dan moet men wel concludeeren, dat de bedoeling was het recht te beperken tot wetgevingsonderzoek.

Trouwens ook de meerderheid der Kamer was dit oordeel toegedaan. Vele leden verkondigden de stelling, dat het onderzoek nimmer personen maar alleen zaken tot voorwerp moest hebben, dat — naar de meening van den heer COSTERUS — het doel der enquête nimmer mag zijn „allerlei malversatiën, schandelijke bedriegerijen en wat dies meer zij te ontdekken”; bij de meesten, o. a. bij GROEN VAN PRINSTERER, bestond de overtuiging, dat men hier te doen had met een zeer gevaarlijk recht ⁷). Alleen de Heer VAN DAM VAN ISSELT wilde het recht van politieke enquête ook erkend hebben en daarom zei hij: „deze drie artikels (de artt. 20, 21 en 22) maken het geheele recht van enquête illusoir en de geheele wet voor mij als niet geschreven”.

Ook later is er zoo over gedacht. In het Voorloopig Verslag op het voorstel van den heer VAN HOËVELL tot een onderzoek aangaande het aanbesteden der muntplaatjes voor Ned. Indië wordt het doel der enquête eeniglijk als voorbereiding tot de wetgeving gehandhaafd, en om de onbevoegdheid der Kamer te dier zake uit de wet te bewijzen wordt daar gezegd: „het zou toch ongerijmd zijn, dat bij zoodanig onderzoek allen zouden kunnen worden gehoord behalve de meer bepaald betrokkene personen: hetgeen hier twee der ministers zijn.”

Genoeg, om te doen zien, dat men bij de behandeling der wet de enquête slechts beschouwd heeft als een recht van de Kamer, in haar functie van *mede-wetgevend* lichaam. Trouwens op de bovenvermelde definitie, die de Minister van Justitie gaf, liet hij onmiddellijk volgen: „De *wetgevende* vergadering heeft toch uit den aard harer roeping niet slechts het regt, maar zelfs de verpligting om over ieder bijzonder onderwerp, dat aan haar ter *beraadslaging* wordt voorgelegd, over iedere zaak, die bij haar *in behandeling* komt of komen zal, zich alle mogelijke licht te verschaffen, enz.”

Wanneer men de wet van 1850 in haar geheel overziet, en de geschiedenis van haar totstandkoming nagaat, daarbij bovendien naleest hetgeen door verschillende Kamerleden bij de daarna gevolgde enquête-voorstellen is opgemerkt, dan komt men tot de conclusie, dat het recht tot het *wetgevings*onderzoek is beperkt, dat de *politieke* enquête alleen onder goedkeuring en leiding van de Regeering kan plaats hebben en dat de *verkiezings*-enquête geheel over het hoofd is gezien.

Op grond van het vorenstaande is dan ook voor bestrijding vatbaar de stelling van Dr. KUYPER, verdedigd in „De Standaard” van 30 Aug. 1882, no. 3205, dat de enquête *slechts* een *politiek* wapen zou zijn ⁸⁾. Zeker, de grondwet van 1848 geeft geen enkele begrenzing van het recht aan, doch de wet van 1850 beperkt het recht tot *wetgevings*onderzoek.

Wanneer men nu de parlementaire geschiedenis sinds 1848 na-gaat, dan blijkt, dat slechts drie maal een poging gedaan is tot het houden van een *politieke* enquête, d. w. z. een onderzoek naar een staatkundige handeling van een Minister.

Het eerste voorstel dateert van 1865. Een Limburgsch nieuwsblad had een vertrouwelijk schrijven gepubliceerd van den Minister van Financiën BETZ. Dit schrijven was kort vóór de verkiezingen van 1864 door Minister BETZ verzonden aan zijn vroegeren ambtgenoot VAN DER MAESEN DE SOMBREFF en bevatte de mededeeling, dat de Minister bereid was eenige wetsvoorstellen, die den Limburgers onwelgevallig waren, terug te nemen of de behandeling ervan uit te stellen, indien de verkiezingen voor het ministerie gunstig uitvielen. In dien brief stond tevens, dat de directeur der belastingen in Limburg verzocht was met eenige soepelheid te werk te gaan en kleine overtredingen door de vingers te zien. Naar aanleiding van deze openbaarmaking vroeg Minister BETZ zijn ontslag aan den Koning en ging VAN DER MAESEN heen als Kamerlid. De laatste genoot echter de voldoening zijn mandaat door de Maastrichtsche kiezers bevestigd te zien. Graaf VAN ZUYLEN stelde toen in de Tweede Kamer voor een enquête te houden, doch een groote meerderheid in de Kamer achtte het voorstel „zoowel wat den vorm als den inhoud betreft geheel verwerpelijk” en met 53 tegen 18 stemmen werd het afgewezen. Aangenomen werd echter een voorstel van het Kamerlid VAN BOSSE om het ontwerp tot heffing der grondbelasting in Limburg — waarbij een einde kwam aan het voorrecht, dat Limburg in zake de grondbelasting sedert 1839 had genoten — onmiddellijk in behandeling te nemen. Het ontwerp verwierf de goedkeuring der Kamer (wet van 30 Dec. 1865, Stbl. no. 193).

Een tweede poging zullen de ouderen onder onze lezers zich nog wel herinneren. Het was het voorstel van den leider der soc. dem. fractie in de Tweede Kamer, Mr. P. J. TROELSTRA, in 1910, om

een parlementair onderzoek in te stellen naar de verleening van ridderorden tijdens het ministerie-KUYPER (1901—1905). Over deze „lintjes-zaak” is veel te doen geweest. De vrienden en vijanden van Dr. KUYPER — deze was in 1910 lid der Tweede Kamer — kwamen toen zeer scherp tegenover elkander te staan. Aan den eenen kant stond vast, dat de zaak zoowel in als buiten de Kamer zeer overdreven werd voorgesteld, maar anderzijds had Dr. KUYPER niet de noodige voorzichtigheid betracht. Ik herinner aan de bekende woorden, waarmee hij de redevoering ter verdediging van zijn houding uitgesproken besloot: „Maar al moge ik mij dan, het boetekleed ontsiert den man niet, aan de eischen van goede voorzichtigheid en vroed beleid bezondigd hebben, met mijn al dan niet schuldig zijn aan het eigenlijke feit, dat men mij ten laste legt, heeft mijn erkentenis van schuld door onvoorzichtigheid niets uitstaande.” Het voorstel van TROELSTRA werd na een vierdaagsch debat, bij een stemming vrijwel rechts tegen links verworpen. Een daarna door een eereraad ingesteld onderzoek wees uit, dat de feiten op zich zelf geen grond opleverden om corruptie aan te nemen ⁹⁾.

Ook het voorstel van den heer WENDELAAR in 1938 ingediend om een onderzoek te doen naar de zaak-Oss was — niettegenstaande de pogingen van den voorsteller om hiervan te maken een onderzoek naar de „feiten en omstandigheden” — een voorstel tot het houden van een *politieke* enquête. Zonder de geïncrimineerde daad van den Minister van Justitie zouden de toestanden te Oss niet tot een enquêtevoorstel hebben geleid. De heer DE GEER merkte terecht op: „Wij staan hier onmiskenbaar voor een enquête, die bedoelt de juistheid van het Regeeringsbeleid te toetsen” ¹⁰⁾.

Vermelding verdient voorts nog het voorstel-DULLERT en BLAUPOT TEN CATE, tot het instellen van een enquête omtrent de aanbesteding der levering van muntplaatjes voor de koperen pasmunt in Ned. Indië (zitting 1855—56), welk voorstel echter werd *ingetrokken* na de aanneming van een motie van de orde van ELOUT VAN SOETERWOUDE, waarbij de Kamer, de gegeven inlichtingen gehoord hebbende, overging tot de orde van den dag. In 1856 (zie boven) achtte het Kamerlid VAN HOËVELL zich geroepen het enquêtevoorstel weder op te vatten, zoodat de zaak wederom ter sprake kwam. Bij de toen gevoerde discussie was het minder de

zaak op zich zelve dan de bevoegdheid der Kamer om haar tot een onderwerp van enquête te maken, waarover werd gedebatteerd, maar ook thans werd het met 27 tegen 17 stemmen verworpen ¹¹⁾.

Wat de *wetgevings*-enquête betreft, vermeldt de geschiedenis de bekende enquête van 1886, een onderzoek, dat in hoofdzaak liep over de vraag naar de practische toepassing van het kinderwetje-VAN HOUTEN van 1874. De enquête-commissie onder leiding van Mr. VERNIERS VAN DER LOEFF verzamelde een groote hoeveelheid materiaal, waaruit bleek, dat er ernstige misstanden op sociaal gebied bestonden, welke onmogelijk bestendig konden blijven. Hervorming was noodzakelijk en als een der belangrijkste resultaten van het onderzoek kon geboekt worden de *arbeidswet-1889*. De arbeidsduur voor vrouwen en jeugdige personen werd beperkt tot 11 uur per dag, nachtarbeid en Zondagsarbeid werden verboden, een arbeidsinspectie werd ingesteld ¹²⁾.

Deze enquête van 1886 is de laatste geweest, die de Tweede Kamer heeft ingesteld. De regeering heeft later zelf het onderzoek ter hand genomen door de benoeming van *staatscommissies*, die opdracht kregen de feitelijke gegevens te verzamelen, welke noodig waren voor de voorbereiding van wetgeving op een bepaald gebied. Reeds in 1890 besepte de Regeering, dat op den ingeslagen weg moest worden voortgegaan en benoemde zij een staatscommissie, die materiaal verzamelen moest voor de beantwoording van de vraag, in hoeverre aanvulling van de sociale wetgeving vereischt was. Het spreekt van zelf, dat bij de toenemende staatsbemoeiing en de uitbreiding van het aantal ambtenaren gegevens op veel gemakkelijker wijze te verkrijgen zijn door de Regeering dan door een commissie uit de Kamer. Daarbij komt ook nog het bezwaar, dat het onderzoek door een *parlementaire* commissie moet plaats hebben *in het Kamergebouw*.

In totaal zijn nog geen tien enquêtes door de Tweede Kamer gehouden, door de Eerste Kamer niet één. In 1852 werd een voorstel aangenomen van den heer BACHIENE c.s., tot het houden van een onderzoek omtrent den accijns op het zout; in 1855 had een enquête plaats naar de „uitvoering van de concessie tot landaanwinning en verdieping van het vaarwater op het Zwolsche Diep”, waartoe aanleiding gaven de klachten van de schipperij over den slechten toestand van die vaart en over een tol die daar geheven

werd. Daarna had nog in 1860 een onderzoek plaats naar de aftapping van water uit de Maas in België, in 1861 naar de marine, in 1875 naar de koopvaardijvloot, in 1878 naar de besmettelijke longziekten onder het vee, en in 1881 benoemde de Tweede Kamer een commissie, welke tot opdracht had een onderzoek in te stellen naar de exploitatie der Nederlandsche spoorwegen.

Volledigheidshalve zij hier nog melding gemaakt van het voorstel-WINTGENS tot het instellen eener enquête naar den toestand der nationale visscherijen (zitting 1852—53), welk voorstel werd *ingetrokken*;

het voorstel-ROCHUSSEN tot het instellen eener enquête omtrent het misbruik van sterken drank (zitting 1854—55 en 1855—56), welk voorstel werd *verworpen*;

het voorstel der commissie van rapporteurs over het wetsontwerp tot wijziging en verhooging van hoofdstuk V der staatsbegroting voor 1908 (zitting 1908—09), tot het instellen eener enquête naar de inrichting van de departementen van algemeen bestuur; dit voorstel is echter *vervallen* in verband met de intrekking van het wetsontwerp.

* *
*

Toetst men het recht van enquête aan de anti-revolutionnaire opvatting met betrekking tot de taak van de Staten-Generaal, dan zij vooreerst in herinnering gebracht, wat de taak van de volksvertegenwoordiging naar die opvatting behoort te zijn. FABIUS omschreef aan het slot van zijn artikel over het karakter der Staten-Generaal in den eersten jaargang van dit tijdschrift (pag. 432) dat karakter „als een uit het volk voortgekomen, en daarmede in voortdurend verband blijvend lichaam, aan welks medewerking de Kroon in vele gevallen is gebonden, en dat, zonder eenig aandeel in het Staatsgezag, nochtans geroepen is, in volkomen zelfstandigheid, met de Regeering de verantwoordelijkheid voor het beleid van 's lands zaken te dragen.” En hij voegde hieraan toe: „Eene voorstelling van welke men het eigenlijke reeds vindt in de *Publicatie*, door den Souvereinen Vorst 2 Maart 1814 aan het volk gedaan, en waarin wordt gezegd, dat de Grondwet Hem het voordeel zoude verschaffen,” om den last en de verantwoordelijkheid

van het bestuur, naar bepaalde gronden, met de besten en kundigsten des lands gezamenlijk te dragen," enz. Welke opvatting ook ligt in het Calvinistische beginsel; strookt met, volgt uit ons nationaal, ons gemeenebestelijk verleden; tevens plaats laat voor, ja, vraagt de volle ontplooiing van een krachtig gezag."

Staat eenerzijds naar a.r. opvatting vast, dat de volksvertegenwoordiging geen enkele aanspraak kan doen gelden op een aandeel in de regeermacht, anderzijds hebben naar die opvatting de Staten-Generaal het recht tot spreken over, den plicht van toezicht op de politieke zaak in vollen omvang. Hun voornaamste taak bestaat in het *controleeren* van de Regeering. Toen Dr. KUYPER een deelneming van de vertegenwoordiging aan de Regeering afwees, noemde hij een dergelijke deelneming lid worden van de firma, wier handelingen de vertegenwoordiging juist *controleeren* moest ¹³).

Wanneer DE SAVORNIN LOHMAN in „Onze Constitutie” zijn bespreking over *Ons Volksorgaan* aanvangt, begint hij met de opmerking, dat, indien de overheid steeds haar plicht *wilde* en *kon* doen, er geen bijzondere instellingen noodig waren om het volk tegenover haar te vertegenwoordigen en te beschermen. Even zondig en kortzichtig als het volk is de overheid; zij, die met staatsmacht zijn bekleed zijn gewone menschen, dus van nature zelfzuchtig en niet-alwetend. Vandaar — zoo is zijn redeneering — vertoont zich altijd en overal een streven naar beteugeling van de regeermacht, tot betere verzekering van het recht. En als Dr. COLIJN wijst op de gevaren aan de dictatuur en aan de verdwijning of sterke inperking van den volksinvloed verbonden, schrijft hij: „Een beteugelende contrôle op hen, die regeermacht uitoefenen blijft onmisbaar, zoolang de mensch, en dus ook de dictator, zoudaar blijft” ¹⁴).

Contrôle is dus vereischt, maar welke zijn nu de *contrôle-middelen*? Als zoodanig zijn aan te merken het recht van *interpellatie*, dat de beide Kamers der Staten-Generaal in 1848 ontvingen in verband met de toen ingevoerde *politieke verantwoordelijkheid* van de ministers aan de Staten-Generaal, het sinds 1906 in het Reglement van Orde der beide Kamers opgenomen *vragen-recht* der individueele Kamerleden, en het recht van *enquête*. Kan nu de *politieke enquête* — het onderzoek naar een staatkundige han-

deling van de Ministers — naar a.r. opvatting een geoorloofd en deugdelijk contrôle-middel zijn?

Als antwoord op die vraag zou ik willen opmerken, dat, gelet op de a.r. opvatting van de taak der Staten-Generaal, zooals die boven werd uiteengezet, de politieke enquête als contrôle-middel *zeker geoorloofd* is, maar dat de *deugdelijkheid* van het middel — in verband ook met de wet van 1850 — niet altijd voor alle gevallen vast staat. Wie de voorstellen tot het houden van een politieke enquête uit onze parlementaire geschiedenis nagaat — zooals wij dat in dit opstel summier hebben gedaan — komt tot de conclusie, dat politieke enquêtes groote bezwaren hebben. Ze wekken immers den schijn van wantrouwen tegenover de Regeering van de zijde van het parlement en verstoren daardoor de goede verstandhouding tusschen Regeering en volksvertegenwoordiging. Ze zullen als regel gericht worden tegen bepaalde personen, met wier politiek men zich van een bepaalde zijde niet kan vereenigen, om zodoende die personen te treffen. De profetie van GROEN VAN PRINSTERER, uitgesproken bij de openbare behandeling van het ontwerp van de enquête-wet van 1850, dat van het recht weinig gebruik zal worden gemaakt in gewone tijden, maar juist in dagen van opgewondenheid, is — blijkens de historie — vervuld geworden.

Daarbij komt bovendien, dat het onderzoek *buiten* de Ministers *om* moet plaats vinden: volgens de wet van 1850 mag de enquête-commissie den Minister niet hooren. Voeg nu hierbij nog het recht van geheimhouding der ambtenaren, dan wordt het duidelijk, dat de mogelijkheid bestaat, dat het doel der enquête geheel wordt gemist ¹⁵⁾.

De slotconclusie kan geen andere zijn dan deze, dat niet iedere politieke enquête a priori als contrôle-middel te verwerpen is. Indien b.v. een interpellatie niet voldoende licht heeft verschaft, *kàn* inderdaad het houden van een enquête als *uiterst middel* uitkomst bieden. Maar daaruit volgt reeds, dat van het recht van onderzoek een zeer bescheiden gebruik behoort te worden gemaakt.

Ook tegen een *wetgevings*-enquête behoeven — naar a. r. opvatting — geen *principieele* bezwaren te bestaan. Deze enquête kan beschouwd worden als een aanvulling van het recht van initiatief, dat de Tweede Kamer heeft. Wie het recht heeft een voorstel van

wet aanhangig te maken, moet ook het recht hebben de noodige bouwstoffen voor de samenstelling van het voorstel te verzamelen. Intusschen zagen we reeds, dat om practische redenen het onderzoek beter aan de Regeering zelf kan worden overgelaten, hetgeen dan ook de ervaring bevestigd heeft.

1) HALLAM, *State of Europe during the middle ages*, London, 1819, tom. III, pg. 80; eveneens geciteerd bij E. H. KARSTEN, *De parlementaire enquête in de constitutionele Staten*, Utrecht, 1860, pg. 1. Vele gegevens voor dit opstel zijn, voorzoo veel het tijdvak vóór 1860 betreft, aan dit proefschrift ontleend.

2) *Les Commissions parlementaires d'enquête et la Séparation des pouvoirs*, 1926, pg. 133.

3) a.w., 25 Band, I Heft, pgs. 67 en 68.

4) a.w. pgs. 186 en 187.

5) BUYS, *De Grondwet*, deel I, pgs. 493 en 494.

6) KRANENBURG, *Het Nederlandsche Staatsrecht*, deel I, pag. 296.

7) Het in 1848 in de grondwet opgenomen artikel 90 komt, volgens GROEN, met den geest onzer grondwettelijke instellingen niet overeen; men heeft teveel naar het buitenland gezien, een constitutioneele kwestie moet beoordeeld worden volgens ons eigen constitutioneel staatsrecht. Wanneer hij zich een oogenblik verplaatst in de gedachtensfeer van zijn tegenstanders, dan plaatst hij zich „op het terrein der milde en vrijzinnige begrippen, van het zoo hoog geroemde evenwigt der staatsmagten” en dan vraagt hij: „zal het regt van enquête, uitsluitend aan de Tweede Kamer toegekend, eene bijdrage zijn om het dierbaar evenwigt in stand te kunnen houden?” „Het regt, uitsluitend aan de Tweede Kamer verleend, noem ik strijdig met den algemeenen geest van onze instellingen; het heeft eene gevaarlijke strekking”. Maar GROEN had nog andere motieven, waarom hij zich tegen het ontwerp meende te moeten verzetten. Het eerste is dit, dat „eene enquête doorgaans gerigt zal zijn tegen de Regeering,” „dat eene enquête veelal eene bestrijding zal wezen van het Gouvernement”. Een tweede opmerking van GROEN is: „dat de enquête eene ontzettende kracht geeft aan de Tweede Kamer. Het is geen geringe zaak te roepen dien zij wil, en tot antwoord te verpligten: een onderwerp op die wijze aan de orde te stellen, eene algemeene impulsie te geven aan vooroordeel, driften, belangen en hartstochten: het geheele Land, onder haar leiding en opwekking, in beweging te brengen.” De laatste opmerking is: „van dit regt zal weinig gebruik worden gemaakt in gewone tijden, maar juist in dagen van opgewondenheid. Mijn conclusie is: wees behoedzaam bij het overwegen van de bijzondere bepalingen dezer wet en van de eventuele amendementen.” GROEN eindigt zijn rede met te getuigen, dat hij voorzeker niet wenscht „de Tweede Kamer tot een onbeduidend ligchaam in den Staat te maken; maar, wanneer men aan de Tweede Kamer te veel magt geeft, zal men juist daardoor te weeg brengen (uit den aard der zaak en ook van onzen landaard) dat de Kamer, in onrustige tijden te veel, en in gewone tijden zeer weinig magt uitoefenen zal: door overmaat van magt zal zij magteloos zijn.” Na dit fel protest tegen het ontwerp zou men verwacht hebben, dat GROEN bij de eindstemming tegenstemde. Toch was zulks niet het geval. In de „Handelingen” vinden we vermeld, dat op 13 Juli 1850 het wetsontwerp werd aangenomen met 38 tegen 9 stemmen. GROEN behoorde niet tot de 9 tegenstemmers, terwijl we zijn naam ook niet aantreffen bij de afwezige leden.

8) KUYPER verdedigde in dit artikel in *De Standaard* een politieke enquête naar de *Adder-ramp*. Op 5 Juli 1882 was op de Hollandsche kust bij een tocht van IJmuiden naar Hellevoetsluis de rammonitor „Adder” met man en muis vergaan (berichten daaromtrent kan men vinden in *De Standaard* van 11 Juli 1882, no. 3162). In de pers deed deze gebeurtenis veel stof opwaaien. Het schip zou „onzeewaardig” zijn geweest, het was zonder begeleiding van andere booten uitgegaan en, hoewel de „Adder” des Woensdagsavonds te 6 of 7 uur te Hellevoetsluis had moeten aankomen, was door het Departement van Marine eerst des Zaterdagds d.a.v. een begin gemaakt met het opsporingsonderzoek, toen het lijk van den verdronken loods reeds was opgehaald. Door de Regeering werd een Commissie van onderzoek ingesteld, maar het bezwaar was, dat die Commissie niet onpartijdig was en eenzijdig uit marinedeskundigen was samengesteld.

Volgens KUYPER waren alle elementen voor een *politieke* enquête volledig aanwezig:

- „Er is gouvernementeele verantwoordelijkheid.
- Het geldt 's lands goed.
- Er is vermoeden van verzuim.”

9) Hoe persoonlijk de aanval van TROELSTRA was, blijkt wel uit hetgeen deze zelf omtrent de „lintjes-affaire” meedeelt in zijn „Gedenkschriften”, deel III, pgs. 139 e.v.; van vrijzinnige zijde zie men o.a. DE BEAUFORT, *Vijftig jaren uit onze geschiedenis*, 1868—1918, deel II, pgs. 128 e.v.

10) Men zie mijn artikel in het Aug./Sept. nummer, jaargang 1938, van *Stemmen des Tijds*, pg. 184, over „Het enquête-recht der Staten-Generaal, in het bijzonder het voorstel-WENDELAAR tot het houden van een enquête naar de zaak-Oss.”

11) VAN WELDEREN RENGERS, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland*, derde druk, pgs. 132—134.

12) Uitvoerige mededeelingen omtrent deze enquête vindt men o.a. bij Prof. DIEPENHORST, *De Nederlandsche Arbeidswetgeving*, deel I, pgs. 152—155.

13) Men zie van Dr. KUYPER, *Ons Program*, 5e druk, pg. 125, en van Dr. COLIJN, *Saevis tranquillius in undis*, pg. 159.

14) *Saevis tranquillius in undis*, pg. 173.

15) Prof. BUYS (*De Grondwet*, deel I, pag. 497, noot) vermeldt een voorbeeld van een enquête, die haar doel miste door de bepalingen inzake de geheimhouding. Bij een enquête over de besmettelijke longziekte onder het rundvee kwam op 7 Februari 1878 het geval voor, dat een hoofdamttenaar bij het departement van Binnenlandsche Zaken als getuige door de parlementaire commissie gedagvaard, alle inlichtingen weigerde op grond dat de eed door hem bij het aanvaarden van zijn betrekking afgelegd, hem volgens art. 19 der wet recht gaf zich van het afleggen van getuigenis geheel te verschoonen. BUYS teekent hierbij aan: „Kan dergelijk argument opgaan, dan beteekent het recht van enquête tegenover ambtenaren natuurlijk niets. Intusschen komt het mij voor dat zulk een opvatting zich moeilijk met de wet laat rijmen, aangezien deze in art. 19 weigering van getuigenis „alleen en bij uitsluiting” toelaat „nopens hetgeen waarvan de wetenschap aan hen als zoodanig is toevertrouwd”. Deze bijvoeging onderstelt geen weigering van antwoord in het algemeen maar alleen op een bepaalde vraag. Immers eerst dan als de vraag is gedaan wordt het mogelijk te beoordeelen of de exceptie kan gelden van welke de wet gewaagt.”

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

In een vergadering alhier werd bij bespreking van het werkloosheidsvraagstuk gewezen op Duitschland en gevraagd hoe het komt, dat de economische toestand in Duitschland zich zooveel gunstiger laat aanzien dan elders.

Voorts werd voor ons land bepleit uitbreiding van de politiek van groote werken door het beschikbaarstellen van kapitaal van overheidswege. Men meende, dat de rente van dat kapitaal gedekt zou worden door verhoogde opbrengst der inkomstenbelasting, terwijl door de uitvoering van de groote werken in de maatschappij kapitaalvorming zou plaats vinden. De Overheid zou het door besparing gevormd nieuw kapitaal kunnen opvorderen en — zoo noodig — met het oog op mogelijke kapitaalvlucht een uitvoerverbod van kapitaal kunnen vaststellen.

Gaarne zou ik omtrent deze suggestie enkele inlichtingen ontvingen.

ANTWOORD:

Inderdaad is in Duitschland de abnormale werkloosheid verdwenen. Doch dit feit zonder meer bewijst nog niet, dat Duitschland nu ook metterdaad ons land en andere z.g. democratische landen in economisch beleid overtreft.

Hoe moeilijk de economische toestand in Duitschland is, blijkt wel uit de bijna wanhopige economische expansiepolitiek en, naar ons dunkt, ook uit het optreden tegen de joden. Het zijn niet alleen rashartstochten, die daarbij in het spel zijn, maar ook economische noodzakelijkheden. Men loopt financieel vast. Tsjecho-Slowakije had men noodig vanwege de grondstoffen. De z.g. strafmaatregel t. o. v. de joden van 1 Milliard Rijksmark plus de verzekeringsgelden en het herstel van de aangerichte schade zijn feitelijk een vermogensheffing, die men speciaal ten laste van de joden brengt.

Dat is de keerzijde van de groote-werken-politiek. En die keerzijde beantwoordt aan hetgeen blijkbaar op bedoelde vergadering werd ge-

suggereerd. Want daar werd gepleit voor een vermogensheffing ter dekking van de kapitaalsuitgaven ten behoeve van groote werken.

Intusschen kan men wijzen op het feit, dat de abnormale werkloosheid dan toch maar in Duitschland verdwenen is. Doch is dit verschijnsel uitsluitend aan een politiek van groote werken te danken? Neen, want ook Amerika heeft het procedé van kapitaalsinspuiting toegepast, terwijl de werkloosheid daar thans even groot is als ooit te voren.

Er zijn in Duitschland verschillende andere factoren, welke dit resultaat hebben bewerkt. Zoo de verminderde aanvoer van nieuwe arbeidskrachten als gevolg van den geboorteteruggang tijdens den wereldoorlog, de enorme verbetering, goeddeels ten koste van het buitenland, van de bedrijfsoutillage in de periode 1925—1929, en vooral de lage reële loonstandaard, welke in de laatste jaren, mede als gevolg van de hooge heffingen, nog verder gedaald is. Door den tweejaarlijkschen dienstplicht worden er voorts in Duitschland (zonder Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije) per jaar ongeveer millioen personen *meer* dan in 1934 aan het productieproces onttrokken, daargelaten nog den arbeid, welke aan de zeer uitgebreide militaire werken wordt verricht.

Overigens zijn de toekomstverwachtingen voor Duitschland niet erg hoopgevend. Ondanks de vele Deutsche maatregelen tot overbrugging van het verschil tusschen het binnenlandsch en buitenlandsch prijsniveau (depreciatie van de mark op bepaalde markten, exportsubsidies e.d.) is voor vele bedrijven de export een verliesgevend onderdeel der productie. Typeerend zijn, aldus Dr. P. P. VAN BERKUM in het Decembernummer van het r.k. maandschrift „Economie”, de recente maatregelen van de Deutsche Regeering, welke strafmaatregelen afkondigen tegen die ondernemingen, welke zich hun „exportplicht” onvoldoende bewust zijn. En deze schrijver merkt voorts terecht het volgende op:

„Wil de Staat het plan, verdere financiering van uitgaven door belastingen en leeningen te dekken, doorvoeren, dan zal de druk op de rentabiliteit der ondernemingen relatief zwaarder worden. Om de belastingen op peil te houden zou de Staat zoover kunnen gaan, dat ook de reserves, welke in de afgelopen jaren gevormd werden, aan hem worden overgeheveld.

„Onder deze omstandigheden, dalende winstmarge en stijgende belastingen, valt op het perspectief eener mogelijke opleving in de particuliere investeringen een zeer donkere schaduw. Weliswaar zal een uitblijven dezer particuliere activiteit het evenwicht in het Deutsche economische systeem niet behoeven te verstoren, doch het voortduren van de staatsconjunctuur en toenemende staatsinmenging worden daardoor onafwendbaar. Hierbij bedenke men, dat de Staat thans een in wezen veel moeilijker taak te volbrengen heeft dan in de afgelopen jaren. Hij stond toen voor de organisatie van overvloed; overvloed aan productiemiddelen, aan arbeidskrachten en aan goederenvoorraden.

Thans staat hij voor de organisatie van een tekort op de genoemde gebieden, terwijl het productieapparaat aan een ingrijpende hergroepering moet worden onderworpen. Zal de staatsconjunctuur tegen deze proef bestand blijken? Op deze vraag zal de toekomst het antwoord moeten brengen. Het vraagstuk van den overgang van de staatsconjunctuur naar een door het particuliere initiatief gedragen conjunctuur schijnt in Duitschland in elk geval een oplossing nog niet nabij."

* *
*

Wat de uitbreiding van de groote-werken-politiek voor rekening van den Staat met kapitaalheffing en kapitaaluitvoerverbod betreft, het volgende:

1. Vooreerst deze opmerking. Men beweert, dat de Staat de rente van de leeningen, aan te gaan voor de groote werken, kan betalen uit de meeropbrengst der inkomstenbelasting.

Die stelling achten wij zeer aanvechtbaar.

Natuurlijk geven we toe, dat de uitvoering van groote werken een gunstigen invloed hebben kan op de belastingopbrengst. Doch het is zeer de vraag, of de invloed zoo sterk zal zijn, dat hierdoor de meerdere uitgaven voor rente zullen worden gecompenseerd. Hoogstens kan men hier spreken van een mogelijkheid. En dan nog o. i. slechts een geringe mogelijkheid.

Laten we echter aannemen, dat de rente van een kapitaaluitgave van den Staat van b.v. f 1.000.000.— gedekt zal worden door verhoogde belastinginkomsten. En laten we verder aannemen, dat er voor dat bedrag twee bruggen en een stadhuis worden gebouwd.

Wat gebeurt dan, wanneer die werken klaar zijn? Het millioen is uitgegeven. De tijdelijke inkomstenvermeerdering heeft plaats gehad. Doch deze houdt dan op. En evenzeer de daarmede verbandhoudende verhoogde belasting-opbrengst. Doch de schuld van den Staat en zijn renteplicht blijven. En de Staat zal die rente (over de aflossing spreken we nog niet) door verhooging van den belastingdruk op de ingezetenen moeten verhalen.

„Maar”, zal men misschien zeggen: „de Staat gaat natuurlijk dadelijk weer nieuwe werken op touw zetten”. Laten we aannemen, dat de Staat dit doet. Maar dan moet hij weer nieuwe schuld maken. En de rentelast wordt opnieuw verhoogd.

Verder kan men tegenwerpen, dat de Staat z.g. rendabele werken, d. w. z. werken, die ook na voltooiing het volksinkomen blijven verhoogen, kan doen uitvoeren. Inderdaad. Dit is ook het aantrekkelijke van het plan-WESTHOFF. Maar met die rentabiliteit moet men erg voorzichtig zijn. Een stadhuis is zeker niet rendabel. Een brug evenmin, al kan toegegeven worden, dat de aanwezigheid van een brug be-

paalde bedrijven in economisch gunstigen zin kan beïnvloeden. En zelfs ontginning of droogmaking belooft in den huidige tijd nog niet altijd een rendabel resultaat, omdat er nu eenmaal op landbouwgebied nog altijd een relatieve overproductie is.

Natuurlijk mag men niet op dien grond alle groote werken achterwege laten. Wat de Regeering ook niet doet. Maar, wil men den rentelast van den Staat en dientengevolge den belastingdruk binnen redelijke proporties beperken, dan zal men toch met het uitvoeren van groote werken voorzichtig moeten zijn. En wel vooral in dien zin voorzichtig, dat men — afgezien van de noodzakelijke militaire werken, wegeaanleg e.d. — niet à tout prix groote werken begint maar zorgvuldig zijn keuze bepaalt, daarbij zooveel doenlijk lettend op de vermoedelijke rentabiliteit.

2. Onze tweede opmerking betreft de z.g. vermogensheffing, strekend om te delgen de schuld, welke de Staat ten behoeve van groote werken op zich neemt.

Natuurlijk zien de voorstanders van opheffing der werkloosheid binnen een luttel tijdsbestek door uitbreiding van het uitvoeren van groote werken niet voorbij de onvermijdelijke stijging van de Staatsschuld.

Hierteenover wijzen zij echter op tweeërlei.

Vooreerst op de mogelijkheid, dat de kapitaalinvestatie van overheidswege „Ankurbelung” of „aanzwengeling”, d. w. z. uitzetting van het bedrijfsleven door credietverleening, kapitaalvorming e.d. zal tengevolge hebben.

Die mogelijkheid is er wellicht. Doch het is niet meer dan een mogelijkheid. Uit de praktijk van Amerika blijkt, dat het ook anders kan. De kapitaalinspuiting kan een zoodanige verhooging van de bedrijfslasten (o. a. de loonen) veroorzaken, dat er van bedrijfsexpansie in het algemeen niets terecht komt. En wanneer men daartegenover op Duitschland wijst, bedenke men, dat in dat land door middel van de nationaal-socialistische ideologie en de dictatoriale methoden de arbeiders genoegen nemen met een zeer lagen levensstandaard („in plaats van boter kanonnen”). Doch een dergelijke praktijk zal in ons land niet gekoppeld worden aan een groote-werken-politiek.

In de tweede plaats wijst men er op, dat het eigenlijk niet zoo heel erg is (wij zeggen het nu maar op eenvoudige manier) dat de overheidsschuld toeneemt. Want hiertegenover staat kapitaalvorming in de hand van particulieren. Het enige wat de Overheid heeft te doen is, de spaarkous van de particulieren door middel van een vermogensheffing leeg te schudden in de overheidskas en dan kan ze opnieuw met kapitaalinvestatie beginnen.

Een simpele oplossing, die vanwege haar simpelheid wellicht eenigen indruk maakt! Maar o. i. is ze onaanvaardbaar.

Want vooreerst is het een volstrekt onbewezen stelling, dat de uit-

voering van groote werken een kapitaalvorming in de hand van particulieren tengevolge heeft, welke opweegt tegen de door de Overheid gemaakte schuld. De mogelijkheid van kapitaalheffingen bij het volgen van een dergelijk plan zou de neiging van het publiek om door middel van spaarzaamheid e.d. aan de kapitaalvorming mede te werken niet bevorderen! Wellicht zou de Overheid door het in uitzicht stellen van die mogelijkheid sommige „moderne” economen, die in spaarzaamheid haast een economische misdaad zien, in het gevlj komen. Doch toewijding van het nationale vermogen zou er niet door worden bevorderd.

Voorts is het — gesteld ook al dat het waar zou zijn, dat zoodanige kapitaalvorming plaats vindt — onaanwijsbaar wanneer een zoodanige kapitaalvorming plaats zal hebben gevonden en de Overheid dus tot zijn vermogensheffing zal kunnen overgaan.

Het laat zich denken, dat een verstandige werkverruiming van overheidswege kapitaalvorming in de hand werkt. Doch, gesteld dat kapitaalinvestatie van overheidswege in dit opzicht een gunstig gevolg heeft, hoe lang zal het duren voordat in die mate kapitaal gevormd is, dat men kan zeggen, dat er in de hand van particulieren weer zoo veel liquide middelen zijn, dat er overheveling naar de overheidskas kan plaats vinden voor hetgeen noodig is tot dekking van de schuld. Niemand zal dat kunnen zeggen. En daarom zal een vermogensheffing een zuiver willekeurige daad zijn, waarvan de economische gevolgen allerfunest kunnen zijn.

En dan in de derde plaats nog dit bezwaar. Men wekt de gedachte alsof het er eigenlijk minder op aankomt, wie de beschikking heeft over het kapitaal, de Overheid of de particulieren. De Overheid maakt ten behoeve van een werk een schuld van bijvoorbeeld f 1.000.000.—. Doch dat is geen bezwaar, want tegenover die schuld gaat een kapitaalvorming door particulieren van een gelijk bedrag.

Laten we nu een oogenblik aannemen, dat dit laatste juist is. Dan zouden we dus kunnen zeggen, dat ons nationaal vermogen gelijk gebleven is. Doch is, economisch gezien, de toestand gelijk gebleven? O. i. niet. Want voor de schuld van de Overheid moet ons geheele volk, via den fiscus, opdraaien, terwijl het onmiddellijk voordeel van het nieuwe millioen toevalt aan de gelukkige bezitters.

Nu zegt men echter: „laat de Overheid het millioen weer terughalen door middel van een vermogensheffing”. Doch men behoeft toch waarlijk niet lang na te denken om in te zien, dat men op die manier de zaak niet kan herstellen. Want wie kan uitmaken, in wiens hand, dank zij de uitgevoerde werken, nieuw kapitaal is gevloeid? Van wie moet de Overheid het kapitaal heffen, wil er inderdaad sprake zijn van een terughalen van het, dank zij de kapitaalsinspuiting, nieuw gevormde kapitalen? Wij weten het niet. En wij zijn overtuigd, dat niemand het weet.

Natuurlijk kan de Overheid een kapitaalheffing aan het volk opleggen. Doch laten we dan bedenken, dat zulk een heffing — daargelaten nog de economische nadeelen — een daad van zuivere willekeur is, omdat het ten eenenmale uitgesloten is uit te maken, wie het nieuw gevormde kapitaal in bezit heeft.

3. En dan nog ten slotte: zal een eventueele kapitaalheffing slagen? Blijkbaar speculeert men niet op de goedgeefsheid van de kapitalisten. Rekening wordt gehouden met het gevaar van kapitaallexport. En dat gevaar wil men afsnijden door een uitvoerverbod. Dit uitvoerverbod vormt, als wij goed zien, de sluitsteen van het plan. Maar het is een verwerpelijke sluitsteen.

Misschien is bij het kiezen van deze oplossing het voorbeeld van Duitschland, zij het ook onbewust, richtsnoer geweest. Hoe dit ook zij, in elk geval kan het Deutsche voorbeeld ons allerminst dienen. Want de economische omstandigheden verschillen radicaal.

Duitschland is een industrieland. Het Duitsch kapitaal wordt als regel belegd in eigen industrie. Kapitaallexport was dan ook in Duitschland — daargelaten natuurlijk de herstelbetalingen — vroeger reeds uitzondering. En in zoover kan men zeggen, dat het uitvoerverbod van deviezen voor een land als Duitschland niet al te bezwarend is.

Nederland is echter een handelsland. Onze handelsbalans met het buitenland is altijd passief geweest. Doch dat heeft onze welvaart niet geschaad. Wat de handelsbalans te weinig opleverde werd aangevuld door de opbrengst van onze vrachtvaart en met name ook door de opbrengst van onze buitenlandsche beleggingen. Zoo bleef de betalingsbalans in evenwicht en kon derhalve ons betalingsverkeer met het buitenland ongestoord voortgaan. Kleine schommelingen in de geldkoers konden door goudzendingen worden hersteld. En zoo is de toestand eigenlijk ook nu nog.

Weliswaar is in de laatste jaren de industrialisatie van ons land toegenomen. Doch desondanks is ons land nog altijd een handelsland. En uit dien hoofde is het niet zonder bedenking een Duitsch procedé voor ons land aan te bevelen.

Doch is dit middel, afgezien nu van het Deutsche voorbeeld, aanbevelenswaardig?

De strekking van het voorstel is om door middel van overheidsdwang de kapitalen in eigen land te houden. Met welk doel? Feitelijk om de Overheid de beschikking daarover te geven. Wel niet rechtstreeks. Doch langs den omweg van kapitaalinvesteering van overheidswege en daarna kapitaalheffing, welke neerkomt op een willekeurige onteigening zonder schadevergoeding.

Daartegen bestaat o. i. overwegend bezwaar uit staatkundig oogpunt, omdat dit streven beteekent een concentratie van macht bij de Overheid, een *staats-socialisme* (tegenwoordig spreekt men van „*staatsconjunc-*

tuur") welke een ernstig bezwaar voor onze vrijheid oplevert; een heel wat ernstiger bezwaar dan de huidige crisiswetgeving met hare kalverschetsen, kippenteeltregelingen e.d.

Doch hoe staat de zaak economisch? Ziet het er naar uit, dat daardoor de welvaart zal worden gediend? Naar onze meening niet. Want wel kunnen door middel van kapitaalinvesteering landbouw en industrie worden uitgebreid en de werkloosheid *tijdelijk* worden bedwongen. Doch dat zal geen welvaart brengen, indien het buitenland niet bereid is, onze producten af te nemen.

De luxe van autarkie kan geen enkel land zich veroorloven. En ons land nog het allerminst, omdat het afzetgebied in eigen land zoo beperkt is en wij voor de meeste grondstoffen op het buitenland zijn aangewezen. Wij *moeten* exporteerden.

Dat is juist het zwakke punt van alle aangeboden plannen, met name ook van het plan van den arbeid. Het stimuleeren van de productie is gemakkelijk genoeg. Maar hoe komen we aan het afzetgebied?

En nu het verbod van kapitaalexport. Lost dat de moeilijkheid op? Welneen. Het dwingt de kapitalen tot belegging in Nederlandsche ondernemingen zonder uitzicht op gewin. Overheidsambtenaren zijn in den regel niet voldoende geoutilleerd en met ervaring toegerust in economische zaken om de bestemming der kapitalen aan te geven. Het sociale oogmerk van opheffing der werkloosheid zal daarbij richtsnoer zijn. Doch het eindresultaat zal niet zijn opheffing der werkloosheid doch een nog verdere volksverarming, gepaard met overheidswillekeur, waardoor de ondernemersdrang en de geneigdheid om door kapitaalvorming het algemeen volksbelang te dienen steeds geringer zullen worden.

N.

2. VRAAG.

Een plaatselijke afdeeling van het Instituut voor Arbeidsontwikkeling vraagt aan den Raad dezer gemeente om subsidie voor de afdeeling „bibliotheek”, waarvan ieder tegen dezelfde voorwaarden kan gebruik maken. In deze bibliotheek bevindt zich niet alleen „roode” lectuur.

Een plaatselijke afdeeling van een openbare leeszaal en bibliotheek elders en een christelijke openbare leeszaal en bibliotheek genieten sinds eenige jaren subsidie uit de gemeentekas. Komt deze aanvraag voor inwilliging in aanmerking?

ANTWOORD:

Van subsidieverleening aan het Instituut voor Arbeidsontwikkeling

mag, ook al wil men het subsidie bestemmen voor de bibliotheekafdeeling, geen sprake zijn.

In 1931 heeft de Kroon Ged. Staten van Gelderland te dezen opzichte in het gelijk gesteld tegenover de gemeente Arnhem, welke gemeente besloten had een dergelijk subsidie te verleen. Ged. Staten hadden geweigerd aan den betreffenden begrotingspost goedkeuring te hechten.

Bedoeld K. B. van 6 Mei 1931 is opgenomen in Luttenberg 1931 bijlage p. 111/2. De overweging van de Kroon luidt als volgt:

„dat het bovengenoemde Instituut weliswaar blijkens zijne statuten de bevordering van de cultureele vorming en de geestelijke ontwikkeling der arbeidersklasse beoogt, doch dat op grond van de overgelegde stukken en het medegedeelde in de openbare vergadering van de Afdeeling van den Raad van State, voor de Geschillen van Bestuur, waarin over deze zaak verslag is uitgebracht, moet worden aangenomen, dat bij deze vorming en deze ontwikkeling het politieke en economische inzicht van eene bepaalde partij dermate op den voorgrond treedt en het propagandistische element daarin een zoodanige rol speelt, dat het verleen van steun aan deze instelling door het gemeentebestuur, aan wien het behartigen van algemeene gemeentebelangen is opgedragen, niet gerechtvaardigd is te achten.

Ook al had de Kroon geen afwijzend standpunt ingenomen, dan zou toch de Raad o. i. afwijzend moeten beslissen. Want, gelijk uit artikel 2 van de Statuten van het Instituut blijkt, beoogt deze instelling uitsluitend de ontwikkeling van een bepaalde volksgroep, de arbeidersklasse. En dan nog speciaal een ontwikkeling ter bevordering van de politiek van het N.V.V. en de S.D.A.P., van welke instellingen deze arbeidersontwikkeling uitgaat.

De openstelling van de bibliotheek voor andersdenkenden ontnemt aan de instelling haar partijpolitiek karakter niet. Die openstelling zal trouwens wellicht meer van formeele dan van wezenlijke beteekenis zijn.

De gemeente moet geen partijpolitieke instellingen subsidiëren. De algemeene leeszaal zijn geen partijpolitieke instellingen. En evenmin de christelijke. Deze laatste worden gedragen door de nog altijd bij de overgrootste meerderheid van ons volk (afgedacht van welke partij-groepering ook) erkende en eerbiedigde chr. beginselen. En deze leeszaal pogen niet te voorzien in de ontwikkeling van een speciale politiek georganiseerde volksgroep, doch van allen, die de chr. beginselen belijden.

N.

3. VRAAG.

Het zij mij vergund, als voorzitter der A.R. kiesvereniging alhier, enkele vragen te stellen. Het A.R. — en naar ik meen het

rechtzinnig chr. — standpunt (in het geval volgens de Gereformeerde Kerken) is steeds geweest, dat inzake armenverzorging eerst de familie, daarna de diaconie en eerst daarna de Overheid, tot hulp worden geroepen.

Nu hebben zich, na de verdediging van dit standpunt door Dr. KUYPER, in den loop der jaren structureele wijzigingen in het maatschappelijk leven voorgedaan, waardoor de praktische toepassing van het diaconale standpunt in vele kerkelijke gemeenten vrijwel onmogelijk wordt. Men begint meer en meer in te zien, dat wij de armen, door Christus ons nagelaten, wel hebben te verzorgen, maar dat dit niet behoeft te beteekenen, dat dit speciaal uit de beurzen der gemeenteleden alleen behoeft te komen.

De werkloozen worden al uitgeschakeld omdat hun armoede uit aanwijsbare oorzaken van maatschappelijken aard te verklaren is. Die oorzaken zijn evenwel gelijk bij vele gesteunde ouden van dagen.

Deze zouden in normale omstandigheden door hun kinderen gesteund worden, doch deze zijn hiertoe door de groote werkloosheid veelal niet in staat.

In de door ons betaalde belasting is een gedeelte voor armenverzorging begrepen. Gaat het nu op den duur wel aan hierbuitenom de armen van eigen kerk nog eens apart geheel voor eigen rekening te nemen in de huidige omstandigheden?

Wij moeten onze armen verzorgen evenals wij onze kinderen hebben te verzorgen.

Hebben wij voor de laatsten geen langdurigen schoolstrijd gestreden ter verkrijging van financieele gelijkstelling en versmaden wij die gelijkstelling niet inzake de armen, daarbij steeds citeerende hetgeen langer dan dertig jaar geleden hierover door Dr. KUYPER c.s. is geschreven?

Ik schrijf U hierover juist omdat ik bemerkte dat het standpunt door Mr. NOTEBOOM in A. R. Staatkunde à tort et à travers, zonder in 't minst met de practijk van vandaag te rekenen, gelijk blijft aan dat van Dr. K. vóór 50 jaar. Weet U wat de practijk is? 1. De armen zelf zijn de dupe van dit systeem. Zij krijgen in sommige kerkelijke gemeenten van de diaconie *minder* dan ze van B. A. zouden krijgen, maar de diaconie zegt: „afblijven, daar moeten wij voor zorgen.” 2. Het werk der diaconie wordt bij dit

systeem verlamd door permanenten geldnood. Onze armen behooren het toch feitelijk beter te hebben dan de armen der wereld, maar de diakenen durven hun wijk niet in om den nood der armen te peilen, om geen illusies te wekken, want de diaconale kas is toch steeds leeg. 3. De gemeente (d.w.z. dat deel dat nog iets kan doen) wordt steeds gemaand, bijna geprest om steeds meer te geven en daardoor leeggepompt. Het aantal dat steun behoeft is door de maatschappelijke verhoudingen veel grooter dan vroeger; het overblijvende deel uiteraard veel kleiner. Het mes snijdt dus aan twee kanten. Als gevolg hiervan verkeerden de kerken ook veelal in zorgelijke financieele omstandigheden.

Dit alles is volmaakt overbodig. Laat men royaal doen, hetgeen nu tersluiks en noodwendig toch meer en meer gedaan wordt. De armen (vaste klanten) naar B. A., dan hebben de diakenen weer geld vrij om hun wijken in te gaan en in natura voor zoover dit wettelijk geoorloofd is christelijke handreiking te doen, waardoor onze armen het beduidend beter krijgen. En de gemeente van Christus zal met meer liefde geven, want dan komt alles Kerk en armen ten goede, maar bij het huidige systeem krijgen de armen er niets meer door of men al geeft.

Gaarne Uw antwoord op de vragen en Uw zienswijze over deze kwestie in z'n geheel.

ANTWOORD:

Het is ons uiteraard bekend, dat vele diaconieën worstelen met financieele moeilijkheden. Noodgedwongen hebben vele er van moeten afzien om alle behoeftige lidmaten der kerken te ondersteunen. Doorgaans (ofschoon niet altijd) laat men de verzorging van de arme werkloozen over aan de Overheid. Soms verwijst men zelfs de in behoeftige omstandigheden geraakte middenstanders naar de publieke armenzorg.

Nu komt in deze omstandigheden herhaaldelijk de vraag naar voren, of deze laatste methode eigenlijk niet in principe juist is. Of eigenlijk verplaatst men de kwestie. Men vraagt niet, hoe het beginsel van den diaconalen arbeid moet worden toegepast in verband met de bijzondere omstandigheden van den tegenwoordigen tijd. Maar men stelt de vraag, of niet het beginsel zelf behoort te worden herzien.

Nu zouden wij tegen een dergelijke verplaatsing van de kwestie met ernst willen waarschuwen. Het beginsel van den diaconalen arbeid vindt zijn grondslag niet in overwegingen van beleid, maar in richtsnoeren, welke de Heilige Schrift zelf geeft. Wij denken hierbij aan het bekende gedeelte van Handelingen 4. U weet, dat in de eerste christelijke ge-

meente geen gemeenschap van goederen heerschte, al heeft men dat wel eens van bepaalde zijde aannemelijk trachten te maken. De particuliere eigendom werd in die gemeente evenzeer, wellicht zelfs in nog sterkere mate, geëerbiedigd als in den tegenwoordigen tijd.

Doch het beginsel van den diaconalen arbeid trad in de praktijk dier gemeente zeer duidelijk naar voren. We lezen toch: „want er was ook niemand onder hen, die gebrek had” en „aan een iegelijk werd uitgedeeld, naardat elk van noode had” (Hand. 4). Noch in dit Schriftgedeelte, noch elders in de Schrift is te lezen, dat men in de eerste christelijke gemeente onderscheid gemaakt heeft tusschen armen, waarvan men moest aannemen, dat ze door een persoonlijke oorzaak arm geworden waren, en armen, waarvan men aannam, dat ze door maatschappelijke omstandigheden arm geworden waren. Men hielp ieder, die arm was. En dat is ook het beginsel van den diaconalen arbeid. Aan dat beginsel mag o. i. nimmer getornd worden.

Nu verwijst u naar Dr. KUYPER. Dr. KUYPER heeft inderdaad dat beginsel zeer sterk op den voorgrond gesteld. Doch hij heeft dat niet gedaan om daardoor de taak der diaconieën zooveel mogelijk uit te breiden. Integendeel! Sterker dan wie ook, heeft hij aangedrongen op een voorziening in dreigende nooden, opdat in vele gevallen niet een toestand van armlastigheid intreedt. Wij denken hierbij aan zijn streven naar in het leven roepen van Pensioenfondsen, Verzekeringsinstellingen e.d., waardoor ouden van dagen, invaliden, zieken, werkloozen en zoo veel meer, dank zij bijdragen van henzelf of van hun patroons als loon voor den door hen verrichten arbeid, een recht op uitkeering hebben, wanneer de normale bestaansbronnen tijdelijk of blijvend hebben opgehouden te vloeien.

Doch Dr. KUYPER heeft nimmer betoogd, dat armen, door welke oorzaak zij ook zouden zijn arm geworden, zouden moeten worden verwezen naar de openbare instellingen voor armenzorg en voor steun. Waar geen recht op uitkeering is ingevolge verzekering, behoort naar christelijk beginsel de Kerk voorrang te hebben vóór de Overheid bij het verleenen van steun. En met dit standpunt stemt ook overeen art. 17 van het a.r. program van beginselen, waar ten opzichte van de overheidsarmenverzorging gezegd wordt: „alleen voorzoover de particuliere en kerkelijke liefdadigheid te kort mocht schieten kan ze (de Overheid) hiertoe moeten overgaan”.

Daarbij willen we nog opmerken, dat men ten aanzien van de werkloozen slechts spreken mag van een recht op uitkeering voorzoover zij als verzekerden recht op uitkeering uit een werklozenkas hebben. Zijn zij niet verzekerd, of is hun uitkeeringstermijn verstreken, dan hebben de werkloozen geen recht op steun. Een dergelijk recht wordt hen door de rijksvoorwaarden inzake subsidieverleening uitdrukkelijk ontzegd.

Nu maakt u nog verder de opmerking, dat de leden der kerken als belastingbetalers ook bijdragen tot de publieke armenzorg en dus bij het

onderhouden van de eigen armenzorg dubbel worden belast. Inderdaad! Maar wanneer wij op grond van dit argument arme lidmaten der kerken zouden verwijzen naar de publieke armenzorg zou de arbeid der diaconieën niet slechts voor een gedeelte, maar in zijn geheel kunnen worden stopgezet. Want ditzelfde argument geldt niet slechts ten aanzien van een deel der behoeftigen, maar geldt voor hen allen. Iedere behoeftige, die door de Kerk gesteund wordt, heeft niet door de Overheid geholpen te worden. En derhalve beteekent de ondersteuningsarbeid der kerken een ontlasting van de publieke armenzorg.

Nu heeft Dr. KUYPER wel eens den voorslag gedaan tot het heffen van een bijzondere armenbelasting, waarvan dan de lidmaten der kerken zouden zijn vrijgesteld. Voor een dergelijke heffing valt in principe veel te zeggen. Doch een feit is, dat een dergelijke belasting niet bestaat en dat er ook geen uitzicht is, dat ze zal worden ingevoerd. Met dat feit hebben wij rekening te houden. En niet rekening te houden in dien zin, dat wij nu maar onzen diaconalen arbeid ten deele of geheel stopzetten, maar in zoodanigen zin, dat wij ondanks dit bezwaar toch met dien arbeid doorgaan, omdat hij steunt op Gods Woord.

2. Verder wordt de opmerking gemaakt, dat het werk der diaconieën wordt verlamd door permanenten geldnood en dat de behoeftigen diengevolge tekort komen. Dit moeten wij betwisten, al kan het uiteraard voorkomen, dat in sommige gevallen de diaconale zorg tekort schiet. Trouwens in zulke gevallen kunnen de armen aan de publieke armenzorg steun of aanvullenden steun vragen.

Natuurlijk ontkennen wij niet, dat de middelen beperkt zijn. Ook betwisten wij niet, dat men soms noodgedwongen een deel van de behoeftigen ter verzorging aan de Overheid moet overlaten. Doch *wel* betwisten wij, dat daardoor het werk van de diaconieën wordt verlamd. Dat is niet het geval. Integendeel. De moeilijkheden maken dit werk nog van te meer beteekenis en prikkelen tot te sterker energie. En wanneer bij het verrichten van dezen diaconalen arbeid niet uitsluitend gezien wordt op datgene wat naar verstandelijk inzicht mogelijk geacht wordt, maar ook hogere idealen in het oog gevat worden, zal die arbeid ook in de toekomst met even groote energie als ooit te voren kunnen worden voortgezet.

Te bedenken valt daarbij, dat deze arbeid niet maar uitsluitend een materieel karakter draagt, maar dat hij vooral ook een geestelijken en zedelijken invloed oefent en moet oefenen. En vooral in den tegenwoordigen tijd nu zich zoo aan alle kanten de degenereerende invloed van armoede en werkloosheid, ondanks de bestaande steunregelen, openbaart, klemt te meer de roeping der kerken om met meer inspanning dan te voren deze taak te verrichten.

3. De voorgestelde oplossing achten wij onaanvaardbaar, ook afgedacht van de bovengenoemde principiële bezwaren. Want gesteld, dat de diaconieën zich er toe zouden beperken om aanvullenden steun te verlenen, dan zouden zij metterdaad de behoeftigen geen hulp bieden. Want wat de diaconieën ter aanvulling van den overheidssteun in geld of in natura uitkeeren, wordt van den overheidssteun afgetrokken. Nu weten wij wel, dat ten opzichte van de werkloozen tot op zekere hoogte de z.g. „armslag” wordt toegestaan; doch die „armslag” heeft doorgaans slechts in uitzonderingsgevallen beteekenis en dan nog slechts voor betrekkelijk ondergeschikte steunverleeningen.

Wanneer men inderdaad den weg zou inslaan, welke hier wordt aangeduid, dan zouden wij zoover afdwalen van hetgeen het beginsel van den diaconalen arbeid eischt, dat het wellicht beter zou zijn de diaconale arbeid geheel stop te zetten.

Nu kan men hiertegenover opmerken, dat er dan toch ook nog gevallen zijn, waarin de Overheid steun weigert. In dergelijke gevallen zouden dan de diakenen hulp kunnen verlenen. Doch dat zou dan beteekenen een denatureeren van den diaconalen arbeid. Het zou toch neerkomen op het bestemmen van de liefdegaven der kerk uitsluitend voor personen, die zelfs niet voor overheidssteun in aanmerking zouden komen. Iets dergelijks wordt van bepaalde zijde begeerd. Doch wij meenen, dat een dergelijke praktijk onzerzijds met de meeste klem moet worden bestreden, wijl ze lijnrecht in strijd is met de Schriftgedeelten, welke in het bovenaangehaalde werden aangeduid.

N.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Joden van Nederland, door Prof. Dr. J. A. VERAART. N.V.
Paul Brand's Uitg.-bedrijf. Hilversum 1938.

Een titel, die tot lezen prikkelt in de huidige tijdsomstandigheden. Maar een vlag, die de lading niet dekt. Een hoogleeraar met eenig zelf-respect moest toch niet tot dergelijke reclame-trucjes de toevlucht nemen om eenige gedachten, die hij vroeger elders reeds had gepubliceerd, nogmaals onder de aandacht van het publiek te brengen.

Wie zich dus voor de denkbeelden van prof. V. interesseert, vindt in deze brochure van 130 pagina's een aardige bloemlezing uit vroegere publicaties. Die moet de ietwat wilde en vaak ongemotiveerde uitvallen van dezen bewegelijken geest op den koop toe nemen. Wat zullen wij zeggen van ontboezemingen als (blz. 62): „Het overgrootste deel van KUYPER's anti-revolutionaire staatkunde is ijdele rhetoriek. Een naar a.r. beginselen geregeerd Nederland is een onbestaanbaarheid — en hij maakt toch eigenlijk niemand wijs, dat hij daaraan gelooft,” — of wanneer wij lezen (blz. 108), dat „het half-fascisme hier te lande in COLIJN zijn exponent vindt”?

Meent prof. V. in ernst, dat zulke uitspraken au serieux genomen zullen worden... „omdat zij hun grondslag vinden in dertig-jarigen wetenschappelijken arbeid” (blz. 6)?

C. B.

Zuid-Afrika, door Dr. W. G. N. VAN DER SLEEN. Uitg.
N.V. Het Nederl. Boekhuis, Tilburg z. j.

Zuid-Afrika stond vorige maand wel zeer in het teeken van de publieke belangstelling. Daarom kan het nuttig zijn, thans nog de aandacht te vestigen op dit werk van Dr. VAN DER SLEEN, naar wiens veelzijdig reis-verhaal men gaarne luistert. Op onderhoudende wijze wordt ons verhaald van de geschiedenis van dit stamverwante land en van hetgeen Zuid-Afrika van thans biedt op velerlei terrein.

C. B.

HET PARLEMENT EN ZIJNE TAAK

EENIGE OPMERKINGEN

DOOR

MR. DR. E. J. BEUMER.

Als algemeene stelling kan op den voorgrond worden geplaatst, dat de politieke partijgroepeering op den grondslag van beginselen behoort te geschieden. Van de leden der volksvertegenwoordiging mag worden verwacht, dat zij beginselen van staatsbeleid verdedigen. Zij zijn niet representanten van bepaalde belangen. Wel is eene enkele maal een belangenvertegenwoordiger de Kamer binnengedrongen, maar die perzik smaakt niet naar meer. Het optreden van partijen, die haar uitgangspunt in eenig belang vinden, doet het peil van den politieken strijd dalen.

In de tweede plaats kan de opmerking worden gemaakt, dat het aantal der staatkundige partijen in ons land veel te groot is. Haar getal moet niet worden vermeerderd, maar verminderd. Niet ieder, die ontevreden is, heeft, al laat de wet hem vrij, de moreele bevoegdheid eene nieuwe partij op te richten en in dit verband is het onverschillig, of de ontevredene LAMPETJE of SNIJDERS of VISSCHER of VAN BURINK genaamd is.

Uitermate bedenkelijk wordt het partijtje-spelen, wanneer de leiders, naar hunne eigene verklaring, van politiek geen verstand hebben; eene bekentenis, die overigens volmaakt overbodig is, wijl de politieke onkunde, ook zonder dat zij wordt geadverteerd, in ruimen kring de aandacht trekt.

Maar al te velen laten zich door de beloften van eene nieuwe partij verlokken. Zoo deed eenige jaren geleden — het was in 1933 — „Nationaal Herstel” met eenen afgevaardigde, die nu juist niet bij uitstek nationale gevoelens uitte, intrede in de Tweede Kamer. Sedert is deze wonderboom verdord. Bij de verkiezingen

van 1937 kon de organisatie het niet tot den kiesdeeler brengen. In den Haagschen raad zijn evenwel sinds de laatste verkiezing vier lieden dezer groep genesteld, maar dit viertal is ondertusschen in drie nieuwe groepen uiteengevallen! En dan durft men nog spreken van „Nationaal Herstel”. Wat hier noodig is, kan auto-reparatie worden genoemd. Eerst zichzelf herstellen en dan terugkeeren naar de partij, welke zij hebben verlaten, ziedaar wat dezen heeren te doen staat. Medewerken aan eene toenemende versplintering ligt niet op hunnen weg, hoewel kan worden toegegeven, dat in versplintering iets nationaals zit.

Een hinderlijk verschijnsel is ook de poging tot afschilfering aan de zijde der Protestantisch-Christelijke partijen. Behalve de Staatskundig Gereformeerde Partij leggen de Hervormde (gereformeerde) Staatspartij en de Christelijk Nationale Actie het daarop toe. Het praktische resultaat van de actie der laatste twee groepen is bij de verkiezing van 1937 geweest: steun aan de R. K. Staatspartij en aan de S. D. A. P. Het is wel niet prettig dit te moeten zeggen, maar het is de waarheid. Dank zij onze kieswet komen de verloren stemmen aan de grootste partijen ten goede. In het bijzonder voor de H. G. S. is dit hoogst onaangenaam. Hoewel zij sinds vele jaren in de Kamer vertegenwoordigd was, heeft zij nooit iets bereikt, behoudens dat de aandrang van haren afgevaardigde den Minister van Financiën gebracht heeft tot het heffen van eene belasting van de doode hand, waardoor vooral de Nederlandsche Hervormde Kerk wordt getroffen¹⁾. En nu overkomt het haar nog, dat zij Roomsch en rood steunt. Het is inderdaad hoogst onplezierig. Maar, wat doet zij ook in de kou; er zijn méér dan genoeg partijen in ons land.

Aan meer dan twee of drie partijen ter rechterzijde en evenveel links, bestaat geene behoefte. Met vier of vijf in het geheel kan men het best stellen: overdaad schaadt. Hoe grooter het aantal groepen is, hoe bezwaarlijker het valt de principiële scheidingslijnen te trekken. Toch is dit laatste noodig, want de politieke strijd is een beginselstrijd. Dit wil echter niet zeggen, dat te pas en te onpas zwaarwichtige „beginsel”redevoeringen moeten worden gehouden. De wijze kent zijnen tijd. Waarop het aankomt, is dit, dat de afgevaardigde een politiek beginsel heeft. Als in werkelijkheid primordiale beginselen in hem leven, wordt dat bij tal

van onderwerpen openbaar, ook al laat hij opzettelijke ontwikkeling, in een breedvoerig betoog, achterwege.

Op dezen principiëelen grondslag moet het parlement zijne taak vervullen. Welke is die taak? Ter kenschetsing daarvan kan zeker niet worden gezegd, dat de volksvertegenwoordiging is de wetgevende macht. De leer van de scheiding der machten, waarbij wordt gedoeld op onderlinge scheiding van wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht, wordt onzerzijds niet aanvaard. Wij erkennen geene scheiding. Dit vloeit reeds voort uit het niet te weerspreken feit, dat de Koning ten onzent souverain is. De Koning geeft de wet; bij Hem berust, naar luid van artikel 56 der grondwet, de uitvoerende macht; in Zijnen naam wordt recht gesproken. De Kroon handelt door en met verschillende organen, hetzij colleges, hetzij personen, voor de vervulling van de op Haar rustende taak. Zoo komt men er toe, de zoo even vermelde scheiding der machten, zij het niet als theoretisch juist, dan toch als practisch bruikbaar te beschouwen. Dit beteekent m. a. w.: geen scheiding, maar wel onderscheiding. Echter stelle men zich dit weer niet te simplistisch voor. Zeer scherp is de onderscheiding niet. Er is wetgeving „bij de wet”, met medewerking der Staten-Generaal; er is evenzeer wetgeving „bij algemeenen maatregel van bestuur”, dus zonder medewerking der Staten-Generaal, alleen door de Kroon. De Kroon heeft wetgevende macht, afgezien van Hare bevoegdheid ten aanzien van het tot stand brengen van wetten. De z.g. uitvoerende macht houdt tevens wetgevende macht in. Bovendien is de Kroon rechter in zoover Zij geschillen beslist buiten de rechterlijke macht om ²).

Echter is de rechter ook wetgever, nl. wanneer hij door eene belangrijk gewijzigde uitlegging van eenen bepaalden wetstekst feitelijk eene nieuwe bepaling voor de oude in de plaats stelt. Volgens artikel 1401 van het Burgerlijk Wetboek stelt elke onrechtmatige daad, waardoor aan een ander schade wordt toegebracht, dengene door wiens schuld die schade veroorzaakt is in de verplichting om dezelve te vergoeden. De Hooge Raad besliste steeds, dat alleen schennis van eenen rechtsplicht, inbreuk op eens anders wettelijk recht, als onrechtmatige daad in den zin van genoemd artikel was aan te merken. Deze interpretatie werd langzamerhand

door velen te eng geacht. Onder verantwoordelijkheid van minister REGOUT werd een wetsontwerp ingediend, houdende wijziging en aanvulling van de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek omtrent onrechtmatige daad ³⁾). In 1913 verscheen een gewijzigd wetsontwerp, waarin de onrechtmatige daad werd omschreven als een handelen of nalaten, dat òf inbreuk maakt op eens anders recht, òf in strijd is met des daders rechtsplicht, òf indruischt, hetzij tegen de goede zeden, hetzij tegen de zorgvuldigheid, welke in het maatschappelijke verkeer betaamt ten aanzien van eens anders persoon of goed. Het aldus gewijzigde wetsontwerp heeft daarna rustig gesluimerd in de Kamerarchieven. Eindelijk werd het bij brief van 23 October 1928 ingetrokken. Waarom? Wijl de Hooge Raad inmiddels als wetgever was opgetreden en bij arrest van 31 Januari 1919 eene omschrijving van de onrechtmatige daad had gegeven, letterlijk gelijk aan die van het gewijzigde ontwerp van 1913. Prof. MEIJERS zegt van dit arrest, dat het in belangrijkheid tegen de invoering van een geheel nieuw boek van het B. W. opweegt. Dit is wellicht een weinig overdreven, maar hoogst belangrijk is de beslissing ongetwijfeld.

Het parlement is, hoewel het medewerkt aan de wetgeving, niet de wetgevende macht. Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN noemt in *Onze Constitutie* de volksvertegenwoordiging een lichaam, groepen om, tegenover den Souverein, die door zijne ambtenaren het land bestuurt, de rechten des volks te handhaven, het bestuur te controleren en de voorgestelde maatregelen te toetsen aan de wetten der eeuwige rechtvaardigheid en aan de belangen van geheel het volk. Dit is in ruimen zin genomen: bescherming des volks ⁴⁾).

Het parlement heeft allereerst het budgetrecht: het recht van contrôle op de uitgaven, het recht van weigeren van uitgaven, de feitelijke macht van verwerping van de begrooting. Het weigeren van nieuwe uitgaven is geheel iets anders dan het verwerpen van eene begrooting. Met dit laatste zij men uiterst voorzichtig. Vele uitgaven berusten op de grondwet, op eene wet of een Koninklijk besluit en moeten dus gedaan worden. Het geld behoort derhalve te worden toegestaan. Zeker bestaat er geen recht van verwerping van de begrooting, om redenen daarbuiten gelegen. Maar zelfs ten aanzien van verwerping om redenen in de begrooting gelegen, dient

groote behoedzaamheid te worden betracht. De Tweede Kamer is vrij, eenen bepaalden post af te stemmen, tenzij deze eene wettelijke basis heeft — immers de Tweede Kamer is niet bevoegd alleen de wet te wijzigen, noch ook mag zij een Koninklijk besluit buiten werking stellen —, maar wordt de post door de meerderheid aangenomen, dan levert dit voor de minderheid geenen grond op om tegen de begrooting te stemmen en zich daartoe met andere minderheden te vereenigen.

Tegenwoordig is er, als het ware, een wedstrijd tusschen de communisten en de nationaal-socialisten, wie tegen de meeste begrootingshoofdstukken zullen stemmen. Dit feit levert een afdoend bewijs, dat de beide fracties niets begrijpen van de eischen, welke de goede werking eener staatsregeling stelt.

Een aantal jaren geleden verscheen in *Het Volk* een hoofdartikel, waarin betoogd werd, dat de sociaal-democraten uit principiële overwegingen steeds tegen hoofdstuk I der begrooting stemden. Dit artikel, dat, zooals men begrijpt, vóór de reclasseering der partij werd geschreven, is — het moet helaas gezegd worden — feitelijk onjuist. De heeren stemden slechts af en toe tegen. Eenig beginsel, hetwelk aan hunne gedragslijn ten grondslag zou liggen, is niet te ontdekken. De meest aannemelijke oplossing schijnt te wezen, dat het voor of tegen stemmen hiervan afhing, of zij niet dan wel met het verkeerde been uit bed waren gestapt. En waartegen stemden zij eventueel? Tegen een wetsontwerp, waarin uitsluitend, op de grondwet of de wet rustende, uitgaven voor leden van het Koninklijk Huis en voor onderhoud van paleizen voorkwamen. Overmits natuurlijk de overgroote meerderheid der Kamer vóór het hoofdstuk stemde, was het tegenstemmen der sociaal-democraten eene weinig bewonderenswaardige, anti-monarchale, vertooning.

Tegenover het weigeren, staat het opdringen van uitgaven. Dit is principiëel verkeerd en in strijd met den regel: *beneficia non obtruduntur*. De Regeering vraagt, wat zij noodig acht ter vervulling van hare taak. De Kamer moet niet meer geven. Zij moet veeleer remmen bij het doen van uitgaven. Zij moet de belastingbetalers beschermen, de groote en de kleine. Soms ziet men het omgekeerde gebeuren; soms ziet men leden, die hunnen eersten plicht verzaken; leden, die de uitgaven, behalve de primaire, willen

opschroeven ⁵⁾). Ter wille der kiezers, om kiezersgunst, om demagogische overwegingen; hoewel dit in parlementairen stijl wel genoemd wordt: strijd voor het recht, bevordering van cultuur, eisch van Christelijke barmhartigheid, enz. Zulk een optreden openbaart eene, voor een lid der volksvertegenwoordiging, weinig loffelijke eigenschap. Het wordt door ernstige burgers niet hoog gewaardeerd; bovendien loopt men het gevaar door andere, nog minder scrupuleuze lieden overboden te worden.

Het volk heeft het recht van zijne vertegenwoordigers te verwachten, dat zij nauwkeurig toezien op de besteding van 's Rijks gelden; dat zij veeleer er naar streven de uitgaven te doen dalen dan te doen stijgen; dat zij trachten den belastingdruk te vermindern; dat zij zich doordrongen weten van de op hen rustende verplichting, mede te werken tot het in orde houden van de openbare geldmiddelen; kortom, dat zij hunnen plicht, het volk te beschermen, ook in dit opzicht verstaan.

Een groot deel van de werkzaamheid der Kamer wordt in beslag genomen door hare medewerking aan de wetgeving. Ook hierbij gaat het om bescherming der burgers. Eenerzijds is ontwijfelbaar, dat dientengevolge de totstandkoming van bepaalde wettelijke voorzieningen onafwijsbaar is, maar anderzijds staat evenzeer vast, dat de bedoelde bescherming eene wijze matiging van de legislatieve productie vordert. De burgers moeten niet noodeloos gekweld worden; zoowel vanwege het onaangename der kwelling zelve, als omdat zij geacht worden alle kwel-bepalingen te kennen. De werking dezer fictie, welker beteekenis is, dat niemand zich kan verontschuldigen op grond van onbekendheid met de wet, gaat in Engeland zelfs zoover, dat wetten in werking treden zonder afkondiging.

Als algemeene regel mag wel worden gesteld: niet te veel wettelijke voorschriften. Volgens CECIL T. CARR is eene verzameling van de geldende Engelsche wetgeving zoo groot, dat het buiten het bereik van de beurs van den gemiddelden burger ligt om haar te betalen, boven de ruimte van zijne boekenkasten gaat om haar op te bergen; buiten zijnen beschikbaren tijd ligt om haar te bestudeeren en boven zijn verstand gaat om haar te begrijpen ⁶⁾). Dit geldt ook voor ons land. Daarom is het niet verkeerd, op beperking

van den legislatieven ijver aan te dringen. CICERO wist wel wat hij zeide, toen hij als zijn oordeel uitsprak: pessima respublica, plurimae leges, d. i.: hoe slechter staat, hoe meer wetten ⁷⁾). Een van de schoonste oogenblikken van mijne parlementaire loopbaan was dan ook dat van de afhandeling van het wetsontwerp tot intrekking van verschillende crisiswetten, hetwelk is geworden de wet van 30 Juli 1926, Staatsblad no. 248, waarbij niet minder dan 13 wetten werden ingetrokken. De inperking der wetgevende productiviteit is mede daarom wenschelijk, wijl er nog altijd iets voor te zeggen valt, dat enkele dingen geoorloofd zijn zonder dat men van Overheidswege verlof, vergunning, concessie, ontheffing, dispensatie of goedkeuring behoeft.

Naast spaarzaamheid in het voortbrengen van nieuwe wetten is soberheid noodig in het wijzigen van bestaande. Het volk wordt gehinderd door de moderne wets hypertrophie eenerzijds en onrust in de wetgeving anderzijds. Van rust en bestendigheid is in vele gevallen geen sprake; er is eene voortdurende verandering en wijziging, waardoor de bepalingen geen gemeengoed kunnen worden. Reeds ARISTOTELES noemde het gevaarlijk, de burgers er aan te gewennen, dat de wet gemakkelijk gewijzigd wordt. MONTESQUIEU was het geheel met hem eens. EMILE FAGUET noemt de voorzichtigheid ten aanzien van het wijzigen van wetten eene der essentiële eigenschappen van den wetgever ⁸⁾). Betrachten van voorzichtigheid is echter in den tegenwoordigen tijd voor velen geene deugd meer. Sinds de invoering van de evenredige vertegenwoordiging is de Kieswet niet minder dan 10 maal gewijzigd en één ontwerp tot wijziging is verongelukt. Als waardig pendant van deze overmaat van zorg kan het wetgevende gesol ten aanzien van de bevoegdheid der tandtechnici worden genoemd. Indien al niet de waardigheid van het hierbij betrokken departement, zoo eischt toch zeker de waardigheid der Kamer, dat het eindelijk uit zij met de hulpelooze pogingen om te dezen aanzien de geheele wereld en schoonmama te bevredigen ⁹⁾).

Wanneer ik er op wijs, dat het de taak der Kamer is, o.a. tegen wets hypertrophie zich te verzetten, geschiedt dat geenszins, omdat bij mij in het bijzonder groote bezwaren zouden bestaan tegen sociale wetgeving. Mijn bezwaar is gericht tegen de overdaad, op welk gebied der wetgeving ook, tegen ondoordachtheid, tegen

eene wetgeving naar de invallende gedachte of naar den waan van den dag, tegen eene aanmatigende zucht naar perfectionisme. Het ligt niet op den weg der Kamer, dit alles in de hand te werken ¹⁰).

In het algemeen kan slechts die wetgeving worden aanvaard, welke strikt noodig is. Staatsalmacht wordt onzerzijds niet erkend. De Staat heeft slechts eene beperkte taak. De Overheid is Gods dienaresse, die heeft te waken voor het behoud der maatschappij naar Gods ordeningen. Zij heeft de Christelijke rechtsorde te handhaven, d. i. de rechtsorde, gegrond op de ordening Gods en de Christelijke zede. Zij heeft slechts in te grijpen in het leven der maatschappij, waar dit door de zonde is verbasterd. Zij heeft niet tot roeping, door de wetgeving eene nieuwe maatschappij te vormen of aan ééne klasse het overwicht te verzekeren. Zij moet slechts trachten de in de maatschappij levende krachten tot organische samenwerking te brengen door verbetering van misstanden en wederzijdsche eerbiediging van rechten. Eene beperkte taak dus, maar beperkt ten aanzien van allerlei vraagstukken, niet alleen met betrekking tot die, welke op sociaal terrein liggen.

Nog ééne opmerking in dit verband. Tal van personen, die niet willen weten van Overheidsbemoeiing tot wering van misstanden met betrekking tot vragen, die eene zedelijke kern bezitten; tal van personen, die onmiddellijk gereed staan, hem, die een streng toezicht verlangt op z.g. kunstuitingen, filmvertooningen, tooneel-opvoeringen, enz., als bekrompen, benepen, ja als reactionair te veroordeelen, zijn de warmste voorstanders van allerlei Overheids-inmenging op het terrein van het stoffelijke leven. Dat het zedelijke boven het stoffelijke gaat en dus veeleer bescherming door middel van wettelijke voorschriften noodig heeft — voor zoover het betreft het tegengaan van buitensporigheden op openbaar terrein — is eene stelling, waarvan zij de juistheid betwisten. Maar op het terrein der sociale wetgeving gaat niet licht iets hun ver genoeg. Hier schijnt hunne leuze: hoe meer bemoeiing, hoe beter. Ook ten aanzien van dit vraagstuk heeft de volksvertegenwoordiging zich eene nauwkeurige afbakening van hare taak voor oogen te houden.

Niet te veel wetten, maar die er komen, moeten goed zijn. Daar-

op behooren de Kamers en in het bijzonder de Tweede Kamer, die het recht van amendement bezit, toe te zien. Wel wordt deze arbeid door de orateurs, die zich bij voorkeur bezig houden met het uitgalmen van algemeene phrases over z.g. groote problemen, als peuterwerk bestempeld, maar hij is van veel meer waarde voor onze samenleving dan ijdele phraseologie. Nauwkeurige aandacht moet worden geschonken aan den vorm der wetgeving. De ervaring leert, dat de Kamer dit werk niet aan de departementen kan overlaten.

Vandaar dat ook met groote zorgvuldigheid gewaakt moet worden tegen de toenemende neiging bij de departementen om het geven van voorschriften te doen delegeren aan de Kroon of aan den Minister. De hier aangeduide neiging neemt in de laatste jaren in onrustbarende mate toe, zulks volkomen ten onrechte. De crisiswetgeving in engeren zin blijve hier buiten beschouwing. Deze stelt nu eenmaal bijzondere eischen; op dit gebied is, naar het schijnt, dikwijls een ingrijpen van dag tot dag noodig. Overigens zou met veel minder delegatie kunnen volstaan worden dan tegenwoordig door de Kamers wordt goedgevonden, b.v. op het gebied der sociale wetgeving. Een der merkwaardigste argumenten om delegatie goed te praten, is wel: de onbekwaamheid van het parlement. Dit argument is volstrekt niet onvriendelijk bedoeld. Wie het gebruikt, zal geenszins ontkennen, dat de volksvertegenwoordiging leden kent, die van veel onderwerpen verstand hebben en dat sommige leden van zeer speciale zaken buitengewoon goed op de hoogte zijn. Maar, wil men zeggen, er zijn toch nog verscheidene aangelegenheden, die door den Staat moeten worden geregeld, doch waarvan slechts enkele deskundige ambtenaren en niet de leden der Kamer het noodige weten. Dit laatste kan onvoorwaardelijk worden toegegeven, maar het is allerminst eene reden om delegatie op allerlei andere terreinen te verlangen. Bij hem, die nauwgezet den inhoud onzer wetten nagaat, de gevallen, waarin nadere regeling aan de Kroon is voorbehouden, in het oog houdt en aan de lotgevallen dezer nadere regelingen aandacht schenkt, komt onwillekeurig de gedachte op, dat de veelvuldigheid der delegatie hare verklaring hierin vindt, dat het departement niet in staat is, aan de te ontwerpen bepalingen eene formuleering te geven, welke de kritiek der Kamer kan verdragen. Dan maar liever eene regeling buiten de Staten-Generaal om! De delegatie spruit hier dus voort

— zoo zou men geneigd zijn te zeggen — niet uit onbekwaamheid van het parlement, maar van het departement. Daarin is echter voor de volksvertegenwoordiging allerminst eene reden gelegen om zich op den achtergrond te laten dringen.

Wat het parlement echter niet moet doen, is: optreden, als ware het de Regeering. Het heeft genoeg aan zijne eigen taak, als het die goed vervult. Met name is het willen regeeren door middel van moties uit den booze. Zijn de ministers zich van hunne verantwoordelijkheid bewust, dan heeft zulk pogen geen succes, maar verzwakt het de beteekenis der volksvertegenwoordiging. Bij de algemeene beschouwingen over de begrooting voor 1927 waren drie moties voorgesteld, die op 19 November 1926 werden aangenomen: eene van den heer J. TER LAAN betreffende den rechts-toestand der ambtenaren, eene van den heer BULTEN tot verhooging der bezoldiging van werklieden en ambtenaren in 's Rijks dienst, alsmede van de onderwijzers, benevens tot toekenning over het jaar 1926 van eene toelage in eens van 5% van hunne bezoldiging en eene van den heer SURING tot verplichtstelling van het zevende leerjaar en invoering van den zevenjarigen leerplicht. Minister DE GEER had verklaard, dat van dit alles niets verwezenlijkt kon worden, dat aanneming of verwerping voor hem niet het minste verschil maakte en dat hem daarom verwerping geraden voorkwam in het belang van de waardigheid der Kamer. Het was niet onaardig, den formateur van het extra-parlementaire kabinet te hooren opkomen voor het gezag van het parlement. Het mocht evenwel niet baten; de Kamer ging haren gang; de moties werden aangenomen en door de Regeering in de prullenmand gedeponeed. En sommigen permitteeren zich dan nog, het indienen van eene motie te verheerlijken als het stellen van eene daad ¹¹⁾.

Volgens artikel 8 der grondwet heeft ieder het recht om verzoeken, mits schriftelijk, aan de bevoegde macht in te dienen. Naar het oordeel van BUIJS zijn onder de verzoeken niet begrepen de bezwaarschriften, welke op herstel van geschonden recht aandringen, maar zijn hier bedoeld de petitiees in den technischen zin van het woord, de verzoekschriften, die, gericht tot het politieke gezag, Regeering of volksvertegenwoordiging, hetzij klachten aan-

voeren tegen het regeeringsbeleid, hetzij partijtrekken voor of tegen wetsontwerpen of politieke maatregelen ¹²).

Het merkwaardige is nu, dat de Kamer zich van deze petitiees in den eigenlijken zin in den regel weinig aantrekt. De commissie voor de verzoekschriften of de commissie van rapporteurs, in wier handen zulk een verzoekschrift is gesteld, stelt gewoonlijk voor, het ter griffie neder te leggen ter inzage van de leden, d.w.z. aan het stuk eene nette begrafenis te bezorgen. Heeft de verzoeker evenwel aan alle leden eenen afdruk van zijn adres toegezonden, dan kan het gebeuren, dat hij bij de behandeling van een wetsontwerp redevoweringen beluistert, waarin een dankbaar gebruik is gemaakt van de door hem aangevoerde argumenten. De Kamer als zoodanig schenkt aan de zaak verder geen aandacht.

Geheel anders staat het met vele der verzoekschriften, waarop, volgens BUIJS, onze grondwet in artikel 8 niet het oog heeft, dus de verzoekschriften, die handelen over herstel van geschonden recht (vooral vermeend!) of erkenning van belang. Heel vaak stelt de commissie voor de verzoekschriften aan de Kamer voor, zulk een adres te verzenden naar den desbetreffenden minister om inlichtingen en slechts zelden wordt een zoodanig voorstel verworpen. Zijn de inlichtingen ingekomen, dan worden zij toevertrouwd aan de zorgen van eene speciaal daarvoor te benoemen commissie, die ze bestudeert en vervolgens ter zake een voorstel aan de Kamer doet.

Eene bijzondere belangstelling valt soms ten deel aan verzoekschriften, die aanspraken van eenen bepaalden adressant jegens den Staat betreffen en worden ingediend, nadat tot in hoogste instantie zonder succes is geprocedeerd. Deze verzoekers beschouwen blijkbaar de volksvertegenwoordiging als eene vierde rechterlijke instantie. Ook wordt geadresseerd door hen, die zeer wel begrijpen, dat zij bij den rechter geen succes te wachten hebben en zich nu maar rechtstreeks tot de Kamer wenden. Dáár is misschien nog wèl wat te halen. Vooral indien een beroep op de billijkheid gedaan wordt.

Deze materie is van groot belang in verband met de aanspraken op schadevergoeding wegens rechtmatige en onrechtmatige Overheidsdaad. In welke gevallen moeten door de Overheid ter zake van door haar gepleegde handelingen aanspraken op schadevergoeding worden erkend? Dit is eene uiterst gewichtige vraag, die

eene nauwgezette behandeling ten volle waard is. Wat echter niet moet gebeuren is, dat incidenteel, naar aanleiding van een willekeurig verzoekschrift, buiten verband met andere gevallen van wellicht veel ingrijpender aard, door eene der Kamers eene „beslissing” wordt genomen. Want dan geschiedt er onrecht, al bedoelt men juist recht te doen.

In het voorgaande is hoofdzakelijk aan de Tweede Kamer gedacht. Echter mag de Eerste Kamer niet worden voorbijgezien. Zij is ook een deel der volksvertegenwoordiging en heeft in ons staatsbestel eene eigen plaats en taak. Hof van revisie, tegenwicht tegen overijlde beslissingen van de Tweede Kamer, geroepen te waken voor handhaving van de rechten der Kroon, bescherming van de grondslagen onzer maatschappij, bewaring van eene zekere continuïteit in onze staatkundige ontwikkeling. Waarlijk hare taak is niet zonder beteekenis; belangrijk genoeg om zich daartoe te bepalen. Het haar toegewezen terrein is zoo groot, dat er voor haar geene aanleiding is, daar buiten te gaan grasduinen. Niettemin zijn er vele leden, wien niet duidelijk is, dat de Eerste Kamer eene andere roeping heeft dan de Tweede, ook al zijn de eischen voor de verkiesbaarheid sinds een twintigtal jaren gelijk.

Bij de behandeling der voorstellen tot grondwetsherziening zeide Mr. VAN SCHAIK op 23 November 1921: Als ik mij een minder eerbiedige uitdrukking tegenover het „hooge” college aan de overzijde zou willen veroorloven, dan zou het deze zijn: bespeuren wij niet nu en dan verschijnselen, die er op duiden, dat sommige senatoren de neiging hebben Tweede Kamertje te spelen?”

De heer SCHAPER schreef in *Het Volk* van 31 Mei 1923:

„Meer en meer willen ook een aantal democratische leden der Eerste Kamer dit Kollege Tweede Kamer laten spelen. De debatten worden steeds uitgebreider, uit den treure wordt de staatsbegroting uitgeplozen, zoodat men aldaar in Mei nog bezig was met de begroting voor 1923! De Indische begroting moest toen nog worden afgedaan. Een Vrijzinnig-Democraat als Mr. VAN EMBDEN wist gedaan te krijgen, dat er steeds, als regel een voorloopig verslag over de wetsontwerpen wordt uitgebracht. Als hij schrijft over het gebeurde in de Eerste Kamer, schrijft hij over dat kollege als „de Kamer”.

Ook van sociaal-democratische zijde wordt in dit opzicht onjuist gehandeld. VAN KOL nam het initiatief, in navolging der Tweede Kamer het vragenrecht in te voeren. MENDELS dreef de historie nog verder. Tot veler verbazing maakte hij April j.l. ter gelegenheid van de behandeling der Justitiebegrooting in dat college de opmerking, dat het volgens hem „geen goede gewoonte” is om indien in de Eerste Kamer spoedig b.v. de begrooting van Justitie aan de orde komt, als Tweede Kamerlid den minister van Justitie vragen over het beleid van zulk een minister te stellen! Dit is inderdaad pyramidaal!”

De vermaning baatte evenwel niet. Leden, niet berekend voor het lidmaatschap van een „Hof van revisie”, gevoelden zich bij uitstek wèl in de rol van herkauwer. Daarnaast openbaarde zich een streven het revisiehof om te zetten in eene zaak „Aux premiers”. De hier bedoelde leden trachtten door het stellen van vragen en door het ter sprake brengen van onderwerpen, die in de Tweede Kamer nog niet aan de orde waren geweest, omdat zij b.v. eerst na de begrotingsbehandeling waren opgekomen, hunne buitengewone activiteit in het licht te plaatsen. En toen in de Tweede Kamer over deze afkeurenswaardige neiging een enkel woord gezegd werd, vonden sommige leden der Eerste het noodig te verklaren, dat zij dit voorbeeld om critiek te leveren op daden van eenen anderen tak der volksvertegenwoordiging niet wenschten te volgen, maar meenden, dat de Eerste Kamer zich onder alle omstandigheden het recht moet blijven voorbehouden om hare meening te uiten op het tijdstip en op de wijze als haar juist voorkomt ¹³⁾. Dit klinkt nu wel heel fier, maar is toch in wezen onjuist. In politieke aangelegenheden behoort het eerste woord door de Tweede Kamer te worden gesproken. Eerst daarna late, zoo noodig, de Eerste zich hooren. Dit college is, wat zijne samenstelling betreft, vrijwel eene doublure geworden van de Tweede Kamer. Daarom te meer behooren zijne leden ervan doordrongen te zijn, dat zij eene andere taak te vervullen hebben. Gaat dit besef algemeen teloor, dan is er geene reden meer, de Eerste Kamer te handhaven.

Ook het halen van oude koeien uit slooten is geene werkzaamheid voor dit college. Niettemin heeft het er tegenwoordig eene zekere voorliefde voor. Blijkens de Handelingen van 3 Mei 1938, bl. 631, was een adres ingekomen van iemand, die schadever-

goeding verzocht wegens naasting in 1914 (!) van eene hem toebehoorende partij rogge. De commissie voor de verzoekschriften stelde voor, dit verzoekschrift . . . voor kennisgeving aan te nemen? Neen, om het te verzenden aan den Minister van Economische Zaken, met verzoek om inlichtingen! De Kamer heeft zich, mirabile dictu, met dat voorstel vereenigd. Hetzelfde is gebeurd op denzelfden dag, met een adres van iemand, die schadevergoeding wenschte in verband met de uitvoering in 1923 van werken door den Rijkswaterstaat bij den rivierarm „de Strooppot”. Deze aangelegenheid is in de Tweede Kamer herhaaldelijk aan de orde gesteld en nu acht de Eerste het nog eens noodig haar te bekijken. In de derde plaats kunnen worden genoemd de bemoeienissen met het ontslag van eenen oud-Rijksbouwmeester, die zich meermalen tot de Tweede Kamer had gewend en later ook bij de Eerste had aangeklopt ¹⁴).

Was er geene aanleiding geweest, dat dit college zich voor oogen had gehouden, dat ook in politicis geldt: *lites finiri oportet*?

Het schijnt ontwijfelbaar, dat de beide takken der volksvertegenwoordiging in ons staatsbestel eene uiterst nuttige en waardevolle taak hebben te vervullen. Maar: *corruptio optimi pessima*. Bederf van het voortreffelijkste is uitermate bedenkelijk. Daarom moet tegen mogelijk bederf worden gewaakt. Dit beteekent allereerst, dat de volksvertegenwoordiging zich niet bevoegdheden aanmatige, die haar niet toekomen; dat zij zich niet op de plaats van de Regeering of van den rechter dringe. Dit beduidt voorts, dat de Eerste Kamer er voor zorg niet als herhalingsklasse op te treden. Vragen van ondergeschikte beteekenis, quaesties van den dag, kan en moet zij aan de Tweede Kamer overlaten. Zij streve er niet naar, hare bemoeiing uit te breiden tot alles wat zij maar kan bereiken; doch beperke hare belangstelling tot de hoofdzaken, die dan eene te deugdelijker behandeling kunnen vinden. Aan toewijding ontbreekt het den meesten leden onzer volksvertegenwoordiging niet. Angstvallig worde getracht deze toewijding steeds in de juiste richting aan te wenden.

¹) Dat DS. LINGBEEK tegen het ontwerp heeft gestemd, doet niet ter zake. Zijne partij is het geweest, die de Regeering heeft warm gemaakt voor deze heffing, blijkbaar uitgaande van de veronderstelling, dat onze belasting-

wetten eene bepaling zouden kunnen inhouden van b.v. den volgenden inhoud: „Deze belasting wordt uitsluitend geheven van R. K. onderdanen en R. K. instellingen.” Zoo iets gaat evenwel niet in Nederland.

2) Ter voorkoming van misverstand worde er uitdrukkelijk op gewezen, dat met de vermelding van wetgeving, uitvoering en rechtspraak de werkzaamheid van publiekrechtelijke organen niet uitputtend is geregeld.

3) Bijlagen van de Handelingen der Staten-Generaal, 1910—1911, nr. 198.

4) A. w., 1901, bl. 342.

5) De klacht is niet nieuw en betreft niet uitsluitend Nederland. Zie b.v. SIR COURTENAY ILBERT, Parliament, London, Williams and Norgate, p. 109 en Dr. G. JELLINEK, Verfassungsänderung und Verfassungswandlung, Berlin, O. Häring, 1906, S. 68. Op de laatstgenoemde bladzijde staat geschreven: „Tiefgehend namentlich aber sind in neuester Zeit die Klagen, welche sich gegen den Anteil des Parlaments an der Finanzverwaltung wenden. Eine der wichtigsten Ideen, welche die Entstehung, Fortbildung, Einführung der Parlamente begleitet haben, war die, welche in der Volksvertretung Schutz des Volkes gegen übermäßige und ungerechte Besteuerung sah. Das Budgetrecht der Kammern sollte das wirksamste Gegengewicht gegen unehrliche und verschwenderische Regierungen sein. Nun hat aber die erfahrung gelehrt, dasz Parlamente oft in viel leichtfertigerer Weise mit dem Volkseinkommen zu wirtschaften geneigt sind als verantwortliche Regierungen, indem sie aus demagogischen Gründen Bewilligungen vornehmen, die später notgedrungen zu einer Erhöhung der Einnahmen und damit einer grözseren Belastung des Volkes führen.

6) Delegated Legislation, Cambridge, 1921, p. 7.

7) Deze opvatting wordt in werkelijk deskundige kringen algemeen aangevaard. DUGUIT, Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'état, Paris, Librairie Félix Alcan, 3e édition, 1922, p. 56/57: „C'est à mon avis une grande erreur de croire que le progrès social se mesure au nombre des lois nouvelles qu' édictent les gouvernants.”

DESCHANEL: „Le meilleur système du gouvernement n'est pas celui qui prétend tout régler; c'est celui qui stimule les initiatives, éveille les energies, et fait des hommes.” (Allocution prononcée le 17 février 1910 au Collège libre des sciences sociales; aangehaald bij H. DE PAGE, De l'interprétation des lois, tome II, 1925, p. 328).

LORD HEWART OF BURY, The new despotism, London, Ernest Benn Limited, 1929, p. 161, citeert Mr. JUSTICE EVE: „To those who were convinced that the best Government was that which governed least, it was alarming to contemplate the increasing scope of legislative interference in those matters which in the past had been considered the private affairs of the citizen.

8) Le culte de l'incompétence, Paris, Bernard Grasset, 1912, p. 70.

9) In het Nederlandsch Juristenblad, 1937, bl. 179/182, geeft Mr. G. H. E. NORD THOMSON een overzicht van de hierbedoelde lijdensgeschiedenis. Sedert is er weér een nieuw wetsontwerp „tot het treffen van nadere voorzieningen inzake de tandheelkunde” ingediend. Zie Handelingen der Staten-Generaal, Bijlagen, 1937—1938, nr. 506, 1938—1939, nr. 49. Het is de bedoeling van den Minister van Sociale Zaken, blijkens de Memorie van Toelichting, de quaestie der tandtechnici „tot een bevredigende oplossing te brengen”. De behandeling van het wetsontwerp zal wel wat anders leeren.

10) Niet alle verandering is eene verbetering. Laatstelijk is dit nog weer gebleken bij eene wijziging der Ziektewet. Deze is, practisch gesproken, 1 Maart 1930 in werking getreden en heeft, gelijk eene fatsoenlijke Nederlandsche wet betaamt, sedert herhaaldelijk eene verandering ondergaan. Het jongste wijzigingsontwerp is 16 Juli 1938 ingediend en beoogt de beoefening van eene geliefkoosde departementale sport, nl. het aanvullen van „leemten”.

Eene zaak is niet geregeld of ondeugdelijk geregeld, een geval is niet of niet behoorlijk voorzien en door eene rechterlijke uitspraak komt dit aan het licht. Wat is natuurlijker dan den rechter euvcl te duiden, dat hij eene „leemte” heeft geconstateerd en dan deze „leemte” aan te vullen. Bij deze gelegenheid heeft dit plaats gehad — voor zoover hier van belang — door het invoegen van een nieuw lid tusschen het eerste en het tweede lid van artikel 53. Volgens het eerste lid is een Raad van Arbeid bevoegd in een groot aantal, aldaar opgesomde, gevallen uitkeering van ziekengeld en eventueel het verlenen van verloskundige hulp te weigeren; volgens het tweede lid mag de Raad, indien de verzekerde misbruik van drank pleegt te maken, in plaats van ziekengeld eene andere uitkeering doen, of wel het ziekengeld op andere wijze doen aanwenden ten behoeve van den verzekerde of van de personen, wier kostwinner hij is. Het derde lid bepaalt, dat gelijke bevoegdheid, *als in de beide voorgaande leden omschreven*, toekomt aan het bestuur van eene erkende bedrijfsvereniging. De nieuwste wetswijziging heeft nu tusschen het eerste en het tweede lid een nieuw lid, 1a, ingevoegd, waarin wordt gezegd, dat voor de toepassing van lid 1 aaneensluitende verzekeringen bij verschillende uitvoeringsorganen, alsook achtereenvolgende verzekeringen van verzekerden, die gewoonlijk en naar den aard van hun beroep slechts een gedeelte van eene kalenderweek in eene onderneming werkzaam zijn, als ééne verzekering gelden. Dat de inhoud van deze nieuwe bepaling zich tot zeer gegronde critiek leent, wordt hier met stilzwijgen voorbijgegaan. De Tweede Kamer was van een ander oordeel. Zij was zoo verheugd, weer eens eene „leemte” te mogen aanvullen, dat zij zich beperkte tot een Verslag, waarin volstaan werd met de volgende mededeeling: „Bij het afdeeliningsonderzoek verklaarde men algemeen met dit wetsontwerp in te stemmen. Men achtte het een nuttige aanvulling van bestaande leemten.” Op 10 Nov. 1938 werd het ontwerp zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming aangenomen. De Eerste Kamer heeft iets meer aandacht aan dit ontwerp besteed dan haar meer uitbundige zuster. Haar Verslag wees er op, dat door de invoeging van een nieuw lid, 1a, het bestaande derde lid niet meer naar het eerste lid verwijst. Dit wil zeggen, dat lid 3 van artikel 53 thans niet meer aan het bestuur van eene erkende bedrijfsvereniging de bevoegdheid toekent uitkeering van ziekengeld te weigeren in al die gevallen, waarin de Raad van Arbeid zulks krachtens lid 1 doen kan. De Minister van Sociale Zaken heeft zich van deze critiek niet veel aangetrokken. Zijne Excellentie deelde op 13 December 1938 in de Eerste Kamer mede, bij de eerste de beste passende gelegenheid te zullen bevorderen, dat het „verzuim” hersteld wordt. Deze schoone belofte werd gevolgd door de waardevolle verzekering: „Ik heb mij vergewist, dat practisch gelukkig van dit verzuim geen ernstige gevolgen zullen zijn te wachten.” Helaas heeft geen der leden van het Hooge College zich geroepen gevoeld, aan den bewindsman te vragen, wie hem deze verzekering had gegeven. Het merkwaardige is n.l., dat het uiteindelijk afhangt van de uitspraak van den rechter, of ernstige gevolgen zijn te wachten en dat men als vaststaande kan aannemen, dat de rechter ter zake geen oordeel heeft kenbaar gemaakt aan den Minister. En men weet toch, dat de Centrale Raad van Beroep in het algemeen zéér formalistisch te werk gaat, ja, zich nog meer naar de letter dan naar den geest der wet richt! Aldus, tenminste de afgevaardigde VAN SLEEN, de jongste sociaal-democratische aanwinst, op 19 October 1938, in de Tweede Kamer bij de behandeling van een ontwerp van wet tot aanvulling en wijziging van de wet van 28 December 1920, Staatsblad no. 919, tot uitbreiding van de gemeente Amsterdam met deelen van de gemeenten Westzaan enz., welke wijzigingswet mede beoogde eene uitspraak van den Centralen Raad van Beroep van hare werking te berooven. De afgevaardigde VAN SLEEN, zwakzinnigen-schoolhoofd op non-

activiteit, veroorloofde zich zelfs, meer licht- dan zachtzinnig — en in strijd met goede parlementaire gewoonten —, de bedoelde uitspraak als absurd aan te duiden. Nu mag in Nederland een iegelijk critiek oefenen op rechterlijke uitspraken, zwakzinnigen inclusief, dus waarom de afgevaardigde VAN SLEEN niet? Toch ware het wel zoo verstandig geweest, indien deze afgevaardigde zich een weinig gematigd had. Eene geringe herseninspanning had hem op de gedachte kunnen brengen, dat wellicht de Centrale Raad vóór en aleeer hij zijne uitspraak gaf, die aan eenen oud-burgemeester een dubbel pensioen toekende, waardoor eenzelfde diensttijd tweemaal met pensioen werd vergolden, zich had afgevraagd, of anders handelen ook mogelijk was. (Zie Handelingen der Staten-Generaal, 1938-1939, II, bl. 93 en Bijlagen, 1937-1938, 319 en 1938-1939, 36).

11) Een der afgevaardigden, die vóór de motie-BULTEN had gestemd, werd des avonds bij zijne thuiskomst door zijne dochter, eene onderwijzeres, ontvangen met eenen juichkreet over zijn goed gedrag en de vraag, wanneer zij de toelage van 5 % uitbetaald kreeg. Het antwoord van pa luidde: er is wel eene motie aangenomen, maar betaald wordt er niet. Er wordt verteld, dat pa en zijne knuiten sedert in de aching van het kind erg gedaald zijn.

12) Mr. J. T. BUIJS, De Grondwet, I, bl. 65, 67.

13) Eindverslag der Commissie van Rapporteurs van de Eerste Kamer over stuk 364 (Tweede Kamer) der zitting 1930-1931.

Die mededeeling omtrent het leveren van critiek op den anderen tak der volksvertegenwoordiging is niet kwaad. Op 17 Maart 1927 sprak de sociaal-democratische afgevaardigde DE ZEEUW bij de behandeling van het wetsontwerp tot goedkeuring van het Nederlandsch-Belgisch verdrag (Handelingen der Staten-Generaal, 1926-1927, I, bl. 413): „Ik breng hulde aan die leden aan de overzijde, die, los van coalitiedwang, vrij en onafhankelijk hebben gestemd, en ik verheug mij er over, dat wij hier geen herhaling van dien dwang zien. Ik geloof, dat, wanneer wij ieder vrij en onafhankelijk, los van iederen politieken band, over dit wetsontwerp stemmen, er een kans is, dat dit wetsontwerp in deze Kamer geen meerderheid haalt.” Het is niet duidelijk, waaraan deze te Rotterdam woonachtige afgevaardigde de vrijheid ontleende, den indruk te vestigen, dat hij onafhankelijk stemde en dat de leden der Tweede Kamer, die vóór het ontwerp hadden gestemd en die hij critiseerde, onder dwang hadden gestaan.

Wil men een ander voorbeeld van critiek, door leden der Eerste Kamer op de Tweede uitgeoefend, zoo leze men de beraadslaging over het wetsontwerp tot wijziging van de Tariefmachtigingswet 1934 (Handelingen der Staten-Generaal, 1938-1939, I, bl. 93 vlg.).

In de derde plaats kan worden verwezen naar eene opmerking van Jhr. Mr. VAN SASSE VAN IJSSELT, die op 4 Februari 1932, bij de behandeling van wetsontwerp no. 31 „Nieuwe regeling van de pacht; Regeling pachtcommissies” in de Eerste Kamer zeide: „Ofschoon het hier een specifiek juridisch onderwerp betreft, is het wetsontwerp in de Tweede Kamer niet eens gesteld geworden in handen van haar vaste Commissie voor Privaat- en Strafrecht, die er wel uit zou gehaald hebben de redactiefouten, die het wetsontwerp thans ontsieren...” (Handelingen der Staten-Generaal, 1931-1932, I, bl. 202).

Als voorbeeld van ongewenschte concurrentie met de Tweede Kamer worde herinnerd aan eene redevoering van Mevrouw POTHUIS-SMIT bij bovengenoemd stuk 364 over de behandeling van eenen „politieken” gevangene in Nederlandsch-Indië. De aangelegenheid was in de Tweede Kamer niet besproken geworden, immers zij was te recent. Zelfs in den Volksraad was zij nog niet aan de orde geweest. Bij andere onderwerpen toonen de sociaal-democraten zich zeer bezorgd, dat de Nederlandsche volksvertegenwoordiging zich

over eenig punt zal uitspreken, waarover de Volksraad zijn gevoelen nog niet heeft kenbaar gemaakt.

¹⁴⁾ De Tweede Kamer had ook een adres ontvangen van den persoon, die zich in 1938 bezwaard gevoelde over den prijs, waartegen in 1914 zijne rogge genaast was. De Commissie voor de Verzoekschriften was van oordeel, dat niet aannemelijk was gemaakt, dat er voor de Kamer aanleiding zou bestaan om thans alsnog deze zaak in behandeling te nemen. Derhalve stelde zij voor, ten aanzien van dit adres over te gaan tot de orde van den dag. Aldus geschiedde en terecht.

JOURNALISTIEK EN POLITIEK

DOOR

A. ZIJLSTRA.

II (*Slot*).

Gaan wij de historie der journalistiek na in de eerste helft van de vorige eeuw, dan moet geconstateerd, dat zij allengs wel in kracht won, maar dat er van haar vrijheid niet kon worden gesproken.

In revolutionaire dagen, als in 1830, kon wel weer een zekere mate van vrijheid voor de Fransche pers worden gewonnen, maar zulk een vreugde duurde niet lang. Zoo gauw een nieuw gouvernement was gevestigd dacht het er aanstonds aan der journalistiek een teugel aan te leggen. Zij het niet door de censuur, dan door borgstelling, hooge lasten en strenge repressie .

De journalisten stonden steeds aan vervolging bloot.

En de voor den inhoud der courant wezenlijk verantwoordelijke menschen trachtten wel aan een vervolging te ontkomen door een strooman aan te stellen, die de straf moest dragen, maar als een zware boete werd opgelegd hielp dit middel natuurlijk niet.

Ook werd telkens het reeds genoemde middel gebruikt, dat men in een litteraire pers een soort neutraal gebied trachtte te scheppen, maar dit bewijst juist de onvrijheid der politieke journalistiek.

Inzonderheid de censuur, het machtige preventieve middel, werd in stand gehouden en de repressie bleef, meer of minder gestreng, natuurlijk in wezen. Zij kan ook niet worden gemist, omdat een volledige vrijheid dan licht zou ontaarden in ongebondenheid.

De verantwoordelijkheid ook voor de wet moet voor de journalistiek blijven, zal zij niet ontaarden.

Onderwijl echter de politieke partijen bleven roepen om de vrijheid der pers, en dan zoo, dat zij daarbij inzonderheid aan de

eigen vrijheid dachten, kwam er allengs in de journalistiek een groote verandering door den opbloei der op haar toegepaste techniek. Zij won daardoor aan invloed, doordat, mee ook door veranderingen in het sociale en economische leven, het getal der lezers zich allengs meer uitbreidde.

In 1830 verscheen in Engeland een blad, dat „The Poor Man's Guardian” werd genoemd, een orgaan voor de minder gegoede volkskringen.

Maar tegenover deze poging stond het gouvernement waarlijk niet aanstonds vriendschappelijk.

De uitgever wist zijn blad echter te handhaven in weerwil van den druk, dien hij had te weerstaan.

In Frankrijk en Engeland kreeg men bladen, die hun oplaag tot zelfs 60.000 wisten op te voeren. Wij zien hoe de macht der journalistiek stijgende was in weerwil van hare onvrijheid.

In ons land kon de pers zich niet tot die kracht ontwikkelen al brachten enkele groote liberale bladen het reeds tot een aanmerkelijken bloei.

De invloed der pers bleef echter beperkt tot de gegoede burgerij. Ook reeds door den hoogen prijs der bladen.

In Europa bleef de revolutionaire geest zich verzetten tegen de conservatieve reactie. De liberalen, die naar de macht wilden grijpen, bepleitten de vrijheid der journalistiek.

En toen in 1848 een nieuwe revolutionaire golf over Europa sloeg, was ook de vrijheid der journalistiek mee de inzet van den kamp. Daarom kan men zeggen, dat in 1848 een nieuwe periode begon.

Zoo komen wij dus tot ons derde tijdvak van 1848 tot den wereldoorlog.

IV.

De revolutie van 1848 had voor de politieke journalistiek in verschillende landen ongeveer gelijke gevolgen.

Eerst niet slechts de belofte maar ook de gave eener algemeene vrijheid en daardoor een plotselinge opbloei der journalistiek, inzonderheid der revolutionaire. Maar al spoedig volgde daarop een krachtige repressie, een nieuwe onderdrukking, die in het wezen

der revolutionaire beginselen ligt. Men greep niet meer naar de censuur, die algemeen in verachting was gekomen, maar vond andere oude en nieuwe middelen om de poiltiek der machtigen over de vrije journalistiek te doen heerschen.

Een der nieuwe middelen leerde men in Frankrijk toepassen. Men beveelt het ook thans weer aan. Het is dat der waarschuwing, en de daarop volgende straf van verbod van verschijning voor korteren of langeren tijd. Een reeds bekend middel was het recht van antwoord, dat aan een ieder werd gegeven, die zich door een journalistiek orgaan beleedigd achtte of verkeerd beoordeeld. Het zgn. droit de réponse. Het antwoord moest dan in hetzelfde blad op een goed zichtbare plaats worden opgenomen, na rechterlijke uitspraak in zulk geding.

Toen den 13en Maart 1848 de revolutie in Weenen inzette klomk naast de kreet: weg met METTERNICH, die andere: vrijheid voor de pers. Die vrijheid werd dan ook in volle maat gegeven en aanstonds werd de Weensche bevolking met een stroom van bladen gelukkig gemaakt. Men telde daar een getal van 277 nieuwe bladen. Verschillende hadden slechts een kort leven. Andere wisten zich echter te handhaven.

In de meeste bladen werd een zeer felle toon gehoord. Een der meest bekende journalisten noemde men: de Marat van Weenen.

Deze vrijheid, die ongebondenheid was, duurde, totdat de hoofdstad van Oostenrijk voor het gezag der kroon herwonnen werd. Toen kwam de „witte terreur”. Verschillende journalisten werden gefusileerd.

De overwinnaar trachtte de revolutionaire journalistiek inzonderheid in discrediet te brengen door de publiceering van de wijze, waarop zij zich liet betalen.

In Berlijn ging het niet veel anders. Eerst de volle vrijheid, daarna een stroom van bladen en een leeslust bij het volk, die de „Fliegende Blätter” dus in teekening bracht, dat een rijke burger zich van alle hulp van zijn personeel verstoken zag, omdat het in de keuken en in den stal niets anders deed dan de courant te lezen.

De reactie volgde ook hier. Maar de conservatieve partij, de jonge BISMARCK voorop, toonde de beteekenis der journalistiek voor het politieke leven goed te verstaan; zij legde zich zelve krachtig

op de verspreiding harer denkbeelden door middel der dagbladders toe.

En BISMARCK toonde zijn practischen zin door den raad te geven dat de bladen de berichten uit den huiselijken kring als advertenties zouden opnemen, de tijdingen van geboorte, huwelijk en versterf. Als gij zulks doet, zeide hij, hebt gij de vrouwen gewonnen en dan volgen de mannen wel.

BISMARCK hield niet veel van de vrije journalistiek, alleen wel van een, die hem wilde dienen.

De vrijheid der journalistiek in Duitschland werd spoedig op allerlei wijze weer beknot. Ook door het Fransche middel der waarschuwing, dat vooral bij BISMARCK instemming vond.

Door deze methode werd de journalistiek tot groote voorzichtigheid gedwongen, wat tengevolge had, dat haar arbeid kleurloos en vervelend werd, en het laatste is voor de journalistiek een erge kwaal.

Ook in Frankrijk volgde op de eerste dagen der vrijheid spoedig weer de verdrukking, die de uitbreiding en de vrijheid der pers een krachtige rem aanlegde.

Er deden zich echter nieuwe mogelijkheden op.

De opbloei van het industriele en economische leven, inzonderheid in de eerste dagen van het herstelde keizerrijk, bracht den lust onder het volk tot speculatie en de financiers, die daarin leefden, zagen kans een deel der journalistiek voor hun pogen te winnen.

Men nam gaarne afscheid van de politiek om zich op het geldverdiene toe te leggen.

De eigenaar van de „Figaro”, die van zijn blad een volksorgaan met vele lezers wilde maken, riep na de verschijning van een nummer met trots uit: dat is nog eens een nummer. Er is geen regel in, die niet betaald is.

En van het nieuws, dat de courant moest brengen, verklaarde hij: als er een hond in Parijs verdrinkt, is dat voor ons veel belangrijker, dan dat er een wereld vergaat.

Men ziet hier het motief, dat door de latere neutrale pers, die in Europa een zoo geweldige plaats wist te veroveren en sterk is door haar kapitaalkracht, duchtig is gebruikt.

De politieke journalistiek heeft het menigmaal moeilijk gehad zich tegenover haar te handhaven.

De journalistiek won ondanks alle verzet der politiek steeds in vrije beweging. In Engeland was zij evenals ten onzent al spoedig geheel vrij.

Dat zij zulke vrijheid echter niet aan de beginselen der revolutie dankte, moge blijken uit het voorbeeld van een Lasalle, die heftig kampte tegen de borgstelling en tegen alle repressie, maar vóór alles de leus ophief: dood aan de pers der bourgeoisie.

Alleen de socialistische mocht vrijheid hebben.

Dat in Engeland de politieke pers een zeer goede plaats kon innemen ligt natuurlijk ook aan den zin van het Engelsche volk voor het politieke leven.

Zij ontwikkelde ook krachtig de goede berichtgeving, wat vooral tot uiting kwam gedurende den oorlog van '70 en '71.

Wij kunnen wel zeggen, dat eerst na 1870 de gouden tijd der journalistiek aanbrak.

Europa mocht zich een tijdlang in den vrede verheugen, behalve dan op den Balkan, maar men trok zich van dien strijd weinig aan.

Allerwege bloeide de welvaart op. Tegelijk daarmede groeiden de mogelijkheden der pers door de nieuwe technische wonderen, die wij nu niet alle behoeven te noemen. Wij wijzen slechts op de telegraaf, de telefoon en de telegraafagentschappen, die de bladen zoo snel mogelijk de berichten uit heel de wereld deden toekomen.

Ten onzent werd door GROEN VAN PRINSTERER de groote beteekenis der journalistiek voor het publieke leven beseft.

Hij zelf richtte een blad op en werd de journalist, die de anti-revolutionaire beginselen met eere verkondigde.

Het is opmerkelijk dat juist in den tijd, dat de pers zulk een breede vlucht kon nemen, ons volk in Dr. KUYPER met zijn „Standaard” een journalistieke kracht ontving, die ons land tot rijken zegen is geweest.

Voor de beteekenis van Dr. Kuypers voor de journalistiek kunnen wij verwijzen naar het artikel, dat een vorig jaar in het jubileumboek ter gelegenheid van de herdenking van Dr. Kuypers geboortedag verscheen.

Wij willen thans alleen wijzen op den geweldigen bloei eener sensatiepers in Amerika en in Europa. Engeland voorop met zijn courantenkoning als lord Nortcliffe en anderen.

Op den bloei ook van de pers ten onzent, helaas inzonderheid van een neutrale pers, die ook voor de antirevolutionaire journalistiek een ernstige hinderpaal is geweest en nog is.

Toch wist ook de antirevolutionaire pers in ons land allengs een betere plaats in te nemen en hebben wij rijke stof van dank aan onzen God, dat Hij hierin ons volk een kracht ten goede schonk niet door menschenwerk, maar door de onderwerping van dat werk aan de gehoorzaamheid van Zijn Woord.

In het begin van de twintigste eeuw kon de journalistiek zich allerwege verheugen in een groote vrijheid, die zeer zeker ook werd misbruikt door den communist en den socialist, maar over het algemeen kan gezegd, dat het staats- en maatschappelijk leven met die groote vrijheid meer won dan verloor.

Zij duurde echter niet lang. De wereldoorlog kwam en voor de landen, die daarin betrokken werden, was het met de vrijheid der journalistiek aanstonds uit.

V.

De wereldoorlog van 1914 tot 1918 leerde de politieke pers tegelijk haar kracht en haar zwakheid kennen.

Haar kracht, doordat de belangstelling in haar nieuws in bijzondere mate toenam en haar lezerstal zich buitengewoon uitbreidde, waartegenover dit stond, dat de advertentiepagina schade leed.

Haar zwakheid, omdat de regeeringen in de oorlogvoerende landen zich gedwongen zagen zeer nauwkeurig op de berichtgeving toe te zien en de vrijheid der pers in sterke mate te beknotten.

Immers zou een vrije berichtgeving en beoordeeling ook der eigen positie den vijand dienen. Men moest hem eer door een niet zuivere berichtgeving om den tuin leiden. De overheid zelf zorgde voor het nieuws, dat zij bericht wilde zien.

De pers leed dus als nieuwsbrengher; maar tegelijk moest zich zij schikken tot een krachtige nationale propaganda.

Vaderlandsliefde maakte echter deze taak vooral in het begin van den oorlog gemakkelijk. Men deed zijn best om alle moeilijkheden, ook die inzake de verkrijging van voldoende papier, te overwinnen.

Maar al spoedig werden de relaties tusschen gouvernement en pers moeilijker. In het eerst schikte de journalistiek zich in de strenge censuur en nam zij het regeeringsnieuws, dat haar in grooten overvloed werd gegeven, zonder keur op.

Maar al spoedig keerde de lust tot het brengen van eigen inzicht op de publieke markt terug.

Het was niet altijd gemakkelijk te onderscheiden tusschen gevaarlijke en niet gevaarlijke berichten. De een was kieskeuriger en voorzichtiger dan de ander. Botsingen van inzicht konden niet uitblijven.

Voor al de Engelsche pers moest zich leeren beheerschen.

Want de regeering legde de pers een strengen teugel aan, zooals zij dit gedurende den Transvaaloorlog niet had ondervonden. Het was toen zelfs geoorloofd „pro-boer” te wezen.

Maar nu was er een streng toezicht op de telegrammen en andere berichten der pers.

Men had inzonderheid moeite met de Iersche pers en talrijk waren de gevallen van inbeslagname.

Voor al inzake de berichten over krijgsliding zagen de overheden nauwkeurig toe.

Der Fransche pers werd herinnerd, hoe de Duitschers in 1870 flink partij hadden getrokken van de berichten in de Fransche bladen omtrent troepenbewegingen.

Dat mocht niet weer voorvallen.

Ten slotte werd, naarmate de oorlog langer duurde, de zucht tot critiek wakker. Wij herinneren nu aan de moeite, die de regeering had met een CLEMENCEAU, wiens blad verboden werd, maar die toen aanstonds een andere courant oprichte, welke den naam kreeg van „L'Homme Libre”.

In het parlement werd geklaagd over de censuur. De „Temps” schreef: de censuur stelt zich boven de wet. Maar minister VIVIANI beweerde: er is geen censuur.

In Duitschland vond men er dit op, dat de journalistiek in een commissie zich vertegenwoordigde bij het gouvernement en zoo trachtte men gedurig tot overeenstemming te komen, hoe moeilijk dit ook vaak was.

Wij willen nu niet al de maatregelen noemen, die toen werden genomen, maar volstaan met de algemeene opmerking, dat de pers

in de oorlogvoerende landen eigenlijk weinig anders kon zijn dan een stuk regeeringspropaganda.

De gele pers groeide er in en bekend is de propaganda, die een NORTHCLIFFE in de Vereenigde Staten op touw zette om hen te bewegen aan den krijg deel te nemen. Zijn doel werd ook bereikt.

De oorlogvoerende natiën deden ook haar best om de pers der neutrale landen van nieuws- en propagandamateriaal te voorzien.

De Engelschen en Franschen bleken in dit opzicht de Duitschers ver te overtroeven.

De pers in de neutrale landen moest uiteraard voorzichtig zijn inzake de berichten over de mobilisatie, maar overigens kon zij zich vrij bewegen en bekend is de hartstochtelijke strijd, welke in die pers werd gevoerd, waarbij niet uit kon blijven, dat er van neutraliteit in de beoordeeling weinig sprake was. Het eene orgaan vocht met de Franschen, het andere met de Duitschers mee en dat gaf onder de lezers soms veel moeilijkheden, daar zij in hun blad de eigen inzichten verdedigd wilden zien.

De propaganda der oorlogvoerenden beperkte zich niet tot de neutrale landen. Men trachtte ook over en weer onder de vijandelijke volkeren het moreel van den tegenstander te ondermijnen.

Als wij nu weer vervielen in een wereldoorlog zou zeer zeker de vliegmaschine zorgen voor een ruime verspreiding van nieuws, als propaganda bedoeld.

Men ziet dit thans ook in Spanje en China gebeuren.

Na den oorlog werd de pers weer vrij. Men zeide, dat de democratie had gezegevierd en in de nieuwe staten, door die democratie gevormd, maakte men dan ook geen constitutie zonder te bepalen, dat de pers vrij moest zijn.

Trouwens ook de constitutie van WEIMAR bevatte zulk een paragraaf. Maar de realiteit werd al spoedig anders.

De revolutionaire partijen wonnen in kracht.

Het communisme ontplooidde een geweldige propaganda ook door middel van de pers en verschrikte daardoor de regeeringen, die de wereldrevolutie niet begeerden.

Een reactie kwam in Italië en Duitschland in het opkomen eener nationalistische pers.

Het parlement verloor zienderoogen in Europa aan invloed.

Juist door de socialistische actie.

En zoo kwam dan de tijd, dat de dictatuur in Italië van het fascisme en in Duitschland van het nationaal-socialisme de vrijheid der journalistiek, der politieke journalistiek inzonderheid, algeheel wegnam.

Nimmer was de journalistiek zoo gebonden als thans in de landen der dictatuur. De beginselen der revolutie zeggen de persvrijheid te willen brengen, maar bedoeld wordt de vrijheid voor zich zelf en de onderdrukking van alle andere meeningen.

In de landen der dictatuur is de journalistiek geworden tot slavijn der overheid, der partij, die de macht bezit.

Het is een droef schouwspel.

Maar in de landen, waar nog de vrijheid is, eischen de communisten en nationaal-socialisten de volle vrijheid voor hun ondermijnende actie.

Het is het oude liedje.

Geef mij de volle vrijheid, om mijn macht te vestigen, die u alle vrijheid zal benemen.

Zoo hebben wij het in ons parlement gezien, bij de behandeling der grondwetsherziening van 1937, dat een nationaal-socialistische afgevaardigde zich beklaagde over hetgeen in de commissie voor de grondwetsherziening was besproken over middelen om de losbandigheid van zekere pers te beteugelen.

De man vroeg de volle vrijheid en schold op de „demo-liberalen”, die zijn vrijheid wenschten te beknotten.

Het kon hem stellig niet ontgaan, dat in het nationaal-socialistische Duitschland geen persvrijheid meer bestaat.

Hij achtte het echter dom en dwaas een vergelijking te treffen.

Want, zeide hij, in de demo-liberale landen bestaat de despotie der meerderheid. Daar moet er dus vrijheid van critiek zijn en volle vrijheid.

Maar in een nationaal-socialistisch land kan het volk zich in allerlei organisatie voldoende uiten. Daar regeert het volk als één geheel. Partijen zijn er niet en kunnen er niet zijn en voor critiek is er geen reden. Evenmin voor polemiek. Er zijn immers geen menschen meer, die kunnen polemiseren.

Deze dwaze redeneering werd kortgeleden ook nog door de communisten gevolgd. In de democratische landen moet vrijheid

zijn, maar waar communisten heerschen is die vrijheid overbodig. Daar gaat nu eenmaal alles goed.

Thans verdedigen de communisten de democratie.

De conclusie is deze, dat de persvrijheid in Europa groot gevaar loopt. En als de revolutie der zgn. ideologieën zich zou kunnen doorzetten, zou met het volk ook de journalistiek tot een slavernij zijn gedwongen, waaronder zij niet kan uitkomen. Want een clandestiene pers is onmogelijk door de felle onderdrukking der vrije meening, waartoe een huidig despotiek bewind in staat is.

Zoo blijkt dan, dat de vrijheid alleen te behouden en te herwinnen is, als Europa wil terugkeeren tot de eerbiediging van den Christus der Schriften, Die alleen het leven kan vrijmaken.

De vrijheid van het woord des menschen berust op de vrijheid, die er is voor de prediking van het Woord Gods.

VI.

Een journalistiek, die volkomen vrijstaat tegenover de machten in het publieke en maatschappelijke leven, is een der voorwaarden voor de vrijheid van een volk en kan den volkeren tot grooten zegen zijn. Maar een volk moet de geestelijke en moreele kracht bezitten zulk een volkomen vrije journalistiek voort te brengen en te dragen. Zij kan een volk ook ten vloek worden en ook hier geldt het woord van DA COSTA: een stap ten hemel en ter helle. Elk volk, zoo kan men het ook zeggen, heeft de journalistiek, die het verdient.

Wij hebben in ons historisch overzicht in het bijzonder gelet op den druk, dien de overheden legden op de journalistiek.

Er zijn zeer zeker vele andere oorzaken van haar gebondenheid. Zelfs kan gezegd, en het bleek ons ook wel, dat de vrijheid, bij de wet gewaarborgd, niet de voornaamste bron en waarborg eener vrije journalistiek is.

Zij heeft, als de mensch, haar deugden en ondeugden. En haar ondeugden brengen haar tot onvrijheid, ja tot slavernij. Koningin der aarde heeft men de pers genoemd.

„Reine-esclave” heeft een Fransche auteur eens gespot.

En een BALZAC riep eens uit: als de journalistiek niet bestond behoorde zij niet uitgevonden te worden.

Talrijk zijn de bezwaren ook tegen de politieke journalistiek ingebracht evenals tegen de berichtgeving. Liegen als de courant is een spreekwoord geworden.

Als eerste bezwaar noemen wij de onbekwaamheid van vele journalisten. Daarmontrent bestaat een belangrijke litteratuur.

Was ist Journalismus? vraagt de cultuurcriticus EGON FRIEDEL. En hij antwoordt: Falsches Ethos und unerlebtes Pathos; leerlaufende Routine und ausgemünzte Phrase”.

En ten slotte: das Gemeinsame ist die Unbildung.

Zoo hebben velen gesproken.

Menig politicus heeft vaak het hoofd geschud om de domheden, die de politieke journalistiek beging, de vergissingen, waarin zij verviel.

Maar wie werk wil hebben kan beginnen de domheden te verzamelen, die in de parlementen worden gedebiteerd.

Het is waar, dat de snelheid waarmede de journalist, ook de politieke journalist, werken moet, vaak oppervlakkigheid en menige onjuistheid in het oordeel ten gevolge heeft.

Maar hoe groot is ook het aantal vergissingen der wetenschap? Om van de domheden van romanschrijvers, die menigmaal van uit de hoogte over de journalistiek oordeelen, te zwijgen.

Men heeft meermalen de gedachte opgeworpen, dat er een school voor journalisten behoorde te zijn.

Een journalist is menigmaal een man, die zoo op het paard springt en rijden moet, zonder dat hij ooit rijles nam.

Degelijke systematische voorbereiding voor het vak zou hier goede vruchten kunnen hebben.

En zeer zeker is het voor de politieke journalistiek noodig, dat er een studie is van geschiedenis en politiek leven, van het staatswezen en het economisch leven.

Maar men vergete niet, dat de journalistiek een bijzondere gave vereischt. Zij is geen wetenschap, maar meer een kunst.

Een journalistenschool zal kennis kunnen aanbrengen, die de geschiktheid kan helpen, zij zal die geschiktheid niet kunnen brengen.

De journalistieke gave kan door studie gesterkt en moet ook de sterking der studie gedurig ontvangen, maar zij wordt er niet uit geboren.

En de journalist vindt zijn wezenlijke vorming in het rijke drukke leven, dat zijn element is en moet blijven.

Een tweede bezwaar tegen de journalistiek is haar afhankelijkheid van den ondernemer, die het dagblad drijft. In onzen tijd meermalen een trust. Van hem zou gelden: wiens brood men eet, diens woord men spreekt.

Zoo heeft men gesproken van een journalistiek, die afhankelijk zoude zijn van het „alcoholkapitaal” of van den kapitalist-kanonnenkoning of van den financieelen speculant.

En het is vooral de revolutionaire pers geweest, die gelasterd heeft van de slaafsche bourgeoisie-pers.

Maar hoevele rumoerige revolutionaire journalisten werden betaald uit allerlei booze bron?

De afhankelijkheid van den journalist is natuurlijk mogelijk.

Maar ook mag worden geconstateerd, dat de echte journalistiek boven alles de vrijheid behoeft en van karakter niet gespeend behoeft te zijn.

Welke beroepskring zou niet in afhankelijkheid kunnen vervallen?

Wie geld wil winnen moet gewoonlijk de journalistiek niet zoeken en den journalist is zijn onafhankelijkheid liever dan geld of goed.

Een derde bezwaar is de omkoopbaarheid der journalistiek.

Wij zouden hiervan zeer vele gevallen kunnen noemen.

Men denke maar eens aan het Panamaschandaal in Frankrijk. Aan de beschuldiging indertijd tegen de Fransche pers gericht, dat zij door den Turkschen sultan ABDOEL HAMID zich liet omkopen, om te zwijgen over de gruwelen, die dezen heerscher aandurfde in Armenië.

Nog wordt wel van een deel der Fransche pers gezegd, dat haar oordeel voor den meestbiedende te koop is.

Natuurlijk is ook de journalistiek voor dit kwaad der omkoopbaarheid vatbaar. Maar weer mag gevraagd: zou zij de eenige kring zijn, waar dit mogelijk is?

Als wij letten op de Nederlandsche en de Engelsche pers, dan mogen wij wel constateeren, dat zij niet te koop is.

Wij zouden ten onzent geen voorbeeld daarvan kennen.

Wel bestaat de mogelijkheid, dat een revolutionaire pers door revolutionaire machten in het buitenland wordt gesteund.

Van de revolutionaire pers kan trouwens worden gezegd, dat zij niet alleen uitermate afhankelijk is van de eigen idee, die haar belet de dingen te zien zooals zij zijn, maar dat zij ook, zooals thans duidelijk blijkt, de slavernij van de politieke journalistiek steeds weer voorbereidt.

De journalistiek kan het slachtoffer worden van haar ondeugden vooral als zij in een demagogie vervalt, die er op uit is om alles in het leven naar beneden te halen, om daaruit haar winst te slaan voor de partij, die zij dient.

Zulk een verdwazing zien wij inzonderheid in onzen tijd zich openbaren en dit juist dringt er vele menschen toe om beteugeling van de vrijheid der pers te vragen.

Indien zulke demagogie mocht voortgaan, kan zij inderdaad een gevaar voor een volk worden en de overheden nopen tot een strenger toezicht dan thans bestaat.

Of dit noodzakelijk is hangt veel af van de zedelijke kracht van het volksleven, waaronder deze demagogie werkt.

Een vrij volk moet een vrije pers ook met haar ondeugden kunnen dragen. Men grijpe niet te spoedig naar middelen tot onderdrukking van de vrijheid der pers, middelen die gewoonlijk weinig baat ook brengen, tenzij men de journalistiek algeheel knevelt, als in communistische en fascistische landen mogelijk bleek.

Maar dan heeft men een volk van een rijke kracht ten goede beroofd.

Een goede journalistiek verstaat haar verantwoordelijkheid.

Zij moet de begeerte hebben opvoedend te werken, het goede in het volksleven te steunen en het kwade te bestrijden.

Daartoe is het noodig, dat zij beginselen kent en hoe beter haar beginselen zijn, des te meer zal zij een volk ten zegen kunnen zijn.

Dan sterkt zij het politieke leven; dan kweekt zij gezonden publieken zin, dan steunt zij de overheid ook in haar critiek, dan dient zij de volksvrijheden en is zij het meest geduchte wapen tegen alle machtsoverschrijding, waar ook een mensch macht is gegeven. Dan is zij een getrouwe steunpilaar voor de wezenlijke burger-vrijheid, voor de geestelijke vrijheid van een volk.

VII.

Wij willen ten slotte nog iets zeggen van de discussie, die er thans gaande is over de mogelijkheid der vrije politieke journalistiek een zeker statuut te bieden, ook wel een zekere officieele organisatie, een ordening van overheidswege, om zooveel mogelijk alle kwaad te keeren en het goede in haar te sterken.

Men wil dan ordening zonder aan haar vrijheid te raken.

Een voorbeeld daarvan vinden wij in een Belgisch werk over de hervorming van den staat, een vrucht van een studiecentrum waarin verschillende Belgische geleerden samenwerkten.

Deze geleerden leven nog bij de politieke wijsheid der „trias politica” want zij noemen de pers de *vierde* macht in den staat .

Zij hebben nu gedacht aan de instelling van een *orde* van journalisten.

Ook deze kwestie is niet nieuw. Nieuw is wel de ordening zooals dat Belgische studiecentrum deze heeft uitgedacht.

Het wijst op den belangrijken arbeid, dien de journalist verricht, en op den grooten invloed dien hij uitoefent op de openbare meening. Zijn verantwoordelijkheid is evenredig aan den invloed, dien hij uitoefent, en hij staat aan duizenderlei verleidingen bloot.

En wat zien wij nu? Bijna elk beroep heeft een goede voorbereiding. Men mag geen geneesheer of advocaat zijn zonder een graad van bevoegdheid, een hooge graad zelfs.

Zoo heeft elk beroep ook zijn vereeniging. De advocaten hebben bijv. hun orde. Waarom zou men dan geen orde van journalisten instellen? Waarom ook zoo niet trachtten een betere voorbereiding voor het journalistenvak te verkrijgen?

Men weert de organisatie van het beroep van journalist wel af met een verwijzing naar de persvrijheid.

De studiecommissie zegt: aan die vrijheid raken wij niet. Zij is in de Grondwet vastgelegd.

Ziehier een stelling, die geen oogenblik wordt betwist.

Maar . . . de vrijheid kan leiden tot misbruik. En als men meent dat wel de mogelijkheid van misbruiken door de openbare macht moet worden tegengegaan, waarom dan niet bij de pers?

De vrijheid der pers ligt in de wet vast. Welnu — zou een orde van journalisten zelve de vrijheid aantasten?

Zulk een vereeniging zou zelfs een sterke waarborg voor de vrijheid kunnen zijn.

Natuurlijk zijn aan een orde van journalisten ook gevaren verbonden. Immers zijn de journalisten ook elkanders tegenstanders. Zij bekampen elkander in hun bladen. De orde wordt dus gevormd door onder elkander strijdende partijen. Zal de orde altijd onpartijdig zijn?

Tegen zulk gevaar en nog veel andere nadeelen denkt men echter door een goede regeling te kunnen waken. De bedoeling is dus, dat er komt een orde van journalisten, door den staat erkend, die het orgaan is van het beroep, wetten geeft, beslissingen neemt, en straffen bepaalt bij overtreding, onder voorbehoud van hooger beroep.

Men zal nu meer of minder ver kunnen gaan. Men zou kunnen bepalen, dat het beroep van journalist alleen mag worden uitgeoefend door op de door de orde gemaakte lijst voorkomende personen.

Voorheen was er menigmaal zulk een lijst van couranten, die een monopolie bezaten.

Thans zou er dus komen een lijst van journalisten. Men zou allerlei voorwaarden kunnen verbinden aan het geplaatst worden op die lijst.

Maar zoover wil de commissie niet gaan. De Belgen houden, zoo zegt men, van gemiddelden.

Als de orde nuttig blijkt, zal de aansluiting aller journalisten bij de orde wel volgen. Men wil zelfs aan de aansluiting geen voordeelen verbinden, wijl men daardoor feitelijk een verplichting in het leven zou roepen. Nieuw zoude dit ook daar niet zijn. De aansluiting zal dus vrij zijn.

Maar als deze nu eens niet algemeen wordt?

Men zal dan buitengewoon voorzichtig moeten zijn met het recht om verordeningen uit te vaardigen, die voor heel de journalistiek zouden moeten gelden.

De denkbeelden omtrent de ordening van de pers zijn in enkele wetsontwerpen neergelegd, waarvan wij hier slechts een enkelen hoofdtrek geven.

Er zal zijn een orde van journalisten; om lid daarvan te zijn (moet de journalist aan enkele voorwaarden voldoen; hij moet

hebben de Belgische nationaliteit, de meerderjarigheid, voldoende waarborgen van onafhankelijkheid en zedelijkheid, hij moet het beroep werkelijk uitoefenen, een eed afleggen. Leden der orde, die zich niet goed gedragen, kunnen als lid worden geschrapt.

De orde heeft haar orgaan: gewestelijke raden en een bondsraad. De bevoegdheden van die raden worden nader aangegeven.

Het recht om den titel van journalist te voeren wordt nu gebonden aan het lid zijn van de orde. Dus toch wel een voorrecht.

Maar bovendien ontvangen de leden allerlei voordeelen, door openbare besturen verleend, die hun beroep kunnen vergemakkelijken. Zelfs dacht men aan goedkooper reisbiljetten. Onder die voorrechten behoort dan ook het *beroepsgeheim*.

In het wetboek van strafrecht zou moeten worden opgenomen de volgende bepaling: „de journalist is echter niet gehouden de bron van zijn informatie aan te duiden of de omstandigheden, die er betrekking op hebben, te onthullen, wanneer deze informaties deel uitmaken van het beroepsgeheim.”

Naar men weet is de kwestie van het beroepsgeheim voor den journalist ook in ons land aan de orde geweest.

Men heeft zich in den kring der journalisten op het standpunt gesteld, dat dit beroepsgeheim feltelijk bestaat, al is het niet vastgelegd in de wet. De eere van den journalist zou dit beroepsgeheim vorderen.

Wij kunnen niet zeggen veel aan een wettelijk regelen daaromtrent te hechten. Als een journalist inlichtingen van iemand ontvangt, die deze niet *mag* geven of als de verhaler er niet voor wil staan, begeeft de journalist zich in de publicatie op een weg, die voor een goede verantwoordelijke journalistiek eigenlijk afgesloten behoorde te zijn.

En meent de journalist gedrongen te zijn iets te publiceeren, van hetwelk hij de bron niet wil noemen, hij verschuile zich niet achter een beroepsgeheim, maar blijve zelf ten volle verantwoordelijk voor zijn mededeelingen.

Dit lijkt ons de beste weg, om de vrijheid der journalistiek te handhaven, een vrijheid, die wortelt in verantwoordelijkheid.

Het zou ons te ver voeren de door de studiec commissie ontworpen regelen hier weer te geven.

Wij noemden die alleen, om duidelijk te maken, hoe bij de ge-

dachte eener maatschappelijk door den staat geijkte ordening ook reeds aan het beroep wordt gedacht, dat het meest behoefte heeft aan een zoo groot mogelijke vrijheid en daarom verstandig zou doen, nimmer om een ordening van staatswege te vragen.

Want dat *moet* op een beknotting der vrijheid uitloopen.

Wij wijzen er nog op dat in het voorstel der Belgische studie-commissie tot hervorming van den staat, ook een wettelijk regelen voorkomt van *het recht van antwoord*.

Er zijn in onzen tijd ook in ons land voorstanders van dit „droit de réponse”.

Wij weten niet of het bij den Nederlandschen aard past. Ja, wij betwijfelen het zeer.

Merkwaardig is, dat van de artikelen in ons strafwetboek inzake belediging zoo goed als nooit gebruik wordt gemaakt door ter goeder naam en faam bekend staande personen.

Uiterst zelden wordt er aan gedacht een vervolging in te stellen inzake belediging van regeeringspersonen. Deze stellen er gewoonlijk zelf geen prijs op.

Een goede naam heeft in ons land — en zoo moet het zijn — een machtige bescherming in zich zelf.

Wie maken dan wel gebruik van de mogelijkheid eener aanklacht?

Veelal zij, die niet zuiver op de graat zijn en in een veroordeeling van een persoon, die hun iets toevoegt, wat door de wet verboden is, al is 't ook honderdmaal waar, een middel zien tot rehabilitatie of tot handhaving van hun kwade practijken.

Een voorbeeld daarvan hebben wij in het proces, dat door een financieele instelling in Amsterdam werd aangedaan aan een financieel blad, dat, volkomen terecht, zijn clientèle waarschuwde tegen de operaties van bedoelde bankinstelling. Er liepen daaromtrent trouwens allerlei geruchten. Wat deed de directie der bank? Zij diende een klacht in tegen het financieel orgaan en de redacteur werd veroordeeld. Een jaar later werd de directeur der bank in hechtenis genomen, beschuldigd groote bedragen te hebben verduisterd.

Wij vreezen, dat het een gelijken gang zou gaan met het recht van antwoord, waardoor het iemand mogelijk zal zijn, die zich door een bericht of artikel in een courant aangetast acht in zijn goeden

naam of in zijn zaak, een rechterlijke beslissing uit te lokken, waarbij hem het recht wordt gegeven, een antwoord in het betrokken orgaan te plaatsen.

Wie zou gebruik maken van dit droit de réponse? Allicht zij die er moreel het allerlaatst toe zouden moeten worden toegelaten. Maar — de gevallen van veroordeeling bij belediging bewijzen, dat de rechter zulks niet altijd kan keeren.

Ook dit middel lokt ons niet aan.

De losbandigheid eener revolutionaire pers heeft ook in ons land, waar de pers steeds een groote mate van vrijheid mocht genieten, de vraag in discussie gebracht, of niet andere dan zuiver repressieve middelen moeten worden gezocht ter beteugeling dier journalistiek.

In de staatscommissie ter voorbereiding der grondwetsherziening van 1937 is de vraag door de meerderheid toestemmend beantwoord.

Het verslag dier commissie wees er op dat in 1848 de vrijheid der pers een politiek recht is geworden en nu plaats vindt in art. 7 der Grondwet.

Het recht, zijn gedachte en gevoelen door middel van de drukpers te openbaren, noemt de commissie een der belangrijkste politieke rechten. Zij is gekant tegen de aantasting van dit recht door de censuur, een voorafgaande goedkeuring voor wat gedrukt zal worden.

De erkenning van de groote beteekenis van het recht der drukpersvrijheid mag echter niet blind maken voor de gevaren, die van de zijde van de pers de openbare orde en de goede zeden kunnen bedreigen. Zeker is het geen verschijnsel, bij uitsluiting eigen aan dezen tijd, dat gedrukte stukken het licht zien, die naar het oordeel van allen, wien de handhaving van orde en gezag ter harte gaat, de grondslagen van de bestaande staats- en rechtsorde aantasten. Ook in vroegere periode van ons staatkundig leven heeft dit verschijnsel zich voorgedaan. De staatscommissie meent evenwel dat het misbruik van de drukpersvrijheid een meer stelselmatig karakter heeft aangenomen. De ervaringen in het buitenland doen de dreiging der daaruit voortvloeiende gevaren te ernstiger gevoelen.

De staatscommissie was van meening, dat de eerbiediging van de vrijheid van de pers moet eindigen, waar die vrijheid in losbandigheid ontaardt.

Nu bindt onze grondwet het recht van de drukpersvrijheid aan de aansprakelijkheid volgens de wet voor hetgeen door middel der pers is geopenbaard.

Andere middelen tot het tegengaan van drukpersbuitensporigheden laat de grondwet niet toe.

De aansprakelijkheid, zooals deze in onze wetgeving is geregeld, heeft naar de meening der staatscommissie de maatschappij niet voldoende kunnen beschermen tegen een grove verstoring, die in aard en omvang een steeds ernstiger karakter aanneemt.

Nu werd eerst gedacht aan een verscherping der strafrechtelijke reperessie. Onze grondwet laat de wetgever daarin volkomen vrij.

De staatscommissie meende echter dat het probleem daarmee niet was opgelost. De gedachte van het invoeren van een droit de réponse, zooals verschillende landen dat kennen, is wel besproken, maar meer ook niet.

Alleen kwam de commissie tot het besluit een grondwetsartikel te ontwerpen waarbij de mogelijkheid in onze wetgeving zou worden geopend om het verschijnen van bepaalde uitgaven, waardoor een groote inbreuk op de openbare orde wordt gemaakt, tijdelijk te verbieden.

Nu was er verschil van meening of het bestaande art. 7 deze mogelijkheid, ook nu reeds, al dan niet kende. Het inzicht dat zulks niet het geval is, nam de overhand.

En zoo werd dan voorgesteld om aan art. 7 der grondwet een lid toe te voegen, luidende: de wet kan regels stellen, volgens welke een bepaalde uitgave wegens nader bij de wet te omschrijven grove inbreuk op de openbare orde kan worden verboden.

Enkele leden der commissie diende een nota in, waarin zij verklaarden tegen zulke wijzigingen te zijn. Zij oordeelden, dat er reeds in de bestaande represie een voldoende middel is gegeven om excessen tegen te gaan.

Dit laatste valt zeer zeker te betwijfelen. Maar ook het middel door de commissie aanbevolen zou in de toepassing voor vele moeilijkheden stellen en ook niet altijd baat brengen.

Het is een oud middel en de menschen kennen reeds lang de

wijze, waarop zij de werking ervan kunnen ontgaan. Wij gewaagden reeds van het voorbeeld, dat een CLEMENCEAU in dit opzicht durfde te geven.

Principieel is er echter tegen een optreden van de overheid tot wering van een grof misbruik der vrije journalistiek geen bezwaar.

De ervaring leert, dat de preventie de vrijheid wegneemt en dat de repressie niet zoo gemakkelijk is, als zij binnen de perken van handhaving der wezenlijke vrijheid van meeningsuiting wil blijven. Wij staan hier feitelijk voor een onoplosbaar probleem. Onze regeering is op de suggestie der commissie dan ook niet ingegaan.

Een pers, die vrij wil blijven, moet haar verantwoordelijkheid beseffen. Zij berust op de geestelijke en zedelijke kracht van een volk.

Dat de overheid tegenover de buitensporigheden en gevaren eener berichtgeving zelfs niet altijd veilig is, als zij die berichtgeving zelf in de hand heeft, blijkt thans wel, nu de journalistiek een kwaden concurrent heeft gekregen in de radio.

Het karakter der radio noopt de overheid 't zij tot streng preventief toezicht, 't zij tot het volkomen aan zich trekken van de uitzendingen der radio. Echter — dan is zij afhankelijk van 't geen haar ambtenaren oordeelen.

En nu vonden wij in het bekende blad „Candide” van 12 Oct. j.l. deze beschuldiging, dat de ambtenaren der Fransche staatsradio, behoorende tot het Front Populaire, heele of halve communisten en die dus geporteerd waren voor een ingrijpen van Frankrijk ten behoeve van Tsecho-Slowakije, het bericht rondzonden van de mobilisatie van Duitschland, een valsch bericht, maar achterhielden de rede door CHAMBERLAIN 27 September gehouden.

De Engelsche radio zond deze rede uit eerst in het Engelsch en daarna in het Duitsch. Toen zou de vertaling in de Fransche taal volgen. Eensklaps werd het stil. De Fransche luisteraars, die met veel angst en eenige hoop in het hart wachtten op CHAMBERLAIN'S woorden, hoorden slechts het tikken der klok van de Radio-Paris.

Plotseling klonk een stem, niet uit Londen, maar uit Parijs: terwijl U even moet wachten op de vertaling, zullen wij wat muziek laten hooren.

Kostelijk is wat het Fransche blad hiervan zegt: alors, tandis que les pays, haletant, durant la plus tragique soirée de cette se-

maine tragique, attendant muet d'angoisse, l'oreille collée aux postes de T.S.F. d'être fixé sur son destin, la radio d'Etat, interrompant inexplicablement le relais de Londres, faisait jouer la Valse de la reine!

Wat gebeurde er in dien tijd?

Men bereidde een vervalschte vertaling voor.

Als het zoo gaat is een regeering nog vrij wat beter af zelfs met een ondeugende journalistiek. Wij zeggen niet, dat de overheid er niet toe kan worden genoopt, om de vrijheid der journalistiek aan banden te leggen, maar wel, dat de eenige weg, waarin de journalistiek ten zegen van een volk kan werken, en ook haar vrijheid kan handhaven, deze is, dat zij de goede beginselen dient en daarvoor alles over heeft.

Een journalistiek, die uit beginselen leeft, heeft geen behoefte personen aan te vallen.

De Fransche pers, die op politiek gebied moeilijk beginselen kan onderscheiden, omdat ze er nauwelijks zijn, vervalt daardoor meermalen in het kwaad de personen aan te tasten, op een wijze die wij ten onzent gelukkig zoo goed als in 't geheel niet kennen. Alleen de revolutionaire pers maakt er zich soms schuldig aan.

Een journalistiek, die leeft uit de goede, wijl aan Gods wet gehoorzame beginselen is daardoor innerlijk vrij.

Naarmate hare beginselen sterker zijn, zal haar woord te soberder kunnen zijn.

Een journalistiek, die zich zwak gevoelt, heeft behoefte aan het rumoerige woord.

Zoolang zij het goede weet te zeggen, zal haar woord waar en waardig zijn, de beste verdediging harer vrijheid, zonder welke zij niet waarlijk leven kan.

VRAAG EN ANTWOORD

VRAAG.

De Raad dezer gemeente bestaat voor het meerendeel uit R. K.-en.

Nu stelde de Burgemeester in de laatste vergadering voor een kruisbeeld in de raadszaal te hangen als symbool van de eensgezindheid der raadsleden.

Van niet-roomsche zijde werd hiertegen bezwaar gemaakt, waarbij argumenten werden gebruikt, welke achteraf niet al te juist bleken, hetgeen echter door de R. K.-en niet werd opgemerkt.

Een besluit is nog niet genomen.

Het is mogelijk, dat de zaak opnieuw aan de orde zal worden gesteld. Met het oog daarop zouden ik en de andere prot. christelijke raadsleden eenige voorlichting zeer op prijs stellen.

Wat moeten wij doen, indien tot het plaatsen van een kruisbeeld wordt besloten? Moeten we uit protest wegblijven uit den Raad?

ANTWOORD:

Het is ons uit correspondentie van den laatsten tijd gebleken, dat men in verschillende gemeenten met overwegend r. k. bevolking besloten heeft om een kruisbeeld (waaronder wij verstaan een crucifix, d. i. een kruis met een daaraan gehecht Christusbeeldje) in de Raadszaal aan te brengen of dat men althans een besluit van die strekking denkt te nemen. In de pers werden dezer dagen genoemd als gemeenten, die reeds tot het aanbrengen van een kruisbeeld besloten o. a. Zundert, Rijsbergen, Chaam, Hilvarenbeek.

Hebben we hier nu te doen met een actie van r. k. zijde ten einde het openbare leven in ons land te verroomschen?

De mogelijkheid daarvan is niet uitgesloten. Want vast staat wel, dat de R. K.-en de aanwezigheid van religieuze beelden in publieke gebouwen zeer op prijs stellen. Monseigneur P. POTTERS schrijft in het vierde deel van zijn verklaring van den r. k. catechismus (3e druk pag. 64) dat het „gebruik van godsdienstige beelden een belijdenis van ons geloof (is) en een krachtig middel om het godsdienstig leven op te wekken

en te versterken" en wijst er in dat verband met instemming op, dat in katholieke landen nog kort geleden het kruisbeeld in de gerechtshoven, in de scholen en in andere gebouwen hing. Trouwens, ook op den publieken weg treft men in roomsche streken tal van kruisbeelden en heiligenbeelden aan. En het zou niet te verwonderen zijn, dat de in de laatste jaren toegenomen activiteit van de R. K.-en zich overal, waar zij in de meerderheid zijn, zou gaan concentreeren in een actie om door het plaatsen van kruisbeelden en heiligenbeelden in publieke lokaliteiten en plaatsen ons land, althans wat het uiterlijk aangaat, te verroomschen.

Het is daarom wellicht van belang bij deze zaak eenigszins uitvoerig stil te staan. En dan willen wij eerst iets zeggen omtrent het gebruik van kruisbeelden in het algemeen, terwijl wij dan verder zullen pogen een antwoord te geven op de vraag, hoe te denken over het plaatsen van een kruisbeeld in de raadszaal of in eenige andere publieke lokaliteit.

* * *

Ten opzichte van het gebruik van beelden door de R. K.-en rijst in protestantsche kringen herhaaldelijk misverstand. En het is van belang om zich bij het bespreken van deze zaak in een raadsvergadering aan zulk een misverstand niet schuldig te maken, omdat men daardoor de R. K.-en noodeloos kwetst en eigen positie verzwakt.

Zulk een misverstand is de gedachte, dat men door afbeelding van de Christusfiguur en ook door het plaatsen van een dergelijk beeld in strijd handelt met het Tweede Gebod, dat verbiedt het maken van gesneden beelden of eenige gelijkenis van hetgeen boven in den hemel is enz. Want op zich zelf is het maken van een Christusfiguur en het plaatsen daarvan evenmin in strijd met het Tweede Gebod als het vervaardigen van een schilderij of beeld van een mensch, een dier of een plant.

De vraag is maar: waartoe vervaardigt of plaatst men het beeld? Is het oogmerk het zich voor dat beeld buigen of het dienen, dan komt het vervaardigen of plaatsen van het beeld met het Tweede Gebod in conflict. Doch ontbreekt dat oogmerk, dan mag men niet zonder meer een veroordeeling uitspreken.

Nu meent men — en ziehier een tweede misverstand — dat de r. k. religie beoogt het aanbidden van het Christusbeeld of de beelden van Heiligen. Doch wie dat zegt, doet de R. K. Kerk onrecht.

Het bekende Concilie van Trente gaf de r. k. opvatting ten deze aldus weer (Sessie XXV):

„dat de beelden van Christus, van de Moeder Gods en Maagd en van andere heiligen vooral in de kerken behooren en er moeten blijven, en dat daarom de verschuldigde eer en vereering moet gegeven worden: niet als geloofde men, dat daarin de een of andere

godheid schuilt of een kracht, om welke zij moeten vereerd worden; of wèl, als moest men van die beelden iets afsmeeken, of er vertrouwen in stellen, gelijk vroeger de heidenen deden, die op de afgoden hun hoop vestigden: maar omdat de eer, hun bewezen, betrekking heeft op de prototypen (vóór-beelden), die ze uitbeelden, zoodat wij door de beelden, die we kussen, waarvoor wij het hoofd ontblooten en nederknielen, Christus aanbidden en de heiligen vereeren, wier gelijkenis ze vertoonen. Dit is het, wat door de besluiten der kerkvergaderingen, vooral van de tweede van Nicea, tegen de beeldenbestrijders is vastgesteld."

Mgr. POTTERS, die deze uitspraak met instemming aanhaalt, noemt naast versiering der kerken als voornaamste bestemming der beelden:

„Zij stellen ons ook de waarheden des geloofs aanschouwelijk voor oogen, zij zijn de leerboeken, vooral der ongeletterden. Zoo spreekt b.v. het kruisbeeld in een taal, die door ieder begrepen wordt, van het groot geheim der verlossing, van de oneindige liefde van den Godmensch, van de gruwelijke boosheid der zonde."

En Prof. GEESINK erkent dan ook in zijn postuum werk „Gereformeerde Ethiek", deel I pag. 285:

„Een fijnere verzinnelijking van het geestelijke is echter de Roomsche praktijk om beelden van Christus, Maria en de heiligen, of de Luthersche en Anglicaansche praktijk om beelden van Christus in de Kerk te hebben. Toch kan men dit niet, ook wat Rome betreft, beeldenaanbidding noemen."

Doch al erkennen we, dat er somtijds in protestantsche kringen misverstand bestaat met betrekking tot het r. k. standpunt inzake de religieuze beelden, daarmede zijn niet weggenomen onze bezwaren tegen het gebruik van die beelden.

Deze bezwaren zijn van drieërlei aard.

Vooreerst dat het gebruik van beelden, gelijk reeds uit de aangehaalde passage van GEESINKS werk blijkt, is een vorm van verzinnelijking van de religie, welke tekort doet aan den dienst van God, zooals die in Zijn Woord wordt geëischt. Dr. KUYPER schreef dienaangaande in zijn werk „E Voto", hoofdstuk IV pag. 577:

„Het beginsel, dat hierbij in het gedrang geraakte, is dus waarlijk niet van ondergeschikt belang. Van nature neigen wij, om het geestelijke verre te houden en ons in het zinlijk leven der wereld te verliezen. Vandaar de sterke strijd van heel het Evangelie, om het geestelijke uit den bodem van het zinlijke los te maken, en ons althans op heilig terrein aan deze verleidende overheersching te doen ontkomen. Gelukt dit, dan wordt de geest in ons vrij gemaakt, en door dezen triomf van het geestelijke op heilig gebied, wordt dan onze zedelijke veerkracht versterkt, om ook in het leven der wereld het hooger en heiliger ideaal over het zichtbare en zinlijke te doen triomfeeren. Maar sluit men nu, gelijk in den beelden-dienst geschiedt, ook op heilig terrein met dezen zinlijken trek en

deze wereldsche neiging een *compromis*, dan streeft men wel de zinnen, en kan, langs dezen weg der zinnen, ook wel het religieus gevoel prikkelen, maar de geest wordt daarbij bedweld, hij wordt gebonden in stee van vrij, en de dienst des Heeren wordt in vormen gewikkeld, die de zedelijke energie verslappen."

Met die verzinnelijking van den godsdienst — ziehier het tweede bezwaar — houdt ten nauwste verband het gevaar, dat de roomsche praktijk, ten spijt van alle goede bedoelingen, beeldendienst door de massa in de hand werkt. Het verzinnelijkte wordt vergoddelijkt. GEESINK schreef dienaangaande in zijn bovengenoemd werk:

„Hier dient er alleen op gewezen, hoe deze practijk, zij het dan ook vlak tegen de bedoeling in, bij de imperita multitudo (onervaren menigte) voor wier bewustzijn prototype (afgebeelde persoon) en beeld dikwijls samenvallen, vooral in Zuidelijke landen, er toe geleid heeft, aan de beelden juist die divinitas (goddelijkheid) en virtus (deugd) toe te kennen, welke de Roomsche leer bestrijdt."

En KUYPER schreef over deze ontarding der praktijk:

„De uitkomst toont dan ook, dat bijna alle volken, die aldus de Christelijke religie in doeken en windselen hebben gewonden, zedelijk verslapt en in hun energie gebroken zijn. Spanje en Portugal, heel Zuid-Amerika en Mexico, Italië en ten deele zelfs Frankrijk, kunnen van verre de vergelijking op dit punt met Pruisen, Engeland en de Vereenigde Staten niet doorstaan. Zelfs heel de Oostersche kerk is voor den Islam, niettegenstaande de valsche eenzijdigheid van den Islam, op dit punt bezweken. Een slotbemerking, die daarom hier ter plaatse is, omdat juist aan dit gebod de bedreiging is toegevoegd: „dat God de misdaden der vaders bezoeken zal aan de kinderen tot in het derde en vierde geslacht"; een profetie alzoo, dat de verzaking van dit gebod haar nadeelige en noodlottige uitwerking zal hebben op de geheele ontwikkeling der geslachten en op de toekomst der volken. Niet natuurlijk alsof de kunst ons verboden zou zijn, noch ook alsof het oprichten van een beeld op zichzelf zoo fataal gevolg zou hebben; maar overmits dat inhalen van de beelden in de kerken vanzelf tot hun *vereering*; de vereering der beelden vanzelf tot *heidensch* misbruik leidt; en dit zondige toegeven aan de zinlijke neiging onzer natuur ook in het heilige de kracht breekt van het *geestelijk* medicijn, dat ons in de Christelijke religie geboden wordt.

De op zichzelf schoone poging, die Rome waagde, om de *theorie* zuiver te houden, bewijst slechts, hoezeer men zelf het gevaar van *afdoling* op dit punt inziet; en het mislukken van de poging om de theorie over *de praktijk* te doen heerschen, bewijst onder alle volken, hoe doelloos het opwerpen van dammen en dijken is, zoodra we een stroom in gang brengen, die gedreven wordt door den adem van een onheiligen, wijl zinlijken, geest."

Tenslotte vestigen wij in de derde plaats nog de aandacht op de onwaarachtigheid van de religieuze beelden, althans voorzoover ze op Christus of op bijbelsche figuren betrekking hebben. Getrouwe afbeeldingen

ontbreken. Het is alles phantasie. Een phantasie, die, ondanks alle goede bedoelingen, de religieuze vereering van Christus naar een drogbeeld afleidt en dientengevolge aan den eerbied, verschuldigd aan den uitgebeelden persoon, te kort doet. Hieromtrent schreef Dr. KUYPER:

„Is het nu goed te keuren, dat de Bisschoppelijke kerk van Engeland om dit doel (n.l. het verheerlijken van Gods naam in het „Gedenken der Voorgangeren”) te bevorderen beelden van Mozes en Aäron, van Johannes en Petrus, en zooveel anderen in haar gebouwen en nissen plaatsn. Stellig niet; en zulks om de eenvoudige reden, dat men geen portretten en geen beelden van deze mannen heeft. Ware destijds de photographie reeds bekend geweest, of ook had in Israël toentertijd de portretschilderkunst gebloeid, zoo zou men zeer waarschijnlijk *wezenlijke* afbeeldingen van deze mannen bezitten. Maar nu niet. In Israël bestond de gewoonte *niet* om portretten of beelden te vervaardigen. Alle busten of portretten die men u van deze mannen toont, zijn dus verzonnen. En hoe natuurlijk het nu ook zij, dat ge een wees, die vroeg vader en moeder verloor, een *wezenlijk* portret van zijn vader boven het ledikantje ophangt, even natuurlijk (onnatuurlijk?) zou het zijn eenvoudig een vrouwen- en mannenkopje te nemen, en nu tot het kind te zeggen: „Dat was uw moeder en vader”. Want wel weten we, dat men gepoogd heeft deze portretten en busten expressief te maken, zoodat uit deze figuren een persoon sprak, die aan het karakter van Paulus en Petrus enz. beantwoordde; maar dit is nog heel iets anders dan eigenlijke afbeeldingen van den persoon gelijk hij geweest is. Van de afbeeldingen van Maria en den Christus geldt natuurlijk hetzelfde. Hoe schoon ook de legende van Veronica zij, een portret, een wezenlijke afbeelding van den Christus, gelijk de discipelen hem gezien hebben, is er niet, en van Maria bezit niemand een gewaarmerkt afbeeldsel.

Al wat men ons hiervan voorspelt, zijn dus beeltenissen, die niet uit de realiteit komen, maar die hun oorsprong vinden in de voorstelling die de onderscheidene kunstenaars zich van deze mannen en vrouwen Gods gevormd hebben. Een enkel *Kruis* is en blijft daarom altoos veel welsprekender dan een *crucifix*. Bij een eenvoudig kruis vult ge wat ontbreekt zelf aan, maar bij een crucifix staat het Christusbeeldje u in den weg, om u den wezenlijken Christus voor te stellen. Uit dien hoofde concludeeren we, dat er voor deze phantasiebeelden in de kerk *geen* plaats is, ook al bepaalde men er zich toe, om deze beelden eenvoudig in de gebouwen neer te zetten, zonder dat er eenige vereering aan wierd toegebracht.”

* * *

Wanneer we nu in verband met deze bezwaren de vraag overwegen, of het aanbrengen van een Christusbeeld aan het kruis in de raadszaal aanbeveling verdient, dan is dit antwoord voor een antirevolutionair niet moeilijk te geven.

Het antwoord moet beslist ontkennend luiden. Een dergelijke uiterlijke demonstratie van Christus' Koningschap op publiek terrein begeeren wij niet. Zulks omdat een dergelijke wijze van Christusvereering den dienst van Christus veruitwendigt en vermaterialiseert; omdat ze in de

praktijk zelfs tot stofvergoding, d. i. tot afgoderij, voeren kan en in vele gevallen ook metterdaad gevoerd heeft, en omdat ze te kort doet aan de eere, welke Christus toekomt. En wij meenen, dat de Overheid op grond van deze bezwaren aan het plaatsen van een crucifix in de raadszaal of in andere publieke gebouwen niet behoort mede te werken.

Natuurlijk zullen de Roomschen over deze aangelegenheid anders denken. Zij verwerpen uiteraard de hierboven genoemde bezwaren. Doch de vraag rijst, of zij, wanneer zij rekening houden met de gevoelens van minderheden en met het uiteindelijk belang van de R. K. Kerk zelf, tenslotte niet evenzeer afwijzend ten opzichte van deze zaak moeten staan.

Een kortzichtige Roomsche politiek zal dit bezwaar wellicht luchtig opnemen. Doch de Roomsch-Katholiek die wat verder ziet en eenigszins bekend is met de catastrophale gevolgen, die een eenzijdig najagen van Roomsche desiderata blijkens de geschiedenis (denk b.v. aan de Roomsche politiek in Frankrijk en de felle antiroomsche hetze tijdens en na de Fransche revolutie, aan de huidige Spaansche revolutie enz.) voor de R. K. Kerk zelf met zich brengt, zal moeten erkennen, dat dit bezwaar niet zoo onbeteekend is als oppervlakkig schijnt.

Tenslotte nog deze opmerking. Mocht de Raad ondanks de oppositie der meerderheid toch besluiten een kruisbeeld in de raadszaal aan te brengen, dan moet die minderheid *niet* uit protest uit de raadsvergadering weg blijven. Een protest in dien vorm is niet te verdedigen, omdat het tekort doet aan de plichten van het raadslid. Men kan echter aan de Kroon verzoeken om vernietiging van het betreffend raadsbesluit wegens strijd met het algemeen belang.

N.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Abraham Kuypers, door Dr. P. KASTEEL; uitg. N.V. J. H. Kok te Kampen 1939.

Ter gelegenheid van haar 75-jarig bestaan heeft de Katholieke Universiteit van Leuven op 19 Mei 1909 het eeredoctoraat in de politieke en sociale wetenschappen verleend aan Dr. ABRAHAM KUYPER.

Op 23 December 1938 verwierf een nederlandsch katholiek journalist aan dezelfde Universiteit het doctoraat in de politieke en sociale wetenschappen na verdediging van een proefschrift, dat gewijd is aan den man, die in 1909 het zoevenbedoelde eeredoctoraat had verkregen.

Dit proefschrift is thans door Kok in den handel gebracht en wij twijfelen er niet aan, of dit zal een van Kok's „best sellers” zijn in dit jaar. Want het boek van KASTEEL is zoo merkwaardig, zoo belangwekkend, dat geen enkel meelevend antirevolutionair het ongelezen mag laten.

Het is het uitvoerigste boek, dat tot nog toe over Kuypers verscheen; een biografie, die opgebouwd is uit nog niet eerder gepubliceerd bronnenmateriaal, dat de belezen auteur bijeen gezocht heeft in het archief van de Dr. Abr. Kuypersstichting en voorts uit de archieven van LOHMAN en van NOLENS (een SCHAEPMAN-archief bestaat niet, omdat de brieven aan dezen staatsman op diens verzoek vernietigd zijn).

Men denke nu niet, dat in dit lijvige boek (350 bladz. met ruim 900 voetnoten) de geheele KUYPER is geschetst. KUYPER wordt alleen geteekend als kerkelijke verschijning en staatkundige figuur.

Dr. KASTEEL had aanvankelijk overwogen, ook nog een deel van zijn boek te bestemmen voor „KUYPER als cultureele figuur”. Hoewel de daarvoor benodigde stof goeddeels bijeengebracht was, moest de uitwerking ervan toch nog voorloopig blijven rusten. Jammer, in zeker opzicht; en wel, omdat wij zoo verlangend zijn, nog meer van KUYPER te weten dan ons reeds in dit „eerste deel” geboden wordt. Ja, wij nemen de vrijheid van „eerste deel” te spreken, wijl wij den schrijver gaarne een belofte afpersen, dat hij binnen niet al te langen tijd een tweede deel zal laten volgen; een tweede deel, waarin hij dan een eigen visie op, een eigen karakteristiek van zijn held zal geven. Want dit is een bezwaar — maar ge kunt het ook de verdienste van een proefschrift noemen! — tegen dit boek, dat de schrijver zelf ietwat te veel op den achtergrond

blijft. Hij is buitengewoon objectief; vervult slechts de rol van explicateur, die op kleine nuances, of historische achtergronden de aandacht vestigt; die een oogenschijnlijk onbeteekenend détail van het schilderij even opzettelijk belicht maar vooral en bovenal het schilderij zelf spreken laat.

Het belangrijkste deel van dit werk is dat, wat handelt over KUYPER als staatsman. Het boek munt uit door een stylistische helderheid. Het is geschreven met een vlotheid, die soms den auteur kleine foutjes doet maken (blz. 8, 328, 331, waar hij zich 10 en 100 jaren tegelijk vergist!) of hem in een herhaling doet vervallen, van wat enkele bladzijden te voren reeds werd opgemerkt. Wij geven daarvan enkele voorbeelden. Tweemaal laat hij KUYPER zeggen: kerstening van Indië, het primum verum, waar we heen moeten blz. 312 en 301; dat de kiesvereeningen van Gorcum en Giessendam op 14 Maart 1869 aan KUYPER een candidatuur voor de Tweede Kamer aanboden, wordt verteld op blz. 38 en nog eens op blz. 41; dat KUYPER — volgens het Handelsblad — de maatschappij met oneindig grooter gevaar bedreigde dan DOMELA NIEUWENHUIS wisten we op blz. 49 reeds, daar het twee bladzijden tevoren pas was meegedeeld; dat de jonge KUYPER zich „de felste antipapist, die zich denken laat” noemde, kan men vinden op blz. 79 en 95; dat LOHMAN van de jur. fac. te Groningen een eervolle vermelding gekregen had, op blz. 16 en 99; dat the Baltic fleet heelemaal geen kolen mocht krijgen is een mededeeling, die op blz. 235 en 236 te lezen is. Genoeg, want wij willen niet vitten; alleen maar laten zien, dat wij het boek met de grootste belangstelling gelezen hebben. De waardij van het proefschrift is er niet minder om. Het is geen droog geschiedenisboekje, maar veeleer een historische roman, die boeit van het begin tot het eind en ons de echt-menschelijke roerselen van groote mannen laat zien; het diepste geheim, dat LOHMAN en KUYPER elkander als vrienden hebben toevertrouwd; het verdriet om de scheiding, ontstaan door verkeerd begrijpen, door verschil in aanleg, karakter en persoonlijkheid; de smart om de wonde, die door een vriend was geslagen en de schrijnende pijn om het peper en zout, dat die ander over de nog versche wond had uitgestrooid. Dat alles is zoo echt menselijk, zoo teer, zoo intiem dat wij met spanning dien strijd gadeslaan en dat wij er voldoening in vinden, wanneer die beiden elkander eindelijk, vlak voor den hemelpoort toch weer terugvinden.

Het is goed, dat dit boek verscheen. Goed, óók hierom, dat het den KUYPER-vereerder-door-dik-en-dun misschien een klein beetje laat bekoelen. Met de aan velen eigen behoefte aan heldenvereering vergeet men wel eens, dat KUYPER naast geniale gaven ook geniale ondeugden had. KASTEEL verzwijgt die niet; kon die niet verzwijgen, overmits de objectiviteit hem gebod, ook daarop te letten, gelijk KUYPER's goede vrienden evenmin hebben geschroomd het hem te zeggen. Denk b.v. aan dat lang niet malsche briefje van HOOYKAAS, waarin wij lezen: „Uw ge-

moedsleven is rijk besnaard, maar Uw waarheidszin — gij zult mij immers niet misverstaan, ik bedoel niet Uw waarheidsliefde — was altijd onder Uwe zedelijke organen de minst ontwikkelde.”

En bij het volgen van de ontwikkeling van het conflict tusschen KUYPER en LOHMAN ging onze sympathie meermalen uit naar den laatstgenoemde, niet het minst hierdoor, dat KUYPER niet altijd even nobel was in zijn manier van bestrijden.

Het is goed, dat dit boek verscheen.

Voor de jongeren was KUYPER zoo langzamerhand een legendarische figuur geworden, van wien zij in het gunstigste geval wel eens iets hadden gelezen. De lectuur van een boek als dit, brengt die figuur vlak bij ons. Het wordt een mensch van vleesch en bloed, en wij zien de dingen voor onze oogen gebeuren.

Op 26 Juli 1872 schreef de jonge KUYPER aan GROEN, toen hij het tweede deel van de Da Costa-brieven had ontvangen: „Geef toch uit, memoriën, brieven. Doe ons jongeren weten wat er is geschied.”

Aan KUYPER'S eigen wensch uit 1872 is door KASTEEL in zijn voortreffelijk boek voldaan.

C. B.

DE MACHT DER KROON

DOOR

MR. DR. E. J. BEUMER.

Sinds enkele jaren is er ten onzent opnieuw eene toenemende belangstelling voor de macht der Kroon. Opnieuw; niet voor het eerst. Het vraagstuk is, zij het in verschillenden vorm, in de negentiende eeuw aan de orde geweest: bij de grondwetsherziening van 1848; tengevolge van de motie-KEUCHENIUS in 1866; in verband met de arresten van den Hoogen Raad in 1879; bij de grondwetsherziening van 1887.

In de twintigste eeuw heeft het de aandacht gehad onder meer naar aanleiding van de voorstellen tot grondwetsherziening, afkomstig van de Staatscommissie van 1910 en van die, ingediend onder verantwoordelijkheid van het ministerie-HEEMSKERK in 1913; voorstellen, die, althans met betrekking tot het hier besproken punt, door Prof. Mr. A. A. H. STRUYCKEN zijn bestreden ¹⁾. In de laatste jaren is het onderwerp door enkele andere Rooms-Katholieke hoogleraren behandeld ²⁾, terwijl ten slotte eenerzijds het regeeringsjubileum van H. M. de Koningin en anderzijds de vorm der wetgevende maatregelen, noodig geacht naar aanleiding van crisis- en andere buitengewone omstandigheden, goeden grond opleverden om het vraagstuk opnieuw te bezien ³⁾.

Het vorenstaande is voldoende om ons te doen begrijpen, dat het onderwerp niet enkelvoudig, maar samengesteld is. Daar is b.v. de vraag, welke bevoegdheden aan den Koning — met zijne ministers — toekomen en deze andere, welke de positie is van den drager der Kroon; welken invloed hij persoonlijk uitoefent — en kan en mag uitoefenen — op den geheelen gang van het staatsbestuur.

Zooals van zelf spreekt, hangt het antwoord op deze vragen

samen met de beteekenis, welke aan de Staten-Generaal moet worden toegekend. Daarentrent bestaan nog de wonderlijkste denkbeelden, gelijk uit het volgende kan blijken.

Voor eenige weken verscheen in een der dagbladen een artikel, dat de geschiedenis behandelt van eenen aan de Kamers adresseerenden oud-ambtenaar. De Tweede Kamer heeft indertijd bij meerderheid van stemmen als haar oordeel te kennen gegeven, dat het aan dien ambtenaar verleende ontslag alsnog van het praedicaat „eervol” behoorde te worden voorzien. De Minister van Financiën deelde die meening evenwel niet en liet de zaak, zooals zij was. Dat verbaast den schrijver van het bedoelde artikel. Durft een bewindsman zich te onderwinden den wil der volksvertegenwoordiging kalmweg te negeren? Dàt toch zeker in het parlementair geregeerde Nederland nooit! Niettemin is het gebeurd en derhalve laat de auteur volgen: „en toch hebben we nergens gelezen, dat de Tweede Kamer, pal staande voor het recht der burgers, dezen bewindsman, die zoo weinig deferentie voor haar toonde, per eerste gelegenheid via een motie van vertrouwen (wantrouwen?) of een verwerping van zijn begroting naar huis zond! Men zal dit misschien een naïeve uiting vinden en redeneeren, dat er natuurlijk groote landsbelangen waren, het particuliere belang van den heer V. verre te boven gaande, en die er zich tegen verzetten, dat zoo’n minister, die misschien wel het geheele kabinet met zich meesleepte, zijn demissie kreeg. Welnu, wij weten niet wat er in den jaren 1929 nog meer voor ernstigs op het spel stond, maar wij zouden het een bewijs van ontstellende afstomping vinden, indien niet beseft werd, dat er voor een land weinig ernstigers te bedenken valt dan het feit, dat de laatste uitgang naar het recht verstopt wordt, doordat de volksvertegenwoordiging als hoogste macht in den staat zich erbij neer legt, wanneer de uitvoerende macht, haar dienaars, bij gepleegd onrecht toont te willen volharden” 4).

Wat in dit citaat, in dit verband, de aandacht verdient, is de bewering, dat de uitvoerende macht de *dienares* is van de volksvertegenwoordiging, die als de *hoogste* macht in den staat wordt aangeduid. Noch het eene, noch het andere is waar, tenminste naar anti-revolutionaire staatsrechtelijke beginselen en volgens het Nederlandsche positieve staatsrecht.

De stelling doet denken aan de leer der volkssouvereiniteit. Deze is evenwel vreemd aan onze constitutie. Onze grondwet bevat niet eene bepaling, zooals in de Belgische voorkomt: „Tous les pouvoirs émanent de la nation” (artikel 25) of zooals de „grondwet van Weimar” inhiel: „Die Staatsgewalt geht vom Volke aus” (artikel 1). De souvereiniteit komt ten onzent tot aan de Kroon. Dit is onbetwistbaar ⁵⁾. Artikel 1 der grondwet van 1814 luidt: „De Souvereiniteit der Vereenigde Nederlanden is en blijft opgedragen aan Zijne Koninklijke Hoogheid Willem Frederik Prins van Oranje-Nassau, om door Hem en Zijne wettige nakomelingen te worden bezeten erfelijk, overeenkomstig de na te melden bepalingen.” Toen Willem I in 1815 den Koningstitel had verworven, is de formulering van het artikel dienovereenkomstig gewijzigd en kwam de redactie tot stand, die nu nog in artikel 10 te lezen staat: „De Kroon der Nederlanden is en blijft opgedragen aan Zijne Majesteit Willem Frederik, Prins van Oranje-Nassau, om door Hem en Zijne wettige nakomelingen te worden bezeten erfelijk, overeenkomstig de navolgende bepalingen.” De vervanging van „Souvereiniteit” door „Kroon” beteekent natuurlijk geene machtsvermindering. Niemand heeft in 1815 daaraan gedacht. Noch de Mogendheden, die bij de vergrooting van het grondgebied van Nederland betrokken waren, noch de Koning, noch de Staten-Generaal, noch het volk ⁶⁾. Vooral is van belang het tweede lid van artikel 1 der grondwet van 1815, luidende: „Het Groot-Hertogdom van Luxemburg . . . , onder dezelfde Souvereiniteit als het Koninkrijk der Nederlanden geplaatst zijnde, zal dezelfde grondwet hebben, behoudens deszelfs betrekkingen tot het duitsch verbond.”

De Koning der Nederlanden is dus soeverein, zooals het naar goede beginselen ook behoort te wezen. „Der König ist Souverän, das ist sein Begriff, und ein König, der nicht Souverän ist, ist ein Absurdum” ⁷⁾. In hem komen de verschillende vertakkingen van het gezag bij elkaar; hij is bevoegd tot alles, wat binnen den kring van het staatsgezag ligt, voor zoover het hem niet uitdrukkelijk door de grondwet onttrokken is (in dubio pro rege). Hiermede verdraagt zich niet eene theorie, die in de „uitvoerende macht” slechts de dienaar ziet der als de hoogste macht tronende volksvertegenwoordiging, eene theorie, die aan de Staten-Generaal het recht toekent, den ministers te dicteeren, wat zij den Koning

moeten voorschrijven. Terecht klaagde GROEN VAN PRINSTERER over „het jammerlijk misbegrip, als of een *constitutionele koning*, regeringsinstrument (naar de werktuigkunde der vrijzinnigheid), enkel daar was, ter dagelijksche onderteekening van hetgeen men aan Z. M. *voorlegt*, en ter benoeming *casu quo* van een ministerie dat men aan Z. M. *oplegt*” 8).

* *
* *

In dubio pro rege. De Koning is bevoegd tot alles, wat binnen den kring van het Staatsgezag ligt, voor zoover het Hem niet uitdrukkelijk door de grondwet onttrokken is.

Wat is Hem onttrokken? Waar is Hij beperkt? In artikel 59 lezen wij: „... Hij verklaart geen oorlog dan na voorafgaande toestemming van de Staten-Generaal.”

In artikel 60: „De Koning sluit en bekrachtigt alle verdragen met vreemde Mogendheden.

Tenzij de Koning zich de bevoegdheid tot het bekrachtigen van het verdrag bij de wet heeft voorbehouden, wordt een verdrag niet bekrachtigd, dan nadat het door de Staten-Generaal is goedgekeurd.”

Artikel 61 luidt: „De Koning heeft het oppergezag over zee- en landmacht. De militaire officieren worden door hem benoemd. Zij worden door hem bevorderd, ontslagen of op pensioen gesteld, volgens de regels door de wet te bepalen.

De pensioenen worden door de wet geregeld.”

Dergelijke bepalingen vindt men door de gansche grondwet heen-gestrooid. Telkens en telkens weer stuit men op een voorschrift, hetwelk eene regeling bij de wet eischt en derhalve de medewerking van de Staten-Generaal noodzakelijk maakt.

Daartegenover — of daarnaast — staat artikel 57: „Door den Koning worden algemeene maatregelen van bestuur vastgesteld.

Bepalingen, door straffen te handhaven, worden in die maatregelen niet gemaakt, dan krachtens de wet.

De wet regelt de op te leggen straffen.”

Raadpleging van de grondwet doet ons zien, dat zij in tal van gevallen voor het totstandkomen van eene regeling de medewerking van de Staten-Generaal als eisch stelt, doch daarnaast de bevoegd-

heid der Kroon erkent tot het uitvaardigen van voorschriften zonder die medewerking. Wat ligt nu meer voor de hand dan de vraag, waar de grens loopt van de terreinen, die onderscheidenlijk aan de wet en aan den algemeenen maatregel zijn voorbehouden en volgens welke beginselen de grenzen zijn bepaald. Ziedaar het punt, waaraan wij in de volgende bladzijden eenige aandacht willen wijden.

* *
*

Wij kunnen de vraag ook eenigszins anders formuleeren: is naar ons staatsrecht voor de regeling van bepaalde onderwerpen, wegens hunnen aard, eene wet noodzakelijk? Wat is natuurlijker dan dat wij de grondwet eens doorbladeren. Artikel 112 doet ons zien, dat de wetgevende macht gezamenlijk door den Koning en de Staten-Generaal wordt uitgeoefend, maar werpt verder op de aan gelegenheid, die moet worden opgehelderd, niet het minste licht. Dit is echter geene reden om zich te laten ontmoedigen. Wij kijken nog maar eens naar andere artikelen. Zoo treft ons artikel 6, waaruit wij o. a. leeren, dat naturalisatie geschiedt door of krachtens de wet. In artikel 18 lezen wij, dat wanneer vooruitzicht bestaat, dat geen bevoegde opvolger naar de grondwet aanwezig zal zijn, deze kan worden benoemd bij eene wet, waarvan het ontwerp door den Koning wordt voorgedragen. Artikel 126 houdt in, dat door de wet de begrotingen van alle uitgaven des Rijks worden vastgesteld en de middelen tot dekking worden aangewezen. En nu kan wel hiertegenover worden gesteld, dat b.v. artikel 157 voorschrijft, dat het burgerlijk en handelsrecht, het burgerlijk en militair strafrecht, de rechtspleging en de inrichting der rechterlijke macht bij de wet worden geregeld in algemeene wetboeken, behoudens de bevoegdheid der wetgevende macht om enkele onderwerpen in afzonderlijke wetten te regelen, maar dit neemt niet weg, dat blijkens de eerder genoemde artikelen kan worden geconcludeerd, dat allerlei voorzieningen, die allerminst algemeene de burgers bindende bepalingen inhouden, bij eene wet moeten worden getroffen, terwijl voorts vaststaat, dat nergens in de grondwet een voorschrift is te vinden, waarin gezegd wordt, welke de aard van een onderwerp moet wezen, om, zoo het van Overheidswege geregeld wordt, eene regeling met medewerking van de Staten-Generaal, dus bij

de wet, noodzakelijk te maken. Dit wil zeggen, dat de grondwet een materieel wetsbegrip niet kent.

* *
*

In welke beteekenis gebruikt de grondwet het begrip „algemeene maatregel van bestuur”? Het stellige antwoord kan luiden: in materieelen zin; evenwel schijnt dit af en toe te worden betwijfeld of ontkend. Een leerzaam voorbeeld moge volgen. Wij bezitten de Boschwet 1922, de wet van 19 Mei 1922, Staatsblad no. 349. Die wet bezit een artikel 12. Dit artikel heeft den volgenden inhoud:

„Door Ons kunnen, den boschraad gehoord, ter bewaring van natuurschoon, gevormd door bosschen en andere houtopstanden, aan publiekrechtelijke lichamen alsmede vereenigingen en stichtingen van algemeen nut *al of niet voorwaardelijk* geldelijke bijdragen uit 's Rijks kas worden verleend.” De cursiveering komt niet in de wet zelve voor, maar is door mij aangebracht. Voorts hebben wij een Koninklijk Besluit van 27 April 1938, Staatsblad no. 684, tot vaststelling van nieuwe algemeene regelen voor het verleenen van bijdragen ingevolge artikel 12 van de Boschwet 1922. Dit besluit bevat een artikel 2, waarin wij lezen: „Wij verleenen geen bijdrage dan op voorwaarde, dat de begunstigde haar jegens Onzen Minister aanvaardt bij een schriftelijke overeenkomst, welke voldoet aan de bepalingen van dit besluit.” Over dit Koninklijk Besluit, dat algemeene regelen stelt en uit zijnen aard een algemeene maatregel van bestuur is, werd noch de boschraad, noch de Raad van State gehoord. Dientengevolge kunnen de volgende kleine aanmerkingen worden gemaakt. Het besluit is in strijd met de Boschwet 1922; in strijd met de grondwet; in strijd met de wet houdende algemeene bepalingen der wetgeving van het Koninkrijk.

In strijd met de Boschwet 1922, want de boschraad moet volgens artikel 12 der wet gehoord worden over elke aanvraag om eene bijdrage en dient ingevolge artikel 2 den minister eigener beweging of desgevraagd van advies nopens al hetgeen van belang is voor den boschbouw, alsmede voor het behoud van bosschen en andere houtopstanden ter bewaring van het natuurschoon. Het gaat dus zeker niet aan, eene algemeene regeling te treffen met betrekking tot het verleenen van de hierbedoelde bijdragen, zonder over het ontwerp dier regeling het genoemde college te hooren.

In strijd met de grondwet, die in artikel 77 voorschrijft, dat de Koning bij den Raad van State ter overweging brengt alle algemeene maatregelen van bestuur.

In strijd met de wet houdende algemeene bepalingen, die immers in artikel 5 bepaalt, dat eene wet alleen door eene latere wet, voor het geheel of gedeeltelijk, hare kracht kan verliezen. Het is dus niet geoorloofd, te pogen, door eenen algemeenen maatregel van bestuur de bevoegdheid der Kroon, tot het verleen van eene onvoorwaardelijke bijdrage, uit de wet te lichten.

Gelukkig zijn er nog wachters op de muren van het staatsrechtelijke Sion en dus behoeft het ons niet te verwonderen, dat het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer over hoofdstuk X der begrooting voor 1939 eenige zachte critiek op het hier besproken besluit deed hooren. De Memorie van Antwoord leverde een merkwaardig bescheid. Zij vertelde, dat de grondwet in artikel 77 „slechts algemeene maatregelen van bestuur in formeelen zin op het oog (heeft); het materieele begrip immers kent zij niet.” Natuurlijk kon de zaak met deze zinsnede niet als afgedaan beschouwd worden en achtten enkele Kamerleden zich verplicht bij de openbare beraadslaging een zuiverder licht op de quaestie te doen schijnen. De minister betoonde zich ten deele toegankelijk voor hun betoog en wilde nu wel toestemmen, dat de grondwet algemeene maatregelen van bestuur kent in materieelen zin „evenals algemeene maatregelen van bestuur in formeelen zin”⁹). Deze laatste zinsnede is onjuist. Naar ons recht — men zie b.v. artikel 18 der grondwet — is eene wet nu eenmaal eene wet wegens den vorm, waarin zij is gegoten, ongeacht haren inhoud. Dit is echter niet het geval met eenen algemeenen maatregel. Een Koninklijk Besluit wordt niet een algemeene maatregel, doordat de Kroon, krachtens de bevoegdheid Haar gegeven in lid 3 van artikel 77 der grondwet of krachtens de verplichting Haar in eene andere wet opgelegd, daarover het advies van den Raad van State heeft ingewonnen en vervolgens afkondiging in het Staatsblad heeft plaats gevonden. Er is niemand, die er b.v. aan denkt, het K. B. van 30 Augustus 1938, tot vernietiging van het besluit van Gedeputeerde Staten der provincie Friesland van 16 Maart 1938, no. 144, 2e afdeling F., betreffende de verbetering van het Wilhelminaplein te Leeuwarden, eenen algemeenen maatregel van bestuur te noemen, al is de Raad van

State gehoord en al heeft afkondiging in het Staatsblad, no. 2358, plaats gehad. Neen, indien en omdat eene ontworpen regeling eventueel naar haren aard een algemeene maatregel van bestuur is, moet de Raad van State worden gehoord en moet opneming in het Staatsblad geschieden.

* *
*

Tot zoover is ernstige tegenspraak niet te duchten. Maar nog altijd blijft de vraag: wat is dan toch een algemeene maatregel? Deze vraag is van bijzondere beteekenis, omdat het antwoord beslissend is voor de waarde, aan lid 1 van art. 57 der grondwet toe te kennen. BUYS, die aan de behandeling van dit onderwerp een aantal belangrijke bladzijden wijdt, zegt terecht, dat de juiste zin der woorden „algemeene maatregelen van inwendig bestuur” moet vaststaan niet alleen voor de toepassing van artikel 72 (thans 77), maar ook, wijl het hier geldt een der hoofdbeginselen van ons constitutioneel recht: de aanwijzing van de grens tusschen de macht des Konings en die van den algemeenen wetgever¹⁰). Ook aan anderen was het belang dezer quaestie niet ontgaan. Bij het onderzoek van de voorstellen tot grondwetsherziening van 1848 verklaren de afdeelingen der Tweede Kamer, dat zij onder algemeene maatregelen van inwendig bestuur niets anders begrijpen dan de Koninklijke Besluiten, welke het uitvloeisel zijn van de bij artikel 54 (thans 56) aan den Koning opgedragen uitvoerende macht. Precies mijn idee, antwoordde de Regeering en zij onderlijnde deze instemming nog eens door bij artikel 117 (thans terug te vinden in artikel 74), dat op de afkondiging en inwerkingtreding betrekking had, met zoovele woorden uit te spreken, dat de algemeene maatregelen in Europa altijd op eene wet moeten berusten. Edoch, als dan de dubbele Kamer, die niet over ijs van éénen nacht wenscht te gaan, kort en krachtig vraagt, wat algemeene maatregelen zijn, komt het verrassende, immers niet geheel — of geheel niet — op het voorgaande kloppende, antwoord: alle Koninklijke besluiten, bevelen en beschikkingen, gegeven of genomen ter uitvoering eener wet, of behandelende onderwerpen niet vatbaar voor wettelijke regeling, voorzoover die besluiten, bevelen of beschikkingen bestemd zijn algemeen te werken, of met andere woorden: voorzoover zij zijn generaal, niet speciaal. Hiermede wordt een

nieuw element in het geding gebracht en nog wel een element van twijfelachtigen aard; want, wat zijn dat toch wel voor onderwerpen, die wèl vatbaar zijn voor eene algemeen werkende regeling, maar niet voor eene wettelijke? De duisternis wordt al dikker en dikker. Daar komt echter, onder het eerste ministerie-THORBECKE, de wet van 26 April 1852, Staatsblad no. 92, houdende regeling der afkondiging van algemeene maatregelen van inwendig bestuur van den Staat, in zicht. Welk eene prachtige gelegenheid om de onzekerheid op te heffen! Met welk een dankbaar gemoed zal de Regeering daarvan gebruik maken! Niet alzoo. De Regeering meende, dat de beslissing moest vallen bij de behandeling van het wetsontwerp tot regeling van de samenstelling en de bevoegdheid van den Raad van State. Dáár was de vurig verbeide omschrijving op hare plaats, maar ook dáár alleen.

Ook dát ontwerp kwam, doch het zweeg over het punt, dat ons juist zoo bijzonder interesseert. De Tweede Kamer vond, dat zwijgen in dit geval geen goud was. Zij wees er op, bij het afdeelingsonderzoek, dat artikel 72 der grondwet onderscheid maakt tusschen gevallen, waarin het advies van den Raad van State *moet* en die, waarin het *kan* worden gevraagd. Het *moet* worden gevraagd over alle voorstellen, door den Koning aan de Staten-Generaal te doen, of door deze aan hem gedaan, alsmede over alle algemeene maatregelen. Derhalve dient vast te staan, wat de term „algemeene maatregelen” beteekent.

De redelijkheid van dit verlangen kon moeilijk worden betwist en bij een tweede ontwerp — eerst het vijfde is in 1861 tot wet verheven — gaf de Regeering eene omschrijving: algemeene maatregelen zijn verordeningen en beschikkingen des Konings ter uitvoering van de grondwet of van de wet; zij strekken tot handhaving van de openbare orde of tot regeling van den gang des bestuurs en betreffen onderwerpen, waarvan de regeling niet tot de uitsluitende bevoegdheid van de wetgevende macht behoort. BUYS ergert zich aan de slordigheid der redactie¹¹⁾. Over het hoofd wordt gezien, dat de beschikking, om algemeene maatregel te kunnen wezen, een algemeen karakter moet dragen. En wat zijn onderwerpen, waarvan de regeling niet tot de uitsluitende bevoegdheid van de wetgevende macht behoort? Een later ontwerp beproefde nog eens een omschrijving te geven, doch ook dat ontwerp mis-

lukte. Eindelijk verscheen het ontwerp van minister GODEFROI ten tooneele. Deze zag in eene definitie geen heil. Deswege murmurde de Kamer. De minister bleef er koel onder: beter geene definitie dan eene slechte; wilde en kon de Kamer hem aan eene goede helpen, dan gaarne. Mr. VAN ECK en THORBECKE deden hun best, echter zonder succes. Beiden stonden op het standpunt: geen algemeene maatregel van bestuur, tenzij steunend op eene wet en dus bestemd die wet uit te voeren. Maar dat achtte de Regeering te erg. Bovendien was het in strijd met de gedragingen van THORBECKE, die als minister tal van algemeene maatregelen had uitgelokt, welke wettelijken grondslag misten. Unvervroren luidde diens antwoord: „Degeen die dergelijke zonde pleegde kon niet anders. Men kon niet alles op eenmaal door wetten regelen waar eene wet noodig was; de praktijk heeft hare eischen. Moest men alle verbeteringen doen wachten totdat de nieuwe orde geheel in wezen ware?” Gewisselijk niet! Maar, zegt BUYS, zoo de praktijk in het verledene, toen THORBECKE minister was, hare eischen stelde, waarom zou zij dit dan ook niet mogen doen in de toekomst, wanneer een ander minister is?

De amendementen werden verworpen en de onzekerheid bleef voortduren. BUYS zelf is van oordeel, dat ieder vrede zou kunnen hebben met eene omschrijving van den algemeenen maatregel als „eene regeling door den Koning gemaakt binnen de grenzen van de bevoegdheid hem door de Grondwet of de wet toegekend en die bestemd is om algemeen te werken.” Maar hij weet zeer wel, dat velen daarmede niet tevreden zijn en evengoed, waarom zulks het geval is ¹²⁾. De voorgestelde definitie moge geschikt zijn, in concreto, ter toetsing of men met eenen algemeenen maatregel te doen heeft, zij verschaft niet, wat de ontevredenen verlangen, eene nauwkeurige afbakening der grenslijn tusschen de macht des Konings en die van den wetgever.

* *
*

Gelijk in meer aangelegenheden van groot belang heeft ook in deze de Hooge Raad een woord meegesproken. Bij eenige arresten van 1879 werd een nieuwe zienswijze van dit college vastgelegd: de Koning is slechts bevoegd algemeene maatregelen uit te vaardigen, indien deze steunen op eene wet of daarvan het uitvloeisel

zijn. Juist schijnt mij deze opvatting niet. De leer klopt niet op de praktijk onder de grondwet van 1814 en van 1815; en in 1848 is in dit opzicht niets veranderd. De leer verdraagt zich ook niet met het in het leven roepen van de wet van 6 Maart 1818, die juist haar ontstaan dankt aan den wensch, het uitvaardigen van niet op de wet steunende, door straffen te handhaven, koninklijke reglementen mogelijk te maken.

Wat hiervan evenwel zij, de arresten waren er en men had er mede te rekenen. Het behoeft dus geene verwondering te wekken, dat bij de grondwetsherziening van 1887 eene voorziening werd getroffen; het tegenwoordige artikel 57 werd opgenomen. De bevoegdheid der Kroon tot het uitvaardigen van algemeene maatregelen werd uitdrukkelijk vastgelegd, echter onder zekere voorwaarde. Bepalingen, door straffen te handhaven, mogen immers in die maatregelen niet worden gemaakt, dan krachtens de wet.

De beperkende beteekenis van deze voorwaarde moet echter niet worden overdreven. Men houde wel in het oog, dat bepalingen niet alleen door straffen kunnen worden gehandhaafd, doch ook door politiedwang. Op 16 November 1938 werd, bij de behandeling van eene interpellatie over „de wilde bussen”, door eenen afgevaardigde opgemerkt: „Wanneer de civiele partij de hulp van den sterken arm krachtens een vonnis van den president der rechtbank inroept, moet deze hulp uiteraard worden verleend.

Maar onjuist is het geweest, dat de Minister tot (tegen?) andere diensten, tegen welke geen vonnis was geveld, politiedwang toepast.

Politiedwang moet in het algemeen strekken tot handhaving der wettelijke voorschriften, waarop strafbepalingen zijn gesteld, of tot uitvoering van een civiel vonnis”¹³⁾.

De toevoeging der woorden „in het algemeen” maakt natuurlijk veel goed, wijl zij tot op zekere hoogte de mogelijkheid van politiedwang erkent naast de beide uitdrukkelijk genoemde gevallen. Niettemin is de opvatting, welke uit het bovenstaande citaat spreekt, mij te beperkt. Liever is mij eene uitspraak: bepalingen van algemeene maatregelen van bestuur kunnen door politiedwang worden gehandhaafd, ook al is tegen hare overtreding straf niet bedreigd. Tot staving van mijne meening zou ik mij willen beroepen op de geschiedenis der totstandkoming van artikel 57. Zoowel de staatscommissie, in haar rapport, als Mr. VAN DER KAAJ achtte opneming

van den politiedwang naast de straf noodzakelijk; de pogingen zijn evenwel mislukt. De staatscommissie van 1910 stelde opnieuw voor, in het artikel te spreken van bepalingen, door straffen of met den sterken arm te handhaven. De Regeering ging evenwel, blijkens hare voorstellen van 1913, hierop niet in. Een en ander voert mij tot eene mildere beoordeeling van de bevoegdheid der Kroon, dan in de bovengeciteerde zinsneden uit eene Kamerredevoering tot uitdrukking kwam ¹⁴).

* *
* *

De conclusies uit het vorenstaande zijn:

De Koning is bevoegd algemeene maatregelen van bestuur uit te vaardigen, ook al steunen zij niet op eene wet.

Hij mag zich daarbij niet begeven op terreinen — en zich dus niet bezig houden met regeling van onderwerpen —, welke de grondwet aan de wet heeft voorbehouden.

De Koning mag, zonder dat eenigerlei wettelijke machtiging noodig is, de algemeene maatregelen door politiedwang handhaven.

Hij mag in die maatregelen geene bepalingen maken, door straffen te handhaven, dan krachtens de wet. De wet regelt de op te leggen straffen.

Het komt mij wenschelijk voor, aan deze gevolgtrekkingen onmiddellijk eenige opmerkingen vast te knopen, ter voorkoming van misverstand. Men hoede zich er voor, uit het bovenstaande af te leiden, dat eene nieuwe Koninklijke-besluiten-regeering mij aanlokkelijk toeschijnt. Dat is volstrekt niet het geval. De grondwettelijke bepalingen erkennen m. i. eene zeer ruime bevoegdheid des Konings tot het uitvaardigen van algemeene maatregelen. Bij de toepassing van die bevoegdheid is evenwel eene wijze beperking aan te bevelen. Regelingen, waarbij het staatsgezag gebiedend of verbiedend tegenover de onderdanen optreedt, hun plichten oplegt, welke zonder dat gebod niet zouden gelden, hunne door de wet gewaarborgde vrije beschikking over persoon en goed wijzigt en beperkt, behooren, ook al schrijft de grondwet het niet uitdrukkelijk voor, bij voorkeur door de wet te worden vastgesteld ¹⁵).

Geleerd door de ervaring, ben ik geneigd te zeggen: hoe minder algemeene maatregelen, hoe beter. Kaderwetten, Rahmengesetze,

skeleton legislation, dat alles bewonder ik niet. Deze methode van wetgeving, die aan de departementen groote vrijheid van beweging laat, verleidt maar tot lichtzinnige experimenten.

Er is eene wet op sera en vaccins 1927, Staatsblad no. 91. Deze wet, zonder welke Nederland toch gelukkig zou kunnen wezen, bepaalt zelve zeer weinig. Artikel 3 houdt in, dat de Kroon, bij algemeen maatregel van bestuur, ten aanzien van sera en vaccins, bestemd voor gebruik bij den mensch, regelen kan stellen voor de bereiding, de deugdelijkheid, de bewaring, het vervoer en de aflevering van en het toezicht op die stoffen, alsmede den invoer kan verbieden of slechts voorwaardelijk toestaan. Deze algemeene maatregel is totstandgekomen bij K.B. van 22 Februari 1928, Staatsblad no. 40, en, evenals de wet, in werking getreden met ingang van 1 October 1928. Het Koninklijk Besluit werd echter al spoedig ingetrokken en door een ander vervangen, nl. dat van 29 Augustus 1929, Staatsblad no. 424. In het Voorloopig Verslag betreffende hoofdstuk X der begrooting voor 1930 werd over dezen gang van zaken eene enkele opmerking gemaakt. De Memorie van Antwoord gaf daarop te lezen: „Bedoelde snelle opeenvolging van Koninklijke Besluiten heeft zeker den schijn niet mee. Men kan echter bij de invoering niet steeds de moeilijkheden voorzien, waarvoor de practijk soms plaatst. Omstandigheden, welke niet te voorzien waren, zijn het geweest, die hebben genoopt tot de wijziging, welke in het verslag tot critiek aanleiding geeft.” Is het niet kostelijk van naïeveteit en niet een treffend voorbeeld om ons te leeren, dat de wetgever zich moet onthouden van bemoeienis met onderwerpen, waarvan hij de beteekenis niet heeft doorgrond?

Nog een ander voorbeeld moge volgen. Volgens de Ziektewet zijn alle arbeiders in den zin dier wet verzekerd. Dit zijn, in het algemeen, de arbeiders in dienst van eene onderneming. Voorts zijn, ingevolge artikel 26, in de gevallen bij algemeen maatregel van bestuur genoemd, eveneens verzekerd in loondienst zijnde personen, die niet in dienst van eene onderneming zijn en aan nog enkele voorwaarden voldoen. De algemeene maatregel is uitgevaardigd bij K. B. van 28 Januari 1931, Staatsblad no. 24, sedert herhaaldelijk gewijzigd. Waarom is deze regeling aan eenen algemeen maatregel overgelaten? Omdat zij dan gemakkelijker kan worden veranderd? Dát is geen argument, want ook de wet is her-

haaldelijk gewijzigd. Bovendien is de quaestie van ouden datum. Reeds de Ongevallenwet 1921 bevat eene soortgelijke bepaling. Langzamerhand behoorde dus wel zijn komen vast te staan, in welke gevallen arbeiders, die niet in dienst zijn van eene onderneming, niettemin onder de werking van deze of gene sociale verzekeringswet moeten worden gebracht.

Regeling bij de wet verdient ook daarom de voorkeur boven regeling bij algemeenen maatregel, wijl in het eerste geval een ontwerp met toelichting wordt openbaar gemaakt en aan de publieke beoordeeling wordt prijsgegeven, gevolgd door eene openbare behandeling in de Staten-Generaal, terwijl men in het tweede geval soms wordt overvallen door en verrast met eenen tekst, waarvan de beteekenis niet wel is te begrijpen en de bedoeling niet te raden ¹⁶).

Nog grootere voorzichtigheid is geboden met betrekking tot algemeene maatregelen, die uitvloeisel zijn van wetten tot regeling b.v. van het burgerlijk of het handelsrecht. Ingevolge artikel 157 der grondwet moeten deze onderwerpen bij de wet worden geregeld in algemeene wetboeken, behoudens de bevoegdheid der wetgevende macht om enkele onderwerpen in afzonderlijke wetten te regelen. Deze bepaling laat aan duidelijkheid niets te wenschen over. Niettemin zijn er verschillende voorbeelden op te noemen van regeling van civiel recht bij algemeenen maatregel. Deze materie is — als ik mij niet bedrieg — het laatst in de Tweede Kamer ter sprake gebracht bij de behandeling van het wetsontwerp tot nieuwe regeling van de pacht ¹⁷). Aan de orde was een nieuw artikel 1630b van het Burgerlijk Wetboek, luidende:

„Bij algemeenen maatregel van bestuur kunnen bepaalde buitengewone omstandigheden worden aangegeven, welke intreden niet tot toepassing van artikel 1630a kan leiden, mits bij de pachtvereenkomst is overeengekomen dat de pachter zich tegen de nadeelige gevolgen van deze omstandigheden zal verzekeren.

De algemeene maatregel van bestuur kan voor het geheele Rijk worden uitgevaardigd of slechts voor bepaalde gedeelten.”

Voorzichtig werd eenige twijfel geopperd omtrent de grondwettigheid van deze bepaling. De toenmalige Minister van Justitie, Mr. Dr. J. DONNER, achtte dien twijfel niet gegrond; in hoofdzaak,

wijl hij in het nieuwe artikel eene regeling zag, die niet het karakter droeg van wetgeving, maar van eenen uitvoeringsmaatregel. Inderdaad is dit argument niet van beteekenis ontbloot. Onder dezen gezichtshoek beschouwd, is b.v. artikel 1637s van het Burgerlijk Wetboek — hetwelk o. a. geoorloofd verklaart, ten aanzien van minderjarige arbeiders, het beding, dat een gedeelte van het loon, gedurende de minderjarigheid verdiend, door den werkgever ten name van den arbeider zal worden geplaatst in de Rijkspostspaarbank of in een aan bij algemeenen maatregel van bestuur gestelde voorwaarden voldoende, daarvoor opzettelijk ingericht spaarfonds — toelaatbaar te achten. Maar hetzelfde kan, dunkt mij, niet gezegd worden van artikel 748 van het Wetboek van Koophandel, waarbij, onder meer, de vaststelling van het aantal der laad- en losdagen, alsmede van het bedrag van het overliggeld, aan eenen algemeenen maatregel is opgedragen. In ieder geval moet bij twijfel, of er wel van eenen uitvoeringsmaatregel in den strikten zin sprake is, onthouding volgen. Eene grondwet is er om geëerbiedigd te worden. Artikel 157 eischt regeling van de daargenoemde onderdeelen van het recht bij de wet. Welnu, dan regele de wet en drage zij het maken van de regeling niet over.

* *
*

Het door ons behandelde vraagstuk heeft eene bijzondere beteekenis gekregen in de laatste jaren door de zg. machtigingsetwetten. Hierbij gaat het vaak niet om vaststelling van uitvoeringsvoorschriften en regeling van details, maar om vaststelling van hoofdzaken „zoo noodig” met afwijking van de wet. Eenige treffende voorbeelden vindt men in het oorspronkelijke ontwerp van wet tot verlaging van openbare uitgaven¹⁸⁾. Paragraaf 16 bevatte eene bepaling, waarbij de Kroon zich voorbehield, met afwijking voor zooveel noodig van wettelijke bepalingen, eene herberekening te doen plaats vinden van alle ten laste van het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds enz. komende pensioenen. Bij paragraaf 47 behield de Kroon zich voor, bij algemeenen maatregel, met afwijking voor zooveel noodig van wettelijke bepalingen, zoodanige regelingen te treffen als in het belang van eene doeltreffende ordening van het verkeer wenschelijk werd geacht.

De Regeering begreep uitnemend, dat deze en andere, soort-

gelijke, bepalingen op de Staten-Generaal wel eenen weinig aangename indruk moesten maken. Zij verklaarde dan ook in de Memorie van Toelichting, dat zij zich beijverd had de te treffen regelingen zooveel mogelijk in de ontworpen wettelijke voorschriften volledig uit te werken. Op sommige punten was dit echter niet mogelijk. Daar heeft zij eene meer algemeene machtiging moeten vragen. Zij heeft dit gedaan in den vorm van eene aan de Kroon voorbehouden bevoegdheid, om al of niet bij algemeenen maatregel van bestuur van bestaande wettelijke bepalingen te mogen afwijken. In de gevallen, waarin eene dergelijke bevoegdheid wordt gevraagd, betreft het aangelegenheden, waarbij eene zekere bewegingsvrijheid voor de Regeering onmisbaar moet worden geacht of waarbij de materie van eene zoodanige ingewikkeldheid is, dat voorafgaande uitvoerige wettelijke regeling op groote bezwaren stuitte. Bovendien heeft deze vorm bij bepaalde onderwerpen het voordeel, dat de Regeering de gelegenheid verkrijgt, op een terrein, waar verschillende oplossingen mogelijk zijn, proefondervindelijk te werk te gaan. Tenslotte wordt daardoor het tijdelijke of voorloopige karakter van eenen maatregel tot uitdrukking gebracht.

De Tweede Kamer liet zich door deze bekoorlijke uiteenzetting evenwel niet vangen. Tal van bezwaren werden ingebracht tegen het dozijn machtigingen, dat in het wetsontwerp was opgenomen: men noemde een deel der gevraagde ver gaande machtigingen volstrekt onaanvaardbaar; het stelsel is on-Nederlandsch en onnoodig; de grondslagen der van Overheidswege vast te stellen regelingen behooren met medewerking van de volksvertegenwoordiging te worden vastgesteld; noodzaak van spoed is geen argument voor het afwijken van dien regel; het gemeen overleg werkt noch belemmerend, noch vertragend, behoeft dit althans niet te doen; de openbaarheid der voorbereiding is van groot belang; met betrekking tot een aantal der machtigingen geldt, dat zij in strijd zijn met letter en geest der grondwet, die de mogelijkheid van afwijking van hare eigene voorschriften niet kent; er is dientengevolge strijd met artikel 112 en bovendien met artikel 5 der wet houdende algemeene bepalingen ¹⁹⁾; het gebruiken van de hierbedoelde machtigingen, is niet het uitvoeren van eene wettelijke regeling, maar het vaststellen door de Kroon van de regeling zelve; het eenige,

wat hier geschieden mag, is: het verleenen door de wet van eene machtiging aan de Kroon tot afwijking van speciale, bepaaldelijk in de machtigingswet aangeduide wetsartikelen, want in dat geval kan de afwijking als eene daad van uitvoering worden beschouwd; er is strijd met de artikelen 59 en 63 (thans 61 en 65) der grondwet, die handelen over de pensioenen der militaire officieren en der ambtenaren; de bevoegdheid van paragraaf 47 zou kunnen leiden tot vaststelling door de Regeering van belastingen ten bate van het Verkeersfonds, maar dit verdraagt zich niet met artikel 175 der grondwet (nu 181), waarin bepaald is, dat geene belastingen ten behoeve van 's Rijks kas kunnen worden geheven dan uit kracht van eene wet; eindelijk werd verbazing uitgesproken, dat de Regeering deze machtigingen vroeg, na hetgeen gebeurd was bij de behandeling van het op 30 October 1934 ingediende wetsontwerp, houdende nieuwe regelen tot afweer van nadeelige gevolgen van beperkende bepalingen inzake het internationale betalingsverkeer ²⁰).

In de Memorie van Antwoord beproefde de Regeering de verschillende bezwaren te weerleggen; niettemin nam zij paragraaf 16 terug en verving zij paragraaf 47 door eenige bepalingen, waarvan in dit verband de voornaamste is, die, waarbij de Kroon zich het recht voorbehield, met afwijking voor zooveel noodig van hetgeen bepaald is in de Wet Openbare Vervoermiddelen, over te gaan bij algemeenen maatregel tot invoering van een vergunningsstelsel, als daarbij nader omschreven ²¹).

Door deze tegemoetkomende houding der Regeering zacht gestemd, heeft de Tweede Kamer bij de openbare behandeling van het wetsontwerp het probleem der machtiging laten rusten. Het vraagstuk werd eerst weder aangeroerd bij de behandeling der voorstellen tot grondwetsherziening in 1936. Blijkens het Voorloopig Verslag erkenden enkele leden, dat de praktijk de noodzakelijkheid had bewezen van somtijds ver gaande delegatie van wetgevende macht. Eene gezonde ontwikkeling van het parlementair-constitutioneele stelsel vordert h. i., dat die feitelijke toestand onder de oogen wordt gezien en dat die een grondwettelijk fundament krijgt, waardoor twijfel en verschil van meening zijn uitgesloten. Dan bestaat tevens de gelegenheid, dat, niet incidenteel, maar naar eenen algemeenen regel, waarborgen worden geschapen, dat de

Staten-Generaal hunne mede-wetgevende bevoegdheid slechts delegeren op eene wijze, waarbij ook de herroeping ondubbelzinnig is geregeld.

Het antwoord der Regeering was niet erg toeschietelijk. Volgens haar had na 1887 de wetgever in steeds toenemende mate aan de uitvoerende macht nader detaillerende regeling overgedragen; vooral in den wereldoorlog en onder de huidige crisis nam dit systeem afmetingen aan, waaraan te voren niet was gedacht en die den staatsrechtsskenners uit het midden der vorige eeuw een bedenkelijk symptoom van staatsrechtelijke ketterij zou hebben geschenen. Werden in den beginne nog ernstige tonen gehoord, dat de overdracht van regelende bevoegdheid, niet strookte met de grondwet, onder den indruk van de noodzakelijkheid van zoodanige overdracht nam de kracht van het waarschuwendende woord af. Eene nieuwe staatsrechtelijke opvatting brak zich baan, niet alleen in ons land, maar ook daar buiten. Volgens deze opvatting beperkt de taak van de wetgevende macht zich tot het stellen van algemeene regelen van principiëelen aard, terwijl de nadere uitwerking wordt overgelaten aan het uitvoerend gezag. Met de grondwet is deze staatsrechtelijke ontwikkeling niet in strijd, daar een materieel wetsbegrip in de grondwet nergens is vastgelegd en de Regeering acht het gevaarlijk, door eene beperkende regeling in de grondwet op te nemen, aan de gezonde ontwikkeling der wetgevings-idee een keurslijf aan te leggen.

Dit verweer kan niet als bevredigend worden aangemerkt. Mr. GOSELING betoogde dan ook, na eenige citaten uit een opstel van STRUYCKEN ten beste te hebben gegeven, dat voor hem het vraagstuk van het staatsnoodrecht in het bijzonder niet opgelost was door de beschouwingen der Regeering; de heer SCHOUTEN bleek er evenmin door overtuigd: hij oordeelde het de veiligste opvatting, in de delegatie van wetgevende bevoegdheid aan de Regeering slechts een staatsnoodrecht te zien, maar achtte het toch nog aan twijfel onderhevig, of men alleen op grond van nood tot zulk eene delegatie diende over te gaan, terwijl Jhr. Mr. DE GEER een kort en krachtig protest tegen de aangehaalde zinsneden der Memorie van Antwoord deed hooren ²²).

Uit het bovenstaande kunnen de volgende conclusies worden getrokken. In de gevallen, waarin de grondwet eene regeling bij de wet eischt, worde niet gedelegeerd. Regeling door de Kroon, zij het dan ook met machtiging van de wet, is niet regeling bij de wet en derhalve in de hier bedoelde gevallen niet geoorloofd. Eene uitzondering kan worden gemaakt in zoover de algemeene maatregel niet regeling, maar uitvoering inhoudt. Bij het aanvaarden van een milder standpunt zal in elk geval moeten geeischt worden, dat voor zoover een onderwerp bij de wet is geregeld of krachtens de grondwet door de wet geregeld moet worden, de grondslag van die regeling en, bij verleening van bevoegdheid aan de Kroon tot afwijking van die regeling, de grondslag van die afwijking in de wet zullen moeten worden omschreven. Acht men grooter bewegingsvrijheid voor de Regeering noodig met het oog op den nood der tijden, dan is grondwettelijke voorziening noodig. Deze zou kunnen worden vastgelegd naar analogie van artikel 195. Ten aanzien van machtiging tot afwijking van wetten, die niet door de grondwet zijn gevorderd, is de mogelijkheid van delegatie zeer groot, wijl de grondwet geene belemmering opwerpt. Hoever hierbij moet worden gegaan, hangt van de omstandigheden af. In tijden van oorlog en crisis zal meer worden gedelegeerd dan in normale tijden. Echter is het m. i. wenscheijk onder alle omstandigheden op dit stuk ingetogenheid te betrachten.

Eene geheel andere zienswijze wordt gehuldigd door Prof. Mr. A. L. DE BLOCK, in zijne rede over „Toeneming van de macht der Kroon”. Hij wil terug naar den zelfstandigen algemeenen maatregel van bestuur, zooals wij dien vóór 1879 hebben gekend. Daarnaast ware dan in de grondwet eene bepaling op te nemen, dat de Kroon, bij buitengewone omstandigheden zich genoopt ziende, eenen maatregel te treffen, in strijd met de grondwet of wet, onverwijld daarna een ontwerp van wet tot bekrachtiging van dien maatregel bij de Staten-Generaal indiene ²³).

Vooralsnog zie ik de noodzakelijkheid niet in, den hier aangevozen weg in te slaan. Het betoog van den hoogleeraar, hoe belangwekkend ook in menig opzicht, heeft mij niet overtuigd. Op bladzijde 27 stelt hij b.v.:

„Onze Regeering mist bewegingsvrijheid, waaraan zij juist in

eenen tijd, als welken wij thans beleven, eenen tijd vol van snel wisselende aspecten, behoefte heeft.

Een enkel voorbeeld ter toelichting: Kort geleden kwam na uitvoerige gedachtenwisseling tusschen Regeering en Staten-Generaal tot stand de Bedrijfsvergunningswet 1938.

In Mei l.l. bleek bij het Eerste-Kamerdebat, dat, zoo de Regeering eerder over de bevoegdheden, haar bij de bedoelde wet verzekerd, had beschikt, wellicht de werkgelegenheid in hooge mate zou zijn bevorderd.

Hadde nu hier te lande een toestand bestaan, als die vóór 1879, dan zou een algemeene maatregel van bestuur, als in 1824 werd genomen, waarbij — zij het met een ander doel — maatregelen werden getroffen met betrekking tot de „oprigting van sommige fabrieken en trafijken” met als noodzakelijk complement eene wet als van 1818, misschien terstond belangrijk resultaat hebben opgeleverd.”

De indruk, welken deze zinsneden zouden vermogen te maken, wordt evenwel geheel weggenomen door eene aantekening, welke de auteur er bijvoegt, naar aanleiding van het debat in de Eerste Kamer. Deze noot luidt: „Vgl. Handelingen Eerste Kamer, zitting 1937—1938, bl. 693; *de opmerking bleek onjuist*. Zij is echter van belang met betrekking tot de mogelijkheid, die zij onderstelde.”

Eene vlotte wetgeving is, waar noodig, in ons staatsbestel mogelijk. Het is, zoowel in 1914, als in 1938, gebleken. Wanneer de nood spreekt, zijn de leden der Staten-Generaal geneigd te zwijgen. Dan zoeken zij hunne kracht niet in woorden maar in daden. Derhalve is eene inperking van het aandeel der Staten-Generaal in de wetgeving niet noodzakelijk en dientengevolge niet gewenscht.

1) Prof. Mr. A. A. H. STRUYCKEN, Verzamelde werken, Amsterdam, S. Gouda Quint, 1924, I, bl. 22 vlg., „De macht des Konings. Phraseologie”; bl. 118 vlg. „De macht des Konings. Historiofantasie.”

Prof. STRUYCKEN moest niets hebben van anti-revolutionaire opvattingen. Dies is hij door Prof. Mr. P. SCHOLTEN in een artikel „Over ons Koningschap” in het jubileumnummer van *Eltheto*, Augustus 1938, geprezen. Deze geleerde schrijver betoogt, dat tot voor kort het voor velen zoo stond, dat zij LOHMAN's leer over het in beginsel absolute, door de grondwet alleen zich zelf bindende, Koningschap bij de gratie Gods niet meer konden handhaven. Die leer was historisch te zwak gefundeerd; juridisch niet scherp genoeg doordacht; zij voldeed niet aan den werkelijkheidszin van onze dagen en ten slotte: de gratie Gods — was het niet te vermetel, dat wij kleine menschen

ons zouden aanmatigen te bepalen, wáár God in de geschiedenis had gewerkt, wat niet alleen Zijn toelaten, maar ook Zijn wil was? En dan volgt: „Wie deze bezwaren helder en grondig uiteengezet wenschte te zien zij verwezen naar STRUYCKEN's college over ons Koningschap en naar zijn artikelen over de ontwerpen Grondwetsherziening van 1910. Met de hem eigen scherpzinnigheid — is er in onzen tijd één geweest, die hem daarin overtrof? — wordt de neo-Calvinistische staatsleer uiteengerafeld.” Niettemin was STRUYCKEN vervuld met warme geestdrift voor Oranje; zijn college „Ons Koningschap” werd gegeven ter gelegenheid van de heugelijke geboorte van Prinses Juliana! Hoe is dit mogelijk? Zooals Prof. SCHOLTEN zegt: „Er was een breuk bij Struycken, en niet alleen bij hem, maar bij velen onzer, ik zonder mij zelf niet uit: wij vóelden ons gebonden aan de Koningin en het Koningshuis, wij wilden dien band niet opgeven — maar voor de beteekenis, die ons gevoel voor den Koning in het staatsleven opeischte, wisten we toch eigenlijk in de werkelijkheid geen ruimte, in ons systeem geen plaats.

Is dat nu anders? Misschien nog niet veel, maar er *komt* wel iets anders. Dat ligt in de geschiedenis der laatste jaren. Het Koningschap komt weer meer in het centrum.”

De zaak ligt zóó: de uiteenrafeling van de „neo-Calvinistische”(1) staatsleer bestond slechts in de verbeelding. De anti-revolutionaire beginselen zijn in de historie gegrondvest, juridisch voldoende doordacht en kloppen volkomen op de werkelijkheid. Vandaar dat zij allerlei dwaalleer overleven.

2) Mr. P. W. KAMPHUISEN, Koning en Minister, Dekker en Van de Vegt N.V. 1935.

Mr. C. P. M. ROMME, Erfelijk nationaal Koningschap, N.V. Van Munster's Uitgevers-Maatschappij, Amsterdam (1937).

3) Mr. A. L. DE BLOCK, Toeneming van de macht der Kroon, Boekhandel Triborgh, Tilburg (1938).

4) Nieuwe Rott. Courant, 22 Jan. 1939, Ocht. B.

5) Dit neemt niet weg, dat het toch wel is betwist. Zie: Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, Verscheidenheden over Staatsregt en politiek, II, III en IV, Amsterdam, Johannes Müller, 1849—1850.

6) Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, a.w., bl. 141.

Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, Grondwetsherziening en Eensgezindheid, Amsterdam, Johannes Müller, 1849, bl. 183 vlg.

7) F. J. STAHL, Die Philosophie des Rechts, fünfte Auflage, Tübingen und Leipzig, 1878, II, 2, S. 241.

8) Parlementaire Studiën en Schetsen, 's Gravenhage, de Gebroeders van Cleef, 1865, I, 6, bl. 30.

9) Handelingen der Staten-Generaal, 1938—1939, II, bl. 937, 945, 980.

10) De Grondwet, I, bl. 327 vlg.

11) A.w., I, bl. 330.

12) A.w., I, bl. 332.

13) Handelingen der Staten-Generaal, 1938—1939, II, bl. 313.

14) Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN, Onze Constitutie, Utrecht, Kemink en Zoon, 1901, bl. 250: „Algemeene maatregelen van bestuur behoeven niet te berusten op eene wet, en kunnen, ook als zij daarop niet berusten, gehandhaafd worden, nl. door politiedwang. Wil de koning echter handhaving door straf, dan moet òf in eene speciale wetsbepaling òf in een algemeene wet ook de verbods- of gebodsbepaling worden opgenomen tegen welker overtreding straf wordt bedreigd.”

Volledigheidshalve zij hieraan toegevoegd, dat, bij de bespreking op de partijconferentie op 2 Februari j.l., Mr. Dr. J. DONNER, mede met het oog op de geschiedenis der herziening van 1887, bleek mijne zienswijze niet te deelen.

¹⁵⁾ Mr. J. T. BUYS, a.w., I, bl. 336.

¹⁶⁾ Bij de behandeling van een ontwerp tot wijziging van de Ongevallenwet 1921 en de Land- en Tuinbouwongevallenwet 1922 is zowel in de Tweede als in de Eerste Kamer de wenschelijkheid uitgesproken de vaststelling van nieuwe beroepsziekten niet meer bij de wet, maar bij algemeenen maatregel te doen geschieden. De minister heeft dit denkbeeld in overweging genomen. Mocht onverhoopt deze overweging te eeniger tijd leiden tot een wetsontwerp, hetwelk de bedoelde wijziging inhoudt, dan zullen de Staten-Generaal goed doen het voorstel te verwerpen. Anders is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat het bedrijfsleven voor verrassingen komt te staan, nl. voor de verplichting om meer premie te betalen uit hoofde van de opneming van z.g. bedrijfsziekten, die kwalijk als zoodanig kunnen beschouwd worden.

¹⁷⁾ Handelingen der Staten-Generaal, 1930—1931, II, bl. 359/360.

¹⁸⁾ Gedrukte stukken, 1934—1935, nr. 362.

¹⁹⁾ In België heeft men eene theorie uitgevonden, waarmede men meent dit bezwaar van zijne beteekenis te berooven. Zie: De Hervorming van den Staat, het resultaat van den arbeid van het Studiecetrum tot hervorming van den staat, Martinus Nijhoff, 's Gravenhage, 1937. In dit boek is o. a. opgenomen eene Nota van het Departement van Justitie tot voorbereiding van de wet van 1926 op de bijzondere machten. Daarin lezen wij op bl. 137:

„Laten wij toch even stilstaan bij een bezwaar dat dikwijls wordt aangevoerd, namelijk, of de Koning dan, door een eenvoudig koninklijk besluit, de van kracht zijnde wetten zou kunnen wijzigen. Dat kan hij, antwoorden wij, maar altijd op één onmisbare voorwaarde, namelijk dat hij daartoe door een bijzondere wet bevoegd zou zijn verklaard. En zulks komt overeen met de Grondwet die den Koning het recht verleent de bijzondere wetten uit te voeren.

In dit geval — zulks mag niet uit het oog worden verloren — ligt het beginsel der afwijking van de geldende wetten niet vervat in het koninklijk besluit alleen (hetgeen duidelijk in strijd zou zijn met de Grondwet), maar in het koninklijk besluit voor zoover het met een wet, waarvan het de uitvoering uitmaakt, verbonden is.

De opdrachtwet en de koninklijke uitvoeringsbesluiten moeten als een organisch geheel worden beschouwd. Klarheidshalve zou ik een heel alledaagsch beeld willen gebruiken: een soort kruipdier, wiens hoofd de opdrachtwet zou zijn, terwijl de achtereenvolgende kronkelingen, dit is het lichaam, dat zeer lang kan zijn, de koninklijke uitvoeringsbesluiten zouden verbeelden. Hak het hoofd af, en niets blijft er nog over; maar zoo aan het hoofd niet geraakt wordt, blijft gansch het lichaam, in een enkele en zelfde organieke eenheid, met het hoofd voortleven.”

Het komt mij beter voor, deze kronkelredeneering voor Nederland niet te aanvaarden.

Over de vraag van de „constitutionnalité des décrets-lois” in Frankrijk zie H. BERTHÉLEMY et J. RIVERO, Cinq ans de réformes administratives, 1933—1938, Paris, Librairie Arthus Rousseau, 1938, p. 5 sv.

²⁰⁾ Gedrukte stukken, 1934—1935, nr. 181.

²¹⁾ Aan deze paragraaf 47 dankt het bekende Reglement Autovervoer Personen zijn bestaan. Het reglement is totstandgekomen bij K. B. van 12 Januari 1937, Staatsblad no. 562; is daarna vijf maal gewijzigd; vervolgens is de tekst opnieuw bekend gemaakt bij K. B. van 16 Juli 1938, Staatsblad no. 569; daarna is bij K. B. van 13 Februari 1939, Staatsblad no. 560, het bestaande reglement ingetrokken en een nieuw R.A.P. 1939 uitgevaardigd. De herhaalde wijzigingen doen ons wel zien, dat wij ons hier bevinden op een terrein, waar de Regeering de gelegenheid heeft aangegrepen „proefondervindelijk te werk te gaan”. Toch komt het mij voor, dat veel moeite,

veel zorg, veel ergernis zou zijn voorkomen en de belangen, welke hier voor de Regeering op het spel stonden, veel vlotter en veel beter zouden zijn gediend, indien in paragraaf 47 de regeling zelve ware opgenomen geworden en de vaststelling daarvan niet aan eenen algemeenen maatregel ware opgedragen.

22) Gedrukte stukken, 1936—1937, no. 105, 1 en 2.

Handelingen der Staten-Generaal, 1936—1937, II, bl. 1338, 1348, 1357. Het antwoord van Minister DE WILDE op deze redevoeringen is te vinden op bl. 1369. Uit de redevoering van den Heer DE GEER moge nog worden aangehaald: „In dit verband wil ik ook niet onvermeld laten, dat de wijze, waarop in den laatsten tijd meermalen van de bij machtigingswetten verleende bevoegdheid gebruik is gemaakt, een gebruik, dat nu en dan de ratio der verleende machtiging ver overschreed — ik denk hierbij met name aan de Landbouwcrisiswet —, ten deze tot dubbele voorzichtigheid maant.”

23) A.w., bl. 24. De hooggeleerde redenaar herinnert er aan, dat zijne opvatting in 1916 reeds is verdedigd door Mr. Dr. C. W. VAN DER POT in diens proefschrift over „Wet en Algemeene Maatregelen van Bestuur”.

STAATSPENSIOEN

DOOR

F. P. FUYKSCHOT.

I.

Het spraakgebruik in ons land heeft het niet noodig geacht bij dit woord te vermelden, dat betaling van een bijdrage of premie daarbij is uitgesloten.

We sluiten ons bij dit spraakgebruik aan. Onder staatspensioen zal ook in de volgende bladzijden worden verstaan een regeling van staatswege, die aan staatsburgers van zekeren leeftijd en onder bepaalde omstandigheden een periodieke uitkeering toekent zonder dat een bijdrage of premie daarvoor moet worden betaald. De betreffende wettelijke regelingen zijn in sommige landen verweven met andere sociale voorzieningen, als uitkeering bij ziekte, ziekteverzorging, uitkeering aan weduwen en weezen of aan blinden. In hoofdzaak echter zullen wij ons tot het bespreken van de ouderdomsuitkeringen beperken, die in ons land onder staatspensioen worden gerangschikt.

Uitgaande van een in 1933 verschenen publicatie van het Internationaal Arbeidsbureau komen wij tot een *zevental landen*, die in 1931 een systeem van Staatspensioen kenden, namelijk *Australië, Canada, Denemarken, Ierland, Nieuw-Zeeland, Zuid-Afrika en Zwitserland*.

Na genoemd jaar heeft *Noorwegen* (in 1936) een wettelijke regeling in het leven geroepen, terwijl de *Vereenigde Staten* sedertdien een federale regeling hebben geschapen, die gedeeltelijk ouderdomsverzekering, gedeeltelijk staatspensioen omvat. *Groot-Britannië* kan eigenlijk niet meer beschouwd worden als een land, waar

het staatspensioen bestaat, omdat dit een uitstervend systeem geworden is, dat geleidelijk overgaat in ouderdomsverzekering. Toch willen wij dit land in onze bespreking betrekken, omdat enkele dominions bezig zijn denzelfden weg op te gaan als Groot-Brittanië.

Van de 10 landen, die alzoo in deze beschouwing binnen onzen gezichtskring zullen vallen, zijn er slechts 4 waarvan men kan zeggen dat het staatspensioen er ten volle toepassing vindt, namelijk Canada, Denemarken, Noorwegen en Zuid-Afrika. In de overige landen is het na 1931 vaarwel gezegd om plaats te maken voor ouderdomsverzekering, of wel zijn wetsontwerpen in discussie om dat te bereiken. Afzonderlijk staan de Vereenigde Staten, waar sedert de aanneming van de Social Security Act op 14 Augustus 1935 een gemengd systeem bestaat. Van de vier genoemde landen moge een kort overzicht voorafgaan.

Canada.

Het staatspensioen is in Canada bij wet geregeld. Deze wet wordt door de provincies uitgevoerd, die elk nadere regelen vaststellen.

Als de door de provincies vastgestelde wettelijke regelen voldoen aan de bepalingen, door de Federale regeering van het Dominion gegeven, verleent deze een subsidie voor het ouderdomspensioen.

Deze Federale bepalingen staan uitkeering toe aan personen, die:

- a. Britsch onderdaan zijn — (weduwen moeten voor hun huwelijk Britsch onderdane geweest zijn);
- b. den leeftijd van 70 jaar hebben bereikt; (voor blinden 40 jaar);
- c. gedurende de laatste 20 jaar in Canada hebben gewoond;
- d. gedurende de laatste 5 jaar in de betreffende provincie hebben gewoond;
- e. geen Indiaan zijn krachtens de bepalingen van de betreffende wet;
- f. geen inkomen gelijkstaande met 365 dollars per jaar of meer genieten;
- g. geen goederen hebben overgedaan aan anderen om recht op pensioen te krijgen.

Van de op deze grondslagen uitgekeerde netto-bedragen stort de Federale regeering 75 % in de provinciale kas.

Verder bestaat er een regeling tusschen de provincie en de gemeenten voor de verdeeling van de lasten aan de uitkeeringen verbonden.

Het maximum-pensioen bedraagt 240 dollars per jaar, maar wordt lager gesteld als de inkomsten van den begunstigde meer dan 125 dollars per jaar bedragen. De totale jaarlijksche inkomsten mogen dus niet hooger dan 365 dollars zijn. De uitkeeringen kunnen bij het overlijden van den begunstigde uit zijn nalatenschap worden teruggevorderd.

Behalve Nieuw Brunswijk vallen alle provincies onder de Federale regeling. Quebec is eerst in 1936 tot de regeling toegetreden.

Het totaal aantal begunstigden was op 30 Juni 1936 109696 met uitkeeringen, varieerende tusschen gemiddeld \$ 10.61 (Ile du Prince Edouard) en \$ 19.21 (Colombie britannique) per maand.

In Saskatchewan worden de uitkeeringen bij wijze van hypotheek op de eventueele onroerende goederen van den begunstigde betaald.

Over 1937 bedroeg het percentage gepensionneerden dat 70 jaar of ouder was:

Ile du Prince Edouard	31.22
Ontario	35.50
Manitoba	53.90
Nieuw Brunswijk	61.23

van alle 70-jarigen.

Een groot percentage ontvangt dus geen ouderdomspensioen.

* *
*

Herhaaldelijk zijn pogingen door de vakbeweging en door het Parlement gedaan om mede met het oog op de bestrijding der werkloosheid, den leeftijd voor het recht op uitkeering van 70 jaar op 60 jaar te brengen en om de uitkeeringen te verhoogen. Deze pogingen zijn echter steeds op de hooge kosten afgestuit.

Laatstelijk op 28 Februari 1938 is bij de Wetgevende Kamer opnieuw een daartoe strekkend voorstel ingediend.

De minister van financiën heeft daarop tijdens de debatten verklaard, dat er aanleiding is „de instelling van een nationaal systeem voor ouderdomspensioen naar Britsche opvattingen onder het oog te zien”. Verder sprak hij als zijn overtuiging uit dat „het Britsche systeem, dat de verlaging van den leeftijdsgrens laat afhangen van een of andere methode van bijdrage-betaling bevrediging kan schenken en dat Canada zijn pogingen in deze richting zou moeten leiden.”

Ten slotte voegde hij daaraan toe, dat „indien het Federale Parlement de verplichtingen, die thans op de provincies rusten, moet overnemen, het eveneens nieuwe belastingbronnen zal moeten aanboren.”

Hoewel het voorstel tot leeftijdsverlaging eigenlijk in 't geheel geen oppositie ontmoette, werd het door de voorstellers ingetrokken, nadat de minister had verklaard dat het eerder een uiteindelijke oplossing zou tegenhouden dan bevorderen.

Denemarken.

Reeds bij wet van het jaar 1891 werd in dit land het kosteloos ouderdomspensioen ingevoerd. De wet van 7 Augustus 1922, later meer dan eenmaal aangevuld, beheerscht deze materie.

Hier is de *wettelijke ziekteverzekering, met de Invaliditeits- en Ouderdomsvoorziening* verbonden. De eerste is verplichtend voor alle mannen en vrouwen van 21 tot 60 jaar oud. De verzekerden zijn dus verplicht premie te betalen. Dit geldt ook voor de Invaliditeitsverzekering.

Als men aldus krachtens de Ziekte- en de Invaliditeitsregeling verzekerd is, zegt men: tevens verzekerd te zijn voor Ouderdomsuitkeering. Dit is voor wat het Ouderdomspensioen betreft echter *geen verzekering*. Alle kosten daarvan worden door Staat en Gemeente gedragen.

Wie door werkloosheid of ziekte de premie voor de ziekte- of invaliditeitsverzekering niet kan betalen, gaat naar het gemeentebestuur dat alsdan de premie betaalt, zonder dat dit als armenzorg wordt geschouwd.

De *leeftijdsgrens* voor het Ouderdomspensioen was tot 1938

65 jaar. Maar het vorig jaar is een wijziging aangebracht en de leeftijd op *60 jaar* gesteld.

Dit is geschied teneinde de werkloosheid te bestrijden. Door op 60 jaar een Ouderdomspensioen toe te kennen, wordt bevorderd, dat men op dien leeftijd met werken ophoudt.

De aanvrager moet 5 jaar in Denemarken hebben gewoond, en mag in de laatste drie jaren geen armensteun hebben genoten, dan wel een bepaalde veroordeeling hebben ondergaan. De candidaat moet voorts bewijzen van goed gedrag en goede zeden te zijn. Wie zijn bestaansmiddelen heeft verkwist of zijn goederen aan zijn kinderen of aan derden heeft overgedaan, ontvangt evenmin pensioen.

De grondslag der uitkeeringen is voor Invaliditeits- en voor Ouderdomsuitkeering gelijk, hoewel voor de eerste wel, voor de tweede geen premie wordt betaald.

De schaal der uitkeeringen is als volgt:

	In Kopenhagen	15000 inw. of meer In steden met	plaatsen Overige
Echtpaar — als beide rechthebbend zijn	Kr. 1086	Kr. 912	Kr. 702
Ongehuwde man, weduwe of als vrouw niet rechthebbend is	Kr. 732	Kr. 606	Kr. 468
Ongetrouwde vrouw, weduwe, of als man niet rechthebbend is	Kr. 678	Kr. 564	Kr. 432

alles per jaar.

Deze schaal wordt verhoogd of verlaagd in verband met de conjunctuur. De vaststelling van genoemde bedragen geschiedde naar het prijsniveau van 1929. De uitkeeringen zijn echter thans met *10 % verhoogd*.

Voor de *Invaliditeitsverzekering* worden genoemde bedragen nog met Kr. 90, Kr. 84 of Kr. 78, naar gelang van de woonplaats, verhoogd. Is de begunstigde zoo hulpeloos, dat hij vreemde hulp in huis behoeft, dan worden genoemde bedragen nogmaals met resp. Kr. 180, Kr. 168, en Kr. 156 verhoogd.

Wordt men als invalide 60 jaar, dan behoudt men deze toelagen, maar zulk een begunstigde zal dan gewoonlijk in een tehuis voor

Ouden van Dagen worden opgenomen, welke tehuizen in de meeste gemeenten bestaan. Daar is alles vrij en krijgt men Kr. 1 of Kr. 2 per week zakgeld. Dit geschiedt omdat de Invaliditeitsverzekering door den begunstigde en den Staat worden betaald, terwijl de Ouderdomsvoorziening alleen door Staat en Gemeente wordt betaald.

Voor het recht op uitkeering krachtens de Ouderdomsvoorziening mag het jaarlijksch inkomen in steden met meer dan 10000 inwoners niet meer dan 100 Kronen of voor man en vrouw tezamen Kr. 200 bedragen. Voor kleinere plaatsen 150 of 100 Kronen.

Het is geoorloofd, naast de Ouderdomsuitkeering, bijverdienste te hebben. Van deze bijverdienste is de eerste Kr. 200 vrij. Is de bijverdienste hooger dan wordt daarvan 60 % afgetrokken.

Bezit men echter een kapitaaltje, bijv. Kr. 10.000 *dan wordt de geheele interest afgetrokken.*

Men kan dit een straf op het sparen noemen. Terecht schrijft onze berichtgever: „Het principe is: Gij moogt niet sparen, want de Staat zal voor je zorgen als je oud bent”.

Is nu het bedrag, dat men ontvangt, voldoende voor levensonderhoud?

De opvatting in Denemarken is, dat men in 't algemeen wel wat bijverdienste moet hebben, om rond te komen. Uiteraard hangt hier veel af van de levensgewoonten der begunstigten.

Noorwegen.

De zorg voor ouden van dagen is in dit land sedert 1923 aan de orde, maar de destijds ingediende wet is eerst kort geleden door het parlement aangenomen.

De oorzaak daarvan was, dat voor het in werking treden van deze wet 100 gemeenten een regeling ten gunste van hun ouden van dagen moesten hebben gemaakt, waarvan de kosten door die gemeenten geheel gedragen werden. Welnu op 1 Juli 1937 is bedoelde wet in werking getreden.

De bepalingen komen in het kort op het volgende neer.

Personen van 70 jaar, die Noorsch onderdaan zijn, wier inkomen een bepaalde grens niet overschrijdt, en die minstens gedurende de helft van de periode, die tusschen hun 16e levensjaar en hun pensioenaanvraag is verlopen, in Noorwegen woonachtig

zijn geweest, hebben recht op pensioen. Zij, die in de laatste 5 jaren een gevangenisstraf hebben ondergaan en die hun burgerrechten hebben verloren, krijgen geen uitkeering.

Het bedrag der uitkeering bedraagt Kr. 360 per jaar in de plaatsen met landbouwende bevolking en Kr. 480 in de steden. Gehuwde paren ontvangen 50 % boven dit bedrag.

Voor de uitkeeringen zal een fonds worden gevormd, door heffing van een speciale belasting van 10 % op alle belastbare inkomens, welke heffing zoowel voor fysieke personen als voor naamlooze vennootschappen Kr. 100 per jaar niet zal overschrijden. De opbrengst van deze belasting wordt op ongeveer 17 miljoen per jaar geschat, waarvan 10 miljoen noodig is voor de jaarlijksche uitkeeringen, terwijl 7 miljoen voor toekomstige uitkeeringen wordt gereserveerd.

Behalve uit deze inkomsten zullen de jaarlijksche uitgaven voor $\frac{1}{8}$ door de gemeenten en voor $\frac{3}{8}$ door den Staat worden gedragen.

Zuid-Afrika.

Ouderdomsvoorziening door den Staat, zonder premiebetaling, werd bij wet van 5 Juni 1928, gewijzigd bij wet van 10 Juni 1931 ingesteld voor allen, die in de Unie wonen en hun domicilie hebben, (met uitzondering van inlanders en Aziaten) en gedurende 5 jaar Britsch onderdaan zijn. Zij moeten, gedurende de 20 jaren, voorafgaande aan de aanvraag, 15 jaar in de Unie hebben gewoond.

Uitkeering kan beginnen op *65-jarigen leeftijd*, na een onderzoek door een districtsagent, die rapport moet uitbrengen aan een „commissaris voor de pensioenen”. Voor vrouwen is bij wetswijziging in 1937 de leeftijdsgrens op 60 jaar gebracht.

De uitkeeringen worden ten laste van de gewone begroting gebracht.

De hoogte der uitkeering hangt van de inkomsten van den begunstigde af en is verschillend voor blanken en kleurlingen.

Voor blanken mag het bedrag van het pensioen niet hoger zijn dan £ 42.—/— per jaar en het totaal van pensioen plus andere inkomsten niet hoger dan £ 72.—/—. Voor elk kind beneden 16 jaar wordt deze grens met £ 12 per jaar verhoogd.

Voor kleurlingen zijn deze cijfers respectievelijk £ 22.—/— en £ 39.—/— per jaar.

Met deze reserve wordt het bedrag in ieder afzonderlijk geval naar redelijkheid door den commissaris voor de pensioenen vastgesteld.

* *
*

Van de reeds besproken 4 landen staat Denemarken wat de sociale voorziening aangaat, ongetwijfeld bovenaan. Merkwaardig is zeker ook, dat dit *het eenige land ter wereld* is, waar het staatspensioen op 60-jarigen leeftijd reeds wordt toegekend en waar over een wijziging van systeem na vele jaren practijk nog met geen woord wordt gerept. Althans niet in officiële colleges.

* *
*

Wij laten thans in alphabetische volgorde een bespreking van de andere, reeds genoemde landen met hun wetgeving ten opzichte van de ouderdomsvoorziening volgen:

Australië.

Recht op staatspensioen bestaat voor personen, die in Australië minstens 20 jaar hebben gewoond, op het oogenblik, dat zij een aanvraag doen voor uitkeering. De leeftijdsgrens is 65 jaar voor mannen en 60 jaar voor vrouwen; mannen van 60 jaar die niet meer in staat zijn regelmatig te arbeiden, vallen eveneens in de termen.

Buitenlanders zijn, behoudens enkele uitzonderingen, uitgesloten.

Geen pensioen kunnen ontvangen degenen, die op het oogenblik van aanvraag een kapitaal van meer dan £ 400—/— bezitten. Evenmin personen, die aan bepaalde eischen van moraliteit niet voldoen.

Behalve dit ouderdomspensioen bestaat er ook invaliditeitspensioen, waarvoor personen boven 16 jaar, die minstens 5 jaar in Australië wonen, in de termen vallen, eveneens met de limiet van £ 400—/— vermogen of in het bezit van andere bronnen van inkomsten.

De uitgaven voor ouderdoms- en invaliditeitspensioen komen ten laste van de schatkist.

Een bepaald bedrag voor de uitkeeringen is niet vastgesteld. Er zijn commissarissen en toegevoegde commissarissen, die elke

aanvraag onderzoeken en die de hoogte van het pensioen vaststellen, rekening houdende met alle omstandigheden. De uitkeering mag echter nooit hoger zijn dan £ 52—/— per jaar. Met inbegrip van andere inkomsten van den begunstigde mag niet meer dan £ 84—/— per jaar worden genoten.

Vóór 1934 werd onderzocht of familieleden van den aanvrager onderhoudsplicht hadden. Deze werden dan verplicht bij te dragen. Maar met ingang van 21 Juni 1934 is men hiermede opgehouden, met de in onze ooren vreemd klinkende argumentatie: „vu la faible proportion des proches appelés à s'acquitter de ladite obligation" ¹⁾).

In de hoogte van de maximum uitkeeringen werd in den loop der jaren herhaaldelijk wijziging aangebracht. Deze wijzigingen zijn te groot in aantal om hier te vermelden. De berekening der pensioenen doet sterk denken aan onze steunregeling. In 1933 werd besloten de hoogte van de maximumpensioenen in een glijdende schaal, verband houdende met de indexcijfers van de kleinhandelsprijzen voor levensmiddelen vast te stellen. Dit stond mede in verband met de behoeften van de schatkist. Eenig inzicht in de positie van de begunstigten geeft het volgende officiëele overzicht.

Jaar	Prijs-indice	Maximumpensioenen	Bedrag, noodig om hetzelfde te kunnen koopen als in 1909 voor 10 shill.
1909	1006	10/-	10/-
1916	1479	12/6	14/8
1919	1823	15/-	18/1
1923	1823	17/6	18/1
1925	1819	20/-	18/-
1931	1496	17/6	14/10
1934	1372	17/6	13/8

Het bedrag van 17/6 kwam overeen met 26½ % van het door de Confederatie vastgestelde basis-salaris (66 shillings).

Ingaande 1 Juli 1935 werd, tengevolge van deze regeling het maximum-pensioen automatisch 6 pence verhoogd en daardoor gebracht op 18 shillings, hetgeen voor de schatkist een hogere uitgave van bijna £ 2 miljoen vergeleken met het voorafgaande jaar, beteekende.

Hierin vond de Eerste Minister aanleiding, op een verzoek uit het Parlement, een studie-commissie in het leven te roepen met het oog op het overgaan op een of ander stelsel van *Ouderdomsverzekering*, in te gaan.

Deze commissie bestudeerde de in andere landen bestaande sociale verzekeringen en bracht een rapport aan de regeering uit. De regeering sprak toen uit, dat de verhoudingsgewijze snelle toename van de begunstigden (op 30 Juni 1934 260665 en op 30 Juni 1935 273978) en de verhoudingsgewijze snelle toeneming van de benodigde bedragen £ 10.963.090.—/—in 1933/1934 en £ 11.762.030 in 1934/1935) het instellen van een systeem van sociale *verzekering* zeer urgent maakte.

Inmiddels steeg het pensioen tot 19 sh. per week in 1937. In het parlement werd uitgesproken, dat de koopkracht van de begunstigden hooger was geworden dan in eenig voorafgaand jaar, omdat de kosten van de levensmiddelen meer waren gestegen, dan de overige kosten van levensonderhoud als woning en kleding.

Aan de hand van een nieuw rapport over de sociale verzekeringswetten in andere landen, sprak de regeering uit, dat het Britsche systeem het best aan de eischen van het Dominion zou voldoen. Zij verzocht aan het Engelsche gouvernement een aantal experts ter beschikking te stellen om voor Australië een dergelijk systeem uit te werken. Hieraan werd voldaan.

Dit had tot gevolg, dat de Regeering op 4 Mei 1938 een ontwerp van wet bij de Kamer indiende betreffende de *sociale verzekering*. Dit ontwerp voorziet in de instelling van een systeem voor verzekering ingeval van ziekte, bij invaliditeit en ouderdom, op verplichte basis *met betaling van bijdragen*.

In 't kort komen de bepalingen betreffende de pensioenen op het volgende neer.

Het pensioen zal bedragen:

voor mannen op 65-jarigen leeftijd	20 sh. per week
voor vrouwen op 60-jarigen leeftijd	15 sh. per week
voor weduwen tot 1944	12/6 per week
daarna	15/- per week
voor elk kind van weduwe	3/6 per week
voor weezen beneden 15 jaar	7/6 per week

De *bijdrage* moet betaald worden van het 14e jaar af, gedurende de eerste 5 jaar van de werking van het systeem; 3 sh. voor mannen en 2 sh. voor vrouwen, waarvan de helft door den werkgever moet worden betaald.

Deze bijdragen worden na 5 jaar met 6 pence en na 10 jaar voor de mannen nogeens met 6 pence verhoogd. De jeugdigen beneden 16 jaar zullen wekelijks 8 pence betalen.

Al deze bijdragen gelden zoowel voor de ziekteverzekering als voor het invaliditeits- en het ouderdomspensioen.

Dit wetsontwerp is door de beide Kamers aanvaard en op 5 Juli 1938 tot wet geworden. Krachtens artikel 2 treedt deze wet op een nader te bepalen tijdstip in werking.

Daarmede zal derhalve het staatspensioen in Australië tot het verleden behooren.

Groot-Brittanië.

Het ouderdomspensioen zonder bijdrageheffing bestaat in Groot-Brittanië sedert 1908. In 1920 is de wet aangevuld voor blindenpensioen. In 1927 werd ook Noord-Ierland in deze regeling opgenomen.

Rechthebbend is de aanvrager, die Britsch onderdaan is en gedurende minstens 12 van de 20 jaren, voorafgaande aan de aanvraag, in Groot-Brittanië woonachtig is geweest en jaarlijks minder dan £49.17/6 inkomen geniet.

Plaatselijke agenten, aangesteld door de plaatselijke overheid, beoordeelen de aanvragen. Beroepsinstanties zijn ingesteld.

De uitkeeringen komen ten laste van de staatsbegroting. Het Parlement voteert jaarlijks de gelden.

Ouderdomspensioen en blindenpensioen zijn in één wet ondergebracht; de leeftijdsgrens voor O. P. is 70 jaar en voor blindenpensioen 50 jaar.

Het wekelijks uit te keeren bedrag varieert naar gelang de overige inkomsten van den begunstigde zijn. Bij de beoordeeling van de vraag, op welk bedrag de inkomsten gesteld moeten worden, wordt £ 39.—/— buiten beschouwing gelaten, indien deze niet uit arbeid verkregen worden.

De volgende schaal wordt toegepast.

Inkomsten	Wekel. uitkeering
£ 26.5/-	10 sh.
£ 26.5/- tot £ 31.10/-	8 sh.
£ 31.10/- „ £ 36.15/-	6 sh.
£ 36.15/- „ £ 42.-/-	4 sh.
£ 42.-/- „ £ 47.5/-	2 sh.
£ 47.5/- „ £ 49.17/6	1 sh.
£ 49.17/6	0 sh.

Bij wet van 1925 is *verplichte* verzekering voor weduwen- en weezenpensioen, alsmede voor ouderdompensioen ingevoerd. Werkgevers en werknemers betalen elk 4½ d. voor mannen en 2½ d. voor vrouwen, terwijl de Staat het tekort betaalt.

Dit ouderdompensioen gaat in op 65-jarigen leeftijd.

Het verzekerde pensioen wordt alleen uitgekeerd als men minstens 5 jaar verzekerd is geweest, 104 stortingen heeft verricht en gedurende de laatste 3 jaren gemiddeld 39 premies per jaar heeft betaald.

Evenals dat in ons land het geval was, werden ook in Groot-Brittanië overgangsbepalingen gemaakt.

Het bedrag van het pensioen is 10 sh., terwijl ook de vrouw van een verzekerde, wanneer zij den 65-jarigen leeftijd bereikt en haar man rechthebbend is, 10 sh. per week ontvangt.

Wie eenmaal verzekerd is vóór den 70-jarigen leeftijd blijft verzekerd, zonder dat bij het bereiken van dien leeftijd de condities worden gesteld, die bij de niet-verzekerden voor de verkrijging van staatspensioen (dus zonder premiebetaling) van kracht zijn. De tendens van deze wijze van wetgeving is klaarblijkelijk het staatspensioen voor alle werknemers af te schaffen. Op 31 Maart 1931 waren er in Groot-Brittanië en Noord-Ierland krachtens bovenstaande bepalingen 1.485.292 gepensioneerden, waarvan 563.477 personen, die krachtens de wet op de verplichte verzekering een rente ontvingen.

Iersche Vrijstaat.

Het staatspensioen werd ingesteld bij wet van 1908. Zooals in nog enkele landen, is een regeling voor pensioen aan blinden in de wet opgenomen.

De begunstigde moet minstens 10 jaar Britsch onderdaan zijn geweest en bij het bereiken van den 50-jarigen leeftijd gedurende 12 jaar in het land hebben gewoond, terwijl zijn inkomsten £ 39.5/— per jaar niet mogen overschrijden.

Uitkeering gaat in op 70-jarigen leeftijd voor ouderdoms- en op 50-jarigen leeftijd voor blindenpensioen.

De hoogte der uitkeering varieert van 10 shillings tot 1 shilling per week, naar gelang van de overige inkomsten. Zijn die overige inkomsten minder dan £ 15.12/6 per jaar, dan is het pensioen 10 shillings. Boven £ 39.5/— is geen recht op pensioen meer aanwezig.

Op 14 Mei 1935 diende de regeering van de Iersche Vrijstaat een wetsontwerp in, dat ten doel heeft *verplichte verzekering* voor weduwen en weezen in te voeren ter vervanging van de tot dat oogenblik bestaande premievrije uitkeeringen aan weduwen en weezen van krachtens de ziektewet verplicht verzekerd zijnde personen. De premies moeten worden gedragen door den werkgever, den verzekerde en den Staat. De premiebetaling geschiedt met behulp van rentezegels voor de betaling waarvan de werkgever aansprakelijk is.

De uitkeeringen worden verleend van af het oogenblik van overlijden van den verzekerde. De uitkeering bedraagt 10 sh. per week voor een weduwe en 5 sh. per week voor het eerste, 3 sh. per week voor elk volgend kind.

Voor landarbeiders is een speciale regeling in het leven geroepen.

De Overheid zal gedurende 9 jaren £ 450.000.—/— storten om het tekort te dekken. Bij wijze van overgang gaat namelijk de regeling direct in, ook voor weduwen en weezen, waarvan de kostwinner nog niets heeft kunnen storten. Deze uitkeeringen zijn echter lager en worden aan de weduwe zonder kinderen eerst op 60-jarigen leeftijd uitgekeerd, terwijl de inkomsten uit anderen hoofde in aanmerking worden genomen.

Het parlement heeft deze wet op 2 Augustus 1935 aangenomen.

Met ingang van 2 Juli 1937 is in laatstbedoelde uitkeering aan weduwen, nog eenige verbetering aangebracht. De nieuwe regeling houdt in, dat een premievrije uitkeering aan niet-verzekerden op de volgende condities zal worden verleend:

1. De weduwe moet den 55-jarigen leeftijd hebben bereikt of

minstens één kind beneden 14 jaar te haren laste hebben (of beneden 16 jaar indien het kind nog de school bezoekt).

2. haar inkomsten mogen een bepaald bedrag, dat naar de plaats van inwoning en het aantal kinderen varieert, niet overschrijden.

Ook in dit land blijkt het staatspensioen nog slechts aanvullende beteekenis te hebben. Voor weduwen en weezen zal het staatspensioen allengs verdwijnen.

(Slot volgt).

¹⁾ „Gezien het feit, dat slechts een klein deel van de aangesproken familieleden zich van bedoelde plicht kweten.”

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG:

1. In hoever eischen onze a.r. beginselen, dat we voorstanders zijn van een democratischen regeeringsvorm?

De onmacht van verschillende groote gemeenten in ons land om zich zelf te besturen en van de regeeringen van andere landen (b.v. Frankrijk) om door middel van een parlement te regeeren, doet de vraag rijzen, of niet te veel macht aan het volk is overgedragen.

2. Is er bezwaar, dat leden van a.r. kiesvereniging deel uitmaken van de organisatie „Eenheid door Democratie”?

ANTWOORD:

1. Let men op het staatsbestuur in een land als Frankrijk of het gemeentebestuur in enkele Nederlandsche gemeenten, dan zou men inderdaad geneigd zijn om den democratischen regeeringsvorm te veroordeelen. Doch dat zou onjuist zijn.

Men heeft wel te bedenken, dat een gezonde democratische regeeringsvorm alleen dan op de juiste wijze kan functionneeren, wanneer aan bepaalden voorwaarden wordt voldaan. Deze voorwaarden zijn in hoofdzaak de volgende.

Vooreerst is eisch, dat men in een bepaald land te doen heeft met een historische ontwikkeling, welke waarborg biedt, dat er bij het volk de noodige belangstelling en verantwoordelijkheid voor een democratisch staatsbestuur te vinden is. En met betrekking tot deze voorwaarden nu valt op te merken, dat in landen als Frankrijk, Spanje, ja zelfs in Duitschland en Oostenrijk, aan die voorwaarde nimmer is voldaan. Deze landen zijn, sinds zij tot een eenheidsstaat werden gereorganiseerd, eigenlijk nooit op democratische wijze geregeerd. Er is altijd geweest een bestuursvorm, welke aan het volk geen of nagenoeg geen invloed op het staatsbestuur toekende. De Fransche revolutie heeft getracht een zoodanigen bestuursvorm in het leven te roepen, ondanks het feit, dat daaraan eenige eeuwen van staatsabsolutisme waren voorafgegaan. Het is uitgelopen op een dictatuur, eerst van de toevallige meerderheid, later van Napoleon. En ook in de negentiende eeuw heeft

de democratische regeeringsvorm in Frankrijk weinig wortel geschoten, hetwelk o.m. te wijten is aan het feit, dat de historische ontwikkeling het volk niet voldoende rijp had gemaakt voor dezen bestuursvorm.

In landen als Duitschland, Oostenrijk en Spanje hebben de revolutie van 1918 of latere revolutie een z.g. democratischen bestuursvorm gebracht. Doch eveneens zonder succes. De onrijpheid van die volken voor een democratisch bewind hebben tot excessen aanleiding gegeven, welke tenslotte moesten uitloopen op een stand van zaken, gelijk wij thans in die landen waarnemen.

Nevens den eisch van een historischen achtergrond dient ook als voorwaarde voor een gezonde democratische ontwikkeling beschouwd te worden de afwezigheid van destructieve invloeden. En als zoodanige destructieve invloeden hebben wij met name op het oog de doorwerking van allerlei revolutionaire beginselen. Dergelijke revolutionaire beginselen zijn opvattingen, zooals ten tijde van de Fransche revolutie werden gepropageerd, welke in hoofdzaak hierop neerkomen, dat elk individu van nature in staatsrechtelijken zin souverain is en dat de Overheid eigenlijk niet anders is dan een zetbaas van de individuen, welke belast is met de behartiging van de verschillende individueele belangen, voor zoover en voor zoo lang de individuen dat wenschen. De praktijk van dergelijke opvattingen komt hierop neer, dat de aanhangers daarvan hun positie als volksvertegenwoordigers misbruiken tot een eenzijdig bevorderen van bepaalde individueele of groepsbelangen, zonder besef van verantwoordelijkheid voor het algemeen volksbelang, en tot een opdrijven van de Overheidsuitgaven met afwenteling van de daardoor te maken schulden op het nageslacht.

Natuurlijk is het niet mogelijk om in cijfers uit te drukken den invloed, welke dergelijke opvattingen in het buitenland en ook in ons land geoefend hebben en nog oefenen. Doch zeker is toch wel, dat ze ook thans nog, met name onder den drang van propaganda van allerlei radicale richtingen, een destructieve werking ook in ons land, speciaal bij het bestuur van sommige gemeenten oefenen.

De vraag rijst nu: moeten wij in een land als het onze, waar evenals in landen als Noord-Amerika en Engeland zonder eenigen twijfel de historie in de richting van democratie wijst, ter bestrijding van revolutionaire theorieën de koers wenden en aansturen op een staatshervorming in de richting van dictatuur.

Naar wij meenen, moet die vraag met stelligheid ontkennend worden beantwoord. En zulks niet alleen, omdat die dictatuur, gelijk nu met name wel in landen als Duitschland, Italië en Rusland blijkt, ernstige nadeelen heeft. Maar ook omdat de democratie, mits juist verstaan, volkomen ligt in de lijn van onze a.r. opvattingen.

Als wij spreken van democratie, denken wij daarbij allerminst aan een revolutionaire democratie in den geest van ROUSSEAU c.s. Maar dan komen wij op voor een staatsbestuur, dat de historische rechten en

vrijheden van het volk eerbiedigt, met name ook het recht om door middel van vertegenwoordiging invloed op wetgeving en staatsbestuur te oefenen; een recht, dat alleen bestaanbaar is voor een volk, hetwelk bij het gebruik van zijn rechten en vrijheden blijkt geeft van zijn medeverantwoordelijkheidsbesef voor een geordend staatsbestuur.

2. Het deelnemen aan de vereeniging „Eenheid door Democratie” meenen we te moeten ontraden. En wel op de volgende gronden:

Vooreerst in verband met het karakter dezer organisatie. Ze bevat, gelijk bekend, vogels van diverse pluimage. Wat de politieke beginselen betreft, vormen de leden de meest bonte verscheidenheid. Een anti-revolutionair vindt in deze organisatie personen, die in beginsel lijnrecht tegenover hem staan. De z.g. eenheid tusschen de leden meent men te vinden in het feit, dat allen voorstanders zijn van de democratie. Doch juist ten opzichte van de beginselen der democratie bestaan tusschen de a.r.-en en politiek andersdenkenden de meest sterke tegenstellingen. Wij behoeven hier geen uiteenzetting te geven van deze tegenstellingen. Laten wij ten deze mogen verwijzen eenerzijds naar GROEN VAN PRINSTERER's brochure „Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap”, anderzijds naar Dr. KUYPER's stone-lezing „Calvinisme en Staatskunde” en Dr. COLIJN's artikel in het gedenkboek „Schrift en Historie”.

Ons tweede bezwaar tegen het lidmaatschap van E. d. D. is van organisatorischen aard. E. d. D. heeft tot dusver weliswaar niet deelgenomen aan de verkiezingen; niettemin is het een politieke organisatie. En wij achten het uit organisatorisch oogpunt in hooge mate ongewenscht, dat leden van de A. R. Partij ook tevens lid zijn van een andere politieke organisatie, welke, in verband met haar karakter, niet de beginselen der A. R. Partij aanvaardt en aanvaarden kan. Zulk een deelneming aan twee uiteenlopende politieke organisaties breekt de kracht van eigen organisatie, doordat de gedachte gewekt wordt, dat het er voor een anti-revolutionair minder toe doet, welke politieke organisatie hij dient, mits deze maar het een of ander praktisch belang op politiek terrein beoogt, hetwelk niet in strijd komt met de a.r. opvatting. De doorwerking van die gedachte in ruimen kring moet verwarring te weeg brengen en de ontwikkeling van onze eigen partij schaden.

In de derde plaats hebben wij ook hierom bezwaar tegen toetreding tot E. d. D., omdat er o.i. geen beter middel is ter verdediging van een democratisch staatsbestuur in a.r. geest dan het kiezen van positie met betrekking tot de algemeen politieke beginselen. Frontvorming tegen het nationaal socialisme baat niets. Het nationaal socialisme treedt op met een eigen levensbeschouwing. En juist door die levensbeschouwing wordt een zoodanige kracht ontwikkeld, dat een conglomeraat van de meest uiteenlopende groepen op den grondslag van E. d. D. onmiddellijk opzij geloopt wordt, wanneer het hard tegen hard zal gaan. Tegenover de nat. soc. beweging baat maar één middel: organisatie op den grond-

slag van eigen geloofsovertuiging. En een zoodanige organisatie is die der A. R. Partij. Hoe sterker men aan die organisatie vast houdt en zijwegen vermijdt, des te meer waarborg bestaat, dat de A. R. Partij zal blijven een van de belangrijkste waarborgen tegen een verdere doorwerking van de Nat. Socialistische Beweging in ons land. N.

2. VRAAG:

1. Telkens wordt weer een beroep gedaan op hetgeen Dr. COLIJN tijdens de stembusactie van 1937 met betrekking tot de uitbreiding van de ouderdomszorg voor oudelieden, die niet in het bezit van ouderdomsrente zijn, zou hebben gezegd. Kunt U ons omtrent Dr. COLIJN's uitlatingen bericht zenden?

2. Is er eenig uitzicht op uitbreiding der ouderdomsvoorziening?

3. Wat is er, behalve financieel bezwaar, aan te voeren tegen het standpunt der C.D.U. inzake staatspensioen?

ANTWOORD:

1. Inzake de uitlatingen van Dr. COLIJN met betrekking tot de ouderdomszorg werd in de Memorie van Antwoord Hoofdstuk I Rijksbegroting 1939 naar aanleiding van daarover in het Voorloopig Verslag gemaakte opmerkingen het volgende naar voren gebracht:

„Het onderzoek naar den stand der ouderdomsverzorging, waarop te vorigen jare werd aangedrongen, is aan den gang. Met de vaststelling van de uitkomsten van dat onderzoek, dat zich uitstrekt over een zeer groot aantal personen, wonende in onderscheiden gedeelten van het Rijk, zal nog geruime tijd gemoeid zijn.

Toen de Minister van Sociale Zaken zich bereid verklaarde het doen instellen van vorenbedoeld onderzoek te overwegen is door dezen bewindsman geen enkele toezegging gedaan omtrent eenigen door hem te bevorderen maatregel op het gebied der ouderdomsverzorging. Het onderzoek, waartoe besloten werd, heeft dan ook geen andere strekking dan om betrouwbare gegevens te verkrijgen omtrent den stand dezer verzorging.

Onjuist is de opmerking in het Voorloopig Verslag, dat Dr. Colijn tijdens de verkiezingen uitbreiding der ouderdomsvoorziening zou hebben toegezegd. (Wij cursiveeren).

De door de Regeering te nemen beslissing omtrent de vraag, of in verband met de uitkomsten van het onderzoek, ten bate van de 65-jarigen en ouderen, die niet in het genot verkeerden van ouderdomsrente, hoewel zij daaraan behoefte hebben, of voor bepaalde groepen dezer personen, maatregelen moeten worden bevorderd, kan niet worden genomen dan in nauw verband met de beslissing der Regeering op de adviezen, welke haar van de zijde der in te stellen Staatscommissie voor de financiering der bestaande invaliditeits- en

ouderdomsverzekering *) zullen bereiken. Waar moet worden aangenomen, dat met de vervulling van de geuite wenschen eene niet onaanzienlijke verhooging der uitgaven gepaard zal gaan, zal men goed doen zijne verwachtingen niet te hoog te spannen."

Natuurlijk kwam bij de openbare behandeling van de Rijksbegrooting deze zaak opnieuw ter sprake. Dr. COLIJN merkte toen het volgende op:

„Dan moet ik een paar legenden uit de wereld helpen. Dat wil zeggen: ik wil een poging daartoe doen, hoewel ik overtuigd ben, dat het wel niet zal gelukken. In de eerste plaats geldt dit de ook door den laatsten spreker met een zekere klem naar voren gebrachte bewering, dat bij de verkiezingscampagne in 1937 min of meer toezegging zou zijn gedaan omtrent de uitbreiding van de zorg voor de ouden van dagen. Het is nu wat gemitigeerd. Er is nu niet gezegd, dat een toezegging van dien aard gedaan is, er is gezegd, dat de indruk gewekt is. Het is moeilijk, verantwoordelijk te zijn voor indrukken omtrent hetgeen men zegt, die anderen zich vormen, maar ik mag zeggen, dat ik bij elke gelegenheid, en niet alleen in de noordelijke provinciën, maar ook bij verscheidene andere gelegenheden, altijd vooropgesteld heb: dat defensie de voorkeur heeft en dat, wanneer in de uitgaven voor de defensie voorzien is, en er dan geld beschikbaar is de uitbreiding van de ouderdomszorg een van de onderwerpen is, die het eerst voor overweging in aanmerking kunnen komen. Dit is precies wat in de verkiezingscampagne door mij als antirevolutionnair is gezegd geworden." (Hand. Tweede Kamer, 10 Nov. 1938 pag. 214/5.

En bij de repliek voegde hij daaraan nog het volgende toe:

„Ten aanzien van het vraagstuk van de uitbreiding van de ouderdomszorg moet ik er bovendien de aandacht op vestigen, dat de omvang van het vraagstuk nog volkomen onbekend is. Men heeft er nog geen notie van over hoeveel menschen het gaat. Het onderzoek is aan den gang. Men kan het aantal kleiner en grooter maken en dat onderzoek zal nog wel eenigen tijd duren. Het is zeer omvangrijk, omdat het individueel is. Ik weet niet precies, wanneer het onderzoek begonnen is, maar ik kan wel zeggen, dat het al voorjaar zal zijn, wanneer het afgelopen is en dat bovendien over de zaak alleen zal kunnen worden beslist in verband ook met de eerst-daags in te stellen commissie, die over de financiering van de fondsen haar advies aan de Regeering zal moeten uitbrengen." (Hand. Tweede Kamer, 15 Nov. 1938 pag. 260).

2. Uit hetgeen in het vorenstaande werd medegedeeld valt reeds af te leiden, dat nadere voorziening inzake ouderdomszorg voorshands op financieele bezwaren zal stuiten. Intusschen is hiermede het laatste woord uiteraard nog niet gezegd.

Men weet dat ter dekking van het tekort op de Staatsbegrooting 1939 aan onze bevolking nieuwe belastingen moeten worden opgelegd, waarvan een opbrengst verwacht wordt van 90 miljoen per jaar. Een ge-

*) Deze commissie is inmiddels reeds ingesteld.

deelte van deze opbrengst, namelijk 21 miljoen zal bestemd worden voor verlaging van verschillende andere drukkende belastingen. Bovendien zal 11 miljoen besteed worden voor speciale tegemoetkoming aan groote gezinnen (verlichting van den druk van landbouwheffingen en accijnzen), terwijl nog bovendien 10 miljoen zal worden besteed voor z. g. kinderaftrek bij de heffing der nieuwe belastingen. Dit beteekent dus een verzwaring van de belasting met 90 miljoen, waartegenover staat een verlichting en gezinsreductie van 42 miljoen, waarvan niet minder dan 21 miljoen ten goede zal komen aan de groote gezinnen.

In verband daarmee is in de Tweede Kamer drang op de Regeering geoeffend om een deel van dit bedrag, althans van de bovenbedoelde f 11 miljoen, voor ouderdomszorg te bestemmen. De vraag is, of nog niet eerder in het algemeen economisch belang van ons land een minder zware belastingverhooging de voorkeur verdient. Doch, aangenomen, dat de voorgenomen belastingplannen doorgaan, dan zal toch zeker de vraag: uitbreiding gezinszorg of uitbreiding ouderdomszorg nader moeten worden bekeken, waarbij met name ook rekening zal moeten gehouden met het feit, dat er nu pas weer een wetsontwerp inzake gezinstoeslag bij de Staten-Generaal is aanhangig gemaakt.

Overigens moet men vooral niet denken, dat er in ons land ten behoeve van de noodlijdenden, waaronder ook de behoeftige ouden van dagen, niet voldoende gedaan wordt.

Behalve de uitkeeringen voor ouderdoms- en invaliditeitsrente krachtens de Invaliditeitswet (in 1936 reeds f 58.4 en elk jaar neemt dit bedrag met groote sprongen toe) en uitkeeringen krachtens de Ouderdomswet voor netto-premie- en gesubsidieerde verzekeringen (in 1935: f 27.8 miljoen), werd, volgens de laatste gegevens, in 1936 in totaal aan steun uitgegeven een bedrag van f 125.1 miljoen. Daaronder zijn nog niet eens begrepen de uitgaven van het Nationaal Crisis-Comité, voor den Zuiderzeesteun en dergelijke bijzondere steunverleeningen. Ook is daaronder niet begrepen de werkloozensteun, welke in 1936 bedroeg f 149.3 miljoen. Telt men alles samen, dan komt men tot een bedrag van rond f 276 miljoen, welk bedrag voor het loopende jaar waarschijnlijk niet lager zal zijn. En dan laten we nog geheel buiten beschouwing de zuiver particuliere weldadigheid en hetgeen ons volk rechtstreeks of indirect opbrengt voor landbouwsteun e. d.

U ziet dus, dat de druk, welke de steunuitgaven (afgezien nog van den landbouwsteun) op onze bevolking legt, ondragelijk hoog is. Dat realiseert men zich niet altijd. En daarom is het goed op deze dingen telkens te wijzen.

3. De C. D. U. gaat, met name bij het bepleiten van staatspensioen uit van een zuiver socialistische (om niet te zeggen: communistische) maatschappijopvatting. De ingezetenen, zijn, volgens de socialistische theorie, eigenlijk niet in dienst van een patroon maar in dienst van

de gemeenschap. De gemeenschap is derhalve voor hen verantwoordelijk. Zijn zij om welke reden ook noodlijdend, dan behoort de gemeenschap voor hen te zorgen.

Deze theorie wordt van a. r. zijde verworpen. Ze is trouwens in strijd met de werkelijkheid. De arbeiders (om nu maar bij deze volkgroep te blijven) zijn niet in dienst van de gemeenschap, doch zijn in dienst van een bepaald bedrijf. Dat bedrijf heeft voor hen te zorgen. En wanneer zij behoorlijk hun werk doen, rust op het bedrijf de plicht om zoodanige voorzieningen te treffen, dat de tot het bedrijf behorende arbeiders ook in geval van ouderdom bestaansmiddelen hebben.

Wat is dan de taak van de Overheid? De taak van de Overheid is niet om de taak van het bedrijfsleven over te nemen, doch om maatregelen te nemen, teneinde te waarborgen, dat de bedrijven, binnen de grens van het mogelijke, hun verplichtingen ten opzichte van de arbeiders op een behoorlijke wijze nakomen. Wanneer de Overheid het standpunt van de C. D. U. aanvaardt, handelt zij o. i. in hooge mate onrechtvaardig.

Onrechtvaardig vooreerst ten opzichte van de burgerij in het algemeen. Die burgerij wordt via de staatskas aansprakelijk gesteld voor datgene, waarin tot de bedrijven behorende personen, zij het ook wellicht buiten hun schuld, te kort schieten. Inplaats dat men zorgt, dat degenen op wie de moreele verplichting rust ouderdomsvoorzieningen te treffen, die verplichting ook metterdaad nakomen, wordt de gansche burgerij, onder wie er velen zijn, die in moeilijker omstandigheden verkeerden dan de bevoorrechte pensioentrekkers, via den fiscus, voor de tekortkomingen van de bedrijven aansprakelijk gesteld.

Onrechtvaardig is een dergelijke opvatting van de overheidstaak ook met betrekking tot de arbeiders, en wel in tweeërlei opzicht. Vooreerst in dezen zin, dat een algemeen staatspensioen zoo ondragelijke lasten legt op het staatsbudget dat het recht op ouderdomsrente van de arbeiders, voor wie premie is betaald, ernstig gevaar loopt, terwijl een zoo zware druk op de belastingbetalers, met name op de bedrijven, moet worden gelegd, dat de ontwikkeling van het normale bedrijfsleven ernstig wordt geschaad en de economische toekomst van de arbeidersbevolking in ernstige mate wordt benadeeld. Maar ook rechtvaardig in dien zin, dat door het toekennen van een algemeen staatspensioen velen, die krachtens hun prestatie geenszins moreele aanspraak kunnen doen gelden op een uitkeering bij ouderdom, toch door middel van de Overheid en ten laste van meer verdienstelijke arbeiders aan een uitkeering worden geholpen. Wij denken aan talrijke personen, ook onder de arbeidersbevolking, die door persoonlijke eigenschappen, luiheid, verkwisting, ongeschiktheid e. d. niet in het minst een moreele aanspraak kunnen doen gelden op een voorziening gelijk de C. D. U. voorstaat.

Ten slotte is deze opvatting van de C. D. U. ook met het oog op de moreele gevolgen van de toepassing daarvan in de praktijk onaan-

vaardbaar. Men behoeft toch niet lang te betoogen om aannemelijk te maken, dat het vooruitzicht van een staatspensioen ten gunste van ieder, die in noodlijdenden toestand geraakt is, onverschillig de vraag, of hij dit al dan niet aan zich zelf te wijten heeft, in hooge mate schadelijk moet zijn voor den arbeidzinn, de spaarzaamheid, de energie om vooruit te komen en voor tal van andere factoren, welke onmisbaar zijn voor een behoorlijke ontwikkeling van het maatschappelijk en economische leven.

Wanneer men dan ook de opvatting van de C. D. U. aanvaardt en dus in de praktijk zoekt te verwerkelijken, moet men wel bedenken, waartoe dat alles leiden zal. Wanneer men *a* gezegd heeft, zal men ook *b* moeten zeggen; of anders uitgedrukt: wanneer men een overheids-politiek aanvaardt, welke, gelijk wij aantoonde, de natuurlijke en zedelijke factoren, welke waarborg zijn voor maatschappelijke en economische vooruitgang, vernietigt, zal de conseqwentie moeten wezen hetzij een maatschappelijke chaos, hetzij het aanvaarden van een onbeteugelden overheidsdwang, waardoor de werking van deze natuurlijke en zedelijke factoren wordt vervangen.

De politiek van de C. D. U. treedt op met de pretentie van christelijk. Doch in haar doorwerking is ze niet christelijk maar communistisch. Ze vernietigt de zedelijke waarden in de maatschappij en stuurt aan op den communistischen dwangstaat. N.

3. VRAAG:

Bij de in 1935 gehouden gemeenteraadsverkiezingen heeft zich alhier het geval voorgedaan, dat een candidaat met voorkeurstemmen gekozen werd, hoewel hij om verschillende redenen juist op zijn verzoek niet op een kansbiedende plaats van de lijst was gezet. Zulks als gevolg van een actie, daags vóór de verkiezingen. Ondanks zijn uitdrukkelijke verklaring, dat hij zich bij eventueele verkiezing niet beschikbaar zou stellen, heeft bedoelde candidaat zich toen toch zijn benoeming laten welgevallen.

Op welke wijze kunnen we nu dergelijke verkiezingen met voorkeurstemmen tegengaan. Kunnen we te dien einde bepalingen in het reglement der kiesvereniging opnemen? Of is het beter, alle candidaten een verklaring te laten onderteekenen, dat zij zich een eventueele verkiezing bij voorkeurstemmen niet zullen laten welgevallen?

ANTWOORD:

Het gaat hier blijkbaar over een tweetal middelen, strekkend om ongewenschte praktijken bij de propaganda voor de gemeenteraadsverkiezingen den kop in te drukken. En wel ten eerste het laten afleggen van een verklaring door de kandidaten, dat zij bij eventueele verkiezing door middel van voorkeurstemmen het mandaat niet zullen aanvaarden; en ten tweede wijziging of aanvulling van het reglement der kiesvereniging met het oog op ongewenschte praktijken.

Wat betreft het eerste middel merken wij op, dat blijkens hetgeen wordt medegedeeld, dit middel al dadelijk gefaald heeft bij de vorige raadsverkiezing, toen zich een bij uitstek goede gelegenheid voordeed om de bruikbaarheid van dit middel aan de praktijk te toetsen. Reeds op dien grond staan wij zeer sceptisch tegenover dit middel. Bovendien vreezen wij, dat men, wanneer men zal trachten dergelijke verklaringen van kandidaten te verkrijgen en hen bij verkiezing met voorkeur stemmen zal bewegen zich aan hun verklaring te houden, in de praktijk moeilijkheden zal ondervinden, welke de vraag oproepen, of eigenlijk het middel nog niet veel erger is dan de kwaal.

Bovendien achten wij dit middel uit wettelijk oogpunt niet geheel zonder bezwaar.

De Kieswet heeft nu eenmaal het instituut der voorkeurstemmen aanvaard. Weliswaar hebben de voorkeurstemmen niet veel waarde, omdat het grootst aantal stemmen alleen de rangorde der lijst kan verbreken, voorzover de kandidaten meer voorkeurstemmen hebben dan de helft van den lijstkiesdeeler (d. i. het aantal stemmen van de lijst gedeeld door het aantal toegekende zetels) bedraagt. Maar ze hebben dan toch waarde. De kiezers hebben dus tot op zekere hoogte het recht — al mag dit dan ook practisch een niet veel beteekenend recht zijn — door middel van hun stembiljet de volgorde van de verkiezing te regelen.

Eischt nu de kiesvereniging van de kandidaten, dat zij bij verkiezing door middel van voorkeurstemmen hun mandaat zullen neerleggen, dan wordt — aangenomen dat de kandidaten dien eisch accepteren en er zich aan houden — dit recht der kiezers feitelijk geannuleerd en dus in strijd met den geest der wet gehandeld.

Strekt die eisch zich slechts uit tot het beschikbaar stellen van het mandaat ingeval met zijn medewerking illegale propaganda is gevoerd, dan gaat de aantasting van het recht der kiezers niet zoo ver als bij een verplicht prijsgeven van den zetel zonder meer; doch ook dan wordt op dit recht toch inbreuk gemaakt, inzover de kiesvereniging als beslissende instantie geschoven wordt tusschen de kiezers en de bij voorkeurstemmen gekozen kandidaten.

Wat betreft het tweede middel, wijziging of aanvulling van het regle-

ment der kiesvereniging, merken wij op, dat een dergelijke reglements-wijziging of aanvulling vermoedelijk niet noodzakelijk is.

In den regel bevatten de reglementen der a.r. kiesverenigingen een voorschrift inzake het royeeren van leden. En een dergelijk voorschrift behelst dan doorgaans de bepaling, dat het lidmaatschap der vereniging teloor gaat door een besluit der vergadering, indien deze van oordeel is, dat een lid door woorden of daden het streven der kiesvereniging tegenwerkt.

Ontbreekt in het reglement uwer kiesvereniging een dergelijke bepaling, dan zou deze alsnog kunnen worden opgenomen. Doch indien deze bepaling reeds in het reglement voorkomt, lijkt reglemenswijziging of aanvulling overbodig, omdat o.i. een dergelijke bepaling aan de kiesvereniging het recht geeft om te royeeren een lid, dat deelneemt aan propaganda ten behoeve van het uitbrengen van voorkeurstemmen in strijd met het besluit van de kiesvereniging om te stemmen op nummer één van de lijst.

Men meene intusschen niet, dat men door een dergelijk voorschrift, desnoods nog wat nader uitgewerkt en gepreciseerd, alle moeilijkheden kan voorkomen. Want in den regel zijn het niet de leden der kiesvereniging, die in strijd met het besluit van de kiesvereniging een actie voeren of bevorderen, maar zijn het personen staande buiten de kiesvereniging. En zelfs als leden van de kiesvereniging bij een dergelijke actie betrokken zijn, zullen ze gewoonlijk wel zorgdragen, dat zij zich niet openlijk compromitteeren en de kiesvereniging derhalve geen vat op hen krijgt.

Derhalve moet men van middelen, als bedoeld, niet al te veel verwachten. Ten slotte komt het niet aan op verklaringen of reglements-bepalingen, maar op een *juist beleid*.

Ook door juist beleid kunnen niet *alle* moeilijkheden worden voorkomen. Er zijn, gelijk in de praktijk der gemeenteverkiezingen bij herhaling blijkt, maar al te vaak persoonlijke factoren in het spel, welke aan het beste beleid toch een struikelblok in den weg leggen. Maar, hoe dit ook moge zijn, aangenomen mag toch dat, wanneer het beleid van het bestuur goed is en algemeene instemming vindt bij de kiesvereniging, dergelijke onregelmatigheden slechts een incidenteel en voorbijgaand karakter zullen hebben en niet in staat zullen zijn om op den duur een desorganiseerenden invloed op de plaatselijke a.r. partij te oefenen.

De vraag is nu echter: welke eischen mogen en moeten aan het beleid bij de candidaatsstelling worden gesteld?

Een volledig beantwoorden van die vraag, zou te veel ruimte vorderen. Daarom volstaan we met te wijzen op twee gezichtspunten, welke bij de candidaatsstelling moeten worden in het oog gevat.

Vooreerst de wenschelijkheid om menschen in den Raad te brengen,

die niet alleen door hun a. r. overtuiging, maar ook door bekwaamheid, zaakkundigheid en ijver geacht kunnen worden goede vertegenwoordigers te zijn.

Daarnevens moet gelet worden op den wensch van de kiezers. De kiezers moeten ten slotte den candidaat in den Raad brengen. En het bestuur van de kiesvereniging mag, evenmin als de kiesvereniging zelf, de gevoelens der kiezers, ook voor zoover ze geen lid van de kiesvereniging zijn, als een te verwaarloozen faktor ter zijde stellen.

Op *beide* elementen behoort te worden acht geslagen. Dat is in de praktijk allesbehalve gemakkelijk. En dientengevolge worden er, wanneer men zich met de candidaatstelling bezig houdt, fouten gemaakt. Fouten, die zich in de praktijk wreken. En het is wenschelijk, dat men als bestuur van de kiesvereniging of van een andere partij-instantie op die fouten let en daaruit leering trekt met het oog op de toekomst.

Nu is het niet verkeerd, dat de kiesvereniging ook advies geeft met betrekking tot de propaganda, b.v. om te stemmen op nummer één van de lijst, en derhalve de propaganda te richten op een zooveel mogelijk stemmen op nummer één. Dit kan eisch zijn van een goede leiding.

Doch anderzijds is het gewenscht wel te bedenken, dat het uitbrengen van voorkeurstemmen kan zijn een openlijke demonstratie van het feit, dat de kiesvereniging de gevoelens, welke er onder de kiezers leven, niet voldoende tot hun recht heeft doen komen bij de candidaatstelling. De voorkeurstemmen vervullen tot op zekere hoogte de rol van correctief.

Natuurlijk zien we niet voorbij, dat de voorkeur-stemmen vaak niet buiten verband staan met bepaalde propaganda-acties. Doch gewoonlijk staat de zaak toch niet zoo, dat men kan zeggen, dat de voorkeurstemmen *uitsluitend* aan een bepaalde propagande-actie te danken zijn. In den regel slaagt een propaganda-actie in hoofdzaak daarom, dat ze gedragen wordt door de gevoelens van een belangrijk deel der kiezers. En het is van belang, dat het bestuur van de kiesvereniging daaraan aandacht schenkt.

Wanneer wij nu de zaak aldus stellen, is het duidelijk, dat er wel eenig bezwaar rijst tegen pogingen, die er op gericht zijn om door organisatorische maatregelen het uitbrengen van voorkeurstemmen te voorkomen. Men moet met zulke maatregelen voorzichtig zijn. Juist is, dat men zeer ernstige excessen door toepassing van een royementsbepaling wraakt. Maar verder moet men, dunkt ons, niet gaan. Laat men de oplossing vooral zoeken in een zoodanige candidaatsstelling bij de volgende gemeenteraadsverkiezing, dat aan het uitbrengen van voorkeurstemmen de pas wordt afgesneden.

M. TULLIUS CICERO OVER DEN STAAT

DOOR

DR. K. SPREY.

MARCUS TULLIUS CICERO werd in 106 v. Chr. geboren te Arpinum, een landstad ongeveer 100 K. M. ten Zuiden van Rome, uit welgestelde ouders. Ondanks het feit, dat zijn familie niet behoorde tot de z.g. *nobiles*, de regeerende aristocratie, wist hij door zijn groote gaven als redenaar en den invloed, dien hij zich als advocaat verwierf, zich den toegang te openen tot de regeeringsambten. In 63 v. Chr. bereikte hij het hoogste ambt, het consulaat; sinds een menschenleeftijd was het niet meer te Rome voorgekomen, dat een niet-adellijke, een *homo novus* (nieuw man) zeiden de Romeinen, deze hoogste waardigheid had bekleed. Tijdens zijn consulaat gelukte het hem met groote energie en bekwaamheid een gevaarlijke samenzwering, onder een zekeren CATILINA, te onderdrukken. Dit succes maakte hem tot een van de leiders van den Romeinschen Senaat, de machtige regeerende vergadering van Rome, en speciaal tot den woordvoerder van hen, die in de crisis, die de Romeinsche staat toen doormaakte, door orde, eendracht en legaliteit de oude republiek wilden bewaren en herstellen. Het bracht hem tevens in conflict met de afwijkende machten, die Rome zochten te overheerschen.

Immers de tijd van CICERO, de laatste eeuw voor Chr., was voor de Romeinsche republiek een tijdperk van voortdurende staatkundige gisting, die meerdere malen zelfs tot burgeroorlog voerde. De republiek, die sinds de derde eeuw v. Chr. zich had opgeworpen tot meesteres van de geheele antieke wereld rondom de Middellandsche Zee, was tot die macht en grootheid gekomen onder leiding van een regentengroep, die zijn middenpunt en orgaan vond in den Senaat, den Staatsraad, waarin alle oud-magistraten zitting ont-

vingen en waarin dus als het ware alle staatkundige ervaring van Rome was opgehoopt. De volksvergadering placht de senaatsadviezen te volgen; de magistraat, slechts voor een jaar gekozen, kon niet opwegen tegen den steeds blijvenden senaat. Doch leiding van den Staat door zulk een vrij talrijke vergadering was slechts mogelijk wanneer althans de groote meerderheid zich liet leiden door dezelfde opvattingen omtrent vaderland, eer en plicht. En inderdaad had eeuwenlang een hechte traditie de Romeinsche regeerders saamgebonden en bij voortdurende wisseling van personen continuïteit en eenheid mogelijk gemaakt. Doch de uitbreiding van de Romeinsche republiek tot wereldrijk bracht talloze problemen mede, waartegenover deze overgeleverde routine geheel vreemd stond; bovendien echter leerden de leidende kringen van Rome de Grieksche filosofie kennen en bewonderen, die tegenover de traditie zeer verlicht en critisch stond; zooals in later eeuwen de Fransche rationalistische verlichting Europa overstroomde en de traditie alom loswrikte.

Sinds het optreden der GRACCHI (133—121) streefde een machtige partij, de z.g. populares, naar hervormingen, vooral op sociaal gebied, die zij wilden verwerklijken door aan vertrouwenslieden des volks uitgebreide volmachten toe te kennen. Van 88—81 was het tot fellen burgeroorlog gekomen, waarin de conservatieven, de senaatspartij, door den generaal SULLA, de overwinning hadden behaald. Doch na SULLA'S dood had het herstelde senaatregiem desondanks steeds weer te kampen met volksleiders en generaals, die de staatsleiding wilden overnemen. In 60 v. Chr. sloten drie van de machtigsten zich aaneen tot het z.g. Eerste Driemanschap: POMPEJUS, CRASSUS en CAESAR, die door hun invloed op leger en volk de wettige regeering geheel naar hun wil wisten te dwingen.

CICERO, die het senaatsgezag zoo juist tegenover CATILINA met geweld had gehandhaafd, gold (en terecht) als een verklaard tegenstander van dit streven naar persoonlijk autocratische, terwijl hij door de macht van zijn woord een factor van beteekenis was in volksvergadering en senaat.

Daarom bewerkten de machthebbers in 58 v. Chr. zijn verbanning, en, hoewel hij na anderhalf jaar teruggeroepen en in eere hersteld werd, zag hij zich gedwongen van actieve oppositie af te zien. Toen in 49 de beide heerschers (CRASSUS was intusschen ge-

sneuveld tegen de Parthen) met elkander in conflict kwamen, koos hij aarzelend en zonder geestdrift de partij van POMPEJUS, die zich met den senaat had verzoend en hem de minst gevaarlijke toescheen. Na diens nederlaag en dood verzoende hij zich met CAESAR en leefde voor zijn studie en schrijversarbeid, tot de vermoording van CAESAR (15 Maart 44) hem nog eenmaal in de actieve politiek terugbracht. Tegen den generaal ANTONIUS, die zich opwierp tot erfgenaam van CAESARS macht, verzette hij zich ten felste. Doch tevergeefs; want toen andermaal drie veldheeren, ANTONIUS, LEPIDUS en OCTAVIANUS (de latere keizer AUGUSTUS), zich verbonden, kon de senaatspartij niet langer weerstand bieden. Rome werd bezet en alle tegenstanders van de Driemannen vogelvrij verklaard. Onder hen behoorde ook CICERO; hij werd op zijn vlucht achterhaald en gedood. Hij had gestreden voor een verloren zaak: de Romeinsche republiek was voorgoed voorbij.

Over zijn persoon en werk is in den loop der tijden zeer verschillend geoordeeld: nu eens verheven tot een der helden van den geest, dan weer, vooral in moderne tijden, verguisd als laf, oppervlakkig en onreëel. Het is merkwaardig in een zeer recent Duitsch werk als in een adem te lezen, dat hij de „moed en werkelijkheidszin miste om zich te voegen naar nieuwe, zij het hem persoonlijk tegenstaande toestanden” en tegelijk, dat dat „illusionisme” hem een veel grooter invloed en werking in de historie heeft gegeven, dan hij als succesvol senator ooit zou hebben kunnen verwerven. We zouden deze ietwat duistere opmerking wellicht ook zoo kunnen formuleeren: dat hij juist omdat hij zijn principes nooit heeft verloochend meer dan voorbijgaanden invloed heeft kunnen verwerven.

Want in de jaren, dat hij verdrongen was van het terrein der actieve politiek, die hij als zijn levensroeping beschouwde, en hij zich schikken moest naar den wil van de Driemannen, had CICERO, met het uitgesproken doel om dan in theorie te strijden voor zijn idealen, die in de practijk geen plaats meer vonden, de pen gegrepen om te appelleeren op de jeugd en de toekomst, en zijn opvattingen, die eigen keus en Grieksche leermeesters hem gegeven hadden, in zijn onnavolgbaar latijn zijn medeburgers (en vele latere geslachten) voorgelegd.

Over rhetorica, literatuur, staat en recht, filosofie in alle toen erkende onderdeelen, handelt een reeks van geschriften, die

hij tot vlak voor zijn dood voortzette. Het zijn geen zelfstandige studiewerken, doch referaten van wat zijn boeken hem hadden geleerd. Die echter toch wel een helder (en hoog) denkbeeld geven van de veelzijdige cultuur, die hij zich eigen had gemaakt. Men critiseert, en veelszins terecht, onzelfstandigheid, oppervlakkigheid, inconsequenties, in dat werk, doch wanneer we het geheel overzien is er toch wel een eenheid, die deze veelheid tot een indrukwekkend levenswerk maakt: het is het streven een synthese tot stand te brengen tusschen de twee machten, die zijn tijd en zijn leven beheerschen: de Staat van Rome en de Philosophie, de wetenschappelijke cultuur, van HELLAS. Hij wilde geen Griek worden, doch evenmin enkel Romein blijven: hij wilde zich en zijn volk opvoeden tot een hooger plan.

En dan schaadt het niet aan onze waardeering, dat het twee onvereenigbare grootheden waren, die hij trachtte saam te smelten. Is het niet het probleem, waarmede tot op heden „Europeesche” cultuur worstelt: hoe de waarden van eigen natie vereenigd kunnen worden met een bovenationale cultuur?

En tevens is hij het prototype van een geslacht, dat eveneens tot op heden is blijven bestaan, den intellectueel, die zonder vakman te zijn zich inspant om een oordeel te hebben en een overzicht over alle factoren, die het leven om hem heen beheerschen.

Het zijn deze zelfde principes, die hem beletten een succesvol, gelijkgeschakeld dignitaris te worden, die hem zijn Europeesche beteekenis in de geschiedenis geven; die hem tevens tot een aanstoot maken voor alle radicalen van weerszijden, die zich aan zijn streven naar synthese als een zwakheid moeten ergeren.

Tegen dezen achtergrond moeten we ook zien de beide werken, die opzettelijk den Staat behandelen: De Re Publica en De Legibus. Beide geschreven ongeveer tusschen 54 en 50 v. Chr.

Een groote moeilijkheid hierbij is, dat van De Rep., dat 6 boeken heeft geteld, alleen de eerste twee vrij volledig, de laatste vier slechts fragmentarisch zijn overgeleverd, terwijl van De Leg., dat een voortzetting en toepassing van het eerstgenoemde werk bedoelt te zijn, slechts de eerste drie boeken over zijn. Het is dus noodzakelijk het geheel uit de overblijfselen te reconstrueeren, waarbij op vele, en soms zeer gewichtige, punten geen eenstemmigheid tot nu toe is bereikt. Het spreekt vanzelf, dat hier op deze

kwesties niet kan worden ingegaan: wij trachten slechts de hoofdlijnen te trekken.

Het boek is geschreven in dialogvorm. In De Rep. bespreekt een gezelschap van vooraanstaande staatslieden de toestanden van Rome; waarbij het (gefigeerd) gesprek gedacht wordt omstreeks 130 v. Chr. In De Leg. spreekt CICERO zelf.

In het eerste boek van De Rep. betoogt SCIPIO, de hoofdpersoon, in aansluiting aan Grieksche theorieën (vooral den Stoicynschen filosoofh PANAEIUS) dat de staat een *rechtsinstituut* is. Zoolang een regeering het recht handhaaft, is, onverschillig haar vorm, haar bestuur dragelijk. Toch echter is de vorm niet onverschillig; de eene staatsvorm is doelmatiger dan de andere. Er zijn drie z.g. enkelvoudige vormen: monarchie, aristocratie en democratie.

Elk van deze typen steunt op een *van nature* gegeven rechtsgrond. Het is een onmiskenbaar feit, dat zwakken en kinderen een enkelen leider begeeren en liefhebben, en zoo is in oude tijden het koningschap gegroeid uit den eerbied en de liefde der onderdanen. Evenzeer juist is echter, dat een schare van ouderen, wijzen, sterkeren en machtigen recht heeft op den hun toekomenden invloed; hierop nu rust de aristocratie. Doch recht, dat geen recht voor allen is, is geen recht, betoogen terecht de democraten en eischen zoo voor allen gelijk recht.

De kans echter, dat een regeerende volksmassa zich aan het recht en niet aan belang of voordeel houden zal, is de geringste. Bovendien is het onrechtvaardig aan ongelijken gelijk recht te geven. De aristocratie is juister, doch lijdt aan het euvel, dat de regeerende regenten, zelfs indien zij het recht willen handhaven, zelf uitmaken, wie waardig is tot hun kring te worden gerekend. Zien we naar de natuur, dan is het koningschap ongetwijfeld het meest te verkiezen; immers overal blijkt dat leiding die werkelijk leiding is, niet gesplitst kan worden.

Zoo is dan onder de drie enkelvoudige vormen het koningschap de beste. Doch al deze vormen gezamenlijk staan bloot aan het gevaar, dat de regeering het recht loslaat, niet meer voor het gemeene best, doch door eigenbelang zich laat leiden. Dan onttaardt koningschap tot tyrannie, aristocratie tot cliqueregeering, democratie tot heerschappij van het gepeupel en zijn leiders, de demagogen.

Zelfs laat zich, op het voetspoor van den Griekschen historicus POLYBIUS een regelmatige volgorde opstellen, hoe door ontaarding de enkelvoudige vormen elkander opvolgen in een noodlottigen kringloop.

De eenige mogelijkheid dezen kring te doorbreken bestaat daar, waar in de z.g. gemengde Staatsregeling datgene wat in de enkelvoudige juist was, wordt vereenigd, waar een „koninklijk deel”, een „aristocratisch deel” en een „democratisch deel” ieder de hem toekomende macht en invloed ontvangt, en allen door de handhaving van eigen recht elkander binnen de perken en in evenwicht houden.

Na deze theoretische overwegingen van het eerste boek betoogt CICERO in het tweede, dat deze gemengde staatsregeling in Rome metterdaad door de wijsheid der voorvaderen is tot stand gebracht. Wel herhaalt hij, dat hij algemeene regelen wil geven, doch metterdaad beperkt zich het veld van zijn belangstelling tot Rome; en steeds weer blijkt, dat niet afgetrokken wetenschap, doch het verband met de problemen van zijn eigen tijd het is dat hem leidt bij zijn schrijven.

Rome dan is aanvankelijk door koningen geregeerd, doch door koningen die door het volk werden gekozen en die naast zich den Raad der Ouden, den Senaat, stelden. Die dus al in principe de res publica mixta inleidden. Doch de laatste onder hen, TARQUINIUS SUPERBUS, ontaardde tot een tyran en werd met geweld verdreven. Daar bleek, dat de macht van één levenslangen koning toch noch te sterk was en de andere deelen zou kunnen overheerschen. Deze werd daarom afgeschapt en vervangen door de magistratuur, die wel het koninklijk principe blijft vertegenwoordigen (het imperium), doch beperkt is in ambtsduur en door meer dan een persoon wordt gedragen. In de Legibus formuleert hij hetzelfde met de woorden: het Romeinsche Volk gehoorzaamt wel aan de Wetten, doch nimmer meer aan een Persoon.

Deze welgebalanceerde staat was het dan, die de kracht vond om het bestaande Wereldrijk te stichten, en de verstoring van dit evenwicht is de oorzaak van het feit, dat op het oogenblik de grondvesten van Rome schijnen te wankelen.

Tot nu toe konden we een, wel door lacunes onderbroken, doch in hoofdzaak samenhangenden tekst volgen. Van het derde boek zijn

slechts zooveel fragmenten over, dat het met moeite gelukt de hoofdlijn aan de discussie te reconstrueeren.

Opgemerkt wordt, dat tot nu toe is uitgegaan van de gedachte, dat Recht en Rechtvaardigheid, die ieder het zijne geeft, de basis is van den Staat, terwijl toch deze stelling door velen wordt betwijfeld. Zij meenen, dat niet recht, doch macht, baatzucht en belang de grondslagen van de staten zijn. Ook de gemengde vorm is een compromis, waarin gegeven wordt, wat men vreest toch niet te zullen behouden. Niet recht, doch vrees en argwaan zijn er de grond van. Als Rome werkelijk het recht had willen dienen en ieder het zijne had willen laten behouden, ware het een dorp van leemen hutten in plaats van een marmeren wereldstad.

CICERO bestreed, zooveel is uit de fragmenten duidelijk, deze gedachten ten felste en verklaart ze ten slotte weerlegd. De Kerkvaders, die het geheel nog gelezen hebben en die den Romeinschen staat niet bewonderden en liefhadden, als CICERO, waren van een andere meening. LACTANTIUS zegt, dat CICERO om de feiten heenredeneert. En het is wel zoo, dat vooral het feit van Rome's op geweld gegronde wereldheerschappij door CICERO niet zoo wordt geïnterpreteerd als het was, doch zooals hij meende, dat het behoorde te zijn. Dan, uit de fragmenten is toch nog wel duidelijk, dat hij zich in beginsel niet bepaalde tot goedpraten, maar dat een principieel verschil aanwezig is. De stelling van de tegenpartij was, dat het positieve recht het resultaat is van schikkingen en bepalingen voortgekomen uit eigenbelang, hebzucht en vrees. Zoo is ook de Staat ontstaan. Rechtvaardigheid, zoo ze al bestaat, heeft hier niets mee te maken. CICERO nu gaat uit van definitie van Recht, die het betoog van zijn tegenpartij van meet af niet weerlegt, doch ontkent.

Hij meent dat zulk een opvatting den mensch en den staat stempelt tot een roofdier en roofinstituut . . . wat zij niet zijn. Zoo zou een mensch en een staat niet kunnen leven of bestaan; wie het getracht hebben zijn aan hun eigen leer ten gronde gegaan. Daarom moet worden uitgegaan van het feit, dat het recht ligt in de natuur van den mensch, die wel verschillende vormen kan voortbrengen, die tijdelijk het recht kan loochenen, maar het niet kan afschaffen. Die voor de geldigheid van het positieve recht zich steeds weer zal moeten beroepen op dat recht, dat van nature in

ieder is. Ook Rome is, zegt hij, met meer patriotisme dan historischen werkelijkheidszin, groot geworden door dat het rechtmatige belangen verdedigde en zijn onderdanen slechts de vrijheid om kwaad te doen heeft ontnomen, in hun eigen belang.

Het betoog van boek IV, V en VI is geheel verloren. Duidelijk is slechts dat hij gesproken heeft over den idealen Staatsman. Want, herhaalt hij in *De Legibus*, ook de beste staatsvorm faalt, wanneer de leiding te kort schiet.

Bewaard is slechts het slot, de Droom van SCIPIO. SCIPIO vertelt daar, dat hij in den droom door zijn oudoom, den grooten SCIPIO AFRICANUS, werd medegevoerd naar den Hemel; hoe hij van daaruit, van uit de plaats bestemd voor hen, die hun taak op aarde wel hadden volbracht, den bouw en grootheid van den Kosmos heeft mogen gadeslaan. Daar aanschouwde hij de betrekkelijkheid en geringheid van alle aardsche glorie en macht tegenover de wereldruimte en eeuwigheid. Niet om die aardsche roem en heerlijkheid dus, doch alleen om de deugd op zichzelf heeft de ware wijze zich in te spannen op aarde, niet om loon, doch uit plicht.

De theoretische grondslagen in het werk *De Rep.* gelegd, heeft CICERO met het oog op eigen tijd ook concreet willen uitwerken in het werk *De Legibus*. In het eerste boek wordt daar de verbinding gelegd tusschen de theorie en de praktijk. De auteur vat de kern van zijn betoog, dat het recht den menschen van nature eigen is en hen, boven alle schepselen verbindt met de goden, nog eenmaal samen.

Dat is tenslotte toch de communis opinio van alle weldenkenden, zoowel in de historie als in de wetenschap. Op dit recht moet het positieve recht gegrond zijn en de hoofdlijnen van dit natuurrecht staan toch wel vast. Wanneer het positieve recht deze basis verlaat, is het geen recht meer, doch enkel dwang, waaraan de mensch zich kan onttrekken, ja waartegen hij zich soms moet verzetten.

In het tweede en derde boek dan doet hij een hoogst interessante poging tot de opstelling van zulk een code van wetten voor Rome. Daar nu eenmaal de staatsregeling van Rome gelijk is aan den door de theorie geëischten idealen vorm, is het niet verwonderlijk, dat deze wetten van de Romeinsche niet veel verschillen.

Er zijn wel afwijkingen, die duidelijk te kennen geven, waar naar CICERO'S meening de staat der vaderen door het huidig geslacht verlaten is, en voor zijn eigen politieke idealen zijn deze afwijkingen juist van buitengewoon belang. Ik ga ze hier echter voorbij, om na dit zeer summier overzicht, eenige meer algemeene opmerkingen te maken over het uiteengezette stelsel en over CICERO'S poging als zoodanig.

We beginnen op te merken, dat dit werk, en dat niet alleen door zijn litterairen vorm, wel zeer sterk verschilt van wat we heden in een boek over Algemeene Staatsleer verwachten te vinden. Vragen naar het wezen en den drager van de Souvereiniteit, de verhouding van Staat en Burger, de verhouding tot andere staten, de status van afhankelijke gemeenschappen en dergelijke zal men er tevergeefs in zoeken, terwijl CICERO dergelijke beschouwingen bij zijn Grieksche leermeesters, vooral uit de school van ARISTOTELES toch wel had kunnen vinden en hoewel zijn stof medebrengt, dat hij van tijd tot tijd dergelijke onderwerpen moet aanraken. Boven zeiden we al, dat CICERO eigenlijk alleen Rome op het oog heeft; en zijn algemeene beschouwingen betreffen dan ook niet de velerlei vormen, die het antieke staatsleven kende en de mogelijkheden, die de antieke filosofie had besproken, maar dienen van den beginne alleen om de voortreffelijkheid, ja volmaaktheid van Rome's staatsbestel te bewijzen. Maar desondanks vinden we ook niet een systematische uiteenzetting over den bouw van den Romeinschen staat, zooals ze in een moderne Romeinsche staatsleer besproken zouden worden; geen hoofdstukken over Imperium, Volksrechten, Senaat, Magistraat, Libertas en derg.

Ook deze zaken worden natuurlijk uit den aard der zaak telkens ter sprake gebracht, maar, tot onze groote teleurstelling, die juist hierover een ingewijde als CICERO gaarne hadden gehoord, nergens opzettelijk besproken en gedefinieerd. Want CICERO schrijft niet voor ons, en wil niet zijn niet-ingewijde medeburgers den bouw van den Romeinschen staat uiteenzetten. Hij onderstelt een publiek, dat met deze zaken van nabij bekend is, een regentmilieu, dat met de Romeinsche practijk ten volle is vertrouwd. Voor hen (en voor zichzelf) zoekt hij een *maatstaf*, die hen in die dagelijksche practijk zal moeten leiden. Later in zijn brieven beroept hij zich om zijn houding in de politiek te verklaren zelf op

de hier gegeven principia. Het is een beginselprogram, dat voor ons het bevreedende heeft, dat het het ideaal met volstrekt conservatisme, zelfs reactionair, in het verleden legt. En toch een mentaliteit, die juist voor Nederlanders wel te begrijpen is, die eenmaal hun staat vestigden op het besluit om de vrijheden des volks en de privilegien van den Lande te bewaren.

Dat de Romeinsche staat de beste, ja zelfs onverbeterlijk is, is voor CICERO de stelling, die voor hem van den beginne af vast staat, wanneer hij ziet op het geweldige succes, dat deze staat heeft behaald. Doch deze historische constateering is hem, in den ban van het rationalistisch-Grieksche denken, niet voldoende. Hij tracht ze op redelijke gronden te *bewijzen*, om zoo, wanneer de redelijkheid dwingend is bewezen, dien staatsvorm onaantastbaar te maken. Immers wanneer Rome den van nature juiststen vorm reeds in het verleden had gevestigd, kan verandering slechts verval en ontaarding beteekenen. Tegelijk wanneer dit ideale beeld maar zuiver wordt geteekend, zal ook zonder verder opzettelijk betoog duidelijk zijn, waar de tegenwoordige orde van de oude afwijkt en welke veranderingen moeten worden aangebracht om den juiststen toestand te herstellen.

Zoo heeft dit schijnbaar wereldvreemde program een zeer actueele politieke beteekenis, en oefende het zonder woorden critiek op de toestanden van het oogenblik. Niet voor niets wordt met zooveel nadruk geconstateerd, dat het koninklijk element in den staat niet alleen noodig, doch het meest noodig is, daar immers het koningschap tot het beste van de enkelvoudige typen wordt verklaard. CICERO komt op voor een krachtig centraal gezag, in den tijd, dat dit centraal gezag vrijwel tot machteloosheid was vervallen door de particuliere autocratische positie van mannen als CAESAR en POMPEJUS, die als ware „oorlogsheeren” het gezag te Rome trotseerden en naar hun wil dwongen. Wij allen weten, dat na enkele jaren een van deze machthebbers, CAESAR, zich tot heer van het Rijk heeft opgeworpen. Toen was inderdaad een krachtig centraal bewind hersteld. Doch ten koste van de Vrijheid. De vrijheid, die juist daarin bestaat, dat de Romein aan de Wet, en niet aan een man gehoorzaamt; wat beteekent, dat er waarborgen zijn moeten tegen machtsmisbruik ook van de regeering, tegen optreden van een eventueelen tyran. Deze waarborgen nu

bestaan alleen door de verantwoordelijkheid, die beperkte ambtsduur en collegialiteit met zich medebrengen,

Terwijl zoo het schijnbaar geheel in het verleden liggend systeem van CICERO toch wel zeer actieve en actueele consequenties blijkt mede te brengen voor zijn eigen tijd — (en misschien ook wel andere tijden) — is het tegelijk een aanschouwelijke les voor een gevaar, dat elke constructie bedreigt, die uit de historie een norm wil trekken van principieele beteekenis, het gevaar van de verabsoluteering van het eenmaal gewordenene. Het is gemakkelijk genoeg deze opmerking te „vertalen” in hedendaagsche problemen en actueele feiten. Ik wijs bij wijze van voorbeeld slechts op hen, die aan de „democratie”, zooals zij hier in West-Europa is ontstaan en verwerkelijkt in bepaalde organen, terecht of ten onrechte blijve hier geheel buiten beschouwing, een absolute geldigheid en blijvende beteekenis toekennen. En wil daarmee alleen bereiken, dat men zich realiseere, wat CICERO eigenlijk wil, wanneer hij de poging waagt om op redelijke gronden te bewijzen, dat de Romeinsche gemengde staat de „van nature” juiste is. Het moge ons, lateren en in geheel andere omstandigheden levenden, dan zonder twijfel zeker schijnen (ja ons soms met een zekere wrevel vervullen over zooveel ingenomenheid met eigen volk en staat) dat hij niet anders doet, dan de historische Romeinsche werkelijkheid, of wat hij daarvoor aanziet, te onderbouwen met argumenten, ontleend aan de Grieksche filosofie, CICERO zelf is zich van zulk een fout niet bewust geweest. En, als ik het wel zie, is de oorzaak van dit falen deze, dat hij den term „van nature”, dien ik al telkens onderstreepte, niet altijd op dezelfde wijze gebruikt.

Zien we naar de uitvoerige historische beschouwingen en verklaringen van het tweede boek *De Rep.*, dan zien we daar den Romeinschen staat van nature ontstaan en zijn meest efficienten vorm krijgen; niet bedacht door zijne wetgevers zooals in Sparta of Athene, doch als vanzelf gegroeid van geslacht op geslacht. In een ander werk gaat hij wel zoover, dat hijzelf opmerkt, dat bezit, macht, instellingen etc. toch niet van nature bestaan, maar hij voegt toe, dat zoo ze al niet *naturā* (van nature) zijn en bestaan, ze toch *secundum naturam* (volgens de natuur) zijn en dat dit geen verschil maakt. In werkelijkheid maakt het alle verschil. Want dit laatste zegt toch eigenlijk niet anders, dan dat al deze histori-

sche verschijnselen op natuurlijke wijze ontstaan zijn, dat ze, zouden wij heden zeggen, psychologisch en historisch te verklaren zijn. En dus verklaart CICERO eigenlijk al wat aldus te verstaan is, tot noodzakelijk en normatief.

Wanneer we CICERO's uiteenzettingen in het eerste en tweede boek vergelijken met de beschouwingen van een zijner voornaamste bronnen, den Griek POLYBIUS, zien we het merkwaardig verschil tusschen beiden hierin, dat POLYBIUS, nadat hij eveneens de kracht van Rome's staat historisch heeft toegelicht, besluit, dat deze door natuurlijke oorzaken groot geworden staat slechts door dezelfde natuurlijke oorzaken ten gronde kan gaan. CICERO heeft deze tweede gevolgtrekking niet overgenomen!

De grond van deze afwijking is wel, dat CICERO, alweer in navolging van andere Grieken, de Platonisch-Stoicijsche filosofen, een in den grond optimistische beschouwing over het wezen van den mensch heeft. De door psychologische en historische invloeden bewerkte en bepaalde ontwikkelingsgang bereikt haar eindpunt in de redelijkheid, waarvoor ieder mensch zich ten slotte *moet* buigen; de door de rede los van historische data aanvaarde waarheid is eeuwig geldig en dus is het niet noodzakelijk, dat de kringloop der staatsvormen zich voortzet en ook de gemengde vorm veroudert en verdwijnt, wanneer tenminste de dragers van dien vorm zich bewust blijven van de waarden, die hun zijn toevertrouwd. In de voorvaderen, zoo getuigen hun werken, leefde instinctief het besef, dat het recht, het algemeen belang, de richtsnoer van hun handelen moest zijn. Dit besef, dat in zijn eigen tijd verloren of althans verzwakt schijnt, moet *hersteld* worden; om een zeer modernen term te gebruiken: hij eischt een moreele herbewapening.

Boven werd gezegd, dat de traditie en de traditioneele eenheid van denken en handelen den ouden Romeinen den samenhang had gegeven, waardoor zij, bij voortdurende wisseling van personen, toch een consequent beleid hadden kunnen voeren. Deze unité de doctrine was inderdaad in CICERO's tijd geheel verloren gegaan: en terecht zag de auteur, dat hier de onmisbare voorwaarde voor een verder bestaan van de zoo geliefde *res publica* gelegen was. Voor ons modernen ligt de gedachte nabij, dat dan nu onverbiddelijke dwang en dressuur het middel zullen moeten zijn om deze

„eenheid” te bereiken. Het is typisch echter voor CICERO's liberalen grondslag, dat hij niet van dwang, doch van vrije discussie alle heil verwacht. Daartoe dienen niet alleen zijn boeken over den Staat, doch al zijn philosophische werken: om door discussie aan de hand van de Grieksche denkers te komen tot een, zoo al niet bewijsbaren, dan toch aannemelijken grondslag voor leven en handelen. En hij meent, dat deze door discussie redelijk vast te stellen leidraden in dezen dezelfde zullen zijn, die eenmaal de vaderen als vanzelf volgden. De automatisch werkende traditie zal vervangen moeten worden door bewuste opvoeding.

Doch het is niet noodig, dat dit volksopvoeding zal zijn; CICERO was tot in hart en nieren een Romeinsch regent en zijn Grieksche leermeesters waren eveneens individualistische aristocraten naar den geest. Democratie in den zin van volksgezindheid was hun ten eenen male vreemd. Nergens zal men bij CICERO, ook niet daar waar hij de rechten van zijn „democratisch deel” uiteenzet en verdedigt, lezen, dat iets door de massa des volks juister dan door den enkeling of de élite zal kunnen worden beoordeeld. Hij wil slechts het volk rechten geven om den natuurlijken drang tot activiteit, die zich anders zou uiten in ontevredenheid en woeling, af te leiden. Overigens zal de schare de leiding van de besten moeten volgen.

En het zijn dus de leiders, die hij wil opvoeden tot zijn ideaal.

Wanneer zij slechts den van nature juisten grondslag van het recht zien, bestaat voldoende waarborg dat de juiste verhoudingen in den staat bewaard zullen blijven.

Het is duidelijk, dat het hier om een ander „van nature” gaat, dan zoeven, toen deze term beteekende psychologisch verklaarbaar en op natuurlijke wijze ontstaan: het gaat hier om de erkenning van rationeele principes. Naast het argument: er is geschied, de geschiedenis leert, treedt hier de grondslag: de rede zegt, van welke beide CICERO steeds weer de identiteit postuleert.

Het is de „consensus omnium bonorum”, de overeenstemming van alle verstandige menschen, die deze laatste grondbeginselen zal vast stellen, ja eigenlijk al vast gesteld heeft.

Een tamelijk vage grondslag, zooals CICERO zichzelf zeer bewust is: juist daarvoor schrijft en werkt hij, dat een communis opinio in dezen bewust en geformuleerd tot stand zal komen. De wetten die hij zelf als proeve in de Legibus geeft, zijn voorzien van inlei-

dingen (naar het voorbeeld van PLATO), die er de gronden waarop deze wetten rusten aan vooraf doen gaan.

Want het zijn de gronden, of liever gezegd deze grond van nature, die aan de wetten hun verbindende kracht geeft, meer dan het volks -of senaatsbesluit. Wie dit leest, voelt onmiddellijk de vraag bij zich opkomen of CICERO hier niet een permanent recht op revolutie erkent, hij de trouwe aanhanger van legaliteit en wet-tigheid. De vraag was voor CICERO van te klemmender beteekenis, omdat op den achtergrond van zijn geheele politieke bestaan in deze jaren de vraag stond, hoe hij zich moest gedragen tegenover de macht van CAESAR en POMPEJUS, die volgens hem ongetwijfeld de van nature beste publica aantastten. In later jaren, toen CAESAR de alleenheerschappij had verworven en volgens de theorie van CICERO, ondanks alle clementie en bekwaamheid, in wezen een tyran was geworden, moest deze vraag zich nog sterker aan hem opdringen, wanneer hij zich stelde tegenover zijn eigen gepubliceerde principes.

CICERO zelf heeft zich hiertegenover nooit opzettelijk uitgelaten, doch uit zijdelingsche opmerkingen en verklaringen blijkt wel, dat hij voor zich oordeelde, dat inderdaad de res publica werd aangestast, doch — en nu herinnere men zich zijn opmerkingen in het begin — ook buiten den besten staatsvorm kan door omstandigheden een minder goede tolerabile, verdragelijk, zijn. Zoo heeft hij het bewind van de Driemannen en later van CAESAR beschouwd: als een noodzakelijk en dragelijk kwaad.

Terwijl hij in zijn boek met nadruk verklaart, dat BRUTUS, SERVILIUS AHALA en SCIPIO NASICA, die op verschillende tijdstippen door *moord* een eind gemaakt hadden aan dreigende tyrannie, juist gehandeld hadden en rechtvaardig, heeft hij tegenover de omstandigheden van zijn tijd nooit de overtuiging gewonnen, dat deze uiterste noodtoestand reeds was ingetreden. Toen echter CAESAR was vermoord, heeft hij niet geaarzeld deze daad goed te keuren. Tegenover hen, die zich zelf buiten de menschelijke gemeenschap hebben gesteld — en dat doet een autocratisch leider ipso facto — zijn alle middelen geoorloofd. Nu BRUTUS en CASSIUS metterdaad bewezen hadden, dat het tyranniekwaad *niet* noodzakelijk was, welnu, dan erkende hij gaarne, dat zij recht gehandeld hadden.

Doorredeneerend in de lijn van CICERO (en de prooemien bij zijn

wetten wijzen in die richting) komt het mij voor, dat hij had moeten uitkomen bij een Verklaring van de Rechten van den Mensch en den Burger, die als onaantastbare grondslag voor zijn wetten had moeten worden geplaatst.

Niet ten onrechte hebben de theoretici, die de Fransche revolutie voorbereidden zich met groote voorliefde beroepen op de hun bekende fragmenten van de Rep. van CICERO. Hier bestaat inderdaad diepgaande verwantschap. De redenaar en filosoof, dien men zoo gaarne zijn wereldvreemdheid en illusionisme verwijt en met een minachtenden glimlach voorbij gaat, blijkt, zoo leert de geschiedenis, dan toch wel ideeën gehad te hebben, die werkingkracht in zich droegen.

In zijn eigen tijd vonden ze geen weerklank. Op het eind van zijn leven schreef hij de bittere woorden: *arma autem valent et semper valebunt* (het geweld is het sterkste en zal het wel altijd blijven). Hij streed voor een verloren zaak en zonder veel begrip te vinden.

Latere geslachten lazen het boek om den schoonen vorm en interessante discussies, doch niet meer als een leiddraad. De kerkvaders hebben zijn gedachten opgenomen, waar hij den staat op het Recht wilde bouwen en met CICERO den Romeinschen staat bestreden.

En ook wij zullen niet licht ons tot CICERO wenden om leiding en steun voor onze eigen problemen. Daartoe staan zijn gedachtenwereld en zijn problemen te ver van ons af.

Maar hij blijft een geestverwant van allen, die gelooven aan een vasten grondslag ook voor hun theorieën over Staat en Recht, al zal de Christen die niet zoeken in de Rede, die de heidensche Romein alleen kende.

PARTIJFORMATIE OP PROTESTANTSCH-CHRISTELIJKEN GRONDSLAG

DOOR

DR. J. W. NOTEBOOM.

Ons land onderscheidt zich in staatkundig opzicht van alle andere landen doordat wij in het bezit zijn van politieke partijen op protestantsch-christelijken grondslag.

De stichters van de belangrijkste van deze partijen zijn Mr. GROEN VAN PRINSTERER, Dr. A. KUYPER en Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN. En wanneer men tegenwoordig soms de vraag opwerpt, of het bestaan of voortbestaan van dergelijke partijen wenschelijk moet worden geacht, dan komt die vraag eigenlijk hier op neer, of bedoelde mannen terecht hun krachten aan het formeeren van deze partijen hebben gewijd dan wel of er sinds hun heengaan zoodanige wijzigingen in de omstandigheden hier te lande hebben plaats gegrepen, dat het voortbestaan van deze partijen overbodig, of wellicht zelfs onwenschelijk moet worden geacht.

Deze vraag en de beantwoording daarvan vormen het onderwerp van mijn betoog. Doch alvorens ik nader bij deze vraag wil stilstaan, acht ik het gewenscht enkele opmerkingen te doen voorafgaan nopens het vraagstuk van het partijwezen in het algemeen en betreffende de vraag, of het bestaan van politieke partijen, daargelaten nu haar protestantsch-christelijk karakter, wenschelijk moet worden geacht.

1. Er is in den loop der jaren heel wat geschreven en gesproken over het partijwezen en de politieke partijen.

Van de oudere geschriften noem ik die van MERCKEL ¹⁾, BLUNTSCHLI ²⁾, JELLINEK ³⁾ en het omvangrijk standaardwerk van

OSTROGORSKI 4), hetwelk in 1903 verscheen. Doch vooral in de laatste jaren heeft het partijwezen meer dan ooit tevoren de aandacht getrokken. Tal van monografiën over dit onderwerp hebben het licht gezien. Ik herinner slechts aan de studies van den Engelschen staatsrechtsgeleerde LOWELL 5), van de Duitschers ROBERT MICHELS 6), BERGSTRÄSSER 7), WALTHER SULZBACH 8), OTTO KOELLREUTTER 9) en HEINRICH TRIEBEL 10) en, wat Nederland betreft, van EIGEMANN 11), SCHOKKING 12), CORNELISSEN 13), KOLFF 14), FABIUS 15) en OPPENHEIM 16). Zelfs werd een uitstekend geschrift van den hand van Dr. PAUL HARTMANN 17) in 1931 gewijd aan het politieke partijwezen in den Tsjecho-Slowakischen Staat gedurende zijn kortstondig bestaan.

Wanneer wij nu al deze beschouwingen hooren of lezen, gaat het ons allicht als de leerling in het eerste deel van GOETHE's Faust, die uitriep: „Mir wird von alle dem so dumm, Als ging mir ein Mühlrad in Kopf herum”.

Met het oog op deze mogelijkheid wil ik trachten de zaak zoo eenvoudig mogelijk uiteen te zetten. En dat kan ook. Want tenslotte is de kwestie van de politieke partijen niet een zoo ondoorgrondelijk probleem als men wel eens geneigd is aan te nemen.

Wat is een politieke partij? BURKE gaf de volgende omschrijving: „een organisatie van menschen, vereenigd op den grondslag van een door alle erkend principe, om hun gemeenschappelijk streven in dienst van het nationaal belang te stellen” 18). Het zou mij niet moeilijk vallen om aan deze omschrijving nog een 25 andere toe te voegen. Doch ik doe dat liever niet, omdat de omschrijving mij juist voor komt. Met het belangrijkste element van BURKE's definitie stemt ook overeen de zeer korte aanduiding van GROEN VAN PRINSTERER: „Systematische verscheidenheid van politieke beschouwing” (Adv. I p. 255).

Nu wil ik er dadelijk op wijzen, dat deze omschrijvingen zekere beperking inhouden. Niet iedere politieke strooming wordt aangeduid als politieke partij. Er moet, wil er van politieke partij sprake zijn, aanwezig zijn zekere organisatie, zekere samenwerking, een systematisch optreden.

Ik acht het van belang hier op te wijzen, omdat daardoor de aandacht gevestigd wordt op het verschil tusschen politieke *richting* en politieke *partij*.

In ieder volk, waarvan het cultuurpeil zich iets boven het nulpunt verheft, openbaren zich politieke richtingen. En hoe despotisch een volk ook wordt geregeerd, toch zal de Overheid in meerdere of mindere mate met deze politieke richtingen moeten rekening houden.

Ook hier te lande waren politieke richtingen, lang voordat er van een partijwezen in den tegenwoordigen vorm sprake was. Ik behoef slechts te herinneren aan de onderscheiding tusschen de regentenpartij en de prinsgezinden tijdens de Republiek, tusschen de patriotten en prinsgezinden in de revolutiejaren en tusschen de liberalen en de conservatieven in de 19de eeuw. Een bepaalde partijorganisatie ontbrak, evenals aanvankelijk een dergelijke organisatie ontbrak bij de antirevolutionaire richting. Doch de politieke stroomingen bestonden; ze oefenden invloed; en met haar bestaan moest in de practijk wel terdege rekening worden gehouden.

Men tracht soms de voorstelling te wekken, alsof een politiek partijwezen een symptoom is van nationale minderwaardigheid. Precies het omgekeerde is het geval. Al weet ieder dat er in de practijk van het partijwezen veel kaf onder het koren is, dit neemt toch niet weg dat een ontwikkeld partijwezen een symptoom is van een ontwikkeld nationaal bestaan. BLUNTSCHLI noemde de partijen natuurlijke verschijnselen bij politiek begaafde volken, gelijk het oude Romeinsche volk, het Amerikaansche, Engelsche en Nederlandsche volk.

GROEN sprak van het te voorschijn treden van partijen als de gewone en dus natuurlijke vrucht van het leven van een vrij volk.

Doch niet alles is goud wat blinkt. En het is daarom van belang, dat wij bij onze aanduiding van het karakter der politieke partijen nadere beperkingen aanleggen.

Wil er van een politieke partij in den goeden zin des woords sprake zijn, dan moet er niet alleen zijn een organisatie, maar dan moet er ook aanwezig zijn een algemeen beginsel, hetwelk het bindend element vormt tusschen de partijgenooten en dat hetgeen homogeen is, aantrekt. Daarom zagen BURKE en GROEN VAN PRINSTERER terecht het wezen van de politieke partij in het gemeenschappelijk beleden beginsel. En Prof. FABIVS drukte deze zelfde gedachte aldus uit:

„Geen partijschappen, die zich groepeeren rond een belang zonder dieper beginsel.

„Geen cōteriën, die haar samenhang meer vinden in personen, dan in een beginsel.

„Geen factiën, die aan wat zij nastreven het vaderland opofferen.

„Maar een partij, gefundeerd in een beginsel” 19).

Wie nu deze omschrijving aanvaardt kan niet als politieke partijen beschouwen belangengroepen als b.v. een „amusementspartij”, een „plattelanderspartij”, een „partij van de tolbestormers” en hoe dergelijke organisaties ook verder mogen heeten. Evenmin kunnen wij als partij beschouwen groepjes van kiezers, die hun best doen om Mijnheer A, B of C in de Staten-Generaal te brengen, omdat zij hem zoo'n aardige man vinden, of omdat hij zoo mooi spreken kan. En evenmin mogen als politieke partij gelden groepeeringsen, welke met achterstelling van het nationaal belang opkomen voor locale belangen, gelijk het geval was in den tijd van de Republiek toen de Volksvertegenwoordiging nog samengesteld werd uit vertegenwoordigers van steden en provincies.

Politieke partij in den vollen zin des woords is slechts een organisatie, staande op den grondslag van een gemeenschappelijk beliden beginsel en gericht op de behartiging van het nationaal belang.

De taak van een dergelijke organisatie valt uiteen in twee deelen.

De politieke partij heeft vooreerst medewerking te verleen aan het functionneeren van den Staat. Hoever die medewerking in de practijk behoort te gaan, is afhankelijk van de inrichting van de Staat. Is er geen sprake van volksinvloed langs georganiseerden weg, dan kan er ook van een rechtstreeksche medewerking aan het functionneeren van den Staat geen sprake zijn. Doch zoodra door middel van het kiesrecht aan de bevolking gelegenheid geboden wordt invloed op het Staatsbestuur te oefenen, ontstaat er een taak voor de politieke partij. Wel kan bij de meest eenvoudige inrichting van het kiesrecht en vooral als het kiesrecht beperkt wordt tot een betrekkelijk kleine groep, de candidaatstelling en verkiezing zonder behulp van de organisatie plaats vinden. Doch niet zoodra wordt het kiesrecht uitgebreid en wat meer gecompliceerd, of aanstonds doet zich de behoefte aan politieke partijen

bij de voorbereiding van de verkiezingen, inzonderheid bij de candidaatstelling, gevoelen. En hierin ligt dan ook een van de meest voor de hand liggende aanleidingen voor het ontstaan van de kiesverenigingen, welke de organen vormen der politieke partijen.

Naar gelang de volksinvloed toeneemt, breidt zich ook de taak van de politieke partijen uit. Ze beperkt zich niet meer tot de verkiezingen. Maar ze werkt ook door in de vertegenwoordigende en bestuurscolleges. Ook in deze colleges maakt het zuiver individueel optreden plaats voor onderling overleg tusschen de fractiegenooten. En zelfs reikt de invloed der politieke partijen via de vertegenwoordigende colleges nog verder. Bij de samenstelling van een ministerie wordt met de politieke samenstelling van de volksvertegenwoordiging rekening gehouden. En zelfs wordt het regeerbeleid, althans wat de hoofdlijnen aangaat, bepaald, rekening houdend met de beginselen van die groepen, die in de volksvertegenwoordiging de meerderheid vormen.

Daarnevens valt de aandacht op de taak der partijen inzake voorlichting van Overheid en publieke opinie door propaganda.

2. Nu kan men de vraag stellen, of het bestaan van politieke partijen wel wenschelijk moet worden geacht.

Er zijn in den loop der jaren heel wat bezwaren tegen de politieke partijen naar voren gebracht. Reeds ROUSSEAU was geen vriend van politieke partijen. De eenheid en onverdeeldheid van het volk en den volkswil (*volonté générale*) zou er door worden verbroken. Ook de pantheïstische rechtsschool, waarvan HEGEL de grootmeester was, stond tegenover de politieke partijen niet sympathiek. Want zij meende dat het recht was een uiting van de nationale geest, welke nationale geest niet tot ontplooiing zou kunnen komen bij het optreden van politieke partijen.

Ook hier te lande heeft men in de vorige eeuw heel wat bezwaren tegen politieke partijen naar voren gebracht. Men vreesde verdeeldheid, men zag gevaar voor het stellen van partijbelang boven het landsbelang; bij velen speelde de vrees om voor hun standpunt openlijk uit te komen een rol; sommige legden een bijzondere teerheid aan den dag en gevoelden zich menigmaal te christelijk om deel te nemen aan een politieke partij. En in het algemeen kan men zeggen dat men vroeger, en ook nu, zich

min of meer geneert om openlijk deel uit te maken van een politieke partij. Men gaat er soms prat op, dat men in politiek opzicht kleurloos is of althans niet openlijk in politiek opzicht kleur bekent.

Ik zal nu niet uitvoerig op al deze bezwaren ingaan. Doch laat ik nog mogen aanhalen een woord van GROEN VAN PRINSTERER, hetwelk hij op 11 November 1862 bij het eerste begrootingsdebat sinds het optreden van het tweede kabinet-THORBECKE in de kamer sprak.

Men had van zekere zijde laatdunkend gesproken over politieke partijen en met zekeren ophef van eigen partijloosheid gewag gemaakt. GROEN antwoordde:

„Ik begeer niet oprakeling van hetgeen voorbij is, maar toelichting van hetgeen aan de orde van den dag is, opdat de verhouding uitkome der verschillende richtingen, *partijen*, tot dit kabinet-Der *partijen*. Men heeft gezegd: „Ik ben geen partijman”; ik wèl. In den strijd der beginselen, die Europa en Nederland verdeelen heb ik een keuze gedaan; aan beginselen heb ik mijn leven gewijd” (Hand. p. 95).

En tegenover ROUSSEAU en de pantheistische rechtsschool die elkander — *bien étonnés de se trouver ensemble* — in hun afkeer van de politieke partijen de hand reiken, herinner ik weer aan hetgeen ik boven reeds opmerkte: Politieke partijen behooren tot de natuurlijke ontwikkeling van het politieke leven des volks. En ik voeg daaraan toe de opmerking dat politieke partijen onmisbaar zijn voor een behoorlijk functionneeren van een constitutioneel geregeerden Staat. „*Les grands parties politiques*”, heeft de Fransche staatsman GUIZOT eens gezegd — *sont la condition du gouvernement libre*”²⁰). Door het bestaan van politieke partijen in den goeden zin des woords wordt niet alleen een behoorlijke volksinvloed gewaarborgd, maar wordt ook de kracht van de regeering versterkt.

Maar, kan men vragen: vertoont dan ons huidig partijwezen geen ernstige leemten. Niemand zal dit ontkennen. De partijverbrokkeling, de belangengroepeerings, de te ver gaande inmenging in regeeringsaangelegenheden, de bezwaren bij het vormen van Kabinetten, welke mede hun oorzaken vinden in de partijverbrokkeling en zooveel meer — het is alles een aanklacht, waarvan

de gegrondheid goeddeels moet worden toegegeven. Maar mag men een in zichzelf goede zaak verwerpen, omdat er door sommigen misbruik van gemaakt wordt? Is het billijk om aan partijen, welke aan de boven omschreven eischen beantwoorden te verwijten misbruiken, die in hoofdzaak veroorzaakt worden door het optreden van groepen, welke op het politiek partijwezen parasiteeren? Zaak is het om te trachten die misbruiken af te schaffen en te bestrijden. Onjuist is het om ter wille van de misbruiken de politieke partijen aan den kant te zetten.

Op welke wijze moeten echter de misbruiken bestreden worden?

Men spreekt tegenwoordig over „nationale eenheid” en „volks-eenheid”. En hoewel men beducht is voor een fascistisch of nationaal-socialistisch régime coquetteert men toch voor met de denkbeelden, welke in de dictatoriaal geregeerde landen in de praktijk toepassing hebben gevonden. Laat ons voorzichtig zijn.

Ook in Italië, Duitsland en Rusland zijn de politieke partijen niet verdwenen. Men heeft alleen, dank zij dwangmaatregelen, bereikt, dat er slechts één officieel erkende politieke partij is. Natuurlijk zijn er in die landen, evenals in ons land talrijke politieke richtingen. Die richtingen worden onderdrukt. Ze mogen zich niet uiten en nog veel minder organiseren. En op die wijze heeft men de begeerde „volks-eenheid” bereikt. Wel heeft men formeel het politieke partijwezen en de volksvertegenwoordiging behouden. Maar inplaats van een volksvertegenwoordiging en een partij, welke de roeping vervullen om de in de boezem van de bevolking levende beginselen langs georganiseerden weg tot kennis van de Overheid te brengen en de rechten en vrijheden van het volk te verdedigen, fungeeren volksvertegenwoordiging en partij in die landen als middel om het dictatoriale régime in de praktijk te brengen en de vrijheden van de bevolking te knevelen. Wie de woorden „volks-eenheid” als strijdmiddel tegen de politieke partijen in den mond neemt, bedenke wel, dat hij daardoor koren draagt op den dictatorialen molen en een aanslag pleegt op de geestelijke en zedelijke goederen van het volk.

Niet leuzen inzake „volks-eenheid” in navolging van het buitenland verdienen ter bestrijding van partijmisbruiken aanbeveling. Daarvoor zijn andere middelen noodig. En dan denk ik met name aan een voortgaande herziening van het kiesrecht, ten einde de

partijverbrokkeling te stuiten. In deze richting heeft de regeering van ons land reeds eenige stappen gedaan. Wellicht zou zelfs afschaffing van de z.g. evenredige vertegenwoordiging en het stellen van een betrekkelijk hoog stemmen-aantal als voorwaarde voor afvaardiging naar een publiek college daartoe dienstbaar kunnen zijn.

Een tweede maatregel is een nadere ontwikkeling van de z.g. belangenvertegenwoordiging. Reeds 50 jaar geleden hebben Dr. KUYPER en Jhr. DE SAVORNIN LOHMAN hier te lande op de betekenis van de belangenvertegenwoordiging de aandacht gevestigd. Doch men heeft van regeeringszijde te lang gewacht met het toekennen van invloed aan het belangenelement bij het treffen van wetgevende maatregelen. En dat is zonder twijfel één van de oorzaken, dat belangengroeperingen hetzij in den Boezem der politieke partijen, hetzij afzonderlijk, den weg naar de Staten-Generaal gezocht hebben en vaak ook gevonden. En nu heeft weliswaar het belangenelement gedurende de laatste jaren in tal van colleges gelegenheid gekregen om aan de regeeringdeskundigen adviezen te verschaffen. Ik denk hierbij aan colleges als de Hooge Raad van Arbeid, de Economische Raad, de Nijverheidsraad, de Middenstandsraad, de diverse landbouworganisaties in verband met de crisiswetgeving en dergelijke meer. Doch het blijft m. i. een zaak van de allergrootste betekenis dat aan verderen bouw van de belangenvertegenwoordiging alle aandacht wordt geschonken. Zulks niet alleen met het oog op de bedrijven en andere instellingen uit het economische of sociale leven, maar ook ter bevordering van een beter functioneeren van ons constitutioneel staatswezen en ter verzekering van een gezonde ontwikkeling van het partijwezen.

Tenslotte ligt meer dan in deze Overheidsmaatregelen een voorwaarde voor een goede partijvorming in de politieke volksopvoeding. Ten deele moet deze van de politieke partijen zelve uitgaan. Maar ook de voorlichting der publieke opinie door middel van de pers, de onderwijsinstellingen, de vereenigingen en niet het minst van de gezinnen kan ten deze rijke vruchten afwerpen.

3. Maar nu komt tenslotte de vraag aan de orde: behoort tot de gezonde ontwikkeling van ons partijwezen ook het optreden

van één of meer partijen op den grondslag van het protestantsch christelijk beginsel?

Laat ik ter beantwoording van deze vraag eerst iets mogen zeggen omtrent het ontstaan dier partijen en dan over de wenselijkheid van haar voortbestaan.

Het ontstaan der partijen. Ik heb reeds eerder onderscheid gemaakt tusschen partij en richting. Een protestantsch-christelijke richting was er reeds tijdens de republiek. Trouwens ook in andere landen, waar geen protestantsch-christelijke partijen zijn, bestaat toch wel een protestantsch-christelijke richting, welke, zij het ook in zeer geringe mate, op politiek terrein invloed oefent. Soms wordt die invloed geoefend binnen het kader van andere partijen — ik denk hierbij b.v. aan Engeland en Amerika — soms langs volstrekt ongeorganiseerden weg, b.v. door middel van de pers. Maar erkend mag tóch worden, dat de invloed der protestantsch-christelijke richtingen op politiek terrein zich niet tot ons land beperkt heeft.

Wat zijn nu de oorzaken dat deze richting hier te lande zich op politiek terrein heeft georganiseerd? Deze oorzaken zijn van drieërlei aard.

Vooreerst een oorzaak van algemeen principiëelen aard.

De beginselen van het rationalisme, welke hun bekroning vonden in de Fransche revolutie, hebben zich hier te lande met felheid gericht tegen het aloude verband tusschen godsdienst en politiek. De Fransche revolutie wenschte de staatkunde, gelijk ook de geheele wetenschap, alleen en uitsluitend te baseeren op de menschelijke rede. En al trad na den val van het Napoleontisch bewind in de restauratie krachtig naar voren een conservatieve strooming, welke aanstuurde op herstel van vroegere toestanden, daartegenover ontwikkelde zich een liberale richting, welke het kader vormde voor de doorwerking van de beginselen der Fransche revolutie op het volksleven hier te lande. Daartegen keerden zich aanvankelijk mannen als BILDERDIJK en DA COSTA. En al was hun optreden somtijds te sterk beïnvloed door de conservatieve strooming en diensengevolge te negatief, te contra-revolutionair, ingesteld, allengs deed zich bij hen, inzonderheid bij DA COSTA, het positief element gelden.

Dat positieve element werd op kernachtige wijze door GROEN

VAN PRINSTERER uitgedrukt in zijn leuze: „Tegen de Revolutie het Evangelie”. En die leuze mag ook thans nog gezien worden het leidend beginsel van het protestantsch-christelijk partijwezen.

De tweede oorzaak is van personeelen aard. De protestantsch-christelijke richting vond in mannen als GROEN VAN PRINSTERER, KUYPER en DE SAVORNIN LOHMAN eminente vertegenwoordigers, die erin geslaagd zijn om niet alleen het leidend beginsel te verdedigen en daaraan toepassing te geven in de practijk, maar die ook beschikten over de gaven om de antirevolutionaire richting tot organisatie te brengen en op die wijze haren invloed te versterken. Het is natuurlijk niet mogelijk in den breede stil te staan bij de ontwikkeling van die organisatie in den loop der 19e eeuw. Laat ik mogen volstaan met erop te wijzen, dat ook het persoonlijk optreden van die mannen van groote beteekenis geweest is voor het partijwezen hier te lande, inzonderheid voorzoover dit op den grondslag staat der antirevolutionaire of christelijk-historische beginselen.

De derde oorzaak van het ontstaan der christelijke partijen moeten wij zoeken in de practijk, zooals deze zich, vooral onder liberaal régime, hier te lande heeft ontwikkeld. Een volledig beeld te geven van die practijk, zou te ver voeren. Doch op drie hoofdtrekken wil ik toch de aandacht vestigen. Vooreerst op de ontkerstenende invloed op ons volksleven. En dan denk ik daarbij aan de onderdrukking der christelijke scholen en aan de bevordering van de z.g. eenheidsschool van Overheidswege, welke, in naam althans, aanvankelijk nog eenigermate christelijk was, maar die metterdaad steeds meer gebruikt werd ter bevordering van het modernisme. Verder herinner ik aan de benoemingen, vooral van hoogleeraren aan de hoogeschoolen, waarbij eenzijdig de keuze bepaald werd in de richting van wat men noemde „het denkend deel der natie” en waaronder men in de practijk verstond aanhangers van de liberale richting op politiek en wetenschappelijk gebied. Verder valt te denken aan de Chr. zending in onze koloniën, die werd tegengewerkt teneinde tegemoet te komen aan het Mohamedanisme.

Een andere hoofdtrek der 19e eeuwse practijk was de vrijheidsonderdrukking. Men was wel liberaal. Doch voor vervolgingen tegen de z.g. afgescheidenen schrikte men niet terug. Door tegen-

werking van de bijzondere school en de ontkerstening van de openbare, noodzaakte men de ouders, voorzoover ze niet uit eigen beurs bijzonder onderwijs konden bekostigen, hun kinderen te brengen onder den invloed van ontkerstenende theoriën. Men kwam op voor de vrijheid ook van den arbeider. Maar de vrijheid, die men voor oogen had, was een zuiver formeele vrijheid, welke in de practijk veelal neerkwam op een toestand van sociale ellende.

En dan als laatste hoofdtrek wijs ik op de zedelijke ontworteling als gevolg van een slappe houding tegenover invloeden van demoraliseerenden aard. Ik denk hierbij aan de huwelijkspractijken, de prostitutie, het drankgevaar, het spel en tal van andere maatschappelijke verschijnselen, welke werden getolereerd, omdat ingrijpen van Overheidswege daartegen niet paste bij de liberale opvattingen over de Overheidstaak.

Dit complex van oorzaken heeft tot partij-formatie op christelijke grondslagen geleid. En hoeveel fouten er ook mogen zijn aan de zijde der christelijke partijen, toch mag worden erkend, dat mede dank zij het optreden van die groepen een niet genoeg te waardeeren arbeid op politiek terrein is tot stand gebracht.

Vooreerst in negatief opzicht. Wij zijn allen geneigd om meer te letten op de bezwaren die wij zien dan op de voordeelen. En niet te ontkennen valt, dat er ook thans nog vele bezwaren zijn. Doch laten wij nu eens een oogenblik ons rekenschap geven omtrent de vraag, hoe de loop van de omstandigheden hier te lande geweest zou zijn, indien het protestantsch-christelijke partijwezen niet tot ontwikkeling ware gekomen.

Innerlijke verdeeldheid en slapheid ten opzichte van desorganiseerende invloeden hebben in den loop van de 19e eeuw en in het begin van de 20ste eeuw de liberale partijen al meer ongeschikt gemaakt om zich te stellen tegenover de opkomende revolutionnaire invloeden. Ware er niet, dank zij het optreden van mannen als GROEN VAN PRINSTERER, KUYPER en LOHMAN in samenwerking met leiders van R. K. huize door de christelijke groepen een dam opgeworpen tegen de wassende stroom van socialisme en communisme, dan zou ons land zonder twijfel het slachtoffer geworden zijn van deze revolutionnaire bewegingen tot groote schade van het algemeen volksbelang.

Van meer beteekenis nog is het optreden van de christelijke

groepen geweest in positief opzicht. De inzet van dit optreden was de verzekering van vrijheid, recht en handhaving der zedelijke grondslagen der samenleving volgens den eisch der christelijke beginselen. Vrijheid werd verworven voor de verkondiging van het Evangelie; vrijheid werd verkregen op onderwijsgebied, met name op het terrein van het lager onderwijs. En ook voor de z.g. vrijheidsrechten, de vrijheid van drukpers, het vergaderrecht, den eigendom en zooveel meer werd het pleit gevoerd, zoo vaak deze door revolutionnaire bewegingen in verdrukking dreigden te komen. Op sociaal gebied en op het terrein van het onderwijs werd recht verschaft. Voor financiën en voor de defensie werd vaak ten koste van groote offers in partij-opzicht door de protestantsch-christelijke partijen gestreden. En wat de handhaving van deze zedelijke grondslagen der samenleving betreft behoef ik slechts te herinneren aan den strijd der christelijke groepen in het belang van huwelijk en gezin, tot afweer van prostitutie en ontucht, tegen spel en drankzucht en tegen den demoraliseerenden invloed van bepaalde lectuur, tooneel en bioscoop.

Moet nu het partijwezen op christelijke basis worden prijs gegeven?

Men hoort soms wel de opmerking, dat door de zoogenaamde pacificatie op schoolgebied aan het christelijk partijwezen zijn bestaansgrond zou zijn ontvallen. Dit is echter een misvatting. Het onderwijs was zeker een belangrijke inzet in den politieken strijd. Doch het was tenslotte slechts een onderdeel. De inzet was de kamp om vrijheid, recht en handhaving der zedelijke grondslagen der samenleving. En die strijd moet ook thans nog met evenveel kracht worden gevoerd. Niet alleen omdat nieuwe tijden weer nieuwe problemen oproepen, maar ook omdat een onafgebroken waakzaamheid noodig is voor het behoud van de verkregen geestelijke en zedelijke goederen.

Neutraliteit bestaat op geen enkel gebied, ook niet op politiek gebied. „Neutraal” kan slechts zijn een redeloos schepsel. Doch wie zich boven het redeloze verheft en belangstelling koestert voor hetgeen rondom hem gebeurt is niet neutraal, maar kiest partij, al geschiedt dit partijkiezen ook vaak onbewust.

Natuurlijk kan ik geen uiteenzetting geven van het streven van

de verschillende politieke partijen en van de verschillende tegenstellingen, welke zich op politiek terrein openbaren. Dit is ook niet noodig. Ik kan volstaan met op één groote tegenstelling, welke ook op politiek gebied de scheidslijn trekt, de aandacht te vestigen.

Tenslotte kan men alle politieke verscheidenheid terugbrengen tot één principiële tegenstelling. Deze tegenstelling ligt niet in de onderscheiding conservatief of vooruitstrevend; zij ligt ook niet in de formule fascist of marxist; doch zij is te vinden in de onderscheiding tusschen een staatkunde op den grondslag van het humanisme en een, die als uitgangspunt en doel kiest de religie.

Het humanisme op staatkundig gebied heeft vele facetten. Een van de belangrijkste is het individualisme, hetwelk den enkelen mensch als uitgangspunt en doel kiest en in de practijk aanstuurt op een losmaken van het staatsleven en de religie. Ook al zijn er in liberalen kring in den laatsten tijd velen, die tot op zekere hoogte de waarde van de religie op staatkundig gebied willen erkennen, vergeten mag toch niet worden dat het liberalisme als beginsel uitsluitend zoekt de menschelijke rede en als doel uitsluitend kiest het tijdelijk menschelijk belang. En het socialisme, dat geen zelfstandig politiek standpunt inneemt, openbaart zich in de practijk als een radicaal liberalisme.

Tegenover deze stroomingen staan het fascisme en het nationaal-socialisme. Evenzeer van humanistischen inslag. Doch deze richtingen groepeeren zich niet om den enkelen mensch, doch om het volksgeheel, aan hetwelk in den persoon van den leider een bijna goddelijke eer wordt toegebracht. En juist daarom zijn deze stroomingen zoo gevaarlijk, omdat zij zich naar het voorbeeld van de Romeinsche keizers, de vorsten uit het huis van Bourbon en de Stuarts, zoo gaarne met een religieus vaandel tooien en zelfs het woord „christelijk” niet versmaden. Het zijn richtingen, die ten slotte niets anders bedoelen dan den mensch en zijn tijdelijk bestaan en alle zedelijke en geestelijke goederen aan het tijdelijk welzijn, gezien als volksgeheel, ondergeschikt maken.

Tegenover deze humanistische stroomingen komen de christelijke partijen op voor een staatkunde, welke niet het individu of het volksgeheel in het centrum plaatst, doch God en Zijn dienst. En dan geschiedt dit niet met de bedoeling om van staatswege de

bevolking een bepaalde godsdienst met dwang op te leggen, doch met het oogmerk de staatkunde zoo te richten, dat de vrije loop van het Evangelie verzekerd zij, dat er recht geschiede aan individuen en volksgroepen en dat de zedelijke grondslagen der samenleving gehandhaafd worden naar den eisch der christelijke beginselen.

Zulk een politiek behoeft niet te leiden tot een exclusivisme, hetwelk voor de praktijk der staatkunde samenwerking met andersdenkenden van tegenovergestelde richting uitsluit. Zulk een samenwerking is gelukkig vaak mogelijk, omdat, ook bij verschil van uitgangspunt, toch in vele opzichten een zelfde praktijk kan worden gevolgd. Ze verzet zich niet tegen een principiëele partijkeuze. Integendeel. Zelfs is o.i. partijkeuze *conditio sine qua non* voor een eerlijke samenwerking welke inzonderheid in moeilijke tijden als we thans doorleven in 's landsbelang geboden is. Wij moeten, of we willen of niet, partij kiezen. Onpartijdig heeft GROEN eens geschreven, kan hij alleen zijn, die partij kiest. Onpartijdigheid, niet partijloosheid mag volgens BLUNTSCHLI van den fungeerenden staatsman worden verlangd.

Een Christen, die meent zich neutraal te kunnen houden en geen partij kiest, kiest metterdaad wel partij. Hij maakt uit vrees om van een partij te zijn voor een vijandige partij ruim baan.

Helaas, zijn hier te lande ook de protestantsch-christelijke partijen verbrokkeld. Doch deze verbrokkeling ontslaat ons niet van den plicht om partij te kiezen.

Want er moet een keuze worden gedaan. En die keuze moet vallen op de partij, welke de eeuwige beginselen uit Gods Woord als grondslag aanvaardt.

Welke partij moet dit zijn? Ik beantwoord deze vraag niet. Doch ik eindig met aan te halen een woord van Prof. FABIUS: „Er is een *heilige* partij. Niet een partij van heiligen. Maar een partij, die heilig is om haar doel; haar beginsel” 21).

1) Fragmenten der Sozialwissenschaft, 1898.

2) Charakter und Geist der politischen Parteien, 1869.

3) Das Recht des modernen Staates, I, 3e uitg., 1914.

4) La Democratie et l'organisation des parties politiques, 1903.

5) Public opinion and popular Government 1913.

6) Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie, 1911.

7) Geschichte der politischen Parteien in Deutschland, 3e uitg., 1924.

- 8) Die Grundlagen der politischen Parteibildung, 1921.
 - 9) Die politischen Parteien im Modernen Staate, 1926.
 - 10) Die Staatsverfassung und die politische Parteien, 2e druk, 1930.
 - 11) Politieke oprechtheid in een nationale partijgroepering, 1931.
 - 12) De wal keert het schip, 1936.
 - 13) Beginselen der Nederlandsche politieke partijen, 2e druk, 1938.
 - 14) Over den invloed van politieke partijen op den Nederlandschen regeringsvorm, 1931.
 - 15) GROEN VAN PRINSTERER over staatkundige partijen, bijdrage opgenomen in het gedenkboek „Schrift en Historie”, 1928.
 - 16) Het partijwezen in het parlementaire stelsel, 1913.
 - 17) Die politische Partei in der Tscheslowakischen Republik. Eine juridische Studie, 1931.
 - 18) „A body of men united for promoting by their joint endeavours the national interest upon some particular principle in which they are all agreed”. Aangehaald door diverse schrijvers o.a. OSTROGORSKI, II, t. a. p. pag. 612, LOWELL, Public opinion enz. pag. 65, KOLFF t. a. p. pag. 1.
 - 19) t. a. p. pag. 266 Gr. Editie.
 - 20) Aangehaald door GROEN, Adviezen Tweede Kamer I, pag. 313.
 - 21) t. a. p. pag. 259.
-

STAATSPENSIOEN

DOOR

F. P. FUYKSCHOT.

II. (*Slot*)

Nieuw-Zeeland.

Een regeling voor staatspensioen bestaat hier reeds sedert 1898. Evenals elders zijn ook hier vereischten gesteld van nationaliteit en domicilie.

Omtrent de hoogte der pensioenen blijkt, dat de begrootingsmoeilijkheden in dit land in de laatste jaren tot het aanbrengen van wijzigingen in de uit te keeren bedragen hebben geleid.

Vóór 1932 was de maximum-uitkeering £ 45.10./— per jaar. In dat jaar (10 Mei 1932) werd op de pensioenen een korting van 10 % toegepast.

Een gedeeltelijk herstel, namelijk van 5 %, volgde in 1934, waardoor het maximum jaarlijksch pensioen werd gebracht op £ 43.-/-.

De begunstigde mocht vóór 1932 naast zijn staatspensioen een inkomen hebben van £ 52.—/—. In dat jaar werd het vrije inkomen gebracht op £ 39.—/— à £ 41.—/—.

Een gehuwde met gezinsinkomsten mocht vóór 1932 £ 143.—/— inkomen hebben; na 1934 £ 127.—/—. In 1936 werden deze bedragen weer verhoogd.

De leeftijdsgrens voor mannen is 65 jaar, voor vrouwen 60 jaar. Heeft men 2 of meer kinderen beneden 15 jaar te onderhouden, dan worden deze leeftijden met 5 jaar verlaagd.

Ook weduwen vallen onder deze regeling.

In een overzicht voor het jaar, eindigende op 31 Maart 1934, wordt vermeld, dat het gemiddeld uitgekeerde bedrag £ 37.8.4 bedroeg.

In 1935 heeft de in dat jaar aan het bewind gekomen arbeiders-

regeering een inter-departementale commissie benoemd om rapport uit te brengen omtrent de instelling van een verplichte ouderdoms- en ziekteverzekering.

In dit rapport kwam de commissie tot de volgende conclusies:

„De argumenten ten gunste van de instelling van een nationaal systeem van verplichte verzekering gronden zich op de stelling, dat alle burgers beschermd moeten worden tegen de risico's van gebrek bij ouderdom en bij ziekte, invaliditeit en verlies van broodwinning, terwijl tegelijkertijd iedere gedachte aan barmhartigheid of bevoogding ¹⁾ moet worden uitgesloten”.

De commissie acht het wenschelijk dat een zoodanig systeem omvat: weduwenpensioen, weezenpensioen, ziekteuitkering, invaliditeitsuitkering, kindertoeslagen en werkloosheid.

Medische verzorging en ziekenhuisverpleging meent de commissie afzonderlijk te moeten regelen, evenals de verzorging in geval van werkloosheid.

Hieruit ziet men, dat het geheele terrein der sociale verzekering door deze commissie werd bestreken.

Eerst in Augustus 1938 werd door de regeering een wetsontwerp op de sociale verzekering (ziekteverzorging, ziekteverzekering, invaliditeits-, ouderdoms-, werkloosheidsverzekering, weduwen- en weezenpensioen) bij de wetgevende Kamer ingediend. Naar het schijnt is dit wetsontwerp nog niet in behandeling gekomen.

Vereenigde Staten.

Op 14 Augustus 1935 is door den President de „Social Security Act” goedgekeurd, die o.m. voorziet in een federaal systeem van ouderdomspensioen en in de toekenning van subsidies aan door de afzonderlijke Staten in het leven geroepen regelingen voor uitkeeringen aan werkloozen en de betaling van staatspensioen.

Wat dit laatste betreft moet allereerst worden opgemerkt, dat in de twintig jaren, voorafgaande aan de aanneming van genoemde Federal Act in tal van Staten regelingen zijn gemaakt voor de toekenning van staatspensioen aan ouden van dagen, weduwen en blinden. Aangezien voor deze uitkeeringen veelal de plaatselijke autoriteiten de fondsen moesten verschaffen kwam er van een

¹⁾ „patronage”.

integrale toepassing dezer regelingen weinig terecht, ja, werden ze hier en daar in 't geheel niet toegepast. Van de personen boven 65 jaar (rond 7 miljoen) ontving in 1930 slechts ongeveer 10 % uitkeering. Slechts de helft van de Staten had een regeling voor uitkeering aan blinden.

De bepalingen, waaraan nu krachtens de Social Security Act de wetten van de Staten moeten voldoen om subsidie uit de Federale schatkist te kunnen verkrijgen, betreffen voor een belangrijk deel de wijze van beheer en contrôle.

Er is bepaald:

dat niet geëischt mag worden, dat de begunstigde in de laatste 9 jaar langer dan 5 jaar in de betreffende Staat heeft gewoond; dat een burger van de Vereenigde Staten niet mag worden uitgesloten, door b.v. te eischen, dat hij gedurende een zekere periode staatsburger moet zijn geweest;

dat ná Januari 1940 de leeftijdsgrens niet hooger dan 65 jaar, maar tot dien datum 70 jaar mag zijn;

dat, als de Staat een bedrag terug ontvangt uit de bezittingen van de begunstigden, de Federale schatkist daarvan de helft zal ontvangen.

Er is in deze bepalingen een opmerkenwaardig verschil met de bepalingen van Canada, welk land eveneens een overkoepelingswet (voor de provincies) heeft gemaakt.

Dit verschil namelijk, dat in Canada *gunstiger* en in de Vereenigde Staten *ongunstiger*, door de Staten (provincies) te maken bepalingen, worden verboden.

In de bestaande wetten is vrij algemeen 65 of 70 jaar als leeftijdsgrens aangenomen. In Oklakoma is de grens gesteld op 60 jaar voor mannen en 55 jaar voor vrouwen. De bedragen zijn in de meeste Staten op \$ 30. of \$ 35. per maand vastgesteld. In Texas slechts op \$ 15. per maand. Verscheidene Staten hebben geen bedrag vastgesteld, maar spreken van een bedrag voldoende voor een behoorlijk bestaan. Dat is natuurlijk nogal rekbaar.

Voorts bevatten alle wetten bepalingen omtrent de sociale vereischten waaraan de begunstigden moeten voldoen, zooals vrij van dronkenschap, geen bedelarij bedreven, geen zedelijkheidsdelicten hebben gepleegd, zijn vrouw niet hebben verlaten of hebben geweigerd vrouw en kinderen te onderhouden e.d.

Voor de door de Federale regeering goedgekeurde Staatswetten stelt zij een subsidie gelijk aan de helft der uitkeeringen, maar maximum \$ 15 per persoon per maand beschikbaar. Daarmede zal wel verband houden, dat de door de Staten vastgestelde bedragen zelden \$ 30 per maand overschrijden.

Het is waarschijnlijk, dat deze, thans op federale en, zeker ook gezondere basis, geplaatste wettelijke regeling voor *staatspensioen* zeer aan betekenis zal inboeten in verband met de federale regeling voor *ouderdomspensioen*. De laatste moet van de eerste scherp worden onderscheiden.

Krachtens de Social Security Act, welke op 1 Januari 1937 van kracht is geworden, betaalt van dien datum af elke onder de regeling vallende werknemer 1 % van zijn loon en betaalt de werkgever een gelijk bedrag. Dit percentage zal elke 3 jaar met $\frac{1}{2}$ % stijgen, totdat in 1949 een percentage van 3 % wordt bereikt.

Het pensioen gaat in op 65-jarigen leeftijd, maar de eerste uitbetaling zal eerst op 1 Januari 1942 kunnen geschieden, tenzij de wet voordien wordt gewijzigd, hetgeen waarschijnlijk wordt geacht.

We hebben hier weer met *ouderdomsverzekering* te doen. Er wordt een „Reservefonds” gevormd, waarin jaarlijks een premie zal worden gestort, voldoende voor de financiering van de pensioenen. De premie moet worden berekend op basis van een reservesysteem overeenkomstig sterftetafels en krachtens actuariële grondbeginselen met 3 % samengestelde interest.

De bedragen, die niet voor de loopende uitkeeringen noodig zijn moeten in rentedragende federale obligatieleeningen of in door de Vereenigde Staten gegarandeerde obligaties worden belegd.

In overeenstemming met de bijdrage-betaling, zal de uitkeering een bepaald percentage van het loon, na 1 Januari 1937 verdiend, bedragen, maar \$ 85 per maand niet mogen overschrijden. Dit maximum kan worden bereikt door iemand, die gedurende 43 jaar minstens \$ 3000 per jaar heeft verdiend. Aangezien verdiensten boven \$ 3000 worden uitgeschakeld, zal dit maximum schier nimmer worden bereikt.

Wie geen recht heeft op maandelijksche uitkeeringen kan een toelage ineens van $3\frac{1}{2}$ % van het totale in de laatste 5 jaren verdiend loon ontvangen. Ook een uitkeering bij overlijden is mogelijk.

Hiermede wordt door de Vereenigde Staten van het staatspensioen overgegaan op een verzekeringssysteem.

Het staatspensioen zal nog lange jaren beteekenis houden, evenals bij ons de art. 369/370 van de Invaliditeitswet, maar op den duur zal deze beteekenis sterk afnemen. Geheel verdwijnen zal onder de vigeerende wet het staatspensioen echter niet, omdat een groot aantal personen buiten de verzekering valt (landarbeiders, losse arbeiders, huispersoneel, onderwijzers).

Zwitserland.

Krachtens art. 34 quater van de grondwet, aanvaard in 1925, is de regeering gehouden langs wettelijken weg *een verzekering* voor het verstrekken van uitkeeringen in geval van ouderdom of overlijden in te stellen. Daartoe stichtte de regeering een fonds, waarin de opbrengst van de tabaksbelasting en de accijns op het gedistilleerd werden gestort.

Hoewel dit overeenkomstig de grondwet geschiedde, werd in December 1931 een door de federale kamers aangenomen wet tot instelling van verplichte verzekering bij ouderdom en overlijden, bij referendum afgewezen. Omstreeks dienzelfden tijd maakte een comité propaganda voor een systeem van staatspensioen aan 65-jarigen, aan weduwen en weezen.

Deze strijd tusschen de voorstanders van staatspensioen en van verzekering wordt nog steeds voortgezet.

De regeering beroept zich op de grondwet tegenover den eisch, om uit het bestaande fonds gelden voor de cantons beschikbaar te stellen, die *niet* voor *ouderdomsverzekering* zullen worden gebruikt, maar voor uitkeering aan behoeftige ouden van dagen.

Intusschen heeft de regeering de storting in dit fonds stopgezet en de opbrengst der genoemde heffingen voor de algemeene uitgaven gebruikt, terwijl zij, om aan de behoeftige ouden van dagen tegemoet te komen, 8 millioen per jaar voor de kantons en voor 2 nationale verzekeringsinstellingen heeft beschikbaar gesteld.

Er is nu een initiatief ontwerp van de voorstanders van staatspensioen en een tegenontwerp van den federalen Raad.

In het laatste wordt voorgesteld, met ingang van 1939 de stortingen in het fonds te hervatten, althans voor zoover de helft van

de tabaksbelasting en een derde van de netto-opbrengst van de accijns op het gedistilleerd betreft. In 1948 zou de volle opbrengst der tabaksbelasting weer worden gestort.

Men verwacht dat het fonds, inclusief rente, eind 1947 een bedrag van fr. 281 miljoen zal bevatten, nadat de volgende voorziening, die wordt voorgesteld, zal zijn getroffen.

Voor onmiddellijke hulp aan ouden van dagen, weduwen en weezen, die behoeftig zijn, zal aan de cantonale verzekeringsinstellingen en de publieke lichamen, ten laste van het fonds, van 1939 tot 1941 een bedrag van 14 miljoen, van 1942 tot 1944 van 16 miljoen, van 1945 tot 1947 van 18 miljoen en van 1948 af van 20 miljoen francs beschikbaar worden gesteld.

Deze hulp mag, aldus de federale raad, de invoering van een verzekeringsstelsel niet tegenhouden. Met dat doel blijft het ouderdomsfonds in stand. De genoemde uitkeeringen uit het fonds kunnen door de kantons, die reeds een *ouderdomsverzekering* bezitten, voor versterking van hun systeem worden aangewend.

De federale raad komt dus eenerzijds aan de wenschen van de voorstanders van staatspensioen tegemoet, maar blijft anderzijds aan de uitbreiding der *ouderdomsverzekering* vasthouden.

In sommige kantons bestaat een regeling voor *staatspensioen*, in andere een *verzekeringssysteem*.

Verplichte verzekering tegen de gevolgen van ouderdom en invaliditeit bestaat in de kantons Glaris en d' Appenzell, terwijl een systeem van staatspensioen bestaat in het kanton Bazel-Stad en in twee belangrijke gemeenten namelijk Bienne-Stad en Zürich-Stad.

Kanton Glaris.

Hier omvat de verplichte verzekering alle personen van 17 tot 50 jaar, die binnen het kanton hun domicilie hebben.

De uitgaven worden gedekt door een jaarlijksche bijdrage van de verzekerden van fr. 6.—, een vaste subsidie uit de kantonale kas en een bijdrage van de gemeenten van fr. 1.— per jaar per verzekerde.

Bij invaliditeit, na minstens 5 jaar te zijn verzekerd, wordt een jaarlijksche uitkeering, die tusschen fr. 150.— en fr. 300.— varieert, verleend.

Bij het bereiken van den 65-jarigen leeftijd wordt eenzelfde bedrag verkregen.

Kanton d' Appenzell.

Personen van 18 tot 64 jaar, die hun domicilie in het kanton hebben, zijn verplicht verzekerd.

De uitgaven worden gedekt door jaarlijksche bijdragen van de verzekerden van fr. 10.— per hoofd, door een jaarlijksche kantonale bijdrage van fr. 150 per verzekerde en door een jaarlijksche subsidie van de gemeenten van fr. 0.50 per verzekerde.

De verzekering dekt het risico van den ouderdom met de mogelijkheid dat bij overlijden vóór den 65-jarigen leeftijd de weduwe en de minderjarige kinderen de gestorte premies terugontvangen.

De uitkeeringen varieeren voor mannen tusschen fr. 200 en fr. 400 en voor vrouwen tusschen fr. 150 en fr. 300.

Bazel-Stad.

Staatspensioen wordt krachtens de kantonale wet van 4 November 1926 uitgekeerd aan 70-jarigen en bedraagt fr. 40 per maand.

Men moet 5 jaar onafgebroken in het kanton hebben gewoond.

Als de persoonlijke inkomsten fr. 125 per maand overtreffen, wordt geen pensioen uitgekeerd of wordt dit verminderd.

Ieder jaar worden de rechten van de begunstigden opnieuw onderzocht.

Bienne-Stad.

Staatspensioen op 70-jarigen leeftijd van fr. 40 per maand.

Andere Zwitsers ontvangen dezelfde rechten als zij 15 jaar onafgebroken in de gemeente hebben gewoond. Buitenlanders na 20 jaar.

Als de persoonlijke inkomsten fr. 110 per maand voor een vrijgezel of fr. 165 voor een gehuwde overschrijden wordt het pensioen niet toegekend of verminderd.

Verschillende andere bepalingen, die op den welstand en de moraliteit betrekking hebben, worden toegepast. Daarvoor bestaat een commissie van 5 leden, door den Gemeenteraad benoemd en door den directeur voor sociale voorziening gepresideerd, die oordeelt over het recht op en de hoogte van het pensioen.

Zürich-Stad.

Staatspensioen wordt op 65-jarigen leeftijd toegekend.

Voor de burgers van de stad is eisch, dat zij 3 jaar in de stad hebben gewoond. Voor andere bewoners van het kanton is een periode van 10 jaar, voor andere Zwitsers 15 jaar en voor buitenlanders 20 jaar als eisch gesteld, waarvan de drie laatste jaren onafgebroken.

Als grens voor het vermogen is fr. 15.000.— en voor het inkomen fr. 1.500 per jaar, respectievelijk voor gehuwden fr. 2000 per jaar gesteld.

Er zijn drie groepen:

		Alleenstaande personen	Gehuwden
Groep I	Beneden fr. 1000 inkomen	fr. 480	fr. 660
Groep II	Beneden fr. 1500 inkomen	fr. 360	fr. 480
Groep III	Beneden fr. 2000 inkomen	fr. —	fr. 300

Als pensioen en inkomen tezamen in de eerste groep fr. 1360.— en in de tweede groep fr. 1500.— overschrijdt wordt het pensioen met het meerdere verminderd. Voor de gehuwden zijn deze bedragen resp. fr. 1418.—, fr. 1850.— en fr. 2000.— (groep III).

Door de gemeente ondersteunden kunnen geen pensioen genieten.

* * *

Na dit overzicht van de landen, waar het staatspensioen voorkomt of tot voor kort voorkwam moge een korte samenvatting van de bepalingen volgen, die in het algemeen bij de toepassing worden in acht genomen.

Allereerst zijn daar de eischen van *nationaliteit* en *ras*.

In de meeste landen wordt geëischt, dat de aanvrager van staatspensioen de nationaliteit van het land bezit. Deze voorwaarde is begrijpelijk. De aanvrager kan dan geacht worden aan de ontwikkeling en de welvaart van het land te hebben bijgedragen.

In de Britsche dominions wordt pensioenuitkeering geweigerd aan personen, die niet als Europeaan kunnen worden aangeduid. Dit heeft een politieke bedoeling, namelijk om personen, die zich niet of moeilijk met het volksgeheel kunnen assimileeren, te weren.

Ook wordt vrijwel steeds als eisch gesteld, dat de aanvrager

een bepaald aantal jaren in het betreffende land of de betreffende Staat of provincie heeft gewoond. Door zulk een bepaling wordt voorkomen, dat slechte risico's uit landen, staten of provincies met minder gunstige bepalingen, zich kort voor het bereiken van den gestelden leeftijd binnen het gebied met de gunstiger voorwaarden, vestigen. Voorts geldt hetzelfde argument als voor den nationaliteitseisch. De gestelde periode is in sommige gevallen 15 of 20 jaar.

Kenmerkend voor het staatspensioen zijn de bepalingen betreffende *het levensgedrag en den financiëelen toestand van den aanvrager*.

De volksgemeenschap neemt slechts de aansprakelijkheid op zich voor die personen, die zij volwaardig burger acht. Daarom worden uitgesloten allen, die als slechte burgers worden beschouwd, die hun gezin of vrouw niet hebben onderhouden, die hebben getracht te leven zonder te werken, die gevangenisstraf hebben ondergaan of zich aan bedelarij of dronkenschap hebben schuldig gemaakt.

Dit wil niet zeggen, dat zulke personen niet voor hulp in aanmerking komen als zij behoeftig zijn. Maar voor hen bestaan in vrijwel alle landen bepalingen voor steunverleening. Zij hebben geen *recht*, terwijl van degenen, die binnen de termen van de betreffende wet vallen, kan worden gezegd, dat zij in zekeren zin recht hebben op het bij wet vastgestelde pensioen. In de landen met staatspensioen worden beide groepen van personen verschillend behandeld en beoordeeld. In enkele landen, als Canada en Zuid-Afrika bestaan ten aanzien van het levensgedrag geen bepalingen. Elders wordt alleen gesproken van „personen van goede reputatie”, een nogal rekbaar begrip.

Het lijkt eenigszins in strijd met de opvatting, dat staatspensioen een recht is, dat bij de toekenning daarvan toch altijd met de *levensomstandigheden* rekening wordt gehouden en dat het pensioen wordt verminderd al naarmate het inkomen hooger is.

Dit spuit vooral voort uit overwegingen van fiscalen aard.

Niet slechts wordt rekening gehouden met het inkomen uit anderen hoofde, maar evenzeer met het bestaan van kinderen (ingeval van ouderdom) of van ouders (ingeval van invaliditeit of blindheid), die wettelijk verplicht zijn tot ondersteuning. In sommige landen is bepaald, dat een bepaald bedrag aan inkomsten

wordt vrijgelaten, hetgeen kennelijk de bedoeling heeft, het sparen te bevorderen. De bedragen, die worden vrijgelaten, zijn echter gewoonlijk zoo gering, dat dit spaarargument weinig kracht heeft. In Denemarken brengt men dan ook, volkomen consequent, de rente van kapitaal geheel in mindering.

Meer effect heeft, naar onze meening, de in een enkel land bestaande bepaling, dat uitkeeringen op grond van maatschappijen voor onderlingen steun of van vakvereenigingen geheel vrij blijven. Dit is ongetwijfeld dienstig om het streven naar „selfhelp” te bevorderen.

Weer andere landen geven geen pensioen aan wie eigendommen aan anderen heeft overgedragen, om daardoor hooger pensioen te krijgen. Soms eischt de wet, dat de overheid de vaste goederen van den begunstigde beheert om uit de opbrengst het pensioen gedeeltelijk te betalen. Of wel heeft de overheid het recht, het pensioen als een leening te verstrekken om bij het overlijden van den begunstigde het verstrekte bedrag uit de nalatenschap terug te vorderen.

Laatstebedoelde bepalingen hebben tevens de strekking oude lieden bij het beheeren van hun goederen behulpzaam te zijn.

Wat *de hoogte van het pensioen* in de meeste landen betreft, moet worden opgemerkt, dat deze algemeen zeer matig moet worden geacht. *In alle landen blijft het ver beneden het loon van een ongeschoolden arbeider.*

In een uitgave van het Internationaal Arbeidsbureau (Etudes et Documents, Serie M No. 9) wordt dan ook gezegd: „Het is nauwelijks mogelijk te zeggen, dat het maximum-pensioen een gepensioneerde, die geheel verstoken is van andere inkomsten, toestaat behoorlijk rond te komen”.

De juistheid van deze opmerking wordt bevestigd door de bedragen in dit opstel genoemd en door de berichten uit enkele landen ontvangen.

De vele variaties ten opzichte van geslacht, leeftijd, woonplaats en ras, die op de hoogte van het pensioen van invloed zijn, kunnen wij, onder verwijzing naar het voorafgaande, laten rusten.

Op één methode van berekening zij nog gewezen. In sommige landen stelt de wet alleen een maximum-bedrag vast, zoals in Australië en Canada, of spreekt zij alleen van een bedrag, vol-

doende voor levensonderhoud. De vaststelling van de hoogte van het pensioen berust dan bij een ambtenaar, die elk geval afzonderlijk bekijkt.

Het behoeft nauwelijks betoog, dat de idee van *recht* op staatspensioen daarbij sterk aan beteekenis inboet.

Een moeilijk punt voor de landen, die een systeem voor staatspensioen hebben, is *de wijze van dekking dezer uitgaven*.

Het eenvoudigst is nog, wanneer een bepaalde belasting voor dekking van de uitgaven voor pensioen wordt bestemd. Weliswaar bestaat de kans, dat er dan in een jaar een tekort ontstaat, maar over het algemeen zal men de opbrengst van een bepaalde belasting behoorlijk kunnen schatten.

Bedenkelijker is, wanneer de kosten ten laste van de gewone begrooting worden gebracht. Ieder jaar moet dan de post worden goedgekeurd. In enkele staten van Noord-Amerika wordt een vast percentage op de belasting op vaste eigendommen voor pensioen bestemd. Dit leidt er soms toe, dat personen, die daarop volgens de wet aanspraak kunnen maken, geen pensioen ontvangen, omdat niet voldoende geld beschikbaar is.

Wij raken hiermede een teer punt aan in *de geschiedenis van het Staatspensioen*.

Gaat men de jaartallen na van de in verschillende landen tot stand gekomen wetten voor de instelling van het Staatspensioen, dan ziet men dat deze alle in gunstiger tijden zijn gemaakt dan wij nu beleven.

Intusschen zijn in alle landen de financiëele moeilijkheden toenomen, terwijl juist in de landen met een Westersche bevolking, die sociale voorzieningen hebben getroffen, het aantal ouden van dagen snel toeneemt. Deze coïncidentie maakt het voor de landen, die een systeem van Staatspensionneering hebben, steeds moeilijker dit te handhaven.

Daar komt bij, dat de arbeidersbeweging, niet ten onrechte, de in vele landen bestaande leeftijdsgrens voor pensioen, namelijk 70 jaar, te hoog acht en naar verlaging streeft. Toegeven aan dezen drang zou echter de financiëele moeilijkheden in vele landen sterk vergrooten. Hetzelfde zou het gevolg zijn van verhooging der pensioenen, waarop eveneens wordt aangedrongen.

Onder deze omstandigheden behoeft het niet te verwonderen,

dat steeds meer landen ertoe komen een andere basis voor ouderdomsvoorziening te kiezen. Naast de ongeveer 30 landen, die in een of anderen vorm een *verzekerings-systeem* bezitten, staan de in dit artikel genoemde landen met staatspensioen. Maar zooals wij hebben gezien, zijn er van de 10 besproken landen reeds weer enkele, die ouderdomsverzekering hebben ingevoerd, of die dit, blijkens reeds ingediende wetsontwerpen van plan zijn te doen, omdat zij ingezien hebben, dat alleen een verzekeringssysteem een behoorlijk pensioen kan garandeeren. Dan immers ontvangt de verzekerde een pensioen in ruil voor zijn bijdrage, onafhankelijk van elke conditie ten opzichte van zijn bronnen van inkomsten en soms op lagere leeftijd.

Het staatspensioen, dat blijkt ontwijfelbaar uit het voorgaande, is gedoemd te verdwijnen en in feite der verdwijning nabij.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

De plaatselijke afdeeling van de vereeniging voor facultatieve lijkverbranding en die der arbeidersvereeniging voor lijkverbranding hebben tot den Raad het verzoek gericht, een terrein op of bij de algemeene begraafplaats beschikbaar te stellen tot het inrichten van een z.g. urnentuin en/of een columbarium, en vergunning te willen verleen tot het bijzetten van de asch in urnen op de begraafplaats zelve. Hoe moet onze houding zijn met betrekking tot dit verzoek?

ANTWOORD:

Beide plaatselijke afdelingen vragen blijkbaar tweeërlei aan den Raad. Vooreerst beschikbaarstelling van een terrein op of bij de algemeene begraafplaats tot het inrichten van een urnentuin en/of columbarium; ten tweede vergunning te verleen tot het bijzetten van de asch in urnen op de begraafplaats zelve.

Wat nu betreft het eerste deel van het verzoek is het niet moeilijk Uw standpunt te bepalen. Bekend is, dat lijkverbranding en wat daarmee samenhangt in strijd is met de Begraafwet. En reeds op dien grond behoort er van de zijde van het gemeentebestuur geen medewerking te worden verleend om deze wijze van lijkbezorging te bevorderen of te begunstigen.

Dat is ook het standpunt van de Regeering. Dat bleek nog vorig jaar uit het feit, dat geschorst, later vernietigd, werd een besluit van den gemeenteraad te 's Gravenhage tot het stichten van een urnentuin op de gemeentelijke begraafplaats aldaar (K. B. van 24 Nov. 1938 S. 19381).

Nu zal men hiertegenover opmerken, dat de verzoeksters aan den Raad niet vragen zelf een urnentuin in te richten, doch slechts om daarvoor terrein beschikbaar te stellen. Doch dan willen wij herinneren aan het K. B. van 1 October 1919, S. 587, waarbij vernietigd werd een besluit van den gemeenteraad te Rotterdam, strekkend om aan de vereeniging voor facultatieve lijkverbranding aldaar een gemeenteterrein in erfpacht

te geven voor het stichten van een crematorium. In verband daarmee valt met een groote mate van waarschijnlijkheid aan te nemen, dat een eventueel besluit van den gemeenteraad ten Uwent, strekkend om een terrein op of bij de algemeene begraafplaats beschikbaar te stellen tot het inrichten van een urnentuin enz., door de Kroon zal worden vernietigd.

Minder gemakkelijk is het om Uw standpunt te bepalen met betrekking tot het tweede gedeelte van dit verzoek, n.l. het verleenen van vergunning tot het bijzetten van de asch in urnen op de begraafplaats zelve.

Te dezer zake herinneren wij aan een brief van den toenmaligen minister van Justitie van 4 Februari 1931 aan het gemeentebestuur te Hilversum, naar aanleiding van een bij dat gemeentebestuur ingekomen brief van de arbeidersvereniging voor lijkverbranding aldaar, om op de nieuwe begraafplaats aldaar een urnenbewaarplaats te bouwen. Dit schrijven, hetwelk aan B. en W. van Hilversum destijds aanleiding gaf de Raad te adviseeren het verzoek af te wijzen, welk advies gevolgd werd, luidde aldus:

„Naar aanleiding van Uw bovenvermeld schrijven heb ik de eer Uw college, mede namens den Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw, het navolgende te berichten. De Overheid zal bij aan gelegenheden als de onderwerpelijke er van hebben uit te gaan, dat de lijkverbranding in strijd met de Begrafeniswet is. Zij zal zich er derhalve van hebben te onthouden om de verbranding van lijken op eenige wijze te bevorderen.

Zij zijn kan weliswaar niet blind zijn voor het feit, dat de lijkverbranding nu eenmaal, tengevolge van een leemte in de wet, straffeloos plaats vindt en zij zal dan ook er zich niet tegen behoeven te verzetten, dat, wanneer crematie van een lijk heeft plaats gehad, de asch ter begraafplaats wordt bijgezet, doch tegen eenige actieve bemoeiing harerzijds, als het oprichten van een gebouw speciaal bestemd voor en ingericht tot het bewaren van urnen, waarin zou kunnen worden gezien een zekere sanctioneering der onwettige handeling der lijkverbranding, terwijl daardoor de toepassing der crematie op lijken van gemeentenaren min of meer zoude kunnen worden in de hand gewerkt, zal zeker bezwaar moeten worden gemaakt.

De door Uw college gestelde vraag, of een besluit van den Raad Uwer gemeente tot den bouw van een urnenbewaarplaats op de algemeene begraafplaats toelaatbaar is, moet dus naar de meening van mijn voornoemden ambtgenoot en van mij ontkennend worden beantwoord.”

Wie dat schrijven leest zal opmerken, dat hier onderscheid wordt gemaakt tusschen *actieve* medewerking van het gemeentebestuur met betrekking tot de lijkverbranding en het toelaten van het bijzetten de asch van gecremeerde lijken op de begraafplaats. Het laatste, hetwelk min of meer als *passieve* medewerking zou kunnen worden beschouwd, achtte het toenmalige Kabinet toelaatbaar. En, in verband met het ver-

leenen van goedkeuring door de Kroon aan begrafenisverordeningen, welke — wat de te heffen rechten betreft — de begrafenis en het plaatsen of begraven van een urn op een lijn stellen, valt aan te nemen, dat de huidige Minister van Binnenl. Zaken het zelfde standpunt inneemt.

In verband daarmee is niet waarschijnlijk, dat een raadsbesluit, waarbij het tweede gedeelte van het verzoek ingewilligd wordt, door de Kroon zal worden vernietigd.

Intusschen is hiermede natuurlijk nog niet gezegd, dat de a.r. fractie ten Uwent medewerking zal mogen en moeten verleenen aan het inwilligen van het laatste deel van het verzoek.

Op grond van de principiële overwegingen (zie hiervoor o. a. het artikel van Dr. J. HOEK in A. R. S. April 1931) zouden wij raden niet alleen de z. g. actieve medewerking, maar ook de passieve medewerking van de zijde van het gemeentebestuur te bestrijden. Ook de passieve medewerking. Want ook door het toelaten van het bijzetten van de asch op de gewone begraafplaats bevordert men zijdelings de crematiepraktijk, omdat men daardoor van de zijde van het gemeentebestuur tegemoet komt aan de verlangens dergenen, die van deze onwettige wijze van lijkbezorging gebruik maken.

Nu bestaat er ten opzichte van dit laatste punt wel eenig verschil van meening in a.r. kring. Er zijn er die niet zoo ver zouden willen gaan, dat zij den eisch stellen, dat de Overheid van de overheidsbegraafplaatsen de bijzetting van de asch weert. Hiertegenover willen wij opmerken, dat een afwijzende houding niet uitsluit de mogelijkheid, dat door de voorstanders van de lijkverbranding ter plaatse een particulier terrein wordt ingericht voor de bijzetting van de asch. Het is van belang dit op te merken, omdat men in den regel aan komt dragen met de bewering, dat niet-medewerking van het gemeentebestuur in deze neer komt op een onderdrukking van andersdenkenden.

Doch bovendien willen wij er op wijzen, dat de praktijk van de bijzetting van asch op begraafplaatsen reeds heeft geleerd, dat toegeeflijkheid van de gemeentebesturen ten deze als propagandamiddel voor de lijkverbranding wordt beschouwd. In plaats van de asch te begraven stelt men liefst de urnen te pronk op de graven of elders, teneinde op die wijze de aandacht te vestigen op de lijkverbranding en de belangstelling voor dezen vorm van lijkbezorging te prikkelen. Daarom is het beter, dat men als gemeentebestuur te dezer zake niet toegevend is, maar de lijn strak houdt. En blijkt het niet mogelijk, in verband met de politieke verhoudingen, om het onderhavig verzoek volstrekt af te wijzen, dan dient er o. i. van a.r. zijde toch tegen gewaakt, dat het inwilligen van het laatste deel van het verzoek in de praktijk gebruikt zal worden tot het maken van propaganda gelijk boven bedoeld.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

De blijvende schriftuurlijke grondgedachte van art. 36 onzer geloofsbelijdenis. (De positieve taak der Overheid ten opzichte van den Godsdienst) door Dr. J. VAN LONKHUYZEN, uitgave T. Wever, Franeker, 1938.

Dr. VAN L. spreekt in den titel van deze brochure over de „blijvende” schriftuurlijke grondgedachte van art. 36 onzer geloofsbelijdenis. Dit beteekent dus, dat hij ook een niet-blijvende schriftuurlijke grondgedachte in het artikel opmerkt. Wellicht is het juist dit laatste aldus uit te drukken, dat hetgeen men eertijds in calvinistische kringen als een aan het staatkundig leven richting gevende schriftuurlijke gedachte beschouwde, in het licht van nader Schriftonderzoek als zoodanig niet kan worden gehandhaafd. Zoo althans meenen wij Dr. v. L.'s standpunt nader te mogen aanduiden.

Zelfs gaat Dr. v. L. nog verder dan de Geref. Kerken in 1905, aangezien hij zijn critiek richt niet alleen tegen de bekende, in 1905 geschrapte woorden, maar ook tegen andere confessioneele uitspraken van art. 36 omtrent de overheidstaak. En hij beperkt zich niet tot een afbrekende critiek maar poogt ook te bouwen, n.l. door op den grondslag van de door hem aangeduide blijvende schriftuurlijke grondgedachte een nieuw artikel 36 te ontwerpen en in de lijn van die formuleering ook enkele punten van praktisch overheidsbeleid ten opzichte van den godsdienst aan te geven.

Wat is nu volgens Dr. v. L. de blijvende schriftuurlijke grondgedachte van art. 36? Dr. v. L. maakt onderscheid tusschen eenerzijds hetgeen in CALVIJNS denkbeelden vrucht is van zijn oud-testamentische of joodsche opvatting, welke opvatting — ten spijt van CALVIJNS beginsel van een zelfstandige Kerk en een zelfstandigen Staat — onder den invloed stond van het oud-testamentische voorbeeld van Israëls koningen en van de praktijk uit CALVIJNS tijd (b.v. het noodzakelijk optreden van overheidswege tegen de wederdoopers) en anderzijds een drietal grondgedachten, welke ook thans nog onverzwakt gelden, n.l. de belijdenis, dat de Overheid Gods dienaar is, dat zij gebonden is aan Gods Woord (ook aan de Eerste Tafel der Wet) en dat zij de roeping heeft om den chr. godsdienst (niet een bepaalde confessie) ook als bron van zedelijkheid en orde in een natie te beschermen tegen publieke onteering of atheïstische propaganda.

In de lijn van eerstbedoelde opvatting ligt volgens Dr. v. L. blijkbaar de zinsnede van de belijdenis „dat de Overheid het woord des Evangelies overal heeft te doen prediken” enz. En in die opvatting ziet de schrijver een tekort doen aan de leering van Gods Woord, zoowel als een aantasten van Gods bedeeling zelve.

Daarentegen geven de drie blijvende grondgedachten, volgens den schrijver, in beginsel aan de taak van de Overheid met betrekking tot den godsdienst.

De verdienste van Dr. v. L.'s brochure is, dat ze een beknopte, duidelijke en — naar het ons voorkomt — juiste uiteenzetting geeft van de gedachten, welke op het ontstaan van art. 36 hebben invloed geoefend.

Een bezwaar tegen het betoog van Dr. v. L. is, dat het niet geeft hetgeen in uitzicht wordt gesteld, n.l. een aanduiding van de *positieve* taak der Overheid met betrekking tot den godsdienst.

Wat Dr. v. L. in min of meer concreten vorm van de Overheid verlangt, draagt een *negatief* karakter. Strafbaarstelling van godslastering als zoodanig, is geen positieve werkzaamheid. Of zit hier het „positieve” in de uitdrukking „als zoodanig”? Dat zal men toch moeilijk kunnen volhouden. En zelfs blijkt niet dat Dr. v. L. met zijn strafbaarstelling „als zoodanig” verder wil gaan dan de hier te lande geldende strafbepalingen inzake godslastering, welke bepalingen, gelijk bekend, de strafbare godslastering binnen de grens van enkele uitwendige factoren (o. a. krenking van godsdienstige gevoelens) beperken. Want met instemming wordt door den schrijver verwezen naar de Engelsche wet, welke bij de strafbaarstelling van godslastering wel terdege met de kwetsing van gevoelens van andersdenkenden rekening houdt.

Of beteekent de verlangde opheffing van openbare scholen een positieve maatregel van overheidswege met betrekking tot den godsdienst? Dat is toch op zijn minst genomen twijfelachtig, aangezien die opheffing vergezeld moet gaan van een verplichtstelling van overheidswege van het oprichten van bijzondere scholen door de ouders *naar eigen geloofs- of ongeloofsovertuiging* (cursiveering van den schrijver zelf); een verplichtstelling die uiteraard gepaard zal moeten gaan met subsidieverleening van overheidswege aan alle richtingen zonder onderscheid.

Vrijlating van de christelijke zending en bestrijding van neomalthusianisme en atheïsme (verbod van atheïstische bladen) kan al evenmin onder de positieve taak der Overheid gebracht worden. Trouwens met de bestrijding van het atheïsme aangaat, gaat Dr. v. L. wel wat luchtig voorbij aan het toch zeker ook schriftuurlijk beginsel van de conscientievrijheid.

Misschien huldigt Dr. v. L. een andere opvatting van negatieve en positieve taak dan de gebruikelijke. Doch dan ware het wel gewenscht deze opvatting duidelijker aan te geven. Te meer wijl zijn betoog mede

gericht is tegen de z. i. te eenzijdig negatieve omschrijving van het a. r. program van beginselen. Zonder die nadere aanduiding beteekent het betoog van Dr. v. L. praktisch niet meer dan dat hij de negatieve taak van de Overheid met betrekking tot den godsdienst wat ruimer en den eisch van gewetensvrijheid wat enger ziet dan bedoeld program.

N.

DE MOGELIJKHEID VAN NATIONALE POLITIEK.

DOOR

DR. J. A. H. J. S. BRUINS SLOT.

Het vraagstuk van de nationale politiek in Nederland heeft nog steeds niet een antwoord ontvangen. Een antwoord dan in dien zin, dat de *natie* een *nationale* politiek heeft aanvaard.

De meeste groepen komen alle met een eigen *nationale* politiek aandragen. Van de nationaal-socialisten tot de communisten toe tegenwoordig.

Dit nu is karakteristiek Nederlandsch. De *natie* is verdeeld over de vraag wat nationaal is.

De antirevolutionairen en de christelijk historischen pretendee-ren van ouds nationale politiek te voeren. Daartegenover o. a. maakte de heer WENDELAAR indertijd zijn joyeuse entrée in de Tweede Kamer, onder de zinspreuk: niet sociaal, niet clericaal, maar nationaal, dus liberaal.

Tot voor enkele jaren was de discussie over dit punt vrijwel academisch. Men kan zeggen — het wordt van verschillende kanten ook wel toegegeven tegenwoordig — dat de nationale gedachte de laatste tientallen jaren, met name bij de partijen der rechterzijde, bewaard is gebleven. In hoofdzaak hierom wijl de politiek der rechterzijde te allen tijde de neiging heeft gehad om zich te fundeeren niet slechts op staatkundige theorieën, maar ook op een staatkundige traditie. Wij kunnen wel aannemen dat sommige menschen de Nederlandsche traditie, de nationale gedachte wel eens wat meer specifiek „rechts” gekleurd hebben, dan de historie, wanneer we haar zoo objectief mogelijk bekijken, toelaat. Dit neemt niet weg, dat de rechterzijde in Nederland, om met het oud-Tweede-Kamerlid, den heer LOUWES, te spreken, in tijden van geestelijk verval en

verstandsoverheersching veel als een kostelijk toebetrouwd pand heeft bewaard, ook voor ons, en dat zijn dan de geestverwanten van den heer LOUWES.

Intusschen, toen de rechtsche groepen dat allemaal zoo netjes bewaarden, hadden de anderen het druk met andere dingen. Na den grooten oorlog is de politiek, tengevolge van een na die gruwzame ervaring psychologisch wel ietwat verklaarbaar anti-nationalisme en met door een ongemotiveerd geloof in den Volkenbond verslapt knieën, in een cosmopolitisme verzeild, hetwelk nu eenmaal goed past bij den geest van renaissance en humanisme.

Men kan wel zeggen, dat deze geest na 1918 de publieke opinie min of meer heeft *beheerscht*. De afkeer van nationalisme liet zelfs aan het nationale geen plaats. De militaire-afbraakpolitiek, in West-Europa tot voor korten tijd gevoerd, is daarvan het droevig bewijs. De vlootwet-tragedie bewijst dit voor Nederland.

Hoe is dit alles veranderd.

Er staat in 1939 van de orde van 1919 niet veel meer overeen. Het internationalisme is verdwenen om plaats te maken voor het nationalisme. Nationalisme is leer en leven van het: *Right or Wrong my country*. Ik zou niet willen zeggen dat daar geen woord Engelsch en ook niet dat daar geen woord *Duitsch* bij is. Daartegenover moet de nationale politiek gesteld worden als die van: *If right, my country*.

Het spreekt volkomen vanzelf — onze geografische positie op het snijpunt van de Duitsche, Engelsche en Fransche belangenlijnen maakt dit noodzakelijk — dat de reïntegratie van het nationalisme ten Oosten, ten Westen en ten Zuiden van de Nederlanden de nationale gedachte in ons land doet opleven. Als wij ons zelf willen *blijven*, zooals H. M. de Koningin onze politiek heeft gedefinieerd, zullen wij ons zelf moeten *zijn*, zullen wij moeten weten wie en wat wij zijn. Als het *If right my country* niet een holle leus, maar reële politiek zal zijn, zullen wij van het recht van bestaan van ons volk als volk moeten overtuigd zijn en dat kunnen aantoonen.

Er zijn van Engelsche zijde twee dingen gezegd, die voor een Nederlandsche nationale politiek van onmiddellijk belang zijn.

Het eerste is de beroemde zin van BALDWIN: De Engelsche grenzen liggen aan den Rijn.

Het tweede, de opmerking van een lid van het Hoogerhuis, dat de kleine staten uit den tijd zijn, indien deze machtsvacua zouden vormen tusschen de dynamismen der grooten.

BALDWINS woord is een betrekkelijke garantie voor Nederland, maar het toont tevens aan onze predispositie voor slagveld der natiën.

De tweede opmerking bewijst, dat ook de betrekkelijke garantie verdwijnt als we geen weerkracht ontwikkelen met daaraan evenredige weermacht. En nationale weerkracht ontwikkelen bestaat alleen bij nationale homogeniteit. Tsjecho-Slowakije was een bewijs van een staat waar het laatste ontbrak. Een goede weermacht kan dit zelfs niet verhelpen.

Men wil ons hebben als bufferstaat, als windkussen. Maar als het windkussen lek is, is het in letterlijken zin uit den tijd, heeft het zijn tijd gehad, heeft het geen recht van bestaan meer.

Men kan niet anders zeggen dan dat dit alles in Nederland begrepen is. En dat de nationale „bezinning” daardoor aan de orde van den dag is gekomen. Ik zal geen voorbeelden noemen. Maar de bezinning en de vermaningen en de discussie ten aanzien van het nationale in ons vaderland leveren het bewijs hoe weinig men nog is gevorderd tot een gemeenschappelijke beschouwing aangaande alleen nog maar het *begrip* van onze volkseenheid.

Want het is volkomen duidelijk dat het windkussenmotief voor ons geen motief is. Het is slechts het technische aspect onzer buitenlandsche politiek door Duitsche of Engelsche bril. Een aspect, dat wij als zoodanig kunnen aanvaarden, maar dat ten slotte niet is de grond waaruit en het doel waartoe wij als volk een staat willen zijn.

Niet omdat het *gewenscht* is met het oog op het buitenland dat wij ons zus of zoo gedragen, maar omdat wij zus of zoo *zijn*, bestaan wij. Maar — en dat is toch eigenlijk onze nationale schande — deze wenschelijkheid is toch in de laatste jaren althans de *tweede* moeder der gedachte, der nationale gedachte, geworden.

Nationale politiek is in eerste instantie geen vraag van buitenlandsche, maar van binnenlandsche zaken. Onze nationale eenheid begint niet doordat wij met elkaar aan de grenzen moeten *sneuvelen*, maar doordat we met elkaar in vrede moeten *leven*.

Nu is het overbekend dat de discussie over de nationale politiek telkens weer strandt op dit punt van het samen leven. Het probleem van staat en partijen, van natie en groep, van volk en volksdeelen vormt tot dusverre voor velen ten onrechte een tegenstelling die het doorbreken van de nationale gedachte tot een door de natie gedragen politiek in velerlei opzicht verhindert. In velerlei opzicht. Want het eigenaardige is, dat er in de laatste jaren een politiek is gevoerd, die practisch door het geheele parlement, door de geheele natie, is gesteund. Enkele detailpunten daargelaten, heeft de Regeering sinds 1933 altijd een overgrootte meerderheid aan stemmen in de Kamer en in het land. Een meerderheid, die grooter is dan de partijen, waarop de Regeering formeel steunde, uitmaken.

De critiek, waaraan de Regeering bloot staat, is eigenlijk niet één van de groote lijn. Men wil wat meer dan de Regeering wil of geven kan. Men wil kleinere klassen in de school. Men wil een gulden meer steun. Men wil uitbreiding van de werkverschaffing. Men wil een aantal groote werken méér uitvoeren dan de Regeering wil. En men legt zich ten slotte bij de leege schatkist neer.

Daarin kan het probleem van de nationale politiek dus niet liggen. Het ligt niet in het regeeringsprogram, maar in den regeeringsgrondslag. Men wil een Regeering die gedragen wordt door het geheele volk, niet slechts in dien zin dat het volk zich a posteriori bij wat de Regeering doet, als bij iets dat terecht gedaan is, neerlegt, maar in dien zin dat het volk a priori zegt: Dit is *onze* Regeering en wij willen achter haar staan.

En dat woordje „onze” wil de natie maar niet uit den mond komen. Waar ligt dat aan? Dat ligt niet aan het object van het dat „onze” maar aan het subject er van. Het ligt niet aan de Regeering, maar aan het volk. Het Nederlandsche volk denkt niet over zich zelf in den geest van een persoonlijk voornaamwoord, maar in den geest van een telwoord. Als H. M. de Koningin zegt: Wij willen ons zelf zijn, dan gaat het Nederlandsche volk tellen. Dat heeft het altijd gedaan. Tijdens de Republiek waren het zeven provinciën, die elkaar den voet dwars zetten. Thans vindt dat volk zich een groot aantal concurrerende partijen en partijtjes, of drie boerenbonden plus 4 vakbonden plus zooveel werkgeversorganisaties, plus een hoop crisisambtenaren plus enz., of het beschouwt zich als de optelsom van stad en platteland, dan wel als een optelsom van

religieuze volksgroepen, welke b.v. tot uitdrukking komen in de veelheid der schoolsoorten.

Men kent dit euvel, dat men door de boomen het bosch niet meer ziet, nu in breede kringen wel. En wie zich goed rekenschap van de dingen geeft, wil weliswaar de geestelijke verscheidenheid, die uit boven geciteerde optelsommen blijkt, wel ruimte van leven laten, maar wil daarnaast een begrip „wij” scheppen. Men wil *in* en *om* de groepen een *natie* zien, men wil een geheel, een volk, en niet een brigade volksdeelen. En aan die realiteit volk, aan die natie, moet dan de idee worden ontleend, die den grondslag van het regeeringsbeleid qualificeert.

Deze meening, deze begeerte, moet juist geacht worden. Maar nu komt het er maar op aan, wat die natie, die onze politiek dan duiden moet, nu precies is. Dat is de vraag die van het grootste gewicht is, want het antwoord op de vraag, wat de natie, wat nationaal is, zal dan het kader bepalen, waarbinnen de beginselstrijd zich af zal spelen. En het is van de grootste beteekenis, dat deze limiteering naar goede maatstaven wordt aangelegd.

* * *

Wanneer we willen gaan spreken over wat de natie is, komen we op een bijzonder breed en nog slecht in kaart gebracht terrein. Wij moeten dan ook met een zekere behoedzaamheid hier een meening openbaar maken. Als ik goed zie, dan zijn er in de groote lijn omtrent het begrip natie drie opvattingen te onderscheiden, welke door elkaar gebruikt worden en daardoor aanleiding geven tot een Babylonische spraakverwarring op dit gebied. Men kan de *doctrinaire*, de *vitalistische* of *mystieke* en de *historische* opvatting van natie onderscheiden. De *doctrinaire* opvatting van de natie begint te redeneeren vanuit den *staat*. *Natie* is daar *staatsvolk* en waar de staat de hoogst denkbare formeele juridische eenheid is die zich denken laat, wordt de natie uit dien hoofde tot een formeele eenheid. De conclusie ligt voor de hand: *nationaal* denken is *gelijk* denken. De nationale gedachten zijn die, waarin alle leden van het staatsverband, van het nationaal geheel, overeenstemmen, of waarin de voorstanders dezer opvatting denken dat zij overeenstemmen. Deze opvattingen worden natuurlijk niet zoo *schematisch* en ongetwijfeld sterk geïnfecteerd door de persoonlijke, vaak vage.

soms min of meer historisch of religieus georiënteerde denkbeelden van de voorstanders, heden ten dage in Nederland gepropageerd door de bewust vrijzinnig denkenden, waaronder ook een groot getal der socialisten te rekenen is. Het is tegen deze opvatting van natie dat GROEN VAN PRINSTERER steeds zeer heftig heeft geëpponeerd. Er is, zoo zegt hij, tweëerlei natie, naarmate zij uit eigen ontwikkeling of in een constitutiefabriek ontstaan is. GROEN stelde deze laatste tegenover die, welke hij het natuurlijk product van het historische volksleven noemde.

De *vitalistische* opvatting van de natie gaat niet uit van den staat, maar van het volk. Deze opvatting wordt gehuldigd door de nationaal-socialisten. Voor de nationaal-socialisten is het volk een wezenseenheid, niet bepaald door staatkunde, niet bepaald door de historie, maar door het bloed. Als zoodanig is een volk een biologische eenheid. Achter dit vraagstuk doemt de rassentheorie van het nationaal-socialisme op, die ik hier terzijde wil laten. Nu is er te allen tijde een zekere nuance geweest tusschen de begrippen volk en natie. In het algemeen wordt wel gezegd dat de natie is het uiterlijk, dat een volk aanneemt, als het georganiseerd wordt, voor een mechanisch doel. De Duitschers gebruiken nu het woord natie om aan te duiden het volk dat zich richt op den Staat, op de politiek. De een drukt dat zoo uit, dat de *wezenseenheid volk* in de *natie* tot *wilseenheid* wordt; de ander dat de natie de „politische Seite” is van het menschenmateriaal, dat den Staat draagt, waarvan dan het volk de „unpolitische”, de biologisch-cultureele, zijde is. De staat is op dit alles het juridische sluitstuk. De staat is het *harnas* van de natie! *Ein Volk in Waffen*. De op deze theorie berustende nationale gedachte is zeer eenvoudig. Zij verheft een zeer primitieve, natuurlijke en zondige drang in het volk tot een mystieke macht. Het bloed met zijn duistere driften is de grondslag van alles en de voor het *Blut* noodige *Boden* is de samenvatting in één woord van de Deutsche politiek. Doctrine noch historie speelt hierbij een rol. Het is niets anders dan een vorm van elementaire-gemeenschaps-egoïsme. Het eigenaardige van het geval is dus dat het staatsbegrip bij de vrijzinnigen veel sterker overspannen is, dan bij de nationaal-socialisten. De vrijzinnigen hebben niets anders dan den staat en moeten daaruit hun kracht putten; voor de nationaal-socialisten is

de staat een middel, een instrument, dat door de natie-impuls wordt voortgedreven.

Ten slotte de *historische* natieopvatting. De historische opvatting erkent ongetwijfeld, dat het volk een bepaalde vorm van wezens-eenheid is, ten deele berustend op zuiver natuurlijke factoren. Wat is een natie? vraagt GROEN VAN PRINSTERER. Een groote familie. Eenheid van afkomst, blijkbaar in taal, zeden en karakter, maakt het wezen uit der volken. De taal is gansch het volk, zegt iemand anders. Zoo onderschrijft ook de historische opvatting: „Volk sein heisst auf eine bestimmte Art Mensch zu sein”. En een volk wordt dan *natie*, wanneer daar „eine bestimmte geschichtliche Sendung” bijkomt. Zooals GROEN zegt: De natie is het product van het historische volksleven.

Vele natie's beleven die „geschichtliche Sendung” in een staatkundige taak, waarbij zij veelszins tot staatvorming geroepen worden.

Aldus is de Nederlandsche nationale staat tot aanzijn gekomen. Hij is gegroeid uit een complex van historische toevalligheden en historische noodzakelijkheden, gepaard aan een historische roeping van de inwoners dezer lage landen. Hij heeft zich, gelijk de parel zich in het lichaam van den oester condenseert om een kern, die op zich zelf van minder belang is, gelegd op de hier voorhanden mogelijkheid van een betrekkelijke bloed-, cultuur- en taalgemeenschap, en daarop een nationalen staat geschapen met historische lijn.

Wanneer ik de mogelijkheid van bloed- en taalgemeenschap hier vergelijk met iets dat van minder belang is, bedoel ik dat uitsluitend in den zin van als historische factor voor staatvorming van minder belang.

Er zijn vele nationale mogelijkheden geweest in de late middeleeuwen en nog later, waarop zich een historische nationale staat had kunnen vormen, zonder dat dit ten slotte is geschied.

Indien KAREL DE STOUTE geen dwaas geweest was, zou een Bourgondisch Rijk van de Middellandsche Zee tot de Wadden tot de waarschijnlijkheden hebben behoord met een eigen van Frankrijk en Duitschland onderscheiden cultuur en met vermoedelijk een eigen taal. Elzas-Lotharingen is een rudiment van dat Bourgondische Rijk, noch Fransch, noch Duitsch, maar ook niet voldragen genoeg voor een eigen staatsleven.

En welke staatkundige perspectieven zijn er niet ten ondergegaan in den benevelenden vrijheidszin van Natio Frisica?

Spanje en de Reformatie hebben van het verspreide Nederlandse volk der Middeleeuwen een natie en een staat gemaakt.

De historische natie-opvatting is dus principieel onderscheiden, zoowel van de doctrinaire als van de vitalistische.

De doctrinaire opvatting vindt tegenwoordig haar palladium in het begrip democratie. Zij heeft onder de democratie als staatsleer de democratie als levensleer geconstrueerd. De democratie als levensleer wordt dan gekarakteriseerd door de gelijkwaardigheid van alle individuen in ethisch opzicht. Uit die democratie als levensleer kristalliseert zich vervolgens de democratie als staatsleer.

Er zijn ongetwijfeld appreciabele momenten in deze opvatting. Hoofdzakelijk zijn die hierin gelegen, dat de gelijkwaardigheid der individuen de vrijheid van individu en groep mogelijk maakt. Evenwel, de gelijkwaardigheid der individuen in ethisch opzicht moge den een tegen den ander beschermen, zij is niet in staat individu en groep tegen het geheel der gelijkwaardigen te beschermen. Democratie verhindert staatsabsolutisme niet. Het Liberalisme der vorige eeuw heeft het in zijn kerk- en schoolpolitiek bezeugen. De gelijkwaardigen in ethisch opzicht kunnen op een gegeven moment ten aanzien van den staat „een levenlooze klomp” vormen, zooals GROEN zeide. „Dienstplichtigen en belastingschuldigen ter leverantie aan het bewind”.

Aan den anderen kant, wanneer er behoefte is om naast de vrijheid het gezag te handhaven, geeft deze opvatting ook niet de mogelijkheid om ter wille van het geheel een nationale samenbinding te bewerken. Waar zal men in de gedachte der gelijkwaardigheid der individuen ooit het bindende element vinden, dat de individuen samensnoert? Het is niet in die gedachte te vinden. Het moet van buiten af daarin ingedragen worden.

Er zijn in deze dagen serieuze en welwillende pogingen van vele vooraanstaande personen van links en rechts, die de verdeeldheid in de natie betreuren om te geraken tot meer nationaal bewustzijn. Men zoekt de eenheid. Maar staande op het standpunt van deze doctrinaire natie-opvatting — en daarop staan nog velen, die van levensvisie allerminst doctrinair meer zijn — kan men deze een-

heid nergens anders in vinden dan in het compromis der beginselen. Men zoekt naar wat aan alle meeningen gemeenschappelijk is. Doch dan laat men, moet men onherroepelijk laten, buiten de nationale gedachte datgene wat bij een ieder voor zich het hart van de overtuiging is. Dit zou een onverantwoordelijke en onaanvaardbare verarming van de nationale gedachte beduiden.

De nationale gedachte moet niet gezocht worden in een compromis van beginselen en ook niet in datgene, wat de verschillende meeningen, die vandaag den dag worden verkondigd mogelijk gemeen hebben, zij moet evenmin gezocht worden in de traditie als in een critiekloos aanvaarde optelsom van goede en slechte feiten. De nationale gedachte moet gezocht worden in één bepaalde historische lijn, welke de ontwikkeling van een staat beheerscht en waarin de roeping van een volk zich openbaart.

Een zoodanige historische lijn is niet een willekeurige historische reeks van feiten, maar een uit de veelheid der historische feiten geselecteerd complex, waarin bepaalde politieke beginselen toepassing hebben gevonden.

Het is op zich zelf beschouwd mogelijk, dat er zoo in een bepaald land een nationale gedachte de leidende wordt, welke voor een antirevolutionair onaanvaardbaar is. Het is ook mogelijk dat er in een land volkomen divergeerende historische lijnen bestaan. Indien daarvan geen lijn kan predomineeren, zou er geen nationale gedachte zijn.

In Nederland echter bestaat er een duidelijke historisch predomineerende lijn. De invloed der Hervorming en de leiding van Oranje hebben van WILLEM DEN ZWIJGER af tot KUYPER-LOHMAN-SCHAEPMAN toe, om slechts de namen van overledenen te noemen, een concrete Staatkundig-historische lijn geschapen. Het is deze lijn, die de Nederlandsche nationale gedachte qualificeert. Dat is de stelling, welke hierachter nader uitgewerkt wordt, die de historische natie-opvatting, voor Nederland, poneert tegenover de doctrinaire.

* * *

Niet minder scherp, nog veel scherper, stelt de historische natie-opvatting zich tegenover de vitalistische.

Want de doctrinaire natieopvatting laat nog elementen van de

historie toe om op zich te laten inwerken, de vitalistische echter is de monistische en monopoliseerende verabsoluteering van één bepaald historisch moment.

En wat voor moment? Niet de parel, maar het vuiltje waar de parel zich om gevormd heeft, wordt het al-beheerschende. Niet de geest van een volk, maar het bloed dat den geest draagt, het vuile bloed — niettegenstaande alle Arische zuiverheid — behept met zijn zondige uitlevingsdriften, wordt de nationale agens.

In verband met de internationale gebeurtenissen van den laatsten tijd, is het opmerkenswaard hoe GROEN VAN PRINSTERER in de jaren 1866 tot 1870, naar aanleiding van BISMARCKS politiek voor de Deutsche eenheid en van CAVOURS politiek voor de Italiaansche eenheid, het pernicieuze van deze politiek heeft begrepen.

Wij beleven, zoo zeide hij, een revolutie, in haar oorsprong en gevolgen veel verschrikkelijker dan de Fransche revolutie. Op het eerste gezicht is dat minder begrijpelijk. De voorkeur voor de onbeduidende Deutsche staatjes en voor de slecht geregeerde en uitgebuite Italiaansche staatjes lijkt toch vreemd en onwerkelijk voor een serieus historicus als GROEN. Volk wil bij volk, dat wist hij toch wel. GROEN heeft dat echter nooit ontkend. Hij voelde er tot op zekere hoogte wel voor.

GROEN zag in de Fransche Revolutie, naast vele andere euvelen, de doctrinaire natie-opvatting naar voren komen met een ongekende kracht, waarmede de historische natieopvatting, welke GROEN in het ancien regime, schoon verbasterd, nog steeds erkende, onder den voet werd geloopen.

Daar heeft GROEN zijn geheele leven tegen gestreden. Tegen de opvatting, welke in de natie ziet het „product eener constitutiefabriek”. Tegen het „gedwongen amalgameeren”, het werpen b.v. van „België en Nederland in den smeltkroes der moderne theorie”, waar dan het Rijk der Nederlanden als een gaaf en homogeen geheel uit te voorschijn zou zijn gekomen.

In zekeren zin werd GROEN bij dien strijd geholpen door den gang der historie zelf. De natuur is altijd sterker dan de leer. De praktijk toont steeds de krachteloosheid aan van de doctrinaire natie: België en Nederland vielen uiteen, omdat de kracht die hen samen gebonden had niet gelegen was geweest in een historische nationale gedachte, maar in een zuiver doctrinaire. En dan ver-

liest ten slotte het extreme doctrinairisme zijn beslag op de menschen. Zoo was het overal.

De politiek van BISMARCK is dan ook een typisch reactiever-schijnsel. Een reactie, welke zich echter voltrok binnen de revo-lutionaire denkwereld. Want BISMARCK, hoezeer op zich zelf wel-licht een eerbiedwaardig doel najagende, baseerde zijn politiek niet op een doctrinaire natie-opvatting, maar op een zuiver vitalistische. De verabsoluteering van de gedachte: „Volk wil bij volk”, welke in een historische natie-opvatting somtijds een te waardeeren, doch in de lijn der historie gesubordineerd, moment kan zijn, maakte alle andere historische momenten ondergeschikt en vernietigde ze zelfs in velerlei opzicht. Hiertegen zou de practijk machteloos staan. GROEN gevoelde het. Het verabsoluteerde historische moment zou veel fascineerder blijken dan welke fraaie theorie ook. En de leugen zou telkens weer een nieuwe leugen oproepen.

Wij zien het nu: volk wil bij volk, is nu gedegradeerd tot het grove bloedinstinct. De revolutie van BISMARCK weggezakt in een *Revolution des Nihilismus*.

Het is duidelijk dat vierkant tegenover de vitalistische natie-idee de historische staat: Niet een geïsoleerd en dan verabsoluteerd historisch moment, maar de historische lijn.

* * *

De groote vraag is nu — en hiermee kom ik in de slotphase van mijn betoog — wat wij in Nederland materieel onder histo-rische natie moeten verstaan en in welk opzicht hier een basis voor de politiek te vinden is, die voor allen geldt.

De Nederlandsche Natie rust, zooals wij zeiden, op een cul-tureele basis welke in de Middeleeuwen nog politiek gebroken was en ook meer provinciaal verwant dan nationaal was. De Bour-gondische vorsten brachten een eenheid maar toen deze eenwording nog slechts kort en zeer oppervlakkig in staatkundigen zin tot stand was gekomen, kwam de Reformatie. De Reformatie had deze twee belangrijke gevolgen: 1e. werd zij de groote stuwkracht voor de rebellie tegen het landsheerlijk gezag, tegen het sterkste, wijl dynastieke, bindmiddel tusschen de gewesten waardoor het centraal gezag in de Nederlanden terstond weder problematisch werd. De latere geschiedenis heeft dat ook wel uitgewezen toen de

Gewestelijke Staten en niet de Staten-Generaal of de Raad van State het landsheerlijk gezag in het Noorden overnamen; 2e. bewerkte zij een verdeeldheid in de bevolking dezer gewesten naar de gezindheden.

Daarbij komt de leiding van WILLEM VAN ORANJE in den Opstand tegen Spanje.

Deze is van stonde aan gericht op twee dingen:

1e. op het stichten van een rechtsorde waarbij aan de historische decentralisatie, de z.g.n. vrijheden van Steden en Gewesten, en daar naast aan de vrijheid van geweten en godsdienst ruimte gelaten werd.

2e. Op het bewaren van de bedreigde eenheid.

Dit is aan PRINS WILLEM niet in alle opzichten gelukt. Aanvankelijk verkreeg de Prins een betrekkelijke samenwerking tusschen Roomsche en Protestant, die beiden tegen de Spaansche politiek waren. De Pacificatie van Gent is het hoogtepunt. Daar te Gent komt het tot een confederatie van alle zeventien Nederlanden, daar worden enkele grondslagen gelegd voor een politieke samenwerking tusschen Roomsche en Protestant, waarbij zoowel de gewestelijke vrijheden als de godsdienst- en gewetensvrijheid elementair worden geregeld. De Pacificatie is allermint de verwerkelijking van het ideaal, het is een eerste stap in de richting.

Zij wordt echter vernietigd door de coalitie PARMA-DATHEEN. De tact van PARMA, gepaard aan zijn militaire kunde weet de Zuidelijke Nederlanden los te weken van het Noorden. DATHENUS helpt hem daarbij door zijn actie voor een Gereformeerden Staat Nederland. Hij is de Protestantsche GRANVELLE. De Roomschen verlaten hoe langer hoe meer het kamp van den opstand.

De Opstand wordt een van het Protestantsche Noord-Nederland.

Binnen dat Protestantsche Noord-Nederland herhaalt zich dan de historie in den strijd tusschen de Remonstranten en de Contra-Remonstranten. Deze strijd wordt echter gelukkig voor de nationale eenheid en gelukkig voor het ideaal van WILLEM VAN ORANJE in politicien niet tot den bodem uitgevochten. Het ging hier gelukkig met Remonstranten noch met Contra-remonstranten zoo als het in Frankrijk ten slotte met de Hugenooten ging onder LODEWIJK XIV. Ik kan daar hier echter niet verder op in gaan.

Het ideaal van WILLEM VAN ORANJE was een staatsorde waar voor

geestelijke verscheidenheid ruimte was. Een staatsorde, die de traditioneele rechten en vrijheden zou handhaven en die daarin een natie zou bergen, welke hierin één zou zijn dat zij de levensvorm voor een volk zou hebben geschapen waarin allen God zouden dienen naar de inspraak van het geweten, — niet, waarin men God niet zou dienen — en die daarvoor dan ook de politieke en zedelijke voorwaarden zou hebben geschapen.

Voor dat ideaal heeft WILLEM VAN ORANJE overeenkomstig de eischen, die zijn tijd stelde, gestreden en het is hem maar zeer ten deele gelukt. De Nederlandsche geschiedenis is echter voortdurend het tooneel van een strijd om dezen inzet. Eerst hebben de Roomschen het loodje moeten leggen omstreeks de jaren 1580 tot 1590. Daarna de humanisten omstreeks de Dordtsche Synode. Ten slotte de Calvinisten in de jaren na 1815.

Het groote werk van KUYPER is geweest, dat hij Roomschen en Calvinisten voor dit politieke ideaal weer heeft weten samen te brengen. Het is noodig dat ook de vrijzinnigen zich hierbij aansluiten. Maar dezen moeten daarbij dan de meening los laten, dat een groepsmeening of een mengeling van groepsmeeningen grondslag voor regeeringsbeleid kan zijn. Daarop berust in wezen de foutieve opvatting die vele vrijzinnigen van het huidige kabinet hebben. Men kan wel een program hebben dat een compromis is, men kan niet een grondslag hebben die een compromis van meeningen is. En men kan ook geen nationale regeering hebben op den grondslag van de denkbeelden van een groep, welke zich losgemaakt heeft van het nationaal geheel. De grondslag van het regeeringsbeleid ligt slechts in de algemeene beginselen, welke bij elke regeering, bewust of onbewust door de religie zijn bepaald. Zal een regeering een nationale regeering zijn, zoo moeten dat beginselen zijn, welke in de historie der natie gegrondvest zijn, moeten zij beleefd zijn in een historische nationale lijn. Zulks is in Nederland met de Christelijke beginselen van staatsbeleid, zooals de Antirevolutionaire partij die in haar Program van Beginselen belijdt, het geval. Er is geen keuze mogelijk tusschen het „Daar staat geschreven” en het „Daar is geschied”, omdat het laatste hier nu eenmaal een objectivering van het eerste is. Niet in dien zin, dat er geen historische lijnen in de Nederlandsche geschiedenis zouden zijn, die van het „Daar staat geschreven” af-

wijken, maar wel zoo, dat de predomineerende historische en dus nationale lijn daarmee in overeenstemming is. De ondergang van de openbare neutrale school als de *nationale* school is van het predomineeren van die lijn heden ten dage het merkteeken. Zoo verstonde ook GROEN de nationale gedachte. Daarom hield hij de liberalen zijner dagen die lijn der historie voor. Daarom schreef hij tegen THORBECKE's „Aanteekening op de Grondwet” zijn „Bijdrage tot herziening der Grondwet in *Nederlandschen* zin”. Van GROEN is ook dit korte antirevolutionaire op de gedachte der christelijke Oranje-traditie gebaseerde, program van actie: *Nederland* worde in Nederland geëerbiedigd.

Wie in Nederland wil medewerken tot het voeren van een nationale politiek zal een door deze historische lijn gequalificeerde nationale gedachte dienen te aanvaarden. Dat beteekent niet, dat ieder voor zich persoonlijk het antirevolutionaire grondbeginsel, het geloof in de souvereiniteit Gods, maar zou moeten aanvaarden. Men kan het *werk* van WILLEM VAN ORANJE wel willen zonder zijn *geloof* te aanvaarden. En men zal dit werk moeten aanvaarden als *de* nationale Oranje-traditie, omdat in Nederland elke andere historisch-staatkundige lijn verbroken is en voor staatkundig-constructief werk in nationalen zin niet meer bruikbaar.

Deze aldus zeer bepaald aangeduide Oranje-traditie is bindend voor een nationale politiek. Zij is positief-Christelijk omdat Oranje in het fundeeren van den Nederlandschen Staat, in het scheppen van de Nederlandsche Natie tijdens den tachtig-jarigen oorlog heeft gestreden voor een gezags- en levensvorm, welke in een verscheurd Europa aan een volk *religio et libertas* zou schenken.

Oranje heeft dit kunnen doen, dank zij den steun à tort et à travers van de door het Gereformeerde volksgeloof tot ontplooiing gekomen krachten. Hij heeft daartoe echter ook aan de Gereformeerde volksgroep offers moeten brengen, die deze groep destijds door gebrek aan inzicht eischte.

Een levende traditie staat steeds onder de spanning tusschen de uitersten, welke haar gezamenlijk vormden. Daarom kan de positief Christelijke Oranje-traditie voor Nederland alleen behouden blijven, wanneer een levend Calvinisme zich achter die traditie plaatst. Het Calvinisme kan dat nu beter nog dan in de zestiende eeuw, wijl het zich door den grooten arbeid van KUYPER heeft ont-

worsteld aan het gebrek aan inzicht, dat DATHENUS destijds tegen Oranje deed optrekken. Het heeft door KUYPER de wetenschap gewonnen, dat het geen enkel beginsel verloochent door de erkenning, dat Nederland niet een Calvinistisch land is, doch een land waar het Calvinisme invloed heeft en mede zijn stempel op volk en historie heeft gezet. Het zal zijn beginselen moeten propageeren om dien invloed te behouden en te versterken en dat stempel te handhaven. Het Calvinisme pretendeert de absoluutheid van zijn beginselen, maar niet meer, gelijk DATHENUS — in een miskenning van de realiteit — een totalitaire plaats in den lande. Daardoor kan het — dank zij KUYPER — de plaats van de anderen nu ook erkennen. Daarom staat het Calvinisme en staat de antirevolutionaire partij heden ten dage ten volle, gelijk de laatste in het eerste artikel van haar program belijdt, achter het ideaal en het werk van WILLEM VAN ORANJE.

Wanneer er heden ten dage in Nederland een nationale politiek zal zijn met een voor de natie als geheel aanvaardbaren grondslag, zal deze moeten berusten op de aanvaarding van deze historische strekking van de Nederlandsche staatkunde.

De leiders van verschillende partijen van links weigeren nog steeds deze historische strekking te aanvaarden. Zij zien die strekking aan voor een groepsmeening. Zij willen dat geregeerd wordt „in den geest van het Nederlandsche volk” en stellen dat tegenover het geregeerd worden „volgens de inzichten van een of meer kerkelijke groepen”. Maar als dat geregeerd worden „in den geest van het Nederlandsche volk” dan concreet wordt voorgesteld blijkt zulks te zijn een geregeerd worden volgens de inzichten van liberalen of (nationaal-)socialisten.

Maar deze inzichten zijn juist blijkens de beslissing in den Schoolstrijd, niet meer in den geest van het Nederlandsche volk. Zij vormen niets meer dan een groepsmeening, welke in het kader van de ontwikkeling der historische feiten in Nederland niet meer past. Deze meening heeft in de vorige eeuw getracht zich zelf tot het nationale fond der Nederlandsche Staatkunde, tot nationale gedachte op te werken, door de Openbare neutrale school als nationale school op te dringen. Dit is mislukt. De Openbare neutrale school is door het Nederlandsche volk slechts aanvaard als dat wat zij is, als de secteschool der modernen. Het mislukken van dit

vrijzinnig doel beteekende tevens de vernietiging van een vrijzinnig-nationale regeeringsbasis. De doctrinaire natie-opvatting kan niet bestaan zonder een eenheidsschool. Het is deze mislukking en deze vernietiging, die de nationale gedachte, gelijk zij in dit opstel op den voorgrond gesteld wordt, verheft tot meer dan een groepsmeening van antirevolutionairen of Roomsch-Katholieken, tot een historisch fond van den Nederlandschen Staat. Want toen de vrijzinnigen den schoolstrijd moesten opgeven beteekende zulks niet alleen dat de *Volkseenheidgedachte* van de Openbare School, het fata morgana van PHILIPS II, van de Remonstranten en van THORBECKE, in Nederland niet zou worden verwerkelijkt en dus ook niet meer basis van politiek kon zijn, maar tevens dat de coördinatie der gezindheden, de *Volkseendracht-gedachte* van WILLEM VAN ORANJE voortaan de basis zou zijn.

Het is dan ook een onlogisch spartelen tegen de feiten, wanneer men het begrip „Eendracht” thans in discrediet tracht te brengen door, gelijk Prof. TELDERS deed in zijn recente rede op de Algemeene Vergadering van de Liberale Staatspartij, te spreken van den Nederlandschen Staat als van een „confessioneele federatie”. Het is ook gevaarlijk. Want de vrijzinnige volkseenheid, welke, om het zacht te zeggen, gezagsoverschansing beduidt, wordt thans door het nationaal-socialisme, zij het ook in een rigoreuzer vorm dan indertijd door KAPPEYNE, voorgedragen. Zij houdt gewetensdwang in, welke zich, zelfs al werd zij verwerkelijkt door vrijzinnigen, toch ook tegen vrijzinnigen richten zou, daar de Revolutie nu eenmaal altijd haar eigen kinderen verslindt.

Daarom is het noodig dat de vrijzinnigen in gaan zien dat niet wat allen gemeen hebben, dat niet de verbinding tusschen GROEN en THORBECKE een nationale politiek schept, maar dat wat in den schoolstrijd verworven is, dat GROEN een nationale politiek geschapen heeft.

Dat beteekent voor vrijzinnigen geen achteruitgang of ondergang. Dat beteekent dat zij naar hun werkelijke kracht en naar hun reëel gezag hun invloed behouden. Want het geheim dezer nationale politiek is door GROEN eens zoo juist gekarakteriseerd, toen het nog ging om voor deze politiek Roomsch-Katholieken en Antirevolutionairen samen te brengen: „Wat wij voor ons vragen, vragen wij ook voor hen”. Doch dan moet de materieel-historische basis van

deze politiek ook loyaal worden aanvaard. En dan moet men niet meer trachten de historische eendracht der natie te breken, door haar een onhistorische eenheid op te dringen. Dan moet men niet machteloos blijven sputteren tegen het resultaat van den Schoolstrijd, maar dat resultaat aanvaarden ook in de consequenties welke dat meebrengt voor het karakter van den Nederlandschen Staat. Wanneer de vrijzinnigen het nationaal-socialisme en de politico-phobie en het indifferentisme, welke hun gelederen dunnen, willen bezweren, zullen zij hun menschen naar die positief-Christelijke, in de historie vast liggende basis van Staatsbeleid moeten voeren. Zij bereiken zulk een bezwering uiteraard nimmer door in de cacophonie van de moderne politieke oppositie ook nog een tweede viool te spelen. Daarmede bevorderen zij slechts het ontstaan en de groei van den Staat bedreigende „irreconcilable parties”.

Onzerzijds dient men steeds te blijven wijzen op de nationale coördinatie-mogelijkheid, welke in dezen positief-Christelijken grondslag gelegen is, omdat daardoor alleen de in dezen tijd zoo zeer gewenschte eendracht der natie voor de politiek te verkrijgen is.

DE BIJBEL EN DE OPENBARE SCHOOL. (HISTORISCH OVERZICHT).

DOOR

DR. D. LANGEDIJK.

I.

Het is opmerkelijk, dat voor dit onderwerp in de laatste jaren een meer dan gewone belangstelling waar te nemen is, vooral in de kringen van het openbaar onderwijs. Verscheidene brochures en artikelen van die zijde hebben het behandeld, hetzij om het te belichten van historisch standpunt, hetzij om de wenschelijkheid te betoogen van de invoering der Bijbelsche stof in het leerplan der openbare school. P. L. VAN ECK Jr. schreef: De openbare lagere school en de Bijbel in de 19e eeuw. Groningen 1938. PH. J. IDENBURG: De Bijbel en de openbare school, een tweetal artikelen in „Jeugd en Godsdienst”, September en November 1938. F. C. DOMINICUS: Bijbel en openbare school, 's Gravenhage z. j., terwijl in 1936 te Amersfoort een studieconferentie werd gehouden, waar het vraagstuk „Onderwijs in Bijbelkennis op de openbare school” door een vijftal personen van verschillend standpunt werd belicht.

In verband met dit onderwerp kan ook genoemd worden het pas verschenen werkje van G. BOLKESTEIN: De wettelijke „neutraliteits”bepalingen voor het openbaar onderwijs. Groningen 1939.

Deze opsomming, die slechts een gedeelte van de literatuur geeft, moge als bewijs dienen, dat de kwestie van den Bijbel en de openbare school bij de vrienden van deze inrichting in het middelpunt van de belangstelling staat.

Mijn taak is niet, dit vraagstuk te belichten van den principieelen kant, ik wil hier door middel van de historie trachten te laten zien, hoe de openbare school is geworden een school, waar noch Bijbel,

noch Bijbelverhaal meer tot de leerstof behoort. Ik ben evenwel genoodzaakt, wil ik de mij toegestane ruimte niet ver overschrijden, mijn onderwerp te begrenzen. Niet alleen, dat ik mij zal bepalen tot Noord-Nederland, maar verschillende vraagstukken, die met het te behandelen onderwerp in nauwe betrekking staan, zooals o. a. het godsdienstonderwijs buiten de schooluren, moet ik buiten beschouwing laten.

Alleen de voornaamste feiten en geestelijke stroomingen wil ik naar voren brengen en slechts enkele vertegenwoordigers der verschillende richtingen laten spreken.

Inleiding.

Het aspect van de kwestie over het gebruik van den Bijbel op de openbare school is niet altijd hetzelfde geweest. Dit hing af van verschillende factoren en wel, van de eischen, die de wet stelde aan de openbare school, van het karakter van deze inrichting en de mentaliteit van de onderwijzers, die weer verband hield met de geestelijke stroomingen, die hen beïnvloedden, als ook van de vraag, of men *den Bijbel* op de school wenschte, dan wel alleen *Bijbelsche verhalen*. We moeten opmerken, dat het in het laatste geval niet gelijk is, of men deze stof aan de leerlingen wil mededeelen met het doel, hen godsdienstig en zedelijk te vormen, of, dat men hen wil helpen, de uitingen van kunst en wetenschap beter te begrijpen, m. a. w. of men den Bijbel beschouwt als Gods Woord of alleen als cultuurobject.

De tijd van de Republiek.

In de 17e eeuw was het feitelijk geen kwestie, of de Bijbel op de openbare school zou gebruikt worden, ja dan neen. De vraag werd zelfs niet gesteld door hen, die hierover hadden te beslissen. De Nederlandsche staat had een Christelijk karakter, dus sprak het vanzelf, dat de school, die van de overheid uitging, hiermee overeenstemde. Zij schreef voor, dat op de openbare school den Bijbel moest worden gebruikt en zij zag toe, dat hieraan de hand gehouden werd. Zoo lezen we in een verordening van 1612: „dat in de instructie (aan rectoren en onderwijzers) voornamelick sal worden gelet, dat de jeugd wèl mag onderwesen en opgevoedt werden in de vreesse Gods”. „Tot opvoeding in de ware kennisse

en vrees Gods sal dienen, dat men de kinderen leert . . . met behoorlicke devotie, aandacht en eerbiedinge Gods Woord hooren en onderwijzen in de hoofdstukken des Christelijcken geloofs uyt Gods Woord, naar der kinderen jaren en begrip" 1).

Het ligt voor de hand, dat ook de kerk zich in dien tijd voor de godsdienstige opvoeding van haar jonge doopleden interesseerde. Al ging de school niet van haar uit, zij had er toch groot belang bij. De Nationale synode van Dordrecht hield zich in de 17e sessie vooral met het schoolwezen bezig en stelde den eisch, dat de kinderen „neerstelijcken in de fundamenten der ware Religie onderwesen ende met Godsaligheyt vervult moghe worden" 2). Eigenaardig is het, dat de synode meer den nadruk legde op het leeren van den Catechismus, dan op het lezen van den Bijbel. Niet, dat dit laatste niet plaats vond in de school, maar waarschijnlijk zal hij meer occasioneel behandeld zijn. In verschillende leesboeken kwamen stukken uit den Bijbel voor 3).

In de 18e eeuw kwam de kwestie eenigszins anders te staan. Wel waren de verordeningen van de overheid nog dezelfde, maar in de praktijk werden ze niet altijd nageleefd. Vele onderwijzers waren geïnfecteerd met de rationalistische ideeën, die uit het buitenland in de Republiek waren binnengedrongen. Dit veranderde hun verhouding tot den Bijbel, zoodat de klacht werd gehoord: „Vele onderwijzers waren onbekwaam of niet conscientieus genoeg, om Christus te leeren en de magistraten in steden en dorpen lieten de handhaving der schoolverordeningen na" 4). Het godsdienstonderwijs vervlakte en al werden Bijbel en Catechismus nog wel op de school gebruikt, het formalisme had de overhand, geheugenwerk had de plaats ingenomen van „het onderwijzen uit Gods Woord, naar der kinderen jaren en begrip". De ideeën van LOCKE, ROUSSEAU en de Philantropijnen drongen het Calvinistisch beginsel op den achtergrond.

Dit was vooral het geval in de tweede helft van de 18e eeuw. In dezen tijd kwam de drang naar schoolhervorming op en het is niet te verwonderen, dat de mannen, die zich hiermee bezig hielden, ook hun oordeel kenbaar maakten over het gebruik van den Bijbel op de school. Immers, meer en meer was de Bijbel gedegradeerd tot hulpmiddel om te leeren lezen, iets wat uit een didactisch oogpunt sterk moest worden afgekeurd.

Naar den geest van den tijd schreven wetenschappelijke genootschappen prijsvragen uit over dit belangrijke onderwerp.

Mannen als KROM ⁵⁾, HULSHOFF ⁶⁾, CHATELAIN ⁷⁾, VAN DER PALM ⁸⁾ en meer anderen bezonnen zich op de richting, die de schoolhervorming moest uitgaan. Zij ontkwamen niet aan den invloed van LOCKE en ROUSSEAU en beschouwden dan ook de vorming van het verstand als het voornaamste. Zoo werkte bij hen het rationalistisch element in hun beschouwingen door. HULSHOFF zegt dan ook, in zijn verhandeling over de zedelijke opvoeding, „dat men, eenige jaren lang, slegts kundigheden moet aanraaken, die, volgens de gewoone verdeeling, behooren tot den natuurlijken Godsdienst”. „Eindelijk, na de veertien of zestien jaaren, als het verstand zijne rijpheid begint te verkrijgen, zou ik overgaan . . . tot de bewijzen, namelijk, voor de waarheid van den Geopenbaarden, inzonderheid den Christelijken Godsdienst; dan is de tijd, om de overige leerstukken verder op te helderen, de bewijzen voor dezelve, uit de Reden en de Schrift, dieper te doorgronden” ⁹⁾. Uit deze woorden blijkt wel, dat hij den Bijbel voor de kinderen der lagere school ongewenscht achtte.

CHATELAIN was van dezelfde opinie. Ook hij wilde beginnen met de natuur. „Onderrigt (de leerlingen), in den grond, van alles wat den natuurlijken Godsdienst betreft, eer gij overgaat tot den geopenbaarden.” „Haast u niet, om hen den geopenbaarden Godsdienst te leeren kennen; verberg, te dien einde, den Bijbel zorgvuldig voor uwe kinderen en duld niet, dat anderen hen dien doen kennen” ¹⁰⁾.

Dit is geen onduidelijke taal en zij doet ons het standpunt van CHATELAIN omtrent den Bijbel op de lagere school onomwonden kennen.

K. VAN DER PALM, de vader van den lateren Agent van Nationale opvoeding, stond niet zoo afwijzend tegenover het onderwijs in den godsdienst. Wel liet hij zich niet uit over het gebruik van den Bijbel in zijn prijsverhandeling, maar wel drong hij er op aan, de kinderen op de school de geschiedenissen van den Bijbel te leeren, liefst aan de hand van eenvoudige vragen, zooals die van Ds. BORSTIUS ¹¹⁾.

De uitingen van deze schrijvers geven wel aan de gangbare opvatting onder hen, die zich voor het onderwijs interesseerden. Deze

weerspiegelde ook den geest, die de oprichters van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen beheerschte. We kunnen niet zeggen, dat deze schoolhervormers afkeerig waren van den Bijbel, maar de opvatting van de synode van Dordrecht over dit Boek was hun vreemd. Allen hadden zij, de een meer, de ander minder, de invloed ondergaan van de deïstische en rationalistische paedagogen en dit kwam ook uit in hun houding ten opzichte van het gebruik van den Bijbel op de school.

Het is moeilijk na te gaan, hoe deze beschouwingen gewerkt hebben op de onderwijzers van dien tijd. Met eenige waarschijnlijkheid mogen we zeggen, dat het toen werkzaam geslacht van schoolmeesters, gevangen als het was in den ban van onkunde en formalisme, zich weinig van de nieuwe ideeën aantrok. De schoolhervorming is den ouderen in het algemeen voorbijgegaan ¹²⁾. Als we zien, hoe lang het geduurd heeft, vóór de onderwijsverbetering door allen werd aanvaard, dan is het niet te gewaagd, om te zeggen, dat de nieuwe ideeën in de praktijk niet algemeen werden toegepast, voordat het oude geslacht was verdwenen.

Deze ideeën werkten door in den Franschen tijd, ja, we kunnen zeggen, dat het streven der schoolhervormers door de revolutie in de hand gewerkt is. De staatsregeling van 1798 scheidde kerk en staat, waardoor de overheidsschool van de kerk losgemaakt werd. Dit betekende niet, dat ze dadelijk aan de ongodsdienstigheid werd prijsgegeven, wel, dat hier het begin is van de officiële losmaking van den band tusschen Bijbel en openbare school. De schoolwetten uit die jaren zijn daarvan het bewijs.

Zoo hebben de didactische bezwaren van de schoolhervormers en de anti-Christelijke geest van de Fransche revolutie, die de scheiding van kerk en staat heeft veroorzaakt, beide medegewerkt, om een proces te stimuleeren, dat de godsdienstloosheid van de staats-school tot gevolg gehad heeft.

Onder de wet van 1806.

De schoolwet van 1801 sprak niet over het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis. Zij was, ten opzichte van de godsdienstige vorming op de school, vrij vaag. Het onderwijs moet in de harten der leerlingen „inprenten de kennis en het gevoel van dat alles, wat zij aan het Opperwezen, aan de Maatschappij, aan hunne Ouderen,

aan zich zelve en aan hunne Medemenschen verschuldigd zijn". En over de schoolboeken heette het, zeer negatief, dat „met de meeste zorg moet worden vermeden al hetgeen zoude strekken tot ondermijning eener Goede Zedekunde en van den eerbied voor het Opperwezen". Verboden was al het leerstellige, dat door de onderscheidene kerkgenootschappen verschillend werd begrepen ¹³).

De schoolwet van 1803 liet eenzelfde geluid hooren ¹⁴). Bezien we de wet van 1806 en de daarbij behoorende reglementen, die door VAN DEN ENDE waren ontworpen, dan treft ons wel eenig verschil. Zij is iets positiever dan de vorige wetten, in betrekking tot de godsdienstige opvoeding. Art. 22 van het Reglement hield in: „Alle schoolonderwijs zal zoodanig moeten worden ingericht, dat onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden, de verstandelijke vermogens der kinderen ontwikkeld, en zij zelve opgeleid worden tot alle maatschappelijke en Christelijke deugden." Art. 23 verbiedt den onderwijzer evenwel het geven van leerstellig onderwijs van een of ander kerkgenootschap ¹⁵).

Deze artikelen hebben we te beschouwen in het licht van de scheiding van kerk en staat. De Gereformeerde kerk had opgehouden staatskerk te zijn, de staat had officieel zijn Christelijk karakter verloren. Hieruit volgde, dat ook aan de overheidsschool haar Christelijk cachet moest worden ontnomen.

Ook de aanneming van „de Rechten van den mensch en van den burger" door de Nationale Vergadering, in 1797 ¹⁶), voerde hier toe. De geest van dit stuk leidde tot de consequentie, dat de openbare school toegankelijk moest zijn voor kinderen van alle gezindten, maar ook, dat niemand daar gekwetst mocht worden in zijn godsdienstige opvattingen. Dit laatste was ook geheel in overeenstemming met de tolerantiegedachte, die in het laatst van de 18e eeuw zoo sterk naar voren getreden was.

Wanneer men toen dus alleen met deze drie dingen rekening gehouden had, zou het gebruik van den Bijbel op de openbare school verboden geweest zijn, daar Protestanten, Roomschen en Joden geheel verschillend tegenover dit Boek staan. Zoo eenvoudig was het evenwel niet, en de praktijk leverde nog heel wat moeilijkheden op, daar de traditie hier ook nog een woordje meesprak. Het Nederlandsche volk, dat een paar eeuwen lang bij den Bijbel opgevoed was, dat dit Boek nog steeds gebruikte in de huizen en

in de kerk, kon hem zoo ineens maar niet van de school verbannen.

VAN DEN ENDE (we laten de wetten van 1801 en 1803 verder buiten beschouwing, omdat ze te kort bestaan hebben, om eenigen blijvenden invloed uit te oefenen) stond dan ook voor een dilemma. Volgens den geest van de wet zou de Bijbel op de openbare school niet mogen worden gebruikt, maar van een duidelijk verbod sprak zij niet. Als voorstander van de schoolhervorming moest hij er tegen zijn, dat de Bijbel als spel- en leesboek werd gebezigd ¹⁷). Zijn gehechtheid aan de traditie, de gehechtheid van hem en van het Protestantsche volk aan „het oude Boek” kon evenwel niet toelaten, dat de jeugd geheel zonder de gewijde geschiedenis zou opgevoed worden.

Zoo verklaar ik mij de houding van VAN DEN ENDE, wanneer hij den Bijbel niet op de Algemeene boekenlijst plaatst, maar tegelijk tracht te betoogen, dat hij op de openbare school wel gebruikt mag worden ¹⁸). Vergeten we hierbij evenwel niet, dat hij hier niet sprak als overheidspersoon, op wiens woord men zich later zou kunnen beroepen als op dat van een regeeringsautoriteit. Men heeft dit wel gedaan, mijns inziens ten onrechte.

We willen deze houding van VAN DEN ENDE nader bezien. Op de Algemeene boekenlijst van 1810 kwam de Bijbel wel niet voor, maar toch stonden er verscheidene boeken op, die verhalen bevatten, uit den Bijbel verteld, „op een (voor de leerlingen) meer geschikte en vatbare wijze, dan zulks door het lezen van den Bijbel zelf geschieden kon” ¹⁹). Liefst zou VAN DEN ENDE een schoolbijbel gehad hebben, die dan zeker een plaats op de lijst zou hebben verkregen. Tegen het gebruik van den Bijbel zelf door de kinderen had hij nog dit bezwaar, dat er zooveel in stond, dat door hen niet kon worden begrepen. Het lezen daarvan zou ingaan tegen den pædagogischen regel, die in die dagen dubbel onderstreept werd, dat alleen het begrepene mocht worden geleerd. Zoo kwam hij tot de oratorische vragen: „Werd (de Bijbel) bijeengebracht of opgesteld ten dienste der scholen? Of is hij zoo ingericht, dat hij in zijn geheel gevoegelijk een plaats kan vinden onder werkjes tot school- of kindergebruik bestemd?” Toch beval VAN DEN ENDE den onderwijzers aan, om op gezette tijden of bij gepaste gelegenheden den Bijbel voor te lezen of te verklaren en maande hij ze

aan, om „van den Bijbel bij hun scholieren het meest gepast gebruik te maken” 20).

Hierop konden de schoolopzieners grooten invloed uitoefenen, daar de onderwijzers hoog tegen het schooltoezicht opzagen. Nu waren van de 58 schoolopzieners, die in 1806 benoemd werden, 38 predikanten. De band met de kerk was dus niet geheel en al verbroken en we mogen aannemen, dat deze geestelijken, zoowel Hervormden en Waalschen als Doopsgezinden, den Bijbel (of de Bijbelsche verhalen) op de openbare school wilden behouden.

Zekerheid hierover hebben we o.m. bij Ds. H. W. C. A. VISSER²¹). Deze was schoolopziener in Friesland en interesseerde zich zeer voor het onderwijs. Hij zond in 1824 een circulaire bij de scholen rond, waarin hij aandrang op het geven van het onderwijs in de Bijbelsche Geschiedenis²²).

Op verscheidene scholen voerde hij het lezen van den Bijbel in. Zelfs had hij hiervoor de goedkeuring van den Secretaris van Staat gevraagd en verkregen²³). Hieruit mogen we afleiden dat deze schoolopziener er niet zeker van was, of het lezen van den Bijbel op de openbare school geoorloofd was.

J. H. NIEUWOLD²⁴), predikant in de provincie Friesland en schoolopziener aldaar, was ook een voorstander van Bijbelsch onderwijs op de openbare school. Hij wilde dit geven aan de hand van leesboekjes, maar was tegen het van buiten leeren van „een godsdienstig vragenboek”, daar dit gewoonlijk voor de leerlingen onbegrijpelijk is. Hij noemde het „een dikke schakel meer aan den ijzeren keten van een dom gerel, met hetwelk men eertijds Gods redelijke en zedelijke, doch teedere schepselen, misvormde tot gevoellooze werktuigen”²⁵).

We willen nog een derden predikant-schoolopziener laten spreken, nl. J. TEISSÈDRE L'ANGE²⁶). Hij was van oordeel, dat „het Christelijk gebed en gezang, de Bijbelsche geschiedenis, het leven van Jezus, het lezen van vele gedeelten van den Bijbel” nog altijd behoorde tot het gewone onderwijs op de openbare scholen. Zelfs noemde hij het gebruik van den Bijbel bij het schoolonderwijs een wezenlijke behoefte.

Ook verschillende niet-predikanten, die als schoolopzieners fungeerden, stonden op een soortgelijk standpunt.

Een zeer invloedrijk man in de schoolwereld van de provincie

Groningen, was Prof. Dr. TH. VAN SWINDEREN ²⁷⁾). Vooral als schoolopziener heeft hij verdienstelijk werk gedaan. Het hinderde hem, dat de Bijbel in zijn district op vele scholen niet meer gebruikt werd. Daarom zond hij in 1815, een circulaire aan de onderwijzers, waarin hij de wenschelijkheid uitsprak, dat zij iederen morgen eenige verzen uit den Bijbel zouden lezen, terwijl Vrijdagmiddags „door de meestgevorderde en braafste kinderen” een of twee geschikte hoofdstukken konden worden voorgelezen. Om hierin leiding te geven, zond hij aan de onderwijzersgezelschappen een lijst van door hem uitgezochte Schriftgedeelten ²⁸⁾).

Als schoolopziener was hij lid van de commissie van onderwijs en het zal waarschijnlijk wel mede door zijn toedoen geweest zijn, dat de provinciale commissie, in 1835, uitdrukkelijk beval, dat het godsdienstig onderwijs „afzonderlijk en opzettelijk” eens in de week moest worden gegeven. Dit kon gebeuren aan de hand van verhalen en vragenboekjes, „doch boven deze allen zou de commissie wenschen, dat de Bijbel zelf wierde gebruikt, vooral het Nieuwe Testament en hierin weder meest de Evangeliën, opdat de kinderen hun grootsten Vriend vroeg leeren kennen, liefhebben en navolgen” ²⁹⁾).

Ook H. WESTER ³⁰⁾, de onderwijzer-schoolopziener in de provincie Groningen, had daar groote autoriteit. Hij was een voorstander van het Bijbelsch onderwijs op de school en het is niet te gewaagd, om te veronderstellen, dat zijn „Merkwaardigste bijbelgeschiedenissen” op tal van scholen in de Noordelijke provinciën vooral, zullen gebruikt zijn.

Nog een enkel woord over de opvatting van den schrijver van „Vrijmoedige brieven”, die zich Philopaedus noemt. Hij was waarschijnlijk, blijkens deze geschriften, een schoolopziener. Hij stond afwijzend tegenover het gebruik van den Bijbel op de school en noemt het „een weldaad voor den godsdienst, zoowel als voor de vrijheid des gewetens”, dat de Bijbel van de openbare school geweerd werd. Dit wil niet zeggen, dat hij de leesboekjes met Bijbelsche verhalen ook afkeurde ³¹⁾).

Zelfs de gouverneur van Noord-Holland bevorderde het gebruik van den Bijbel. Bij besluit van 8 Januari 1821 werd bepaald, dat er „in alle scholen dier provincie wekelijks een of twee malen tenminste gedurende een half uur een gedeelte des Bijbels moest ge-

lezen worden". Wanneer ouders er bezwaar tegen hadden, mochten hun kinderen vertrekken ³²).

Ook de gouverneur van de provincie Groningen drong aan op godsdienstig onderwijs. Omstreeks 1838 zond hij een rondschrijven aan de gemeentebesturen, waarbij hij dezen opwekte „de schoolkinderen, op een geschikte en doelmatige wijze, met het voor hen belangrijkste van den Bijbel vroegtijdig bekend te maken". Hij wees op het voorbeeld van Hoogezand, dat van Gedeputeerde Staten verlof had gekregen tot het aanschaffen van 90 schoolbijbels, uitgegeven bij M. Smit te Groningen ³³).

Wanneer we al deze aansporingen tot het gebruik van den Bijbel bezien, dan ligt de conclusie voor de hand, dat er nog wel het een en ander aan ontbrak. Het was blijkbaar voor die dagen reeds een vraag, of de Bijbel op de openbare school nog wel gelezen mocht worden. In geen geval mag worden gezegd, dat in de eerste deceniën der 19e eeuw, de Bijbel nog algemeen gebruikt werd op de openbare inrichtingen van onderwijs. Reeds in die jaren begon het proces, dat zou eindigen met een school zonder den Bijbel ³⁴).

We mogen in dit verband verwijzen naar de circulaire van Ds. VISSER van 1824 en naar de pogingen, die prof. VAN SWINDEREN reeds in 1815 aanwendde, om de onderwijzers te bewegen, den Bijbel op de school te lezen. We herinneren aan het besluit van den gouverneur van Noord-Holland, in 1821, en aan den wensch van de provinciale commissie van onderwijs in Groningen, in 1835.

Deze aansporingen zouden zeker niet noodig geweest zijn, wanneer het Bijbelgebruik op de openbare school algemeen geweest was.

Een meer positief bewijs hiervoor vinden we in de uitspraak van prof. VAN SWINDEREN, in 1821: „Bij het begin van de schoolverbetering viel men op vele plaatsen (in Groningen) van het eene uiterste in het andere en van misbruik van den Bijbel kwam men tot onbruik" ³⁵).

In dezelfde richting wijst een vraag, die in 1819 door de afdeling Zaandam van het Bijbelgenootschap werd gedaan, namelijk of er niets gedaan zou kunnen worden „ten einde het gebruik des Bijbels in de lagere school meer algemeen te maken" ³⁶).

Toen dan ook professor THIERS uit Beieren in 1835 onze scholen bezocht, sprak hij er zijn verbazing over uit, dat de Bijbel daar niet meer gelezen werd.

Nu wil dit ook weer niet zeggen, dat het Bijbelsch onderwijs op de meeste scholen toen reeds geheel werd gemist. Mogen we den schrijver van de brochure „Christelijke opleiding op de Lagere scholen in ons vaderland ³⁷⁾ gelooven, dan werd „door vele meesters gezettelijk en soms voortreffelijk in Bijbelsche geschiedenis onderwezen, gelijk ook door sommigen een gepast gebruik (werd) gemaakt van den Bijbel zelve.”

Dit Bijbelsch onderwijs bestond gewoonlijk uit het lezen van boekjes met Bijbelsche verhalen, zooals VAN DEN ENDE er verscheidene bijzonder had aanbevolen (ziet noot 19).

Een andere vraag is, in welken geest in die jaren Bijbelsch onderwijs gegeven werd. Wanneer we letten op de geestelijke stroomingen, die toen op kerkelijk gebied heerschende waren, als we den geest der eeuw toetsen aan wat BILDERDIJK en DA COSTA daarvan schreven, dan mogen we wel zeggen, dat het godsdienstonderwijs niet gegeven werd naar orthodoxe, Calvinistische opvatting. Dat de Bijbelsche verhalen meer en meer den Bijbel zelf vervingen, moge reeds een bewijs daarvan zijn. Maar ook het feit, dat de schrijvers van die Bijbelsche geschiedenissen meestal behoorden tot de Supra-naturalistische en Groninger richting, doet ons overhellen naar de meening, dat de behandeling van de Bijbelstof op de openbare school in overeenstemming was met de opvattingen van deze auteurs.

Dezen gaven wel hoog op van de voordeelen van het Christendom en eerden den Bijbel, maar geloofden niet meer aan den Christus, als den eeuwigen Zoon van God. Voor hen was Hij het Voorbeeld, de groote Opvoeder der menschheid, de stichter van den Christelijken godsdienst.

Gezien de onvriendelijke houding, die het „officieel Christendom” aannam tegen Afgescheidenen en gelijkgezinden in de Hervormde kerk, mogen we wel aannemen, dat Supra-naturalistische en „Groninger” schoolopzieners geen onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis zullen bevorderd hebben, dat orthodox gekleurd was. Hiervan is de behandeling, die R. T. BEERDA, in 1838, van den schoolopziener Ds. H. NIEBUUR FERF ondervond, wel een bewijs. Deze bewerkte, dat genoemde onderwijzer zijn ontslag kreeg, omdat hij Christelijke boekjes gebruikte en onderwijs gaf volgens de Gereformeerde beginselen ³⁸⁾.

Trouwens, zij die vasthielden aan de Calvinistische leer, waren maar weinige in getal, vooral onder de onderwijzers. Tot deze groep mogen we rekenen, de schrijver van: „Bedenkingen over het godsdienstig schoolonderwijs, naar aanleiding van het werkje: De Christelijke opleiding op de lagere scholen in ons vaderland.” Hij wilde alleen het Bijbellezen op de lagere school „inzooverre het daarmede gepaarde onderricht in den echten geest des Bijbels gestemd zij” en kwam op tegen een gebruik volgens het Supra-naturalistisch principe ³⁹).

Dit was ook de opvatting van Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER. Deze wees in zijn „Maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het staatsrecht getoetst” op de gebreken, die aan het godsdienstig onderwijs kleefden. Wel waardeerde hij het goede in de nieuwe leer-methode, maar hij wees er op, dat de scheiding van kerk en staat ook die van kerk en school ten gevolge had gehad. Dit was oorzaak geweest, dat het onderwijs zijn Christelijk karakter had verloren. GROEN herinnerde aan het antwoord, dat „een der ijverigste en meest achtenswaardige voorstanders” van het openbaar onderwijs aan COUSIN had gegeven, toen deze buitenlander een school te Haarlem bezocht. Dit hield in, dat het onderwijs zoo algemeen Christelijk moest zijn, dat het zelfs voor de Joden niet aanstoetelijk was.

GROEN erkende, dat Bijbelsche geschiedenis nog wel werd geleerd, maar dat het hart er uit was genomen, Christus de Zaligmaker, „zelfs geen historische Christus meer.”

GROEN heeft zijn kritiek op het karakter van de openbare school herhaald in de dubbele Kamer der Staten-Generaal, in 1840. Hier wees hij op het verderfelijke van het beginsel der gemengdheid, „tengevolge waarvan de Bijbel, óf niet, óf enkel behoudens goedvinden van den Roomsch-Katholieken geestelijke gelezen (mocht) worden” ⁴⁰).

Dit was ook de overtuiging van de Afgescheidenen, voor wie het verdwijnen van den Bijbel van de openbare school een ergernis was. In de eerste jaren na 1834 hooren we hen echter nog weinig over het Bijbelsch onderwijs op de openbare school. De Afgescheidenen hadden toen zulke moeilijke tijden op kerkelijk gebied door te maken, dat hun grieven op schoolgebied naar den achtergrond werden gedrongen. Toch hebben we bewijzen, dat de opvoeding

hunner kinderen hen niet onberoerd heeft gelaten. Reeds in 1833 had D. HOKSBERGEN, die kort daarop met de Afscheiding is meegegaan, zijn „Brief” geschreven „over den tegenwoordigen verdorvenen Kerkstaat en de verbastering van het schoolwezen” 41), waarin hij klaagde: „Zoo weet men nu het woord Gods uit de scholen te verbergen, dat de kinderen geheel van dat dierbaar geschenk ontstoken blijven” 42).

Ook F. A. KOK, ouderling van de Afgescheiden gemeente te Dwingeloo, liet zijn stem hooren. Dr. G. BENTHEM REDDINGIUS 43), predikant der Hervormde kerk en schoolopziener, had een „Historische Prentbijbel, gebruikt bij het lager onderwijs om de kinderen er in te leeren in de scholen” uitgegeven. Het was zijn bedoeling, zooals hij in de voorrede schreef, de verhalen zoo weer te geven, dat ze niemand zouden kunnen ergeren. Tegen deze opvatting richtte zich KOK, die de ouders waarschuwde hun kinderen niet te zenden naar een school, waar zulk onderwijs gegeven werd 44).

De Roomsch-Katholieken hadden ook hun bezwaren tegen de openbare school. Aanvankelijk hielden zij zich stil en protesteerden niet tegen het gebruik van den Bijbel. Een enkele liet zijn stem hooren, zooals LE SAGE TEN BROEK 45). Deze schreef reeds in 1822 in „De Godsdienstvriend” artikelen, waarin hij aandrang op Roomsch-Katholieke bijzondere scholen, omdat het karakter van de openbare scholen door de Roomschen niet kon worden aanvaard 46).

Toch kunnen we niet zeggen, dat zij de Bijbelsche geschiedenis niet op de scholen wilden doen onderwijzen. Alleen, het moest in hun geest geschieden en daarvoor had GERRITSEN een boekje geschreven met Bijbelsche verhalen. Dit was in 1828 goedgekeurd door den Aartspriester van Gelderland 47). Het zal wel voornamelijk in de Roomsche streken op de openbare school gebruikt zijn. Voor de Protestantsche kinderen werd de kerkelijke goedkeuring daar door sommige onderwijzers overgeplakt 48).

Ten Noorden van den Moerdijk waren de Roomsche kinderen in dien tijd genoodzaakt de gemengde school te bezoeken, die een Protestantsch karakter bezat. Op den duur konden de Roomsche ouders hier niet tevreden mee zijn en naarmate de tijd, dat de Roomsch-Katholieke kerk rechtloos was geweest, verder in het verleden kwam te liggen, naar die mate traden haar leden meer wel-

bewust op en verhieven hun stemmen tegen het leeren van Bijbelsche verhalen door Protestantsche onderwijzers.

Zoo stond er in de Catholieke Nederlandsche Stemmen van 22 April 1837 ⁴⁹⁾ een artikel: „De Bijbel gebezigd, om de jeugd te ontchristenen”. De schrijver kwam hierin op tegen het gebruik van de „Bijbelsche geschiedenissen in leeslesjes voor kinderen”, van M. KREMER ⁵⁰⁾, welk boekje hij noemde „een anti-christelijk voortbrengsel”, omdat Jezus alleen voorgesteld werd als de stichter van een nieuwen godsdienst. Hij besloot zijn artikel met de opwekking: „Herders en ouders, waakt toch en onderzoekt, uit welke school- en leesboekjes de kinderen, die aan uw zorg en toezicht zijn toevertrouwd, onderwezen worden.”

Met instemming haalde dit blad in zijn nummer van 2 December 1837 dan ook de „Maatregelen” van GROEN VAN PRINSTERER aan, waarin deze het karakter van het onderwijs, dat „tegen elke geloofsleer is gericht”, gispte.

In ditzelfde artikel „Nadere bezwaren tegen het openbaar onderwijs” nam de schrijver positie tegen het werkje „Christelijke opleiding op de lagere scholen in ons vaderland” ⁵¹⁾, waarin werd bevestigd, dat het Christelijk element, op de openbare school nog voldoende aanwezig was, niet door den Bijbel, maar door den Christelijken geest, die er heerschte. Hij had de ondervinding opgedaan in verschillende scholen, dat aan de kinderen daar „opzettelijk Bijbelsch en Evangelisch onderricht werd gegeven.” Hiertegen protesteerde het blad.

(Wordt vervolgd).

¹⁾ D. BUDDINGH, Geschiedenis van opvoeding en onderwijs. 1e stuk. 's Gravenhage, 1842, pag. 94.

²⁾ *ibid.* pag. 99.

³⁾ J. WOLTJER, Wat is het doel van het Christelijk Nationaal schoolonderwijs? 2e druk. Groningen, 1911, pag. 90.

⁴⁾ M. D. VAN OTTERLOO, De lagere school in hare verhouding tot huisgezin, kerk en staat. Utrecht, 1866, pag. 10.

⁵⁾ H. J. KROM, 1738—1804, een bekend theoloog, werd in 1774 hoogleeraar in de kerkgeschiedenis en in 1787 in de godgeleerdheid te Utrecht. Hij beantwoordde de prijsvraag: Welke verbeteringen hebben de algemeene of openbare scholen ter meerdere beschaving onzer natie noodig. Zijn antwoord werd door het Zeeuwsch Genootschap v. Wetenschappen te Vlissingen bekroond (1781). N. Biogr. Wb. II 727.

⁶⁾ A. HULSHOFF, 1734—1794. Doopsgezind predikant te Amsterdam, schreef verschillende wijsgeerige, godgeleerde en opvoedkundige verhandelingen, waarvan sommige zijn bekroond o.a. Hoe moet men het verstand en het hart van een kind bestieren om het te eeniger tijd een nuttig en gelukkig mensch te doen worden (1765). N. Biogr. Wb. II 619.

⁷⁾ H. ABR. CHATELAIN te Gouda, schreef in 1765 een verhandeling over de zedelijke opvoeding der kinderen, die bekroond werd door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem.

⁸⁾ C. VAN DER PALM, 1730—1789, kostschoolhouder te Rotterdam, later te Delfshaven. Hij beantwoordde dezelfde prijsvraag als HULSHOFF en CHATELAIN (zie noot 6 en 7), die ook bekroond werd.

⁹⁾ BUDDINGH, *Gesch. v. opv. en ond. I* pag. 125/6.

¹⁰⁾ *ibid.* pag. 127.

¹¹⁾ *ibid.* pag. 134.

¹²⁾ Teekenend is in dit verband wel het werkje: Iets wezenlijks over het schoolwezen in de Bataafsche republiek; gegrond op een veeljarige onderzanding, z. p. en j. De schrijver keerde zich tegen de schoolhervorming (vgl. mijn: *Bibliographie van den schoolstrijd. No. 86*).

¹³⁾ I. VAN HOORN, *De Nederlandsche schoolwetgeving. Groningen 1907*, pag. 89.

¹⁴⁾ *ibid.* pag. 162.

¹⁵⁾ *ibid.* pag. 225.

¹⁶⁾ Vgl. W. J. GOSLINGA, *De rechten van den mensch en van den burger. 's Gravenhage, 1936*, pag. 178—181.

¹⁷⁾ Vgl. A. v. D. ENDE, *Handboek voor de onderwijzers, 1803*, pag. 127. aangehaald in A. A. J. MEYLINK, *Officieele geschiedenis der wet van 1806. 's Gravenhage, 1857. Bijlagen* pag. 1—4.

¹⁸⁾ CASSIANUS HENTZEN doet het in zijn *Politieke geschiedenis van het L. O. I. 1795—1813. Nijmegen, 1920*, voorkomen, alsof VAN DEN ENDE aan de Roomsche-Katholieken niet heeft gedacht (pag. 221) en spreekt van de rede-neering van VAN DEN ENDE, om den Bijbel op de openbare school te bewaren, als van „een weerzinwekkend geknoei” (pag. 223). Ik meen, dat HENTZEN hier te weinig rekening gehouden heeft met de kracht van een oude traditie. De redactie van art. 23 v. h. Reglement wijst er m. i. juist op, dat hij wel aan andere gezindten, dan de Gereformeerde, gedacht heeft.

¹⁹⁾ De werkjes uit de *Algemeene Boekenlijst*, die door VAN DEN ENDE bijzonder werden aanbevolen, waren:

A. BRINK, *Kort onderwijs in de Bijbelsche geschiedenissen van het Oude Verbond. Leeuwarden, 1805.*

A. BRINK, *Kort onderwijs in de Bijbelsche geschiedenissen van het Nieuwe Verbond. Leeuwarden, 1805.*

NIJHOFF en TROOST, *Bijbelsche Historievragen, tot gebruik der Catechisatiën en Christel. Huisgezinnen, z. j.*

Kort begrip der Bijbelsche geschiedenissen voor de jeugd. (Uitgave van de Mij tot Nut v. 't Algemeen) 1810.

J. W. S. MULLER, *Bijbelsche geschiedenis, een leer- en leesboekje voor de jeugd. Haarlem, 1805.*

Y. v. HAMELSVELD, *Historisch handboekje van den Bijbel. Amsterdam 1800.*

F. C. ZANGE, *Korte inleiding in de boeken des Ouden Testaments, vertaald en veranderd door H. W. C. A. VISSER. Leiden, 1808.*

H. W. C. A. VISSER, *Korte inleiding in de boeken van het Nieuwe Testament. Leiden, 1809.*

Kort onderwijs in de kennis der Bijbelboeken. 1803.

Aangehaald in: MEYLINK, *Schoolwet 1806*, pag. 361-2.

Opmerking verdient, dat deze boekjes geschreven zijn in den tijd, toen de kwestie van den Bijbel op de openbare school door de nieuwe wetgeving in een ander stadium kwam.

²⁰⁾ Aangehaald in HENTZEN, *Politieke geschiedenis*, pag. 222.

²¹⁾ H. W. C. A. VISSER, 1773—1826, studeerde voor predikant te Franeker. In 1795 werd hij bevestigd te Warns en ging in 1809 naar IJsbrechtum, waar hij tot zijn dood als predikant heeft gestaan. In 1804 werd hij benoemd tot

schoolopziener en heeft veel gedaan voor de schoolverbetering. In 1815 werd hij secretaris van de provinciale commissie van onderwijs. Hij heeft veel over schoolzaken geschreven. N. Biogr. Wb. IV. 1390.

²²⁾ Vgl. mijn: Bibliographie van den schoolstrijd. No. 483.

²³⁾ HENTZEN, Politieke geschiedenis enz. pag. 140.

²⁴⁾ J. H. NIEUWOLD, 1737—1812, predikant resp. te Heumen, Oldeboorn en Warrega, c.a. Hij werd in 1801 schoolopziener en schreef o.m. verschillende leesboekjes voor het godsdienstonderwijs: Iets van God, voor een kind van 5 tot 6 jaar; Het leven van Jezus voor meergevorderden. N. Biogr. Wb. II. 995.

²⁵⁾ BUDDINGH, Gesch. van opvoeding enz. I. pag. 152.

²⁶⁾ J. TEISSÈDRE L' ANGE, 1771—1853, Waalsch predikant resp. te Zwolle, Middelburg, Haarlem en Amsterdam. In 1801 werd hij benoemd tot schoolopziener. Hij bewerkte NIEMEYERS „Grondbeginselen van opvoeding en onderwijs” in 1810 en schreef in het 6e deel daarvan „Over het godsdienstig onderwijs in de volksscholen”. N. Biogr. Wb. I. 145.

²⁷⁾ TH. VAN SWINDEREN, 1784—1851, promoveerde in 1805 en 1806 tot doctor in de wis- en natuurkunde, letteren en rechten. In 1807 werd hij benoemd tot schoolopziener en in 1814 tot hoogleeraar in de natuurl. historie. Veel heeft hij gedaan voor de schoolhervorming. N. Biogr. Wb. II. 1410.

²⁸⁾ MEYLINK, Schoolwet van 1806. Bijlagen, pag. 26 en 27.

²⁹⁾ BUDDINGH, Gesch. v. Opvoed. I pag. 146.

³⁰⁾ H. WESTER, 1752—1821, onderwijzer te Ten Boer, daarna te Oude-Pekela, werd in 1801 tot schoolopziener benoemd. Hij deed veel voor de schoolhervorming in Groningen en schreef tal van leesboekjes, o.a. De merkwaardigste bijbelgeschiedenissen in vragen en antwoorden, dat in 1870 de 45e druk beleefde. N. Biogr. Wb. III. 1410, 1411.

³¹⁾ PHILOPAEDUS, Vrijmoedige brieven aan een vriend over den tegenwoordigen staat van het Lager Onderwijs. 1—3. Koevorden, 1822—1824.

Wie de schrijver is van deze „Vrijmoedige brieven”, die nogal bekendheid hebben verkregen, is niet met zekerheid te zeggen.

De schrijver van „Bedenkingen over het Godsdienstig schoolonderwijs” Rotterdam 1838 (vgl. mijn: Bibliographie No. 516) noemt als auteur van de brieven H. W. C. A. VISSER (pag. 26/7). BUDDINGH in zijn Geschiedenis van Opv. en ond. II (Bijdragen) pag. 227, volgt hem hierin na, terwijl VAN OTTERLOO in zijn Lagere school enz. pag. 58 vv. BUDDINGH naschrijft en een beschouwing geeft over VISSER's ideeën, naar aanleiding van deze Vrijmoedige brieven.

Er is reden, om aan te nemen, dat VISSER de schrijver niet is geweest, maar C. POTHOFF, zooals is aangeteekend in het exemplaar in de Univ. bibl. te Leiden. Deze was ook schoolopziener en woonde van 1816—1834 te Koevorden, waar de boekjes zijn uitgegeven (N. Biogr. Wb. II. 1125). Mij is geen enkel werkje van VISSER bekend, dat daar is gedrukt, wel te Sneek, Leeuwarden, Zutphen en Amsterdam.

Meer klemt nog het feit, dat VISSER een voorstander is van het gebruik van den Bijbel op de school. Vgl. zijn circulaire van 24 Mrt. 1815, waarin o.m. staat: „Leest gij (dwz. de onderwijzers) veeleer met hen (de kinderen) den Bijbel, maar leest dien met hen op de rechte wijze.” (Aangehaald in MEYLINK, Wet van 1806. Bijlagen pag. 25/6). POTHOFF wilde juist den Bijbel van de school verwijderen. M.i. is er dus meer te zeggen voor dezen als den schrijver van de Vrijmoedige brieven, al bestaat ook hieromtrent geen zekerheid.

C. POTHOFF, 1766—1844, leeraar in de klassieke talen, werd rector te Meppel, later landsschrijver bij den Etstoel van Drente. In 1797 promoveerde hij tot doctor in de rechten en werd vrederechter te Dalen en Assen. Van 1806 tot zijn dood was hij schoolopziener in Drente.

³²⁾ VAN OTTERLOO, De Lagere school enz. pag. 56 en 57.

³³) Van Strijd en zegen, Leiden 1904, pag. 29.

³⁴) Ik handhaaf hier dan ook de uitdrukking, voorkomende in mijn: De strijd om den Bijbel op de school. 's Gravenhage (1928) pag. 14: „Zoo werd, bij het begin van de 19e eeuw de openbare school langzamerhand een school zonder den Bijbel.” VAN ECK noemt, in zijn: De openbare school en de Bijbel in de 19e eeuw (Groningen 1938), deze voorstelling „onbehoorlijk” (pag. 10 noot 1) omdat deze opvatting niet strookt met de zijne. Ik zal hem niet volgen in deze wijze van kwalificeeren, maar wil opmerken, dat hij het vervolg op dezen zin zeker over het hoofd gezien heeft. Daar staat: „Wel wilde dit nog niet zeggen, dat zij toen reeds neutraal, godsdienstloos was, maar toch — van werkelijk Christelijk onderwijs kon in de meeste gevallen niet worden gesproken.”

³⁵) TH. VAN SWINDEREN, Ontwerp van een geschiedenis der schoolverbetering in de prov. Groningen. Groningen, 1821, pag. 47.

³⁶) VAN OTTERLOO, De Lagere school enz. pag. 56.

³⁷) Rotterdam 1837, pag. 21, vgl. mijn: Bibliographie No. 513.

³⁸) R. T. BEERDA heeft zijn wederwaardigheden, die leidden tot zijn ontslag als onderwijzer, meegedeeld in zijn boekje: Bijdrage tot den tegenwoordigen toestand van het schoolwezen in Nederland, z. p. [1839]. Zie mijn: Bibliographie No. 524.

³⁹) Rotterdam 1838, pag. 30/1.

Ook de Catholieke Nederlandsche Stemmen kwamen op tegen: De Christelijke opleiding, enz. 4e jaargang. Grave 1838, pag. 116—117.

⁴⁰) Aangehaald in P. A. DIEPENHORST, Onze strijd in de Staten-Generaal. Amsterdam 1927, pag. 14/15.

⁴¹) Veendam, 1833.

⁴²) Pag. 47. Aangehaald in: Van 's Heeren wegen. Rede van C. Bouma „De Reformatie van 1834 en het lager en hooger onderwijs”. Kampen, 1934, pag. 157.

⁴³) G. BENTHEM REDDINGIUS, 1744—1844, predikant resp. te Minnertsga, Schildwolde, Waardenburg en Neerijnen, Assen. Hij schreef veel over kerk en onderwijs en werd benoemd tot lid van verdienste bij het Nederl. onderwijzers genootschap te Groningen. N. Biogr. Wb. X 785, 786.

⁴⁴) De Prentbijbel van G. BENTHEM REDDINGIUS, zg. Hervormd leeraar en schoolopziener, te Assen. Als een werk des Satans bevonden en weerlegd door F. A. Kok, ouderling bij de wederkeerende Gereformeerde gemeente te Dwingeloo. Veendam 1836, pag. 147. Aangehaald bij BOUMA, De Reformatie van 1834 enz. pag. 157.

⁴⁵) J. G. LE SAGE TEN BROEK, 1775—1847, zoon van Ds J. J. LE SAGE TEN BROEK, predikant te Rotterdam. Hij studeerde rechten en werd later notaris. In 1806 ging hij over tot den Roomschen godsdienst. Sinds 1813 woonde hij te Loosduinen, totdat hij wegens blindheid, in 1829 ontslag had gevraagd en verkregen uit zijn ambt. Daarna verhuisde hij naar Beers, later naar Grave. Hij heeft met veel vuur zijn nieuwen godsdienst verdedigd in tal van geschriften. N. Biogr. Wb. VI. 207.

⁴⁶) In de Godsdienstvriend van 1823 schreef hij een artikel, over „De Broeders der Chr. Scholen”, waarin meer bijzonder op schoolstichting werd aangedrongen. Dl. X. pag. 45.

⁴⁷) In 1842 beleefde het de 6e druk.

⁴⁸) P. HOFSTEDE DE GROOT, Behoort de staat het Christelijk beginsel in het Lager onderwijs te verwijderen of te behouden? Groningen, 1846.

⁴⁹) pag. 125.

⁵⁰) Groningen, 1836.

⁵¹) Rotterdam, 1837.

DE PROVINCIALE VERKIEZINGEN 1919—1939.

DOOR

DR. J. W. NOTEBOOM.

Indertijd, na de Kamerverkiezingen van 1937, hebben we enkele statistische gegevens in dit tijdschrift gepubliceerd betreffende de kamerverkiezingen gedurende de periode 1901—1937. Zie het Juli/Augustusnummer 1937.

Nu de provinciale verkiezingen 1939 achter ons liggen willen we deze gegevens aanvullen met een overzicht van de provinciale verkiezingen gedurende de laatste twintig jaren.

Verder dan 1919 gaat ons overzicht echter niet. De cijfers van vroegere verkiezingen hebben we achterwege gelaten, omdat het ondoenlijk was een eenigermate vergelijkbaar geheel te maken van de verkiezingsresultaten der provinciale verkiezingen vóór het invoeren van de evenredige vertegenwoordiging en het algemeen kiesrecht in 1917.

Wat bij het raadplegen van deze cijfers wel het meest opvalt is de betrekkelijke stabiliteit in de partijverhoudingen. Ondanks een toeneming van het aantal stemmen van meer dan 100 pct. in 1923 (als gevolg van de invoering van het vrouwenkiesrecht), schommelde de verhouding tusschen de rechtsche en linksche partijen maar met enkele procenten. Het hoogste percentage der rechtsche groepen was 55.89 in 1923 (hoogste percentage bij de Kamerverkiezingen was 54.0 in 1922). Het laagste percentage bij de Staten-verkiezingen was 48.38 in 1935 (laagste percentage bij de Kamerverkiezingen 48.8 in 1913). Bij de Statenverkiezingen dus een verschil van 7.51 pct. Bij de linksche groepen was dit verschil slechts 6.92 pct. Het was dus bij de rechtsche groepen iets hoger, maar toch niet zoo hoog, dat men spreken kan van belangrijke politieke verschuivingen.

Veel meer uiteenlopend zijn de percentages der „overige par-

tijen”: 7.11 pct. in 1919, 20.20 pct. in 1935. Dit laatste hooge percentage werd veroorzaakt door een korte vleug van belangstelling voor de N. S. B. in 1935. Het bracht in het beeld van de partij-groepeering in haar geheel geen noemenswaardige verandering, aangezien het totaal aantal stemmen van de „overige partijen” ook in dat jaar betrekkelijk gering was.

Wat de afzonderlijke partijen aangaat, valt bijna zonder uitzondering hetzelfde verschijnsel waar te nemen. Ook hier stabiliteit, behoudens betrekkelijk geringe stijging of daling. Een uitzondering vormt alleen de Vrijheidsbond, wiens verloop bijna 50 pct. van zijn aanvankelijke sterkte bedroeg. Waarbij dan nog buiten beschouwing gelaten wordt de catastrophale inzinking tot 3.9 pct. bij de Kamerverkiezing van 1937.

Ook ten aanzien van het aantal statenleden zijn er geen belangrijke mutaties waar te nemen, behalve dat ook hier de Vrijheidsbond zijn vertegenwoordigers in de Statencolleges tot de helft zag terugloopen, terwijl de Statenleden behorende tot de „overige partijen”, ondanks het zetelverlies van de N. S. B. bij de laatste Statenverkiezingen, nog bijna in aantal verdubbeld werden.

Het aantal in de Staten vertegenwoordigde partijen varieerde van 13—16. In de Tweede Kamer was het aantal partijen hoger in 1918, n.l. 17; lager in 1922 en 1937, n.l. 10.

Overigens valt nog op te merken, dat cijfers betreffende de partijen betrekking hebben op alle Statencolleges gezamenlijk. Wat elke provincie afzonderlijk aangaat, geeft uiteraard de samenstelling der Staten een ander beeld. Het geringst aantal partijen vindt men in het algemeen in de Staten van Limburg. In 1935 en 1939 werden slechts 3 partijen in deze Staten vertegenwoordigd. Daartegenover behaalden Noord-Holland en Overijssel het record naar boven in 1919 en Zuid-Holland en Overijssel in 1935 met een aantal in die Staten vertegenwoordigde partijen ten bedrage van 12.

Het aantal stemmen, uitgebracht bij de Statenverkiezing, was tot vóór de jongste verkiezing steeds lager dan het aantal stemmen van de voorafgaande Kamerverkiezing. 1939 week echter van dien regel af. Het aantal stemmen overtrof dat van de stembus van 1937.

BEDROEG IN DE JAREN 1919—1939:

Jaren	A. R.	C. H.	R. K.	Totaal der rechtsche partijen	Vrijh. B. ²⁾	Vrijz. Dem. B.	S. D. A. P.	Totaal der linksche partijen	Totaal der overige partijen	Alg. totaal.
1919	177884 ¹⁾	111311 ¹⁾	378072	668598 ¹⁾	137601	80742	251472	469815	87145	1225558
1923	347752	323970	780457	1452179	258121	159759	503556	921436	224650	2598265
1927	360176	342761	862171	1565108	296903	169962	609010	1075875	300392	2941375
1931	420612	360034	996580	1777226	328772	186534	748889	1264195	325614	3367035
1935	421174	343766	1030206	1795146	226935	156206	782451	1165592	749602	3710340
1939	519498	405648	1228005	2153151	256031	276295	877897	1410223	549428	4112802

IN PROCENTEN UITGEDRUKT WAS HET RESULTAAT VAN DE STEMMINGEN IN BEDOELDE JAREN:

1919	14.51 ¹⁾	9.08 ¹⁾	30.85	54.55 ¹⁾	11.23	6.59	20.52	38.34	7.11	100
1923	13.38	12.47	30.04	55.89	9.93	6.15	19.38	35.46	8.65	100
1927	12.25	11.65	29.31	53.21	10.09	5.78	20.71	36.57	10.21	100
1931	12.49	10.69	29.60	52.78	9.77	5.54	22.24	37.55	9.67	100
1935	11.36	9.26	27.77	48.38	6.12	4.21	21.09	31.42	20.20	100
1939	12.63	9.86	29.86	52.35	6.23	6.72	21.35	34.30	13.35	100

DE SAMENSTELLING DER PROVINCIALE STATEN WAS IN DE JAREN 1919—1939 ALS VOLGT:

Jaren	A. R.	C. H.	R. K.	Totaal der rechtsche partijen	Vrijh. B. ²⁾	Vrijz. Dem. B.	S. D. A. P.	Totaal der linksche partijen	Totaal der overige partijen	Aantal gekozen partijen
1919	88	54	181	323	72	44	117	233	34	16
1923	86	75	184	345	63	39	107	209	36	14
1927	77	73	180	330	63	41	119	223	37	13
1931	81	71	180	332	58	36	127	221	37	16
1935	75	61	175	311	33	28	126	187	92	16
1939	81	63	186	330	36	39	124	199	61	14

¹⁾ A. R. en C. H. kwamen in Limburg uit met een gecombineerde lijst totaal 1331 stemmen, welke stemmen slechts in het totaal der rechtsche partijen en in het algemeen totaal zijn opgenomen.

²⁾ Hieronder zijn begrepen de Unieliberalen, Vrije liberalen en Liberale Staatspartij.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

Is het gewenscht om de candidaten voor den gemeenteraad vóór hun candidaatstelling een schriftelijke verbintenis te doen onderteekenen, waarbij zij verklaren om straks als fractie van den gemeenteraad de noodige samenspreking te zullen houden en bij verschil van meening in belangrijke zaken, desgevraagd, onmiddellijk hun standpunt aan de kiesvereniging mede te deelen en om voorts, wanneer de kiezers het wenschen, zich daarover uit te spreken op de jaarlijks te houden vergadering der kiesvereniging?

ANTWOORD:

De verhouding tusschen kiezers en gekozenen behoort volgens a.r. opvatting te zijn een verhouding van zedelijken aard. D. w. z. dat de band, die kiezers en gekozenen verbindt, ligt in overeenstemming van politieke beginselen.

Wanneer men nu een verklaring als bedoeld door de candidaten laat onderteekenen, vreezen wij, dat de verhouding het karakter krijgt van een rechtsverhouding. Op zich zelf is er niet zoo heel veel bezwaar tegen, dat de candidaten zich bereid verklaren om aan de kiesvereniging, desgevraagd, inlichtingen te verstrekken. Doch wanneer men deze bereidverklaring neerlegt in een acte van verbintenis, als bedoeld, denatureert men de zedelijke verhouding tot een rechtsverhouding. De figuur wordt min of meer die van twee contractanten, welke over en weer elkander toezeggingen doen en nu ook rechtens verplicht zijn zich aan de toezeggingen te houden.

Wanneer men alleen afgaat op de woorden van de verbintenis, zal men wellicht kunnen volhouden, dat hier niet bedoeld wordt de a.s. raadsleden te brengen in een positie van ondergeschiktheid ten opzichte van de kiesvereniging. Doch wordt een dergelijke acte van verbintenis tot stand gebracht, dan zal, naar wij vermoeden, in den kring van de kiesvereniging de opvatting meer en meer ingang vinden, dat de kiesvereniging het recht heeft de a.r. raadsleden elk gewild oogenblik ter verantwoording te roepen. En zelfs is het mogelijk, dat de praktijk zich ontwikkelen zal in deze richting, dat de kiesvereniging ten opzichte van in den Raad aanhangige zaken niet volstaat met het vragen van

inlichtingen, maar ook, indien de inlichtingen naar haar oordeel niet bevredigend zijn, aanwijzingen geeft omtrent de wijze, waarop zij wenscht, dat de Raad ten opzichte van allerlei aanhangige zaken zal beslissen.

Het gevaar bestaat dus, dat het treffen van een dergelijk accoord het zwaartepunt van de gemeentepolitiek zal gaan verleggen van den Raad naar de kiesvereniging. En hiertegen bestaat o. i. groot bezwaar.

Vooreerst met het oog op ons gemeenterecht, hetwelk niet gedooft, dat de besluiten van het gemeentebestuur buiten de wettelijke vergadering worden tot stand gebracht. Maar ook uit het oogpunt van beleid. Uit het oogpunt van beleid is het gewenscht, dat de Raad en de a.r. raadsfractie zelfstandig zijn en naar eigen verantwoordelijkheid hun beslissingen nemen. Wel volgt uit den zedelijken band tusschen kiezers en gekozenen, dat de raadsleden, zoo vaak daartoe aanleiding bestaat of van de zijde der kiesvereniging de wensch wordt kenbaar gemaakt, inlichtingen verstrekken. Doch zij — niet de leden der kiesvereniging — hebben uit te maken, wat uit het oogpunt van beleid aan de kiesverenigingen kan en mag worden medegedeeld.

Wat de geheime raadsvergaderingen betreft hebben zij zelfs niet het recht om mededeelingen aan de kiesvereniging te doen. Maar ook al is hun geen geheimhouding opgelegd, dan kan het toch uit taktische overweging zeer wenschelijk zijn bepaalde aangelegenheden op het terrein van de praktische gemeentepolitiek niet in de vergadering der kiesvereniging te behandelen, of bij het verstrekken van inlichtingen nopens die aangelegenheden uiterst sober te zijn. We denken hierbij b.v. aan benoemingskwesties, aan aangelegenheden als grondaankoop e.d.

In verband met een en ander zouden wij een acte van verbintenis als bedoeld ontraden. Wij achten een dergelijke acte ook niet noodig. Is het bestuur van de kiesvereniging of de vereniging zelf van oordeel, dat een zittend raadslid zijn taak niet behoorlijk verricht of althans niet zoodanige inlichtingen omtrent zijn beleid verstrekt, dat de kiesvereniging vertrouwen in zijn beleid houdt, dan ligt het middel voor de hand. Bij een volgende verkiezing kan zoodanig raadslid worden gepasseerd. De bevoegdheid van de kiesvereniging is zoo afdoende, dat een verdere verbintenis volstrekt overbodig is. N.

2. VRAAG.

De armenpraktijk is in deze gemeente verdeeld tusschen de vijf hier gevestigde artsen.

Nu wordt voorgesteld de z.g. vrije artsenkeuze in te stellen. Daartegen rijst bezwaar in verband met de uitgestrektheid van de gemeente. Het is een onmogelijkheid.

Nu stelden de artsen voor, de gemeente in districten te verdeelen. Doch ook tegen die gedachte rees bezwaar.

Mijn vraag is nu: Is vrije artsenkeuze in de armenpraktijk een a. r. beginsel?

ANTWOORD:

De vrije artsenkeuze is niet in dien zin voor de a.r.-en een principiële kwestie, dat het eisch van de a.r. beginselen wordt geacht, dat in alle gemeenten aan armlastige patienten het voorrecht van vrije artsenkeuze moet worden toegestaan. Bij het beoordeelen van deze aangelegenheid behoort aan verschillende factoren aandacht te worden geschonken. En dat zal in vele gevallen de conclusie zijn, dat het ook voor de a.r.-en niet mogelijk is om medewerking te verleenen aan de handhaving of invoeren van de vrije artsenkeuze.

Intusschen willen wij wel opmerken, dat deze zaak toch niet buiten de a.r. beginselen omgaat. Het principiële punt in deze aangelegenheid is het volgende.

Wanneer U opslaat een werk als van Dr. L. HEYERMANS, Gemeentelijke Gezondheidszorg in Nederland, dan zult U op pag. 383 een betoog vinden over de vrije artsenkeuze. En dan zult U opmerken, dat deze soc.-democr. oud-directeur van den Amsterdamschen gezondheidsdienst, hoewel erkennende, dat de vrije artsenkeuze bepaalde voordeelen heeft, toch anderzijds deze zaak bestrijdt en wel voornamelijk op dezen grond, dat de vrije artsenkeuze de organisatie en ontwikkeling van den gemeentelijken ambtelijken gezondheidsdienst belemmert.

Hier bemerkt ge reeds, wat er bij deze zaak aan de orde komt. Men gevoelt in den regel van socialistische zijde niet veel voor vrije artsenkeuze, wijl deze de ontwikkeling van de gemeentelijke bemoeiing en het gemeentelijk bestuursapparaat zou kunnen belemmeren. Wat voor de socialisten doorgaans een bezwaar is, is echter voor de a.r.-en juist een argument om de vrije artsenkeuze met sympathie te begroeten. Indien het waar is, dat de vrije artsenkeuze de uitbreiding van de gemeentelijke bemoeiing eenigermate remt, is dit veeleer een voordeel dan een nadeel.

Daarbij komt nog een tweede overweging. En wel deze. De armenverzorging, gelijk deze naar a.r. beschouwing behoort plaats te vinden, moet zooveel mogelijk ruimte laten aan de vrijheid en verantwoordelijkheid van de verzorgden. Natuurlijk hangt het van de omstandigheden af, hoever men daarmede kan gaan. Doch dit is zeker, dat juist de vrije artsenkeuze een van de middelen is om de vrijheid en verantwoordelijkheid van de steunbehoevenden te eerbiedigen, met name op het terrein van de geneeskundige verzorging.

Men heeft wel te bedenken, dat het instellen van een ambtelijken dienst met een of meer gemeentelijke dokters naast administratieve

voordeelen ook groote bezwaren heeft, en met name dit bezwaar, dat de gemeente als het ware de verantwoordelijkheid voor de keuze van den medicus van de patienten overneemt en hen, gebruik makende van de omstandigheid, dat zij steunbehoevenden zijn, dwingt zich ten deze aan het inzicht van de gemeentelijke overheid te onderwerpen.

En waar nu de a.r. politiek er prijs op stelt om de verantwoordelijkheid van individu en gezin zooveel mogelijk te respecteeren, ook zelfs dan wanneer stoffelijke afhankelijkheid is ingetreden, gaat het o. i. niet aan om ten opzichte van de vrije artsenkeuze te zeggen, dat het een zaak is die volstrekt ligt buiten den invloed der a.r. beginselen.

Toch mag men uit het bovenstaande niet zonder meer afleiden, dat nu in Uwe gemeente door de a.r.-en persé een vrije artsenkeuze moet worden verdedigd. Want men moet — zooals reeds gezegd — bij het beoordeelen van deze zaak met tal van factoren rekening houden.

Wij denken hierbij aan financiële bezwaren. In 1925 werd in de gemeente Eindhoven door B. en W. een voorstel ingediend om de bestaande vrije artsenkeuze aanzienlijk te beperken. Zulks voornamelijk op grond van financiële overwegingen. De Raad is met dat voorstel niet meegegaan. Doch uit het praeadvies van B. en W. bleek, dat hier belangrijke financiële factoren in het geding kunnen zijn.

En daarop hebt U ook voor wat betreft Uwe gemeente te letten. Wij denken met name aan een volstrekt vrije artsenkeuze. U noemt dat zelf een onmogelijkheid. Dat is misschien wat kras uitgedrukt. Ten slotte is zeer veel mogelijk. Maar de financiële consequenties van een volstrekt vrije artsenkeuze zouden ten Uwent vermoedelijk zoo ernstig worden, dat andere volksbelangen er op een onredelijke wijze door zouden in verdrukking geraken.

Voorts willen wij er nog op wijzen, dat de vrije artsenkeuze de gelegenheid tot misbruik opent. De toenemende concurrentie onder de artsen kan er gemakkelijk aanleiding toe geven, dat zij met betrekking tot het afgeven van attesten voor de verstrekking van versterkende middelen enz. te soepel worden, teneinde op die wijze de gunst van de patienten te winnen en hun praktijk uit te breiden. Dat is een factor, waarmede moet rekening worden gehouden, omdat een dergelijke praktijk, afgezien nog van moreele bezwaren, voor de gemeente belangrijke financiële consequenties kan hebben.

En eindelijk wijzen we nog op het bezwaar, dat de vrije artsenkeuze de geneeskundige armenverzorging voor velen nog meer aantrekkelijk maakt dan ze nu al is en dientengevolge afbreuk kan doen aan de ontwikkeling van de onderlinge zorg van belanghebbenden door middel van ziekenfondsen.

Voor al met het oog op dit laatste is onze sympathie voor een volstrekt vrije artsenkeuze niet zoo groot. Meer gevoelen wij er voor, van gemeentewege te bevorderen, dat de daarvoor in aanmerking komende

ingezetenen ingeschreven zijn en blijven bij de van gemeentewege erkende ziekenfondsen of ziekenhuisfondsen. Desnoods door het toekennen van eenig subsidie uit de gemeentelijke kas.

Ten slotte nog deze opmerking.

Met het oog op het vertrouwen tusschen patient en dokter, welk vertrouwen ook uit medisch oogpunt van beteekenis kan zijn; met het oog op de verantwoordelijkheid van den patient ten opzichte van de keuze van dokter; met het oog op den wensch van de gezinnen om een huisdokter te hebben van eigen levensbeschouwing; en voorts ook met het oog op de wenschelijke beperking van de uitbreiding van den overheidsdienst; verdient de vrije artsenkeuze aanbeveling. Doch wanneer U de factoren in aanmerking neemt, waarop wij zooeven gewezen hebben, zult U met betrekking tot deze zaak toch wel zeer voorzichtig moeten zijn.

Wellicht is nog het meest aanbevelenswaardig om voorshands een districtenstelsel te aanvaarden. Houdt men zich streng aan de districten, zoodat er per district maar één arts is, dan is dit feitelijk geen vrije artsenkeuze meer. Daarom zouden we het voorstel in dien zin willen wijzigen, dat door de bewoners van de districten toch althans uit 2 of 3 artsen een keuze kan worden gedaan. Een dergelijke wijziging zal vermoedelijk niet op overwegende bezwaren stuiten.

Doch inzonderheid zouden we nogmaals de aandacht willen vestigen op het belang van de ontwikkeling van de ziekenfondsen en ziekenhuisfondsen. Dat is o. i. van meer beteekenis nog dan het invoeren van een beperkte vrije artsenkeuze.

N.

3. VRAAG.

Er zijn in deze gemeente een vereeniging voor ziekenhuisverpleging en een ziekenfonds.

Verleden jaar kregen beide vereenigingen een subsidie van gemeentewege in den vorm van een toeslag op hare uitkeeringen. Het subsidie werd bepaald in verband met het inkomen van degenen, die voor uitkeeringen in aanmerking kwamen.

Thans hebben B. en W. de vereenigingen verwezen naar Maatschappelijk Hulpbetoon.

Het volgende doet zich nu voor.

Een lid der vereeniging komt voor uitkeering in aanmerking. Het moet zijn belastingbiljet overleggen. Maatschappelijk Hulp-

betoon keert nu, volgens een regeling, door de gemeente vastgesteld, een toeslag uit.

Begrijpelijk is, dat verscheidene leden, waaronder vooraanstaande personen, niet gaarne hun naam zien vermeld in de boeken van Maatschappelijk Hulpbetoon.

Is nu een dergelijke regeling in overeenstemming met de Armenwet? Ik kan mij niet voorstellen, dat de leden van een dergelijke vereeniging, die zelf contributie betalen, aangemerkt mogen worden als „armen”, om nog niet te spreken van „bedeelden”.

ANTWOORD:

De wijze, waarop, volgens deze omschrijving, de subsidieverleening van gemeentewege ten behoeve van de ziekenhuisverpleging en ziekenverzorging ten Uwent werd geregeld, is o. i. volstrekt onjuist.

De groote beteekenis van het vormen van ziekenfondsen en ziekenhuisfondsen ligt juist hierin, *dat de bij die fondsen aangesloten menschen door onderlinge voorziening vrijgewaard worden voor armenzorg in geval van nood.* Wil de gemeente deze onderlinge voorziening steunen, dan behoeft daartegen niet in het minst bezwaar te worden gemaakt. Want deze onderlinge voorziening is niet alleen een moreel volksbelang, maar is ook een financiëel belang voor de gemeenten, in zoover daardoor de uitgaven van de burg. armenzorg worden beperkt.

Wanneer de gemeente subsidie verleent, moet echter met de meeste nauwkeurigheid er voor worden gewaakt, dat niet aan de zelfstandigheid der fondsen wordt te kort gedaan. En aan dien eisch voldoet de regeling ten Uwent niet. Want de subsidieregeling komt feitelijk hierop neer, dat de ziekenhuisverzekering e.d. verbasterd wordt tot semi-armenzorg. De menschen, die recht hebben op uitkeering uit het fonds, worden als gevolg van deze subsidieregeling toch als steuntrekkers behandeld. Daardoor verliest deze onderlinge voorziening in het oog van de deelnemers haar waarde en snijdt de gemeente in eigen vleesch.

Dat bezwaar deed zich reeds voor bij de vroegere regeling. Want ook door het geven van toeslagen rechtstreeks uit de gemeentekas aan personen, die recht hebben op uitkeering uit een fonds, wordt deze ziekenhuisvoorziening gedegradeerd tot semi-steunverleening. Dit bezwaar klemt evenwel nog sterker, nu men de regeling wijzigt in dier voege, dat voortaan uitsluitend via maatschappelijk hulpbetoon subsidie zal worden verleend.

O. i. moet men de koers wenden. Beter geen subsidie dan een dergelijke regeling. In plaats van toeslagen uit de gemeentekas op de uitkeeringen uit het fonds, dient te komen een subsidieverleening van gemeentewege (niet via Maatschappelijk Hulpbetoon) *in den vorm van toeslagen op de premie.* Men kan die regeling aldus maken, dat men het subsidie

per lid verleent en het bepaalt in verband met den inkomstentoestand van het lid blijkende uit de gegevens der inkomstenbelasting. Dus geen individueel onderzoek, doch algemeene richtlijnen, zoodat de regeling zuiver het karakter behoudt van sociale overheidszorg en niet ontaardt in maatschappelijk hulpbetoon.

Voorts wordt nog de vraag gesteld, of het met de Armenwet strookt, dat door Maatschappelijk Hulpbetoon een toeslag verleend wordt op de uitkeering uit een fonds in verband met de individueele omstandigheden van den rechthebbende op uitkeering uit het fonds. Naar wij meenen, behoeft op grond van de Armenwet tegen een dergelijke regeling geen bezwaar te worden gemaakt. De redactie van art. 28 der Armenwet is ruim. En de praktijk gaat dan ook in deze richting, dat in geval door Maatschappelijk Hulpbetoon ziekenhuiskosten worden betaald, van geval tot geval wordt nagegaan hoeveel de belanghebbende zelf moet betalen en hoeveel door Maatschappelijk Hulpbetoon moet worden bijgelegd. Alleen mag Maatschappelijk Hulpbetoon daarbij niet aan toeslagnormen worden gebonden. Want een dergelijke regeling zou in conflict zijn met de zuiver individueele behandeling van de gevallen, vereischt door art. 29 der Armenwet.

N.

4. VRAAG.

Niet zoo lang geleden werd door predikanten, behoorende tot „Kerk en Vrede”, openlijk van den kansel den hoorders voorgehouden, dat zij zich bezondigen door het nemen van een soldatenrok.

Is er een wetswijziging gekomen of een nieuwe wet, die dit strafbaar stelt? Of mag ook thans nog straffeloos in het openbaar worden aangezet tot dienstweigering met het gevolg dat, indien de massa aan zulk een opwekking gehoor gaf, de Overheid haar defensietaak niet zou kunnen volbrengen?

ANTWOORD:

Het aansporen tot dienstweigering kan wel opleveren een strafbaar feit en derhalve tot strafvervolging aanleiding geven. In art. 102 van het Wetboek van Strafrecht wordt bepaald, dat met gevangenisstraf van ten hoogste 15 jaar gestraft wordt hij, die opzettelijk, in tijd van oorlog, den vijand hulp verleent of de Staat tegenover den vijand benadeelt. En dit strafmaximum wordt zelfs tot levenslange gevangenisstraf of tot tijdelijke gevangenisstraf van ten hoogste 20 jaar verhoogd,

indien de dader hetzij oproer, hetzij mouterij of desertie onder het krijgsvolk teweegbrengt of bevordert.

Deze bepaling is echter in het onderhavige geval niet van toepassing omdat wij ons gelukkig niet bevinden in een tijd van oorlog.

Voorts bepaalt art. 131 van het Wetboek, dat hij, die in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, tot eenig strafbaar feit of tot het gewelddadig optreden tegen het openbaar gezag opruit, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste 5 jaren of met geldboete van ten hoogste f 300.— Dit artikel is in 1934 aangevuld tegelijk met uitbreiding van het Wetboek van Strafrecht met enkele artikelen, gericht tegen belediging van het openbaar gezag, van bepaalde volks-groepen en dergelijke.

Nu levert het niet voldoen aan een Overheidsbevel van dienstplichtingen tot opkomst onder de wapenen voor eerste oefening, herhalings-oefening of mobilisatie zonder twijfel een strafbaar feit op. En opruiïng tot zoodanig strafbaar feit is volgens bedoeld artikel strafbaar.

Intusschen is het de vraag of bedoelde predikanten zich metterdaad aan opruiïng hebben schuldig gemaakt. Onder opruiïng valt zeer zeker niet een betoog, waarin men op schriftuurlijken of humanistischen grond aannemelijk tracht te maken dat het verrichten van krijgsdienst, ook al strekt dit tot zuivere defensie-doeleinden, moreel ontoelaatbaar moet worden geacht. Men kan dus niet zeggen dat een predikant, die zonder meer een anti-militaristische preek houdt, zich aan strafbare opruiïng schuldig maakt.

Doch het spreekt vanzelf dat de wijze waarop de zaak wordt voorgedragen zoodanig kan worden toegespitst, dat het betoog het karakter aanneemt van strafbare opruiïng. Met zeer groote precisie valt in het algemeen niet aan te geven waar de grens loopt. Derhalve is het in het algemeen (afgezien nog van moreele bezwaren) aanbevelenswaardig voor sprekers om niet langs den kant te loopen, want dat zou hen in aanraking kunnen brengen met de justitie.

Om eenigermate de gedachten te bepalen willen wij intusschen opmerken dat zeer zeker van strafbare opruiïng sprake is wanneer b.v. een predikant zich tijdens zijn preek zeer nadrukkelijk zou richten tot de in het kerkgebouw aanwezige jeugdige personen en hen op het hart zou binden om, wanneer tot hen gericht zou worden een oproep van Overheidswege om zich te laten inschrijven voor den militairen dienst, dan wel om onder de wapenen te komen, aan dat bevel niet te voldoen. Doch als strafbare opruiïng kan niet worden beschouwd een tot dezelfde personen gerichte opwekking om gebruik te maken van de wettelijke voorschriften inzake de gemoedsbezwaren tegen den krijgsdienst. Zulk een wijze van voorlichting behoort met alle ten dienste staande moreele middelen krachtig te worden bestreden. Niet alleen in 's lands belang maar bovenal met het oog op de schriftuurlijke beginselen. Men zie hiervoor o. a. de brochure van Dr SCHILDER, „Geen duimbreed”, uitgave

J. H. Kok, Kampen, en het opstel van Z. Exc. J. J. C. VAN DIJK, opgenomen in den bundel „Oorlog en Christendom”, verschenen bij denzelfden uitgever.

N.

5. VRAAG.

Er wordt mij medewerking gevraagd voor vrijstelling van personeele belasting van de paarden van een manege. Deze manege zal van elders naar hier worden overgeplaatst. Ze geeft deze gemeente meerdere attractie voor pensiongasten. Maar is nu vrijstelling van belasting gewenscht, wanneer vaststaat dat deze manege ook op Zondag gelegenheid tot beoefening van de ruitersport geven zal?

ANTWOORD:

Uit hetgeen wordt medegedeeld blijkt niet duidelijk, of de bedoeling is alleen den manegehouder vrij te stellen van de paardenbelasting dan wel alle paardenhouders in de gemeente. Mocht dit eerste in het voorneemen liggen dan willen wij opmerken, dat een dergelijke vrijstelling niet wettelijk toelaatbaar is.

De Raad is krachtens art. 31 duodecies der wet op de Personeele Belasting bevoegd bij verordening te bepalen, dat van hen die belastingplichtig zijn naar een of meer van de grondslagen meubilair, dienstboden, paarden, pleziervaartuigen en billarten, geen belasting onderscheidenlijk naar den 2en, 3en, 4en (paarden), 6en of 7en grondslag zal worden geheven. De Raad mag dus de personeele belasting voor wat Uw gemeente betreft in dien zin te wijzigen, dat voortaan voor paarden geen belasting behoeft te worden betaald.

Doch niet is de Raad bevoegd om een of enkele paardenhouders vrij te stellen en de andere belastingplichtig te laten. Zulk een handelwijze zou in strijd geacht kunnen worden met art. 182 der Grondwet, hetwelk zegt, dat geen privileges in het stuk der belastingen kunnen worden verleend. Voorts blijkt ook niet uit art. 31 d.d. zelf, dat een dergelijke partiëele afschaffing van de personeele belasting naar den grondslag paarden geoorloofd is. Het artikel bedoelt toch afschaffing van een bepaalden grondslag zonder meer. Het spreekt niet van gedeeltelijke afschaffing.

Laten wij echter aannemen, dat het de bedoeling is de personeele belasting naar den grondslag paarden geheel af te schaffen. Dan verdient het uit den aard der zaak overweging, of de toestand van de ge-

meentefinanciën toelaat om de opbrengst van een dergelijke belasting te derven. Dat is een zaak, die uiteraard zorgvuldig moet worden bekeken. Doch aangenomen nu, dat er uit het oogpunt van financiën geen bezwaar tegen afschaffing van deze belasting bestaat, behoort U dan bezwaar te maken tegen dit voornemen uit overweging, dat bij afschaffing van deze belasting de bedoelde manege in Uwe gemeente zal worden gevestigd of blijft voortbestaan en dus ook gelegenheid zal geven tot het beoefenen van de paardensport gedurende den Zondag?

Wij meenen deze vraag ontkennend te moeten beantwoorden. En wel om de volgende reden.

Het vraagstuk van de belastingheffing is uiteraard een aangelegenheid van zuiver fiscaal aard. De Overheid, in dit geval de gemeentelijke Overheid, heeft krachtens de wet bepaalde bevoegdheden met betrekking tot belastingheffing. Deze bevoegdheden zijn haar door den wetgever verleend om te voorzien in de noodzakelijke middelen voor het uitoefenen van den overheidsdienst; niet om daarmede allerlei neven-doeleinden na te jagen.

Natuurlijk kan de Overheid er niet blind voor zijn, dat het invoeren of afschaffen van bepaalde belastingen ook zekere nevenwerkingen tengevolge heeft. Wij denken hierbij b.v. aan de afschaffing van accijns op gedistilleerd, waardoor drankgebruik en drankmisbruik zouden kunnen toenemen. Doch in het algemeen behoort toch o. i. van a. r. zijde het standpunt te worden ingenomen, dat men bij het nemen van fiscale maatregelen te rade gaat met uitsluitend financiële en economische overwegingen, waarbij wij dan speciaal het oog hebben op de behoefte van de Overheid aan financiële middelen en op de draagkracht van de bevolking en van de verschillende bevolkingsgroepen.

Het innemen van een ander standpunt leidt in de praktijk tot misbruiken, die aan de vrijheden van de bevolking kunnen te kort doen. Wil de Overheid geestelijke of zedelijke belangen bevorderen, dan moet zij gebruik maken van de bevoegdheden, welke de wet haar daartoe verleent, maar zij moet zich niet gaan begeven op zijpaden. De belastingbevoegdheid dient niet voor het bevorderen van geestelijke en zedelijke belangen. Daarvoor dient 's Raads algemeene verordeningsbevoegdheid krachtens art. 168 der Gemeentewet. En wanneer nu de Raad van meening is, dat het paardrijden op Zondag ontoelaatbaar moet worden geacht, dan moet hij dit niet trachten te verhinderen door het achterwege laten van een op zich zelf wenschelijke belastingverlaging, maar dan moet hij den koninklijken weg bewandelen en de paardensport gedurende den Zondag bij politieverordening verbieden.

N.

6. VRAAG.

Art. 5a van de Grondwet luidt:

„Ieder Nederlander is tot elke landsbediening benoembaar.”

Is het z.g. ambtenarenverbod hiermede niet in strijd? Waarom worden socialisten niet en de N.S.B.-ers wel uit 's Rijks betrekkingen geweerd?

ANTWOORD:

Art. 5 der Grondwet, 1e lid, bedoelt niet dat nu ook inderdaad iedere Nederlander voor een bepaalde landsbediening in aanmerking moet komen. Er zijn betrekkingen, waarvoor alleen mannen in aanmerking komen, b.v. rijksveldwachter, officier enz. Er zijn ook betrekkingen, waarvoor alleen vrouwen in aanmerking komen, b.v. betrekkingen in gevangenissen of opvoedingsgestichten voor vrouwen en meisjes.

Voorts verzet dit artikel zich uiteraard niet tegen het rekening houden met de bijzondere geschiktheid van de kandidaten voor bepaalde betrekkingen, welke geschiktheid niet alleen verband houdt met de kennis en de ervaring van een bepaald kandidaat, maar evenzeer met zijn levenshouding en de wijze waarop hij zich in het maatschappelijk en staatkundig leven in het algemeen gedraagt.

Art. 5 der Grondwet bedoelt te voorkomen, dat men bepaalde personen op geen anderen grond weert, dan dat ze een bepaalde godsdienstige belijdenis aanhangen. Doch wij willen opmerken, dat de ingezetenen, die uit militaire betrekkingen worden geweerd of voor wie in het algemeen de overheidsdienst op het oogenblik gesloten is, niet uitgesloten worden wegens hun godsdienstige of zelfs vanwege hun staatkundige belijdenis, maar omdat zij ongeschikt zijn voor den overheidsdienst of voor een bepaalden tak van den overheidsdienst, hetzij wegens hun persoonlijk gedrag, hetzij wegens het optreden van de groep, waarvan zij blijken deel uit te maken.

Wat de N. S. B. betreft willen wij daaraan nog toevoegen, dat deze groep niet alleen een revolutionaire belijdenis aanhangt, maar in haar optreden op zulk een wijze het wettig overheidsgezag miskent, dat de tot die groep behorende leden wegens onbetrouwbaarheid uit overheidsdienst moeten worden geweerd.

De N. S. B. staat op het standpunt, dat er geen hogere norm is dan de behartiging van het landsbelang, zooals de leider van de N. S. B. dit wenscht. Dat blijkt uit het *feitelijk* gedrag der leden. Daarom moet de Overheid op afweermaatregelen bedacht zijn. Zij kan niet toelaten, dat elementen in de overheidsdienst dringen, welke blijkens het optreden van de groep, waartoe zij behooren, niets anders bedoelen dan het overheidsgezag en het nationaal belang ten gunste van partijdoeleinden te ondermijnen en in de waagschaal te stellen.

N.

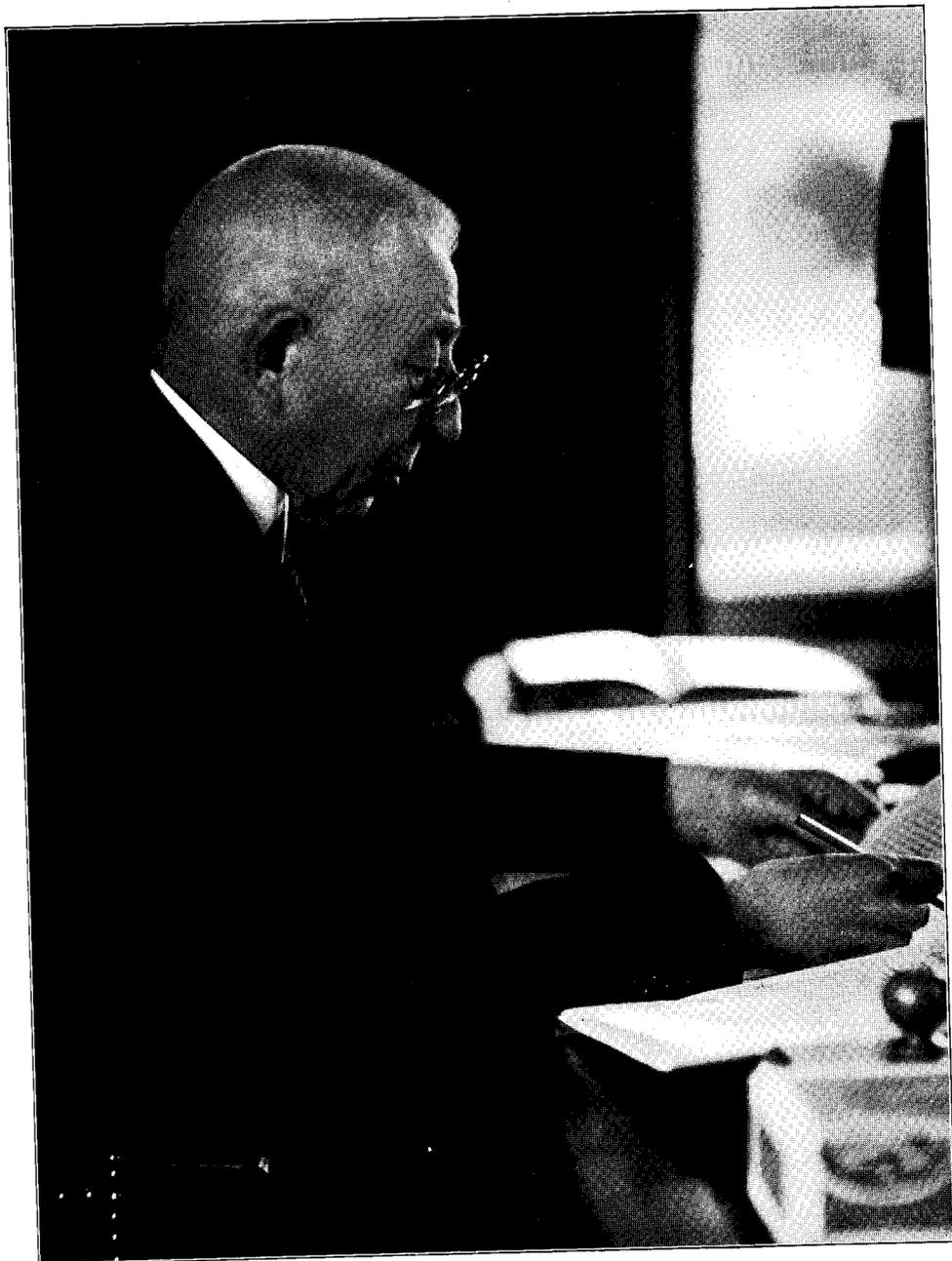

FOTO F. ZIEGLER

A. Rotijn

1869 — 22 Juni — 1939

De Redactie van „Antirevolutionaire Staatkunde” brengt haren Voorzitter, den Christen-Staatsman Colijn, haren hartelijken gelukwensch ter gelegenheid van zijn zeventigsten verjaardag. Zij dankt hem voor zijn arbeid in het belang van het Tijdschrift. En daarbij voegt zij de bede, dat God de Heere hem op zijn verderen levensweg moge sterken en hem ook bij den voortduur moge doen zijn ten zegen voor ons land en volk.

HET ONTWERP-INENTINGSWET 1939

DOOR

MR. J. VAN ANDEL GZN.

Bij Koninklijke boodschap van 31 Mei 1939 is aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ter overweging aangeboden een ontwerp van wet tot vaststelling van nieuwe bepalingen betreffende de inenting tegen pokken.

Aan deze wetsvoordracht — vrucht van den arbeid der bij Koninklijk besluit van 26 Januari 1938, no. 23, ingestelde Staatscommissie-ROMME 1) — moge een korte beschouwing worden gewijd. Kort, omdat de lezer geacht kan worden over den tegenwoordigen stand van het weliswaar uiterst gecompliceerde vaccinatie-vraagstuk in het algemeen nog voldoende ingelicht te zijn b.v. door de in den jaargang 1937 van dit tijdschrift verschenen uitvoerige en instructieve verhandeling over dit onderwerp van Dr. A. C. DROGENDIJK, naar wiens resumpties (op blz. 549 en 560) ik vooral wil verwijzen. Wie meer wil weten leze 's schrijvers artikel en volge c.q. zijn litteratuuropgave.

Het is nu ruim elf jaar geleden, dat de wettelijke bepalingen omtrent den indirecten vaccinatieplicht — t. w. het bij artikel 35 der Besmettelijke Ziektenwet gehandhaafde artikel 17 van de wet van 4 December 1872, S. 134, dat leerlingen en onderwijzers zonder „pokkenbriefje” niet in de scholen toeliet — buiten werking werden gesteld. Dit geschiedde bij de wet van 11 Februari 1928, S. no. 29, en wel voor den duur van nog geen vol jaar.

De werking van dit „opschortingswetje” is echter herhaaldelijk verlengd, laatstelijk bij de wet van 31 December 1937, S. no. 805, voor twee jaren, nl. tot 1 Januari 1940.

Bij de behandeling ervan op 9 Februari 1928 in de Eerste Kamer hield het lid dier Kamer, de oud-minister Mr. P. RINK een rede,

die zooveel indruk maakte, dat bij elke verlenging van het wetje — en deze had zeven maal plaats — met meer of minder klem eraan werd herinnerd. Zelfs met een enkele verwijzing naar alleen maar „de rede van den heer Rink” heeft in latere jaren meer dan een vertegenwoordiger in 's Lands vergaderzaal gemeend te kunnen volstaan ter motiveering van zijn stem tegen verlenging van het opschortingswetje.

Het loont de moeite ook hier vooraf een oogenblik bij dien tijd van de eerste opschorting van den indirecten vaccinatieplicht èn bij Mr. RINK's bestrijding van die opschorting in den Senaat stil te staan.

Er was een tijd — wie zou het zich niet met mij herinneren? —, dat men vrijwel algemeen doordrongen was van de groote waarde van de inenting tegen pokken voor de bestrijding van deze ziekte, die in de vorige eeuw ook in ons land zulke gruwelijke verwoestingen aanrichtte. Men liet zijn kinderen vaccineeren, inderdaad omdat men er indirect toe verplicht was in verband met de Leerplichtwet, maar toch ook omdat men overtuigd was van de noodzakelijkheid ervan en weinig vrees had voor eventueele nadeelige gevolgen van de inenting.

Dit veranderde omstreeks 1925, nadat gebleken was, dat nu en dan na vaccinatie een ziekte optrad, een vorm van encephalitis, welke ziekte meer dan eens een zeer ernstig karakter vertoonde. Zoo deelde eenigen tijd later het hoofdbestuur van de Nederlandse Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst — en de Gezondheidsraad deed het in woorden van overeenkomstige strekking — aan den Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid, Dr. J. R. SLOTEMAKER DE BRUINE, mede:

„gezien het aantal gevallen van encephalitis, waarvan sommige met doodelijken afloop, optredende na en klaarblijkelijk in verband met een te voren verrichte inenting tegen pokken;

gezien de gevallen van encephalitis in aansluiting aan en klaarblijkelijk in verband met vaccinatie met het op de nieuwe wijze bereide vaccin;

acht het zijn plicht Uw Excellentie in overweging te geven den indirecten vaccinedwang tijdelijk op te heffen.”

Tot dit laatste strekte het ontwerp van wet tot wijziging en aanvulling van de wettelijke bepalingen betreffende de vaccinatie (Ge-

drukte stukken, Zitting 1927—1928, no. 208), waartegen Mr. RINK zijn zoeven bedoeld betoog richtte, nadat het ontwerp in de Tweede Kamer met op 1 na algemeene stemmen was aangenomen. In dit opzicht heeft de latere gang van zaken hem in het gelijk gesteld, dat de eigenlijke beslissing over de buitenwerkingstelling van artikel 17 in definitieven zin toen reeds viel, al ging het formeel om een zuiver tijdelijke opschorting. Daarom was het *zijn* overtuiging, dat *toen* moest worden uitgemaakt of de feiten en omstandigheden en motieven ter rechtvaardiging van de opheffing van artikel 17 aangevoerd, inderdaad voldoende wogen om er toe over te gaan. „Ik kan mij niet onttrekken aan den indruk, dat wij den eersten stap zetten op den weg, die bestemd is te leiden tot de algeheele opheffing van de verplichting”. En waarom maakte dit Mr. RINK zoo bezorgd? Hierom: „de ondervinding van nu bijna 150 jaar heeft voldoende bewezen, dat, indien er van Overheidswege geen verplichting opgelegd wordt, de gewoonte van vaccineeren verzwakt, verslapt en ten slotte verdwijnt. Wij weten toch allen, dat het grootste gedeelte van de bevolking weinig vooruitziend is, gemakzuchtig is, niet in beweging komt voordat het gevaar, het perikel, vlak voor oogen staat. Ja, dan loopt men naar den arts om zich te laten vaccineeren, maar dan is het dikwijls te laat. Er moet een directe of indirecte verplichting zijn; dat is de ondervinding van bijna 150 jaar in alle landen. Men kan de zorg voor de volksgezondheid niet geheel vrij overlaten aan het groote publiek. Dat staat gelijk met het binnenhalen van de pokken. Dat is niet alleen in het buitenland, maar ook in ons land overtuigend gebleken. Vóórdat deze bepaling van art. 17 der wet van 1872 bestond, was ook in Nederland, omdat er geen algemeene verplichting was, de gewoonte van zich te laten vaccineeren enorm verslapt. Zij werd veel te weinig toegepast, totdat wij plotseling opgeschrikt werden door de ontzettende pokkenepidemie van ongeveer het jaar 1870, waaraan de herinnering helaas meer en meer uitgewischt wordt. Er zijn er in deze Kamer nog maar weinigen, die zich die droeve dagen goed herinneren; u, Mijnheer de Voorzitter, behoort tot die weinigen. Ik behoor ook daartoe; ik woonde in die dagen in Utrecht, waar ik studeerde, en ik herinner mij nog levendig, ik zou haast zeggen de paniekstemming, die in die stad heerschte, de droefheid, die intrede deed in tal en tal van gezinnen, de reek-

sen begrafenisstoeten, die dag aan dag de straten van Utrecht versomberden. Dat alles schijnt nu vergeten; men stoort zich niet aan de lessen van de geschiedenis, die toch zoo welsprekend zijn."

Waarom ik hier aldus op Mr. RINK's woorden — hij zeide nog belangrijker dingen (Hand. Ie Kamer, 1927—'28, blz. 243) maar men moet zich in citaten beperken — de aandacht vestig? Niet, omdat ik het met hem eens zou zijn, dat de werking van artikel 17 in 1928 niet moest worden opgeschort. Integendeel, dit was noodzakelijk, gelijk gelukkig vrijwel algemeen werd ingezien. De indirecte vaccinatieplicht rustte van den aanvang af o. m. op de „vermeende onschadelijkheid der kunstbewerking". Later bleek echter van schadelijke gevolgen, en wel van zeer ernstigen aard. Inderdaad, Minister SLOTEMAKER's toen in de Eerste Kamer uitgesproken vermoeden was gerechtvaardigd, dat, indien Mr. RINK praktizeerend arts of fungeerend Minister van Volksgezondheid was geweest, hij zich wel driemaal zou hebben bedacht voor hij de keuze had gedaan, die hij nu deed! Dit neemt niet weg, dat er heden reden is het alarm, dat hij sloeg, te herhalen.

Niet in dezen zin, dat er voor wettelijken dwang tot vaccinatie een lans zou moeten worden gebroken. Allerminst. De vrijheid en verantwoordelijkheid der burgers zou daardoor worden miskend en bovendien is ook thans de wetenschap niet zoover gevorderd, dat er reden zou zijn om de volstrekke onschadelijkheid der inenting te durven poneeren. Voor hypertrophie der overheidsbemoeiing in het belang van de hygiëne en voor dwang, die op „de vrije beschikking van een iegelijk over zijn eigen lichaam en zijn eigen conscientie" inbreuk zou maken, zijn wij trouwens — terecht — te beducht, dan dat wij op dit oogenblik de neiging zouden gevoelen om den weg van den dwang tot inenten te gaan betreden.

Maar wat wij wel heel goed moeten onthouden, dat is het vermaan van mannen, als Mr. RINK, die de verschrikking van de pokken in de vorige eeuw nog hebben meebeleeft, de waarschuwing, dat een pokkenepidemie óók heden ten dage weer vreeselijk zou zijn en dat het gevaar daarvoor geenszins denkbeeldig is geworden. Het komt mij voor een landsbelang, een algemeen belang ook van internationale beteekenis te zijn, dat zich het besef hiervan verlevendige. Het is een uiterst moeilijke materie. Aan twee zijden loeren gevaren; gevaren, die niet vergelijkbaar zijn. Af-

wegen blijkt, ook na kennisneming van de uitgebreidste litteratuur, ondoenlijk. Het grootste gevaar is echter, dat men uit het oog zou verliezen, *dat* er inderdaad aan *beide* kanten gevaren dreigen. Velen zien thans de facto alleen het gevaar, aan vaccinatie verbonden, en denken niet aan het andere, dat niet-inenten met zich brengt, of meenen — en dit is nog ernstiger — dat dit gevaar, als van vrijwel academischen aard, voor de practijk mag worden verwaarloosd. Deze misvatting is voor vandaag het grootste gevaar.

Volgens het rapport van de medische sub-commissie uit de Staatscommissie-ROMME — aan wier eerste verslag, onder dagteekening van 16 Mei j.l. aan Hare Majesteit de Koningin uitgebracht, dat rapport als bijlage III is toegevoegd — was de bevolkingsgroep, die door de inenting tegen pokken beschermd geacht kon worden, op 31 December 1936 tot rond 3 % van de totale bevolking teruggelopen, terwijl op dienzelfden datum van de 1487554 kinderen tot en met 9 jaar oud er 177807 (17 %) gevaccineerd en 1309747 (83 %) ongevaccineerd waren.

Wie hierbij zich eenig inzicht verschaft in de wijze, waarop in onzen tijd van intensief verkeer — het snel vervoer door de lucht vooral niet te vergeten; binnen den incubatietermijn wordt met glans een wereldvlucht gemaakt — de pokziekte kan worden geïmporteerd, en zich realiseert van hoe uiterst besmettelijk karakter zij is, hoe talrijk haar verspreidingsmogelijkheden zijn ook onder de overigens voortreffelijkste hygiënische omstandigheden, welke verveelvoudiging van gevaren zich in tijd van oorlog kan voordoen, en welke uitwerking de ziekte heeft op personen, die daartegen door inenting niet zijn beschermd, die erkent, die moet erkennen, dat de Overheid kan noch mag nalaten het mogelijke te doen ter bevordering van wijziging van den bestaanden toestand, die zal tevens zich bewust zijn van zijn plicht de Overheid in dit haar streven, zooveel — mede in ethischen zin — in zijn vermogen ligt, te steunen.

Met het aanhangig wetsontwerp beoogt de Regeering Nederland beter weerbaar te maken. Zij stelt daartoe direct noch indirect dwang tot inenting voor. In de Memorie van Toelichting schrijft Minister ROMME met de Staatscommissie van oordeel te zijn, „dat, zeker zoolang er aan de vaccinatie nog gevaren verbonden blijven van den

aard zooals die thans bestaan, de beslissing over het al dan niet vaccineeren uiteindelijk bij de ouders moet blijven berusten."

Maar wat de Regeering wel wenscht gevorderd te zien, dat is, dat ieder, die de ouderlijke macht of de voogdij uitoefent, zich, voordat zijn kind den leeftijd van een jaar heeft bereikt, er ernstig rekenschap van geve, of hij het kind zal doen inenten of niet.

Sinds 1928 is men er niet in geslaagd over den aard van het oorzakelijk verband — dat dit bestaat, is wel zeker — tusschen encephalitis en vaccinatie zich voldoende zekerheid te verschaffen, noch afdoende middelen te vinden ter voorkoming dier complicatie na inenting. Wel is echter gebleken, dat het gevaar voor encephalitis postvaccinalis „slechts in uiterst geringe mate" aanwezig is, indien de vaccinatie plaats heeft op zeer jeugdigen leeftijd, d. i. in elk geval beneden den leeftijd van twee jaar, alsook, dat bij revaccinatie het gevaar veel geringer is, dan bij primaire vaccinatie. Bevordering van de inenting „kan volgens de tegenwoordige inzichten in normale omstandigheden verantwoord worden geacht, indien zij ten doel heeft deze vaccinatie *in de eerste twee levensjaren* te doen geschieden", aldus de toelichting bij het ontwerp.

Naar uit haar considerans blijkt, rust de wetsvoordracht dan ook op de overweging, „dat het wenschelijk is de inenting tegen pokken van kinderen beneden den leeftijd van twee jaren te bevorderen."

Deze overweging komt overeen met het door de Staatscommissie uitgebrachte advies. Zij ontving in haar benoemingsbesluit de opdracht te onderzoeken:

„1e. of het wenschelijk is de bestaande bepalingen betreffende den vaccinatieplicht, waarvan de werking is opgeschort, hetzij terstond, hetzij geleidelijk, weder in werking te doen treden, en zoo deze vraag ontkennend wordt beantwoord;

2e. of het wenschelijk is deze bepalingen te doen vervallen, zonder dat tot eenige nieuwe regeling van de vaccinatie wordt overgegaan, dan wel

3e. of het wenschelijk is ten aanzien van de vaccinatie een nieuwe regeling te treffen, en zoo ja, hoe zij behoort te luiden."

In haar eerste plenaire vergadering, op 22 Februari 1938 terstond na haar installatie gehouden, wees zij uit haar midden een

medische sub-commissie aan, met de opdracht op korten termijn rapport uit te brengen over de volgende medische vraagpunten:

1. Welke is de beteekenis van de vaccinatie voor de bestrijding van de pokken?
2. Welke ziekten kunnen als complicaties bij of na de vaccinatie optreden?
3. Door welke maatregelen kunnen deze complicaties worden voorkomen?
4. Is het noodzakelijk een minimum-immuniteitstoestand onzer bevolking te bereiken en zoo ja, welk minimum moet daarbij worden bereikt?
5. Welke gevaren bedreigen ons, indien dit minimum niet wordt bereikt (a. in gewone omstandigheden; b. in tijden van epidemieën of epidemiegevaar; c. in tijd van oorlog of oorlogsgevaar)?
6. Is het met het oog op de bestrijding van het pokkengevaar en van het voorkomen van complicaties, sub 2 bedoeld, gewenscht verandering te brengen in de koepokstofvoorziening van ons land?
7. Welke maatregelen van anderen aard dan de vaccinatie kunnen en moeten worden genomen om het pokkengevaar voor ons land te verminderen?

De medische sub-commissie, onder voorzitterschap van Dr. N. M. JOSEPHUS JITTA, beantwoordde deze vragen in een uitvoerig rapport, dat besluit met een twaalftal algemeene conclusies, welke, na behandeling ervan door de plenaire Staatscommissie, aldus zijn komen te luiden:

„1. De pokken kunnen als epidemie bedwongen worden door de enting, door Jenner aangegeven, en bij geregelde inenting en herinenting worden voorkomen.

2. Ofschoon de pokziekte zich in deze eeuw in West-Europa slechts sporadisch of in een weinig gevaarlijken vorm (b.v. in Engeland) heeft voorgedaan, blijft het gevaar bestaan, dat zij weer in ernstigen vorm zal optreden en voornamelijk in landen, waarvan de bevolking niet voldoende is geïmmuniseerd.

3. Het is dringend noodig de immuniteit der Nederlandsche bevolking zóó hoog op te voeren als met eerbiediging van bezwaren van geneeskundigen, religieusen en ethischen aard mogelijk is.

4. Aangenomen kan worden, dat de door vaccinatie verkregen immuniteit gedurende de eerste 10 jaar voldoende is, daarna in kracht vermindert en na \pm 30 jaar aanmerkelijk is gedaald.

5. De inenting kan een aantal verwickelingen met zich brengen. Voor een deel zijn deze van onschuldigen aard en te vermijden door een zorgvuldige selectie en een goede techniek.

Intusschen is er één complicatie, de encephalitis post vaccinationem en post revaccinationem, waartegen slechts in beperkte mate kan worden gewaakt.

Deze aandoening komt na revaccinatie slechts zeer zelden voor en bijna uitsluitend bij personen, die zeer lang geleden ingeënt waren.

Terwijl het oorzakelijk verband dezer aandoening met de inenting vaststaat, is de aard van dit verband en het wezen dier oorzaak tot nu toe geheel onbekend.

De hier te lande, in Nederlandsch-Indië en in vele andere landen opgedane ervaring leert echter, dat de encephalitis na inenting relatief slechts zeer zelden bij kinderen in het eerste en tweede levensjaar optreedt, alsook dat zij, indien zij zich dan voordoet, als regel niet den dood tengevolge heeft.

6. Teneinde te voorkomen, dat o. a. in epidemietijd de kinderen op den relatief veel gevaarlijker ouderen leeftijd moeten worden ingeënt, is het ten zeerste gewenscht, dat de inenting in de eerste twee levensjaren plaats heeft.

7. In oorlogstijd staan, bij onvoldoende vaccinatie en revaccinatie, het leger en de burgerbevolking bloot aan verhoogd gevaar voor het ontstaan van een pokkenepidemie.

Een behoorlijk geïmmuniseerd leger, alsmede een voldoende immuniteitstoestand der burgerbevolking is, mede uit militaire overwegingen, dringend noodzakelijk. Het moet als uitgesloten worden beschouwd, uit militaire overwegingen, dat in het begin van de mobilisatie het leger wordt ingeënt.

8. Van het grootste belang is de herkenning van de eerste gevallen. Daar de gelegenheid om ervaring hierin op te doen hier te lande ontbreekt, is het wenschelijk, dat eenige medici in de gelegenheid gesteld worden, zich deze ervaring in het buitenland te verschaffen teneinde als consulente te kunnen dienen.

Bij het onderricht aan de medische studenten moet aandacht gewijd worden aan de pokziekte en met name moet de techniek van de inenting worden onderwezen.

9. Daar een onvatbaarheid voor pokken tot 100 % van de bevolking nooit bereikt kan worden, moeten zoodra de eerste pokkengevallen zich voordoen en dus een epidemie dreigt, ook de volgende maatregelen worden genomen:

- a. het gelegenheid geven tot inenting „en masse”;
- b. afzondering der zieken en isolatie van verdachte gevallen en contacten;
- c. desinfectie waar noodig en toepassing van algemeene hygiënische voorschriften.

10. De middelen ter bestrijding van de pokken, die naast de immunisatie genomen moeten worden, eischen een behoorlijke organi-

satie in rustige tijden, teneinde die middelen onmiddellijk te kunnen toepassen.

Deze organisatie dient te bestaan uit:

- a. het ter beschikking hebben van localiteiten om te kunnen enten (b.v. scholen);
- b. het beschikbaar hebben van voldoende geneeskundigen en geschoold tijdelijk personeel;
- c. het in voorraad hebben van een groote hoeveelheid vaccine en van de noodige instrumenten en wat verder noodig is voor het vaccineeren.

11. Ter voorkoming van het binnenkomen van pokkengevallen in ons land, moeten de quarantainebevelingen voor het land-, zee- en luchtverkeer nauwkeurig worden nageleefd.

12. Het is gewenscht, dat de koepokstofbereiding op één plaats geschiedt van Regeeringswege. Tevens is een vereischte, dat wetenschappelijke onderzoekingen systematisch worden verricht inzake de bereiding en de werking van de koepokstof, alsmede op het geheele gebied der virusziekten."

Na hiertoe te hebben geconcludeerd, had de commissie zich allereerst af te vragen of tot het verkrijgen van een behoorlijken vaccinatie-toestand der bevolking wettelijke dwang tot inenting tegen pokken noodig, practisch uitvoerbaar en geoorloofd zou zijn, dan wel of zulk een toestand zou moeten en kunnen worden bereikt zonder wettelijken dwang. Ter voorbereiding van een antwoord op deze gewichtige vraag wees de Staatscommissie uit haar midden een juridische sub-commissie aan, onder voorzitterschap van Prof. Mr. P. J. M. AALBERSE.

Deze commissie heeft zich niet in het bijzonder bezig gehouden met een principiële behandeling van de vraag van het geoorloofd zijn van wettelijken dwang. Zij heeft zich rekenschap gegeven van een viertal systemen en daarbij het doelmatigheidselement in de eerste plaats in het oog gevat.

Zoo werden, na voorlichting door de juridische sub-commissie in het bijzonder ten aanzien van het laatste systeem, achtereenvolgens de volgende stelsels onder oogen gezien:

1. Uitsluitend overlaten van de bevordering van de vaccinatie aan het particulier initiatief.
2. Herstel van den indirecten wettelijken dwang.
3. Invoering van den wettelijken directen dwang.

4. Invoering van een stelsel van wettelijk geregelden individueelen drang.

ad 1. Deze methode ware zonder twijfel de aantrekkelijkste. Intusschen heeft de krachtige propaganda, in de laatste twee jaren gevoerd, tot een verhooging van het vaccinatiepeil niet kunnen voeren. Geheel zonder resultaat is die actie niet geweest. Aangenomen mag worden, dat zonder haar het aantal vaccinaties nog veel meer zou zijn teruggelopen. Maar tot een werkelijke verbetering van den immuniteitstoestand heeft zij toch niet geleid. Dit behoeft niet te verwonderen. Voor het overgrootste deel van de bevolking heeft de inenting tegen pokken steeds in oorzakelijk verband met de school gestaan. Nu voor de toelating tot de school geen „pokkenbriefje” meer wordt verlangd, is het voor de organen der Volksgezondheid een probleem op zichzelf, hoe aan een groot deel der bevolking duidelijk te maken, dat inenting niettemin nog gewenscht zou zijn. Tusschen de houding van den wetgever, die de werking der hier bedoelde vaccinatiebepalingen sinds 1928 heeft opgeschort, en de propaganda voor de vaccinatie wordt een tegenspraak gevoeld. 's Wetgevers tot dusver ingenomen standpunt beïnvloedt niet alleen de ouders, maar ook de geneeskundigen. Zeker zijn er medici die van de wenschelijkheid van inenting op zichzelf geenszins overtuigd zijn. Maar het aantal voorstanders is dunkt mij, toch belangrijk grooter.

Ook deze zijn thans echter veelal, nu zij zich door den wetgever niet gesteund gevoelen, bevreesd de inenting tegen pokken in hun practijk aan te bevelen.

Bezwaarlijk kan dan ook, indien men, gelijk de Staatscommissie, meent, dat inenting zooveel mogelijk moet worden bevorderd, worden volstaan met enkel propaganda. Naast de zoeven vermelde reden, mede nog, omdat die propaganda niet maar eens nu en dan, doch voortdurend en ononderbroken zou moeten worden gevoerd. Dit nu is reeds hierom niet mogelijk, omdat zich van tijd tot tijd omstandigheden voordoen, die op een bepaald oogenblik vaccinatie ongewenscht doen zijn. Zoo heeft bijv. de propaganda voor de inenting tegen pokken nog niet lang geleden aanzienlijke belemmeringen ondervonden door een kinderverlamming-epidemie. Bij een beoordeeling van het stelsel van uitsluitend propaganda voor vrijwillige vaccinatie schijnt

het gewenscht mede met gegevens, als deze, rekening te houden.

Hoe aantrekkelijk dat stelsel op zichzelf dan ook moge zijn, het valt te verstaan, dat de Staatscommissie voldoende termen aanwezig zag om aan te nemen, dat daarmee alléén *de door haar gewenschte* resultaten niet zouden worden bereikt.

ad 2. Nog minder, dan het voorgaande, kon intusschen in aanmerking komen herstel van de indirecte verplichting tot inenting, dat wil dus zeggen het weer eischen van het „pokkenbriefje” voor toelating tot de scholen. Onmiddellijk herstel van die indirecte verplichting zou zelfs niet mogelijk zijn, omdat men dan de ouders van een groot aantal kinderen voor de keuze zou stellen deze kinderen te doen inenten op een veel gevaarlijkeren leeftijd of hen niet meer naar school te zenden.

Ook geleidelijke wederinvoering van den indirecten vaccinatieplicht — zóó, dat deze alleen zou gelden ten aanzien van kinderen, die bij het inwerking treden der wet den leeftijd van twee jaren nog niet zouden hebben bereikt — zou echter groote bezwaren met zich brengen.

Zeker zou immers een niet onbelangrijk aantal ouders in gebreke blijven hun kinderen tijdig te doen vaccineeren. Dit zou tengevolge hebben, dat de Overheid op het tijdstip, waarop de wet op deze kinderen zou moeten worden toegepast, weer kwam te staan voor een gelijke vraag, als zich zou voordoen bij onmiddellijk herstel van den indirecten vaccinatieplicht. Voor een aanzienlijk aantal kinderen zou weer moeten worden geëischt of vaccinatie op een gevaarlijken leeftijd of niet-toelating tot de school. De onvermijdelijke oplossing zou dan zijn, dat de werking weer werd opgeschort of — en dit zou op hetzelfde neerkomen — op ruime schaal collectief ontheffing werd verleend.

ad 3. Het ligt dus voor de hand, dat vervolgens het prima facie zoo eenvoudige en afdoende stelsel van den wettelijken directen dwang voor de Staatscommissie, toen zij eenmaal de wenselijkheid van een zoo hoog mogelijk opvoeren van den immuniteits-toestand der bevolking had gestipuleerd, een punt van overweging moest vormen. Evenzeer voor de hand liggend is het evenwel, dat tegen zoodanige regeling ook terstond ernstige bezwaren werden gevoeld.

De vaccinatieplicht zou niet kunnen worden opgelegd zonder

tevens ruimschoots gelegenheid te geven tot het verkrijgen van vrijstelling van die verplichting. Naast de twee reeds bestaande vrijstellingen, t. w. die wegens gezondheids- en die wegens godsdienstige bezwaren, zou als derde moeten worden geplaatst de vrijstelling wegens bezwaar van de ouders hun kind aan de vaccinatie te doen onderwerpen op grond van het gevaar voor encephalitis post vaccinationem.

Gelijk echter de Memorie van Toelichting bij de aanhangige wetsvoordracht opmerkt, zou deze laatste vrijstelling „in een systeem van dwang in zoover een ander karakter moeten dragen, dan de beide reeds bestaande, dat de Overheid haar slechts zou kunnen verleenen, indien zij, Overheid, daartoe reden aanwezig zou achten.” Terecht heeft hiertegenover de Regeering met de Staatscommissie het reeds hierboven vermelde standpunt ingenomen, dat ten slotte de beslissing over het al of niet vaccineeren bij de ouders moet blijven berusten.

Mede op dezen grond was het blijkbaar dan ook, dat de Staatscommissie geen vrijmoedigheid kon vinden tot invoering van het stelsel van den wettelijken directen dwang — al bestaat dit in de meeste landen van Europa en al zou het uit zuiver hygiënisch-technisch oogpunt bepaalde voordeelen bieden — te adviseeren.

ad 4. Het laatste stelsel, dat van „wettelijk geregelden individueelen drang”, heeft tenslotte de juridische sub-commissie en vervolgens de Staatscommissie in pleno in het bijzonder bezig gehouden en is thans neergelegd in het bij de Tweede Kamer ingediende wetsontwerp.

Bij dezen stand van zaken is er geen enkel practisch gegeven, dat ons behoeft te bewegen, in een beschouwing te treden van de vraag, op welken grond de Overheid zou kunnen dwingen tot een kunstbewerking, die de integriteit van het lichaam aantast.

Voor dit oogenblik kan deze vraag blijven rusten, hetgeen iets geruststellends heeft.

Wij willen ons nog slechts bepalen tot een beknopte nadere uiteenzetting van het gekozen stelsel.

Artikel 1 van het ontwerp geeft aan, waarin de verplichting der wet zal bestaan: voordat het kind, waarover men de ouderlijke macht of de voogdij uitoefent, den leeftijd van één jaar heeft bereikt, een keuze te doen tusschen inenting en niet-inenting en

daarvan te doen blijken in het eene geval door het bewijs van de inenting te leveren, in het andere door een verklaring over te leggen, welke de reden van de niet-inenting vermeldt. De bepaling doet denken aan die van § 12 van het Duitsche Impfgesetz vom 8. April 1874 (Reichsgesetzbl. I, S. 31): „Eltern, Pflegeeltern und Vormünder sind gehalten, auf amtliches Erfordern mittelst der vorgeschriebenen Bescheinigungen den Nachweis zu führen, dass die Impfung ihrer Kinder und Pflegebefohlenen erfolgt oder aus einem gesetzlichen Grunde unterblieben ist.” Volgens § 14 van die wet zijn dan strafbaar zij, die „den nach § 12 ihnen obliegenden Nachweis zu führen unterlassen.” Zooals wij straks nog zullen zien is er ook in dit laatste opzicht gelijkenis.

Dat artikel 1 spreekt van den leeftijd van één jaar, terwijl in de considerans van bevordering van de inenting beneden den leeftijd van twee jaren sprake is, vindt zijn grond „in de omstandigheid, dat het, juist ter bevordering van alsnog tijdige inenting, wenschelijk is, een belangrijke speling te laten tusschen het tijdstip, waarop aan de verplichting moet zijn voldaan en dat, waarop het kind twee jaren oud wordt.” In dit verband moge eerst worden gewezen op de bepalingen, vervat in artikel 5 van het ontwerp. Deze bepalingen beoogen de gelegenheid te openen de door ouders of voogden gedane verklaring hunner bedenkingen ter toetse te brengen. Niet zonder recht zou men dit artikel den *cardo quaestionis* kunnen noemen. Indien de ouders hun kind, voordat het den leeftijd van een jaar heeft bereikt, laten vaccineeren, hebben zij geen andere formaliteit te vervullen, dan het overleggen van het bewijs, dat de vaccinatie heeft plaats gehad. Voor het geval men niet tot inenting komt, worden echter de volgende twee administratieve maatregelen voorgesteld, maatregelen, waarbij — het staat in gecursiveerde letters in de Memorie van Toelichting te lezen — „de vrijheid van de ouders om het kind al dan niet te doen vaccineeren, volkomen onaangetast blijft.” In de eerste plaats moeten dan de ouders aan den burgemeester een onderteekende verklaring overleggen, waaruit blijkt, waarom de inenting achterwege wordt gelaten.

De tweede maatregel is deze, dat vervolgens de burgemeester dengene, die de verklaring heeft overgelegd, in bepaalde gevallen moet, in andere kan oproepen om te verschijnen voor hem — of een

door hem aan te wijzen ambtenaar — en een door hem aan te wijzen geneeskundige „ter bespreking zijner verklaring.” Gelijk gezegd, is de bedoeling van deze bepaling de gelegenheid te openen voor toetsing van de door ouders of voogden geopperde bedenkingen. Zijn deze geheel of ten deele van geneeskundigen aard — hetgeen in den regel wel het geval zal zijn — en is de vraag van de inenting met een geneeskundige — blijkens zijn medeonderteekening der verklaring — besproken, dan zal in het algemeen, aldus de toelichting bij het ontwerp, mogen worden aangenomen, dat men zich van de voor- en nadeelen van de inenting heeft reken-schap gegeven. Derhalve wordt voor dit geval 's burgemeesters ver-plichting om op te roepen omgezet in een bevoegdheid. Onder zoodanige omstandigheden kan de burgemeester de oproeping dus achterwege laten.

Zijn echter de geopperde bedenkingen *niet* geheel of ten deele van medischen aard dan *moet* de burgemeester oproepen. De vraag zou kunnen rijzen, of dit wel juist is. Er zijn toch ook zuiver gewetensbezwaarden en moeten die dan altijd naar de secretarie? De toelichting bij het ontwerp antwoordt hierop: ware voor bedenkingen van niet-geneeskundigen aard een instantie aanwijsbaar als de medicus is ten aanzien van geneeskundige bezwaren, dan zou er mede kunnen worden volstaan, den burgemeester alleen de *be-voegdheid* tot oproeping te verleenen. Nu dit echter niet het geval is, moet het in het gekozen stelsel van den wettelijk geregelden individueelen drang wenschelijk en noodzakelijk worden geacht den burgemeester buiten het genoemde geval tot oproeping te ver-plichten. Dit standpunt komt ons juist voor. Indien men eenmaal het systeem van het wetsontwerp aanvaardt, dan moet men ook voor toetsing van de bezwaren, ook van de gewetensbezwaren, een weg openen. Intusschen kan veilig worden aangenomen, dat weinig menschen in Nederland *zuiver* op grond van gewetensbezwaren tegen vaccinatie zijn. In negen van de tien gevallen is de vraag: welk gevaar is eraan verbonden, als ik mijn kind laat inenten? En dan is het eventueel overwegende bezwaar een mixtum compositum van medische en ethische elementen. Wanneer men geen medicus heeft geraadpleegd, is er, in het stelsel der wet, alle reden om den gemeente-geneeskundige in de gelegenheid te stellen alsnog op de medische momenten de aandacht van den comparant te

vestigen. De beslissing blijft tenslotte bij dezen zelf.

Opgemerkt zij nog, dat de burgemeester ook verplicht is tot oproeping van hem, die aan de verplichting van artikel 1 in het geheel niet voldoet, die dus noch het vaccinatiebewijs noch een verklaring van bezwaar overlegt.

In een verdere bespreking van artikel 5 zal ik mij thans niet be-geven. De mogelijkheid om in nog verschillende andere opzichten tegen de daarin gestelde voorziening bezwaren te bedenken ligt tamelijk voor de hand, doch aangezien het duidelijk is, dat in het systeem van het wetsontwerp een regeling van deze strekking onmisbaar moet worden geacht, zou met het opperen van bedenkingen slechts dan een Nederlandsch belang worden gediend, indien ermede gepaard zou gaan het aangeven van een beteren weg, waarlangs het doel van artikel 5 zou kunnen worden bereikt. En daartoe zie ik mij — *la critique est aisée, et l'art est difficile* — noch ten aanzien van de gekozen instantie, noch ten aanzien van de verschijning voor deze instantie, noch anderszins in staat.

Volgens artikel 2 van het wetsontwerp zendt de burgemeester aan ieder, die de ouderlijke macht of de voogdij uitoefent over een in het bevolkingsregister der gemeente ingeschreven kind, in de maand, waarin het kind den leeftijd van vier maanden bereikt, een bericht, waarbij op de in artikel 1 bedoelde verplichting wordt gewezen *).

Waar, gelijk bekend, de deskundigen het er over eens zijn, dat het gewenscht is de inenting tegen pokken zooveel mogelijk vóór het einde van het eerste levensjaar te doen plaats hebben en de vierde en de vijfde levensmaand daarvoor in het algemeen zeer geschikt worden geacht, mag wel worden aangenomen, dat op grond van deze overweging als tijdstip van waarschuwing door den burgemeester de maand, waarin het kind vier maanden wordt, gekozen is. In hoeverre deze regeling tot een uitvoeriger boekhouding voor de gemeentebesturen zal leiden, zou ik niet gaarne wagen te beoordeelen.

*) Evenals van alle bescheiden, in dit wetsontwerp bedoeld, zal, volgens artikel 10, de vorm van dat bericht bij algemeen maatregel van bestuur worden vastgesteld. Alle formulieren, benodigd bij de uitvoering der wet, zullen van Rijkswegen kosteloos aan de burgemeesters worden verstrekt en ter gemeentesecretarie kosteloos verkrijgbaar zijn.

Met ingang van 1941 wordt het gezinspersoonskaartenstelsel algemeen ingevoerd, terwijl men in tal van gemeenten reeds geruimen tijd met dit systeem werkt of bezig is het in te voeren. Naar een deskundige op het terrein der gemeente-administratie mij verzekerde, zou hierbij de uitvoering van artikel 2 zeer eenvoudig zijn en geen administratieven „rompslomp” vorderen.

De artikelen 3 en 4 omschrijven hoe aan de verplichting van artikel 1 zoowel in het eene als in het andere daar genoemde geval wordt voldaan, terwijl artikel 6 hierop een aanvulling geeft voor het geval ouder en kind in verschillende gemeenten verblijven, alsmede ten aanzien van hen, die in het centraal bevolkingsregister zijn ingeschreven.

Artikel 7, lid 1, behelst de volgende strafbepaling: Hij, die, voordat het kind, waarover hij de ouderlijke macht of de voogdij uitoefent, den leeftijd van één jaar heeft bereikt, niet levert het bewijs van de inenting tegen pokken, bedoeld in artikel 3, noch overlegt een verklaring, als bedoeld in artikel 4, alsmede hij, die geen gevolg geeft aan een oproeping, als bedoeld in artikel 5, wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste zes dagen of geldboete van ten hoogste honderd gulden.

Lid 2 voegt hieraan toe, dat, indien het kind staat onder voogdij van een vereeniging, stichting of instelling van weldadigheid, hetzelfde voor de bestuurders der instelling geldt.

Lid 3 zegt, dat de in dit artikel strafbaar gestelde feiten worden beschouwd als overtredingen, terwijl lid 4 bepaalt, dat hij die geen gevolg geeft aan een oproeping van den burgemeester, als bedoeld in artikel 5, niet strafbaar is, indien blijkt, dat hij een geldige reden van verhindering heeft gehad.

Bij de eerste twee leden van artikel 7 een enkele kantteekening! Welke de strafbare feiten zijn is, naar mij voorkomt, duidelijk: het niet voldoen aan de verplichting van artikel 1 in den eenen of in den anderen zin, en het niet verschijnen op een oproep van den burgemeester. Hieruit volgt, dat wie zich aan het eerste strafbare feit schuldig maakt en daarna, door den burgemeester opgeroepen (art. 5, 2e lid), niet zou verschijnen, hierdoor opnieuw strafbaar zou zijn.

Wat de straf betreft, naast geldboete wordt hechtenis bedreigd. In het kader der wet ontmoet dit m.i. geen overwegend bezwaar:

men vordert een minimum en wil dit minimum dan nu ook zeker stellen. Het valt niet te ontkennen, dat dit met het mede bedreigen van hechtenis sterk wordt bevorderd. Wie zich uit lomphed of onverschilligheid aan de verplichting der wet zou willen onttrekken en niet opziet tegen f 100.— boete, zal zich nu wel dubbel bedenken, aangezien door de bedreiging met hechtenis, in verband met artikel 24 van het Wetboek van Strafrecht (Boetewetje) tot een geldboete van niet minder dan vijf duizend gulden zou kunnen worden gekomen.

In verband met de toepasselijkheid van de strafbepaling op bestuurders van vereenigingen of stichtingen, met voogdij belast, zou ik willen herinneren aan de daarnaast voor dezen geldende bepaling van artikel 51 Wetboek van Strafrecht, dat geen straf wordt „uitgesproken tegen den bestuurder of commissaris van wien blijkt, dat de overtreding buiten zijn toedoen is gepleegd.”

De artikelen 8 en 9 van het wetsontwerp zijn ontleend aan de bij de Besmettelijke Ziektenwet (S. 1928, no. 265) gehandhaafde bepalingen van de wet van 4 December 1872 (S. no. 134), houdende voorzieningen tegen besmettelijke ziekten.

Zij behooren strikt genomen in het ontwerp niet thuis, doch, aangezien volgens artikel 11 die gehandhaafde bepalingen van de wet van '72 geheel zullen vervallen, moest aan deze twee artikelen die niet konden worden geschrapt, (zij behelzen de regelen omtrent kosteloze inenting en omtrent 's Ministers bevoegdheden na waarneming van een of meer gevallen van pokken) om overwegingen dus van zuiver practischen aard, hier een plaats worden ingeruimd.

Volgens artikel 12 zal artikel 1 — en daarmee elke eruit volgende bepaling — niet van toepassing zijn ten aanzien van kinderen, geboren vóór 1 November 1939.

Het wetsontwerp bevat, gelijk uit de hierboven gememoreerde algemeene conclusiën van de Staatscommissie-ROMME duidelijk blijkt, slechts een onderdeel van de wettelijke voorschriften, welke die commissie wenschelijk acht (met het ontwerpen van de overige voorzieningen houdt zij zich nog bezig). Met het oog op het met 1 Januari 1940 verstrijken van den termijn van verlenging van den geldigheidsduur van tijdelijke bepalingen betreffende de vaccinatie, vervat in de wet van 11 Februari 1928, S. no. 29, zooals

zij laatstelijk zijn gewijzigd bij de wet van 31 December 1937, S. no. 805, was er evenwel reden voor afzonderlijke indiening van deze wetsvoordracht.

1) Deze Staatscommissie is aldus samengesteld:

Lid en Voorzitter: Prof. Mr. C. P. M. ROMME, Minister van Sociale Zaken; leden: Prof. Mr. P. J. M. AALBERSE, Minister van Staat, lid van den Raad van State, te 's-Gravenhage; Dr. C. VAN DEN BERG, Directeur-Generaal van de Volksgezondheid, te 's-Gravenhage; Prof. Mr. Dr. G. VAN DEN BERGH, Hoogleraar aan de gemeentelijke Universiteit van Amsterdam, te Amsterdam; Dr. F. S. VAN BOUWDIJK BASTIAANSE, Zenuwarts, te 's-Gravenhage; J. P. BIJL, Arts, Directeur van het Instituut voor Preventieve Geneeskunde, te Leiden; Prof. Mr. I. B. COHEN, Lid van Gedeputeerde Staten van Groningen, te Groningen; R. N. M. EIJKEL, Geneeskundig en Pharmaceutisch Hoofdinspecteur van de Volksgezondheid, te 's-Gravenhage; Prof. Mr. P. S. GERBRANDY, Hoogleraar aan de Vrije Universiteit, te Amsterdam; Prof. Dr. Th. L. HAITJEMA, Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit, te Groningen; Dr. J. HEKMAN, Geneesheer-directeur van het gemeente-ziekenhuis aan den Bergweg, te Rotterdam; L. HEIJERMANS, arts, Oud-Directeur van den Gemeentelijken Geneeskundigen- en Gezondheidsdienst van Amsterdam, te Amsterdam (Overleden op 22 Juli 1938); Dr. N. M. JOSEPHUS JITTA, Voorzitter van den Gezondheidsraad, te 's-Gravenhage; Dr. L. C. KERSBERGEN, Voorzitter van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der geneeskunst, te Haarlem; Mr. J. KRUSEMAN, Oud-President van het Gerechtshof, te Amsterdam; Dr. B. P. B. PLANTENGA, Kinderarts, te 's-Gravenhage; S. W. PRAAG, Generaal-Majoor, Inspecteur van den Geneeskundigen Dienst der Landmacht, te 's-Gravenhage; Dr. Mr. W. SCHUURMANS STEKHOVEN, Arts en advocaat, te Utrecht; secretarissen: Mr. J. VAN ANDEL Gzn., Commies-Griffier van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, te 's-Gravenhage; Dr. H. F. MINKEMA, Referendaris-titulair bij den Gezondheidsraad, te 's-Gravenhage.

NOORD-AFRIKA, ITALIE EN DE „AS”

HET VRAAGSTUK TUNIS, GEWORTELD IN DE HISTORIE DER
LAATSTE HALVE EEUW.

DOOR

J. KLATTER.

In het interim van oorlog en vrede, dat de huidige Europeesche situatie kenmerkt, dit tusschentijdperk, dat, naar het zich laat aanzien, voor decenniën zal beslissen over het lot van ons oude werelddeel, zoo niet van de wereld in haar geheel, zijn strevingen blootgewoeld, welker toppen bij minder fel bewogen zee onder spiegelen oppervlak van diplomatieke beleefdheid verborgen blijven, zijn vraagstukken aan de orde gesteld, die anders in de positie des lands zijn vastgeklemd; verheffen zich anders latente geschillen boven het gewone niveau als uitpuilingen der zwakke plekken in een rubberband bij opvoering der atmosferendruk.

Het Duitsche streven volgde na verbreking der te Versailles aangelegde kluisters de oude bedding, reeds door het keizerrijk in Oostelijke richting gegraven en het Derde Rijk, hoewel door den Oostenrijker ADOLF HITLER geleid, marcheert weer in de Pruisische laars, reeds door FREDERIK DEN GROOTEN aangemeten. Nadat het Boheemsche bekken, reeds door den ijzeren kanselier verkend als „de burcht, die Midden-Europa beheerscht”, was genomen, heeft zich de elasticiteit der Rijksgrenzen in het Noordoosten des rijks geopenbaard, waar de namen Memel en Danzig appelleren aan het nationale sentiment, waarin echter door Polen (minister Beck vroeg: wat wil eigenlijk Duitschland?) als door diens bondgenooten slechts verhulling gezien wordt van een expansionistisch streven. Duitschland ontmoet hier het cordon van staten, die op dit: quo vadis, Germania? een duidelijk antwoord wenschen. Zoo-

dat *Danzig* geworden is tot een schibboleth, tot den roepnaam van de huidige phase der buitenlandsche politiek van het Derde Rijk.

* *
*

Het vuur, dat de Duitsch-Italiaansche „as” heeft aaneengesmeed, wordt gevoed door den balg van den gemeenschappelijken expansiedrang. Evenals de Duitsche heeft de Italiaansche staatkunde zich een roepnaam gekozen. Het wachtwoord, dat als echo van MUSOLINI'S minder duidelijke redevoeringen uit zijn auditorium gedurig opklinkt, luidt: *Tunis!* Tunis, als kern, waaromheen zich andere zeer gewenschte objecten rangschikken. Als daar zijn: spoorlijn Addis Abeba-Djiboeti, vrije uit- en ingang van het nieuw veroverde land door de beproefde en geoutilleerde Fransche haven; presentie in het bestuur van de Suez-maatschappij om verder over te springen naar Corsica, Nizza. Beide laatste objecten, hoewel ook niet buiten bereik van historisch- of stamverwant-nationale belangstelling — bij welke een massa andere namen zouden deze kunnen worden gevoegd, gezien de eeuwen door in gestage golving verkeerende grenslijnen! — schijnen toch meer gekozen als ornamentiek om het belangrijke doelwit *Tunis*, dat den laatsten van November 1938 „spontaan” in discussie geworpen werd.

Metterdaad treffen we in Tunis de roos der Italiaansche belangstelling. Dit Fransche protectoraat haakt eenerzijds in recent en klassiek Italiaansch verleden, vormt anderzijds — en dit is belangrijker, wijl de koers der buitenlandsche politiek bestemmend — een integreerende factor bij den uitbouw en de consolideering van het nieuwe imperium, dat geprojecteerd is op het Afrikaansche continent. Tunis is niet alleen een volgende schakel in de keten: Libye, Eritrea, Somaliland, Abessynië, doch, mogen we op een ander beeld overgaan, ook een steek, die Italië reeds bij den opzet van zijn koloniale kous heeft moeten laten vallen; een ladder in dit breiwerk, die het steeds heeft verdrotten en welke thans dringend weer opgehaald dient te worden. Behalve dit leert reeds een vluchtige blik op de kaart, van welk een belang het is voor de mare-nostrum-politiek — de Middellandsche Zee, onze zee — behalve in het centrum daarvan de uitloopers der Apennijnen óók die van den Atlas in handen te hebben; zoowel Marsala als kaap Bon,

met het eiland Pantellaria tusschen beiden. Doch voorts is ook Tunis niet slechts een doelwit der *nationale* politiek, doch schakelt het zich rechtstreeks in in de staatkunde van de „as”, die ook „zum Gedeihen und zum Verderben” der partners zich voortzet, Afrika in, waar beide in het verschiet hun koloniale toekomst zoeken. Op het raadhuys van Weenen sprak de leider van den Duitschen kolonialen rijksbond, Ritter VON EPP, de ter koloniale conferentie aanwezige Italiaansche delegatie in April jl. aldus toe: „Duitschland en Italië gaan gezamenlijk hun weg, met de gemeenschappelijke taak levensruimte voor hun twee volken te scheppen.” Zonder genoemd te worden stond hier spreker en hoorders ook Tunis voor oogen. De punten Berlijn-Rome-Libye-Tsaadmeer-Kameroen worden door één rechte lijn verbonden. Voor het doortrekken en versterken daarvan schijnt Tunis een eerste doel te zijn, met als aanvangsphase een Fransch-Italiaansch condominium.

Drie factoren bepalen derhalve den roepnaam Tunis: de grootschheid van een klassiek en de teleurstelling van een recent verleden — Hoe sterk ook sprak deze trek bij de verovering van Abessynië: Adoea! — nationale Middellandsche Zee-politiek en ten derde „as”-politiek. In dit artikel mogen wij een korte schets geven van de beteekenis als de historie van dit huidige Fransch-Italiaansche twistpunt, zonder ons nochtans meer dan strikt noodig in de discussie der rivalen te verwarren.

* * *

Voor den Italiaan, die zich nazaat weet van den Romein, is Noord-Afrika geen terra nova, geen nieuw-land. Voor den fascist, die zijn symbolen ontleent aan het Italië der Caesaren, hebben de kusten, die in het Zuiden de Middellandsche Zee omzoomen, een aparte bekoring. Ten Noordoosten van Tunis, thans eigenlijk al bij deze stad ingebouwd, werden de overblijfselen van het oude Carthago gevonden, daar liggen de velden, waarover de Romeinsche ploegschaar is gegaan om de voren open te leggen voor het zout, dat dit vruchtbare land — zooals dit symbool het wilde — voor eeuwig onvruchtbaar moest maken. Als executie van den vloek, waarmede CATO redevoering na redevoering besloot: Carthago delenda est, Carthago moet verwoest worden. Dit als herinnering aan den worstelstrijd om de heerschappij in de Middel-

landsche Zee, reeds voor den aanvang onzer jaartelling gestreden en ten gunste van Rome beslist: het heden, ten deele, weerspiegeld in het klassiek verleden!

Van de provincie's Afrika en Numidia hebben de Romeinen rijke wingewesten gemaakt, die als korenschuur een belangrijke rol hebben gespeeld in het economisch leven van Rome. Behalve als strategische basis heeft dit land dus doel in zichzelf als voedselreservoir. Vanaf onheuglijke tijden is de waarde van deze uitspringende hoek van Noord-Afrika's zeekust erkend. In de schemering van praehistorie en historie lieten hier de voorvaderen van HANNIBAL, de handeldrijvende en zeevarende Phoeniciërs hun anker neer om een uitkijk over heel de oude wereldzee te verwerwen. Zes eeuwen voor onze jaartelling beheerschte Carthago deze zee van kaap Bon tot de zuilen van Hercules. In latere eeuwen hebben van deze kust de roofridders ter zee, Vandalen en Arabieren, geprofiteerd, die hun „nesten" vestigden in Tunis en Bizerta, het laatste in den jongsten tijd door de Franschen uitgebouwd tot eersterangs oorlogshaven.

Met Tunis sluit naar het Oosten het Atlasgebied af, dat hier door de natuur gevormd is tot een goede ingangspoort voor het steppenhoogland van Afrika. Overvloedige neerslag zorgt voor een groen plantenkleed. Vruchtbare aarde en Middellandsche Zee-klimaat schiep den Franschen de mogelijkheid zich toe te leggen op export van graan, groenten, olijven, wijn en zuidvruchten. Aanzienlijke visscherij en zoutwinning aan de kust; zink, lood, ijzer, koper, kwik, zilver en goud in den grond, vooral ook belangrijke productie van fosfaat (in 1934 1.766.000 ton) completeeren de economische waarde van dit gebied.

Het behoeft dan ook niet in het minst verbazing te wekken, dat Italië, voor het nog Italië was, d. w. z. het saamgegroeide, geunieerde Italië, reeds het oog op deze gebieden geslagen had. *Tunis is het eerste object der Italiaansche kolonisatie.* Welke waarde door de Italianen aan Tunis toegekend moet worden, is reeds in de dertiger jaren der vorige eeuw door den lateren NAPOLEON III, den „sfinx aan de Seine", die CAVOUR steun tegen Oostenrijk verleende, maar zelf tot — nu nog niet uitgestorven — ergernis der Italianen bezit nam van Savoye en Nizza, aldus tot uitdrukking gebracht, toen hij nog prins LODEWIJK NAPOLEON was: „In verband

met zijn ligging nabij de Afrikaansche kust moet Italië invloed oefenen op dat deel van het Afrikaansche continent, waar vroeger Carthago lag. De mooiste kolonie, welke het zich zou kunnen verschaffen, zou zonder twijfel Tunis zijn, dat het eens zal moeten veroveren om het beschavingswerk, dat Frankrijk in Algiers ter hand genomen heeft, voort te zetten. De herinnering aan den grooten tijd van Venetië en Genua zal voor de Italianen steeds een aansporing zijn een groote zeevarende mogendheid te worden en dat is, wat tot dit doel noodig is.” Aldus een Fransche uitspraak van een eeuw terug: de tijden veranderen en de Franschen met hen. Doch — de wortel geschoten hebbende Italiaansche ambities bléven.

* *
*

De reminiscenties, waarvan we boven spraken, van het klassiek verleden, zijn intusschen niet tot de oude provincies Afrika en Numidia beperkt — aan welke ook voor het Christendom sterke herinneringen verbonden zijn, daar zich dit vanuit het land van de kerkvaders Augustinus en Cyprianus over heel Noord-Afrika krachtig heeft uitgebreid — exploraties ontdekken overal onder het Noord-Afrikaansche zand de sporen der vroegere aanwezigheid der Romeinen, van Gibraltar tot Egypte. Heden ten dage nog maken de Engelschen in Egypte gebruik van oude Romeinsche aquaducten en waterputten. Rudimenten van de expansie der Romeinsche cultuur zijn zelfs gevonden diep het Zuiden, de zandzee in, aan het Tsaadmeer, waar stammen werden gevonden, een mengeling van Arabieren en Negers, die goud dinaria noemen.

Terecht heeft een Fransch blad op een der recente redevoeringen van den duce, waarin deze zeide, dat de tijden van Karel VIII en Frans I, de tijd van „wandelingen langs de Po” voorbij was, geantwoord, dat óók de tijden der Caesaren voorbij zijn. Niettemin is de herinnering aan het oude keizerrijk voor den fascist, die leeft in den stijl van dit groot verleden, een element, dat zijn expansielust mede stimuleert — en meer dan in Europa geldt dit in Afrika, waar hij immers zijn „levensruimte” moet zoeken.

* * *

Marokko (met Tanger) — een internationaal probleem.
Algiers — een zuiver-Fransche aangelegenheid.

Libyë — een zuiver-Italiaansche aangelegenheid.

Doch Tunis — een tweeledig Fransch-Italiaansch probleem. Aldus is de politieke status van dit viertal opeenvolgende Noord-Afrikaansche gebieden gekarakteriseerd. Daarnaast is Egypte, dat in het Oosten de afsluiting van het Noord-Afrikaansch gebied vormt, na het doorgraven van de Suez-landengte een verkeersbelang van de eerste orde geworden, waarvan de overheerschende Britsche invloed het natuurlijkst gevolg was.

Wanneer wij nu dan de blik van Italië inzonderheid zien gericht op Tunis en de vinger wijzend naar de Italianen in dit Fransch protectoraat, dan is het zeer gewenscht, ter peiling dezer bijzondere belangstelling de bevolkingsverhoudingen langs den Noordrand van Afrika na te gaan.

De officieele telling der bevolking van Tunis gaf in 1936 de cijfers: totale bevolking ruim 2 miljoen inwoners, waarvan ruim 200.000 Europeanen. Als volgt verdeeld: 108.068 Franschen; 94.289 Italianen. Met het oog op de groote rol, die het bevolkingscijfer speelt in de Fransch-Italiaansche discussie, geven we hier ook de andere ter beschikking staande cijfers. In zijn voorwoord van: „La question Italienne en Tunisie” sloot oud-minister DELBOS zich met een afgerond cijfer bij de telling van '36 aan: 95.000 Italianen, 108.000 Franschen.

In de „Guide Bleue” van 1930 vinden we: 71.000 Franschen, 89.000 Italianen, 8400 Maltezers.

In het desbetreffend artikel in „Winkler Prins” worden als cijfers van 1931 opgegeven: totaal 2.410.692 inwoners, waarvan 91.000 Franschen, 91.000 Italianen, 8640 Maltezers, 450 Spanjaarden, 460 Grieken, 3100 andere Europeanen.

Tegenover deze cijfers stellen we een opgaaft uit 1881, het jaar, waarin het protectoraat ingesteld werd. De opgaven voor de Italianen, gegrond op Italiaansche statistieken, loopen zeer uiteen: 7000, 11.000 of 25.000 Italianen. Daar staat tegenover als cijfer voor de Franschen 700, dat ook indien we voor de Italianen het laagste cijfer nemen, een bijna te verwaarloozen minderheid aangeeft. Uit deze cijfers blijkt in ieder geval, welke overheerschende beteekenis een halve eeuw terug de Italiaansche immigratie in Tunis had.

Onder het protectoraatsregiem is de Italiaansche bevolking ster-

ker nog blijven aangroeien. Een statistiek, die het aantal Italianen in 1881 ook op 11.000 stelt, noemt voor 1885: 16.750 en 1896: 55.000. Een getuigenis zoowel voor de Fransche liberale bevolkingspolitiek, als voor het in cultuur brengen van het land. Vanzelfsprekend ging nu ook de immigratie der Franschen, als natuurlijk gevolg van de occupatie des lands, in steeds meer stijgende lijn. Thans beweren de Franschen in aantal boven de Italianen te staan, wat hun echter door dezen betwist wordt. Dezen wijzen de Fransche cijfers, als gegrond op de Fransche naturalisatie-politiek, dus onzuiver instrument, af. Volgens de Fransche autoriteiten zelve zijn van de 108.000 Franschen 16.750 genaturaliseerde Italianen. Ook geeft de groep der Maltezers (van landsaard Italianen) aanleiding tot een andere rangschikking der cijfers. Echter mag als onomstootelijk vast gesteld worden de overheerschende spontaneïteit der Italiaansche immigratie in Tunis.

Stellen wij deze bevolkingscijfers thans naast die der andere Noord-Afrikaansche gebieden. In *Algerije* zijn de cijfers voor het jaar 1926 aldus: 5.148.000 inboorlingen, 657.000 Franschen, 30.000 Italianen.

In *Egypte* is van de vreemde bevolking het Grieksche contingent het grootst. Dan volgen hier ook allereerst de Italianen 60.000, Engelschen 25.000, Franschen 22.000.

Komen we dan tot de vroegere Italiaansche „kolonie”, doch sinds het vorige jaar Italiaansche provincie, *Libye*. Hier is de Europeesche bevolking geringer dan $\frac{1}{3}$ deel van die in Tunis, n.l. 50.000, op een inboorlingenaantal van 655.000. (Hier is nog geen rekening gehouden met de door Italië in het laatste jaar ondernomen massale overbrenging van gezinnen). Al laten we ook het aantal Italianen het totale contingent aan Europeanen benaderen (de preciese cijfers zijn ons niet bekend), dan nog blijkt dit Italiaansch gebied, deze „woestijn met eenige steden”, als eertijds de kolonie wel is genoemd, nog slechts de helft van het aantal Italianen te bevatten, dat zich in Tunis heeft gevestigd.

* * *

Gaan wij thans over tot de belangrijke vraag, hoe deze samengestelde bevolking van Tunis staat tegenover hetzij Fransch, hetzij Italiaansch beheer. Het volgende moge als antwoord dienen. Aller-

eerst, wat de inheemsche bevolking betreft. Ten spijt van Mussolini's forsche propaganda, met behulp van „het zwaard van Mohammed,” de pose als verdediger van den Islam, de propaganda van de Bari-zender, blijkt bij de Mohammedaansche bevolking, onbeïnvloed door speciale pressie of gunstbewijs, de voorkeur voor Italiaansch beheer zoo groot niet te zijn, als de middelen zouden kunnen doen verwachten.

De geaardheid van het Fransch bestuur sluit zich nauwer aan bij de gewoonten en opvattingen van de Koran-geloovigen, dan die van het Italiaansche. Het fascistisch bestuursstelsel komt in strijd met de beleving van de leer van den Koran, daar deze ten nauwste verweven is met het openbaar en maatschappelijk leven van haar belijders, dat het strenge corporatieve regiem van Rome niet ongemoeid kan laten. Daar is de laatste maanden bij gekomen de in vele demonstraties zich uitende beroering over den gewapenden inval in Albanië. Frankrijk daarentegen voert in zijn koloniën een zeer liberaal beheer en heeft, zooveel als maar immer mogelijk was, de gewoonten en instellingen der inheemschen intact gelaten.

Wat de Europeesche bevolking betreft, kan de mandataire regeering vanzelfsprekend allereerst rekenen op de *Franschen* zelf. Voorts is ook de gezindheid der *Joden* (56.000) niet onzeker. Maar ook de Italianen in Tunis staan bijlange niet als één man voor wat de regeering te Rome als hun rechten ziet. Dit deel der bevolking is in drie kampen verdeeld: de volbloed-fascisten, een neutrale middenmoot en voorts de Italianen, die van het regiem in het moederland niets moeten hebben en niets liever willen, dan dat MUSSOLINI hen met rust laat. De „aspiraties” van het moederland, aldus zeggen ze, hebben hun slechts overlast en achteruitgang gebracht en ze hopen, dat de duce hen niet voor de tweede maal (de eerste maal in '35) gaat opofferen. Van de 94.289 in 1936 geregistreerde Italianen zijn echter 40.000 te Rome ingeschreven fascisten.

* *
*

Het protectoraat Tunis.

De groothertog van Toscane, de koningen van Sicilië en de beide Sardiniën hadden met den bey van Tunis, aan wiens autoriteit reeds in vroeger eeuwen de hooge porte het bestuur van het land had toevertrouwd, verdragen gesloten, inzonderheid voor de juris-

dictie van hun onderdanen, die zich aldaar hadden gevestigd. In Tunis was in den loop der jaren een gecompliceerd juridisch stelsel, dat der capitulaties, ontstaan, zooals ook Egypte deze kende, maar meer speciaal en in meer uitgebreiden vorm als exterritoriale rechten in het Verre Oosten bestaan. Volgens deze capitulaties konden de burgers der verschillende verdragsstaten voor vele delicten onder de jurisdictie van den betreffenden consul komen te staan. In 1868 ging het vereenigd Italiaansch koninkrijk een overeenkomst aan met den bey, waarin de met de verschillende afzonderlijke Italiaansche staten eertijds gesloten verdragen samengevat en met elkaar in overeenstemming gebracht werden. De op dit verdrag berustende Italiaansche jurisdictie en voorrechten in Tunis zijn feitelijk tot 1896 — het verdrag was voor 28 jaar gesloten — blijven bestaan, sinds 1884 echter overeenkomstig een met den Franschen mandataris gesloten accoord in gewijzigden zin. Dit verdrag van 1896 verleende in feite den Italianen in Tunis de positie van meest bevoorrechte natie.

Geenszins echter heeft Italië dit als einddoel gezien. Dit was de bezetting van het land. Reeds in 1864 waren daartoe voorbereidingen gemaakt, doch de krachten voor dergelijke prestatie bleken nog niet toereikend. Keizer Napoleon III, wiens vriendelijk oordeel over de Italiaansche belangen ter plaatse we boven gaven, maakte tegen deze pogingen echter in het minst geen bezwaar. Ware het proces der Italiaansche aaneensluiting sneller gegaan, Italië had toentertijd in deze, ten deele onder den zwakken invloed van den porte staande, ten deele vanuit Europa bezette Noord-Afrikaansche gebieden, zich een breede basis voor een koloniaal imperium kunnen leggen. Het is de tragiek van Italië juist even te laat te zijn geweest.

In 1870, het jaar van de voltooiing der Italiaansche eenheid, werd van nieuwe Italiaansche voorbereidingen, te Spezia, vernomen, maar toen werd deze onderneming vanuit Engeland en Turkije een halt toegeroepen, zoodat de voorgenomen expeditie maar weer afgelast werd. Het oude voornemen vond in de tachtiger jaren een reprise, maar toen verscheen — in het klassieke land der kapers — de groote kaper op de kust, die op deze buit stevig de hand legde: *Frankrijk*. Thans had de derde republiek zijn Noord-Afrikaansche taak verstaan en voordat Italië aan zijn

voornemen, dat openbaar werd door ontvangst van een delegatie van den bey door den koning van Italië te Palermo in Januari 1881, gevolg had kunnen geven, had Frankrijk aanleiding gezocht en in een incident gevonden tot een ingrijpen in het beylicaat. Een inval door den stam der Kroumirs uit Tunesië in Algerije maakte de interventie „opportuun”. Bevel werd gegeven aan de Fransche troepen het Tunesisch grondgebied binnen te rukken, wat 24 April 1881 geschiedde als inleiding tot vestiging van het protectoraat.

Dat Frankrijk deze manipulatie zoo glad van de hand ging, zonder interventie van derden te behoeven te duchten, was het gevolg van de belangwekkende ontwikkeling der Europeesche politiek omstreeks dezen tijd. Drie jaren terug was te Berlijn het groot congres gehouden, dat met BISMARCK als „eerlijke makelaar” na den Turksch-Russischen oorlog de Oostersche kwestie moest liquideeren. Deze gebeurtenis had het prestige van het Duitsche keizerrijk niet weinig verhoogd. Welnu, BISMARCK, die niets liever wilde dan de revanche-gevoelens van Frankrijk afleiden, liet weten, dat Deutschland den Franschen in Tunis niets in den weg zou leggen. Engeland, dat tot '78 steeds tezamen met Sardinië (Italië) had gestreden tegen den Franschen invloed in Tunis, had juist te voren de hand gelegd op Cyprus en meende derhalve thans Frankrijk in zijn wenschen niet te moeten dwarsboomen. Turkije, dat in Tunis zijn hoogheidsrechten had, was door den strijd tegen de Russen volkomen uitgeput en kon dus niet anders dan de zaken op hun beloop laten.

Derhalve bleef ook Italië, geheel geïsoleerd staande, niets anders over dan de prioriteit van het machtige Frankrijk te erkennen. Men kent ook de gevolgen van deze occupatie voor de Europeesche politiek: teleurgesteld door Engeland en verbitterd op Frankrijk gaat Italië zich thans naar Deutschland oriënteren, wat het begin is van den lateren driebond, in de laatste jaren hervat als de „as”.

* *
*

Frankrijk kon dus rustig voortgaan met zijn Afrikaansche voornemens. Een eerste was op grond der bezetting van het Tunesisch gebied, de nieuwe verhouding tusschen bey en republiek vast te leggen. Dat gebeurde door middel van de twee constitutieve acten van het protectoraat:

12 Mei 1881. *Traité de Casr Saïd (Bardo)*.

8 Juni 1883. *La convention de Marsa*.

In de conventie wordt het woord *protectoraat* het eerst genoemd. Volgens deze overeenkomst blijft de fictie van inlandsch souverain behouden. De bey, als souverain autocraat, regeert, maar bestuurt niet. Defensie en diplomatieke vertegenwoordiging worden aan Frankrijk toevertrouwd. De Fransche president oefent de functie uit van minister van buitenlandsche zaken van Tunis. De bey mag geen verdrag sluiten van internationaal karakter zonder daarvan aan het Fransch gouvernement kennis te hebben gegeven en zich daarmede voordien te hebben verstaan. De bey zal ook de hervormingen aanbrengen als door Frankrijk nuttig geoordeeld worden. Het land zal bestuurd blijven door inlandsche functionarissen, maar het Fransche bewind staat boven de locale besturen in kwaliteit van wetgever, bestuurder en rechter. Een merkwaardige bepaling uit de mandataire verdragen is nog, dat de bezetting „zal eindigen, wanneer de militaire Fransche en Tunesische autoriteiten eensgezind zullen hebben erkend, dat de plaatselijke administratie in staat is handhaving der orde te verzekeren.” Wat tot op heden nog niet is geschied!

Eenmaal protectoraatsrechten in Tunis verworven hebbende, had Frankrijk daarbij over te nemen de hypotheek der capitulaties. Want zoo stevig voelde Frankrijk zijn positie niet, dat het zich kon veroorloven daardoor een streep te halen. Ter vermindering van conflicten werden derhalve in art. 4 van het *Traité de Casr Saïd* de verschillende priviliges betreffende rechtspraak en handel erkend.

Na aldus de rechten der mogendheden te hebben ontzien, heeft Frankrijk echter van meet aan er op gewerkt van deze hinderlijke bepalingen bevrijd te raken. Daarbij den weg van den geringsten weerstand volgend door zich allereerst met de daarvoor het meest toegankelijke regeeringen te verstaan en vooral Italië te isoleeren.

In de periode van 1882—1897 is het de Fransche regeering gelukt opheffing der capitulaties te bereiken. Daarvan was het eerste jaar voldoende om de toestemming der andere regeeringen te verkrijgen, alleen wat Italië betreft heeft het tot 1897 geduurd. Hoewel de eischen der praktijk en ook de invloed van het Britsche voorbeeld Italië er reeds in 1884 toe hebben gebracht — bij het

protocol van 25 Januari — althans op het punt der uitoefening van rechtspraak toe te geven. Volgens deze overeenkomst werden de Italiaansch-consulaire rechtbanken „geschorst zoolang de actueele situatie in Tunis bestaat.” Als compensatie werden den Italianen bij de Fransche rechtbanken enkele faciliteiten toegestaan, als b.v. als pleiter te mogen optreden, assessor te zijn bij de jury en enkele andere.

Van 1884—'96 bleven de Italianen van al de andere rechten en voordeelen der capitulaties profiteeren, ingevolge het in '68 met den bey gesloten tractaat, terwijl ze mede voordeel hadden van den nieuwen stand van zaken: verhoogde mate van veiligheid, economische ontsluiting des lands, uitvoering van groote werken. Dit had dan ook ten gevolge een sterke toeneming van den emigrantentroom uit Italië, als door ons boven reeds vermeld. Deze emigranten waren meestal werkzoekende arbeiders, kleine zakenmensen, later ook geneesheeren, advocaten. Terwijl van Fransche zijde gemeenlijk immigrerden bestuursambtenaren, groote ondernemers. Zoodat een financieel sterke, doch in aantal vooreerst nog vrij geringe Fransche volksgroep kwam te staan tegenover de in aantal veel talrijker, doch in het algemeen armere Italianen. Het is duidelijk, dat dit gereede aanleiding kon geven tot wrijvingen.

En in Italië voerde van 1871—'91 en nog eens van 1893—'96 CRISPI, de kolonisator, het bewind, wien het Fransche protectoraat een scherpe doorn in het vleesch was. Om iets te noemen, in 1890 ontwikkelde CRISPI een levendige internationale actie om te verhinderen, dat Frankrijk de haven van Bizerta zou versterken. Van belang is, dat voor Italië vrucht van deze actie is geweest, dat het van Engeland en Duitschland de waarborg ontving, dat geen mogendheid zich in Tripolis zou mogen installeeren dan Italië, „indien daarvoor de toestand gunstig zou zijn”. Italië heeft tot 1912 op dien „gunstigen toestand” moeten wachten.

Het jaar 1896 brengt de zoo gewenschte Fransch-Italiaansche ontspanning. 1896 is het jaar van de nederlaag bij Adoea, waar het streven van CRISPI, de in 1885 verworven Oost-Afrikaansche koloniën Eritrea en Somaliland over Abessijnsch gebied „binnen-door” te verbinden, door negus MENELIK gestuit werd. Het on-

middellijk gevolg van dit ehec was de val van CRISPI. Nu geviel het, dat juist een jaar tevoren de Fransche regeering, uit naam van den bey zoogenaamd, het Italiaansch-Fransch capitulatie-verdrag had opgezegd, dat immers een looptijd had tot 8 September '96. Voor het behoud van zijn capitulaties kon Italië noch rekenen op Duitschland, dat zich hier desinteresseerde, noch op Oostenrijk, noch op Engeland, dat sinds 1896 neigde naar een koloniaal accoord met Frankrijk.

Een en ander had tot gevolg het *verdrag van 28 September 1896*, dat de Italiaansch-Tunesische verhouding vastlegt in een drietal *conventies*. Deze conventies, gegrond op het principe van gelijke burgerlijke rechten voor Franschen, Tunesiërs en Italianen, verzekerden den Italianen het wezenlijke van de prerogatieven, die zij onder het stelsel der capitulaties hadden, zoodat MONCHICOURT, specialist in Noord-Afrikaansche kwesties, kon schrijven, „dat de conventies niet anders waren dan de capitulaties, omhuld met een modern vernis.” Volgens deze bepalingen kan een Italiaan heel de cyclus van zijn burgerlijk leven, van geboorte tot sterven, doen verlopen in Italiaansch milieu: hij trouwt op het Italiaansch consulaat, geeft er zijn kinderen aan, die hij voorts op Italiaansche scholen laat onderwijzen, hij kan zich in Italiaansche hospitalen laten verplegen, door Italiaansche geneesheeren behandelden, doen verdedigen door Italiaansche pleiters; hij leest Italiaansche kranten, is lid van Italiaansche vereenigingen: een waarlijk buitengewone situatie, die men behalve in het Verre Oosten nergens elders vindt.

Wij hebben deze ontwikkeling daarom wat meer op den voet gevolgd, omdat de huidige Italiaansche diplomatie er toe neigt op deze bepalingen van 1896 terug te komen. De Italiaansche argumentatie maakt daarbij gebruik van de omstandigheid, dat in de conventies zelve geen artikel voorkomt over annuleering van de overeenkomsten van 1868. Wel werd dit gepreciseerd in de afkondiging van de nieuwe conventies door den bey, echter niet in die te Rome. Derhalve zouden deze verdragen toen van kracht gebleven moeten zijn, omdat tweezijdige verdragen geen eenzijdige opzegging toe zouden laten. De conventies zelve waren gesloten voor den tijd van 9 jaar, zouden derhalve loopen tot 1905, doch konden jaarlijks bij stilzwijgende overeenkomst worden verlengd.

De Franschen hebben steeds de neiging gehad de conventies als *tijdelijk* te beschouwen, als concessies, gegeven in afwachting van terugkeer tot het gemeene recht; hebben ze derhalve *stricto sensu* (in strikten zin) willen toepassen. Waartegenover staat de Italiaansche toepassing van *lato sensu* (in ruimeren zin). Derhalve de tegenstelling van Fransche restricties en Italiaansche uitbreiding. Deze uitbreiding hebben de Italianen willen uitstrekken tot een Fransch-Italiaansch condominium, wat, naar men mag aannemen, ook thans de opzet der Italiaansche regeering is.

De Marokkaansche kwesties, in 1905 en 1912 brandend, hebben Frankrijk ervan weerhouden in het eerste decennium van de 20e eeuw de verdragsbanden tusschen Tunis en Italië losser te maken.

Wij komen thans met de Fransch-Italiaansch-Tunesische geschiedenis op meer algemeen bekend terrein. In weerwil van het Drievoudig Verbond nam Italië in 1914 niet aan de zijde van Duitschland en Oostenrijk aan den oorlog deel, doch voegde zich integendeel het volgend jaar bij de Entente. Merken we hier ter zijde op, dat Italië voor zijn onzijdigheid in '14 een grond kon vinden in een als uitvloeisel van het verdrag van '96 in 1902 met Frankrijk gesloten accoord, waarbij de verdragspartners elkaar de vrije hand lieten, resp. in Tripolis en in Marokko, maar voorts ook overeenkwamen, dat, wanneer een van de twee partijen zou aangevallen worden, de andere onzijdig zou blijven.

De intrede in den wereldoorlog ging, als bekend, voor Italië gepaard met het *verdrag van Londen* van 26 April 1915, dat de belofte inhield van koloniale compensaties.

Om na afloop van den oorlog nieuwe verdragen te kunnen sluiten stemde Italië in 1918 o. m. ook toe in afschaffing der conventies van 1896, wat zijn beslag kreeg 12 September 1919 bij het accoord Pichon-Bonin-Lagare. Bepaald werd echter, dat de conventies telkens met drie maanden verlengd zouden worden, tot een nieuw verdrag zou gesloten zijn. Het verdrag, dat twee dagen nadien gesloten werd, gaf Italië de bekende koloniale compensaties, waarvan we als de voornaamste noemen de oases El-Borkat en Fehout, de van strategisch belang zijnde karavaanweg van Ghadames naar Rhat en het eiland Doumeira in de Roode Zee. Voorts gaf deze overeenkomst Italië ook economische, sociale en politieke voordeelen in Tunis. Echter werd hier het statuut der

Italianen in Tunis niet welomschreven; in plaats van vernietiging der conventies van '96 werden deze zelfs op twee punten versterkt, wat er wel toe heeft bijgedragen het Italiaansche streven naar volkomen gelijkheid van rechten aan te moedigen. Van belang is, dat na 1919 een gedetailleerde verdragsverhouding op het punt van het statuut der Italiaansche staatsburgers in Tunis heeft ontbroken, wat de Italianen aanleiding gaf naar een nieuw, nog gunstiger verdrag te streven, de Franschen een intensieve naturalisatie-politiek te gaan nastreven. Van gewicht is hierbij geweest de Fransche wet van 20 December 1923, volgens welke iedere eerste generatie, in Tunis geboren, vreemdeling blijft, tweede generatie, in Tunis geboren, na meerderjarigheid vrijwillig het Fransch staatsburgerschap kan aannemen, de derde generatie verplicht is Fransch staatsburger te zijn.

In de volgende jaren is telkens contact gezocht, in 1929 kwam het tot onderhandelingen, die evenwel niet tot een resultaat leidden. Tot 1935 de verrassing bracht van het verdrag van 7 Januari, te Rome tusschen LAVAL en MUSSOLINI gesloten, dat juist den *Franschen* in Tunis alle genoegdoening gaf, daar het een volkomen verfransching der hier gevestigde Italianen in uitzicht stelt. Men kent de oorzaak der Italiaansche „goedgeefscheid”: de voorgenomen expeditie naar Abessynië, hoewel LAVAL de hieromtrent door Rome gegeven explicatie van „de vrije hand” van de hand wijst. Op de bijzonderheden dezer „nieuwe” verdragen kunnen wij in dit artikel niet ingaan. Wij mogen daaromtrent verwijzen naar recente publicaties en discussies in de dagbladpers. Onze bedoeling was van het belang en de beteekenis van het probleem Tunis voor Frankrijk, voor Italië, voor de „as”, voor de Europeesche staatkunde in haar geheel, zooals het vraagstuk wortel schiet in de historie der laatste halve eeuw, een, uiteraard summiere, uiteenzetting te geven.

DE BIJBEL EN DE OPENBARE SCHOOL

(HISTORISCH OVERZICHT)

DOOR

DR. D. LANGEDIJK.

II.

Het Koninklijk Besluit van 2 Januari 1842.

In het jaar 1842 kwam de kwestie over den Bijbel en de openbare school in een nieuw stadium. Het K. B. van dat jaar bepaalde, dat zij, die niet tevreden waren over het gebruik van den Bijbel of van Bijbelsche verhalen, met de wet in de hand, tegen de onderwijzers zouden kunnen optreden. Zij konden eischen, dat deze boeken van de school verwijderd werden. Door dit besluit is de openbare school nog meer den weg naar de neutraliteit opgegaan.

Belangrijk in dit opzicht waren de artikelen 10 en 11. In art. 10 werd bepaald, dat de onderwijzers der openbare scholen aan de geestelijken der onderscheiden godsdienstige gezindten op hun verzoek opgave moesten verstrekken „van alle boeken, gezangen en geschriften”, die in hun school gebruikt werden. Zulk een geestelijke kon, wanneer hij bezwaar had tegen een boek, reclameeren bij den schoolopziener, die dan maatregelen kon nemen, om het van de school te verwijderen.

Art. 11 moest als compensatie dienen van het bepaalde in art. 10. Om te zorgen, dat de leerlingen niet geheel van godsdienstonderwijs verstoken bleven, werden de lokalen der openbare school gedurende één uur per dag beschikbaar gesteld voor de bedienaars der verschillende godsdiensten. Dezen konden dan de kinderen, die het verlangden, Bijbelsch onderwijs geven.

In de circulaire van den Minister van Binnenlandsche Zaken ter toelichting van het K. B. van 2 Januari werd uitdrukkelijk vast-

gesteld, „dat de bestaande wettelijke bepalingen omtrent het openbaar lager onderwijs gehandhaafd wordende, hetzelfde zal blijven een belang van louter burgerlijk-maatschappelijken aard, buiten invloed van het leerstellige van eenig kerkgenootschap.”

In zekeren zin is dit een interpretatie van de wet van 1806, en wel gegeven door een uitvoerder er van. Wanneer het onderwijs „een belang van louter burgerlijk-maatschappelijken aard” is, mag voor den Bijbel daarbij geen plaats meer worden ingeruimd. Volgens deze opvatting was godsdienstig onderwijs op de openbare school uitgesloten en was dit altijd zoo geweest. Dit verschilde hemelsbreed met wat VAN DEN ENDE beweerde en het heeft de toepassing van dit K.B. ook in hooge mate beheerscht.

Van dit K.B. hebben de Roomsche-Katholieken gebruik gemaakt, om den Bijbel en de Bijbelsche geschiedenis van de openbare school zooveel mogelijk te verwijderen. Niet zonder reden schrijft Dr. WITLOX: „Men sloeg van Katholieke zijde moedig de handen aan het werk, om uit het K.B. te halen, wat er uit te halen was”⁵²).

Reeds in September 1842 begonnen de pastoors over het geheele land hun actie. Op bevel van hun superieuren vroegen zij aan de onderwijzers opgave van alle boeken, die op de openbare school gebruikt werden. Na deze te hebben gecontroleerd, verzochten zij aan de gemeentebesturen, om den Bijbel van de lijst der leermiddelen te doen verdwijnen. Zij wilden het onderwijs neutraal maken, want, zoo heette het in de Catholieke Nederlandsche Stemmen, het „betreft hier geenszins het een of ander boek, maar *een geheel vak van onderwijs*, dat niet alleen met het *leerstellige*, in het nauwste verband staat, maar wel degelijk tot het leerstellige behoort”⁵³).

In verband met deze wenschen zond de gouverneur van Zuid-Holland een circulaire aan de gemeentebesturen, om hen te vermanen, geen gevolg te geven aan de verzoeken van de pastoors, maar deze te verzenden naar de schoolopzieners van het district⁵⁴).

Hierin vonden de aartspriesters aanleiding, adressen te zenden naar de Staten hunner provincie, waarin zij er op wezen, dat op de openbare scholen door het gebruik van de Bijbelsche geschiednissen wezentlijk Bijbelonderwijs gegeven werd en dat dit geschiedde door Protestantsche onderwijzers. De Roomsche-Katho-

lieken waren genoodzaakt, om hun kinderen te zenden naar zulke scholen, zoodat dezen door dit onderwijs in hun godsdienstige gevoelens werden gekwetst. Daarom verzochten zij aan de Provinciale Staten, dat deze maatregelen zouden nemen om dit Bijbel-onderwijs van de openbare lagere scholen te weren ⁵⁵).

Nu is het resultaat niet steeds geweest, zooals de Roomsche geestelijkheid het wenschte, daar de Protestantsche onderwijzers hun medewerking niet zoo grif verleenden ⁵⁶).

Ook de gemeentebesturen waren niet dadelijk den pastoors ter wille. De circulaire van de gouverneurs van sommige provinciën was voor vele een reden, om zich van een beslissing te onthouden ⁵⁷). Maar, al hebben de pastoors hun doel dan niet geheel bereikt, toch is het een feit, dat het openbaar onderwijs door hun actie hoe langer hoe meer ontkerstend is. In 1844 schreef *De Wekker*: „Op een menigte scholen heeft men sedert het bekende besluit (van 1842) reeds een overwegenden invloed uitgeoefend; hier en daar staat in talrijke scholen het onderwijs in de Vaderlandsche en Bijbelsche geschiedenis reeds stil” ⁵⁸). Met recht kon WITLOX beweren, dat de deprotestantiseering van de openbare school „door de agitatie tengevolge van het besluit tegen het bijbel- en godsdienstonderricht, zeker belangrijk is bevorderd” ⁵⁹).

Zeker is dit het geval geweest te Appeltern, waar in 1845, door het drijven van den pastoor de onderwijzer B. GANGEL ontslag heeft gekregen, omdat hij weigerde het gebed en de Bijbelles na te laten ⁶⁰).

Vragen we ons nu af, hoe de reactie van de Protestanten op het K. B. van 1842 is geweest.

Voor de Afscheidenen was het een teleurstelling. Er waren in het land nog meer mannen zooals GANGEL, die Christelijk onderwijs gaven. Dit zou nu worden bemoeilijkt. „Het K.B. van 1842 heeft ons bedroefd,” schreef *De Reformatie* ⁶¹), „omdat er nu op de openbare school van den godsdienst niet gesproken mag worden.” Het blad voorzag, dat de Roomsche geestelijkheid art. 10 zou hanteeren als een wapen, om de neutraliteit van de openbare school te bevorderen ⁶²).

Met art. 11 konden de Afscheidenen niet tevreden gesteld worden. Immers, dit beteekende niets, „wanneer het geheele dagelijksch onderwijs niet dezelfde godsdienstige strekking (had).”

Het gevolg zou zijn, dat de Afgescheiden ouders hun kinderen aan de openbare school zouden gaan onttrekken.

De opvatting van de Afgescheidenen omtrent het karakter van het onderwijs kwam overeen met de meening van het Nijmeegsch schoolblad, dat onder redactie stond van Mr. J. J. L. VAN DER BRUGGHEN. Deze was het dan ook met de strekking van het K. B. in het geheel niet eens. Hij keurde het af, dat het Bijbellezen in de school verboden werd. „Wij willen niet ophouden het te zeggen... onze schoolwetgeving *gebiedt* het gebruik van den Bijbel op de school.” Hierin verschilden de Protestanten van de Rooms-Katholieken, die meenden, dat het geven van Bijbelsch onderwijs bij de wet van 1806 „ingewikkeld verboden (was) en bij het besluit van 2 Januari 1842 verboden (bleef)”⁶³).

VAN DER BRUGGHEN beriep zich voor zijn opvatting op de „Ophelderende aanmerkingen voor de Algemeene Boekenlijst”, waar gesproken wordt van de verplichting van een gepast gebruik van den Bijbel en hij hoopte dan ook, dat de onderwijzers zich hieraan zouden houden⁶⁴).

Een geestverwant van VAN DER BRUGGHEN was J. W. GEFKEN, die schreef: „Over Christelijke volksopvoeding en vrijheid van onderwijs in Nederland”⁶⁵). Hij betoogde de noodzakelijkheid van het gebruik van den Bijbel op de school, wilde men werkelijk Christelijk onderwijs geven. „Verbied den onderwijzer het geven van hetgeen men genoemd heeft leerstellig godsdienstig onderwijs en laat dan Bijbelsche geschiedenis in de school geleerd worden, — wat zal van den Bijbel overblijven?” In dezen zin gaf hij weer, hoe hij het Bijbelsch onderwijs wilde zien opgevat. Het is niet te verwonderen, dat de Afgescheidenen en mannen als VAN DER BRUGGHEN en GEFKEN den Bijbel op de openbare school wilden behouden. Voor hun kinderen waren zij genoodzaakt van deze inrichting gebruik te maken en hoe meer deze haar Christelijk karakter bewaarde, des te meer was zij voor hen geschikt. Eigen scholen te bouwen was toen practisch onmogelijk. Zoo kwamen zij er toe de interpretatie van VAN DEN ENDE te aanvaarden.

Zij waren zich tevens bewust van het gevaar, dat er lag in de bepaling, dat er geen leerstellig onderwijs mocht worden gegeven. GEFKEN wees er op, dat daarvoor de Bijbel noodig zou zijn. Hierin ligt m. i. ook de reden, waarom velen van de Supra-naturalistische

en Groninger richting de voorkeur gaven aan Bijbelsche verhalen, naar hun opvattingen gekleurd. Zoo hebben dezen er toe medegewerkt, dat de Bijbel zelf minder gebruikt werd, hoewel zij nog wel waarde hechtten aan de kennis van de gewijde geschiedenissen.

In verband hiermee mogen we wijzen op de opvatting van Prof. Dr. P. HOFSTEDE DE GROOT, de voorman van de Groninger richting. Hij wilde de algemeen Christelijke beginselen aan de kinderen leeren kennen uit die zaken, voorkomende in den Bijbel, waarin alle Christenen overeenstemmen. Zulk onderwijs bedoelde ook de commissie van onderwijs, in de provincie Groningen, waarin HOFSTEDE DE GROOT, als schoolopziener zitting had, toen zij boekjes voor de Bijbelsche geschiedenis aanbeval en boven deze alle den „Bijbel voor kinderen” door C. SCHMID, een Rooms-Katholiek schrijver. Ook het lezen van een schoolbijbel, zooals die van M. SMIT, achtte HOFSTEDE zeer wenschelijk. Mochten sommige ouders hiertegen bezwaren hebben, dan zouden hun kinderen dien tijd weggaan of iets anders doen ⁶⁶).

HOFSTEDE DE GROOT was een man van veel invloed bij de onderwijzers in de provincie Groningen. Zeker zullen zijn opvattingen in vele scholen, vooral van het district, waarover hij als schoolopziener het toezicht had, het karakter van het onderwijs bepaald hebben. En hij zorgde er wel voor, dat men van zijn meeningen niet onkundig behoefde te zijn. Tal van brochures over het onderwijs deed hij het licht zien ⁶⁷).

Zoo kwam er over het Christelijk karakter van het onderwijs, in 1846, opnieuw een werkje van hem van de pers ⁶⁸). Hierin richtte hij zich tegen de ultra's bij de Rooms-Katholieken, Hervormden en Lutherschen, die de dogmatiek op de scholen wilden brengen. Hij plaatste daartegenover zijn opvatting over een zedelijk-godsdienstige vorming van het kind, die geschieden kan door de aanschouwing van „vele natuurverschijnselen, die Gods almacht, grootheid, heerlijkheid en liefde verkondigen”, door verhalen, waaruit de leerling ziet „de zorg en het bestuur der Voorzienigheid in de lotgevallen van Jozef, Mozes, enz.” Vooral wilde hij de kinderen wijzen op het karakter van Jezus, waardoor zij de ware deugd zouden leeren kennen. De lagere school moest dan ook de Bijbelsche geschiedenis onder de leervakken opnemen „als het

meest aanschouwelijke hulpmiddel tot zedelijke ontwikkeling en opwekking van godsdienstzin in de jeugdige harten" en „niet als voorwerp van geschiedkundige kennis”.

De invloed van HOFSTEDE DE GROOT strekte zich echter nog veel verder uit dan de provincie Groningen, daar hij lange jaren voorzitter geweest is van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap. Zijn ideeën zijn dan ook duidelijk merkbaar in het Maandblad van het N. O. G. Dit bleek o.m. uit het artikel: „Het Christelijk beginsel in de gemengde school volgens de ondervinding” in de jaargang van 1852. Uit het feit, dat het afzonderlijk, namens het hoofdbestuur is uitgegeven, blijkt wel, dat dit het eens was met den inhoud.

Het geeft een antwoord op de vraag, hoe de leergang moest zijn van de Bijbelsche geschiedenis op de lagere school. Deze moest geregeld achter elkaar worden verteld „zoo gelijk mogelijk aan het oorspronkelijk verhaal”. Zorgvuldig moest worden vermeden, wat voor de kinderen ongeschikt geacht wordt. Wel was het wensche-lijk, dat de onderwijzer gebruik maakte van de gelegenheid tot opwekking, waarschuwing, aanprijzing, die er in de Bijbelsche geschiedenis geboden wordt. Het voorbeeld van den Heiland, „den besten Leermeester”, moest aan de kinderen worden voorgesteld „in al zijn grootheid, vooral in den rijkdom zijner liefde”.

De vrijzinnigen konden zich in deze ideeën niet vinden. Een van hun woordvoerders, Mr. J. DE BOSCH KEMPER behandelde in zijn blad *De Tijdgenoot* ook de onderwijskwestie. Hij sloot zich geheel aan bij de opvatting van den Minister van Binnenlandsche zaken, die het onderwijs beschouwde als een zuiver burgerlijk-maatschappelijk belang. In de openbare school was daarom geen plaats voor den Bijbel of voor Bijbelsche geschiedenissen. Hij achtte het onmogelijk een Christelijk onderwijs te geven, zonder bepaalde leerstellingen naar voren te schuiven, iets waartoe de staat zich niet mocht leenen ⁶⁹).

Deze opvatting vond meer en meer ingang, mede doordat velen, ook in regeeringskringen op het standpunt stonden, dat de Nederlandsche staat geen Christelijk karakter meer bezat. Wanneer dit het geval was, dan moest ook in de openbare school neutraal onderwijs worden gegeven.

We vinden deze gedachte ook uitgedrukt in het ontwerp-VAN

REENEN van September 1854. De memorie van toelichting sprak wel van algemeene ontwikkeling en vorming als doel van het onderwijs, maar zelfs het woord Christelijk werd daarbij niet genoemd. Wanneer dit ontwerp wet werd, zou de Bijbel geheel van de openbare school moeten verdwijnen.

Van alle zijden kwam er verzet. Protestanten van verschillende schakeering protesteerden in adressen en krantenartikelen. Ook GROEN VAN PRINSTERER liet zich hooren. En geen wonder. Hij wilde van een godsdienstloozen Nederlandschen staat niet weten. In *De Nederlander* liet hij zich als volgt uit: „Volgens dit ontwerp mag, om niet de leerbegrippen van eenigerlei gezindheid te kwetsen, van Christus, òf niet, òf enkel op een wijs, die wellicht erger dan verloochening zou zijn, melding worden gemaakt... De volkschool moet bruikbaar zijn voor het volk, voor een Christelijke natie behoort er een Christelijke volkschool te zijn” ⁷⁰).

In de 20e bijeenkomst van de Christelijke Vrienden, waar ook GROEN aanwezig was, benevens tal van andere voorstanders van het Christelijk onderwijs als MACKAY, VAN DER BRUGGHEN, DA COSTA en GEFKEN, werd de wensch uitgesproken, dat de openbare school in den regel zou worden gesplitst in een voor Protestanten, Roomschen en Israëlieten. Waar dit niet mogelijk zou zijn, moest de gemengde school het Christelijk karakter behouden of, als dit niet kon, mocht de godsdienst niet, bij maatregel van politie, worden geweerd ⁷¹).

Nu was in de facultatieve splitsing in art. 4 van het ontwerp wel voorzien, maar als regel zou toch de gemengde, neutrale school blijven bestaan.

De idee facultatieve splitsing was niet nieuw. Reeds in de Vrijmoedige brieven van Philopaedus werd zij gelanceerd, als was de schrijver er geen voorstander van ⁷²). GROEN VAN PRINSTERER had haar bepleit in zijn Nota, die hij als lid van de commissie van 12 November 1840 aan den koning zond.

Ook nu, bij de wet-VAN REENEN, bracht hij haar ter sprake. Zooals het in het ontwerp stond, vond hij het onvoldoende. Niet als exceptie, maar als regel wilde hij de facultatieve splitsing.

We kunnen over dit onderwerp niet verder uitweiden, daar de strijd er over niet direct betrekking heeft op het Bijbelsch onderwijs op de openbare school.

Onder de groote bestrijding van het eerste ontwerp-VAN REENEN bezweek dit en de minister diende 30 December 1855 een tweede in. Hierin werd van facultatieve splitsing niet gerept. Wel was relatieve neutraliteit mogelijk gemaakt, maar eenige zinsnede, die een positief Christelijk karakter van de openbare school mogelijk maakte, werd gemist.

Groot was de oppositie, want zij, die nog iets gevoelden voor Bijbelsch onderwijs op de school, zagen dit ontwerp als een bedreiging. Tal van adressen tegen de wet werden de Tweede Kamer aangeboden. Door den val van het ministerie werd het gevaar afgewend. De koning had n.l. verklaard, dat hij zijn sanctie niet wilde verleenen aan een ontwerp, waartegen zooveel van zijn onderdanen bezwaren hadden. VAN REENEN trok hieruit zijn conclusie en het kabinet vroeg ontslag. *(Wordt vervolgd).*

⁵²⁾ J. WITLOX, De onderwijsstrijd in de veertiger jaren. Historisch tijdschrift 1e deel. Tilburg, 1923, pag. 85.

⁵³⁾ Cath. Ned. Stemmen. 22 Juni, 1844, pag. 197.

⁵⁴⁾ Deze circulaire dd. 7 Mei 1844 komt voor in *De Weeker*, 1844, No 20b, die van den gouverneur van N.-Holl., dd. 4 Juni '44 in No. 30 van dien jaargang.

⁵⁵⁾ In het Nijmeegsch Schoolblad van 1844, pag. 35, is het adres van den aartspriester van Gelderland in extenso opgenomen.

⁵⁶⁾ WITLOX, Onderwijsstrijd, pag. 85.

⁵⁷⁾ *De Katholiek*, 1844, pag. 392.

⁵⁸⁾ *De Weeker*, 1844. No. 20b.

⁵⁹⁾ WITLOX, Onderwijsstrijd, pag. 88.

⁶⁰⁾ GANGEL heeft de gebeurtenissen te Appeltern beschreven in zijn boekje: *Mijn strijd in de openbare school voor het Christelijk onderwijs in de jaren 1844—1846*. Leiden, 1868. Zie ook: Van strijd en zegen, pag. 99—109.

⁶¹⁾ *De Reformatie*, 1842 dl. II, pag. 114.

⁶²⁾ *ibid.* vgl. ook *Reformatie*, 1842 dl. III, pag. 9, 12.

⁶³⁾ *Cath. Ned. Stemmen*, 22 Juni 1844, pag. 197.

⁶⁴⁾ *Nijmeegsch Schoolblad*, Sept. 1844.

⁶⁵⁾ 's Gravenhage 1841, J. W. GEFKEN, 1807—1887, was jurist en verdedigde met Mr. A. M. C. VAN HALL en Mr. D. DONKER CURTIUS herhaaldelijk de Afgescheidenen voor de rechtbank. Behalve voor de afschaffing van de slavernij, ijverde hij ook voor het Christelijk onderwijs, waarvoor hij in de Tweede Kamer van 1867—1868 en daar buiten menigmaal een lans brak. *N. Biogr. Wb.* IV. 639.

⁶⁶⁾ P. HOFSTEDE DE GROOT, *Zijn afzonderlijke scholen voor de verschillende kerkgenootschappen noodig of wenschelijk?* Groningen, 1844.

⁶⁷⁾ Vgl. mijn: *Bibliographie van den schoolstrijd*, pag. 307 en 308.

⁶⁸⁾ P. HOFSTEDE DE GROOT, *Behoort de staat het Christelijk beginsel in het lager onderwijs te verwijderen of te behouden?* Groningen, 1846.

⁶⁹⁾ Aangehaald in VAN OTTERLOO, *De Lagere school*, pag. 139 vv.

⁷⁰⁾ Aangehaald in VAN OTTERLOO, *Bijdragen ter toelichting van de schoolkwestie*. Amsterdam, 1874, pag. 113.

⁷¹⁾ *ibid.* pag. 113/4.

⁷²⁾ *Vrijmoedige brieven*. Koevorden, 1822.

VRAAG EN ANTWOORD

VRAAG:

Sommige werkgevers verlangen van hun employé's en andere werknemers, dat zij verlof vragen alvorens te aanvaarden bestuursfuncties, kerkelijk ambten e. d., ook al worden deze geheel in vrijen tijd vervuld.

Dit wekt ontstemming. Te meer wanneer dergelijke eischen worden gesteld na de indiensttreding. Het is al voorgekomen, dat toestemming geweigerd werd voor het vervullen van het ambt van ouderling. Straks zal wellicht hetzelfde lot treffen werknemers, die tot lid van een gemeenteraad worden gekozen.

Grijpt een en ander niet wat al te ver in de vrijheid van de werknemers. Wat is hieromtrent uw gedachte?

ANTWOORD:

Het is niet zoo moeilijk om met het oog op aangelegenheden als de onderhavige een algemeene richtlijn aan te geven. Veel moeilijker is een goede *toepassing* van die richtlijn in de praktijk en het scheppen van de noodige *waarborgen* tegen een verkeerde toepassing.

Als algemeene richtlijn is aanbevelenswaardig, dat de vrijheid en verantwoordelijkheid van personen, in dienst van anderen, hetzij van personen of van lichamen, zooveel mogelijk wordt geëerbiedigd.

Sommigen zullen een dergelijke richtlijn aanbevelenswaardig achten, wijl zij strookt met een „democratische” opvatting van onze samenleving. Doch aangezien „democratie” en „democratisch” uitdrukkingen zijn, waaraan in de praktijk de meest uiteenlopende beteekenis wordt toegekend, zouden wij een dergelijke richtsnoer niet op grond van deze algemeene formule willen verdedigen. Naar ons oordeel, behoort de persoonlijke vrijheid van personen in anderer dienst te worden geëerbiedigd, omdat in die persoonlijke vrijheid en verantwoordelijkheid moet gezien worden een gave Gods, welke den mensch is verleend tot het dienen van God in vrije gehoorzaamheid en tot het ontplooiën van de hem toevertrouwde geestelijke en lichamelijke capaciteiten op alle levensterreinen, waarop hij hetzij door zijn persoonlijke aanleg hetzij door den loop der omstandigheden een taak heeft te vervullen.

Nu zal niet elk deze principiële fundeering van de persoonlijke vrijheid aanvaarden. Doch zelfs wie die vrijheid op een anderen grond doet steunen, zal toch veelal niet een meer beperkte opvatting daarvan huldigen. Want wie niet de vrijheid als een zaak van primordiale beteekenis op den voorgrond plaatst en vrijheidsbeperking tot het strikt noodige terugbrengt, moet tot de onaanvaardbare conseqwentie komen, dat iemand, die in dienst van een ander treedt, daarmede zijn persoonlijke vrijheid zonder voorbehoud ter beschikking van zijn werkgever stelt. Hetgeen de werknemer dan *feitelijk* nog als vrijheid bezit, moet hij zien als een gunst van de zijde van den werkgever, terwijl die vrijheid slechts bestaat, zoolang en voor zoover de werkgever dit wenschelijk oordeelt. Bij een dergelijke opvatting zou de positie van een persoon, die in dienst is van een ander, als twee druppels water gelijken op de positie van een slaaf, die oudtijds soms ook feitelijk een aanzienlijke vrijheid genoot. Men denke b.v. aan de slaven in den ouden Romeinschen en Grieksch- Staat, die in het maatschappelijk leven van dien tijd soms belangrijke posities innamen en een groote mate van bewegensvrijheid genoten, zooals artsen, kooplieden, kunstenaars, geleerden. Doch de vrijheid van den slaaf was juridisch geheel en al afhankelijk van den willekeur van den meester. En het wil ons voorkomen, dat zulk een gelijkstelling van de positie van den werknemer in den modernen tijd met die van een slaaf alleen verdedigd zal kunnen worden door degenen, die een z.g. totalitaire staatsopvatting aanhangen en de bedrijven zien als een onderdeel van den Staat.

Doch, zooals gezegd, moeilijker dan het aangeven van een algemeene richtlijn is de toepassing en handhaving daarvan in de praktijk.

Een niet te ontkennen feit is nu eenmaal, dat men zich door het treden in dienst van een corporatie of individueelen werkgever eenige beperkingen oplegt, samenhangend met den aard der dienstbetrekking. Wie de dienstbetrekking van nachtwaker aanvaardt, weet dat hij zijn nachtrust goeddeels door rust overdag zal moeten vervangen. Wie als arbeider in dienst van een broodfabriek treedt, mag niet verwachten, dat hij gedurende den tijd van zijn dienstbetrekking vrijheid zal hebben zelf een concurreerend bakkersbedrijfje te exploiteeren. En deze voorbeelden kan men met tientallen andere aanvullen.

Zulk een vrijheidsbeperking is trouwens niet uitsluitend van het aangaan van een dienstbetrekking het gevolg. Elke overeenkomst, welke wij aangaan, legt ons zekere verplichtingen en daarmede samenhangende beperkingen van onze vrijheid op. Vooral dan wanneer een overeenkomst strekt tot het verrichten van een praestatie, welke wij alleen persoonlijk kunnen verrichten, b.v. de praestatie van een schilder, die het vervaardigen van een schilderij op zich neemt. Zelfs het toetreden tot een vereeniging leidt tot beperkingen van de persoonlijke vrijheid, aangezien de leden gebonden zijn zich te houden aan statuten, regle-

menten en wettige vereenigingsbesluiten, ook al zijn ze het met die besluiten persoonlijk niet eens.

De vraag is nu maar: hoever mogen de beperkingen van de vrijheid, speciaal van de vrijheid van personen in dienstbetrekking, gaan?

Nu zou de beantwoording van die vraag praktisch niet veel moeilijkheden opleveren, indien de overeenkomst bij het aangaan van de dienstbetrekking een duidelijke en vooral ook volledige omschrijving van de wederzijdsche rechten en verplichtingen gaf. Maar daar lijkt het gewoonlijk niet naar. En ook zou de zaak praktisch nog wel zonder moeilijkheden kunnen loopen, indien de wet, reglementen en algemeen erkende usantiën van het bedrijf of den dienst, waarin men werkzaam is, ten deze een duidelijk en volledig beeld gaven van den inhoud der wederzijdsche rechten en verplichtingen. Doch ook hier laat de volledigheid doorgaans nog wel wat te wenschen over. Derhalve wordt de vrijheidsbeperking als gevolg van het aanvaarden van een dienstbetrekking goeddeels bepaald door den aard van een bepaald bedrijf of van een bepaald dienst en door de omstandigheden van plaats en tijd, waarin men zich bevindt. Daarbij heeft men bovendien te bedenken, dat het hier niet uitsluitend gaat over het toepassen van reeds bestaande arbeids-overeenkomsten, bedrijfs- of dienstreglementen enz., maar ook over de vraag, in hoever er vrijheidsbeperkingen in een te sluiten arbeidsovereenkomst of in een samen te stellen of te wijzigen reglement mogen worden opgenomen. *Hinc lacrimae*. Vandaar de tranen.

Staat het een ambtenaar of arbeider vrij lid te worden van een publiek college, een kerkelijk ambt te vervullen, zitting te nemen in het bestuur van een schoolvereeniging, van een vakvereeniging, van een instelling van weldadigheid, enz?

De wetten, contracten, reglementen of usantiën verzetten zich hier tegen in den regel niet. Een onderwijzer mag, volgens de Gemeentewet, geen raadslid zijn en heeft, volgens de Lageronderwijswet, voor het vervullen van nevenfuncties toestemming noodig van Ged. Staten. Aan gemeenteambtenaren wordt in den regel bij reglement verboden zonder toestemming van B. en W. bepaalde nevenfuncties te vervullen. En ook zijn er particuliere instellingen en bedrijven, die aan hun personeel het vervullen van bepaalde betrekkingen of ambten verbieden.

Maar dat alles is toch uitzondering. In den regel laten wetten en reglementen, evenals de usantiën, vrijheid.

Toch mag men daaruit niet afleiden, dat het personeel nu een onaanastbaar recht heeft om te doen wat het wil voor zoover niet door wet, reglement of usantie beperkingen worden gesteld. Ook het belang van den dienst of van het bedrijf, waartoe de werknemer behoort, spreekt ten deze een woordje mede. De verantwoordelijkheid voor den dienst of het bedrijf rust in hoogste instantie op de leiding. En derhalve is

het oordeel van de leiding omtrent hetgeen het belang van den dienst in verband met de omstandigheden vordert een factor van groote beteekenis bij de beantwoording van de vraag in hoever de vrijheidsbeperkingen gaan.

Neem b.v. een boekhouder van een groot bedrijf, die buiten zijn diensttijd de boekhouding voor een of meer kleinere bedrijven bijhoudt. In het algemeen zal hiertegen geen bezwaar uit het oogpunt van bedrijfsbelang zijn te maken. Maar anders staat de zaak, wanneer blijkt, dat de man in zijn diensttijd oververmoeid is of kleine concurrenten assisteert en zich daardoor bloot stelt aan het gevaar om door indiscretie het belang van het bedrijf van zijn belangrijkste werkgever te schaden. In zulk een geval kan een verbod van dien werkgever gerechtvaardigd zijn.

Hier dreigt echter het gevaar van misbruik; een gevaar, dat allerminst denkbeeldig is. Een patroon kan de vrijheid van zijn ondergeschikten, gebruikmakend van hun economische afhankelijkheid, zoodanig bekorten, dat er van hun vrijheid, met name ook van hun godsdienstige en politieke vrijheid, niet veel overblijft. Meermalen is het voorgekomen, dat patroons hun ondergeschikten verboden of zonder uitdrukkelijk verbod toch *feitelijk* verhinderden om hun kinderen naar een christelijke school te zenden of om bepaalde functies b.v. het lidmaatschap van den gemeenteraad, het lidmaatschap van een schoolbestuur, het ambt van ouderling of diaken te vervullen, terwijl van eenig bedrijfsbelang daarbij geen sprake was of het bedrijfsbelang slechts dienst deed „pour besoin de la cause”. Menigmaal speelden godsdiensthaat, politieke vijandigheid, of soms zelfs persoonlijke afgunst daarbij een rol.

In zulk een praktijk schuilt een groot gevaar; niet alleen voor de persoonlijke vrijheid, maar ook voor een goede ontwikkeling van ons kerkelijk, maatschappelijk en politiek leven. Het aantal personen, hetwelk voor leidende functies in aanmerking komt, is toch reeds beperkt genoeg. Gaat men dat aantal door willekeurige verboden nog meer uitbreiden, dan dreigt verwording niet alleen in kerkelijke, maar ook in maatschappelijke en politieke aangelegenheden.

Hoe kan men nu aan dergelijke misbruiken paal en perk stellen?

Naar ons oordeel, ligt de steen der wijzen niet uitsluitend in den eisch van regeling der rechtspositie. Zeker, in sommige gevallen kan regeling of nadere regeling van de rechtspositie van het personeel aanbeveling verdienen. Doch men moet niet meenen, dat men door wetten en reglementen alle misbruiken ondervangt. De ervaring van de laatste tientallen van jaren hier en elders leert wel anders. Bovendien kan een al te ver doorgevoerde regeling van de rechtspositie aanleiding geven tot een „verstarring”, waarvan minder goede elementen ten koste van de betere profiteeren en het belang van diensten en bedrijven in hooge mate wordt geschaad.

Het wil ons voorkomen, dat de oplossing hier niet, althans niet allereerst, ligt in regeling van de rechtspositie, doch in *verlevendiging van*

het besef bij werkgevers en werknemers, dat eerbiediging van de persoonlijke vrijheid een zaak is van het hoogste belang.

Voor den christelijken werkgever is dit een zaak van het hoogste belang, omdat die vrijheid haar grondslag vindt in den wil van God, Die den mensch schiep, hem een plaats gaf op de aarde en hem de roeping gaf om met de hem verleende lichamelijke en geestelijke gaven te woe-keren en hierdoor God op aarde te dienen. Maar ook voor den werkgever, die niet deze dingen ziet in het licht van Gods Woord, is deze vrijheid een zaak van het grootste belang, wijl ze een voorwaarde is voor een gezonde en natuurlijke ontwikkeling van individu en van samenleving.

Aanvaardt men die gedachte, dan beteekent dit niet, dat er van vrijheidsbeperving nimmer sprake mag zijn. Uit het voorafgaande blijkt, dat wij dit geenszins bedoelen. Doch dan zal geen vrijheidsbeperving worden opgelegd zonder dat *in elk geval afzonderlijk en voor elke be-
perving afzonderlijk conscientieus de vraag is onderzocht, en bevesti-
gend is beantwoord, of metterdaad een aanwijsbaar belang van den dienst
of van het bedrijf de vrijheidsbeperving vordert.*

Natuurlijk zullen ook dan meningsverschillen kunnen voorkomen. Doch zulke geschillen zullen zich gemakkelijk laten oplossen, wanneer niet willekeur, doch zakelijke belangen bij vrijheidsbepervingen den door-
slag geven.

Overigens valt nog op te merken, dat het in het staatkundig en maatschappelijk leven niet geheel en al aan waarborgen tegen vrijheidsbeperving ontbreekt.

Wat de Grondwet ten deze bepaalt, beteekent weinig. Voor wie zich aan grondwettelijke beginselen weinig stoort, laat de constitutioneele formulering van de z.g. grondrechten nog ruimte genoeg voor een willekeurige vrijheidsbeperving. De grootste beteekenis hebben deze voorschriften o. i. in dit opzicht, dat zij nog eens uitdrukkelijk de aandacht vestigen op den eerbied voor de vrijheidsrechten, welke reeds lang vóór het ontstaan der Grondwet door de breede lagen van ons volk werd gevoeld.

Ten behoeve van het personeel in dienst van de publieke lichamen waakt de Ambtenarenwet door den eisch van regeling der rechtspositie na overleg met de personeelorganisaties en door bij incidenteele vrijheidsbepervingen beroep op den ambtenarenrechter toe te kennen. En wat de particuliere bedrijven en diensten betreft hebben de vakverenigingen de taak toe te zien en zoo noodig door collectief optreden tegen willekeur op te komen.

Doch, zooals wij reeds opmerkten, de quintessens der zaak ligt niet in deze waarborgen, doch in het, in den boezem der bevolking levend besef, dat het hier gaat om een goed, dat niet alleen de grootste waarde heeft voor individu en samenleving maar dat ook van religieuze beteekenis is.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Ir. J. W. Albarda; een kwarteeuw parlementaire werkzaamheid in dienst van de bevrijding der nederlandse arbeidersklasse. Een beeld van de groei der nederlandse volksgemeenschap.

In opdracht van het partijbestuur der S.D.A.P.; uitgegeven door de N.V. de Arbeiderspers, 1938.

Ter gelegenheid van het feit, dat Ir. J. W. ALBARDA, de leider der soc.-dem. IIe Kamerfractie, gedurende een kwart-eeuw lid der Kamer geweest is, heeft het partijbestuur der S.D.A.P. een boekwerk in het licht gegeven, dat meer is dan een verzameling gebundelde gelukwenschen van verschillende prominente figuren uit die politieke partij aan het adres van den voorzitter der Kamerfractie.

Dit „persoonlijke gedeelte” vult slechts een klein stuk van het omvangrijke boekwerk. Het interesseert ons bovendien maar matig, welke lof de partijgenooten hun leider toezwaaien, al is daarmede niet gezegd, dat er in die eerste 50 bladzijden niet eens een opmerking te vinden is, die een treffend licht werpt op de figuur van den heer ALBARDA.

Wij waren meer benieuwd naar het vervolg; het algemeene gedeelte, waarin 25 jaren politieke geschiedenis, economische en cultureele ontwikkeling ons worden geschetst.

Naast enkele voortreffelijke opstellen, die tamelijk wel objectief schilderen, hoe de S. D. A. P. in de laatste jaren vooruit gegaan is en gewonnen heeft aan beteekenis — wij noemen b.v. dat van ED. POLAK over gemeentepolitiek — zijn er andere, die ons ontsteld hebben door de groote gemakkelijheid, waarmede deze „historie”-schrijvers een beeld ophingen van wat zij meenden, dat de waarheid was.

Zoo komt de heer J. A. BERGER den lezer al direct heel vrijpostig aan boord met de vraag: „Zou het te boud gesproken zijn, indien wij beweerden, dat de sociale wetgeving door de socialistische arbeidersbeweging in alle landen in de practische politiek aan de orde is gesteld?”

Alsof de schr. zelf wel degelijk gevoelt, dat deze bewering inderdaad te boud is, laat hij een a.r. onderwijzer prompt antwoorden: „Dat is niet waar. De A. R. en de Chr. Vakbeweging hebben veel meer dan de soc.-democraten op dit gebied gedaan.”

Wij meenen vooralsnog, dat deze a.r. onderwijzer het bij 't rechte

eind heeft en dat hij met vrucht „blz. zooveel van het door de Anti-revolutionnaire Staatspartij (sic!) uitgegeven politieke vragenboekje” heeft geraadpleegd. Wij vermoeden zelfs, dat die a. r. onderwijzer meer van de geschiedenis van onze sociale wetgeving weet, dan de heer BERGER, die om zijn tendenzieuse stelling te bewijzen een lang verhaal opdischt van wat zijn geestverwanten in Duitschland en Engeland in de vorige eeuw hebben gepresteerd, maar ons allerminst heeft overtuigd van de waarheid zijner bewering, voor zooveel ons vaderland betreft.

Eén zinnetje van KUYPER uit „*Handenarbeid*” en één zinnetje van SMEENK uit het opstel in het gedenkboek *Tien jaren Raden van Arbeid* moeten dienst doen om een „merkwaardig groeiproces” binnen de A. R. partij te demonstreeren. Met, als klap op de vuurpijl: „In deze groei-periode valt in Nederland de opkomst der socialistische arbeidersbeweging te constateeren” (blz. 197) .

Na dit fiere woord durven wij al niets meer te zeggen. Het bewijs is geleverd! Of niet . . .

Prof. BONGER komt in dit boek vertellen, dat het laster is, te beweren, dat in Nov. 1918 een poging tot revolutie is gedaan. „Van een poging is in het geheel geen sprake geweest, zelfs de gedachte er aan is niet opgekomen” (blz. 31). Nu, dan hebben wij dat zeker altijd gedroomd!

Inderdaad, zulke passages zijn niet van humor ontbloot. Men zou er om kunnen lachen, als het niet zoo treurig was te moeten constateeren, dat sommige lieden zoo zwak van memorie zijn.

Toch willen wij de aandacht van gefundeerde a. r. propagandisten op dit boek vestigen. Men kan er belangrijk materiaal in vinden, als men een inzicht wil krijgen in de mentaliteit van de S.D.A.P. van heden.

C. B.

DE GEESTELIJKE EN CULTUREELE VER- ZORGING VAN DE TEWERKGESTELDEN IN RIJKSWERKVERSCHAFFING

DOOR

Ds. C. VAN DER ZAAL.

Machteloos maakte de malaise de Maatschappij. Het bleek niet mogelijk om den geheelen stroom van werkloozen binnen de maatschappelijke bedding te leiden. De Regeering moest zich dus het vraagstuk van de werkloosheid wel aantrekken.

Een steunregeling moest zij treffen, ten einde de gedupeerden voor ondergang te behoeden. Middelen moesten worden aangewend om hen, die werken wilden en konden, aan gepast werk te helpen.

Mochten op het platteland nog vele objecten te vinden zijn, waardoor de werkloozen in de nabijheid van hun woning aan den arbeid werden geholpen, het tegenovergestelde was het geval in de groote steden. Om aan dezen verlichting te geven werden bij groote werkobjecten kampen ingericht, waarin op den duur tien-duizenden tijdelijk zouden worden ondergebracht.

Nog maar kort waren deze in gebruik genomen, of de kleine steden en dorpen verzochten en verkregen daarvan ook hun deel.

Groote werken, die anders niet tot stand waren gekomen, werden in werkverschaffing uitgevoerd. Landontginning geschiedde op groote schaal in het „Land van Vollenhove” en in de „Weitsmanslanden”. Belangrijke werkobjecten, welke daarvoor evenzoo in aanmerking kwamen, waren ook de zoo genaamde Maasverbeteringen; de verzwaring van verschillende bandijken van groote rivieren in het Land van Maas en Waal; verbeteringen van de Berkel en Baaksche Beek, de Schipbeek en de Regge. We geven geen volledige opsomming van hetgeen geschiedde en nog wordt uitgevoerd. Ons doel is om alleen het soort van werken aan te duiden, waarbij gebruik gemaakt werd van tewerkgestelde kampbewoners.

Er wordt naar gestreefd om binnenkort niet minder dan 40 kampen geheel te bevolken.

Het was een groote onderneming om met het onderbrengen van werkloozen in kampen te beginnen. Men werd niet alleen geplaatst voor de vraagstukken van den bouw van kampen, die verplaatsbaar moesten zijn en tevens geschikt om in tijden van damp en regen, storm en strenge nachtvorst zulk een huisvesting te bieden, waarbij de gezondheid van de bewoners niet geschaad wordt; doch men had ook de vraagstukken van voedsel en goede drinkwatervoorziening, orde en tucht en van de geestelijke en cultureele verzorging op te lossen.

Tijd om studiecmissies in te stellen was er niet.

De Regeering werd tot handelen geroepen.

Wij willen hier alleen behandelen de geestelijke en cultureele verzorging der tewerkgestelden.

Allerminst is het ons doel om dit vraagstuk van alle zijden critisch te benaderen. Ons streven is niet, aan te geven, hoe deze verzorging, theoretisch gesteld, zou moeten geschieden; maar om aan te geven, op welke wijze men het heeft aangepakt en uitgevoerd.

De kampen liggen niet zelden op een afstand van de kom van het dorp, waarin ze gebouwd werden. Zoo blijft ook hetgeen daar geschiedt vaak op een te verre afstand van buitenstaanders dan dat men zich er een juiste voorstelling van kan maken. Eerst moet men weten wat er geschiedt en op welke wijze het wordt verricht en welke waarde dit werk heeft, eer men over de geestelijke en cultureele verzorging een objectief oordeel kan vormen. Dan kan men ook beginnen, om te onderzoeken, of er veranderingen en verbeteringen in moeten worden aangebracht.

Reeds dadelijk willen wij er op wijzen, dat wij ons een sterke beperking hebben opgelegd. Met opzet zwijgen we over het vele en goede, dat onder de tewerkgestelden geschiedt door de Centrale-Contact-Commissie en de District-Contact-Commissie en door de Roomsche-Katholieken en het N.V.V.

We zouden daar slechts weinig van kunnen vertellen. Dit weinige zou den indruk geven, alsof we voor dien arbeid niet de waardeering hebben, welke hij verdient. Doch we zouden ook tegelijk dan

critische opmerkingen moeten plaatsén. Daarom moeten we aan deze zijde der zaak stilzwijgend voorgijgaan. De geheele organisatie leent zich beter voor een afzonderlijke behandeling. Hier kan deze niet geschieden, omdat ons artikel te breed zou worden. Ons doel is een overzicht en indruk te geven van hetgeen geschiedt door de geestelijke en cultureele verzorging van de tewerkgestelden in Rijkswerkverschaffing van een zijde, waarbij wij het nauwst betrokken zijn.

In de omgeving van Zwolle en Giethoorn, waar o.m. het groote werk van de landontginning van het Land van Vollenhove plaats vindt, werd het eerst de behoefte gevoeld aan geestelijke en cultureele verzorging der te werkgestelden. Een voorloopig Comité werd gevormd, dat pogingen in 't werk stelde, om daartoe te geraken. Doch binnen korten tijd werd het aantal kampen sterk uitgebreid. Dit bracht het Comité tot inzicht, dat een bredere basis van organisatie noodig was dan aanvankelijk werd voorgesteld.

21 November 1930 kwam een aantal mannen te Utrecht bijeen, om te beraadslagen, hoe het best de geestelijke belangen van te werkgestelden konden behartigd worden. Allen waren het hierover eens, dat de voorloopige organisatie vervangen moest worden door een met een blijvend karakter. Besloten werd om op te richten „het Nationaal Christelijk Comité tot behartiging van de geestelijke en cultureele belangen van de door het Rijk tewerkgestelde werkloozen.”

Voorzitter werd Prof. Dr. J. R. SLOTEMAKER DE BRUÏNE te Wasseenaar, Secretaris Dr. C. BOUMA, Geref. Pred. te 's Gravenhage en als algemeen adviseur trad op Ds. H. JANSSEN, Leger- en Vlootpredikant in Algemeenen Dienst te 's Gravenhage. Met deze predikanten waren drie verschillende Kerken in het Comité vertegenwoordigd. Niet officieel, maar wel officieus, omdat zij leden waren van de Nederl. Herv., de Geref., en de Chr. Geref. Kerken. Later werd deze niet-rechtstreeksche vertegenwoordiging nog uitgebreid met een officieuze vertegenwoordiger van de Hersteld Ev. Luth. Kerk, de Stadszending van Utrecht, het Leger des Heils, Patrimonium, het Chr. Nat. Vakverbond, den Nat. Werkmansbond en Enkrateia.

Gedurende de volgende jaren kwamen in het Comité verschil-

lende wijzigingen tot stand. In 1933 werd de voorzitter Prof. Dr. SLOTEMAKER DE BRUÏNE geroepen op te treden als Minister van Sociale Zaken. Uiteraard trad hij toen uit het Comité en werd zijn opvolger Ds. C. D. VAN NOPPEN, Ned. Herv. Pred. te Zwolle. Later is ook de Secretaris afgetreden en werd Dr. BOUMA opgevolgd door Dr. P. PRINS, Geref. Pred. te Deventer.

Het Moderamen was het werkcomité. Waar Ds. JANSSEN door de Regeering werd verzocht, de organisatie ter hand te nemen en dus Regeerings-adviseur werd, terwijl hij ook als Leger en Vlootpredikant gemakkelijk overal kon komen, was zijn positie aanvankelijk gelijk die van een Directeur zou zijn geweest.

Den eersten tijd vergaderde het Moderamen herhaaldelijk met het Comité. Na 1933 is dit niet meer geschied.

De breede basis is zonder schokkende stooten praktisch ingekrompen. De bedoeling was, deze zaak in handen van particulieren te houden.

Praktisch is het een tak van Overheidsdienst geworden, gelijk eveneens het geval is met de Geestelijke Verzorging der militairen. Het groote onderscheid is echter, dat het laatste opzettelijk zoo georganiseerd is, terwijl dit bij de geestelijke verzorging der te werkgestelden niet geschiedde.

Dat dit tot groote moeilijkheden aanleiding heeft gegeven is te begrijpen. Meer dan één Minister, ja zelfs de Ministerraad, heeft zich met vragen van organisatorischen aard moeten bezighouden, welke er niet zouden zijn geweest, indien de organisatie anders ware opgezet.

Blijkbaar heeft men de moeilijkheden, welke zich bij de geestelijke verzorging van de militairen hadden voorgedaan, willen ontzeilen; maar is op een andere klip gestrand.

Zouden we een principieele uiteenzetting willen geven, dan zouden we zeker voorop stellen: De geestelijke verzorging behoort van de Kerk uit te gaan. Deze theorie is echter moeilijk in de praktijk door te voeren. Wie iets weet van de groote bezwaren en gevaren, welke dreigen op het terrein van de geestelijke verzorging der militairen, zal dit moeten toestemmen. Het verval en de gebrokenheid van de Kerk in het algemeen, zijn daarvan een hoofdoorzaak. Zeer duidelijk zijn de bezwaren tegen dit ideëele standpunt uiteengezet door de Algemeene Synodale Commissie van de Nederl.

Herv. Kerk. 12 September 1938 zond zij aan den Minister van Defensie een adres, waaruit wij enkele gedeelten willen aanhalen:

„Niet zonder meer kan de arbeid der geestelijke verzorging aan de plaatselijke ambtsdragers in de garnizoenen worden overgelaten. Het is der Algemeene Synodale Commissie niet onbekend, dat er stroomingen zijn, waarin een tegengestelde beschouwing tot uiting komt, volgens welke de geestelijke verzorging van de mannen, die onder de wapenen komen in hun garnizoenen, geheel als speciale taak der Kerk(en) moet worden beschouwd, waarbij aan de Legerpredikanten weinig meer dan een administratieve werkzaamheid zou worden toegewezen.

De Algemeene Synodale Commissie is echter van gevoelen, dat deze arbeid niet aan plaatselijke Kerk(en) kan worden overgelaten. Niet alleen is de praktijk verre verwijderd van bovenbedoelde beschouwing, doch de Algemeene Synodale Commissie acht, gezien ook de bestaande regeling en verhoudingen in de Nederlandsche Hervormde Kerk, de bezwaren onoverkomelijk om te geraken tot een wijzigen van de praktijk in den zin dier ideëele beschouwing..”

„De Algemeene Synodale Commissie zou hier ook willen gewezen zien op het feit, dat een overlaten van de geestelijke verzorging aan de plaatselijke predikanten het tegendeel van een verzorging tot gevolg zou hebben, aangezien de predikanten dermate met werk belast, ja overladen vaak, zijn, dat zij dezen veelvergenden arbeid uiterst bezwaarlijk daarbij kunnen nemen, gelijk thans reeds is gebleken, temeer omdat die arbeid zal moeten geschieden in de avonduren (buiten diensttijd), welke voor de predikanten doorgaans geheel bezet zijn door catechisaties, voordrachten, vergaderingen, bezoeken in de gezinnen, spreekuren, studie, enz. Wanneer de Kerk(en) en plaatselijke gemeenten het terrein van de militaire Overheid gaat(n) betreden om hier haar eigen werk te doen op een officieel gebied, dat niet der Kerk is, zoo zullen, naar het gevoelen der Algemeene Synodale Commissie, daaruit moeilijkheden voortkomen, die zoowel voor de Kerk als voor de Weermacht na-deelige gevolgen zullen hebben. Bovendien zou geheel buiten eenige geestelijke verzorging blijven die zeer groote schare van hen, die opgroeien en leven buiten kerkelijk en godsdienstig verband...”

„Ofschoon dit misschien niet wordt geacht als te behooren tot de competentie der Algemeene Synodale Commissie, zou zij toch wel als hare meening willen uitspreken, dat het niet bevorderlijk kan zijn voor de opvoeding van onze dienstplichtigen in een Christelijk-nationalen geest, wanneer de kerkelijke gedeeldheid op het terrein der Weermacht zou worden overgebracht, waardoor aan het gevoel van saamhoorigheid onder onze Weermacht in niet geringe mate afbreuk zou worden gedaan en de Kerk ook allerminst zou zijn gediend.”

Dit lange citaat haalden we aan, niet alleen omdat het door een officieele instantie is geschreven, die zeker tot oordeelen bevoegd is, maar bovenal, omdat daarin de praktische bezwaren onverbloemd worden opgesomd. Er is zooveel gelijkheid tusschen den arbeid onder de militairen en onder de tewerkgestelden, dat men dezelfde bezwaren ongeveer ook op dit terrein terug zou vinden.

We hebben ervaring op dit terrein opgedaan.

De Leger- en Vlootpredikant in Algemeenen Dienst blijkbaar ook. Want, waar men hem verzocht, om de organisatie van deze geestelijke verzorging ter hand te nemen, begon hij feitelijk weer met een soort instituut in te stellen en wendde hij zich — dat verdient de aandacht — niet het eerst tot de Kerk(en). Blijkbaar heeft hij in de 16 jaar, waarin hij zich op militair terrein beweegt inzake deze aangelegenheid wel eenige ervaring opgedaan!

Mocht het uitgangspunt niet zijn: „Kerkelijke geestelijke verzorging” allerm minst werd het groote belang, dat de tewerkgestelde bij zijn Kerk moet hebben uit het oog verloren. De band met de Kerk te onderhouden was juist het doel.

Om metterdaad de geestelijke verzorging tot haar recht te doen komen, waren er personen noodig, die zich daaraan geheel zouden wijden.

Na toestemming van den Minister van Binnenlandsche Zaken — Jhr. RUYSS DE BEERENBROUCK, onder wien de werkverschaffing ressorteerde, werden twee werkers aangesteld. Het waren de Heeren D. C. A. BOUT, oud-Zending op Nieuw-Guinea, en Ds. C. v. D. ZAAL, Chr. Geref. Pred. te Deventer, die weldra eervol emeritaat als predikant van Deventer aanvraag en verkreeg. Nadat deze in Mei 1933 lid werd van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, verkreeg hij als geestelijk verzorger op zijn verzoek eervol ontslag. Hij werd opgevolgd door den Heer J. H. HEMMERS, die vroeger in dienst was van de Deli Maatschappij te Medan.

Werd in den naam van het Comité haar doel uitgedrukt, de naam van „geestelijk verzorger” geeft de positie van de werkers op dit terrein het beste aan. De te werkgestelden noemden hen den eersten tijd bij voorkeur: „Dominé”. Dit behoeft geen verwondering te wekken. Had de een niet het recht op den naam en de eer van predikant behouden? De Heer BOUT was gedurende 17 jaar praktisch als predikant werkzaam geweest. Hij had op Nieuw

Guinea het Woord en de Sacramenten bediend. Honderden had hij weleer gedoopt.

Toch werd die terminologie niet bevorderd. Aan den naam „dominé” is nu eenmaal de gedachte verbonden, dat de persoon, die aldus wordt aangesproken, de roeping heeft om ambtelijke en kerkelijke handelingen te verrichten. Mocht in de werkverschaffing al van Roomsche Katholieke zijde de mis bediend worden, de protestantsche „arbeiders” waakten er zorgvuldig voor, het kerkelijk terrein niet te betreden.

Met opzet stuurden ze het er op aan, de mannen in contact met hun kerk te brengen. Zij zochten voor de mannen de gelegenheid, dat ze 's Zondags hun kerk konden bereiken en wekten op tot getrouwheid om de bediening des Woords bij te wonen. Ook zochten ze verband met de plaatselijke ambtsdragers — meestal de predikanten — en brachten hen in het kamp in aanraking met de leden van hun Kerk, die daar tijdelijk waren ondergebracht.

Wie een oogenblik de ellende in denkt, waarin een werklooze verkeert, zal begrijpen, hoe hij bijzonder behoefte heeft aan geestelijke verzorging.

Zwaar is hij getroffen. God, die Zelf eeuwig werkt, schiep den mensch als Zijn beeldrager. Hij legde in Zijn hoogste schepsel op de aarde dan ook den drang tot arbeid. Duidelijk werd de beteekenis van den arbeid al gezien vóór den zondeval. Eer doorn en distel kwellend optraden, gaf de Heere aan Zijn „onderkoning” tegenover één rustdag zes werkdagen. In het toekomstig Paradijs zal de ééne eeuwige rustdag een werkdag zijn, waarop men Hem dienen zal dag en nacht. Door voortdurend werken worden de geschonken gaven eerst recht tot ontwikkeling gebracht.

Nimmer werd dan ook na de zondeval de arbeid als straf opgelegd. Wel zou werken een worstelen worden, omdat de aarde, die nu zuchtte onder den vloek, verdorven was. Zij bracht nu moeite en verdriet voort.

Dat de mensch mocht blijven werken, was een bijzondere zegen, hem nog geschonken.

De verwordende werking der zonden werd geremd.

Hij bleef bewaard voor den verderflijken lediggang.

In rusttijd wast het onkruid in de ziel welig. De verkeerde ge-

dachten wellen dan uit de ziele diepten omhoog. Eer men er voldoende op bedacht is, worden ze gemakkelijk in zondige daden omgezet.

Getrouw arbeiden op aarde, gelijk de engelen in den hemel, is een geloofsideaal van den geloovigen Christen.

Door den arbeid worden de geschonken gaven ontplooid en de krachten, zenuwen en spieren gestaald.

Orde, regelmaat, tucht en gehoorzaamheid worden daarin geleerd en beoefend.

Wanneer men nu bedenkt, welk lot den werklooze trof, dan zal het onderscheid sterk in het oog springen.

Aan den ingeschapen drang, om te arbeiden kan hij geen gevolg geven. Eerst heeft hij daartegen gestreden. Hij moest en wilde werk vinden. Doch overal, waar hij aanklopte, was het bescheid: „Voor U is hier geen plaats”.

Of hij opstandig werd, ontevreden mokte, zich keerde tegen de Maatschappij, die hem uitstootte, het baatte alles niets.

Hij werd gedwongen, om zich te laten meedrijven op de zee van tijd, die hem eindeloos toescheen.

Verslapping en futloosheid konden hem gemakkelijk gaan overheerschen.

Hij lag open als een onbearbeide akker voor het zaad van het onkruid, dat soms als op de wieken van den wind werd aangedragen.

Konden anderen, die hij kende, nog iets scheppends voortbrengen, hem werd daar toe geen gelegenheid geboden. Bij dag en vooral bij nacht werd hij geplaagd door een minderwaardigheidscomplex. Meermalen zuchtte hij: „Waartoe heb ik het levenslicht aanschouwd?”

Hij werd een onbewapende veste, die de aanvallen van de wereld, satan en zonde niet kon weerstaan.

„Wie tusschen de geslagenen van den tijd in gaat zitten, zal opmerken, dat uit veler oog alle glans is verdwenen. Dat veler oor niet willig meer is, om naar rede te luisteren. Dat veler mond harde woorden spreekt tegen de bestaande orde. Dat veler handen, nu ze niet meer mogen arbeiden, gebald zijn tot vuisten en zich verheffen; tegen wie en wat weten zij soms zelf niet. Hunne voeten zijn moede van den slentergang door de eindelooze straten.

In dezen toestand gaat de mensch geestelijk ten onder.

Hij misbruikt elk zintuig. Het oog haat. Het oor luistert naar wanklanken. De mond spreekt grofheden. Maar wat het ergste is: de ziel sterft." (S.O.S. Geef ons Werk door D. C. A. Bout, blz. 11).

In een kamp brengt men nu in den regel een kleine honderd van zulke getroffen en te zamen. Dat dit eigenaardige bezwaren en gevaren met zich brengt, behoeft geen bewijs. Hetzelfde harde lot trof hen allen. Dit hebben ze allen gemeen.

Doch er is tegelijk onder hen een zeer groote verscheidenheid.

Onder hen zijn „beroepswerkloozen", maar ook personen, die zelf eens een eigen soms bloeiend bedrijf hadden.

We hebben er aangetroffen, die een tijd in de gevangenis hadden moeten nadenken over hun overtredingen; ook waren er mannen, die eens ambtsdrager waren in de Kerk des Heeren. Onontwikkelden, die niet meer konden presteeren dan grondwerk, vond men onder hen; maar ook kunstenaars op het gebied van schilder- en toonkunst. Eens zou een muzikleerares een film begeleiden. Ze had daartoe een ruime keus van muziekstukken meegebracht. Doch de lichten werden natuurlijk gedoofd. De film draaide ongestoord door, maar het spel deed denken aan een karretje op den zandweg. Niet lang duurde het, of de piano zweeg. Een werklooze vroeg of hij haar even mocht vervangen. Het leek wel, of hij te voren alles gecomponeerd had wat noodig was. De begeleiding was voortreffelijk. De dame kwam er noch dien avond, noch de twee daarop volgende meer terug. Ze was beschaamd over haar spel en gevoelde de meerderheid van den werklooze. Het bleek later, dat deze een uitstekende studie had genoten, maar dat hij door ongebreideld leven aan lager wal was geraakt. 'k Heb er daar ontmoet, die eens visscher, schipper, bouwvakarbeider, grondwerker, schoenmaker, bokser, straatmuzikant, ja wat al niet, waren. Groot was het aantal van hen, die eens op de groote vaart waren. In een kamp sprak men vloeiend verschillende moderne talen. Ook zijn er eenige jaren Hollanders uit Duitschland geweest. Den eersten tijd konden velen van hen niet anders dan Duitsch verstaan. Dan waren onder hen sommige ongehuwden en vele gehuwden. Vaders van kleine en groote gezinnen. Ze kwamen zoowel uit de groote steden als van het platteland. Hierdoor was het bedrag, wat ze na hetzelfde werk geleverd te hebben ontvingen, ook sterk ver-

schillend. Vanzelf een bron van voortdurende ontevredenheid voor hen, die evenveel grond moesten omzetten, maar niet evenveel geld ontvingen. Vooral den eersten tijd viel het op, welke groote bezwaren er aan verbonden waren, om die allen te zamen te brengen.

't Gebeurde wel, dat men al dadelijk kon aanvoelen: dit loopt straks verkeerdt.

Onder deze personen moesten de geestelijk verzorgers arbeiden. Welk een tact en geduld werden daarvoor vereischt. Zij moesten als vaders waken over de belangen dezer menschen.

De werkloozen zelf zagen die vaak niet. Van dit gebrek aan inzicht zijn zij en hun gezinnen soms het slachtoffer geworden. Vooral in 't begin waren er veel werkloozen, die hun leven lang gemeend hadden, dat zij niet voor werken geboren waren. De steun was voor hen een uitkomst. Zij stonden vooraan om die in ontvangst te nemen.

Doch de werkverschaffing kwam. Nu moesten zij voor hun steun arbeid presteeren. Niet zelden hadden ze nog andere bronnen van inkomsten, die ze niet hadden opgegeven. Eerst trachtten ze ziekte, of iets anders voor te wenden, om niet uitgezonden te worden. Toen dit niet gelukte, waren ze opstandig. Ze hadden er belang bij om zoo spoedig mogelijk weer uit de werkverschaffing te komen. Op de huisvesting, op het eten, op de ligging, op het werk, op de bazen, op de loonen, kortom op alles, hadden ze aanmerking. Anderen maakten ze eveneens ontevreden. Meer dan eens is het aan de zulken gelukt, een geheele of gedeeltelijke werkstaking te bewerken.

Bemerkte de geestelijk verzorger wat er gaande was, dan trachtte hij meermalen de mannen in het belang van zichzelf en hun gezinnen tot andere gedachten te brengen. Lang niet altijd; maar wel meermalen leidde dit tot het gewenschte resultaat.

Na een zeer warmen dag kwam ik 's avonds in een kamp, waar de stemming slecht was. Men had die week hard gewerkt onder drukkende atmosfeer; maar men zou 's Zaterdags met nog minder dan de steun naar huis gaan. Het lag niet aan 't werken maar aan den zwaarderden grond, dien men had te verzetten. Men dacht er over, het werk neer te leggen. Zóó kon het niet langer. Het gelukte ons, hen te bewegen tot doorwerken. In overleg met de Inspectie werd hun en welverdiende toeslag gegeven.

Dergelijke gevallen hebben zich meer dan eens voorgedaan. Doch er kwamen er ook onder, die een meer bijzonder karakter hadden.

Eens kwamen we in een kamp, waar wel opstand scheen uitgebroken. Alle kampbewoners stonden in het midden van het kamp. Eén stond op een verhooging en sprak zijn mede-werkloozen toe. Dien dag werden er enkele geschorst, omdat ze niet voldoende hadden willen werken. Het gerucht ging door het kamp, dat aan enkele werkloozen meer werd gegeven dan aan anderen. Zoo konden de bazen beweren: „Zij kunnen wel een goed loon halen, en gij niet. Het is omdat ge niet voldoende U inspant”. Maar die opmerking werd niet aanvaard. Het verschil in belooning moest zeer groot zijn. De spreker schilderde in schrille kleuren het gemaakte onderscheid.

Hij wekte de mannen op, dit niet langer te dragen. Dan moest men maar gemeenschappelijk het werk er bij neerleggen. Er werd van alles dooreen geschreeuwd. Zelfs was er één die het voorstel deed, het kamp maar in brand te steken. Dan zou de aandacht van het geheele Nederlandsche Volk op hun nood gevestigd worden.

Hoewel de „Kok-beheerder” deze openluchtsamenkomst niet had mogen toestaan, ging ze toch door. Want de „burgemeester van het kamp” had zich terug getrokken in zijn woning en de deur achter zich gesloten.

Wat moesten wij daar tegen doen? Zouden ze nog wel naar ons willen luisteren? Dit vroegen we ons af. Maar er moest gehandeld worden. Dadelijk nadat deze spreker zijn rede had beëindigd vroegen we, of we ook een woord mochten spreken. 't Viel mee. Men riep: „Ja natuurlijk, onze dominé mag ook wat zeggen. Hij meent 't altijd goed met ons”. 't Vertrouwen was er. Dit was veel.

Eerst begonnen we er op te wijzen, hoe wij hier als nette en fatsoenlijke menschen bijeen waren. Maar nu moest dit ook naar buiten blijken. Het kon wel zijn, dat hier ergens in het donker eenige rijksveldwachters zich verdekt hadden opgesteld. Indien zij nu hoorden de verschillende uitroepen, die sommigen zich veroorloofd hadden, moesten ze dan niet denken, dat hier een partij muiers bijeen was. Telkens hoorden we uitroepen als: „Zeer juist, zeer juist”. Daarom stelde ik voor, dat de eerste, die zich iets der-

gelijks weer veroorloofde uit de kring, zou gebannen worden. Dit werd algemeen aanvaard.

We waagden het maar om te zeggen, dat we in lang geen brandje gezien hadden. Dat het zeker de moeite waard moest zijn, om die kampen van hout te zien branden. Maar wat zouden de gevolgen zijn? Het Nederlandsche Volk zou ons veroordeelen. De brandstichters zouden hun gezin laten verkommeren om zelf in de gevangenis hun ondoordachte daden te betreuren. Ook dit werd ingezien.

Sterk veroordeelden we, indien het waar was, dat de een meer toegestopt kreeg dan den ander. We waren in een rechtstaat. We moesten dit niet dulden. Weer algemeene instemming.

Ik stelde voor, een kleine commissie te benoemen, die alle loonbriefjes zou bezien, welke de mannen bij zich hadden. Dan zouden we ze vergelijken. Bij gebleken misstanden beloofde ik, den volgende morgen vroeg reeds naar de Inspectie te zullen gaan. Ik benoemde voor alle zekerheid mijzelf maar tot voorzitter van die commissie en enkele voormannen als leden. Terwijl wij de briefjes onderzochten, moesten de mannen rustig naar hun woningen gaan. Dit geschiedde. Na nauwkeurig onderzoek bleek het een praatje te zijn geweest, dat enkelen werden voorgetrokken. De rust werd hersteld. Een staking, en mogelijk nog erger, werd door het optreden van den geestelijken verzorger voorkomen.

Om een inzicht van de moeilijkheden te geven, waarmede een geestelijk verzorger in aanraking komt, wil ik nog het volgende vermelden.

Bij een groote werkverschaffing, waar mannen uit verschillende kampen en ook veel streekarbeiders werkten, was stelselmatig door enkelen ontevredenheid gekweekt. Eindelijk was de ontstemming zoo hoog gestegen dat men een afspraak voor algeheele werkstaking maakte. Een paar werkloozen zouden ongevraagd naar een bepaalde demonstratieve vergadering gaan. Ze zouden dus een dag verzuimen. Wanneer ze den daarop volgenden dag weerkwamen, konden ze verwachten, dat de baas hen zou ondervragen en wegzenden. Dit zou het sein wezen voor de andere tewerkgestelden, waarop allen het werk zouden neerleggen.

Bij onze aankomst in een kamp werd ons dit in het vertrouwen meegedeeld. Tegelijk verzocht men mij, deze ramp zoo mogelijk te voorkomen. Het waren enkele drijvers, die over allen heerschten.

De meesten wilden het in hun hart niet, maar durfden er niet openlijk tegen op te komen.

Den volgenden morgen heel vroeg hadden we al een telefonisch onderhoud met de Inspectie. Het was de dag, waarop de mannen ongevraagd zouden wegblijven. 'k Heb later gevraagd, hoe de afloop was. Men zei mij: „Het was wonderlijk. Anders ontbreekt de baas nooit, als we 's morgens beginnen; dien morgen was hij er echter juist niet.”

Ook moeilijkheden van geheel anderen aard komen er vanzelfsprekend onder de te werkgestelden voor. In het algemeen heerscht er een geest van kameraadschap. Doch kleinere verschillen, die, als ze niet worden weggeruimd, groote verdeeldheid kunnen brengen, komen natuurlijk voort. Een geestelijk verzorger die met bedachtzaamheid optreedt, kan heel wat kleine vosjes vangen, die anders den wijngaard zouden verderven.

Doch ook wordt hij weleens geplaatst voor een dreigende houding, welke men tegenover elkander aanneemt, en waarvan men niet dadelijk de juiste oorzaak weet vast te stellen. En toch moet hij dadelijk handelend optreden. Een voorbeeld uit de vele, welke zijn bij te brengen, moge dit verduidelijken.

Een vorig jaar was in een bepaald kamp een staking uitgebroken. Een klein aantal had zich daartegen metterdaad verzet en was aan het werk gebleven. Hoewel men dit niet openlijk liet blijken, sluimerde toch in het hart van verschillenden, die eens staakten en later weer te werkgesteld waren, een wrok tegen hen, die hun spel braken.

Er was plotseling vorst ingevallen. Het liet zich aanzien, dat dit zeer kort zou duren. Daarom werden de mannen van dit kamp, waaraan wij denken, nog niet naar huis gezonden. Ze konden echter niet werken. Zoo liepen ze doelloos rond. In het dorp kwamen ze ten laatste in het café terecht. Onder hen was er ook een, die eenige dagen door den dokter op dieet gesteld was. Hij nam een enkel glaasje sterken drank. Zijn kameraden zeiden: „Je zal daardoor opknappen.” Doch de leege maag verdroeg dit toch niet en de man geraakte in een staat van dronkenschap. Men nam hem mee naar het kamp. Doch daar werd hij woest. Hij zocht twist en koos daarvoor uit de woning, waar een achttal personen waren, die niet

gestaakt hadden. Deze hielden zich rustig en hadden de deur gesloten. De dronkaard haalde een groot mes en stond nu dreigend voor hen. Waarschijnlijk beviel dit de anderen wel. Ze verhinderden hem niet. Ongelukken dreigden. Op dit moment reden wij met de auto het kamp op. We zagen het tumult en den man in beschonken staat, met het groote mes dreigend in zijn hand.

De Kok-beheerder zag men weer niet. Snel handelen was noodig.

Zoodra we uit de auto stapten riep de dronkaard: „Daar is onze dominé, ik zal hem alles zeggen.” En meteen hoorde ik een aantal verwenschingen, waarvan ik niet veel begreep. Doch dadelijk zei ik „Hoor eens vriend, de zaak schijnt mij ernstig. Je moet me eerst alles vertellen. In welke woning is je verblijf?”

Met een zoet praatje liep hij met me mee. Ik vroeg hem om dat mes en had 't al eer wij daar waren. Ongemerkt zette ik hem op zijn bed en hielp hem, dat hij ging liggen. 't Duurde maar kort, of de onrustige ronkte en het kamp was weer in rust.

Reeds werd een enkele maal over den „Kok-beheerder” iets door ons gezegd.

Zouden we het daarbij laten dan zou er een verkeerde indruk kunnen ontstaan. Dit zou met de waarheid in strijd zijn.

Over elk kamp is een Kok gesteld, die voor het eten van de mannen zorgt en hun woningen schoon houdt; maar die ook belast is, om de orde en tucht in het kamp te handhaven. Indien hij straft, kan hij een „bonnetje” schrijven en den gestrafte uit het kamp doen verwijderen. Verschillende Kok-beheerders waren voorheen op de groote vaart en verstonden dus de kunst van koken wel. Het eten is dan ook doorgaans uitstekend.

Velen van hen kunnen goed met de mannen omgaan. Dan heerscht in het kamp een goede sfeer. Doch het zijn ook hier niet allen koks, die lange messen dragen. Onder hen zijn mannen geweest, die zichzelf niet konden beheerschen, laat staan, dat van deze onevenwichtigen goede leiding kon uitgaan. Dit gaf dan aanleiding tot allerlei geklag en moeite.

Wij willen hier niet verzwijgen, dat, naar onze meening, te weinig rekening gehouden wordt met het beginsel, waaruit de Kok-beheerder leeft. Zeer zelden werd en wordt een kok aange troffen, die zelf als priester en profeet in zijn gezin optreedt.

Er zijn nog wel eenige Rooms-Katholieken onder hen; maar positief-christelijken moet men met een lampje zoeken.

Hoewel meer dan eens daarop gewezen werd, heeft het weinig gebaat.

Zou hier ergens verborgen tegenwerking zijn?

In het belang van de mannen moeten we daarin niet berusten. Ieder kan dadelijk begrijpen van welk een groote waardij het is, als de beheerder van het kamp in woord en daad bewijst, dat hij buigt voor de ordinantien des Heeren. Zijn voorbeeld zal vele wankelenden stalen. Mogen we voor de toekomst op een verbetering hopen? Waar er kort geleden een paar positief-Christelijke mensen als Kok-beheerder zijn aangesteld, grijpen we weer moed!

Om groepsgewijze geestelijke en cultureele verzorging mogelijk te maken, zijn bij alle kampen cantines gebouwd. Deze dienen tegelijk voor de mannen als plaats voor ontspanning.

De beheerders werden aangesteld in overleg met de geestelijke verzorgers. Aangezien men aan de plaats gebonden is, waar het kamp staat, moet de keus menigmaal uit een klein aantal worden gedaan. Niet alle bleken dan ook voor hun taak geschikt. Doch dan kon men hen zonder al te veel moeite door anderen vervangen.

De beheerder moet vooral over tact beschikken en een huiselijke sfeer in de cantine weten te scheppen. Daar hij zich mag bedienen van de hulp van zijn vrouw, is deze meestal 's avonds ook tegenwoordig. En dat blijkt vaak van belang. Menige vrouw heeft met wat aankleding en door het plaatsen van bloemen op de tafeltje bereikt, wat door allen begeerd wordt.

Oorspronkelijk werd getracht om ook door cultureele cursussen den mannen eenig onderwijs te geven. Doch dit slaagde niet. Het is gemakkelijk te verstaan, dat zij, die den geheelen dag zwaren arbeid verrichten in de buitenlucht, 's avonds geen kracht meer hebben om met open oogen technische uiteenzettingen te volgen.

Doch ledigheid leidt tot verveling en erger. Daarom zijn in de cantines verschillende gelegenheden tot eenvoudige behendigheidsspelen aangebracht. Daarvan wordt veel gebruik gemaakt. De geestelijk verzorger organiseert meermalen wedstrijden, waaraan alle kampbewoners kunnen deelnemen. En wanneer dan als eerste prijs

wordt gesteld een pond tabak of een aantal sigaretten, door hem beschikbaar gesteld uit particuliere middelen, dan kan men eenige avonden achtereen met spanning bezig zijn.

De Kok-beheerder heeft tevens de zorg voor een kleine bibliotheek. Hiervan wordt maar matig gebruik gemaakt.

Dankbaar zijn de mannen voor de dagbladen, die daar ter lezing liggen. Niemand zal 's avonds ter ruste gaan, eer hij zich op de hoogte gesteld heeft van het laatste nieuws. Dat er ook bladen zijn, waarin het christelijk beginsel duidelijk blijkt zal niet afzonderlijk vermeld behoeven te worden. De geestelijke verzorger heeft daarop terstond zijn oog gericht.

Tot de cultureele werkzaamheden van den geestelijken verzorger behoort het organiseren van zang en muziekavonden. Steeds zijn er allerlei plaatselijke vereenigingen, die gaarne haar krachten ter beschikking stellen.

Het meest van dit soort avonden waren destijds begeerd, de uitvoeringen, die gegeven werden door de Deventer accordion-vereeniging. Met haar kwamen dan eenige mannen, die de kunst van voordragen verstonden.

De geestelijke verzorger houdt allerlei lezingen. Wanneer we met gebruik van lichtbeelden de mannen eens met ons in gedachten een reis lieten mee maken door Palestina, was de aandacht groot en de erkentelijkheid niet minder.

Het meest valt echter nog steeds de film in de smaak. Daarbij behoeft men zich het minst in te spannen. En op het doek ziet men een andere wereld dan waarin men steeds zelf verkeert. Vooral voor een goede film zijn de mannen steeds dankbaar.

Aan al dit soort avonden wordt een feestelijk karakter gegeven. De geestelijke verzorger beschikt wel over bepaalde fondsen om de mannen een sigaar en een kop koffie of chocolade aan te bieden. Doch de mannen moeten vooral weten, dat dit niet van de Regeering komt. Het eigenaardige is nu eenmaal, dat de Regeering, naar hun oordeel, zoo onuitputtelijk rijk is, dat ze nooit genoeg voor hen doet. Geheel anders is het, wanneer uit particuliere middelen iets voor hen gedaan wordt. Dan kunnen de mannen zich recht dankbaar toonen.

De geestelijke verzorging is echter het hoofddoel van hem, die daarmee belast is. Wie op de hoogte is van het vraagstuk van de voortgaande onkerkelijkheid bij de massa, zal begrijpen, dat een eerste vraag is: hoe kan ik de mannen, waaronder ook vaders zijn van soms groote gezinnen, voor dit gevaar behoeden. Daarom moet men trachten de Kerk in verbinding te brengen met haar leden, die in het kamp verkeerden.

In de plaatselijke commissie's, die opgericht werden in de gemeente, waar een kamp is, heeft de Kerk ook meestal haar vertegenwoordiger. Niet zelden is het de predikant. Meermalen bezoekt hij dan ook het kamp. Dat dit een band tusschen de Kerk en haar leden legt, is duidelijk.

Sommige predikanten doen meer. Er zijn er, die hun huis openzetten voor onze werkloozen. Nimmer werd daarvan, zoover ik heb kunnen nagaan, misbruik gemaakt. Doch het wordt buitengewoon door de kampbewoners gewaardeerd.

Het toppunt van medeleven werd bereikt in de gemeente Vriezeveen in de dagen, dat de heer KRIJGER, lid van de Tweede Kamer, burgemeester van die gemeente was. Hij organiseerde het zoo, dat onze mannen een tehuis ontvingen bij zelfs zeer vooraanstaande burgers. Zondags had hij er zelf eenige aan zijn tafel. Ook zijn wethouder, die een groote villa bewoonde, volgde zijn voorbeeld. Daar waren enkele werklooze kampbewoners als kind in huis. Kunt ge begrijpen, dat andersdenkenden jaloersch waren op onze mannen, die zoo gul en hartelijk zelfs bij den burgemeester en wethouder ontvangen werden? We vermelden dit met opzet, omdat mogelijk anderen daarin een aanwijzing kunnen vinden, hoe ook zij metterdaad onze zwaar beproefde mannen en vaders tot steun kunnen zijn.

Heeft de geestelijk verzorger de eerste moeilijkheid overwonnen en het wantrouwen weggenomen, dan is hij in de positie gekomen, dat hij met zijn werk kan aanvangen.

Het was in het begin heel moeilijk, dat vertrouwen te verwerven. De geestelijk verzorgers werden aangezien voor agenten van de Regeering om de mannen met een spelletje en een sigaartje zoet te houden. Zelfs twijfelde men, of ze niet als spionnen rond liepen om verdachte elementen aan te brengen. Weldra bleek echter, dat zij met het eigenlijke werk der werkverschaffing geen bemoeienis hadden.

Hoe moeilijk het eerst was om over geestelijke zaken te spreken, zal ieder zich kunnen indenken. Menigeen, die van huis uit christelijk is, durft er uit vrees voor de anderen niet openlijk voor uit te komen.

Doch zoodra men in het gesprek naar voren komt met Gods Woord, krijgt men tegenstand. Dan is het zaak om het gesprek zoo breed mogelijk te maken, zoodat verschillende voor- en tegenstanders daaraan deel nemen. Dan leert men de geesten kennen.

Meermalen gebeurde het, dat men in het kamp in een bepaalde woning, waarin acht personen verblijf houden, een gesprek begon. De een na den ander kwam er bij. Soms was de ruimte te klein om allen te bergen.

Wat is dan menigmaal uitgekomen, hoe wij alleen maar de buitenzijde het eerst opmerken. Want telkens weer kwam het uit, dat er mannen waren, die meenden zonder God te kunnen leven, maar dat er in hun ziel was een heimwee naar Hem. 't Is meermalen gebeurd, dat we een geheelen avond niet verder kwamen dan één woning.

Doch de kern van het geheele kamp was daar dan aanwezig geweest. En de vruchten werden niet zelden daarna aanschouwd.

Naast het woningbezoek is er 's middags nog gelegenheid om met de enkelingen te spreken. In ieder kamp zijn weleens lichtgewonden of menschen, die aan een kleine ongesteldheid lijden, waardoor ze een dag in het kamp moeten blijven. Ernstige zieken worden terstond naar hun woning of naar het ziekenhuis vervoerd.

Wanneer de mannen een geheelen dag in het kamp moeten doorbrengen, zijn ze dankbaar, als er bezoek komt. Is dit geen geschikte gelegenheid voor den geestelijk verzorger om met de mannen te spreken? Indien hij deze benutten kan, zal hij haar niet verzuimen.

Vele tewerkgestelden blijken niet alleen onder finantieele zorgen gebukt te gaan, maar ook onder die van hun gezinnen. Vóór hun uitzending konden ze deel nemen aan de opvoeding van de kinderen. Maar tijdens hun verblijf in het kamp blijven ze meestal twaalf dagen van huis. Dan staat de moeder alleen voor de zorg van grootere jongens en meisjes. Een brief met klachten kan hen in een sombere stemming brengen.

„Indien nu mijn vrouw maar eens iemand had, met wie ze spreken kon, zou dit een troost en steun zijn,” zoo hoorden we meermalen spreken. Die leemte bestond er en moest worden weggenomen. Door de geestelijk verzorgers is contact gezocht met de afdelingen van den Christelijken Vrouwenbond, vooral in de groote steden. Daar vond men wel steeds dames, die met liefde deze zaak wilden vervullen. Vanzelf geldt dit niet voor hen, die kerkelijk meelevend. Dan zorgt doorgaans de kerkeraad wel voor hetgeen noodig is. Door deze christinnen, die als Martha bereid zijn te dienen, wordt veel leed weggenomen en wordt niet zelden een steun verleend, die het geheele gezin ten goede komt.

Een moeilijk vraagstuk, waarvoor de geestelijke verzorgers den eersten tijd geplaatst werden, was: Op welke wijze kunnen we bevorderen, dat de mannen dien Zondag, welken ze in het kamp moeten doorbrengen, besteden in overeenstemming met den eisch van Gods Woord en de belijdenis.

Verschillende kampen liggen ver van een Kerk. Toch moet getracht worden, indien eenigszins mogelijk, dat de menschen 's Zondags komen in Gods huis en vergaderen met Zijne Gemeente. Voor verschillende kampbewoners bleek er een oplossing te vinden, indien er zooveel waren, bijvoorbeeld acht, dat men door middel van een kerkbuss hen kon vervoeren. Vele extra-autobussen zijn dan ook voor dit doel gebruikt.

Echter moet men er op passen, dat men geen kaf onder het koren krijgt. 't Is wel voorgekomen, dat iemand zich opgegeven had om in de naastbij gelegen stad naar de Kerk te gaan; maar hij bezocht in plaats van de Kerk de kroeg. Daarom wordt hier dan ook een goede controle uitgeoefend.

Indien dan na kerktijd de mannen nog ergens gevraagd worden om koffie te komen drinken, zijn ze dien dag gelukkig. Er wordt iets vergoed voor 't geen ze missen moeten, nu ze niet thuis zijn in hun gezin.

Gebeurt het dan nog een enkele maal, dat de geestelijk verzorger ook bij hen in de Kerk komt en met hen koffie drinkt, dan is dit voor hen een buitenkansje, dat zij buitengewoon waardeerden.

Dit komt echter zelden voor. Want de verzorger heeft andere

zorgen. Wat moet er gedaan worden voor die mannen, die niet naar de Kerk gaan of kunnen gaan? Als tegemoetkoming worden voor hen wijdingsdiensten georganiseerd. De geestelijk verzorger bezoekt hen met een klein zangkoortje of met een organist. Deze bespeelt het orgel en zorgt voor het afdraaien van gramfoonplaten, die bij deze bijeenkomsten gebruikt worden ter vervanging van een zangkoor.

Deze wijdingsbijeenkomsten worden met gezang en gebed geopend. Een schriftgedeelte wordt behandeld. Muziek en zang vormen de omlijsting. Na dankgebed gaat men rond met koffie en sigaren. Ook is er dan gelegenheid om over het gehoorde te spreken.

Dit alles schijnt zeer eenvoudig. Echter wordt er voor een goede wijdingssamenkomst deugdlijke voorbereiding vereischt. Daar zijn onder de kampbewoners ook eenvoudigen, die in de Schriften onderwezen zijn. Ze vragen terecht naar de zin van Gods Woord. En men heeft ook wel eens verrassingen, die men te voren niet kan verwachten. Eens had ik Paulus geteekend op den weg naar Damascus. 'k Had niet verzuimd om dien weg te beschrijven, zooals hij nu nog is. Ook Damascus had ik geteekend, zooals ik het gezien had.

Na afloop werd mij gezegd: „Dominé, u hebt de plaatselijke toestand juist geteekend, zooals hij daar is. Men kan mij van ons eigen land alles wijs maken, want hier ben ik slecht bekend. Maar in Syrië ben ik jaren geweest. Daar weet ik beter den weg dan hier.”

Doch ook uit andere vragen bleek wel, hoe men terdege voorbereid moest zijn. Kwamen er eerst alleen mannen, die nog iets aan den godsdienst deden, dit veranderde spoedig. Ook tegenstanders kwamen. Nimmer brachten ze versterking. Wel waren ze menigmaal gedwongen, om allerlei tegenwerpingen te maken. Want doorgaans wordt er na de morgenwijding door afwezigheid over den godsdienst gesproken met hen, die de bijeenkomst in de cantine bezocht hebben. Dan komen de bezwaren tegen den godsdienst naar voren van hen, die er „niet aandoen”, zooals men dat noemt. Niet zelden wordt aan het eind van het gesprek gezegd: je kan mij wel bestrijden; maar als je een man bent, moet je eens komen op de wijdingssamenkomst en dit tegen den geestelijk

verzorger zeggen. Dat durf je niet eens." Op deze wijze was er soms een bewijs van moed en durf in om wel te komen en daarna te debatteeren.

Zelfs is het wel voorgekomen, dat een meelevend kokbeheerder naar een persoon ging, terwijl we samenkomst hadden, en hem in zijn woning bewerkte. Hij had een groot woord gehad, toen de geestelijk verzorger er niet was, en beweert dat hij van alles wist en kon; nu moest hij het waar maken. Inderdaad kwam die man toen voor het eerst in een kring, waar Gods Woord gelezen en besproken werd. Het had hem zoo getroffen, dat hij later nimmermeer ontbrak.

Hier is het ook de plaats om aandacht te wijden aan de beteekenis van de geestelijke en cultureel verzorging. Persoonlijk ben ik van die beteekenis zoo doordrongen, dat ik een tegenstander van de kampen zou worden, zoodra men de geestelijke verzorging daaruit zou verwijderen.

Dat willen we voorop stellen, omdat we hier niet willen vermelden verschillende zoogenaamde bekeeringen. Niet dat we dergelijke uitwerking niet hebben aanschouwd. Indien men ergens kan ontdekken, dat het Woord Gods een kracht is, dan kan men het daar. Want daar ziet men omzettingen, die men als regel in de Kerk niet aanschouwd. We hebben daar geen kring van personen, die allen van der jeugd aan gekend hebben de Schriften, die wijs maakten tot zaligheid. Vele verloren zonen, die afgeweken waren, vond men er echter. En onder den zegen des Heeren zag men er weerkeeren met boete en berouw. Dat we daarvan zwijgen is, omdat wij voorzichtig moeten zijn en geen jacht maken op sensationeele bekeeringsgeschiedenissen. Maar de geestelijk verzorger zal die gevallen niet licht vergeten en ze zien als weldaden, die de Heere wil schenken.

Een sterk voorbeeld wil ik echter niet verzwijgen.

Bij woningbezoek kreeg ik eens te doen met een propagandist uit de „Dageraadsbeweging". Deze jonge man ging daarin geheel op. Menigmaal had hij zijn theoriën in het openbaar voor een groot gehoor verdedigd. Er bestond geen God, dat was zijn vaste overtuiging. En dat men bij het sterven met een rechtvaardig God te doen zou krijgen was volgens hem, slechts bangmakerij.

Hijzelf had daarvoor lang gevreesd. Tijdens een ernstige ziekte had de dokter zijn ouders al gezegd, dat hij stervend was. Toch was hij weer hersteld. Uit hetgeen hij toen had meegemaakt, kon hij vast besluiten, dat er geen reden voor vrees behoefde te bestaan. Te sterven was hem beter geweest dan te blijven leven. Lang en zwaar hebben we avonden met hem gesproken.

Toen hij wegging heeft hij mij verzocht, hem met een predikant in aanraking te brengen, die, als hij thuis was, hem verder den weg des heils zou uitleggen. Het volgend jaar keerde hij weer met een glans van blijdschap op zijn gelaat. Hij deed vrijmoedig belijdenis ten aanhoore van alle kampbewoners dat de Heere zijn ziel gered had van den dood. Hij kon niet zwijgen van de groote zondaarsliefde van den Heiland, die voor Hem aan het vloekhout stierf. Is een ziel niet meer waard dan de geheele stoffelijke wereld?

Zal ik nog een ander voorbeeld noemen, dat niet minder sprekend is? Een ruwe, ongeletterde man, die beter vloeken geleerd had dan bidden, was ook eens in de morgenwijding geweest. Toen hij er vandaan kwam, werd hij bespot. Doch met tranen in de oogen moest hij bekennen, dat hij nooit gehoord had, wat hij nu vernomen had. En hij hoopte voortaan geen gelegenheid meer te verzuimen, 't zij in het kamp of thuis in de Kerk, om Gods Woord te hooren.

Een oud koloniaal vroeg me eens, wat het toch was, dat wij ons wel inlieten met deze geestelijke belangen, terwijl nimmer iemand in zijn leven hem daarover gesproken had. Hij waardeerde dit buitengewoon.

Herhaaldelijk ontving ik verzoek van Hollanders uit Duitschland, hen leiding te geven om te komen tot belijdenis des geloofs, opdat ook hun kinderen gedoopt en in de waarheid onderwezen mochten worden.

Hoe die arbeid gewaardeerd werd, zal mogelijk duidelijk blijken, wanneer ik meedeel, hoe ik eens mijn auto geblokkeerd zag door alle mannen van het kamp die zeiden: „We laten u niet vertrekken voor u eerst beloofd hebt, dat u ook bij ons op Zondag een wijdings-samenkomst komt houden.”

De geestelijke en cultureele verzorging is vaak tot nut voor de mannen en gezinnen, doordat ze hen voor dwaasheden bewaart,

als ze opgeruid worden. Er wordt gezorgd, dat de verveling de mannen niet wegdrijft naar de kroeg, een plaats, waar ze niet behooren. En ook worden de zwakken gesterkt om te blijven bij de belijdenis, die ze eens voor God hebben afgelegd.

Zoo wil de Heere deze zorg gebruiken om Zijn koninkrijk uit te breiden.

HET VRAAGSTUK VAN DEN EED

DOOR

MR. B. DE GAAY FORTMAN.

Men heeft er bijna altijd tegenopgezien het vraagstuk van den eed principieel aan de orde te stellen. Gerezen moeilijkheden moesten dringend oplossing vragen, om den wetgever uit zijn rust te halen, en dan beijverde hij zich in den regel nog den nadruk erop te leggen, dat hij niet meer dan die moeilijkheden wilde uit den weg nemen, zij het al met de toezegging, dat het vraagstuk zelf eerlang in vollen omvang aan de orde zou komen. En toch is er over het eedsvraagstuk in de loop der jaren heel wat geschreven, en was er een gedeeltelijke regeling in debat, dan was dat geen bezwaar het vraagstuk tot op den bodem te bekijken. Dat heeft de geschiedenis der wettelijke regelingen van 1911 en 1916 wel bewezen. Wie de principieele en practische vragen wil leeren kennen, die het eedsvraagstuk aan de orde stelt, kan volstaan — euphemistisch gezegd — met de Handelingen der Staten-Generaal daaroemtrent te raadplegen. Daarna hebben zich geen moeilijkheden voorgedaan, waaraan de wetgever niet kon voorbijgaan, en wanneer men nu literatuur zoekt, blijkt het bijna vijfentwintig jaar heel rustig geweest te zijn.

Is er dan reden, het vraagstuk thans aan de orde te stellen? Ik hoop, dat dit opstel deze vraag bevestigend zal doen beantwoorden. Er moge geen noodtoestand zijn — de praktijk na 1916 stelt vragen aan de orde, die ook principieele oplossing eischen. Omdat die vragen meerendeels niet nieuw zijn, is de mij gevraagde beperking tegelijk gewenscht en noodig. Ik hoop te voldoen aan het aldus omschreven verzoek: in een niet te uitvoerig opstel een beknopte uiteenzetting te geven van de geschiedenis van het eedsvraagstuk en een critische bespreking van de praktijk. Het eedsvraagstuk in zijn geheel is hier dus niet aan de orde.

Toch moet het terrein in vogelvlucht eerst even overzien worden.

Er zijn zoo veel soorten van eeden. Een hoofdverdeeling, die men kan maken, is die in eeden, welke een oogenblikkelijke, althans binnen betrekkelijk korten tijd aflopende, strekking hebben, en die, welke voor een lange toekomst bedoelen te gelden. Deze laatste eed is de *amtseed*, de eed, die wordt afgelegd bij de aanvaarding van een ambt, bediening, betrekking of beroep of ook van een meer beperkte opdracht buiten het eigenlijke ambtelijk leven (bijv. voogdij). Deze eed kan in zijn bewoordingen meer of minder omvattend zijn; hij kan inhouden een verklaring van trouw aan Kroon en grondwet, gaat meermalen gepaard met een zoogenaamden zuiveringseed, die betreft de verkrijging van het ambt, terwijl een meer of minder uitvoerig omschreven belofte van getrouwe plichtsvulling er de meest wezenlijke kern van uitmaakt. De praktische beteekenis van dezen eed bepaalt zich in veel gevallen in hoofdzaak tot het oogenblik der aflegging, die het karakter heeft van een plechtige ambtsaanvaarding. Niet velen, die zoo hun ambtelijk leven zijn ingegaan of een taak van anderen aard aanvaard hebben, zal daarna bij de vervulling van de op zich genomen verplichtingen de inhoud van dien eed steeds levendig voor den geest staan. Anders moet het althans zijn, wanneer daarbij die eed telkens weer in de herinnering geroepen wordt of hij een zekere verplichting oplegt, waarvan bepaalde naleving gevraagd wordt. Ik denk hierbij aan het voorschrift, dat zekere ambtenaren ambtelijke relazen laat maken „op” den eed, bij de ambtsaanvaarding afgelegd, en aan de geheimhoudingsplicht, anderen uitdrukkelijk voorgeschreven. Tot deze groep van eeden kan men in zekeren zin ook rekenen den eed, welken een gerechtelijk deskundige met beperkte opdracht aflegt, vóór hij zijn verklaring geeft of zijn onderzoek begint in te stellen, een eed, die in het algemeen niet meer inhoudt, dan dat hij zijn taak naar zijn geweten vervullen zal.

Een oogenblikkelijke, in den regel aanstonds na de eedsaflegging aflopende, verplichting vormt den inhoud van een reeks eeden, waarvoor een verzamelnaam niet gevonden is. Hiertoe behooren als voornaamste de getuige-eeed en de partij-eeed. Bij den getuige-eeed verklaart hij, die als getuige in een burgerlijk- of strafgeding voor den rechter geroepen wordt, dat hij de geheele waarheid en niets dan de waarheid zal zeggen. De partij-eeed dient om een geding-

voerende partij een door haar in het geding naar voren gebrachte feitelijke bewering, waarvan de beslissing des rechters in dat geding kan afhankelijk zijn, onder eede te doen bevestigen.

Er is daarnaast een aantal eeden, die de bevestiging eener tevooren afgelegde verklaring inhouden. Hiertoe behoort de successie-eed, die bovendien de verplichting oplegt tot aanvulling of verbetering eener aangifte voor het successierecht, wanneer deze achteraf noodig mocht blijken.

Dieper ingaan op de verscheidenheid der eeden is binnen het ontworpen bestek niet wel mogelijk. Maatschappelijk gesproken zijn het belangrijkste de eeden, die bij gebleken valsheid achterhaald worden door de strafbepaling tegen meened, en onder deze de getuige-eed, die het veelvuldigst voorkomt en alle lagen der bevolking bereikt. Bij de gedachtenwisselingen in de Staten-Generaal was deze eed in den regel de aanleiding en stond deze ook in het middenpunt der belangstelling. Naast eenige vragen, die het eedsvraagstuk in het algemeen raken, zal ook ik hier hoofdzakelijk datgene, wat op den getuige-eed betrekking heeft, in bespreking brengen.

Ik ga ervan uit, dat, afgezien van een mogelijke verscheidenheid in de formuleering dezer gedachte, onder ons geen verschil bestaat over het karakter van den eed als een godsdienstige handeling, een aanroeping — om trouw en waarheid te bevestigen — van God, die het hart kent en den meenedige zal straffen. Om het debat over de geoorloofdheid van den eed te heropenen, zie ik evenmin reden als voor een hernieuwd betoog ten gunste van de bevoegdheid van de overheid om den eed te vorderen.

Ik zal de *geschiedenis* niet te ver ophalen.

Als Dr. A. KUYPER in 1878 zijn *Standaard*-artikelen schrijft, waaruit *Ons program* geboren werd, is de toestand deze. Sinds 1848 hebben Koning, Regent en Koninklijke voogden volgens de grondwet de keus tusschen eed en belofte bij de aanvaarding hunner waardigheid, een keus, die juist in 1878 ook gegeven is aan de „beëdigde vertalers” bij hun toelating als zoodanig. Wat betreft de wijze van eedsaflegging had men in sommige gevallen het voorschrift, dat deze zou geschieden naar of op de wijze van de godsdienstige gezindheid van den daartoe geroepene; in andere gevallen

ontbrak iedere aanwijzing daaromtrent. Hieruit was de praktijk ontstaan, dat ieder den eed staande aflegde door op te steken de twee voorste vingers van de rechterhand en te zeggen „Zoo waarlijk helpen mij God Almachtig!” De Joden legden den eed af met gedekten hoofde op dezelfde wijze overigens, terwijl de Doopsgezinden geen eed aflegden maar volstonden met te zeggen „Dat belooft (of: verklaar) ik.”

Dr. KUYPER nu stelde den eed, zoo in de betrekking van overheid tot onderdaan als voor de rechtbank, als eisch van het antirevolutionaire beginsel voorop, uitvloeisel van de gedachte, dat de overheid dienares Gods is, en dacht zich een regeling, waarbij aan vier voorwaarden zou moeten worden voldaan:

de eed moet op zoo plechtig mogelijke wijze worden afgenomen;
de eed moet tot de gewichtigste gevallen beperkt worden;

voor leden van kerkgenootschappen en vereenigingen, die den eed voor den Christen ongeoorloofd achten, moet deze vervangen worden door een belofte, mits aan bepaalde eischen voldaan zij;

ten behoeve van hen, die niet aan God gelooven, kan vóór het afleggen van het getuigenis verlangd worden een verklaring van een derde onder eede, dat hij geen vermoeden tegen de waarheidsliefde van den atheïst in de aanhangige zaak heeft (het instituut der „eedshepers”).

Hier worden inderdaad de hoofdvragen aan de orde gesteld, die nòg in het eedsvraagstuk het belangrijkste zijn en, behalve dat der „eeds”aflegging door Doopsgezinden en dergelijken, m. i. nòg om oplossing vragen, al doen zich op dit oogenblik geen praktische moeilijkheden voor, die maken, dat, zooals een vijftientig jaar geleden, gesproken kan worden van een noodtoestand, waarbij de rechtsbedeeling in oogenblikkelijk gevaar is.

Kort hierna, in 1881, is binnen den tijd van twee maanden het eedsvraagstuk tot tweemaal toe in de Tweede Kamer onderwerp geweest van een vierdaagsch debat. Beide keeren was hiertoe aanleiding het gebeurde bij een gemeenteraadsverkiezing. In Amersfoort en in Assen had een nieuw gekozen raadslid, niet behoorende tot een kerkgenootschap, bezwaar gemaakt tegen den ambtseed; in eerstgenoemde plaats had het lid toegegeven en den eed afgelegd, maar het Asser raadslid had zich na de weigering van den burgemeester om hem tot de belofte toe te laten op den minister

van Binnenlandsche Zaken beroepen en tot antwoord bekomen, dat alleen hij, die behoort tot een godsdienstige gezindheid, wier leden het afleggen van den eed ongeoorloofd achten, een belofte kan afleggen. Hangende deze zaak werd een interpellatie-HEYDENRYCK gehouden, die op niets uitliep, en naar aanleiding van het standpunt van het Kabinet een interpellatie-VAN HOUTEN, die eindigde in een motie-SCHAEPMAN, waarin op herziening der wetgeving op het stuk van den eed in het algemeen en op beperking van de eedsvordering tot het minimum werd aangedrongen.

Bij de grondwetsherziening van 1887 kregen de leden der Staten-Generaal de keus tusschen eed en belofte (verklaring), en tien jaar later (1896) werd gelijke vrijheid verleend aan de leden van Provinciale Staten en gemeenteraden. In 1901 verleende de Gezondheidswet aan de met opsporing van daarin genoemde strafbare feiten belaste ambtenaren de bevoegdheid proces-verbaal op te maken op ambtsbelofte met gelijke bewijskracht, als volgens het wetboek van Strafvordering toekomt aan verklaringen, verbalen en relazen, op ambtseed opgemaakt.

Ondanks de in de loop der jaren daarop gedane aanvallen bleef de gerechtelijke eed, met name de getuige-*eed*, zich handhaven, gebonden volgens de door den Hoogen Raad een en andermaal bevestigende rechtspraak aan kerk en kerkgenootschap, zoodat ondanks de persoonlijke *gezindheid* alleen leden van *gezindten*, die den eed verbieden, tot de beloften werden toegelaten.

Echter liet plotseling de Beroepswet van 1902 (ministerie-KUYPER) aan getuigen de keus tusschen eed en belofte.

In 1909 besliste de Amsterdamsche rechtbank, dat de wet geen regeling gaf voor hen, die niet tot een kerkgenootschap behooren. In hooger beroep ging het gerechtshof verder, aannemende, dat de wet uitdrukkelijk aan ieder de keus liet tusschen eed en belofte, en bovendien dat, indien men aanneemt, dat de wet eischt, dat men den eed zal afleggen „op de wijze zijner godsdienstige gezindheid” (in den zin van kerkgenootschap), een bepaling van die wijze bij wettelijk of kerkelijk voorschrift ontbreekt. Met dit laatste ging de Hooge Raad mee, en hij besliste, dat de als getuige geroepene, die niet tot een kerkgenootschap behoorde, niet wegens eedswegering kon worden veroordeeld, omdat bij gebreke van wettelijke regeling en van kerkelijk voorschrift niet vaststond, dat

deze persoon den eed had moeten doen op de hem te laste gelegde wijze.

Zonder dat het uitgesproken werd lag in dit arrest toch ook wat het Amsterdamsche hof blijkbaar had voorzien: als straks een getuige, die wel lid is van een „gezindheid” zegt: ik kan den eed niet afleggen, want mijn kerk heeft geen wijze van eedsaflegging, dan kan bij weigering ook deze getuige niet door de strafbedreiging achterhaald worden.

Er is toen een wetsontwerp gekomen, dat de wijze van aflegging van eed en belofte regelde, en de vrijheid om een belofte af te leggen behalve aan Doopsgezinden e.d. gaf aan niet-kerkleden, die redelijke bezwaren tegen den eed zouden opgeven. Dit laatste verviel onder de behandeling in de Tweede Kamer; het aldus wel zeer beperkte ontwerp werd de wet van 17 Juli 1911 S. no. 215. De regeling komt hierop neer, dat hij, die ter uitvoering van een wettelijk voorschrift mondeling een eed, belofte of bevestiging moet afleggen, wanneer hij een eed aflegt, onder het opsteken van de twee voorste vingers van zijn rechterhand, zal uitspreken „Zoo waarlijk helpe mij God Almachtig”, en wanneer hij een belofte aflegt, alleen zal uitspreken „Dat belooft ik”, en bij een bevestiging „Dat verklaar ik”.

Het zou spoedig blijken, dat hiermee de moeilijkheid niet was opgelost. De Hooge Raad besliste einde 1913: de wet heeft de beslissing over de vraag, of een eed dan wel een belofte moet worden afgelegd, afhankelijk gesteld van het kerkgenootschap, waartoe men behoort; daardoor ontbreekt een regeling voor hen, die niet tot een kerkgenootschap behooren; waarschijnlijk is wel gedacht aan een algemeene verplichting tot eedsaflegging, maar deze is niet tot uitdrukking gekomen, ook niet in de wet van 1911, die alleen den vorm van eedsaflegging regelt, welke eerst aan de orde komt, als is uitgemaakt, dat een eed moet worden afgelegd. Een half jaar later maakte de Hooge Raad uit, dat verklaringen van niet tot een kerkgenootschap behoorenden onder verband van belofte niet als getuigenverklaringen in aanmerking konden komen. Daarmee was een noodtoestand ingetreden.

Twee jaar is er toen gedokterd. Eerst werd een regeling ontworpen, waarbij de ambtseed werd vervangen door belofte en bevestiging, en de eed overigens werd verplichtend gesteld voor allen

met uitzondering van Doopsgezinden e.d. en van hen, wier „gewichtige gewetensbezwaren” door den rechter „oprecht” zouden bevonden worden. De Eerste Kamer heeft dit ontwerp verworpen in hoofdzaak om de bevoorrechting der gewetensbezwaarden en om het toetsingsrecht. Daarop is gekomen de nu nog geldende regeling (wet van 28 April 1916 S. no. 174).

De toestand is thans deze, dat over het eedsformulier geen onzekerheid meer bestaat, dank zij der wet van 1911. De eigenlijke ambtseed is facultatief; de te beëedigen persoon kan zonder daarvan openlijk rekenschap te geven vrij kiezen tusschen eed en belofte. In de andere gevallen is de eed verplicht met de gelegenheid tot het afleggen der belofte of bevestiging voor hen, die behooren tot een godsdienstige gezindte, die het afleggen van eeden verbiedt, en voor hen, die schriftelijk verklaren tegen het afleggen van eeden, ook wanneer eenig wettelijk voorschrift dit vordert, onoverkomelijke bezwaren te hebben, ontleend aan hun opvatting omtrent den godsdienst. Dit staat in de wet van 1916. Elders vindt men maatregelen tegen eeds- of belofteweigering, als gijzeling en straf.

Ik spreek hier van den *eigenlijken* ambtseed, omdat de wet de vrije keus tusschen eed en belofte verbindt aan de aanvaarding van openbare betrekkingen, waardigheden, bedieningen, en van beroepen en meer duurzame werkkringen; de in het begin van dit opstel genoemde deskundigen met een beperkte, aflopende, opdracht vallen niet onder hen, die de keus zonder meer hebben.

* * *

Welke is nu de praktijk dezer bepalingen?

Van die aangaande den ambtseed of ambtsbelofte, die veelal binnenskamers wordt afgelegd, bijv. in het kabinet van een commissaris der Koningin of burgemeester, ben ik niet geheel op de hoogte. Let men op de praktijk bij openbare, vertegenwoordigende en rechterlijke, colleges, dan kan wellicht gezegd worden, dat met uitzondering van Doopsgezinden e.d. hier nog de zuiverste scheidingslijn loopt tusschen geloovigen en niet-geloovigen, met uitzondering van eenige weinigen, die ondanks de leer hunner kerk persoonlijk tegen het afleggen van eeden onoverkomelijke bezwaren hebben; tot deze laatsten behoorde, naar ik meen, indertijd het

antirevolutionaire Eerste-Kamerlid Mr. 'T HOOFT. Onder niet-geloovigen versta ik hier alleen hen, die verklaren niet aan een persoonlijk God te gelooven.

Die scheiding wordt minder duidelijk, wanneer men ziet de praktijk bij aanvaarding van allerlei openbare en andere betrekkingen en beroepen, waarvoor eed of belofte moet worden afgelegd. Ik denk aan ambtenaren van den burgerlijken stand, rijksveldwachters en andere opsporingsambtenaren, aan makelaars en vertalers. Vooral bij deze laatsten komt, behalve bij Doopsgezinden, het afleggen eener belofte zeer weinig voor. Het is niet onwaarschijnlijk, dat hier, ondanks de wettelijke gelijkstelling van eed en belofte, het aantrekkelijke van „beëdigd makelaar” en „beëdigd vertaler” te zijn alleen verbonden wordt geacht aan een aanvaarding van het beroep onder *eede*.

En nu dan die groote, en voor dit opstel belangrijkste, andere groep. Ik moet mij daarbij bepalen tot de getuigen in straf- en burgerlijke zaken en tot gedingvoerende partijen. Het zou ook van beteekenis kunnen zijn te weten, hoe het met de beëdiging of bevestiging van successie-aangiften staat, en ik acht het op grond van andere ervaring niet ondenkbaar, dat hier eveneens de bevestiging in plaats van den eed groote uitzondering zou blijken te zijn ten gevolge van de vrees dan minder geloofd te zullen worden.

Immers daaraan meen ik mede te moeten toeschrijven, dat partijen, die geroepen worden haar feitelijke stellingen in het burgerlijk geding te beëdigigen of te bevestigen, waarvan dan de voor haar gunstige uitslag van het geding zal afhankelijk zijn, nagenoeg nimmer bezwaar maken tegen den eed. Ook hier zou deze vrees, althans wat de afloop van het geding betreft, ongegrond zijn. Het is wel opmerkelijk, dat niets waar geworden is van de uitdrukkelijk ten aanzien van den beslissenden eed bij de behandeling der wet van 1916 geuite vrees voor een onwaarachtige keus van de bevestiging boven den eed.

De getuigen dan. Onder hen heeft men dikwijls te doen met personen, die liever niet dan wel verklaren, en met anderen, die het met de waarheid niet zoo heel nauw nemen, maar — niet altijd uit boos opzet, soms ook uit misplaatste goedigheid — deze gaarne hullen in een door hen gekleurd gewaad ten gunste of ten nadeele van anderen.

Inderdaad zijn het nog het meest getuigen, die bezwaar maken tegen den eed en de belofte verkiesen, en in strafzaken komt het vaker voor dan in burgerlijke zaken. Maar dat „het meest” en „vaker” is nog heel betrekkelijk. Er gaan soms verscheidene zittingen achtereen voorbij, waarop men van bezwaren tegen de eedsaflegging niets verneemt. Het kan moeilijk anders gezien worden dan zoo, dat in de praktijk der rechtsbedeeling slechts weinigen blijken tegen het afleggen van eeden, wanneer een wettelijk voorschrift dat eischt, onoverkomelijke bezwaren, ontleend aan hun opvatting omtrent den godsdienst, te hebben. Terloops wil ik nog zeggen, dat men in de praktijk weinig of eigenlijk niets merkt van tegenzin tegen den eed, omdat het onaangenaam zou zijn niet op het woord te worden geloofd (*Antirevolutionaire Staatkunde I*, blz. 400). Er komt wel eens een getuige, die zegt, dat hij wel verklaren wil, maar de rechter hem op zijn woord geloven moet, doch in den regel maakt hij, die daarmee begint, niet den indruk van verontwaardiging en onvoorwaardelijke betrouwbaarheid. De leemten, in 1911 en 1916 in de eedsregeling weggenomen, eischten inderdaad voorziening, maar er is stellig bij die gelegenheden te hoog opgegeven van de ernstige gemoedsbezwaren, waaraan door eedsdwang geweld zou worden aangedaan. Het is nadien overduidelijk gebleken, dat vele niet-geloovigen tegen den eed, door de overheid gevorderd, geen bezwaar hebben. Men heeft maar te letten om dit vast te stellen op de gemakkelijheid, waarmee op aanvankelijk geuite bezwaren wordt teruggekomen, soms alleen reeds, wanneer de getuige hoort, dat daarvoor een akte moet worden opgemaakt, die ondertekend moet worden door den bezwaarde. Men neemt dan veelal de houding aan, dat het sop deze kool niet waard is, of dat men den rechter dezen omslag gaarne besparen wil, en ja, dan heeft men nog wel bezwaren, maar — onoverkomelijk? neen, dat zijn ze niet. Zoo is de praktijk thans deze, dat velen, die soms begonnen zijn met te zeggen, dat zij niet aan God gelooven, vóór hun getuigenis den Almachtigen God gaan aanroepen, daarvoor terecht de verantwoordelijkheid latende aan de wet, en dus aan den wetgever. Hier kan ook den rechter geen verwijt treffen. Hij heeft zich te stellen op het wettelijk standpunt: eedsaflegging is regel; wie van de uitzondering gebruik wil maken moet zich op zijn wettelijk recht daartoe beroepen. En daarbij kan de rechter niet

aanvaarden den reden zonder meer: ik geloof niet aan (het bestaan van) (een) God. Op een desbetreffende mededeeling zal hij moeten ingaan met de vraag: maar zijn uw bezwaren onoverkomelijk? om zich dienaangaande slechts neer te leggen bij de voorgeschreven akte. Maar anderzijds *moet* hij die verklaring ook aanvaarden zonder onderzoek; hij heeft zich niet te begeven in de vraag, of die verklaring terecht wordt afgelegd.

Ik kan de vraag, hoe het komt, dat zoovelen uitgesproken niet-geloovigen geen bezwaar maken tegen den eed, slechts verklaren uit onkunde en onverschilligheid beiden omtrent de beteekenis van den eed en omtrent het heilig en plechtig karakter van de handeling der eedsaflegging. Men gevoelt, dat, zoo gesteld, het vraagstuk ruimer is dan dat der eedsaflegging door niet-geloovigen.

Wat de eedsaflegging is, zeide ik reeds; ik haal nu letterlijk aan de Heidelbergsche Catechismus, die spreekt van aanroepen van God, „dat Hij, als die alleen het hart kent, der waarheid getuigenis wil geven, en mij straffe, indien ik valschelijk zweer.”

Het is wel jammer, dat deze beteekenis zoo weinig uitkomt in de feitelijke daad der eedsaflegging. Bij ons gaat het zoo, dat hij, in wiens handen de eed wordt afgelegd, de te bezweren verklaring voorleest, waarna de te beëedigen persoon de twee voorste vingers van zijn rechterhand opsteekt en zegt: „Zoo waarlijk helpe mij God Almachtig!” Dus niet zegt het Kamerlid: „Ik zweer getrouwheid aan de Grondwet!” of de getuige: „Ik zweer, dat ik de geheele waarheid en niets dan de waarheid zeggen zal!” of de procespartij: „Ik zweer, dat ik het geld, dat ik van mijn tegenpartij geleend heb, hem heb terugbetaald!” gevolgd door de genoemde eedsformule, maar slechts deze laatste spreekt hij uit. En nu moet gezegd worden, dat deze sacramentele woorden zeker voor wie er aandacht aan schenkt het duidelijk karakter dragen van aanroeping van God, maar als handeling op zichzelf zijn zij niet voldoende sprekend. Het blijkt dan ook, dat velen, wanneer deze woorden uitgesproken zijn, in de daartoe aangenomen houding blijven staan, blijkbaar verwachtende, dat nu volgen zal waarvoor zij God aanroepen, hetgeen echter reeds voorafgegaan is in het hun voorgelezene of voorgehoudene. Waarschijnlijk zou bij getuigenverklaringen veel gewonnen zijn, wanneer men eerst de verklaring zou laten afleggen, bijvoorbeeld onder de belofte van de geheele waar-

heid en niets dan de waarheid te zullen zeggen of na ernstige vermaning daartoe en onder mededeeling, dat zij straks beëdigd zal moeten worden, om aan het einde de geheele verklaring voor te lezen en de waarheid daarvan te laten beëdigden. Dat zou ook voorkomen het stuitende herhaaldelijk wijzigen en herroepen van onder eede afgelegde verklaringen.

Hoe weinig de eedsformule tot de menschen spreekt, toont ook de moeite, die velen blijken te hebben om deze hun vóórgesproken woorden dadelijk goed na te zeggen. Ik heb eens eenige jaren aantekening gehouden van de verbastering en verhaspeling der eedsformule en kwam tot een 25-tal afwijkingen, waarvan alleen zij genoemd deze: „Zoo waarlijk helpe ik God Almachtig!” als bewijs, dat de eedsformule voor velen geen inhoud heeft.

Erger dan de onkunde van velen is de onverschilligheid, waarmee anderen, die zich ervan rekenschap geven, dat zweren bedoeld is als een aanroepen van God, tegenover den eed staan. De eed „doet hun niets.” Zij beschouwen dien als een formaliteit, die men nu eenmaal in acht moet nemen, omdat de wet het eischt. Die zoo denken weten wel, dat het gevaarlijk kan zijn onder eede niet de waarheid te zeggen, maar dat gevaar zoeken zij uitsluitend in de strafbepaling tegen meened; aan een straffenden God gelooven zij niet; ook zonder eed zou een strafbepaling tegen onwaarheid spreken hun houding bepalen. En zij weten ook, de praktijk is er, dat de rechter in deze dingen lankmoedig is en alles doet, om — ik mag niet zeggen: het niet tot een meened te laten komen, maar — ten slotte de waarheid eruit te krijgen, en dan denkt niemand aan vervolging van hetgeen vlak tevoren geschied is. Vandaar die halve waarheden onder eede, die gekleurde voorstellingen, die pogingen om zonder heelemaal onwaar te zijn te vergoelijken en te verzachten, soms ook te verzwaren en te verergeren. Hoe weinigen denken zich in, dat zij de *geheele* waarheid en *niets dan* de waarheid moeten zeggen! En hoe wordt dan eindelijk nog, als des rechters geduld dreigt te zijn uitgeput, schoorvoetend en met tegenzin de waarheid gesproken!

Men leert die onverschilligheid kennen in de wijze, waarop sommigen den eed durven afleggen. Hiertoe reken ik niet alleen het niet luisteren, wanneer de sacramenteele woorden — en dus waarschijnlijk ook den te bezweren tekst — worden voorgezegd of voor-

gelezen, maar ook de oneerbiedige radheid, waarmee deze woorden worden uitgesproken en de nonchalante houding, waarin dit geschiedt. Dit treft men aan bij hen, die veelvuldig tot de eedsaflegging geroepen worden en misschien aldus ook hun gemeenzaamheid met deze handeling — die nu eenmaal geen gemeenzaamheid duldt — willen te kennen geven. Ik heb een deskundige moeten beëdigen, van wien ik, terwijl hij tegenover mij zat, de gewone vragen omtrent naam enz. beantwoord had gekregen, en die, toen ik nauwelijks het laatste woord van mijn opgave aan den griffier omtrent het door hem te verrichten onderzoek had uitgesproken en mijn gelaat nog in de richting van dien ambtenaar gekeerd hield, nog over de juistheid mijner formuleering nadenkende, plotseling opstond en als in een adem mij toevoegde: „en nu krijgt U nog een eed van mij — zoo waarlijk helpen mij God Almachtig”. Ik heb een anderen deskundige meegemaakt, die meende een eed, die volgens de Onteigeningswet „op de plaats des onderzoeks”, in casu op een weiland, moet geschieden, te kunnen afleggen met een sigaar tusschen de lippen.

Als verklaring, allerminst verontschuldiging, moet ik in dit verband wijzen op de gemeenzaamheid met den eed. De wet eischt in het algemeen te veel eeden en veel te veel denzelfden eed van eenzelfden persoon. Waarom kan niet ten aanzien van allerlei deskundigen, die bij den aanvang van hun beroep (ik noem: makeelaars, tolken) een eed hebben moeten afleggen, wanneer zij tot een bepaalde taak geroepen worden, worden volstaan met een verwijzing naar den eens afgelegden eed? Waarom kunnen niet politieagenten en anderen, die ambtshalve in een geheele reeks zaken, in vlug tempo elkander ten kantongerechte opvolgende, als getuigen moeten gehoord worden, eenmaal, bij den aanvang der terechtzitting, beëdigd worden, wanneer men niet genoeg zou willen nemen met den ambtseed, waarop zij ook hun proces-verbaal hebben opgemaakt?

Ik verwacht hier de vraag, die het antwoord in zich sluit, of niet behalve het voorschrift, dat de veelheid der eeden en de vele eeden bepaalt, schuldig is hij, die tot afneming van den eed geroepen wordt. Uitzonderingen — vooral bij den ambtseed in engeren zin — daargelaten, onderschrijf ik het bevestigend antwoord, dat de steller van de vraag verwacht. Vooral de rechter

heeft hier schuld. Ik noemde zijn lijdelijkheid bij de beantwoording van de vraag, wie of tot de belofte in plaats van den eed mag en moet worden toegelaten. Maar eed of belofte — er moet een sfeer zijn in overeenstemming met den ernst en de plechtigheid, en bij den eed ook van de heiligheid, der handeling, die gevraagd wordt. Alles wat aan haast en formaliteit doet denken moet geweerd worden. Dat is niet altijd gemakkelijk, ook omdat soms in allerlei daartoe niet geschikte omgeving, ik zei daarvan reeds iets, de eedsaflegging moet plaats vinden, maar het is evenmin buitengewoon moeilijk. Een enkel verzoek tot de aanwezigen om aandacht en volstrekte stilte is meestal voldoende, soms ook voldoende om den persoon, die de eed gaat afleggen te doen beseffen, dat het niet gaat om een formaliteit maar om iets zeer ernstigs en hem dienovereenkomstig te doen handelen. Ik heb een rechter gekend, die de vóórzegging der sacramentele woorden inleidde met de uitnoodiging: „wilt U mij eerbiedig nazeggen”, en dezelfde rechter had de gewoonte na de voorlezing van den partijeed eerst te vragen: „kunt u met een gerust geweten dezen eed afleggen?” Op die vraag heb ik ook wel een enkelen keer een ontkennend antwoord hooren geven. Er kan echter meer noodig zijn. De getuige, van wien de rechter vreest een verklaring, niet in overeenstemming met den af te leggen eed, kan tevoren op de beteekenis en het karakter van de eedsaflegging gewezen moeten worden, waarbij een uitdrukkelijke vermelding van het gevaar, waaraan men zich bloot stelt bij het opzettelijk afleggen van een onware verklaring onder eede geenszins achterwege behoeft te blijven.

Ik weet wel, dat voorop moet staan de heiligheid Gods, de eer van Zijn naam, maar deze eed heeft niet zijn doel in zichzelf, doch is middel „om trouw en waarheid te bevestigen — tot Gods eer en des naasten heil”. De eed wordt niet gevraagd, omdat het noodig is op dat oogenblik daardoor God te dienen, maar omdat de overheid de waarheid noodig heeft, en deze in dien weg, die er een is van Godverheerlijking, meer benaderd wordt.

Het voorafgaande samenvattende, mag ik tot de slotsom komen, dat ten opzichte van het eedsvraagstuk de praktijk bezwaren aanwijst, die weggenomen moeten en kunnen worden. Dat zal niet geheel gaan zonder de hulp van den wetgever. Deze heeft in de

eerste plaats te waken voor de heiligheid van den eed. Men is in 1916 er niet in geslaagd een regeling te treffen, die tegelijk den eed als den regel voorop stelt, en voorkomt de eedsaflegging door niet-geloovigen. Het komt mij zelfs voor, dat van antirevolutionaire zijde ook de eerstgenoemde eisch, die toch principieel niet de eerste is, te zeer ten koste van den tweeden naar voren is geschoven. Men heeft de vrees gekoesterd, dat de wettelijke regeling den eed uit de rechtszaal zou verdringen; deze vrees is beschaamd; en op het andere heeft men onvoldoende acht geslagen.

Deze zaak vraagt dus nog de aandacht. Een afdoende oplossing is hier natuurlijk niet te vinden. Het laatste woord spreekt des menschen geweten, en hij, in wiens handen de eed wordt afgelegd heeft af te gaan op de verklaring, die hij daaromtrent krijgt. Ook zijn hier grensgevallen. Maar waarom zou den tot eedsaflegging geroepene niet uitdrukkelijk de vraag gesteld worden: „Geloof jij in een Almachtigen God, die in den eed wordt aangeropen?” en van het antwoord daarop de aflegging van den eed afhankelijk gesteld worden? Aandrang tot eedsaflegging kan leiden tot onwaarachtigheid op hetzelfde oogenblik, waarop juist waarheid geëischt wordt. De door mij voorgestelde vraag sluit nauwer bij het eedsformulier aan, dan die, welke Dr. KUYPER reeds in 1878 wilde, nl. of de persoon, die den eed zal afleggen, in den levenden God gelooft. Wat daarnaast verlangd werd, voorlezing van een kort formulier, waarin op duidelijke wijze is uiteengezet wat de eed is, lijkt ook mij uitnemend, mits men het aan den rechter overlate, of hij voorlezing daarvan wil doen. Formuliersleur kan meer kwaad dan goed doen; bij telkens herhaalde eedsaflegging door denzelfden persoon moet de voorlezing zeker achterwege blijven; waarschijnlijk kan zij beperkt blijven tot gevallen van een eerste eedsaflegging, of wanneer blijkt, dat herinnering aan de beteekenis van den eed noodig is.

Een en ander kan ook bijdragen tot verhooging van het plechtig karakter der eedsaflegging. Hieraan komt zeker niet ten goede de schriftelijke eedsaflegging per formulier, die men bij Koninklijk besluit van 23 Augustus 1920 voor departementsambtenaren heeft mogelijk gemaakt.

Ook over de belofte is in dit verband iets te zeggen. In strafzaken heeft men in het vooronderzoek het verhoor van getuigen

na aflegging der verklaring van de geheele waarheid en niets dan de waarheid te zeggen. Deze verklaring wordt in den regel minder plechtig afgenomen dan de belofte, die den eed vervangt. Maar hierdoor is een tegenstelling met het verhoor onder eede ter terechtzitting in het leven geroepen, die meermalen duidelijk blijkt, wanneer men een afwijking van de verklaring ter terechtzitting van die in het vooronderzoek eenvoudig hoort verontschuldigen met een: „maar nu sta ik onder eede”. Men meent buiten eede niet tot waarheid spreken verplicht te zijn. Het kan bovendien niet ontkend worden, dat men bij de belofte een waarborg voor het waarheid spreken minder heeft dan bij den eed. En nu zou ik zeker willen weren wat aan de belofte het karakter van minderwaardigheid geeft, maar zij is geenszins van hoogere waarde dan de eed. Een oplossing ware misschien hierin te vinden, dat hij, die de belofte verkiest, uitdrukkelijk herinnerd wordt aan de strafbepaling tegen meined. Dat kan ook thans, zonder bepaald wetsvoorschrift.

In het algemeen kan men zeggen, dat hij, die den eed afneemt, veel kan doen aan het hoog houden van den eed.

Daartoe moet ook meewerken een versobering van het aantal eeden. Aan hetgeen ik daaromtrent reeds opmerkte, heb ik niets toe te voegen. Slechts kan ik nog vermelden, dat bij sommige rechterlijke colleges en misschien ook elders de gewoonte bestaat, om daar, waar na de eigenlijke ambtseed een zuiveringseed gevraagd wordt, eerst de beide eeden voor te lezen en daarna eenmaal te laten zeggen: „Zoo waarlijk helpe mij God Almachtig!”

Waarschijnlijk zal een opzettelijk onderzoek wel tot de slotsom leiden, dat heel wat ambtseeden kunnen gemist worden. Principieel heeft de wetgever van 1916 hier natuurlijk een fout gemaakt door eed en belofte ter keuze naast elkaar te stellen. In de praktijk komt hier, gelijk ik reeds zeide, naar ik meen, de keuze voor de belofte echter alleen voor bij niet-geloovigen en bij hen, die op grond van Gods Woord meenen niet te mogen zweren; de vrije keuze zal ten goede werken, waar zij niet-geloovigen geen aanleiding geeft om den eed te kiezen.

Ten slotte nog een enkel woord over den partij-eed. Zij behoort tot het terrein van het burgerlijk recht. Eigenaardig is, dat deze eed, die toch naar zijn aard eigenlijk het belangrijkste bewijsmiddel zou moeten zijn, slechts als uiterste bewijsmiddel, bij gebreke van

elk ander, aangewend wordt. Zelfs zullen velen zich van het aanspannen van een geding laten weerhouden, wanneer zij weten de tegenpartij „slechts” op een eed te kunnen vergen, zooals het heet. Althans voor den beslissenden eed — met den aanvullenden eed staat het eenigszins anders — overwege men de afschaffing in ons burgerlijk procesrecht.

DOOR GEMEENTEN OPGERICHTE NAAMLOOZE VENNOOTSCHAPPEN EN STICHTINGEN

DOOR

DR. J. R. STELLINGA.

I.

Al sinds geruimen tijd — als we ons niet vergissen vanaf het begin van deze eeuw — zijn de gemeenten er toe overgegaan om zoowel voor haar regelingen met elkander als voor haar inwendige organisatie gebruik te maken van privaatrechtelijke vormen. Zoo is bijvoorbeeld een enkele maal voor gemeenschappelijke regelingen wel het gewone civielrechtelijke contract gekozen. Veelvuldiger en ook belangrijker is daarentegen het gebruik door de gemeenten van twee andere vormen, t. w. de naamlooze vennootschap en de stichting. We willen in deze verhandeling ons dan ook beperken tot deze beide figuren uit het privaatrecht. Het was, voorzoover wij weten, de eerste keer, dat de naamlooze vennootschap op het gemeentelijk terrein toepassing vond, toen de gemeenten Enschede en Lonneker in 1904 tezamen oprichtten de N.V. „Twentsche Electriche Tramwegmaatschappij” tot exploitatie van een electriche tram tusschen beide gemeenten.

Van meer beteekenis was echter de, in 1909 ¹⁾ door 24 gemeenten opgerichte naamlooze vennootschap „Waterleidingmaatschappij Zuid-Beveland”. De opzet van deze maatschappij werd bijna geheel gevolgd bij de oprichting van de N.V. Westlandsche Waterleidingmaatschappij (1922). Door gemeenten opgerichte waterleidingmaatschappijen in den vorm van naamlooze vennootschappen vindt men verder nog in Tholen, Zeeuwsch-Vlaanderen en in Noord-Brabant (de N.V. Waterleidingmaatschappij Noord-West-Brabant). Bij al deze intercommunale naamlooze vennootschappen waren de aandeelen in handen der gemeenten.

In deze gevallen werd de privaatrechtelijke weg gekozen niet-tegenstaande een publiekrechtelijke aanwezig was. Van haar totstandkoming af toch bevatte de Gemeentewet twee artikelen betreffende de samenwerking tusschen gemeenten, t. w. de artt. 121 en 122, luidende:

Art. 121. Besturen van twee of meer gemeenten kunnen gemeenschappelijke zaken, belangen, inrigtingen of werken, na magtiging en onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten, regelen.

De magtiging en de goedkeuring kunnen, indien de Gedeputeerde Staten ze weigeren, door de besturen van Ons worden gevraagd.

Wanneer de gemeenten in verschillende provinciën liggen, vragen de Gedeputeerde Staten dier provinciën, alvorens de bedoelde magtiging te verleen, Onze goedkeuring.

Art. 122. De kosten, uit de in het vorig artikel bedoelde regeling voortvloeiende, worden door de kassen der betrokkene gemeenten, naar het belang, dat er eer bij heeft, gedragen.

Op de daarover gerezen geschillen zijn de artt. 147 en 161 der provinciale wet van toepassing.

Deze bepalingen zijn in de vorige eeuw herhaaldelijk toegepast, doch daarbij kwamen tevens de nadeelen van de regeling aan het licht. Vooreerst is zij erg omslachtig: *machtiging*, en dan nog eens *goedkeuring* van Gedeputeerde Staten. Betrof het gemeenten in verschillende provinciën, dan werd het nog veel ingewikkelder! Was dus de regeling zelve reeds niet erg aanlokkelijk, daar kwam nog bij, dat de administratieve jurisprudentie er het hare toe bijdroeg om voor de gemeenten de toepassing van deze regeling niet gemakkelijker te maken. Dat ondervonden twee gemeenten, die gemeenschappelijk een school en een begraafplaats wilden oprichten. In de desbetreffende regeling was o. m. bepaald, dat het bestuur en het beheer gevoerd zouden worden door een commissie van zes leden uit de beide gemeenteraden, die uit haar midden weer een subcommissie voor het dagelijksch bestuur zou benoemen. De goedkeuring werd evenwel geweigerd, uit overweging, dat de bedoelde bepalingen niet waren overeen te brengen met de voorschriften der Gemeentewet omtrent de regeling en het bestuur der huishoudelijke gemeente-aangelegenheden, volgens welke immers die regeling en dat bestuur alleen konden berusten bij den raad, B. en W. en commissiën, als bedoeld bij art. 54 (oud) der Gemeentewet; dat voorts art. 121 (oud) niet geacht kon worden te bedoelen, dat de gemeentebesturen volkomen vrijheid van regeling zouden hebben en daarbij de bedoelde voorschriften der Gemeentewet zouden kunnen ter zijde stellen, aangezien de Gemeentewet die voorschriften omtrent de regeling en het bestuur der huishoudelijke gemeentelijke aangelegenheden geeft zonder

onderscheiding of die aangelegenheden slechts één dan wel twee of meerdere gemeente tegelijk betreffen (het bekende K. B. van 29 October 1855 W.B.A. 360).

Voorts heeft de Kroon zich een en andermaal bevoegd geacht om bij de beslissing van een geschil, gerezen over het voortbestaan van een gemeenschappelijke regeling, deze op te heffen tegen den zin van een of meer der betrokken gemeenten. We wijzen op de Koninklijke besluiten van 19 December 1890 S. 185 en van 28 October 1915 S. 443. Wijlen Prof. Mr. F. G. SCHELTEMA heeft er op gewezen, dat bij het innemen van dit standpunt de gemeenschappelijke regeling aan elk der partijen niet langer den waarborg biedt, dat zij inderdaad de tegenpartij bindt, en dat zij derhalve het element verliest, dat aan een normale overeenkomst juist de aantrekkelijkheid geeft²).

Toen men eenmaal het privaatrechtelijke pad had betreden, ging men hierop steeds verder. Het bleef niet bij de naamlooze vennootschap voor de gemeenschappelijke zaken. In den internen gemeentedienst ging men gebruik maken van den stichtingsvorm. De eerste dergelijke stichting was de in 1918 te Rotterdam in het leven geroepen stichting voor het beheer en de exploitatie van de gemeentelijke woningen. Volgens art. 1 der Statuten bedraagt het kapitaal van deze stichting *f* 100.—, welk bedrag door de gemeente wordt verstrekt. Art. 2 bepaalt, dat de stichting ten doel heeft het voeren van het beheer en de exploitatie, met name de verhuring, het innen der huren, het vorderen van ontruiming, de zorg voor onderhoud en vernieuwing, zoomede de administratie van aan de gemeente Rotterdam behorende woningen c. a., waarvan het beheer en de exploitatie door B. en W. aan de stichting worden opgedragen, zulks geheel voor rekening van de gemeente Rotterdam, zoodat de ontvangsten ten bate en de uitgaven ten laste dier gemeente komen. B. en W. hebben ook het recht woningen aan het beheer en de exploitatie van de stichting te onttrekken, terwijl bij de verhuringen van de woningen c. a. als minima de huurprijzen in acht genomen moeten worden, die door den gemeenteraad onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten voor die woningen zijn vastgesteld (art. 3).

In andere gemeenten werd dit voorbeeld van Rotterdam gevolgd. De gemeente Den Haag kende in 1930 reeds de navolgende gemeentelijke stichtingen: Centraal Woningbeheer, Contrôlewoningen, Haagsche Sport- en speelterreinen, Centraal badbeheer en de Stichting voor het onderwijs aan zieke kinderen (V. POELJE, *Osmose* blz. 27—28). Amsterdam richtte op de stichting Centraal beheer van vereenigingsgebouwen.

Wat betreft de redenen, welke men opgaf voor het oprichten van stichtingen voor den internen gemeentedienst, citeeren we een passage uit de voordracht van B. en W. van 's Gravenhage d.d. 21 Januari 1921 aan den Gemeenteraad, waarbij de oprichting van de stichting „Centraal Woningbeheer werd voorgesteld:

„Zooals den Raad bekend is, worden de door de Gemeente gebouwde woningen door haar in eigen beheer geëxploiteerd en zijn aan deze wijze van exploitatie talrijke bezwaren verbonden, welke grootendeels voortvloeien uit de omstandigheid, dat ten tijde van het ontstaan der Gemeentewet niet was te voorzien, dat de gemeenten een zoo groot aantal woningen in eigendom zouden komen te bezitten als thans het geval is. B. en W. wijzen op art. 138 dier wet (thans art. 172 [S.]), dat voor elke verhuring een Raadsbesluit voorschrijft, op art. 143 (thans art. 177 [S.]), dat voor elke ontruimingsprocedure zulk een besluit eveneens noodzakelijk maakt. Bovendien zijn de Raadsbesluiten tot onderhandsche verhuringen — en dat zijn uiteraard de huurovereenkomsten betreffende gemeentewoningen steeds — krachtens art. 194 (thans art. 228 [S.]) aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten onderworpen, evenals de besluiten tot het voeren eener ontruimingsprocedure dit zijn krachtens art. 194 *h* (thans art. 228 *i* [S.]). Tenslotte is bij laatstvermelde besluiten telkens een rechtsgeleerd advies vereischt, dat aan Gedeputeerde Staten krachtens art. 199 (thans art. 233 [S.]) moet worden overgelegd.

Het behoeft geen betoog, dat deze voorschriften voor een gemeente als 's Gravenhage, die haar woningen bij duizenden telt, een hinderlijk keurslijf vormen, hetwelk een goede en vlotte woningexploitatie in hooge mate bemoeilijkt, zij het dan ook, dat de Raad het eerstgenoemde bezwaar in zekere mate heeft weten op te heffen, door aan B. en W. een algemeene machtiging te verleenen om sommige woninggroepen, mits niet beneden een bepaalden minimum-huurprijs, te verhuren.”

Terloops wijzen we erop, dat aan deze bezwaren na 1931 is tegemoet gekomen door het bij de wijzigingswet van 31 Januari 1931 S. 41 in de Gemeentewet ingevoegde art. 212, krachtens welke bepaling o. m. de gemeenteraad B. en W. bevoegd kunnen verklaren de in de artt. 171, 172, 173, 174, 175 en 177 bedoelde macht van den raad uit te oefenen. Doch er is meer, want de evenbedoelde voordracht vervolgt:

„Aan het inslaan van dezen weg is tevens het groote voordeel verbonden, dat aan personen uit de burgerij, die met het woningvraagstuk vertrouwd zijn, de gelegenheid wordt geboden als bestuurders van dit lichaam hun krachten aan het algemeen belang te wijden. Het ligt in de bedoeling ook een of meer huurders van gemeentewoningen in het bestuur op te nemen om op deze wijze zoo nauwkeurig mogelijk voeling te kunnen houden met de behoeften van de bewoners. Ook aan den Directeur van den dienst der Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting dient ambtshalve een plaats in het bestuur te worden toegekend.”

We vestigen er de aandacht op, dat het hier een voordeel betreft, dat alleen kan worden bereikt door een privaatrechtelijken vorm als de stichting te gebruiken. Volgens de Gemeentewet is het immers niet mogelijk (ook de wet van 1931 bracht hierin geen verandering) om andere personen dan leden van den gemeenteraad bij het voeren van het gemeentelijk beheer te betrekken, zulks niettegenstaande er, zooals Prof. JOSEPHUS JITTA in zijn bekende rede, getiteld „Functioneele decentralisatie” heeft opgemerkt, herhaaldelijk op aangedrongen is om de mogelijkheid te openen, dat van de commissies van bijstand uit den gemeenteraad beheerende commissie zouden worden gemaakt, waarin ook anderen dan leden van den gemeenteraad, met name speciale deskundigen en belanghebbenden, zouden kunnen worden opgenomen.

Toen men in den internen gemeentedienst de smaak te pakken gekregen had van den stichtingsvorm, ging men dezen ook aanwenden voor de intercommunale regelingen. De eerste intercommunale stichting was de in 1923 tot stand gebrachte stichting „Kilwaterleiding” in Zuid-Holland. Uit 1925 dateeren de stichtingen De drinkwaterleiding voor West-Utrecht en De drinkwaterleiding voor Noord-West-Utrecht³⁾.

Heeft de wetgever de hier geschetste ontwikkeling van het gemeentelijk leven lijdelijk aangezien? Geenszins. In 1925 diende minister CORT VAN DER LINDEN een wetsontwerp tot wijziging van de Gemeentewet in, hetwelk ten doel had de artikelen 121 en 122 door een reeks nieuwe bepalingen te vervangen. De voorschriften (t. w. de artt. 121 en 122 S.) — aldus de M. v. T. — voldeden aan de behoeften van den tijd, waarin zij tot stand kwamen. De ontwikkeling van het oeconomische leven, de vermeerdering der overheidszorg, de toeneming van het verkeer, de vooruitgang der techniek, veelal alleen door samentrekking van kapitaal vruchtbaar, nopen tot uitbreiding van publiekrechtelijke grondslagen.

De privaatrechtelijke weg werd veroordeeld. „Is publiekrechtelijke regeling van gemeenschappelijke belangen door het ontbreken van voldoende wettelijken grondslag bezwaarlijk, privaatrechtelijke regeling staat open. Die weg wordt in toenemende mate in de praktijk ingeslagen. Ten nadeele van de ontwikkeling van het publieke recht; te meer omdat art. 254 de privaatrechtelijke verzorging van uit haren aard publieke aangelegenheden, ook binnen het gebied der gemeente mogelijk maakt. Het publieke belang, het belang der gemeenschap, onafhankelijk gedacht van dat harer tijdelijke dragers, geraakt, indien het financieel belang op den voorgrond treedt, allicht uit het gezicht” (M. v. T. § 2).

Minister CORT VAN DER LINDEN wees er echter op, dat in het interne gemeentelijk leven de privaatrechtelijke organisatie haar natuurlijk correctief vindt in het feit, dat zij ondergeschikt is aan bestuursorganen, wier taak het is het publiek belang te behartigen. Dit correctief ontbreekt echter, aldus de Minister, bij de gemeenschappelijke regeling, omdat het publieke belang daar geen eigen bestuursmacht vindt om het te beschermen. Daarom lag z. i. hier een taak voor den wetgever om corrigeerend op te treden.

De intercommunale naamlooze vennootschap werd dan ook ten eenenmale afgekeurd. (In 1915 werd de stichting nog niet gebruikt!) „De naamlooze vennootschap, de vorm thans gekozen voor de organisatie der intercommunale bedrijven is niet alleen niet in staat eene behoorlijke behartiging van het publiek belang te waarborgen, maar zij bedreigt de gezonde ontwikkeling van ons publieke leven. De naamlooze vennootschap, uit haren aard een vermogensassociatie, heeft geen ander doel dan de vruchtbaarmaking van het kapitaal. De algemeene vergadering is een vertegenwoordiging van het kapitaal en de besluiten van het bestuur ten aanzien van het bedrijf vinden alleen rechtvaardiging in commercieele motieven. De naamlooze vennootschap ontbeert regeeringsbevoegdheid en verdraagt zich niet met publieke contrôle van bestuursdaden. Zij mist het executiemiddel harer vorderingen, dat de publiekrechtelijke organisatie toekomt en is niet in staat door straf- of politiedwang hare voorschriften te doen eerbiedigen. De naamlooze vennootschap is derhalve onmachtig om naarmate het publiek belang op den voorgrond treedt, dat belang te ontwikkelen en te beschermen.” Op dezen grond werd o.m. voorgesteld het derde lid van het nieuwe art. 121 voortaan te doen luiden: „Gemeenschappelijke regeling — waarbij de belangen der ingezetenen rechtstreeks betrokken zijn, — door de oprichting eener naamlooze vennootschap wordt niet goedgekeurd.”

We wijzen er terloops op, dat dit wetsontwerp wel heel erg het kenmerk van gelegenheidswetgeving droeg door alleen tegen den N. V.-vorm te velde te trekken. Was dit inderdaad tot wet verheven — dit is echter niet geschied —, dan zou men machteloos gestaan hebben tegenover de eenige jaren later in zwang gekomen stichting!

Het is niet noodig om hier op dit wetsontwerp verder in te

gaan. Wat we ervan mededeelden, is voldoende om te kunnen constateeren, dat de Regeering geen onzeker geluid deed hooren t. a. v. het gebruik van den privaatrechtelijken weg door de gemeenten.

Het is echter merkwaardig, dat in dezelfde jaren door wijzigingen in de belastingwetten een rem tegen het gebruik van de privaatrechtelijke vormen juist werd weggenomen. Anders dan de publiekrechtelijke bedrijven werd van N.V.'s en stichtingen een bedrijfsbelasting geheven krachtens de wet van 2 October 1893 (Stb. 149 4). Voor de intercommunale bedrijven vormde deze belasting een groot bezwaar, vooral omdat de uitgekeerde dividenden, waarnaar de belasting geheven werd, dikwijls slechts in schijn winstuitkeeringen waren. Door het Rijksbureau voor drinkwatervoorziening is er bij de Regeering meermalen op aangedrongen om dit bezwaar weg te nemen (Mr. A. H. GÜNTHER, Drinkwatervoorziening in Nederland).

De Regeering heeft toen niet geantwoord: als u, gemeenten, die bedrijfsbelasting niet convenieert, dan moet ge ook maar niet den onjuisten, privaatrechtelijken weg bewandelen, doch den normalen, voor u openstaanden publiekrechtelijken weg, al zijn daaraan eenige bezwaren verbonden. Integendeel, de Regeering heeft aan den op haar uitgeoefenden aandrang gevolg gegeven door in de wet op de Inkomstenbelasting 1914 een bepaling op te nemen, waarbij binnen het Rijk gevestigde naamlooze vennootschappen met een ten algemeenen nutte strekkend doel van die belasting werden vrijgesteld, wanneer uitsluitend publiekrechtelijke lichamen houders van aandeelen zijn. Waarschijnlijk was de Regeering zoo lankmoedig, omdat zij wel gevoelde, dat zij zelve ook in gebreke was, doordat er nog steeds geen goede regeling in de Gemeentewet op het punt van de samenwerking van gemeenten was tot stand gebracht! Dit neemt niet weg, dat hier toch een groote belemmering voor het oprichten van intercommunale N.V.'s en stichtingen werd weggenomen. Bij het tot stand komen van de wet op de Dividend en Tantième-belasting 1917 en de Registratiewet 1917 werden gelijklopende bepalingen ook in die wetten opgenomen (resp. art. 4, onder b, en art. 101, onder o).

Een beslist afwijzend standpunt tegenover het kiezen van den privaatrechtelijken vorm werd ook niet ingenomen in het wetsont-

werp van 1923 tot wijziging van de Gemeentewet. Hierbij werd namelijk op verschillende punten afgeweken van het zoo juist behandelde ontwerp van 1915. Een dezer punten was, dat men de N.V. niet wilde verbieden. Hoewel erkennende, dat in vele gevallen behartiging van gemeenschappelijke overheidsbelangen met behulp van de N.V. niet is aan te bevelen, ja veeleer afkeuring verdient, omdat een regeling volgens het privaatrecht niet zoodanige waarborgen voor deugdelijke behartiging der openbare zaak oplevert als het publiek recht biedt, zoo scheen een volstrekt verbod van dergelijke regeling aan de Regeering niet zonder bezwaar.

Wilde de toenmalige Regeering dus geen absoluut verbod van de N.V., wel meende zij het deelnemen van gemeenten in naamlooze vennootschappen aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten te moeten onderwerpen (art. 137).

Men lette er op, dat ook hier weer alleen de N.V. wordt genoemd, en dat aan de stichting niet werd gedacht, hetgeen bij dit wetsontwerp te verwonderlijker is, omdat, zooals hierboven reeds bleek, in 1923 de gemeentelijke stichting al in zwang was gekomen.

Ook dit wetsontwerp heeft nimmer het Staatsblad bereikt. Wel geschiedde dit met een, in 1928 door Minister Kan ingediend wetsontwerp tot wijziging van de Gemeentewet, waarbij ook op het hierbehandelde punt een voorziening werd voorgesteld. In tegenstelling met het ontwerp van 1923 was dit ontwerp minder geporteed voor de privaatrechtelijke vormen, al wilde zij deze niet geheel uitschakelen. In dit wetsontwerp werd ook voor het eerst niet slechts gerept van de naamlooze vennootschap, doch ook van andere privaatrechtelijke vormen.

Hetgeen de Minister voorstelde, was vooreerst een betere regeling van de publiekrechtelijke samenwerking der gemeenten. Daarnaast werd echter voorgesteld in de Gemeentewet op te nemen een art. 122 *p*, luidende:

„Een gemeenschappelijke regeling mag niet geschieden, in den vorm van eene stichting, naamlooze vennootschap of andere burgerrechtelijke overeenkomst, dan indien deze vorm in verband met den aard van het te regelen belang zich daarvoor in het bijzonder eigent. De artikelen 122 *e* en 122 *f* en het eerste en derde lid van art. 122 *g* zijn van toepassing. Bij gebreke van een bekendmaking, bedoeld

in het eerste lid van artikel 122 *g*, kan het bestaan van de regeling aan derden niet worden tegengeworpen.

In den vorm van eene stichting, naamlooze vennootschap of andere burgerrechtelijke overeenkomst kan door Ons geen regeling worden opgelegd."

Mede werd voorgesteld een wijziging van art. 194 der Gemeentewet in dier voege, dat voortaan aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten ook onderworpen zouden zijn raadsbesluiten betreffende het deelnemen in stichtingen en naamlooze vennootschappen. Daarbij zou aansluiten een nieuwe bepaling (art. 199a van het ontwerp), luidende: „De goedkeuring op de besluiten der gemeentebesturen betreffende het deelnemen in stichtingen of naamlooze vennootschappen, wordt niet verleend, dan indien deze vorm van behartiging van het gemeentebelang daarvoor in verband met den aard van dat belang bijzonder aangewezen moet worden geacht."

Volledigheidshalve zij nog vermeld, dat voorgesteld werd een overgangsbepaling, volgens welke alle bij het in werking treden van de wijzigingswet bestaande gemeenschappelijke regelingen van twee of meer gemeenten blijven gelden, totdat zij door andere worden vervangen.

Behoudens geringe wijziging van de in de eerste plaats genoemde bepaling, zijn de voorgestelde wijzigingen allen belichaamd in de Wet van 31 Januari 1931 Stb. 41 tot herziening van de Gemeentewet (resp. als de artt. 146, 228 onder *g*, 234 en CIX). We vermelden voorts nog, dat bij deze wet in de Gemeentewet is ingevoegd de bepaling van art. 252, krachtens welke het gemeentebestuur takken van dienst kan vormen, die een eigen begrooting hebben, en die worden beheerd volgens door den raad, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten, vastgestelde regelingen. Hiermede is aan de behoefte van decentralisatie tegemoet gekomen.

Teekenend voor de stemming in de Tweede Kamer ten opzichte van het gebruik van de privaatrechtelijke intercommunale regelingen is de verwerping van een amendement-VAN HELLENBERG HUBAR, hetwelk aan de privaatrechtelijke regeling een grootere plaats wilde gunnen dan in het wetsontwerp was voorgesteld, welke verwerping geschiedde met 45 tegen 29 stemmen. Dit amendement

beogde in art. 122 p (art. 146) het woord „dan” te doen vervallen en de woorden „daarvoor in het bijzonder aangewezen moet worden geacht” te vervangen door „zich daarvoor niet mocht leenen”. Door deze wijziging zou dus het gebruik van den privaatrechtelijken vorm in stede van een uitzondering op den regel, worden tot een regel met uitzonderingen! Zooals reeds gezegd, kon echter het amendement de meerderheid van de Kamer niet bekoren. Bij de beraadslagingen kwamen vele grieven tegen de gemeentelijke N.V. en stichting naar voren. Vooral werd geklaagd over het gebrek aan openbaarheid, dat zich bij deze vormen voor deed.

Wat is nu de beteekenis van de aldus tot stand gebrachte wijzigingen in de Gemeentewet? Het is natuurlijk van belang, dat zij, wat de gemeentelijke samenwerking betreft, uitdrukkelijk den voorrang hebben gegeven aan de publiekrechtelijke regeling, en voortaan slechts bij uitzondering de privaatrechtelijke regeling mogelijk hebben gemaakt. Doch daar staat in de eerste plaats tegenover, dat men zich helaas beperkt heeft tot een regeling van de samenwerking tusschen *gemeenten* onderling. Wanneer een of meer gemeenten dus met een provincie willen samenwerken, schiet het publieke recht ook nu nog te kort. En deze samenwerking komt in de praktijk voor, met name op het gebied van de electriciteitsvoorziening. (Zie Dr. B. VAN DEN TEMPEL Jzn, Publieke en semi-publieke ondernemingen, blz. 54).

En Mr. A. KOELMA (in het tijdschrift „Financieel Overheidsbeheer” 1934, blz. 338) beschuldigt den gemeentewetgever van de inconsequentie dat hij bij de groote zorg, die hij aan de publiekrechtelijke intercommunale rechtspersoon heeft besteed, ook geen melding heeft gemaakt van de samenwerking met andere openbare lichamen, en evenmin van samenwerking tusschen een gemeente en een rechtspersoonlijkheid bezittend lichaam, door een aantal andere gemeenten in het leven geroepen.

Het merkwaardige is, dat de Regeering dit niet over het hoofd heeft gezien. (Zie de M. v. T. blz. 7—8). Blijkbaar was de Regeering van meening, dat bepalingen daaromtrent niet in de Gemeentewet thuis behoorden. We wagen echter te betwijfelen, of dit wel opgaat, voorzover er sprake is van samenwerking van *gemeenten* met andere publieke lichamen. Hoe dit ook zij, in ieder geval had het dan toch op den weg van de Regeering gelegen om tegelijkertijd een wijziging althans van de Provinciale Wet voor te stellen. Nu krijgt men immers deze figuur, dat, terwijl de wetgever het gebruik van privaatrechtelijke vormen heeft willen tegengaan bij de intercommunale regelingen, wegens de onjuistheid daarvan, hij anderzijds de gemeenten er toe noopt om, wanneer zij met provinciën of andere publiekrechtelijke lichamen willen samenwerken, met het aanwenden van de privaatrechtelijke vormen te blijven

voortgaan, niettegenstaande hier de bezwaren toch evengoed aanwezig moeten zijn als bij de regelingen tusschen de gemeenten onderling!

Er is echter nog meer. Zooals we zagen, onderwerpt sinds 1931 art. 228 g der Gemeentewet besluiten van gemeentebesturen betreffende het deelnemen in stichtingen of naamlooze vennootschappen aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten. Nu heeft echter Mr. J. VAN ANDEL Gz. (Gemeentebestuur 1937 blz. 208) er terecht de aandacht op gevestigd, dat de term „deelnemen in stichtingen” al heel ongelukkig is. In een vennootschap — aldus het betoog van den heer VAN ANDEL — kan men „deel” nemen; in een stichting, die door een eenzijdige handeling ontstaat, echter niet.

Tevens is echter twijfel gerezen omtrent de beteekenis van de hierbedoelde wetsbepaling. OPPENHEIM-VAN DER POT (deel III, blz. 136) oordeelt, dat deze bepaling, evenals art. 234, ook betrekking heeft op de intercommunale naamlooze vennootschappen en stichtingen. Met VAN ANDEL (t. a. p. blz. 208—209) zijn we echter van meening, dat dit, gezien de artt. 129—146, bezwaarlijk gaat. Gelet op het medegedeelde in de M. v. T. omtrent het hierbedoelde artikel, moet men tot de conclusie komen, dat art. 228 onder g naamlooze vennootschappen en stichtingen op het oog heeft, aan welker oprichting ook *particuliere* personen deelnemen. De Regeering vreesde namelijk, dat de gemeentebesturen, om aan de beperkende voorwaarden, waaraan zij voortaan bij het tot stand brengen van een privaatrechtelijke intercommunale regeling zouden zijn onderworpen, te ontkomen, bijv. in de door hen gewenschte naamlooze vennootschap ook particuliere personen zouden opnemen.

Volgens BOOL (De Gemeentewet [supplement] blz. 167) wordt door de artt. 228 onder g en 234 mede de samenwerking tusschen gemeenten en andere publiekrechtelijke lichamen bestreken.

Het valt niet te ontkennen, dat dit juist gezien is. Immers art. 228 g spreekt zonder meer van het deelnemen in naamlooze vennootschappen en stichtingen. Maar dan rijst wel de vraag, welke beteekenis art. 234 voor zoo'n geval kan hebben. Stel dat een gemeente met een provincie deel wil nemen in een N.V. Hoe kan dan ooit de goedkeuring worden onthouden, op grond dat „deze vorm van behartiging van het gemeentelijk belang daarvoor in verband met den aard van dit belang niet bijzonder aangewezen moet worden geacht”? Een andere vorm, t.w. een publiekrechtelijke, is er immers, zooals hierboven bleek, op dit gebied juist niet! Daargelaten nog de eenigszins wonderlijke figuur, dat Gedeputeerde Staten de deelneming in een N.V. of stichting tezamen met hun provincie moeten goedkeuren. Dit komt natuurlijk alles anders te staan, wanneer het betreft de deelneming in een stichting of N.V. tezamen met particulieren ten einde de voorschriften van de artt. 129—146 te ontgaan. Doch het moge de bedoeling van den wetgever in 1931 geweest zijn om de bepaling van art. 228 g hiertoe te beperken, in de wet is dit niet neergelegd.

Een volgend punt, waarop we de aandacht willen vestigen, is, dat de meergenoemde wetsartikelen geen betrekking hebben op de, voor den internen gemeentedienst opgerichte stichtingen, waarover we in den aanvang reeds spraken. Men kan immers niet zeggen, dat de gemeente in een dergelijke stichting, welke zij geheel alleen in het leven roept, *deelneemt* ⁵⁾).

De conclusie, waarin we tenslotte t. a. v. de wetswijziging van 1931 komen, moet dus wel deze zijn, dat naast het halt, dat aan de gemeentebesturen is toegeroepen op den weg om privaatrechtelijke vormen te gebruiken voor hun *onderlinge samenwerking*, op andere punten voor de gemeenten eenerzijds de mogelijkheid (wat het interne gemeentelven aangaat) en anderzijds de noodzakelijkheid (voorzoover betreft de samenwerking met andere publiekrechtelijke lichamen) is blijven bestaan om zich bij de vervulling van haar functie van het privaatrecht te bedienen.

Hoe moet nu over het ingrijpen van den wetgever gedacht worden? Heeft hij door de wetswijziging van 1931 bewerkstelligd, dat de praktijk, zij het ook gedeeltelijk, weer teruggebracht wordt in het goede spoor, of moet men concludeeren, dat door deze wijziging van de Gemeentewet de goede ontwikkeling van het gemeentelijk leven zal worden tegengehouden? Dit laatste schijnt de meening te zijn van Prof. VAN POELJE. In zijn bekend boekje „Osmose” constateert hij, dat het geheele land thans overdekt is met een dicht net van allerlei intercommunale, provinciale en provinciaal-gemeentelijke vennootschappen.

De heer VAN POELJE acht dit gebruik van de privaatrechtelijke vormen door de gemeenten alleszins gelukkig en staat afwijzend tegenover wetsbepalingen, welke de gemeenten in dat gebruik belemmeren. Dit standpunt van den hooggeleerden schrijver hangt samen met het feit, dat door hem het bestaan van een principieele tegenstelling tusschen het publiek- en het privaatrecht niet wordt erkend ⁶⁾. Zooals we evenwel in een vroeger opstel in dit tijdschrift hebben trachten aan te toonen, is een zoodanige tegenstelling wel degelijk aanwezig ⁷⁾. We kunnen hier natuurlijk niet in een herhaling daarvan treden, doch het is o. i. wel van belang de kern van ons vroeger betoog hier nu weer te geven.

Dan moet er op gewezen worden, dat Prof. DOOYEWEERD er terecht op gewezen heeft, dat men onderscheiden moet tusschen verbands- en maatschapsrecht. De rechtsorde is namelijk samengesteld uit

allerlei rechtsverbanden en maatschappijverhoudingen. Het rechtsverband heeft de rechtssubjecten op tot een boven-individuele eenheid. Tot de wezenlijke kenmerken ervan behooren de gezagsfunctie en de solidariteit der leden van het verband. Van geheel ander karakter is de rechtsmaatschap. Zij heft de rechtssubjecten niet op tot een boven-individuele eenheid, doch laat hen naast elkander staan. De gezagsidee is aan de rechtsmaatschap dan ook geheel vreemd. Als voorbeeld van de maatschap kan het gewone contract genoemd worden.

Met deze onderscheiding in verbanden en maatschappen correspondeert de onderscheiding tusschen verbands- en maatschapsrecht. De verbanden kennen elk hun eigen verbandsrecht, dat door de daartoe competente organen van die verbanden wordt gepositieerd en het interne leven van de verbanden beheerscht. Zoo kennen we bijvoorbeeld kerkrecht, bedrijfsrecht en staatsrecht. Ook de maatschap heeft haar eigen recht. Bij het contract, hetwelk we zoo juist als voorbeeld noemden is dat het recht, zooals de partijen dat bij het sluiten van het contract hebben bepaald.

De staat neemt als verband echter een bijzondere plaats in. Hij heeft natuurlijk eenerzijds, evenals elk verband, zijn eigen verbandsrecht te positiveren. Dat is het staats- en administratiefrecht. Doch daarnaast heeft de staat ook een taak t. a. v. het recht der andere verbanden en dat der maatschappen. In den loop der geschiedenis ontstond immers meer en meer behoefte aan regelend optreden van den staat op allerlei terrein. Zoo moest de staat komen met regelen betreffende het huwelijk, de verhouding tusschen ouders en kinderen, den eigendom, de contracten enz. Deze regelen kunnen echter alleen betrekking hebben op het uitwendig optreden der verbanden en maatschappen; het interne recht behooren zij zelve tot stand te brengen. Dit door den staat gepositieerde uitwendige verbands- en maatschapsrecht nu is, wat men pleegt aan te duiden met den term *privaatrecht*. Het eigen verbandsrecht van den staat, het staats- en administratief recht, is het z.g. *publiekrecht*. Waar nu de verbanden, onder welke de staat en de maatschappen, uiteraard ieder hun eigen structuur hebben, is het duidelijk, dat de onderscheidene, daarvoor geldende rechtssystemen ook elk op eigen beginselen zullen berusten. Doch als dit zoo is, dan is er ook geen andere conclusie mogelijk dan dat er een

principieel verschil bestaat tusschen het publiek- en het privaatrecht.

Moet derhalve tegenover VAN POELJE en anderen het bestaan van dit principieel verschil gehandhaafd worden, hieruit vloeit tegelijkertijd voort, dat anders dan deze hooggeleerde schrijver meent, het gebruik van privaatrechtelijke vormen door publiekrechtelijke lichamen als de gemeenten bij de uitoefening van hun publiekrechtelijke taak nooit juist kan zijn. Het komt immers hierop neer, dat men voor de functioneering van een publiekrechtelijk *verband* rechtsvormen gebruikt, die behooren tot het *maatschapsrecht*.

Voor een juist begrip der zaak is het noodig er even op te wijzen, dat natuurlijk niet *elk* gebruik van het privaatrecht door de gemeenten afkeuring verdient. Immers, zooals Prof. DOOYEWEERD doet opmerken, staan de rechtsverbanden en -maatschappen niet los naast elkander, doch worden zij meer en meer met elkaar vervlochten. Zoo nemen bijv. de gemeenten ook deel aan het maatschapsverkeer. Zij gaan leeningen aan, koopen en verkoopen huizen, aanvaarden legaten enz. In al deze handelingen zijn zij natuurlijk onderworpen aan het privaatrecht. Maar tevens geldt hier het publiekrecht; dit bepaalt immers, dat *de gemeenteraad* het besluit moet nemen tot het aangaan van een geldleening (art. 170), tot het koopen of verkoopen van een huis (art. 171) enz. Dergelijke publiekrechtelijke voorschriften zet men ten onrechte opzij, wanneer men de in deze gevallen aan den gemeenteraad opgedragen taak overdraagt aan privaatrechtelijke lichamen.

Waar nu echter de principieele tegenstelling tusschen publiek- en privaatrecht door velen niet wordt aanvaard, kunnen we met de evenbedoelde theoretische afkeuring van het gebruik van het privaatrecht door de gemeenten niet volstaan. We zullen hebben aan te toonen, dat aan dit gebruik ook overigens bezwaren zijn verbonden. Als we daarin slagen, dan beteekent dat ook weer een rechtvaardiging voor het handhaven van de principieele tegenstelling tusschen publiek- en privaatrecht.

Vooreerst willen we er dan op wijzen, dat door het hierbovenbedoeld gebruik van privaatrechtelijke vormen door de gemeenten, aan het privaatrecht in niet geringe mate geweld wordt aangedaan. Dat valt in de eerste plaats te constateeren bij de stichting.

Met betrekking tot de stichting is in ons positieve recht geen enkel voorschrift gegeven. Het wezen van de stichting is echter door het gewoonterecht en de doctrine vrijwel bepaald. Algemeen wordt aangenomen, dat de stichting moet voldoen aan drie eischen: het hebben van een eigen vermogen, van een bepaald doel, en van een organisatie. Het hoofdmoment ligt daarbij in het vermogen. Het vermogen moet ook in verband staan met het doel ⁸⁾. Doch dit vermogen behoeft geenszins groot te zijn. Mr. VAN ANDEL wijst er bijv. op, dat er zeer zeker een rechtsgeldige stichting aanwezig is, wanneer er enkele honderden guldens zijn afgezonderd om jaarlijks een medaille uit te reiken, of in plaats van geld alleen wat boeken en kunstvoorwerpen met het doel om deze ten algemeenen nutte te bewaren en ter visie te stellen. Maar, zoo concludeert deze schrijver: „vermogen en doel mogen niet los naast elkaar staan; het moet om het vermogen begonnen zijn, hetzij om de inkomsten daaruit te besteden (medaille), hetzij om het te vergrooten (met boeken en kunstvoorwerpen) en tegelijkertijd te besteden tot het andere deel van het doel (verschaffing ter inzage), maar steeds moet verband bestaan tusschen vermogen en doel, zij moeten beide levende stichtingselementen zijn” ⁹⁾.

Nu is het echter zonder meer duidelijk, dat er bij de gemeentelijke stichtingen als regel van eenig verband tusschen afgezonderd vermogen en doel geen sprake is. We zagen hierboven bijv., dat de Rotterdamsche stichting voor het beheer en de exploitatie van de gemeente-woningen werd opgericht met een kapitaal van slechts f 100.—. Dit bedrag was niet slechts uiterst gering, doch het had bovendien met het doel van de stichting niet te maken. Men had, wat dit betreft de stichting evengoed zonder kapitaal kunnen laten. Met de intercommunale stichtingen staat het al niet anders. De gemeenten, die de hiervoor ook reeds genoemde Kilwaterleiding tot stand brachten, droegen daarvoor elk f 100.— bij. Het totale vermogen dat bij de oprichting werd afgezonderd bedroeg derhalve f 800.—. Daarmede richt men uiteraard geen waterleidingbedrijf op!

De afzondering van een vermogen is hier geworden tot een bloot formeele handeling, die men alleen maar verricht om te voldoen aan de jurisprudentie, die voor de totstandkoming van een stichting nu eenmaal de afzondering van een bepaald vermogen eischt. Er

zijn juist met het oog op deze gevallen wel eens stemmen opgegaan om jure constituendo den eisch van de vermogensafzondering te laten vervallen ¹⁰⁾. Doch door het meerendeel der deskundigen wordt hierover anders gedacht. Ook het bij Koninklijke boodschap van 2 April 1937 ingediende wetsontwerp tot wettelijke regeling van de stichting wil daarvan niets weten ¹¹⁾.

Deze houding van doctrine en Regeering is o. i. ook volkomen juist. Voor het laten vallen van den eisch van vermogensafzondering zou inderdaad aanleiding bestaan, indien de praktijk t. a. v. de stichtingen had uitgewezen, dat vermogensafzondering niet meer tot de essentialia van de stichting is te rekenen. Daarvan is echter bij de normale stichtingen geen sprake. Alleen bij de overheidsstichtingen komt de afzondering van het kapitaal, als we het zoo mogen uitdrukken, in de lucht te hangen. En hieruit valt niet af te leiden, dat men aan een nieuwen vorm van de stichting behoefte heeft, *doch dit verschijnsel hangt hiermede samen, dat de betrokken overheidsinstanties, onder welke de gemeenten, den stichtingsvorm niet kozen, omdat zij juist dezen vorm noodig hadden in verband met den aard van het te behartigen belang, doch dat de stichting integendeel in die gevallen alleen hierom werd gekozen, omdat zij de gemakkelijkste weg was om een rechtspersoon in het leven te kunnen roepen.* Wil men hiervoor bewijzen? In de voordracht van B. en W. van Rotterdam tot het oprichten van de meer genoemde stichting voor de exploitatie van gemeentewoningen wordt uit een desbetreffend advies van de Commissie voor de volkshuisvesting daar ter plaatse o. m. geciteerd:

„Er op lettende, dat blijkens de in de Raadszitting van 7 Maart j.l. gehouden bespreking een spoedige regeling dezer aangelegenheid gewenscht is, meenen wij, dat het aanbeveling verdient voor de op te richten rechtspersoon den vorm van een Stichting te kiezen, omdat bij aanvaarding van een der andere in aanmerking komende vormen meerdere formaliteiten in acht genomen zouden moeten worden, die onvermijdelijk tot vertraging zouden leiden, terwijl het kiezen van een dier andere vormen, voor zoover ons bekend, ook niet om juridische redenen geboden is te achten.”

Vrijwel dezelfde redeneering treft men aan in de voordracht van B. en W. van Den Haag met betrekking tot de oprichting van de Stichting „Centraal Woningbeheer” aldaar.

Daarbij komt nog iets anders. Een normale rechtspersoon heeft een zekere bewegingsvrijheid; hij kan binnen den kring van zijn bevoegdheid en met inachtneming van het doel, waarvoor hij in het leven is geroepen, op dezelfde wijze als een natuurlijk persoon optreden. Bij de hierbedoelde communale stichtingen staat dat echter anders. We zagen reeds hierboven bij de Rotterdamsche woning-exploitatie-stichting, hoe deze met handen en voeten gebonden blijft aan het gemeentebestuur: B. en W. kunnen woningen aan de exploitatie van de stichting onttrekken, bij het verhuren moeten de door den gemeenteraad vastgestelde minima in acht genomen worden. Ook uit andere bepalingen van de statuten blijkt dit nog: volgens art. 7 kan de gemeenteraad de stichting opheffen, de administratie der stichting staat onder contrôle van een door B. en W. daarvoor aangewezen ambtenaar (art. 9) ¹²).

Uit een en ander blijkt, dat men bij dergelijke gemeentelijke stichtingen te doen heeft met caricaturen van de normale stichting. We meenen dus wel gerechtigd te zijn tot de conclusie, dat hier aan het privaatrecht geweld wordt aangedaan.

Ditzelfde moeten we constateeren bij de door de gemeenten opgerichte naamlooze vennootschappen. Ook hier wordt formeel wel aan de bepalingen der wet voldaan, maar in wezen tast men toch het karakter der N.V. aan. De N.V. is normaliter een organisatievorm, die bestemd is om winst te behalen. Dit belang staat bij een intercommunicale N.V. echter niet op den voorgrond. Het eigenlijke doel is immers een goede drinkwatervoorziening e. d. Prof. SCHELTEMA heeft erop gewezen, dat dit bezwaar niet zoo ernstig is, omdat de N.V. winst behalen *kan*, doch dit niet *behoeft* te doen ¹³). „Intusschen — zoo concludeert deze hoogleeraar echter — ontkend kan niet worden, dat eene naamlooze vennootschap elementen in zich bevat, die voor een combinatie van gemeenten zoo al niet positief schadelijk, dan toch overbodig zijn of kunnen zijn: „aandeelen”, gelijk het eens is uitgedrukt, „waar men geen raad mee weet, en winst, die men niet bedoelt te maken”.

Voorts wordt art. 36 Wetboek van Koophandel, bepalende, dat de aandeelhouders eener N.V. niet persoonlijk aansprakelijk zijn voor hetgeen in naam der vennootschap wordt verricht, op zij gezet in die gevallen, dat de gemeenten-aandeelhoudsters eener

intercommunale N.V. zich hoofdelijk garant verklaren voor de rentebetaling en aflossing van geldleeningen¹⁴⁾.

Tenslotte ontbreekt ook bij de N.V. de normale zelfstandigheid van den rechtspersoon, wanneer Gedeputeerden een vergaand toezicht opeischen¹⁵⁾.

(Slot volgt).

¹⁾ Volgens Prof. SCHELTEMA (Gemeentebestuur 1927 blz. 366) viel de oprichting in 1910.

²⁾ Gemeentebestuur 1927 blz. 365.

³⁾ Een en ander is ontleend aan VAN POELJE, Osmose blz. 26.

⁴⁾ We ontleenen dit en het volgende aan Mr. A. H. GÜNTHER, Drinkwatervoorziening in Nederland, blz. 174—175.

⁵⁾ Zie Mr. KOELMA, Financieel Overheidsbeheer 1934 blz. 330: „Maar het eigenaardige feit doet zich nu voor, dat de wetgever, in zijn ijver om de gemeenten te binden aan het publieke recht wanneer het gaat om samenwerking met andere gemeenten, verzuimd heeft regels te geven voor het interne beheer op dat punt: deelneming in privaatrechtelijke associaties is krachtens art. 228 g aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten onderworpen (welk College de goedkeuring alleen mag verleenen als de aard der voorziening daartoe leidt); de oprichting daarentegen van het eenige in aanmerking komende privaatrechtelijke lichaam voor intern beheer, t. w. de stichting, is niet aan goedkeuring gebonden (behalve dan indirect door de beschikbaarstelling van het stichtingskapitaal op de gemeentebegroting).”

Zie in denzelfden zin ook Mr. VAN ANDEL in Gemeentebestuur 1937, blz. 207—208.

⁶⁾ Zie zijn „Osmose”, blz. 128 vlg.

⁷⁾ Publiek- en Privaatrecht, A. R. Staatskunde, Driemaandel. orgaan, 1936, blz. 339.

⁸⁾ Zie Mr. J. VAN ANDEL, t. a. p. blz. 192 vlg.

⁹⁾ Idem, blz. 198.

¹⁰⁾ GÜNTHER, t. a. p. blz. 193.

¹¹⁾ Zie het eerste lid van art. 1 van het ontwerp.

¹²⁾ Mr. H. J. FRIMA heeft hierop gewezen bij de, in den stichtingsvorm gegoten crisisorganisaties (Nederl. Juristenblad 1936, blz. 55 vlg.). Doch het geldt natuurlijk eveneens voor de communale stichting. Hij schrijft o. m.: Hoezeer ook bij de oprichting van een stichting een grootere mogelijkheid bestaat om bevoegdheden aan buitenstaanders te verleenen, een zekere autonomie van de rechtspersoon, die immers zelfstandig aan het maatschappelijk verkeer deelneemt, moet blijven bestaan. Oprichting van een rechtspersoon, die als het ware onder voogdij of curateele staat, die althans slechts zoolang kan optreden, als een buitenstaander zich daartegen niet verzet, moet niet mogelijk worden geacht.”

¹³⁾ Gemeentebestuur 1927, blz. 366.

¹⁴⁾ Blz 189—190.

¹⁵⁾ Idem, blz. 189. Zie ook Mr. W. M. A. WEITJENS in Gemeentebestuur 1924, blz. 282.

HET WETSONTWERP-1939 EN DE H.B.S.-A.¹⁾

DOOR

DR. W. SLEUMER TZN.

Wanneer nagegaan moet worden welke consequenties het nieuwe wetsontwerp tot regeling van het Voorbereidend Hooger en het Algemeen Vormend Middelbaar Onderwijs heeft voor de H.B.S.-A, moeten eerst de belangrijkste punten van het wetsontwerp, die gevolgen hebben voor de positie van de H.B.S.-A, worden gereleveerd.

Het ontwerp maakt allereerst een meer definitieve scheiding tusschen Voorber. Hooger en Alg. Vormend Middelb. Onderwijs dan de meeste ontwerpen tot nu toe hebben gedaan. Art. 9 stelt vast, dat Voorber. Hooger Onderwijs wordt gegeven aan gymnasia, H.B.S.-en met 5- of 6-jarigen cursus en lycea. Waar een lyceum volgens art. 12 niet anders is dan een combinatie van enkele scholen voor Voorber. Hooger en Alg. Vormend Middelbaar-onderwijs zal, behoudens een enkele uitzondering, dit schooltype hier niet meer genoemd worden. Art. 13 bepaalt, dat Alg. Vormend Middelb. Onderwijs wordt gegeven aan handelsdag- en avondscholen, aan middelbare scholen voor meisjes en aan H.B.S.-en met 3-jarigen cursus. Het verschil tusschen Voorber. Hooger Onderwijs en Alg. Vormend Middelb. Onderwijs wordt in de Memorie van Toelichting, par. 4, aldus toegelicht: „Het Voorbereidend Hooger Onderwijs moet tot de studie aan universiteit en hogeschool voorbereiden; en dit geschiedt niet door het samenbrengen van een groot materiaal feitenkennis, doch door vorming van den geest, opdat deze het gebeurde en gebeurende leere doorzien of voor het minst zich geoefend hebbe, om de kern der vragen en den samenhang der deelen te leeren beseffen of vermoeden. Wie aldus gevormd is, zal zich de kennis van een aantal feiten, die hij op een bepaald oogenblik behoeft, gemakkelijk eigen maken; wie zeer veel feiten tot zijn beschikking heeft doch den zin der dingen niet heeft vermoed — laat staan: ontdekt — die is, het zij nadrukkelijk verstaan, niet geschikt voor hooger onderwijs” (p. 3). De scheiding is dus: *a.* vorming van den geest bij het Voorber. Hooger Onderwijs, *b.* opdoen van feitenkennis bij het Alg. Vormend Middelbaar Onderwijs.

De hoogste twee klassen der H.B.S.-en — men lette er op, dat niet meer wordt gesproken van een zelfstandige H.B.S.-A en H.B.S.-B —

„bestaan ²) uit een afdeeling A en B of uit één dier afdeelingen” (art. 11 sub 1). Aan de afdeeling A staat het onderwijs in de maatschappelijke vakken en de talen, aan de afdeeling B het onderwijs in de wis- en natuurkundige vakken op den voorgrond. Als in art. 11 de vakken worden opgesomd, waarin aan de H.B.S. met 5-jarigen of 6-jarigen cursus onderwijs *wordt* gegeven, dan geeft het ontwerp niet — zooals TERPSTRA, WASZINK c.s. dat deden — een lijst vakken voor de H.B.S.-A en een afzonderlijke lijst voor de H.B.S.-B. Volkomen consequent, voortvloeiend uit het gestelde in art. 9 en 11. Het verschil tusschen de H.B.S.-A en de H.B.S.-B blijkt alleen uit de toevoeging, dat in de Afd. A het onderwijs in Nederlandsch, Fransch, Duitsch en Engelsch „tevens *de* briefwisseling” zal omvatten (art. 11 sub 3). De Memorie van Toelichting maakt duidelijk, dat het opsommen van de vakken, welke aan „het” gymnasium en „de” hogere burgerschool worden beoefend, niet beteekent, „dat zij ook in elk der beide richtingen gedurende de laatste twee jaar beoefend worden” (par. 4, p. 3). De H.B.S.-A krijgt dus vakken geïntroduceerd, waarin thans geen les gegeven wordt, t.w. mechanica, cosmographie en rechtlijnig teekenen. Deze vakken zullen wel niet tot de „hoofdvakken” behooren, zooals Minister SLOTEMAKER de kernvakken betitelt, maar terwijl hij eenerzijds poneert, dat „op de hoofdvakken niet beknibbeld moet worden”, kan de consequentie toch geen andere zijn, dan dat van de maatschappelijke vakken en de talen uren afgenomen moeten worden voor deze „nieuwe” onderwijsstof. Gehandhaafd blijft het artikel (oud 77, nu 66 ³), dat zij, die bevoegd zijn tot het geven van Alg. Vormend Middelbaar Onderwijs in één der talen een aanvullend examen kunnen (niet moeten!) afleggen in handelsbriefwisseling in de taal, waarvoor zij zoodanige bevoegdheid bezitten. Ongeacht den naderen uitleg, die voor de term „de briefwisseling” uit art. 11³ mogelijk is, blijkens de geschiedenis van de laatste jaren, zou een listige wetsacrobaat dus nu reeds kunnen zeggen: art. 66 gaat over bevoegdheid voor Alg. Vormend Middelb. Onderwijs, de term handelsbriefwisseling heeft dus niets te maken met de briefwisseling, die bij het Voorber. Hooger Onderwijs is voorgeschreven.

Uit de groep scholen, die Alg. Vormend Middelb. Onderwijs zullen geven, interesseert ons hier alleen de Handelsdagschool, die volgens art. 14 sub 1 een cursus van drie jaren, van vier jaren of van vijf jaren heeft. De Mem. van Toelichting beantwoordt de vraag, of voor de handelsdagscholen met een 3- of 4-jarigen cursus moet worden volstaan dan of ook een vijfjarige cursus *onder bepaalde omstandigheden mogelijk* moet zijn, bevestigend (par. 8, p. 5, 6). Mocht de Minister in 1937 aanvankelijk gekant zijn geweest tegen een 4-jarige Handelsschool en wenschte hij een 3-jarige, omdat hij bevreesd was voor een doublure van de H.B.S.-A, thans is hij „door nadere toetsing der feiten” tot de overtuiging gekomen, dat dit gevaar — thans dus van doublure der 5-jarige H.B.S.-A en een 5-jarige Handelsdagschool — wel bestaat, maar dat dit

gevaar vermeden kan worden. De H.B.S.-A geeft Voorber. Hooger Onderwijs en heeft voor haar abituriënten *enkele* studierechten, de Handelsdagschool geeft Alg. Vormend Middelbaar Onderwijs en mist alle studierechten. Daardoor is de H.B.S.-A gebonden. Haar onderwijs moet waarborgen geven aan welke zij als school voor Voorber. Hooger Onderwijs moet voldoen. De Handelsdagschool heeft meerdere vrijheid, doordat zij de studierechten mist. En deze vrijheid zal hierin bestaan, dat zij — en ik gebruik de bewoordingen van de Memorie van Toelichting — „nog meer uren dan de H.B.S.-A aan de handelswetenschappen zal kunnen wijden. Haar leerplan zal ook andere moderne talen kunnen omvatten dan Fransch, Duitsch en Engelsch. Wiskunde zal er minder behoeven te worden onderwezen dan aan de H.B.S.-A. Vaardigheidsvakken als machineschrijven en stenographie zullen kunnen worden beoefend. Kortom deze school zal meer dan de Hoogere Burgerschool-A in handels-technische richting kunnen gaan en daardoor voldoen aan de eischen, welke voor kantoorpraktijk kunnen worden gesteld” (p. 6). En op een andere plaats wordt in par. 8 opgemerkt: „De programma's der scholen zullen overeenkomstig de verschillende en zelfs de telkens wisselende eischen van de maatschappij, met name ook van het bedrijfsleven, kunnen ingericht worden; de vrijheid, waarvan reeds in par. 6 is gesproken, zal hier dus grooter kunnen zijn” (p. 5).

Belangrijk is nog wat in art. 54 omtrent het toezicht op de H.B.S.-A en de Handelsschool wordt opgemerkt. In de Commissie van Toezicht voor de Rijks- en Gemeentelijke scholen, waarvan de leden worden benoemd door den Gemeenteraad, worden, als de Commissie van Toezicht ook een H.B.S.-A of Handelsscholen moet controleeren, „twee leden benoemd door de Kamer van Koophandel en Fabrieken, binnen wier ambtsgebied de school is gevestigd”. Bij de eindexamens der afdeling A van een H.B.S. kunnen door den Minister, B. en W., of het Schoolbestuur belangstellenden worden aangewezen als bevoegd om het examen bij te wonen (art. 59 sub 2).

Wanneer wij nu overgaan tot een nadere bestudeering van de gevolgen van deze nieuwe wetsstructuur, dan komen wij helaas kritisch en polemisch tegenover het wetsontwerp en de Mem. van Toelichting te staan. Niet als uitvloeisel van een zekere zucht tot critiseeren, maar doordat dit ontwerp in strijd komt met heel de historie van het Nederl. economische onderwijs, doordat de Minister in gaat tegen veel, dat hij twee jaar geleden als zijn meening heeft geponeerd en doordat maatschappelijk gezien de nieuwe positie der H. B. S.-A. minder juist, niet economisch en ongewenscht is.

De Minister komt met behulp van de wet-Limburg (1917), het K. B. van 13 November 1923, de Ministeriële beschikking van 20 Mei 1924, de wet van 21 December 1928 en die van 22 April 1937 tot de verklaring: „Daarmede behoort *in feite* ook de H. B. S. tot het Voorber.

Hoogeronderwijs" (par. 1, M. v. Toel.). Iets verder verklaart hij de term Alg. Vormend Middelb. Onderwijs „gereedelijk" te reserveeren voor inrichtingen, aan wier eindexamens de wetgever geen studierechten verbindt (par. 2, p. 2). Daartusschen heeft de Minister de stelling verdedigd, dat THORBECKE evenmin de H. B. S.-B als uitsluitend middelbare inrichting had bedoeld. De H. B. S.-ers hadden immers door hun einddiploma toegang tot de Polytechnische school. Nu was deze weliswaar eveneens in de wet van 1863 bij het Middelb. Onderwijs gerekend, maar de naam hoogleeraar voor de docenten en het schoolgeld wezen op het karakter van Hooger Onderwijs. Deze redeneering lijkt mij voor een wetgever wel vreemd. Men heeft de wet te nemen zooals die is en niet naar wat men 40 jaar later er van maakte. THORBECKE formuleerde toch persoonlijk in de Mem. van Toel. van 28 April 1862 aan den Raad van State, dat Middelb. Onderwijs omvat „de vorming van die talrijke burgerij, welke, het lager onderwijs te boven, naar algemeene kennis, beschaving en voorbereiding voor de onderscheidene bedrijven der nijvere maatschappij tracht" ³). Ook gaf die Mem. van Toel., dat het Middelb. Onderwijs was „algemeene voorbereiding tot eene groote verscheidenheid van maatschappelijke betrekking, beroep of dienst" ⁴).

Het programma van het eindexamen der H. B. S. met 5-jarigen cursus (art. 57) noemde ook direct als hoofddoel van de H. B. S. „de vorming van ontwikkelde jongelieden, toegerust met kundigheden, die de hedendaagsche maatschappij in elk beschaafd man eischt"; zij zou geven „de speciale voorbereiding tot elk ambt of bedrijf" ⁵). De term „Nijvere maatschappij" uit de Mem. van Toel. zag niet alleen op landbouw, fabrieksvlijt of handel, maar in den meest uitgebreiden zin genomen is het daarbij blijkbaar om de kennis der tegenwoordige wereld en om toepassing op economische en technische diensten te doen ⁶). DE VISSER schreef in 1921 nog, dat de H. B. S. niet ter bevordering van de wetenschap moest bekwamen, maar voor de maatschappij en voor algemeene vaardigheid (Mem. van Toel. no. 3, 1921—22, 277, p. 2).

Minister SLOTEMAKER wijst dan op de wet van 1 Juni 1865, waarbij voor hen den toegang tot het artsexamen geopend werd, die niet via het gymnasium en de universiteit het doctoraal examen hadden afgelegd, maar elders zich de vereischte kundigheden hadden verworven. Omdat vele oud-H. B. S.-ers van dit middel gebruik maakten, noemt Minister SLOTEMAKER al weer het onderwijs van de H. B. S. van 1863 niet uitsluitend Middelbaar, maar *in wezen* reeds Voorber. Hooger Onderwijs. Hij ontgaat dus alle juridische betogen, vraagt niet wat was de H. B. S. de jure, maar de facto. Daardoor komt hij dan in onzen tijd de H. B. S. eveneens Voorber. Hooger Onderwijs te noemen. Hij zegt: van het gymnasium gaat 70 % studeeren, 30 % gaat in de praktijk; van de H. B. S. gaat 50 % studeeren en 50 % gaat onmiddellijk het practische leven in. Welnu: tusschen 50 en 70 % is geen principiëel verschil, maar een gradueel. Geeft dus het gymnasium Voorber. Hooger

Onderwijs, dan doet de H. B. S. dit evenzeer (par. 2, p. 2). Toch schrikt de Minister blijkbaar voor een te ver gaande conseqwentie terug en tracht de zaak recht te zetten door op te merken: „dat de beide schooltypen in feite het karakter dragen *zoowel* van algemeen vormend middelbaar als van voorbereidend hooger onderwijs” (par. 2). En verder leest men: „Gegeven het feit, dat aan de hoogere burgerscholen en lycea *ook* middelbaar onderwijs wordt gegeven etc.” in art. 39 (pag. 13). Hier hinkt de Minister op twee gedachten. Gaat hij uit van de feiten — en dat wil de Minister blijkbaar —, dan is het beter de scheiding tusschen Voorber. Hooger Onderwijs en Alg. Vormend Middelb. Onderwijs niet zoó te trekken als dit wetsontwerp het doet. Het ontwerp-TERPSTRA gaf in art. 12: „Vorbereidend hooger en algemeen vormend middelbaar onderwijs wordt gegeven aan hoogere burgerscholen en lycea”. Zulk een formulering zou ook thans juist zijn.

Het is eenigszins bevreemdend, dat de Minister steeds spreekt over *de* H. B. S., waarvan 50 % gaat studeeren. Dit is ongetwijfeld het geval met de H. B. S.-B, niet met de H. B. S.-A. Het niet-rekening houden met de 50 % der oud-H. B. S.-ers, die niet gaan studeeren, moge reeds minder juist zijn, het feit, dat de 90 % der H. B. S.-A-ers, die de praktijk in gaan, worden verwaarloosd en met hun belangen geen rekening wordt gehouden, is onverdedigbaar⁷). Het herstel van de fout van 1863, toen men het gymnasium buiten beschouwing liet om het *later* bij het Hooger Onderwijs te incorporeeren, mag thans niet gepaard gaan aan een omzetting van de positie van de H. B. S. in 't algemeen en van de H. B. S.-A in het bijzonder.

's Ministers houding is echter gevolg van zijn thans voorgedragen opvatting over het ontstaan der A-afdeeling. Hij zegt toch: de H. B. S. „werd in 1923 feitelijk gesplitst door de erkenning van de A-afdeeling, een toestand, die sinds 1937 zijn wettelijken grondslag bezit” (par. 3, p. 2). Dit is echter een minder juiste weergave van wat in 1923 geschied is. Er was allereerst in 1923 geen splitsing der H. B. S., maar een erkennen van de mogelijkheid om door gebruik te maken van art. 21 van de bestaande wet op het M. O. scholen met een afwijzend leerplan te stichten. Minister DE VISSER had plannen tot oprichting van een afdeeling C 1 met onderwijs in de letterkundige en de economische vakken op den voorgrond. Hij schreef in art. 3 van de Mem. van Toel. no. 3, M. O. wet, 1921—1922, 277, p. 7: „... in de economisch-litteraire afdeeling zullen de bestaande afzonderlijke handelsklassen of -scholen ten deele kunnen worden opgelost en vooral zal daardoor op vele plaatsen de stichting van nieuwe handelsklassen of -scholen worden voorkomen. Men vormde (daarom) klassen en bouwde scholen, die wel algemeene vorming beoogden, doch minder tijd aan de wiskundige vakken wijdden. Voor zoodanige scholen had men geen anderen naam dan handelsscholen”. Dr. ELZINGA teekende hierbij aan: die scholen waren niet geboren uit de behoefte aan handelsonderwijs, maar uit zucht naar minder wis-

kundige vakken. Deze afdeling C 1-DE VISSER is er echter niet gekomen. Toen in Baarn en Hilversum voortijdig een A-afdeling was opgericht — voortijdig, omdat er geen nieuwe wettelijke basis voor was, noch een vastgesteld leerprogram, noch een urentabel — heeft Minister DE VISSER geprobeerd deze twee afdelingen te registreeren als H.B.S.-en met afwijkend leerplan volgens het reeds genoemde art. 21. Deze A-afdeling was dus iets totaal anders dan de oorspronkelijk bedoelde C 1-afdeling. De Minister verklaarde in een audientie, dat het onderwijs, dat hij voor deze A-school had bedoeld, het onderwijs was van de Amsterdamsche Handelsschool⁸⁾. Hierop heeft men meer dan eens van departementszijde getracht iets af te dingen door het voor te stellen alsof de toen wettelijk geregelde A-afdeling dezelfde was als de afdeling C 1, maar dit is onjuist. In een brief aan Mr. Dr. SPAANDER, enkele dagen na het bedoelde onderhoud geschreven vanuit het departement, staat: dit onderwijs, n.l. dat aan de A-afdeling, zal knapjes veel moeten lijken op dat der Openbare Handelsscholen. SPAANDER bracht dit naar voren in een recensie van mijn boek over het economisch Onderwijs in het Tijdschrift van het Nationaal Bureau (15 October 1938 p. 379). De bestaande handelsscholen (type Openb. Handelsschool-A'dam) namen daarop een anderen naam aan om een wettelijke positie te verkrijgen, beter: vast te leggen, in de M.O.-wet. Maar er veranderde *intern* nagenoeg niets, zooals TOOSE aantoonde. In elk volgend wetsontwerp kan men lezen, dat bij de regeling der juridische positie der H.B.S.-A de ontwerpers van dit stukje historie uitgingen. De H.B.S.-A is niets anders dan de wettelijk geclasseerde „vroegere hogere handelsschool”. Tot zelfs Minister SLOTEMAKER erkende dit in 1937. Toen schreef de Minister: „Zij (d. i. de H.B.S.-A) is bedoeld als de school voor algemeene vorming van hen, die zonder verdere studie aan Universiteit of hoogeschool een zoo niet leidende, dan toch verantwoordelijke positie wenschen te verkrijgen bij een publieke administratie of in het bedrijfsleven” en dat voor de H.B.S.-A „in hoofdzaak het onderwijs, dat tot nu toe wordt gegeven aan de Hogere Burgerscholen A (de vroegere Hogere Handelsscholen) te Amsterdam, Rotterdam, Haarlem, Utrecht en Groningen als type (kan) dienen” (Mem. v. Toel. par. 2, p. 2).

Er is dus geen sprake van een splitsing der H.B.S. geweest. Dat gold *hoogstens* voor de beide afdelingen in Baarn en Hilversum. Voor de reeds bestaande, zelfstandige economische scholen werd op hun duidelijke, wettelijke basis gewezen.

Daardoor is het ook niet juist, als de Minister thans zegt, dat die splitsing sinds 1937 een wettelijken grondslag heeft. Sinds 1869 heeft de Handelsschool type Openbare Handelsschool, een wettelijke basis in art. 21 van de wet van THORBECKE. Men heeft meer dan eens geprobeerd de school van die basis af te drukken, hetzij naar het vakonderwijs, hetzij — zooals thans gebeurt — naar het Voorbereidend Hooger Onderwijs. Minister SLOTEMAKER heeft in de Mem. v. Toel. bij art. III (1936) zelf

geschreven: „Dit (nl. het feit, dat de Minister wilde uitgaan van zelfstandige H.B.S.-en A en B) is in overeenstemming met de historische ontwikkeling dezer schooltypen. De zelfstandige H.B.S.-en A (de voormalige z.g.n. hogere handelsscholen) en de zelfstandige hogere burgerscholen B, de oude hogere burgerscholen, hadden naast elkaar reeds een eigen bestaan, vóórdat de vorming van A-afdeelingen aan de B-scholen plaats vond. De zelfstandige scholen zijn dus primair, de afdeelingen secundair”. In verband met het voorgaande is het bevreedend, dat thans geschreven wordt: de splitsing der H.B.S. in 1923 is de basis der A-afdeeling. Deze afdeeling is secundair en had zich te richten naar de zelfstandige school. Reeds sinds 1923 is dat zoo. Helaas liet Minister DE VISSER speelruimte aan de A-afdeelingen om er in te groeien. Economisch onderwijs geeft men niet zoo maar, als men in hoofdzaak is afgericht op de H.B.S. B! DE VISSER stelde voor 125 van de 165 uren de regeling vast, maar liet verder vrijheid. Moreele vrijheid, want daarnaast bleef de eisch van oriëntering op het type der hogere handelsscholen van Amsterdam, Rotterdam e.d. Men *misbruikte* deze vrijheid echter om te gaan buiten den aangewezen onderwijsvorm. Men gaf meer litterair, dan economisch onderwijs. Toen Minister SLOTEMAKER dan ook zijn wet in 1937 zag aangenomen en zijn uitvoeringsbesluiten moest geven, stond hij voor bona-fide H.B.S.-en A (ex-hogere handelsscholen), voor goede A-afdeelingen, voor litteraire A-afdeelingen en voor A-afdeelingen, waar men elken leerling heenstuurde, die elders niet mee kon komen. Had men toen de goede lijn volkomen juist gevolgd, dan was er voor de twee laatste groepen een *débaclé* gevolgd. Verdient voor de school, onverdiend voor de leerlingen. Daarom zocht men een middenweg. Fout is het, dat niet helder werd gezegd: „Dit is voorloopig. Wij gaan b.v. na een overgangperiode van 4 jaar in 1941 tot een normaal programma en een normaal eindexamen over.” Nu richten die A-afdeelingen zich op het lagere peil der huidige examens. Door hun aantal, dat veel grooter is dan dat der zelfstandige scholen, zullen zij hun peil tot norm trachten te maken. En wee den Minister, die tegen de ruim 60 afdeelingen durft in te gaan ten bate van een goede economische opleiding! Vergeten is, dat de *combinatie* van een H.B.S.-B met een A-afdeeling, of van een H.B.S.-A met een H.B.S.-B, zooals men na 1937 officieel moet zeggen, een *nooddaad* is. BOLKESTEIN schreef daarover in 1925 in *Volksontwikkeling*, JENSEMA kwam in zijn brochure: „Het Middebaar Onderwijs en de critiek daarop” (1927) eveneens tegen combinatie op. Men bindt samen, wat niet samenhoort. Zooals Minister SLOTEMAKER nu de A-afdeeling regelt — en wat in de uitvoeringsbesluiten komt te staan, laat zich nu reeds bevroeden — is het onderwijs geen economisch onderwijs meer. Ik had gelijk, toen ik in 1938 schreef: inderdaad de personen, die in Den Haag invloed op het tot stand komen van de programma's etc. hebben, hebben den strijd niet opgegeven! (Het economisch Onderwijs, p. 151).

Omdat nu reeds de H.B.S.-A niet meer de juiste onderwijsstof van de vroegere hogere Handelsschool heeft, hebben de diverse Kamers van Koophandel zich herhaaldelijk tot den Minister gewend ('t laatst in Februari 1939). Het urenaantal voor de handelswetenschappen is ontleend aan de A-afdeeling, die op dit punt het slechtst is ingericht nl. die der Rijks-H.B.S.-en. Het onderwijs in de talen is volgens 't oordeel b.v. van Dr. J. L. CARDOZO⁹⁾ en Dr. G. SCHILPEROORT¹⁰⁾ niet in orde. De laatste verwijst naar de principieele studies van Dr. DE FROE: *The teaching of commercial language en Reorganisation in commercial correspondence*¹¹⁾, waaraan de talenleeraren te weinig aandacht hebben geschonken.

Nu is het bekend, dat reeds bij de behandeling van het ontwerp-1936 de Minister op een hem gestelde vraag, antwoordde, dat de H.B.S.-A geen zuivere handelsschool is en dat er daardoor wijzigingen in het leerplan moesten komen. Volkomen juist is het eerste deel der bewering. De H.B.S.-A is niet wat men noemt een „handelsschool” met praktisch-technisch karakter, maar een economische school met algemeen vormend onderwijs. Onjuist is het tweede. De Minister had zich kunnen houden aan het programma der vroegere Hoogere Handelsschool van het type O. H. S. te Amsterdam enz. Terecht merkt CARDOZO op: „De traditie der met eere genoemde „zelfstandige H.B.S.-sen A (de voormalige Hoogere Handelsscholen)” vormt de substantie van de Wet (1937), en haar voornaamste schepping is de Economische H.B.S.-A. Zóó deugdelijk moet deze zijn, dat zij het werk der Hoogere Handelsschool 5-j-c. zonder verlies voor de volkskracht moet kunnen voortzetten”. „Werd dit niet bereikt”, zoo schreef CARDOZO ten aanzien van de uitvoeringsbesluiten 1937, maar 't geldt evenzeer van het nieuwe ontwerp, dus: wordt dit niet bereikt, „dan zou het effect van de Wet, in volkomen strijd met den geheelen opzet (nl. van de wet 1937), een afbraak van het economisch onderwijs zijn. Het gaat dan ook niet aan, een verschil in karakter te construeeren tusschen het oude Handelsonderwijs en het tegenwoordige H.B.S.-A onderwijs (of het toekomstige! Sl.). Dat wordt soms gedaan op den grond, dat de H.B.S.-A een ruimer doel nastreeft dan aan de Hoogere Handelsschool werd toegedicht. Het „wijdere terrein” wordt (lees: worde. S.) door den Minister *niet* aangevoerd om de H.B.S.-A te *scheiden* van het handelsonderwijs (lees: economisch onderwijs. Sl.), welker kroon het vormt. Die terreinen liggen niet gescheiden, maar concentrisch. Besloten en inbegrepen binnen het verderreikende waartoe zij in staat is, dient de H.B.S.-A allereerst en in nog beteren vorm, al het essentiele te geven, dat Handel en Bedrijf eischen, en dat elke vorm van Handelsonderwijs geven moet”. Tot zoover Dr. CARDOZO. De H.B.S.-A mag zich niet laten verleiden het hoofddoel van de groote massa der leerlingen uit het oog te verliezen, nl. een goede economische opleiding, ten bate van de 10 %, die andere doeleinden nastreven. Deze doeleinden, zoo zij zijn studie in de Economische Faculteit, de Vereenigde Facul-

teiten der Wis- en Natuurkunde en Letteren en Wijsbegeerte, en de Indologie, zijn *zoals de H.B.S.A was* (vóór 1937) tevens te bereiken. Een andere school wenscht de practijk niet.

Er is echter meer. Reeds sinds jaren propageeren de heeren BOLKESTEIN en ELZINGA voor het Voorbereidend Hooger Onderwijs, dat tevens Algemeen Vormend Middelbaar Onderwijs is, een concentratie rondom drie kernen. Het onderwijs met de humaniora als kern wordt gegeven aan het Gymnasium, dat met de wis- en natuurkundige stof als object aan de H.B.S.-B, dat met de sociaal-economische stof als kern aan de H.B.S.-A.

Deze drie richtingen moeten als volkomen gelijkwaardig worden beschouwd. De sociaal-economische wetenschappen zijn langen tijd achtergebleven, maar sinds — laten we zeggen — 1850 zijn zij met versneld tempo komen opzetten. Zij hebben hun achterstand ingehaald. Nooit echter zullen hun resultaten de exactheid verkrijgen van de wis- en natuurkundige uitkomsten. Dat is echter geen reden om ze te minachten. Het andersoortige is niet noodzakelijkerwijze minder! En in de klassieke wetenschappen bereikt men evenmin de structuur der wis- en natuurkunde. De harmonie der wetenschappen, die noodzakelijkerwijze *moet* nagestreefd worden, eischt een zelfstandige school, voor de sociaal-economische vakken gelijk die er is voor de beide andere studie-kernen. Met het voor ons liggende ontwerp komen wij in een buitennissige positie ten opzichte van het buitenland te staan.

Een buitengewoon belangrijk en gevaarlijk punt is het toelaten van een 5-jarige handelsschool. Min. WASZINK achtte in 1927 het onnoodig en verwarrend om naast de H.B.S.-A de Handelsschool met 5-j. c. afzonderlijk te handhaven. „Handhaving van beide typen (Hoogere Handelsschool en H.B.S.) is dan ook moeilijk verdedigbaar” (Mem. v. Toel. No. 3, 1927—28, 306, p. 3). Reeds enkele jaren daarvoor hadden wij een hopelooze verwarring gehad van de H.B.S.-A, A-afdeeling en Hoogere Handelsschool. BOLKESTEIN achtte een A-afdeeling naast een A-H.B.S. „onprincipeel en onnoodig”, ELZINGA meende: er is „geen maatschappelijk motief voor”. De Nationale Vereeniging herhaalde het in 1931: ’t is onnoodig en verwarrend naast de H.B.S.-A de Hoogere Handelsschool afzonderlijk te handhaven (Zie Sleumer, p. 97).

In overeenstemming met deze gedachten bracht het vorige wetsontwerp (1936) den tijdsduur van de handelsschool dan ook op 3 jaar. Er is door voorstanders van de handelsschool toen gestreden om niet als normaal type te krijgen een 3-jarige school, die bij uitzondering een 4-jarigen cursus mocht hebben, maar om als het normale type te krijgen een 4-jarige handelsschool, waarnaast een 3-jarige eveneens mocht blijven bestaan. Het Tweede Kamerlid VOS sprak toen: „De vrees van den Minister, dat dit schooltype er naar zou streven een doublure van de H.B.S.-A te worden, lijkt mij ten eenenmale onjuist. Zeer zeker niet in de toekomst, nu de vijfjarige economische school — de H.B.S.-A —

ongetwijfeld in meer wetenschappelijke richting geleid zal worden”.

Tusschen twee haakjes: zou de Heer VOS gemeend hebben met den Minister, dat de H.B.S.-A in meer wetenschappelijke richting zou gaan door vermeerdering van het urenaantal voor wiskunde en vermindering van urenaantal voor de handelswetenschappen?

Hij vervolgde dan: „Juist een school, waar de kernvakken allereerst zijn de z.g.n. economische, een school, die uitsluitend tot doelstelling heeft, opleiding voor handel en administratie, zonder daarbij de algemeene vorming uit het oog te verliezen, zal in de toekomst naast de komende H.B.S.-A een belangrijke plaats in het Nederlandsche schoolverband kunnen innemen. Doch dan moet deze school een vierjarigen cursusduur bezitten” (Hand. Tweede Kamer, p. 1773, 23 Febr. 1937).

De meerderheid der handelsscholen was toen inderdaad 4-jarig, gelijk uit de cijfers, die de Minister daarop mededeelde, duidelijk bleek (p. 1775; 14 : 5 of 12 : 8 of 13 : 7). Toch was van die scholen het type niet absoluut zeker vast te stellen. Weer sprak de Minister: „Wij moeten niet hebben doublures; een handelsdagschool met 4-jarigen cursus, die eigenlijk ongeveer is een H.B.S.-A” (p. 1778). En wanneer de afgevaardigde VOS later aandringt op gelijke financieele behandeling van de 4-jarige Handelsschool en de 5-jarige H.B.S.-A, wat de bijdragen der buitengemeenten betreft, antwoordt de Minister nog al fel: „Ik heb gisteren reeds de gelegenheid gehad te zeggen, dat ik deze parallelle in ieder geval niet aanvaard en dat ik dus ook niet aanvaard, dat per se de regeling voor beide gevallen dezelfde moet zijn” (p. 1788). Toèn vrees voor doublure 4-jarige Handelsschool en H.B.S.-A, nù — bij het instellen van een 5-jarige Handelsschool — geen vrees meer voor doublure, wel erkenning van het gevaar, dat zulks zal voorkomen, maar tevens de meening: het gevaar kan worden vermeden (Mem. v. Toel. par. 8, p. 5). Het wonderlijke is, dat men de vraag naar een 5-jarige Handelsschool nagenoeg niet hoorde, dan alleen van de zijde van hen, die een 5-jarige school hadden en nu de kop moesten missen. In het Rapport van de Nationale Vereeniging en het Nationaal Bureau, nòch in het rapport der drie samenwerkende vereenigingen werd gevraagd om een 5-jarige school.

Ook als Mr. WITSENBOER, Voorzitter der Vereeniging van Directeuren en Leeraren bij het Algemeen Vormend Middelbaar Handelonderwijs in 1938 een lezing houdt over: „Verleden, heden en toekomst van de Handelsdagschool met 3-jarigen en 4-jarigen cursus” hoort men nergens een klacht over den te korten duur der Handelsdagschool. Met 4 jaar is men blijkbaar tevreden¹²). En nu...: Met de bewering, dat de H.B.S.-A een andere, ruimere taak heeft gekregen (reeds weerlegd door Dr. CARDOZO, zie boven) wordt een 5-jarige Handelsdagschool weer voorgesteld. Wil de Minister nu zijn uitspraak handhaven, bij de verdediging van het vorige ontwerp gedaan: Ulo, handelsschool en H.B.S.-A hebben een eigen taak, roeping en karakter, dan moet hij de H.B.S.-A *nog meer afbuigen* van

den weg, waarop zij behoorde te zijn. Ook hier geldt het beeld van den treurwilg, die omgebogen wordt, en van het Procrustesbed, waarop de H.B.S.-A wordt gelegd.

De H.B.S.-A, alias de vroegere Hoogere Handelsschool, is slachtoffer van twee partijen. Daar is allereerst de Haagsche, departementale strooming, die nog steeds een H.B.S.-afdeeling wil voor hen, die met de wiskunde op de H.B.S.-B moeite hebben. De H.B.S.-A, type-Openbare Handelsschool-A'dam, heeft om enkele rechten zich den naam H.B.S. aangemeten. Om deze school, die meende zichzelf te kunnen blijven, aan nieuwe eischen te doen voldoen heeft de Minister in de uitvoeringsbesluiten haar leerprogram, haar urentabel, haar doelstelling gewijzigd. En dit, ondanks de herhaalde zinsnede: het onderwijs, dat wij regelden is dat van de oude Hoogere Handelsschool in Amsterdam enz. Deze scholen hadden recht te blijven, die zij waren. In dat vertrouwen aanvaardden zij een nieuwe wet; zij werden in hun vertrouwen beschaamd. Nu er wijzigingen in de oude Hoogere Handelsschool, de huidige H.B.S.-A, zijn aangebracht, die haar afbuigen van haar de maatschappij dienende taak, die haar minder geschikt maken als zuiver economische, wil men sociaal-economische school, nu men het accent verlegd heeft van de economische vakken naar de talen, van het taalkundige naar het litteraire, komen er klachten van de practijkmensen. Maar men luistert niet naar de wenschen der Kamers van Koophandel, terwijl het toch zoo volkomen redelijk is wat deze mensen vragen. Men zie slechts de resumptie in het laatste request van de Kamer van Koophandel en Fabrieken uit Friesland, waarmede meer dan 30 Kamers hun instemming betuigden. Zij vroegen het daarheen te willen leiden, dat:

1. het onderwijs aan de zelfstandige H.B.S.-A voor wat het leerprogram, de urentabel, de eindexameneischen en -regeling ten aanzien van de kernvakken betreft, *wederom*, zulks overeenkomstig de bedoeling van de wet, worden gebracht in het kader van het onderwijs aan de voormalige handelsschool (beter Hoogere Handelsschool. Sl.), zulks opdat het 5-jarig handelsdagonderwijs, dat door de huidige regeling wordt aangetast en dreigt te denatureeren, in zijn beproefden vorm voor het bedrijfsleven behouden blijft;

2. het onderwijs aan de A-afdeeling en H.B.S.-A + B zich naar het sub 1 genoemde onderwijs richt en zich daaraan aanpast.

Of men nu van de zijde der Nationale Vereeniging voor Handels-
onderwijs protesteerde, of de Vereeniging van Leeraren bij het Econ.
M.O. dit deed, of de Kamers van Koophandel protest aantekenden, het
gaf alles niets. De H.B.S.-A, de oude economische school, is niet alleen
afgebogen in 1937 bij de uitvoeringsbesluiten tegen de letter en den
geest van de Wet-1937 in¹³), men gaat nu nog verder. Vakken, die de
economische kern van de school niet meer raken, worden ingevoerd.
Alsof in het onderwijs in de economische vakken en in de talen, wanneer
dit op de juiste wijze gegeven wordt, niet evenzeer een wetenschappelijk

propaedeuse gegeven wordt, resp. kan worden¹⁴). Speciaal wanneer — waar Dr. ELZINGA eenige malen op wees — wij ons vrijmaken van een didactiek en methodiek, die gegroeid is tijdens de overheersching der natuurwetenschappelijke vakken. (Wat de Minister aan het Lyceum verwijt, dat het nog geen eigen methode heeft gevormd, zou hij met eenig recht aan het economisch onderwijs eveneens kunnen verwijten).

Alleen in de wis- en natuurkundige vakken ziet de Minister, m. i. ten onrechte — ik heb dat elders uitvoerig betoogd en aangetoond — het shibboleth voor de toelating tot de Universiteit. De Gleichberechtigung der sociale vakken vindt in dezen Minister, Schrijver van de Christelijk-Sociale Studiën, helaas een tegenstander. Misschien is het beter te zeggen: in zijn medewerkers. Zij zwichten bovendien voor den aandrang, die uit de kringen der Handelsscholen wordt uitgeoefend. Laten wij, zoo denkt men daar, nu de H.B.S.-A steeds minder gaat lijken op de oude Hoogere Handelsschool, die taak overnemen. Daarvoor sta men ons toe 5-jarig te worden¹⁵). In feite is daarmee de oude Handelsschool, het prototype der 5-jarige scholen, dat geen behoefte had om Voorbereidend Hooger Onderwijs te zijn, dat slechts eischte die studierechten, waarop het krachtens zijn aard, par droit de conquête, recht kon doen gelden, om zeep gebracht. Ik denk aan Dr. DE FROE, die op 18 Mei 1938 reeds zeide: voor een bord linzenmoes, een paar rechten, hebben wij ons eerstgeboorterecht verkocht. Wat wij toen vermoedden door bepaalde geruchten, is helaas bewaarheid. En wat de toekomst zal brengen, kunnen wij wel raden. De Minister zegt: het verschil tusschen de H.B.S.-A en de handelsschool moet duidelijk in 't oog worden gevat en gehandhaafd (Mem. v. Toel., p. 5). Herstel van de H.B.S.-A in haar ouden vorm is dus niet te verwachten. Afbuiging des te eerder.

Een positief nadeel van de H.B.S.-A is, dat zij gekoppeld is aan de H.B.S.-B, nu weer als afdeling. Daarom heeft men de splitsing gebracht op 3 + 2. De Secretaris van het Nationaal Bureau, Drs. J. SMITS schreef daarover in het jaarverslag 1937¹⁶): „De nadere kennismaking met de consequenties van deze alinea zal echter bij velen hunner de klassieke figuren van Pyrrhus en het Trojaansche paard in de verbeelding hebben opgeroepen. De uitwerking der 3 + 2-formule bleek ook bij de dienaren van de B-scholen op ernstig verzet te stuiten. Naar de meening van steller dezes behoeft dit alles geen verwondering te baren, omdat de 3 + 2-formule in zich verkeerd is, indien men althans het onderwijs in de hogere burgerschool-A economisch wil oriënteren. Het is a priori uitgesloten in de 3e klasse der H.B.S. heterogene elementen homogeen te doen zijn”. In het rapport der samenwerkende vereenigingen (1934) hebben de leeraren allen het 2 + 3 aanvaard als het meest juiste. Het 3 + 2 werd slechts geaccepteerd zoolang de financieele consequenties niet gedragen konden worden.

Op nog een enkel punt zij verder de aandacht gevestigd: In par. 4 van de Mem. v. Toel. schrijft de Minister, dat wie de vorming van den

geest slechts heeft, maar aan feitenkennis in een bepaald geval te kort schiet, dit laatste gemakkelijk kan herstellen. De Minister gaat dus uit van overdraagzaamheid, van transfer, waarvan naar mijn beste weten het bestaan nog steeds niet is aangetoond¹⁷). Bovendien meen ik uit de jongste publicatie van Prof. WATERINK te mogen citeren: „Er zijn denkmethodes, die voor bepaalde, toch wel zeer intelligente menschen eenvoudige niet aanvaardbaar zijn. Het is b.v. iemand, die aan streng natuurwetenschappelijk denken gewend is, dikwijls uitermate moeilijk zich in te leven in de „begrijpende” denkwijze van de psychologie. Dat komt niet omdat er bij dien natuurwetenschappelijken denker gebrek aan intelligentie is, ook komt het niet doordien hij nu eenmaal gewend is aan een andere denkmethode; maar deze mensch *is anders*”¹⁸). Wie op het klassieke terrein heeft leeren denken, heeft daarin nog geen waarborg dit op economisch terrein te kunnen en omgekeerd¹⁹). Maar de Minister meent van wel. De consequentie zou zijn het verlenen van studierechten voor alle faculteiten aan bezitters van welk diploma dan ook. Tot dezen stap zal Zijne Excellentie echter niet overgaan. Anders zou hij niet voor een bepaalde studie een klassieke opleiding per se eischen en niet zulk een scherp contrast maken tusschen deze laatste opleiding en die van de H. B. S., waar men desnoods een zekere *kennis* van Latijn kan opdoen (Mem. v. Toel. par. 5, p. 3).

Een laatste kwestie, die ietwat vreemd aandoet, zie ik in art. 29 sub 4. Het gaat daar over de bevoegdheden van de leeraren. De bezitter van een getuigschrift van met goed gevolg afgelegd doctoraal examen moet bevoegd zijn voor het *geheele* vak, waarin volgens deze wet onderwijs moet worden gegeven. Hier komt de Minister in strijd met het K. B. van 7 Nov. 1938 tot aanvulling en wijziging van het Academisch Statuut, dat in art. IV een nieuw art. 22 ter in het Academisch Statuut invoegt, waarbij de bevoegdheid b.v. voor *economische* geschiedenis en *economische* aardrijkskunde wordt geregeld. Men is dus bevoegd voor een *deel* van het vak. En daardoor volgens art. 29 van het ontwerp niet bevoegd. De eene hand geeft en maakt gelukkig, de andere hand schrijft alweer een doodvonnis. Zoo als het met de wet-1937 en haar uitvoeringsbesluiten eveneens ging.

* * *

Wanneer men nu vraagt wat ons te doen staat, dan formuleer ik de wenschen, waarvan wij de vervulling moeten nastreven met *alle* middelen, die ons ten dienste staan, aldus:

I. Men leze *art. 9*:

1. Voorbereidend hooger onderwijs wordt gegeven aan gymnasia.
2. Voorbereidend hooger en algemeen vormend middelbaar onderwijs wordt gegeven aan H. B. S.-en met 5 of 6-j. cursus en lycea.

Art. 12:

Uitsluitend algemeen vormend middelbaar onderwijs wordt gegeven

aan handelsdag- en avondscholen, aan middelbare scholen voor meisjes en aan H. B. S.-en met 3-j. cursus.

II. *Art. 14:*

De handelsdagschool heeft een cursus van drie jaren of van vier jaren ²⁰⁾.

III. *Art. 11:*

De hogere burgerscholen worden onderscheiden in zelfstandige hogere burgerscholen A en zelfstandige hogere burgerscholen B. De laagste twee klassen kunnen samenvallen, etc.

IV. *Art. 11 sub 2:*

Aan de H. B. S.-A met een 5- of met een 6-j. cursus wordt onderwijs gegeven in:

Aan de H. B. S.-B met een 5- of met een 6-j. cursus wordt onderwijs gegeven in:

(en deze lijsten opgebouwd volgens de concentratiegedachte. Zie BOLKESTEINS werkje hierover, p. 44).

Bij dit alles ga ik natuurlijk uit van een door andere uitvoeringsbesluiten weer herstelde H. B. S.-A.

Is dit niet mogelijk, dan moet een modus gevonden worden, dat een H. B. S.-A, wier bestaan volgens het ontwerp toegelaten wordt (nu dit goedkooper *kan* zijn, haalt de Minister aan, dat de *voorgeschiedenis* der beide schooltypen niet uit het oog mag worden verloren, Mem. v. Toel., art. 11, p. 7), nà de 2e klas gesplitst kan worden in een H.B.S.-A en een Handelsdagschool met 5-j. cursus. Zoo min als men onder de vigeerende wet de verbinding van een H. B. S.-A met een H. B. S.-B beschouwt als een schoolstichting, welke valt onder de Stopwet — mits men een bepaald aantal leerlingen heeft —, zoo min moet men deze differentiatie daaronder laten vallen. De Handelsschool, die H. B. S.-A wordt, behoudt onder de wet-1937 zoowel als onder het nieuwe ontwerp de subsidie-regeling, die zij bezat. Dit moet omgekeerd voor de H. B. S.-A, die een Handelsschool-tak aan zich verbindt, op dezelfde wijze mogelijk zijn. Men houdt de subsidie-regeling, die men heeft. Art. 9 sub 2 moet dan toch veranderd worden als boven voorgesteld.

En ten laatste: de Wet moet vollediger zijn en niet zooveel overlaten aan de later te geven uitvoeringsbesluiten. Wij hebben een ervaring opgedaan met de Wet-1937, die op zichzelf goed en juist was, maar waarvan de uitvoering in een richting ging, die noch door de maatschappij, noch door de leeraren gewenscht wordt.

1) De principieele Calvinistische basis, waarop heel deze bespreking berust, gaf ik in het 8e hoofdstuk van mijn: „Het economisch onderwijs maatschappelijk beschouwd”, Groningen 1938.

2) Cursiveveering hier en verder van mij. S.

3) Men zie de foto van de eigenhandig aangebrachte zinsnede in DUYVER-

MAN: De Staatswetenschappen in het M. O. en het M. O. in de Staatswetenschappen, Gron. 1936, p. 31.

4) Zie BOLKESTEIN: Het 50-j. bestaan van de Wet op met M.O., 1913, p. 19.

5) HUBRECHT: De onderwijswetten 1880, p. 207; HERMAN SNIJDERS: Het Onderwijs in Nederland 1910, p. 74.

6) SNIJDERS, haalt aan uit de Mem. v. Toel., p. 33.

7) Zie Handelsblad 2 Maart 1938.

8) SLEUMER, Het economisch onderwijs maatschappelijk beschouwd, Gron. 1938, p. 95. Wanneer in het vervolg van dit artikel de naam Openbare Handelsschool of O. H. S. wordt gebruikt, dan gelieve men te bedenken, dat dit woord als een type-aanduiding gebruikt wordt. De naam „handelsschool” is te vaag, doordat de scholen met dien titel te veel uiteenliepen.

9) Tijdschrift Nationaal Bur. 9e jrg. 1938, p. 69—77.

10) De Opbouw, Jrg. 21, 1939, p. 339—345; Tijdschr. Nationaal Bureau 10e jrg., 1939, p. 5—13.

11) P. 289 en 479 van de verslagen van het Internationale Congres voor Handelsonderwijs te Londen, 1932.

12)) Hoewel in het rapport 1931 niet gevraagd werd om een 5-jarige handelsschool, deelt WITSENBOER thans mede, dat men dit niet deed uit tactische overwegingen, hoewel de wensch wel degelijk bestond. Weekbl. voor Gym. en M. O., 30 Maart 1939, p. 878.

13) Zie rede van DEUSS, Tijdschrift Nationaal Bureau, Jan.-Febr. 1939.

14) Zie Concentratierapport der Haagsche werkgroep, p. 10 en 41; ook: rapport BOLKESTEIN-II p. 31.

15) Dat deze veronderstelling juist is, bleek uit het verslag der vergadering op 19 Maart 1939 van de Directeuren van Handelsscholen etc., Tijdschrift Nationaal Bureau, 15 April 1939, p. 152 e.v. Men zie ook het verslag van de vergadering van het Nationaal Bureau in hetzelfde tijdschrift, 15 Mei 1939, p. 203 e. v.

16) Tijdschrift Nationaal Bureau p. 95, Febr. 1938.

17) Wel kan er met LANGEVELD gesproken worden van transfer-kringen, d.w.z. kringen, waarbinnen bepaalde gewoonten zeer gemakkelijk transfereeren, waarbinnen één bepaalde habitus zijn gunstigste functiekansen vindt. Zoo bereidt de klassieke talenstudie beter voor op het interpretatorisch-theoretische, terwijl de wiskunde-opleiding haar mérites heeft op konstruktief-theoretisch gebied, natuur- en scheikunde meer zijn ingesteld op het experimenteel-practische en de moderne talen — aestheticistisch gegeven — op het spekulatief-extatische, — psychologisch gegeven meer op het mede-menschelijk maatschappelijk-praktische voorbereiden, p. 389. Inleiding tot de studie der paed. psych. Gron. 1937. De transfer tusschen deze kringen onderling is „negatief”, al is deze negativiteit gegraduateerd (idem, p. 390).

18) De Opvoedbaarheid etc. p. 56.

19) LANGEVELD: „Juist hier staan wij aan den drempel van een terra incognita: wij weten vrijwel in het geheel niet, wát geleerd moet worden, opdat een vorming optreedt, welke door den *ganschen* geest uitstraalt”, p. 376.

Delacroix: Les grandes formes de la vie mentale, p. 98: „Notre pédagogie, qui vise au delà de l' utile et de la formation des habilités spécifiques, est loin de savoir encore ce qui exerce le mieux l' esprit et ce qui peut fonder les habitudes générales applicable à toute matière.”

20) Wil de Minister een handelsschool met 5-j. cursus, dan zou kunnen toegevoegd: „Voor een handelsschool met 5-j. cursus is de bijzondere toestemming van den Minister noodig.” Deze Minister zou dan een handelsschool met 5-j. cursus alleen toestaan in een plaats, waar geen H.B.S.-A gevestigd is.

DE BIJBEL EN DE OPENBARE SCHOOL

DOOR

DR. D. LANGEDIJK.

III.

De onderwijswet van 1857.

Tot 1857 was de praktijk geweest, dat een onderwijzer op de openbare school Bijbelsche geschiedenis mocht geven, wanneer hij maar zorgde hierbij niet in conflict te komen met den geest van het algemeen Christendom, dat een soort officieele schoolgodsdienst was geworden. Hij kwam dan niet in strijd met de wet, zooals die door VAN DEN ENDE was geïnterpreteerd, vooral niet, omdat dit onderwijs door de schoolopzieners, inzonderheid de predikanten onder hen, werd aangeprezen.

In 1842 was er principieel geen verandering in gekomen. Alleen hing het niet meer van den onderwijzer alleen af, of het onderwijs in een Christelijken geest zou worden gegeven. De geestelijken der verschillende gezindten hadden hier ook iets in te zeggen.

Maar in 1857 veranderde dit alles, toen de onderwijswet van VAN DER BRUGGHEN werd aangenomen, waarvan het karakter in art. 23 aldus werd uitgedrukt:

„Het schoolonderwijs wordt, onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden, dienstbaar gemaakt aan de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens der kinderen en aan hun opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden.

De onderwijzer onthoudt zich iets te leeren, te doen of toe te laten, wat strijdig is met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden.

Het geven van onderwijs in den godsdienst wordt overgelaten aan de kerkgenootschappen. Hiervoor kunnen de schoollokale

buiten de schooluren, ten behoeve van de leerlingen, die ter school gaan, beschikbaar worden gesteld.”

Alinea 2 hield de consequentie in, dat de Bijbel geheel van de openbare school verwijderd zou worden.

Kon men de wet van 1806 nog zoo uitleggen, dat er ruimte bleef voor Bijbelonderricht, met die van 1857 was dit niet wel mogelijk.

We vragen ons af, of dit niet in strijd was met de opvatting, zooals VAN DER BRUGGHEN die in het Nijmeegsch Schoolblad had neergeschreven. Bij het beantwoorden van deze vraag moeten we er ons rekenschap van geven, dat hij zich toen stelde op een utiliteitsstandpunt. De gemengde school was practisch de eenige, ook voor de kinderen van orthodoxe ouders. Daarom verdedigde hij het gebruik van den Bijbel op die inrichting. Dit kwam ook uit in zijn rede in de Tweede Kamer, waarin hij van 1853—1854 zitting had. Zich aanpassende aan den bestaanden toestand, n.l. van het monopolie der gemengde school, drong hij er op aan, dat de gemengdheid niet verplicht zou zijn, maar dat relatieve neutraliteit zou worden toegelaten ⁷³).

In 1857 was echter de vrijheid van onderwijs toegestaan, waardoor de mogelijkheid tot stichting van een bijzondere, Christelijke school was opengesteld.

De overheidsschool moest nu, overeenkomstig de ideeën van VAN DER BRUGGHEN over de verhouding van kerk en staat, een neutraal karakter dragen. Hij oordeelde, dat kerk en staat volkomen van elkaar gescheiden moesten blijven, zoodat de laatste zijn bemoeiing niet over het terrein van de kerk zou mogen uitstrekken. De consequentie daarvan was, een openbare school zonder den Bijbel.

VAN DER BRUGGHEN aanvaardde die consequentie ook geheel en al, zooals hij in de Kamer verklaarde: „Opleiding tot Christelijke deugden kan en mag op de gemengde scholen in geen anderen zin worden opgevat, dan dat alle leerstellingen en dogmatische bestanddeelen, alles met één woord, wat tot het begrip des Christendoms, van zijn waarheden, van zijn feiten, van zijn geschiedenis behoort, van de gemengde school verwijderd moest blijven” ⁷⁴).

Hiermee zou de praktijk geheel moeten overeenstemmen. Immers, ook de Joden, die tot nu toe hun eigen overheidsscholen ge-

had hadden, kregen thans toegang tot de gemengde school.

Met de genoemde consequentie was de Grootte Protestantsche partij het echter niet eens. Haar spreektrumpetten, *De Wekker* en *De Fakkel*, wilden niet erkennen, dat de openbare school haar Christelijk karakter moest verliezen. Zij hielden vast aan alinea 1, aan de „opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden” en zij wilden niet zien, dat dit door alinea 2 onmogelijk kon verwerkelijkt worden.

Dit blijkt wel uit wat MIOULET ⁷⁵⁾, de redacteur van *De Wekker*, een man van gezag in onderwijskringen, daags na de aanneming van de wet, aan het adres van de onderwijzers neerschreef: „Gij zijt heden, wat gij gisteren waart”. Deze overtuiging bleef hem ook in de volgende jaren bij. Steeds weer herhaalde hij het in zijn artikelen, dat de openbare school een Christelijk karakter had behouden en dat wel niet de Bijbel mocht worden gebruikt, maar dat toch de Bijbelsche geschiedenissen mochten worden verhaald.

Dit was niet alleen de opvatting van de Supra-naturalisten, waar we MIOULET mee verwant kunnen rekenen, maar ook van de aanhangers der Groninger richting. Hun sympathie tegenover de wet van 1806 brachten ze in 1857 over op die van VAN DER BRUGGHEN. HOFSTEDÉ DE GROOT roemde in het Maandblad van het N. O. G. ⁷⁶⁾ haar als „een wet, zooals wij steeds hoopten en verlangden, maar niet altijd verwachtten”, een wet, die de gemengde Christelijke school had behouden. Toch was hij schijnbaar niet geheel gerust, want hij voegde er aan toe: „Toch smart het ons, dat het Christelijk beginsel er niet beter in is gewaarborgd”. Hij had echter zijn hoop gevestigd op de schoolopziëners bij een toepassing van de wet in zijn geest. Zoo dacht hij de lijn door te trekken van 1806 af tot over 1857 heen, zonder te bedenken, dat alles nu anders geworden was.

Dit zou hij niet lang daarna bemerken, toen er oppositie kwam tegen zijn redevoering, den 13en October 1860 uitgesproken te Winsum, waar hij zijn ideeën over het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis uiteenzette.

Deze oppositie kwam van Joodsche zijde en is oorzaak geweest, dat HOFSTEDÉ DE GROOT ontslag moest nemen als schoolopziëner. De Joden legden niet den nadruk op alinea 1, maar op 2. Zij wilden niet, dat hun kinderen in hun godsdienstige gevoelens wer-

den gekwetst en daarom moest de Bijbel van de openbare school verdwijnen. Mr. A. DE PINTO, een zeer bekwaam Israëlietisch rechtsgeleerde ⁷⁷⁾, vertolkte hun gevoelens in een artikel: „Moet, mag de Bijbelsche geschiedenis op de openbare school onderwezen worden?” Niet alleen het Nieuwe Testament, maar ook het Oude mocht volgens hem niet op de openbare school gebruikt worden, daar een protestantsche onderwijzer dit niet zoo zou doen, als de Joden het voor hun kinderen wenschten. De eenige oplossing volgens art. 23 was voor DE PINTO de neutrale school.

Het is opmerkelijk, dat het gros van het Protestantsche volksdeel deze consequentie niet aandurfde. Zelfs schoolopzieners, die de wet moesten toepassen, deinsden hiervoor terug. We noemden reeds HOFSTEDE DE GROOT. Er waren er evenwel meer. Mr. J. DE WITTE VAN CITTERS ⁷⁸⁾, schoolopziener in het eerste district van Zuid-Holland, vatte de pen tegen DE PINTO op en beweerde, dat als het stelsel van dezen werd toegepast, dit het verderf zou zijn van het lager onderwijs ⁷⁹⁾.

Ook S. BLAUPOT TEN CATE, inspecteur van het lager onderwijs, was voor neutraliteit niet te vinden, al wilde hij niet zoo ver gaan als HOFSTEDE DE GROOT, die hij bestreed in zijn actie voor de Bijbelsche geschiedenis op de school. Toch schreef hij tegen DE PINTO ⁸⁰⁾.

Zoo maakte de actie van dezen de geesten openbaar, niet alleen echter van het schooltoezicht. Ook de regeering werd verplicht zich uit te spreken. Dit kwam uit bij de kwestie-HOFSTEDE DE GROOT. Zij had hier te kiezen tusschen de Joodsche opvatting, de volstreckte neutraliteit, of die van Supra-naturalisten en Groningers. En zij koos voor de eerste. Minister VAN HEEMSTRA wenschte, dat de wet zoo werd toegepast, dat niemand zich kon ergeren aan het onderwijs. Alinea 2 woog hem zwaarder dan alinea 1. Daarom liet de minister den schoolopziener los en schaarde zich aan de zijde van diens Joodsche bestrijders. De wet had daarmee haar officieele interpretatie gekregen.

Hiermee kwam gedeeltelijk overeen de opvatting van de Roomsche-Katholieken, n.l. ten opzichte van de scholen ten Noorden van den Moerdijk. In Noord-Brabant en Limburg wilden zij de relatieve neutraliteit toepassen, maar in de overige provinciën moest de openbare school absoluut neutraal zijn. Dan alleen kon-

den zij hun kinderen aan deze inrichting toevertrouwen.

De orthodox-Protestanten dachten over de kwestie van den Bijbel op de openbare school na 1857 niet allen gelijk. GROEN VAN PRINSTERER had dadelijk na de aanneming van de wet-VAN DER BRUGGHEN zijn ontslag als lid van de Tweede Kamer genomen, omdat hij begreep daar voorloopig voor het Christelijk onderwijs niets meer te kunnen doen. Hij en zijn volgelingen aanvaardden nu den godsdienstloozen staat en dus ook de neutrale school. Maar dan moest zij ook werkelijk neutraal zijn en de Bijbel er niet worden gebruikt, evenmin als Bijbelsche geschiedenisboekjes. Hij zag als eenig kanaal voor Christelijk onderwijs de bijzondere school.

Dit was niet het geval met Ds O. G. HELDRING, den redacteur van „De Vereeniging: Christelijke Stemmen”, die meende, dat ook zonder den Bijbel er toch wel iets Christelijks in de openbare school was overgebleven. Wanneer men godsdienstonderwijs voor zijn kinderen wenschte, dan zou dit, na den schooltijd, in de uren die de wet beschikbaar stelde, kunnen worden gegeven. Daar kon men dan vrij den Bijbel gebruiken. Van bijzondere scholen verwachtte hij niets.

Op practische gronden werd deze oplossing bestreden door M. D. VAN OTTERLOO, hoofd van de openbare school te Valburg en trouw aanhanger van GROEN van PRINSTERER. Ook HELDRING heeft later ingezien, dat zijn opvatting een goede Christelijke schoolopvoeding in den weg stond ⁸¹).

We komen nu tot de vraag, hoe de wet in het land werd toegepast. Zeker niet overal gelijk. Kwam men in een streek, waar veel orthodox-Protestanten woonden, dan werd de Bijbel wel degelijk nog gelezen en werden de schooltijden met gebed begonnen en geëindigd.

In Friesland kwam het nog al eens voor, b.v. in de geheele gemeente Wymbritseradeel, dat behalve de Bijbel ook de Psalmen op de openbare school werden gebruikt, op de Veluwe was het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis vrij algemeen. Behalve, dat men de kinderen uit den Bijbel liet lezen, vertelden de onderwijzers de gewijde verhalen aan de hand van werken van VAN DOBBEN, KREMER en SWIERS.

Dit waren de gediensstigheden van de praktijk, hier kon men

alinea 1 van art. 23 toepassen, zonder in conflict te komen met alinea 2. Maar — het was overtreding van de wet, want deze eischte geen relatieve, maar absolute neutraliteit, of, om het met de woorden van het Voorloopig verslag te zeggen: „het onderwijs in de volksschool moet in zoodanigen geest en toon gegeven worden, dat de verschijning van een kind, behoorende tot een gezindte, vroeger daar niet vertegenwoordigd, in dien toon en geest geen de minste verandering teweeg brenge.”

Het zou de taak van het schooltoezicht geweest zijn, tegen deze gediensstigheden van de praktijk op te treden. We zagen reeds, dat er nog steeds autoriteiten waren, die van de absolute neutraliteit niets wilden weten. Lang niet allen beletten het Bijbelsche onderwijs. We willen dit met enkele voorbeelden staven. In Oldebroek namen de kinderen, die de openbare school bezochten, sinds jaren zelf een Bijbel mee. Het schijnt, dat onder invloed van de wet het gebruik van dit Boek was verminderd, tenminste, in 1862 stelden de wethouders aan den burgemeester voor, den Bijbel op de school in te voeren. Dit gebeurde ook. Zelfs werden in 1866 Bijbels van gemeentewege verstrekt, waarin Vrijdagmiddags onder den gewonen schooltijd gelezen werd, waarna de inhoud van het gelezene door den onderwijzer verklaard werd.

In het regeeringsverslag van 1860 erkende het schooltoezicht zelf, dat het 't gebruik van den Bijbel in sommige streken van Groningen en Gelderland getolereerd had.

En als in latere jaren de schoolopzieners een strakker houding gaan aannemen, zijn het soms de gemeentebesturen, die onwillig zijn de wet toe te passen.

GROEN VAN PRINSTERER verzette zich, waar hij kon, tegen dit „ontduiken en braveeren” van de wet. Na 1857 was hij de voorvechter geworden voor de bijzondere school en wanneer hij bemerkte, dat, niettegenstaande de vrijheid van onderwijs, de stichting of de onderhouding van zulk een inrichting tegengewerkt werd, trad hij voor zulk een school in de bres.

Oordeelen we naar de handelingen van sommige gemeentebesturen, dan is de veronderstelling niet te gewaagd, dat zij het gebruik van den Bijbel op de openbare school bevorderden, om haar te handhaven tegenover de bijzondere.

Toen er pogingen werden aangewend, om te Oosterwolde een

vrije school te stichten, kreeg de onderwijzer aan de openbare school opdracht van den burgemeester, om tweemaal per week Bijbelsche geschiedenis te onderwijzen.

De schoolopziener gaf aan den heer FEENSTRA te Akkerwoude verlof, om op de openbare school den Bijbel te gebruiken, toen hij een benoeming had gekregen aan de Christelijk Nationale te Dokkum.

Op de openbare scholen te Wonseradeel kregen de onderwijzers van het burgerlijk bestuur opdracht, om menigvuldig den Bijbel te gebruiken, toen er te Makkum een Christelijke school zou worden opgericht.

Niet altijd namen overheid en schooltoezicht zulk een houding aan. In de steden, waar de Joden vrij wat invloed hadden, werden meermalen, op hun aandrang, maatregelen genomen tot handhaving van de neutraliteit, zooals te Arnhem en Den Haag.

In de laatste stad bezocht een Joodsch lid van de plaatselijke schoolcommissie een openbare armenschool. Op de rooster stond het vak: Bijbelsche geschiedenis. Hij maakte hierover een aanmerking tegen den onderwijzer met het oog op de Israëlietische kinderen. Deze had er iets op gevonden en sprak over het Nieuwe Testament alleen 's Zaterdags en op Israëlietische feestdagen, wanneer de Joodsche kinderen de school dus niet bezochten.

Het lid van de plaatselijke schoolcommissie was hierdoor blijkbaar niet tevreden gesteld, want kort daarop werden de roosters veranderd, en in plaats van het vak Bijbelsche geschiedenis werd „beginselen der geschiedenis” geschreven.

Tegen den onderwijzer E. KORS te Noordlaren werd in 1861 een aanklacht ingediend, omdat hij zijn leerlingen driemaal per week uit den Bijbel liet lezen. Hiervoor moest hij zich verantwoorden bij den inspecteur van het lager onderwijs.

Te Dokkum deed de schoolopziener onderzoek naar aanleiding van het gerucht, dat de gemeente Bijbels, gezangen en psalmboeken had verstrekt op de openbare school ⁸²).

Mocht GROEN VAN PRINSTERER protesteeren tegen het „ontduiken en braveeren”, niet alle voorstanders van Christelijk onderwijs dachten hierover zooals hij. De Ethisch-irenschen en zij, die nog steeds hoopten op christianisatie van de openbare school, wilden de relatieve neutraliteit zooveel mogelijk bevorderen. We noemen

in dit verband ELOUT VAN SOETERWOUDE, die de facultatieve splitsing voorstond.

Op de algemeene vergadering van de Vereeniging van Christelijke onderwijzers, waarvan ook openbare onderwijzers lid waren, werd in 1863 de vraag, of men het gebruik van den Bijbel op de openbare school moest tegenwerken, bezien van een plaatselijk en van een algemeen standpunt. Als daar werkelijk Christelijke onderwijzers les gaven, die gebruik konden maken van de gediensigheden der praktijk, stond men er niet afwijzend tegenover, wel, wanneer men den Bijbel gebruikte, om de bijzondere school schade toe te brengen ⁸³).

De kwestie van den Bijbel op de openbare school kwam ook in de Tweede Kamer ter sprake. GROEN VAN PRINSTERER deed daar in September 1862 weer zijn intrede, omdat hij hoopte invloed te kunnen uitoefenen op de toepassing van de wet van 1857, ten voordeele van de bijzondere school. Hij wenschte, dat er een einde zou komen aan het „ontduiken en braveeren” van de wet door het gebruik van den Bijbel op de openbare school. De wet moest in dit opzicht aan duidelijkheid niets te wenschen overlaten en zoolang het woord „Christelijk” nog in art. 23 voorkwam, zoolang zouden er nog scholen zijn, waar men op alinea 1 den nadruk legde en alinea 2 over het hoofd zag.

Daarom sprak GROEN er over, een voorstel tot wetswijziging in te dienen, waarvan art. 1 luidde: „In art. 23 der wet valt het woord „Christelijk” weg.” Bij de toelichting zette hij uiteen, dat de eisch was, dat de staatsschool in den meest volkomen zin neutraal moest zijn. Immers op vele plaatsen, waar geen bijzondere school was, diende zij ook voor de kinderen van orthodox-Protestanten. En liever hadden de ouders ervan, dat de onderwijzers geheel over den godsdienst zwegen, dan dat deze werd ingeprent op een wijze, die zij verderfelijk achtten.

THORBECKE ging niet op de kern van de zaak in, maar weerde, dat er in de openbare school een Christendom boven geloofsverdeeldheid aanwezig was. Overigens reageerde niemand op de woorden van GROEN, die hieruit de conclusie trok, dat dus allen in de Kamer het er over eens waren, dat, volgens de wet, volkomen neutraliteit het kenmerk van de openbare school moest zijn ⁸⁴).

In de zitting 1863—1864 bracht hij de kwestie opnieuw ter tafel

en kwam tot de Kamer met het ernstig en dringend verzoek, namens duizenden zijner land- en geloofsgenooten, „dat uit het Voorloopig verslag over de afdeeling Onderwijs in het Ve hoofdstuk der Staatsbegrooting zou blijken, dat in de afdeelingen een ernstig onderzoek gewijd was aan de vraag, of de wet van 1857, bepaaldelijk in de artikelen 23, 24 en 33, nageleefd wordt.”

Maar in de afdeelingen negeerde men over het algemeen de zaak. Nu kwam GROEN, den 18en November 1863, met een nota, die ten doel moest hebben, het verkrijgen van een afkeurend oordeel over „het ontduiken en braveeren” van de wet. Dit geschiedde evenwel niet, want zoowel conservatieven als liberalen bestreden hem of onthielden hem hun steun ⁸⁵).

Toch hield GROEN niet op, maar kondigde den 30en November 1863 de volgende motie van orde aan. „De Kamer, van oordeel dat, in art. 23 der wet op het lager onderwijs, het woord *christelijke* in de meest volkomen onzijdigheid, grondwettig kenmerk en hoofdbeginsel van de algemeene staatsschool, geen verandering gebracht heeft, gaat over tot de orde van den dag.” Den 1en December gaf hij een toelichting op de motie. Gewoonlijk liet men GROEN praten en reageerde niet op zijn woorden. Nu echter kwam er bestrijding en wel van verschillenden kant. Er waren woordvoerders van de Groote Protestantsche partij, die meenden, dat het woord „christelijke” wel degelijk nog inhoud had, niettegenstaande de Joodsche censuur. Zij wilden van een neutrale school niet weten. Anderen spraken van „een exceptie van niet-ontvankelijkheid”.

Van de Roomsche-Katholieken steunden een paar leden GROEN in zijn strijd, maar verklaarden toch tegen de motie te zullen stemmen. De tegenstand was zoo groot, dat GROEN wel begreep, niet de minste kans te hebben, dat de motie zou worden aangenomen, waarom hij haar introk ⁸⁶).

De actie, die GROEN in de jaren van 1862—1866 gevoerd heeft, om de neutraliteit van de openbare school in de wet vast te leggen, zoodat alle tweeslachtigheid daaruit verdwijnen zou, is zonder resultaat geweest. GROEN nam dan ook ontslag uit de Kamer en bepaalde zich er verder toe, den strijd buiten het parlement te voeren.

Hier kwam hij enkele jaren daarna in conflict met de Ethisch-irenischen, die de denkbeelden van GROEN, omtrent de neutraliteit

van de openbare school niet deelden. Het conflict GROEN—BEETS is te bekend, dan dat we dit hier in den breede zouden verhalen ⁸⁷). We kunnen volstaan met de opmerking, dat de Ethisch-irenischen niet de absolute neutraliteit van de openbare school wenschten. BEETS was hun tolk, toen hij het woord „Christelijk” in de wet verdedigde. Hij hoopte met velen van zijn vrienden op de christianisatie van de openbare school. Hun getal was onder de voorstanders van Christelijk onderwijs in de minderheid. De meesten volgden in dit opzicht GROEN.

Het proces van de ontkerstening van de openbare school kon niet meer worden gestuit. De toepassing van de wet van 1857 verhaastte het nog en de tijd kwam, dat de Bijbel slechts sporadisch op de overheidsschool voorkwam.

Toch zijn het niet GROEN en zijn medestanders geweest, die den Bijbel van de openbare school hebben verwijderd. Hoeveel actie hij ook heeft gevoerd, op de ontkerstening van deze inrichting heeft hij al zeer weinig invloed gehad. De minister noch de Kamer luisterde naar hem. Zij bewaarden het stilzwijgen of maakten zich met een dooddoener van hem af.

Zij, die de openbare school hebben ontkerstend, zijn de liberalen, de moderneren en de Dageraadsmannen. Zij waren het, die de macht in gemeente en rijk hadden, zij hadden hun aanhangers onder het schooltoezicht, zij moesten de wet toepassen. Maar ook, het modernisme vond steeds meer discipelen onder de onderwijzers der openbare school. Zij pasten toe, wat de predikanten, opgeleid door de professoren SCHOLTEN, KUENEN en OPZOOMER, propageerden. Zij braken met den Bijbel, die voor hen niet meer had een goddelijk gezag, die door de critiek verlaagd was tot een boek van volksverhalen en legenden. Geen wonder, dat van de staatsschool de Bijbel verdween.

Verwant met dit modernisme was de richting, die in de vereeniging „De Dageraad” haar middelpunt had. Zij had ook haar vertegenwoordigers onder het schooltoezicht. VAN BEYMA THOE KINGMA, schoolopziener te Heerenveen, was een van haar ijverigste voorvechters. Evenals Mr. SIFFLÉ oefende hij heftige critiek op de waarheid van het Bijbelverhaal, „fabelen, allegorische en mythische voorstellingen,” die niet aan de kinderen mochten worden verteld ⁸⁸).

Door toedoen van deze richtingen werden èn de Bijbel èn het leesboek met Bijbelsche verhalen van de openbare scholen verbannen. Mochten hier en daar nog enkele onderwijzers door de gediensigheden van de praktijk den Bijbel gebruiken, op den duur verdwenen ook die enkelingen. De jongeren waren allen voorstanders van de neutrale school.

Dit werd nog meer het geval, toen het socialisme onder hen zijn talrijke aanhangers kreeg. We kunnen wel zeggen, dat tegen het einde der 19e eeuw de kwestie van den Bijbel op de openbare school niet meer in het geding was.

Het gevolg was de ontkerstening van een groot deel van de jeugd, die nu geheel onbekend met den Bijbel opgroeide. Dit nam zoo grooten omvang aan, dat zelfs de voorstanders der openbare school wezen op dit „ontstellend tekort”.

Vatten we ons overzicht samen, dan zien we, dat de Bijbel in de 17e eeuw op de openbare school een eereplaats innam, maar in de 18e eeuw verlaagd werd tot een boek, om te leeren lezen. Hiertegen kwam verzet van de zijde der schoolhervormers. De scheiding van kerk en staat, waardoor deze laatste een neutraal karakter moest krijgen, benevens de didactische bezwaren van hen, die het onderwijs wilden verbeteren, hebben den stoot gegeven tot de verwijdering van den Bijbel van de openbare school. Hiertoe werkte ook mede de groote waardeering, die de Supra-naturalisten en de Groninger theologen hadden voor het lezen van de rationalistisch gekleurde Bijbelsche verhalen boven het onderwijs uit den Bijbel zelve. Het K. B. van 1842 werd door de Roomsche-Katholieken benut, om de school nog meer te ontkerstenen, wat door de wet van 1857 werd bevorderd. Wat er nog van het Bijbelsch onderwijs was overgebleven, is door het liberalisme, het modernisme, door de Dageraad en het socialisme geheel van de openbare school verwijderd.

⁷³⁾ A. GOSLINGA, Het Conflict GROEN—VAN DER BRUGGHEN in „Christendom en Historie,” pag. 282.

⁷⁴⁾ Aangehaald in mijn: De Schoolstrijd in de eerste jaren na de wet van 1857. Kampen, 1937, pag. 173.

⁷⁵⁾ A. D. J. MIOULET, 1796—1870, vroeger hoofd van de Waalsche diaconieschool te 's Gravenhage, was daarna leeraar aan het stedelijk gymnasium aldaar geworden. Hij werd redacteur van *De Wekker* en schreef veel over onderwerpen, die betrekking hadden op het onderwijs. N. Biogr. Wb. II. 925.

⁷⁶⁾ 1858. No. 1.

⁷⁷⁾ A. DE PINTO, 1811—1878, oprichter en redacteur van het Weekblad van het recht en van Themis, lid van den gemeenteraad te 's Gravenhage van 1851 tot zijn dood, voorzitter van het bestuur der Portugeesch-Israëlitische gemeente aldaar. Hij schreef tal van juridische werken. N. Biogr. Wb. VI. 1122—23.

⁷⁸⁾ Mr. J. DE WITTE VAN CITTERS was jarenlang lid van de schoolcommissie in Den Haag en van 1855—1865 schoolopziener. Hij deed veel voor de materiele verbetering van het onderwijs. N. Biogr. Wb. IV. 429.

⁷⁹⁾ „De openbare school en de Bijbelsche geschiedenis” Bijdragen Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur. V, pag. 83—89. Rotterdam, 1861.

⁸⁰⁾ S. BLAUPOT TEN CATE was van 1830—1848 Doopsgezind predikant, voorstander van het Nut van 't Algemeen, werd lid van de Tweede Kamer, waar hij de wet in 1857 verdedigde en was inspecteur van het lager onderwijs in Groningen. Hij schreef tegen DE PINTO „Subsidiën aan Israëlitische scholen”. Bijdragen Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur V, pag. 148-153. Rotterdam, 1861.

⁸¹⁾ Voor de kwestie-HOFSTEDE DE GROOT, de houding der Roomsch-Katholieken, HELDRING enz. zie mijn: De Schoolstrijd na de wet van 1857, pag. 19-23.

⁸²⁾ *ibid.* pag. 136 vv.

⁸³⁾ Mijn: De Vereeniging van Chr. onderwijzers en onderwijzeressen en de Schoolstrijd, in Gedenkboek Ver. Chr. Ond. enz. 1854—1929, pag. 37.

⁸⁴⁾ Mijn: Schoolstrijd na 1857, pag. 174 vv.

⁸⁵⁾ *ibid.* pag. 182 vv.

⁸⁶⁾ *ibid.* pag. 193 vv.

⁸⁷⁾ Voor het gebeurde in de algemeene vergadering van Chr. Nat. Schoolonderwijs, zie men A. GOSLINGA, Het conflict GROEN-BEETS. De Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs, 1860—1935, pag. 155—241.

⁸⁸⁾ Mijn: De Schoolstrijd. 's Gravenhage 1935, pag. 70 en 71.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

Is de gemeenteraad bevoegd om het hoog opstapelen van puin en anderen afval op particulier terrein te verbieden in het belang van veiligheid en van het uiterlijk aanzien van de gemeente? Zou een dergelijk verbod een ongeoorloofde aantasting van het eigendomsrecht zijn en derhalve in strijd met de wet?

ANTWOORD:

Men behoeft o. i. niet bevreesd te zijn, dat een gemeentelijke verordening inzake het opstapelen van puin e. d. op bij den publieken weg of bij woningen gelegen terrein wegens strijd met art. 625 Burgerlijk Wetboek (inzake het eigendomsrecht) zal worden onverbindend verklaard.

Bedoeld artikel omschrijft den eigendom als het recht om van eene zaak het vrij genot te hebben en daarover op de volstrekteste wijze te beschikken, mits men er geen gebruik van make, strijdende tegen de wetten of de openbare verordeningen, daargesteld door zoodanige macht, die daartoe, volgens de Grondwet, de bevoegdheid heeft enz.

Ook gemeentelijke verordeningen behooren tot de „openbare verordeningen”, waarover dit artikel spreekt. En al volgt hieruit niet, dat de gemeente ten opzichte van den particulieren eigendom een onbepaalde macht heeft, op grond van art. 625 zelf en de jurisprudentie daaromtrent mag toch worden aangenomen, dat 's Raads bevoegdheid zeker omvat het treffen van een verordening als bovenbedoeld.

De Raad is niet bevoegd voorschriften vast te stellen, welke tengevolge hebben, dat het gebruik der in eigendom bezeten zaak voor den eigenaar geheel of ten deele *ophoudt te bestaan*. Als voorbeeld van een dergelijk voorschrift kan dienen het geval, dat de Raad zou gaan voorschrijven, dat grondeigenaren of bepaalde grondeigenaren moeten dulden het hebben van gemeentelijke bouwwerken e. a. op eigen grond, waardoor het gebruik van den grond geheel aan den eigenaar zou worden onttrokken. Of — om een voorbeeld uit de praktijk te nemen: het opleggen van de verplichting tot het dulden en toelaten van het plaatsen van lantaarn- of andere palen of van waterleidingbuizen, hetgeen de Hooge Raad bij zijn arresten van 14 Maart 1904 W. 8050 en 13 April 1931 W. 12308 in strijd met art. 625 B. W. heeft geoordeeld. Zelfs het

feit, dat het kleine stukje grond, noodig voor het plaatsen van een paal, volledig aan het gebruik van den eigenaar werd onttrokken, was voor den Hoogen Raad een argument om strijd met art. 625 B. W. aan te nemen.

Anderzijds kan er een zeer aanzienlijke beperking van het gebruik van particulieren grond als gevolg van een verordening krachtens art. 168 Gemeentewet plaats hebben zonder dat de H. R. conflict ziet met art. 625 B.W. Als voorbeeld noemen wij de verordening van Naarden, waarbij verboden werd ter bescherming van het natuurschoon terreinen af te graven en zand, grind en leem te graven (arrest H. R. 29 Januari 1934 W. 12758) en de verordeningen van Tubbergen en Barwoutswaarder inzake het kappen van boomen enz. op of aan den openbaren weg in het belang van de veiligheid van het verkeer (arrest van 26 Maart 1934 W. 12757 en 24 Juni 1935 W. 12980). Vgl. ook arrest van 3 Febr. 1913 Lutt. 1913 p. 105 inzake de Noordwijksche strandpalen.

Een gemeentelijk voorschrift om in het belang van het uiterlijk aanzien der gemeente en van de veiligheid puin enz. niet hoog op te stapelen zal dus zeker niet in strijd met art. 625 B. W. worden geacht.

N.

2. VRAAG.

Mag ik vragen, hoe het tegenwoordig staat met de doodstraf-aangelegenheid hier te lande? Hoe staat de A.R. Partij praktisch daartegenover? Is het niet juist, dat het eerste bestaansmotief van de Overheid is het straffen van den moordenaar met den dood? Is het niet zoo, dat zij niet alleen haar eersten plicht verzaakt door den moordenaar te laten leven; maar feitelijk haar bestaansrecht inboet door eenvoudig te handelen, alsof er geen primaire ordinantie voor haar bestaat? Is, afgezien van al deze dingen, de A.R. Partij niet minstens geroepen om van jaar tot jaar bij de begrooting van Justitie een wetsvoorstel in te dienen tot invoering van de doodstraf? Blijft anders niet de programeisch ter zake een doode letter?

ANTWOORD:

Naar wij vermoeden vinden deze vragen goeddeels haar oorsprong in hetgeen Dr. KUYPER in het eerste deel van zijn driedeelig werk „De Gemeene Gratie” over de doodstraf geschreven heeft.

Nu gaan zonder twijfel vele antirevolutionairen met die uiteenzetting accoord. Maar ze zijn toch nimmer aanvaard door de Antirevolutionaire

Partij als zoodanig. Het standpunt van de A.R. Partij vindt nog altijd zijn vertolking in art. XIV van het program van beginselen, welk artikel van den souverain eischt, dat voltrekking van straf aan den gevonniste volge niet slechts om de maatschappij te beschermen en den overtreder te beteren, maar allereerst tot herstel van de geschonden gerechtigheid. „Desnoods” — zoo schrijft het program verder — „door de doodstraf, waartoe het recht in beginsel aan de Overheid toekomt”.

U ziet dus dat het kardinale punt van de overheidsroeping, volgens het program, is de handhaving van de gerechtigheid. Omtrent de vraag, hoe de gerechtigheid gehandhaafd behoort te worden, geeft het program uiteraard geen volledig antwoord. Het noemt slechts enkele middelen. En onder die middelen ook de doodstraf.

Opgemerkt dient daarbij, dat het program niet spreekt van een overheidsplicht om de doodstraf in bepaald aangewezen gevallen (b.v. bij moord met voorbedachten rade) op te leggen. Het program spreekt slechts van een in beginsel aan de Overheid toekomend *recht* tot het toepassen van die straf. Van een overheids*plicht* tot het opleggen van die straf kan volgens den gedachtengang van het program alleen sprake zijn, voorzover dit eisch van de geschonden gerechtigheid is.

Nu vraagt U: „Is het niet zoo, dat zij (de Overheid) niet alleen haar eersten plicht als Overheid verzaakt door den moordenaar te laten leven; maar dat ze ook feitelijk haar bestaansrecht inboet door eenvoudig te handelen, alsof er geen primaire ordinantie voor haar bestaat?”

Wat is echter de primaire ordinantie van de Overheid? Volgens het program handhaving van de gerechtigheid. En wij meenen, dat de *grondtoon* van Dr. KUYPERS uiteenzettingen geen andere is. Wordt nu door het niet-toepassen van de doodstraf in ernstige gevallen van levensberoving de gerechtigheid geschonden?

Inderdaad. Doch men moet bij het beoordeelen van dergelijke zaken toch wel onderscheiden.

Het opleggen van de doodstraf wordt door velen niet verdedigd als eisch van de gerechtigheid, maar als eisch van maatschappelijk belang. En juist hierin vond destijds Minister HEEMSKERK aanleiding om niet te komen met een voorstel tot invoering van de doodstraf. Hij hield vast aan den eisch van handhaving der gerechtigheid en meende alleen dan vrijheid te hebben om te komen met een voorstel tot invoering, wanneer hij de overtuiging had, dat er in de Kamer een meerderheid was, die deze straf als eisch der gerechtigheid verlangde.

Invoering van de doodstraf met behulp van personen, die deze straf slechts uit het oogpunt van staats- of gemeenschapsbelang wenschen, is niet zonder bedenking, omdat op die wijze het leven der onderdanen op opportunitetsgronden in de hand der Overheid zou worden gesteld en een weg zou worden ingeslagen die — misschien niet onmiddellijk, maar dan toch op den duur — aan den eisch der gerechtigheid zou te kort

doen. Er is geen erger ding — dat blijkt vooral nu weer in dictatoriala geregeerde landen — dan dat de Overheid uit allerlei overwegingen van staatsbelang over het leven der onderdanen beschikt.

Voorts hebt U wel te bedenken, dat niet ieder — ook niet in de A.R. Partij — van meening is, dat Gen. 9 : 6 van de Overheid eischt, dat *ieder* doodslager en moordenaar zal worden terechtgesteld. De meeningen daaromtrent zijn in a.r. kringen altijd verdeeld geweest en dat zijn zij nog. Eenstemmigheid bestaat alleen omtrent de overheidsroeping om de gerechtigheid te handhaven en om als eisch van de gerechtigheid *in* *daarvoor in aanmerking komende gevallen*, met name ingeval van opzettelijke levensberoving met voorbedachten rade, de doodstraf op te leggen.

Eindelijk merken wij nog op, dat de doodstraf ten onzent nimmer volledig werd afgeschaft. In Ned. Oost en West-Indië bestaat ze nog en wordt ze nog toegepast. Ook hier te lande bestaat de doodstraf nog in het militaire strafrecht, althans in geval van oorlog, oproer e. d.¹⁾ Alleen in het z.g. burgerlijke strafrecht van het Europeesche deel van ons Rijk is de doodstraf afgeschaft, zoodat invoering van de doodstraf eigenlijk zou neerkomen op het geven van eenige uitbreiding aan de toepassing.

U ziet: de zaak is niet zoo eenvoudig als ze schijnt. En zeker kan men niet zeggen, dat de Overheid door niet-toepassing van de doodstraf in het burgerlijk strafrecht hier te lande feitelijk haar bestaansrecht inboet. Want handhaving van de gerechtigheid omvat meer dan toepassing van de doodstraf. Er zijn nog andere straffen en dwangmaatregelen. En al is het plicht om aan te dringen op invoering van de doodstraf als eisch van de gerechtigheid, telkens wanneer zich daarvoor een gelegenheid biedt, ook hier geldt, dat de wijze zijn tijd kent. Men moet toch niet meenen, dat er zonder toepassing van de doodstraf van een handhaving van de gerechtigheid geen sprake meer kan zijn en dat dus de Overheid zonder het opleggen van die straf feitelijk abdiceert. Want dat is een voorstelling van zaken, die niet met de werkelijkheid klopt.

N.

¹⁾ Vgl. artt. 6 vv. van het Wetb. v. Mil. Strafr. en art. 2 van de wet van 17 Sept. 1870 S. 162.

In dit verband vestigen we er de aandacht op, dat thans reeds „tijd van oorlog” in den zin van de strafwet (art. 87 Wetb. v. Str.) aanwezig is, aangezien de militia te land gedeeltelijk buitengewoon is bijeengeroepen. En deze tijd zal voortduren, zoolang de weermacht buitengewoon onder de wapenen zal blijven. Derhalve kan ingevolge art. 45 Wetb. v. Militair Strafrecht thans voor misdrijven, waarop het gewone strafrecht levenslange gevangenisstraf gesteld heeft, aan militairen de doodstraf worden opgelegd. Zelfs wordt de toepassing van deze straf door art. 71 vv. van het militair strafwetboek in bepaalde omstandigheden buiten den „tijd van oorlog” in bovengenoemden zin mogelijk gemaakt, terwijl voorts tegen tal van specifiek militaire vergrijpen met den dood bedreigd wordt. Vgl. de ministerieele mededeeling van 17 Mei 1939 Litt. V 168.

Voorts willen wij nog deze gelegenheid benutten om te rectificeren een uit-

lating in een advies, voorkomende in de Mei-aflevering no. 4. Wij schreven daarin, dat wij ons gelukkig niet bevinden in een tijd van oorlog. Dat is niet juist, althans niet in strafrechtelijken zin, gelet op het bovengenoemd art. 87 Wetb. v. Strafr. Het misdrijf van art. 102 W. v. Str. (landverraad) kan thans dus worden gepleegd en naar gewone of verhoogde strafmaat worden berecht.

N.

3. VRAAG.

Wanneer noodgedwongen de leerlingenschaal der lagere scholen tot bijna in het oneindige is opgevoerd en daardoor wachtgelders en kweekelingen met akte zonder betrekking zijn en blijven, is het dan niet plicht der ouders om gelden bijeen te brengen voor het aanstellen van z.g. overtallige leerkrachten, teneinde langs dien weg te bereiken, dat goed onderwijs gegeven wordt?

ANTWOORD:

Ten aanzien van de z.g. leerlingenschaal moet men niet generaliseeren. Er zijn tal van gevallen, waarin de omvang van de klassen of de combinatie van klassen wegens een tekort aan onderwijzers het onderwijs bemoeilijkt. Doch we moeten in financiëel opzicht roeien met de riemen, die we hebben. En dan meenen we te mogen zeggen, dat er in vele gevallen, ondanks de moeilijke omstandigheden, dank zij de bekwaamheid en ijver van de werkzame leerkrachten, nog betrekkelijk veel wordt bereikt.

Gelet op den financiëelen toestand van het Rijk is een belangrijke uitbreiding van het aantal leerkrachten ten koste van de Rijksschatkist op het oogenblik uitgesloten. En de gemeenten zijn als regel niet in staat om z.g. boventallige leerkrachten ten behoeve van openbaar en bijzonder onderwijs te betalen. Vandaar dat vele scholen gegrepen hebben naar het instituut van de kweekelingen met akte.

Het bezwaar tegen deze praktijk is bekend. Menig gemeentebestuur of schoolbestuur geeft aan een kweekeling met akte een volledige of bijna volledige onderwijzerstaak zonder hem iets te betalen of tegen slechts zeer geringe vergoeding.

De poging, in het vorig najaar gedaan door het Kamerlid TILANUS, om door middel van wetswijziging eenige tegemoetkoming van rijkswege te verkrijgen, is mislukt. De heer TILANUS stelde voor om ten laste van de Rijksbegrooting voor onderwijs aan de gemeentelijke en bijzondere scholen uit te betalen een salarisvergoeding van f 60.— per maand ten behoeve van z.g. surnumeraironderwijzers, beneden den leeftijd van 26 jaar, aangesteld zoodra en zoolang gedurende het jaar 1939 een school met één voor Rijksvergoeding in aanmerking komende leerkracht 37

leerlingen telt, een school met twee dergelijke leerkrachten 77, een school met drie 127, met vier 177, met vijf 227 leerlingen telt en zoo verder voor scholen telkens met één voor Rijksvergoeding in aanmerking komende leerkracht meer en telkens met 50 leerlingen meer (Hand. Tweede Kamer 1938/39 pag. 664).

Dit amendement werd echter verworpen. Zulks in hoofdzaak omdat de financiële conseqventies niet waren te overzien; voorts omdat uit technische overwegingen tegen dezen vorm van salarisregeling bezwaar werd gemaakt; en vooral omdat men vreesde, dat deze regeling niet de beoogde verruiming van werkgelegenheid (vervanging van overtallige onderwijzers door surnumerairs) zou ten gevolge hebben.

Intusschen zij opgemerkt, dat de Minister van Onderwijs mededeelde, dat door den Ministerraad besloten is een zeker bedrag beschikbaar te stellen voor vergoeding van nieuwe leerkrachten. Of die vergoeding zal worden gegeven ingevolge het tweede lid van art. 56 der L. O. wet (de z.g. overtalligen van het Rijk) dan wel krachtens een speciale voorziening, is nog niet bekend.

Hebben de ouders zelf een plicht om zoo noodig te eigen koste in extra-leerkrachten te voorzien? Zonder twijfel, al zal ook hier natuurlijk met financiële mogelijkheden moeten worden rekening gehouden. Kan in de extra onderwijshulp voorzien worden door het aanstellen van jeugdige onderwijzers als kweekeling met acte, dan is daartegen geen bezwaar. Integendeel. En ook is er geen bezwaar tegen aanstelling van dergelijke leerkrachten als volontair, dus zonder wedde. Want hoeveel menschen zijn er niet, die hun loopbaan aanvankelijk zonder wedde, soms zelfs met aanzienlijke offers, moeten beginnen?

Doch wanneer een kweekeling goed werkt, de volle verantwoordelijkheid voor een klas draagt en eenigen tijd werkzaam is, dan behoort het schoolbestuur over de brug te komen. De arbeider is zijn loon waard. En een schoolbestuur mag niet, gebruik makend van de bijzondere omstandigheden, zonder vergoeding op de volle werkkracht van een leerkracht beslag leggen, zij het ook voor een goed doel.

N.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Naar de nieuwe gemeenschap, orgaan van het Comité voor de actie „Naar de nieuwe gemeenschap”.

De moderne r. k. actie, in welke dienst dit nieuwe tijdschrift staat, bedoelt, volgens een in dit nummer gegeven omschrijving, Nederland „te stuwen naar het maatschappelijk ideaal, dat Paus Pius XI de geheele wereld heeft voorgehouden in zijn zendbrief „Quadragesimo Anno”. „Een weloverwogen, een systematische actie om het Nederlandsche volk een christelijke visie bij te brengen op de maatschappelijke verhoudingen, om het besef te doen doordringen, dat de maatschappelijke ellende niet voorkomt uit het Christendom maar juist omgekeerd van(uit?) de verloochening der christelijke beginselen.”

Daarbij wordt nog opgemerkt, dat het hier niet geldt een specifiek katholiek ideaal. Pater Mr. Dr. D. BEAUFORT noemde op de bijeenkomst van 30 November j.l. te Amsterdam het ideaal „aanvaardbaar voor allen, die de chaos en de strijd van het heden verwerpend, willen meebouwen aan de vorming eener nieuwe, in saamhorigheid gegronde organisch gelede maatschappij.” En blijkens een in dit nummer overgenomen artikel uit het R. K. Orgaan „Het Gezin”, is deze organische gedachte zelfs heelemaal niet specifiek christelijk maar algemeen menschelijk. „Zij wordt immers door de menselijke rede, door het gezond verstand afgeleid uit de natuurlijke orde, zij is een gegeven, dat behoort tot de natuurrechtelijke verhoudingen.”

Inderdaad, de natuurlijke orde en de menselijke rede dragen niet een specifiek christelijk karakter. Maar daarom is het, naar het ons voorkomt, de vraag, of deze actie, welke de menselijke rede als grondslag en de natuurlijke orde als doel kiest, in staat zal blijken om het Nederlandsche volk ook maar eenigszins bij te brengen een christelijke visie op de maatschappelijke verhoudingen.

In sommige kringen heeft men aanstoot genomen aan de r. k. actie. Men laakt de luidruchtigheid en vreest verroomsching van ons land. Wij deelen deze bezwaren niet. Veeleer valt toe te juichen de verlevendiging van het christelijk besef en van de activiteit welke men in den laatsten tijd in r. k. kringen aantreft. Doch wel rijst er o. i. bedenking van principiëlen aard tegen grondslag en doel van deze actie.

Het beweren, dat deze actie nastreeft het natuurrechtelijke of rede-

lijke en daarom ook voor andersdenkenden aannemelijk is, is volstrekt niet een nieuw gezichtspunt. Meermalen wordt er van r.k. zijde op gewezen, dat de r.k. staatkunde en maatschappijleer juist vanwege haar rationalistisch karakter niet specifiek roomsch is. Zie b.v. het opstel van Mr. BORRET in den bundel „Principiële Staatkunde” en het handboek van Prof. NIEKEL, getiteld „Rationeele Staats- en Maatschappijleer”. En dat is tot op zekere hoogte, n.l. inzoover andersdenkenden rationalistisch zijn ingesteld, ook juist.

De vraag is echter, of personen van calvinistische levensopvatting zich onder deze andersdenkenden kunnen en mogen scharen. Rome leert, dat de menschelijke natuur, ondanks de zondeval, nog goed is en dat de mensch door overeenkomstig zijn natuur of zijn natuurlijke rede te handelen door eigen kracht aardse volkomenheid kan bereiken, zij het ook niet een volkomenheid, welke hem aansprak geeft op de hemelsche zaligheid. Vandaar dan ook, dat het in uitzicht stellen van maatschappelijke idealen, zooals geschiedt in deze actie, wonder goed past bij de r.k. levensbeschouwing. Wat de individueele mensch kan, kan ook de menschheid in haar geheel, mits ze maar op de juiste wijze wordt geleid!

Doch de calvinistische grondgedachte aanvaardt niet een onbedorven menschelijk natuur en een natuurrecht, dat een onfeilbaar rechtsnoer biedt. Wij gelooven, dat onze natuur door de zonde verdorven is en dat slechts bekeering en het volgen van Gods geboden tot waarachtige verbetering kan leiden.

Reeds op dien grond staat de calvinist zeer gereserveerd ten opzichte van het nastreven van maatschappelijke idealen. Wel erkennen wij, dat verbetering van de maatschappelijke verhoudingen er toe kan bijdragen de verkeerdheid te beteugelen en het christelijk besef te verlevendigen. En het verdient sympathie dat door deze nieuwe actie in r.k. kringen daarvoor belangstelling wordt gewekt.

Doch de r.k. actie schept het gevaar, dat men vanwege het bosch de boomen niet meer ziet. Wil men verbetering van een bosch, dan moet men beginnen met de boomen. Het fraaiste boschproject loopt uit op een mislukking, indien de boomen niet stuk voor stuk worden hernieuwd of verbeterd. Zijn de boomen goed, dan kan er zelfs bij de meest gebrekkige boschaanleg toch een fraai natuurmonument te zien zijn.

Dit geldt ook ten opzichte van het menschelijk leven. Wil er waarachtige verbetering komen, dan zal niet een gemeinschapsactie doch dan zullen individueele bekeering en individueele verbetering uitkomst moeten brengen. En die individueele verbetering bereikt men niet door het propageeren van het natuurrecht, doch door het terugbrengen van den mensch naar de ordeningen, welke God in Zijn Woord heeft geopenbaard.

Daarbij komt nog een andere overweging, welke ons gereserveerd doet staan tegenover de actie „Naar de nieuwe gemeenschap”.

Naar gelang deze actie aan betekenis wint zal men minder voldoening

vinden in het nastreven van een abstract ideaal. Reeds thans gevoelt men een zeker manco aan concreetheid. Voorloopig vindt de massa dit zoo erg niet. En zelfs biedt het gemis aan concreetheid aanvankelijk een voordeel. Er is minder gelegenheid voor zakelijke critiek, wat wellicht menig andersdenkende uit sentimentoverweging welwillend tegenover deze zuiver roomsche actie doet staan. Doch meer nuchtere geesten stooten zich aan de vaagheid. Daarom zal men op den duur moeten komen met een project voor een nieuwe gemeenschap, dat toont hoe de nieuwe samenleving er in hoofdtrekken zal uitzien. Een niet gemakkelijk te verwezenlijken taak! In elk geval zal men op den duur niet met abstracte formules kunnen volstaan. Men zal plannen moeten maken. En men zal dat dan doen in de hoop, dat die plannen tot uitvoering zullen worden gebracht door met publiek gezag bekleede corporaties. Dientengevolge bestaat het gevaar, dat deze actie straks uitloopen zal op een streven om via overheidsdwang, zij het ook door middel van met publiek gezag bekleede corporaties, op het maatschappelijk terrein met deze plannen te gaan experimenteren. En zulke experimenten beloven voor de algemeene volkswelvaart en de vrijheden der bevolking in den regel weinig goeds doch veel kwaad.

Hiermede is natuurlijk niet gezegd, dat er niets gedaan moet worden ter verbetering van de maatschappelijke verhoudingen. Doch de bron van het kwaad ligt in het hart van den mensch. Daarom zullen van boven af opgelegde maatschappelijke hervormingen zonder dat ze gedragen worden door een geestelijke en moreele vernieuwing der individuen op een mislukking uitloopen.

Voorzover nu de r.k. actie deze geestelijke en moreele vernieuwing bedoelt, valt ze zonder voorbehoud toe te juichen. Doch het wil ons toeschijnen, dat zij zich geenszins daartoe beperkt. Is er nu naast de reeds bestaande staatkundige en maatschappelijke actie behoefte aan deze nieuwe actie? Wij betwijfelen het. De sociale maatregelen, van overheidswege genomen, zijn hier te lande zóó veelvuldig en zóó omvangrijk, dat er nauwelijke iemand is, die daarvan volledig op de hoogte is. De maatschappelijke actie, ook van protestantsch-christelijke zijde, in den loop der jaren gevoerd, is zóó uitgebreid en intensief, dat er boekdeelen noodig zijn om te beschrijven datgene wat heeft plaats gevonden en wat nog plaats vindt. Wanneer men nu de uitlatingen hoort van sommige voorstanders van deze nieuwe beweging, zou men waarlijk meenen, dat we te doen hebben met een maatschappij, welke zich tot dusver bij allerlei wantoestanden lijdelijk heeft neergelegd. Niets is minder het geval. Er is groote activiteit geweest. En het is van belang, dat ook bij den voortduur door Kerk, Maatschappij en Staat de noodige activiteit wordt betracht. Maar wij hebben geen behoefte aan maatschappelijke projecten en nog veel minder aan een overheidsbemoeiing, hetzij centraal, hetzij gedecentraliseerd, strekkend om die projecten te verwezenlijken.

A. J. Duymaer van Twist: Een historisch-liberaal staatsman, 1809—1887 door Dr. J. ZWART, N.V. A. Oosthoek's Uitgevers Maatschappij, Utrecht 1939.

Idenburg en de Sarekat Islam in 1913 door Dr F. L. RUTGERS, N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Amsterdam 1939.

Deze geschriften zijn gewijd aan Nederlandsche staatslieden, wier denkbeelden en arbeid een stempel gedrukt hebben op de Nederlandsch-Indische staatkunde. Tot op zekere hoogte bestaat er tusschen deze staatslieden overeenkomst. Beiden waren Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië. Beiden bleken voorstander van een staatkunde, welke het program der A.R. Partij van 1878 aanduidde als een staatkunde, gedragen door het beginsel eener zedelijke roeping tegenover Indië. En voor beiden waren een verantwoordelijk financieel beleid, de financiële en economische zelfstandigheid van Ned. Indië, de moreele verheffing van Indië en de Inlanders en daarnaast tevens ook de staatkundige ontwikkeling, vooral in lokaal verband, voorwerpen van voortdurende belangstelling en zorg.

Doch deze punten van overeenkomst mogen toch niet uit het oog doen verliezen het diepgaande onderscheid tusschen deze figuren; een onderscheid, hetwelk niet uitsluitend te verklaren is uit de omstandigheden, waarin zij optraden, en uit de uiteenlopende vraagstukken, waarmede zij zich hadden bezig te houden. Werd de staatkunde van VAN TWIST in laatste instantie bepaald door traditie en zedelijke overtuiging met terzijdestelling van de religie als grondslag van het staatkundig beleid en met een steeds sterkere neiging in de richting van THORBECKE'S liberalisme, bij IDENBURG was het niet slechts de praktijk, maar ook het religieus fundament, hetwelk zijn geheele leven en dus ook zijn staatkunde bepaalde. De zedelijke politiek was voor den positivist VAN TWIST aanvaarding van een christelijk-ethische praktijk. Door voorliefde voor de traditie dreigde deze praktijk tot dor conservatisme te verstarren. Dat gevaar zag VAN TWIST. Vandaar zijn vlucht naar het liberalisme, waardoor zijn politiek nog verder verwijderd werd van de bron, waaruit het nieuwe levenssappen had kunnen putten. IDENBURG daarentegen was het niet slechts te doen om de vruchten maar ook om den wortel van het Christendom, waaruit de vruchten voortkomen. Op dien wortel poogde hij zijn politiek te enten. En het resultaat daarvan gaf aan zijn optreden die kracht en elasticiteit, welke voor een juiste vereniging van „behoud” en „vooruitstrevendheid” onmisbaar zijn.

Ook met het oog op dit onderscheid tusschen beide staatslieden is kennismeming van deze belangrijke proefschriften zeer aan te bevelen.

Het geschrift van Dr. ZWART behoort tot de serie Utrechtsche bij-

dragen tot de geschiedenis, het staatsrecht en de economie van Nederlandsch-Indië, waarvan er nu reeds zestien onder de eminente leiding van de hoogleeraren Dr. C. GERRETSON en Dr. Mr. H. WESTRA het licht zagen. Het behandelt niet slechts de Indische politiek, maar ook de Nederlandsche politiek van VAN TWIST; een stof zoo uitgebreid en gevarieerd, dat het lezen soms vermoeiend wordt en het niet altijd gemakkelijk is de meest essentiële trekken van zijn staatkunde in het oog te houden. Wie echter de moeite neemt dit omvangrijk proefschrift, en vooral ook de uitvoerige bijlagen, ontleend aan de schriftelijke nalatenschap van den staatsman, te lezen, zal erkennen, dat deze biografische studie de staatkundige geschiedenis van ons land, inzonderheid van Nederlandsch-Indië, met een belangrijke aanwinst heeft verrijkt.

Het proefschrift van Dr. RUTGERS is van meer beperkten opzet. Het streeft er niet naar, een volledig overzicht te geven van IDENBURGS staatkunde en behandelt dan ook niet, gelijk Dr. ZWARTS geschrift, een bonte reeks van soms zeer uiteenlopende vraagstukken. Dit verhoogt zonder twijfel de leesbaarheid van het geschrift. De aandacht wordt van het begin op gericht op hetgeen het eigenlijk object is van den schrijver: IDENBURGS houding tegenover de inlandsche beweging als symptoom van de ontwaking van Indië, inzonderheid tegenover de Sarekat Islam. Dr. RUTGERS geeft een schets van de hoofdlijnen van IDENBURGS politiek. Doch deze schets is niet als louter refereerend zonder meer bedoeld, maar dient tevens als voorbereidende orientatie tot steun van schrijvers poging, te rechtvaardigen IDENBURGS beslissing inzake het toelaten van genoemde vereeniging als plaatselijke organisatie. En, naar ons dunkt, is de schrijver in deze poging geslaagd.

Tot op zekere hoogte zou men in dit geschrift kunnen zien een voortzetting van de studie van Dr. ZWART. Want, terwijl de door Dr. ZWART gegeven schets van VAN TWIST'S politiek ons iets doet zien van de worsteling naar een omzetting van de exploitatie-politiek in een politiek van zedelijke roeping, waarvan de grondslagen en de inhoud niet dan zeer vaag worden onderkend en aangeduid, geeft Dr. RUTGERS een meer omljnd en tevens meer principiëel gefundeerde uiteenzetting van de ethische politiek en haar inzet, zooals ze door IDENBURG, met name ook bij het bepalen van zijn standpunt ten opzichte van de Inlandsche beweging, werd gevolgd.

Ook Dr. RUTGERS geschrift is, naar ons oordeel, een belangrijke verrijking van de lectuur onzer koloniale geschiedenis. Het verdient — ook vanwege het door hem gebruikt bronnen materiaal — de belangstelling van ieder die zich met de studie of de praktijk van het Indisch bestuur bezig houdt.

Organisatievormen in het Nederlandse arbeidsrecht, rede uitgesproken bij het aanvaarden van het ambt van buitengewoon hoogleraar in het arbeidsrecht aan de Universiteit van Amsterdam op 22 Mei 1939 door Mr. MARIUS G. LEVENBACH, Uitg. H. D. Tjeenk Willink & Zn. N.V. Haarlem.

Prof. L. gaat in zijn betoog uit van een tweetal grondstellingen, waarvan hij aanneemt, dat ze vrijwel algemeen worden aanvaard, n.l. dat het arbeidsrecht een afzonderlijk deel van het recht uitmaakt en dat zijn object wordt gevormd door de persoonlijke, onderschikking meebrengende, arbeidsverhoudingen en de daarmee onmiddellijk samenhangende levensomstandigheden. Uitgaande van die gedachte en rekening houdende met de ontwikkeling van de laatste 12 jaren, speciaal wat aangaat de bemoeiingen van het recht met de werkloosheid en de positief wettelijke verankering van kiemen tot bedrijfsorganisaties, bespreekt hij de verschillende organisatievormen, te weten de vakorganisatie van arbeiders en patroons, de bedrijfspensioenfonds, de werkloosheidsverzekering en de bedrijfsverenigingen. Dat deze beschouwingen een sterke tendenz hebben in de richting van uitbreiding van de overheidsbemoeiing, zij het ook in den vorm van maatschappelijk organisaties, blijkt wel uit de door den schrijver vrijwel zonder onderzoek of bewijs geponeerde stelling, dat werkloozenzorg in de eerste plaats een rijkszaak is; een stelling, die ons in hooge mate aanvechtbaar voorkomt.

Supplement op de bevolkingsboekhouding door J. L. LENTZ, rijksinspecteur van de bevolkingsregisters, uitg. N.V. Drukkerij en Uitg. van de Erven J. J. Tijl, Zwolle.

In verband met de algemeene invoering van het gezinspersoonkaartenstelsel, welke invoering op 1 Januari 1940 zal moeten zijn voltooid, verdient dit geschrift de aandacht van degenen, die op de een of andere wijze bij de bevolkingsboekhouding betrokken zijn. Het boekje bedoelt een bijdrage te leveren tot de juiste waardeering van de bevolkingsboekhouding. Na een algemeene inleiding bevat het een artikelsgewijze bespreking van het Besluit Bevolkingsboekhouding S 342 1936 No. 3.

De „werkers der ongerechtigheid” in de individueele Psalmen door Dr. N. H. RIDDERBOS, uitg. J. H. Kok, Kampen.

Wij volstaan met een simpele aankondiging van dit uitgebreide proefschrift. Een bespreking van den inhoud ervan ligt buiten het terrein van dit tijdschrift. N.

DE SCHADUWEN VAN HEDEN

DOOR

J. KLATTER.

TO BE OR NOT TO BE.

HAMLET: Goes it against the main of Poland, sir.
Or for some frontier?

CAPTAIN: Truly te speak, sir, and with no addition,
We go to gain a little patch of ground
That hath in it no profit but the name.
To pay five ducats, five, I would no farm it.

HAMLET: Why, then the Polack never will defend it.

CAPTAIN: Yes, it is already garrisoned *).

LLOYD GEORGE in zijn memorandum, op 25 Maart 1919 overhandigd aan de Conferentie van Parijs: „Wanneer de volkeren uitgeput zijn door oorlogen, waaraan zij hun geheele levenskracht wijdde en die hen verzwakt bloedend en afgemat achterlaten, is het gemakkelijk een vrede te construeeren, die het uithoudt, tot de generatie, die de verschrikkingen van den oorlog heeft meege maakt, verdwenen is; heldendaden, tafereelen van roem behoren slechts dengene, die niets afweet van het leed en de verschrikkingen van den oorlog. Het is al moeilijker, een vrede te construeeren, die niet tot nieuwe gevechten leidt, wanneer degenen, die weten, wat oorlog beteekent, er niet meer zullen zijn.”

't Heeft minder tijd gekost dan LLOYD GEORGE het zich in 1919

*) HAMLET: Gaat het om geheel Polen, mijnheer,
of is het alleen maar een grenskwestie?

CAPTAIN: In waarheid en zonder er om heen te praten
Wij wenschen slechts een stukje grond,
Dat op zichzelf niet meer beteekent dan de naam
Ik zou het voor geen vijf ducaten willen pachten.

HAMLET: Wel, dan zal de Pool het nimmer verdedigen.

CAPTAIN: En toch is het reeds met troepen bezet.

gedacht heeft. De oorlogsgeneratie van '14—'18 strijdt thans ten deele weer mede. Leidende figuren van thans zijn strijdende soldaten van toen. Frontsoldaat HITLER is de rijkskanselier, de Führer, die beval en zijn mannen marcheerden. Op wel zeer droeve, tragische wijze is het uitbreken van den eersten wereldoorlog na een kwart eeuw herdacht, met als „verjaarsgeschenk” een tweede, naar alle waarschijnlijkheid nog gruwelijker wereldkrijg.

Maar was ook deze kwart eeuw na 1918 wel vrede? Wij hebben in de volgende jaren alle ingrediënten van het oorlogsmenu geproefd, op bittere wijze, zonder dat nog het woord oorlog mocht worden genoemd. Bittere teleurstellingen brachten deze jaren van mislukte ontwapenings- en economische conferenties, die meer weg hadden van mislukte vredesonderhandelingen dan van normaal overleg. Van den boom van gemeen beraad te Genève knakte tak na tak af, tot deze daar thans staat als een verstorven tronk. Geveinsde non-interventie, krijgshandelingen met en zonder vliegtuigen, tanklinies en artillerieduel, al naar gelang van passend woordgebruik incident, expeditie of vestiging eener nieuwe orde, onder den al verschrikkelijker druk van opgeschroefde bewapening, werkloosheid en dreigende aggressies — dit alles doet het verstaan, dat zelfs in landen van de thans oorlogvoerenden het diep-ernstige en niet te omvâmen feit van de oorlogsverklaringen, die de banden tusschen de drie groote mogendheden geheel verscheurden, ontvangen werd met een *c'a y est*, 't is dus eindelijk zoo ver; wij weten nu dan, waar wij aan toe zijn.

Het is een verschrikkelijke zekerheid, die in haar schoot weer de bangste vragen naar de toekomst bergt. Maar dit is waar, dat de verhoudingen eerlijker zijn geworden. Het moeras van den geveinsden vrede heeft plaats gemaakt voor de open zee van de oorlogswoede. En wanneer het zoo is, dat de zuigkracht van het moeras het stijgvormogen van de van Christendom vervreemde staatssystemen overtrof, dan is er in feite geen anderen uitweg geweest dan den open oorlog, tenzij het God hadde willen verhoeden.

Veel meer nog dan in 1914 had zich de wereld in de fuik gewerkt, waaruit geen terugkeer mogelijk bleek. Toen was het, ondanks vele waarschuwende stemmen nog een verrassend feit. Hoewel de botsingen van belangen ook toen de speelruimte der diplomatie danig hadden beperkt, waren er toch heel wat mogelijkheden

van vreedzaam overleg. En menschelijkerwijze gesproken had verijdiging van eenige fouten het uitbreken van het conflict althans geruimen tijd kunnen verplaatsen. Thans waren in crisis na crisis de mogelijkheden tot den bodem uitgeput en ware iedere overeenkomst met de hypotheek van een fundamenteel wantrouwen te overbelast, dan dat deze soulaas van eenige beteekenis zou hebben kunnen geven.

* *
*

Niets is gevaarlijker dan de beteekenis van eigen tijd te gaan afmeten naar de ontroeringen, welke de gebeurtenissen daarvan opwekken. Dat geldt zoowel voor de beoordeeling der drijfkrachten, welke verschillende staten tot belligerente partijen hebben gemaakt als het raam, waarin heel het complex der gebeurtenissen dient te worden geplaatst. Men is toch zoo spoedig geneigd zijn tijd als de bewogen tijd per excellence in de wereldgeschiedenis te beschouwen, den inslag eener politiek als ongekend, etwas nie dagewesenes te gaan zien. Daarvoor is alleen in zooverre grond, dat wij weten, dat iedere wereldcrisis in het raadsplan Gods is opgenomen als volgende schakel in de keten der gebeurtenissen, die den morgenstond der wereld met haar einde verbindt. De caesuren, de diepe insnijdingen in het leven der volkeren hebben in der eeuwen loop telkenmale doen spreken van „bewogen tijden”. En van al de objecten van onderzoek is voor de zedeleer staatspolitiek steeds het meest discutabele onderwerp geweest.

Aan de andere zijde zijn er, die verklaren, dat het failliet van Genève slechts incidenteel is, dat de wereld, thans nog niet rijp daarvoor, in de toekomst steeds gewilliger oor zal verleenen aan de internationale rechtsgedachte en dat volgens de evolutie van private, publieke, internationale rechtszekerheid eindelijk het morgenrood van den wereldvrede zal gloren. Op grond van Gods Woord en inzicht in de menschelijke natuur kunnen we deze opvatting voor de huidige bedeeling niet aanvaarden. Het einde der wereld zal door ontzettende uitbarstingen van zonde, oorlogen en geruchten van oorlogen worden voorafgegaan. Wel mogen wij vóór dat wereldeinde, waarvan het ons niet is gegeven de tijd en gelegenheid te kennen, verwachtingen koesteren van beteugeling van zonde, kwaad en rampspoed en zéker is het onze plicht, zonder achter-

waarts te zien de hand aan de ploeg te slaan voor het vestigen eener betere wereldorde. Wie weet, òf God na het bittere van den krijg niet het zoet van duurzamer vrede nog wil schenken.

* * *

Van dat Kain Abel uit nijdigheid doodsloeg en Lamech zijn brute woorden sprak is geweld en oorlog geincorporeerd geweest in het menschdom. Van den oorlog hebben twee bekwame strategen ons een definitie nagelaten. Volgens VON CLAUSEWITZ komen oorlog en vrede voort uit een zelfde geestelijke instelling en eenzelfde streven naar hetzelfde doel, alleen met andere middelen. De oorlog derhalve het verlengstuk der diplomatie. En FREDERIK DE GROOTE formuleerde aldus den zin van den oorlog: „Het eenige doel van den oorlog is den tegenstander zoo snel mogelijk tot het sluiten van een voordeeligen vrede te dwingen.” Deze uitspraken kort samengevat dus: het zoo effectief mogelijk doordrijven van zijn wil, indien de tegenpartij niet voor een schikking toegankelijk is.

Offensieve oorlog is niet dan de op giganteske schaal uitgewerkte paraphrase van het woord van Paulus, dat het bedenken des vleesches de dood is, maar leven en vrede gevonden worden door het bedenken des geestes. Op haar schrikbarendst manifesteren zich de menschelijke hartstochten in het collectief verband der internationale samenleving. Op de vale vlerken van begeerte, nijd, eigenwaan, egoïsme, haat, geweld, doodslag laat zich de mensch, die in het partikuliere leven voor ieder van deze zou terugschrikken, voortdrijven, indien hij meent land en volk daarmee te dienen. Dit is het probleem van alle tijden.

De schrikbarende toeneming van het vernietigend vermogen van den oorlog spruit voort uit het verschil in de mogelijkheid van overdracht der gaven van verstand en hart van de eene op de andere generatie. Het hart van den mensch is nimmer gelijk gebleven, van Adam en Eva na den val tot op den mensch van heden. Wij behoeven daarover niet uit te weiden. Telkens en telkens brak de dunne laag vernis, die men cultuur en beschaving noemde en braken de primitieve hartstochten zich baan. Men sprak dan van een terugzetten van de klok, doch dit is niet dan een miskennis der feiten. Wel hebben zich de vruchten van het menschelijk denken laten opstapelen en heeft ieder volgend geslacht kunnen

voortbouwen op de technische vorderingen van het voorgaande. Zoodat de mensch van geweld, die bleef, een voortdurend scherper wapen — want op het smeden daarvan spitste zich het vernuft wel het meest — zich ten nutte kon maken.

Wanneer wij dan thans reeds ons niet durven realiseeren, wat de volle uitwerking van de thans reeds ten dienste staande wapenen zal beteekenen en toch voor de toekomst van nog vernietigender geconstrueerde apparaten de schrikwekkende toepassing moeten verwachten, dan rijst de bange vraag: hoe lang nog, Heere! Dan dringt het Maranatha naar de lippen. Dan schijnt reeds de voorzegging zich te concretiseeren, dat deze aarde als door vuur zal vergaan.

Wij kennen echter Gods raadsplan niet. Voor zooveel mogelijk objectieve beoordeeling is het meer dan ooit zaak het complex der huidige tijdsomstandigheden te gaan analyseeren en den zin daarvan vast te stellen volgens de comparatief-historische methode. Het zal dan blijken, dat langs de lijn, waarover God den wereldtrein naar zijn eindremise voert, signalen van eenderen aard telkens weer voorbijflitsen, àlle wijzend naar het einddoel. Ons is de Openbaring Gods gegeven om altijd wakende te zijn, maar niet als een dienstregeling, om van halte tot halte, van sein tot sein, den tijd van aankomst te berekenen.

Bij het beschouwen van de feiten van den dag in hun wereld-historische beteekenis hebben wij afstand te nemen in het ruim, dat ons de geschiedenis biedt. Dat is ook principieele eisch ter vermindering van het verkeerd of te zuiver leggen der moreele accenten in het dagverhaal.

Van de parallellen, die onze tijd aan het verleden bindt, dringen zich vooral twee op. Levendig wekt deze tijd de herinnering aan dien der groote Fransche revolutie. Ook thans sterke werking van revolutionnaire krachten, met daaruit voortspruitend expansionisme, dat daardoor de wereld alarmeert. Voorts heeft de geweldpolitiek van zeker land tegenover kleinere staten doen herinneren aan de geweldpolitiek van het land, dat thans in actie kwam als paladijn der bedreigde naties. Van beide parallellen wenschen wij iets te zeggen.

Het Frankrijk van de negentiger jaren der 18e eeuw en het Duitschland van de dertiger jaren dezer eeuw leerden beide revo-

lutie, dictatuur en buitenlandsch avontuur kennen. Toch met kenmerkende verschillen. In Frankrijk waren toenmaals de oorzaken van overwegend binnenlandschen aard, in Duitschland werkte de scherpe prikkel van den verloren oorlog en opgelegden vrede, hoewel hierbij de historische ontwikkelingslijn van het Duitsche staatshuishouden mede in aanmerking genomen moet worden. Ook de ontwikkelingsgang was verschillend. Wanneer het Derde Rijk voor de eerste maal buiten zijn volksgrenzen treedt, heeft in het land de dictatuur reeds jarenlang de hoogste triomfen gevierd, terwijl de groote keizer der Franschen juist door victorieuze krijvoering zijn troon in het land heeft kunnen vestigen. Beiden echter handhaafden hun roem door de injecties van voortdurende verrassingen. Een weg, die, eenmaal ingeslagen, moeilijk meer verlaten kan worden.

De Duitsche aggressiviteit en de reactie in Engeland gaf ook direkt aanleiding tot vergelijking met de methode, door de Britten bij den opbouw van hun imperium aangewend, waarvan Zuid-Afrika steeds het klassieke voorbeeld blijft. Dit heeft dan meer of min bewust ten doel of tot uitwerking een milder oordeel over de methode in de huidige phase der Duitsche politiek toegepast. Allerminst heeft de Duitsche propaganda nagelaten daarnaar te verwijzen. Het is ook niet onbillijk een door sentiment geleid oordeel te temperen door de gewraakte politiek te zien op de breede deining der wereldhistorie en te klassificeeren naar de normen, die aldaar golden. En dan weten wij het allen, wij hebben het boven ook reeds gezegd, dat de normen der zedelijkheid in het internationaal verkeer der volkeren steeds bedroevend laag zijn gebleven, of anders gezegd, dat, varieerend naar de stroomingen in een volk en de zich voordoende kansen en gelegenheden, die normen zich aanpasten bij een bepaalde politieke tendens: Engeland zag in de tweede helft der vorige eeuw de Boerenrepublieken als struikelblokken in den weg zijner imperiale doeleinden, i. c. een ononderbroken tracee te graveeren op Afrika's kaart van Kaapstad tot Alexandrië, waarbij de goud- en diamantvelden een incidenteel bijkomende aangename buit waren. De methoden, toegepast om deze doeleinden te bereiken, zijn bekend en deze zijn voor de rechtbank der openbare meening, die ook spoedig in eigen land begon te spreken, geoordeeld.

Allerduidelijkst staat deze parallel met de Duitsche geweld-politiek van thans voor oogen, wanneer wij opslaan de onlangs verschenen studie van G. D. SCHOLZ: Europa en die Tweede Vrijheidsoorlog. Sprekende voorbeelden van wat een koninklijke daad kan zijn en wat de politiek te dikwijls dicteert is het lichtend voorbeeld, dat koningin Wilhelmina, door zuiver rechtsbegrip en warm-menschelijke sympathie geleid, stelde door president KRÜGER de „Gelderland” te zenden; en daartegenover de na aanvankelijk luidruchtige betuigingen volgende cynisch-afzijdige houding van het toenmalige Duitsche staatshoofd. In die dagen deed de Britsche actie Dr. A. KUYPER in „De Standaard” schrijven: „Een machtige verantwoording heeft zich van het hart der volkeren meester gemaakt en aller publieke consciëntie schreeuwt als met een stemme veler wateren tegen Englands roofzuchtig geweld en onmensche-lijke wreedheid.” Werd het geweten der menschheid toen minder geweld aangedaan dan thans? Evenwel: niet de geringste reden is er om in het feit, dat de overtreder van toen als de rechter van thans optreedt, eenige verschooning te zoeken voor geweld en bedrog van heden.

Een andere, meer praktische vraag, die rechtstreeks de door Engeland georganiseerde tegenactie betreft, is, of deze, door Duitschland deels terecht, deels ten onrechte genoemde „omsingelingspolitiek”, niet slechts uit moreel oogpunt, niet alleen ook vanwege het direkte belang van Engeland en Frankrijk, maar uit algemeen oogpunt bezien, gerechtvaardigd is, ook met de consequentie van den oorlog. Laten we de zaak anders stellen: welke zijn de verschillen van de Britsche actie van toen en de Duitsche van thans, die tot het algemeen conflict geleid hebben. Het antwoord kan kort geformuleerd: het evenwicht in Europa, het gevaar van Duitsche overheersching op het continent. Engeland heeft Europa steeds — behoudens eenige steunpunten en het recht van medezeggenschap — buiten zijn annexatielust gesloten. Engeland heeft zijn actie ook niet gevoerd met miskenning en verachting van normen en internationale wetten. Hoe ook de hypocrisie bij het verdedigen der toegepaste maatregelen gelaakt moet worden, was er toch geen breuk met de gevestigde traditiën. Verder is ook deze een factor van belang, dat Engeland, na eenmaal zijn wil kracht bij gezet en doorgezet te hebben, bereid was met een flair, een sportiviteit

den tegenstander tegemoet te treden. Wanneer de Duitscher zijn zware laarzen blijft dragen, verwisselt de Brit met de tennischoen. De huidige organisatie van het Britsche imperium, de groote lenigheid, die dit unieke wereldrijk kenmerkt, de voor de dominions geldende, het absolute benaderende vrijheid, die hen zelfs in de gelegenheid stelt zelf over de vraag van vrede en oorlog te beslissen, geeft daarvan bewijs. Dat thans alle deelen van het Rijk, tot zelfs na het duel HERTZOG—SMUTS datzelfde Zuid-Afrika toe, dat veertig jaren terug in bloedigen strijd met Engeland gewikkeld was, zich solidair verklaard hebben met het moederland, bewijst de adhaesie van het rijk.

Thans is de openbare meening hevig verontrust geworden door de onrustige, koortsachtige aggressiviteit van het Duitse Rijk in Midden-Europa, ten uitvoer gelegd door een politiek systeem, dat op cynische wijze met historisch gegroeide normen speelde, beloften brak, door de binnenlandsch-politieke maatregelen, die op zichzelf reeds een geprikkelde sfeer schiepen, bovendien andere landen bezwaarde, door crisis op crisis met steeds korter tusschenpoozen de wereld in angstige spanning hield met stagnering van velerlei economische activiteit en verzwaring der defensielasten in haar gevolg. Zoo, dat de vroegere Danziger Senaats-president en nat.-socialist RAUSCHNING, die zijn geruchtmakend boek den naam: Die Revolution des Nihilismus, gaf, al meer het gelijk aan zijn kant scheen te krijgen.

Dit heeft, hoe men overigens ook over het moreele aspect moge oordeelen, een toestand geschapen, die naar aller erkentenis vrijwel onhoudbaar was geworden. Dit is het fundamenteel verschillende *praktische* gevolg der Duitse van de besproken vroegere Britsche a-moraliteit. De klap, die de vuurpijl der algemeene onrust en vernietigd vertrouwen, hoog deed opgaan, was ten slotte het pact met het voor nog zoo kort verfoeide Moskou.

Overigens is er — niet wat de *personen* der bewindslieden, maar wat de *landspolitiek* betreft — geen aanleiding Engeland of Frankrijk de bul in de faculteit der rechtschapenheid h.c. uit te reiken, daar het duidelijk is en door de woordvoerders in deze landen duidelijk is verklaard, dat deze landen strijden allereerst voor hun *eigen* belangen, *eigen* veiligheid, die thans overeenkomt met de status quo, bij gevolg met den wensch naar rustige en vreedzame

geleidelijke ontwikkeling der economische en politieke betrekkingen. Dit zij gezegd zonder miskennis van de ideële motieven, die een man als CHAMBERLAIN geleid hebben bij zijn tragischen strijd om den vrede. Doch zooals een HITLER-systeem zich ondanks zichzelf instelt op de oude doeleinden van het keizerrijk, zoo ook trekt CHAMBERLAIN de lijn der Britsche imperiale politiek door, waarvan mede de naam van zijn vader JOSEPH CHAMBERLAIN ten nauwste verbonden is.

Zullen we toch nog eens de moraal in het geding betrekken, dan kunnen we vragen naar een *verklaring* der politiek van het Derde Rijk. En dan zullen wij ervaren, dat er geen waarom is, dat een daarom mist. Er is in de verlopen kwart eeuw overvloedig wind gezaaid, dat de oogst van den storm van thans kon doen voorzien: Versailles, ontwapenings- en economische conferenties, verlaten muntstandaarden, Ottawa-politiek, om slechts eenige woorden neer te schrijven uit het boek der ernstige fouten en mislukkingen der na-oorlogsche politiek. Waarbij echter direkt ook weer de waar-schuwing past, dat extreme eischen van Duitschland zich al te dikwijls op het „dictaat” hebben beroepen, als een overmacht, als een vrijbrief ter bereiking van doeleinden, die de schreef van het recht verre overschreden. Na de vervullingspolitiek te hebben afgeschreven van het rooster der Wilhelmstrasse en herstel-politiek te hebben aangekondigd, is het Derde Rijk verzeild geraakt op de gronden van geweld- en overheerschingspolitiek.

* * *

Ter adstructie van deze algemeene beschouwing mag een korte schets niet ontbreken van de groote lijnen, die uitmondten in het huidig conflict. Wij mogen ons hier onthouden van uiteenzetting van den chronologischen loop der gebeurtenissen, door dag-, weekblad en radio-omroep reeds zoo ostentatief de wereld ingeslingerd. Eenige opmerkingen dus over de verhouding Polen—Duitschland, Duitschland—Rusland en het groote prelude van de kwestie—Danzig volgens de partituur van Berlijn en Moskou.

Danzig is geen oorlog waard, de Corridor niet de „botten” van een Fransch milicien of een Britsch marinier, was het schema der Duitsche propagandadiensten. En velen zeiden het met haar. Het zal thans wel niet meer bij velen twijfel ontmoeten, wanneer wij

zeggen, dat achter de aanleiding-Danzig een phalanx van gebeurtenissen schuil gaat, die verre uitgaat boven de locale proporties, die onmiddellijk het groote conflict hebben ingeluid.

In 1932 heeft maarschalk PILSOEDSKI tot zijn leerling BECK gezegd: „Ge moet er u wel rekenschap van geven, dat de tijd zal komen, dat de structuur, welke in de afgelopen tien jaar heeft bestaan en welke gewoonte is geworden in het internationale leven, zal wankelen; de vormen, waaraan de wereld gewoon is geworden en die zij als blijvende beschouwde, zullen veranderen.”

Deze uitspraak was minder profetische voorspelling dan een constateering van feiten. Deze wezen reeds in 1932, dat critieke jaar der mislukkingen, erop, dat wijzigingen wel moesten komen. Ten onzent was reeds de structureele aard der economische crisis door Dr. H. COLIJN verkend. De politieke wereldcrisis, die met de Mandsjoerische kwestie was ingezet, bleek van niet geringer structureelen aard te zijn. Wisselwerking tusschen beide vormen van crisis was evident. In het „nu” ligt wat worden zal, in de allerminst gelukkige liquidatie van den eersten wereldoorlog lagen volgende conflicten besloten. Een der groote fouten van Versailles schijnt wel geweest te zijn de organisatie van Midden-Europa. Een weeropkomend Duitschland zou in bedwang moeten worden gehouden. Daartoe was echter een eerste vereischte een krachtige, levensvatbare staat, die in Midden-Europa een tegenwicht zou kunnen vormen, zooals ook het vroegere Pruisen en de dubbelmonarchie elementen van evenwicht vormden in het hart van Europa. De dubbelmonarchie mocht echter niet herleven, aan den eisch van zelfbestemming der volkeren moest in eenigerlei vorm worden voldaan en om toch te kunnen blazen en daarbij het meel in de mond te houden werd de Tsjecho-Slowaaksche republiek langs Duitschlands zuidelijke grens gelegd, met de politieke opdracht van wachter in Midden-Europa, zonder dezen echter de competentie daartoe te verschaffen. Bovendien met de gevaarlijke nabuurschap van een Duitsch Oostenrijk, dat over geen bestaansmiddelen beschikte. Om de brokkelige formatie een hechteren grondslag te geven werd door Parijs een dwarsverband gelegd van West naar Oost via Praag.

November '32 werd het Fransch-Russisch non-aggressieverdrag gesloten, in Mei '35 versterkt tot het bekende verdrag van bijstand; onmiddellijk, nog in dezelfde maand, werd dit gevolgd door het

Russisch-Tsjechoslowaaksche bijstandspact. Reeds in '24 had zich Frankrijk met een vriendschapsverdrag aan den staat van MASARIJK verbonden. Het is thans reeds gebleken, hoe deze rietstaven de hand hebben doorboord, die daarop dachten te steunen.

Men had gedacht, dat het in Januari 1933 aan het bewind gekomen nat.-socialistisch regiem allereerst de Poolsche doorn zich uit het vleesch zou pogen te halen. Niet aldus HITLER. Deze operatie is juist de laatste van de bekende reeks geweest. Het verzoenings-accoord van Januari '34 tusschen Duitschland en Polen had juist de beteekenis rugdekking in het Oosten te zijn bij de eerste fasen van afbraak van Versailles. Nadat de „paleis-revolutie” van Juni van dat jaar, die den dood van VON SCHLEICHER en RÖHM ten gevolge had, zuivering der partij had gebracht en in Juli d. a. v. de putsch in Oostenrijk wel DOLFUSS door moordenaarshand had doen vallen, doch vanwege MUSSOLINI's wacht aan den Brenner tot een mislukking was gedoemd, luidde de terugkeer van het Saargebied in Januari '35 ingevolge gehouden plebisciet onder internationale controle de actie „terug naar het Rijk” en afbraak van Versailles in. In Maart van hetzelfde jaar hernam Duitschland het recht zelf over zijn weermacht te beschikken door den algemeenen dienstplicht weer in te voeren. Ernstiger reactie gaf de een jaar daarna volgende opzegging van het pact van Locarno met bezetting van de gedemilitariseerde Rijnzone, waarmede de veiligheid in West-Europa op losse schroeven is komen te staan. Toen nog wenschte MUSSOLINI, die overigens reeds bijna de verovering van Abessynië voltooid had, de Locarno-verplichtingen van Italië na komen. Toen ook nog zou, naar later is komen vast te staan, HITLER gecapituleerd hebben, indien inderdaad door de Westelijke mogendheden met kracht ware opgetreden. In datzelfde jaar '36 volgde de verzoeningsovereenkomst tusschen Oostenrijk en Duitschland, die in Frankrijk, er op uit zijn invloed te Weenen te handhaven, grooten argwaan wekte. Opzegging van de scheepvaart-clausules in November d. a. v. beteekende het doorsnijden van den laatsten band, die Duitschland direkt aan het pact van Versailles bond.

1937 was het jaar van de impasse, van voortdurende spanning, bedolven onder drie zware conflicten: nawerking van den Abessijn-schen oorlog, de Spaansche burgeroorlog met zijn non-interventie-

misère in vollen gang en opening der vijandelijkheden tusschen Japan en China. Dit jaar was het jaar van de formatie van spil en driehoek, gestempeld als anti-Kominternpolitiek. Het jaar der besprekingen met Berlijn, van de onbeantwoorde vragenlijst van EDEN aan HITLER. Behoudens het Spaansche avontuur bleef een formidabele verrassing van Duitschland in dit jaar achterwege.

Om deze het volgende jaar te verdubbelen. Wijziging van het opperbevel van het Deutsche leger, het aftreden van generaal VON FRITSCH, minister VON BLOMBERG en de wisseling van VON NEURATH—VON RIBBENTROP in Februari '38 luidde groote gebeurtenissen in. In Maart reeds volgde de „Anschluss” van Oostenrijk, de eerste knip in het netwerk van het Europeesche Statensysteem na '18. Waarop de schaar door HITLER niet meer uit de hand werd gelegd. Want onmiddellijk volgde het tornen aan de reeds in het Zuiden omkropen staat van Tsjechen en Slowaken, waarvan de „kop” Bohemen als in een tang was gevat. Binnen een half jaar na den Oostenrijkschen „Anschluss” was de „vrede van München” een feit, die de Sudeten en nog dit en dat meer in het Rijk „terug” bracht. Meteen was echter ook het lot van den resteerenden, ontmantelden rompstaat beslist. Weer een half jaar later rukten Duitse troepen Praag binnen. De inleiding tot de volgende actie volgde terstond in den vorm van de bezetting van Memel bij accoord met Litauen. Reeds in den herfst van het vorige jaar was de Poolse minister BECK gepolst, eind April van dit jaar werden de eischen door HITLER geconcretiseerd, die in zijn begin Mei uitgesproken rede door BECK verworpen werden, met aanduiding evenwel van den grondslag eener mogelijke overeenkomst. Wij behoeven de geschiedenis, die verder in het geheugen gebrand staat, niet nader te volgen. Ze leidde direkt tot den Britsch-Fransch-Poolsch-Duitschen oorlog.

Het was de verovering van Bohemen, het trekken van een vreemd ras in het Deutsche staatsverband, dat het alarmsignaal driftig heeft doen rinkelen in Europa, dat geleid heeft tot de formatie van het anti-aggressiefront. Men zou geneigd zijn te vragen, waarom HITLER de volgorde Praag-Danzig niet heeft omgekeerd. Met een groote mate van waarschijnlijkheid kan men aannemen, dat dàn Engeland zijn bijstandsverplichting niet aan Warschau zou hebben gegeven, dat dàn de eerst gestelde eischen van HITLER zouden zijn

ingewilligd. Dat dit niet is geschied, dat het zich verzekeren van het bezit van den vestingvierhoek-Bohemen, het machtige strategische punt in Centraal Europa, dat dit is gegaan met verloochening van het centrale principe van het nationaal-socialistische stelsel, doet concluderen, dat het niet louter Danzig of Corridor was, maar de Poolsche kwestie „im groszen Ganzen”, die HITLER reeds toen, in Maart, bereid was ook met het zwaard op te lossen.

Eenmaal hiertoe besloten, moet ook onmiddellijk het besluit hebben vast gestaan, het kostte wat het wilde, het met Moskou eens te worden. Na het ras-principe ging de anti-Komintern-ideologie daarmede over boord. Onverbrekelijk is steeds in de Deutsche geschiedenis de Poolsche kwestie gelieerd geweest met de verhouding tot Rusland. HITLER treedt met zijn oplossing van het Danziger vraagstuk in het kader van een actie rechtstreeks tegen den Poolschen staat gericht via een overeenstemming met Rusland in de voetsporen van een VON BULOW, een BISMARCK, een FREDERIK DEN GROOTE, in tegenstelling met het streven van VON BETHMANN HOLLWEG, die gedurende den eersten wereldoorlog veel gezien heeft in een onafhankelijk Polen, dat, van het Russische juk bevrijd, een waardevolle bufferstaat zou vormen. Waarschijnlijk ook met het oog hierop heeft HITLER in zijn rijksdagrede van 1 September zich op zoo denigreerende wijze over dezen oud-rijkskanselier uitgelaten. Ook keizer WILHELM II is o. m. van opvatting geweest, dat Duitschland zou moeten werken voor een onafhankelijk Polen. Van VON BULOW is de opmerking bekend, dat een herstel der Poolsche onafhankelijkheid voor Duitschland (Pruisen) een ernstig gevaar zou beteekenen en BISMARCK merkte in 1863 in het Pruisische Huis van afgevaardigden op, dat „een onafhankelijk Polen, in geval van een slagen van den opstand te Warschau, waarschijnlijk de haven van Danzig zou opeischen”. Men ziet, ook hier niets nieuws. Deze anti-Poolsche politiek veronderstelde automatisch steeds vriendschap met Rusland.

Hoe stond het te Moskou, op het moment, dat de Deutsche vriendschap aan de deuren van het Kremlin kwam kloppen? Niet ongunstig voor Berlijn.

Bij den „vrede van München” was de door LITWINOF geleide buitenlandsche politiek, in nauwst verband met de door DIMITROF geleide Komintern, de wereldrevolutie-organisatie, feitelijk in het

slop geraakt. Het had in de bedoeling gelegen vanuit Spanje het „kapitalistisch-democratische front” in het Westen van Europa op te rollen. Spanje was reeds een overrijpe vrucht, die in Juli '36 van den stam losraakte. Frankrijk was met zijn volksfrontregeringen reeds hard op weg te volgen. Men achtte het geen groote kunst alsdan België te doen volgen en dan zou de roode vloedgolf tegen onze grenzen zijn gebotst. De berekeningen zijn falikant uitgekomen, de ideologieën hebben elkaar in Spanje op het felst bestreden, uit ijverzucht en nationalistische interessen. Deze botsing van belangen is Europa ten goede gekomen, in dezen zin, dat het bolsjewistisch gevaar in het Westen is geweken, al bevond zich ook vlak tegenover de Scylla van de Komintern de Charybdis van de aggressiviteit van Berlijn en Rome. Men moge ook vragen, of het trotsche Spaansche volk met eenzijdige bolsjewistische interventie ten slotte zou genoeg genomen hebben en niet tijdig weer tot bezinning zijn gekomen. Zooals ook thans FRANCO er niet aan gedacht heeft de belangen van Spanje te vereenzelvigen met die van Duitschland en Italië.

Ook Frankrijk is tot bezinning gekomen en heeft tijdig den rit naar den afgrond gestaakt. De volksfrontregeeringen groeven hun eigen graf en onder DALADIER, REYNAUD en BONNET werd reeds een aanmerkelijk herstel geboekt.

In een laatste poging der groote democratieën met de totalitaire systemen tot overeenstemming te komen, werd in September van het vorige jaar den invloed van Moskou geheel ter zijde gesteld. Door Berlijn nog niet aanvaard, door het Westen verworpen, door Japan bedreigd, stond alstoen Sovjet-Rusland in volkomen isolement. Een periode volgde, waarin STALIN, die als nummer één op zijn program had staan nationalen opbouw en nationale veiligheid, maar toch ook steeds als laatste punt de wereldrevolutie aan hield, tijd had tot nadenken, om zich ernstig te beraden op de mogelijkheid van koerswijziging. De Duitse bezetting van Praag en Bohemen bracht ook hier de crisis. Uit twee aanbiedingen, van Londen-Parijs en van Berlijn had de roode dictator te kiezen. De keuze was snel bepaald, blijkens de vervanging van LITWINOF door MOLOTOF. STALIN berekende, dat een overeenkomst met de Westelingen, die hem bovendien wantrouwend narekenden, Rusland òf in den oorlog met Duitschland zou betrekken, òf den vrede zou betee-

kenen, dat echter een overeenkomst met Berlijn bijna zeker den oorlog zou beteekenen, maar Rusland de vrije hand zou laten. Wat kon sikkel en hamer meer voordeel brengen dan zich te voegen naast het hakenkruis? Met als extra-premie rugdekking in het Westen bij een aggressie in het Oosten. Zoo vonden elkaar het bruine Berlijn en het roode Moskou en de wereld wacht af, wat haar deze kleurmengeling zal brengen. Zullen zich straks weer deze kleuren scherp tegen elkaar afteekenen, zal misschien het rood blijven, wanneer het bruin zou verbleeken? Dit is niet het minst sombere perspectief in de donkere wereld van heden.

DE WEG NAAR EEN SOCIAAL EN ECONOMISCH GEORDENDE MAATSCHAPPIJ

DOOR

MR. P. BORST.

De titel van dit onderwerp luidt in de taal, waarin het als referaat ¹⁾ werd uitgesproken, juister. Daar wordt niet gesproken in het enkelvoud over *den weg* naar een geordende maatschappij, maar over *wegen*.

Ik pretendeer niet, den eenigen waren weg te kunnen voorschrijven, anderzijds mag ik niet vaag worden en behoor ik concreet te zijn. Men bezie dus deze concrete richtlijnen onder dit door mijzelf gemaakte voorbehoud.

Wij zoeken naar wegen om de nieuwe maatschappelijke orde te bereiken en wij weten, dat het steile wegen zullen zijn. Het beeld past dus wel bij het Zwitsersche berglandschap. Wij kunnen het nog verder uitwerken. Het eindpunt van den steilen weg, dus de top van den berg is ons bekend. Men noemt het: bedrijfsorganisatie, zelfbestuur en zelfbeheer der bedrijfsgemeenschap of der bedrijfsraden. Men is het er ook over eens: Ordening van het maatschappelijk leven is taak der maatschappij en niet van den staat.

Dat is de top.

Maar wij zijn nu in het dal, tenminste nog niet erg hoog geklommen. Dwepende over de mooie top komen wij niet boven op den berg. Neen, wij moeten als practische menschen ons voor een zware tocht gaan uitrusten. Spijkers onder de schoenen, een doelmatig gevulde rugzak, touw en stijgijsers en zelfs „Kletterhaken” behooren bij de uitrusting.

Voorals is van belang, dat wij een goed uitgangspunt kiezen, want anders komen wij op een dwaalspoor.

Wij bezien dus eerst de situatie om ons heen in het dal. Wat zien wij daar als aanknoopingspunt, hetgeen aan de eischen van ons beginsel beantwoordt?

Als algemeene beginselen zijn de volgende richtlijnen gegeven ²⁾ :

a. Aannemende, dat gebondenheid noodig is, moet gebondenheid vanuit de maatschappij en niet in de eerste plaats van uit de Staat komen.

b. Samenwerking tusschen werkgevers en arbeiders.

c. Gezocht moet worden naar den tusschenvorm tusschen economische bandeloosheid als eene uiterste en economische slavernij als andere uiterste.

d. Uit liefde tot den naaste worde gestreefd naar sociale gerechtigheid.

Van de gemeenschapszijde gezien moet worden gestreefd naar sociale gerechtigheid en van de zijde van het individu gezien naar de mogelijkheid van ontplooiing.

Deze vorm vind ik op het oogenblik het meest benaderd in het collectief contract. Daar kunnen patroons en arbeiders, organisch samengevat in patroonsorganisaties en vakverenigingen samenwerken, een solidaire geest scheppen, samen het recht zoeken, door de vrijheid van overeenkomst ervoor waken, dat de gebondenheid niet in slavernij ontaardt. Daarmede is reeds veroordeeld een zoodanig collectief contract, dat niet anders is dan een neerslag der machtsverhoudingen en waar de goede geest van samenwerking ontbreekt. De mentaliteit, de zelftucht tegenover elkaar en tegenover het algemeen belang is hoofdzaak.

Bestaat zoiets moois? Zeker, gelukkig wel, maar naast ons optimisme beschikken wij over een dosis nuchterheid: in deze maatschappij van menschen met gebreken en tekortkomingen moet al het mogelijke gedaan worden om de juiste mentaliteit aan te kweeken en te onderhouden. Daartoe dient in het bijzonder wat ik nu allereerst wil behandelen: de uitbouw van de collectieve arbeidsovereenkomst.

DE UITBOUW DER C. A. O.

De C. A. O. is een vorm van zelfbeheer en zelfbestuur der bedrijfstak. De bedrijfsgenooten, patroons en arbeiders nemen zelf

de arbeidsbescherming in handen: loonen, vacantie, ontslag, arbeidstijd enz. Waarom doen zij dat? Uit het besef, dat zij samen eenzelfde levenstaak hebben, namelijk hun beroep. De plicht om die gemeenschappelijke taak goed te volbrengen en op de juiste wijze te regelen, berust op hen en niet op den staat. Op hen, d.w.z. op de organisaties der patroons en arbeiders. De organisaties be-noemen de paritetische organen. Het spreekt vanzelf, dat die ge-meenschappelijke taak niet ophoudt bij loonen, vacantie, ontslag en arbeidstijd. Als de arbeider ziek wordt, heeft de bedrijfs-tak een taak en niet minder als hij werkloos wordt of oud en invalide.

Ook vakopleiding en vakstudie zijn voorwerpen van gemeen-schappelijke zorg. Dat alles is direct de taak der bedrijfsgenooten, organisch uitgevoerd door de samenwerkende vakorganisaties van patroons en arbeiders.

Veel nut voor de ontwikkeling van een goede mentaliteit van beide partijen heb ik in de practijk ook gezien van de samenwer-king op het gebied der bedrijfsrechtspraak. Patroonsvertegen-woordigers en arbeidersleiders samen als objectieve leekenrechters bij geschillen tusschen patroons en arbeiders over de uitvoering der C. A. O. Het schijnt onmogelijk, maar het blijkt te kunnen.

Dit samenwerken op velerlei terrein versterkt de gedachte van de bedrijfseenheid en maakt op den duur de samenwerking van werkgevers en werknemers tot iets vanzelfsprekends.

Maar — men kan zich wel denken, dat de bedrijfsgemeenschap de geheele sociale regeling van den arbeid tot zich trekt — de ontwikkeling der feiten heeft dit onmogelijk gemaakt.

De staat heeft immers reeds door allerlei sociale wetten direct de regeling tot zich getrokken. Dat was noodig, want de nood van de arbeiders was te groot om op dezen fraaien uitbouw te wachten. Daarom trekken wij de volgende practische conclusie voor den uitbouw der C. A. O.: Laten wij de terreinen van sociale bemoeiing, die de staat nog niet tot zich getrokken heeft, voor de bedrijfsgemeenschap behouden en daar waar de staat de regeling en uitvoering zelf reeds in handen heeft genomen, trachten althans de uitvoering in eigen hand te nemen en bijv. naast de fondsen en instellingen van den staat de particuliere fondsen en stichtingen van de bedrijfsgemeenschap mogelijk maken en invoeren, alles

op den paritetischen grondslag der samenwerkende patroons- en arbeidersverenigingen.

„Aber das Unglück schreitet schnell.“ Van buiten en van binnen dreigen de gevaren.

Het gevaar van buitenaf.

Een minderheid der werkgevers stoort zich niet aan de C. A. O., profiteert als out-sider van de slechtere arbeidsvoorwaarden, die ze kan bedingen. Dat ondermijnt de samenwerking der goedwillenden. Moet hier de staat ingrijpen en nieuw recht scheppen? De staat moet wel ingrijpen, maar geen nieuw recht scheppen. De staat moet niet anders dan sanctioneeren en zijn machtsapparaat ter beschikking stellen voor de doorvoering van het recht, dat reeds door de bedrijfsgemeenschap was geschapen. Dat geschiedt door de algemeen-verbindendverklaring der Collectieve Arbeids-overeenkomst. In wezen blijft deze ordening privaatrechtelijk. Men kan zich denken, dat de algemeen verbindend verklaarde C. A. O. wordt vervangen door de publiekrechtelijke verordening van den Bedrijfsraad. Wanneer dit orgaan niet anders doet dan formuleeren, hetgeen de organisaties reeds bij wege van contract zijn overeengekomen, maakt dit weinig verschil, behoudens dat dan de naleving der verordening wordt beschermd door een poenale sanctie, hetgeen niet altijd een vooruitgang is — men moet den politieagent zoolang mogelijk buiten het bedrijfsleven laten — maar soms zeer nuttig kan zijn, b.v. bij regelingen van arbeidstijd en arbeidersverzekering.

Het gevaar van binnen.

Soms dreigt het gevaar van binnen en dreigt de moeizaam geweven band tusschen patroons en arbeiders te breken. Bij de onderhandelingen over een nieuw collectief worden partijen het niet eens over wat recht zal zijn. Wat dan?

Staking of uitsluiting? Zal de macht beslissen? Zullen partijen zich door eigenrichting recht trachten te verschaffen? Men weet wel: dan valt het geheele gebouw der C. A. O. met haar uitbouw en vooral ook met de zorgvuldig gekweekte sociale gezindheid uit elkaar. Dan volgt de ruïne en men weet niet of nog weer eens nieuw leven daaruit zal opbloeien.

Naar mijn meening moet ons standpunt in deze als volgt zijn: Zoolang er een *rechtsinstantie* bestaat, waar partijen recht kunnen krijgen, is eigenrichting verboden. Niet dat men het ééns behoeft te zijn met de uitspraak. Wie is het eens met een rechterlijk vonnis, als hij een proces verliest? Gehoorzamen aan het recht, al is dit onaangenaam en strijdt het zelfs met eigen inzicht, is ook een zaak van beginsel. Hieruit volgt dus, dat als de staat een behoorlijke rechtsinstantie schept ter beslechting van collectieve conflicten, partijen verplicht zijn, zich aan de uitspraak van die instantie te onderwerpen en de staat staking en uitsluiting mag verbieden. De staat behoeft geen eigenrichting toe te staan, waar een rechter klaar staat om vonnis te vellen. Eigenrichting was goed voor de roofridders der Middeleeuwen, maar niet voor cultuurlanden, waar het Christendom eeuwen heeft doorgewerkt.

Waar dus de mogelijkheid om tot overeenstemming te komen ontbreekt, zal de mentaliteit tot „gehoorzaamheid aan het recht” moeten worden aangekweekt.

Liever de vrije overeenstemming: vrijwillige arbitrage is natuurlijk veel beter dan verplichte. Ik las onlangs met veel instemming in een studie van een Duitsch jurist over beslechting van arbeidsgeschillen in Zwitserland: „Dem Charakter des Schweizerischen Volkes entsprechend hat der Gesetzgeber auch auf dem Gebiete der Schlichtung der privaten Initiative weitgehend Raum gelassen.” Zoo moet het ook. Maar als het particulier initiatief faalt en de rechter staat klaar, dan geldt de gulden regel van alle vrijheid: „In de beperking, i. c. de gehoorzaamheid aan het recht, toont zich de meester.” Dat is sociale zelftucht.

Zoo kan men zich dus de ontwikkelingsgang naar de nieuwe orde denken: vrede, zelfbeheer en zelfbestuur op alle terrein, bereikt langs den glooienden weg van een geleidelijke ontwikkeling of om in ons beeld te blijven: stapje voor stapje op den weg tot de top is bereikt.

De Achtergeblevenen.

Maar nu komt het probleem.

Een deel van de stoet komt op deze wijze, zij het ook met groote moeite en opofferingen, naar omhoog en laat ook het moeilijkste gedeelte achter zich. Doch het is slechts een deel, een klein deel.

De rest, de legertrouwen blijft achter en komt er niet overheen, staat grootendeels nog aan den voet van den berg. De weg van het collectief contract blijkt voor hen onbegaanbaar. Het eerste uitgangspunt ontbreekt reeds, want er is bij hen geen C. A. O.

De cijfers zijn te dezen opzichte zeer duidelijk.

Nemen wij bijv. Nederland, een land, waar het organisatieleven zich vrij behoorlijk heeft ontwikkeld. Van de arbeiders en bedienden (2.239.000) vallen er 13 % (290.000) onder het collectief contract. Het totaal georganiseerden is ongeveer 700.000, dat is ongeveer 30 %. 88 % der hoofd- en handarbeiders hebben den weg dus nog niet betreden en 70 % staat zelfs buiten de organisatie. Hierbij zijn verwaarloosd de ambtenaren e. d., die niet onder een C. A. O. vallen en toch een geregelde positie hebben. Ik ben dus overtuigd, dat deze cijfers te hoog zijn, doch ook al doet men er een stukje af, dan blijven ze nog van overwegende beteekenis. En nu is de toestand in Nederland nog niet eens zoo slecht. Er zijn maar enkele landen, waar die gunstiger is, b.v. Zweden, waar 30 % onder de C. A. O. valt en 45 % georganiseerd is. Dit percentage was voor Noorwegen respectievelijk 25 % en 35 %.

De overgrootste meerderheid bereikt dus het eindpunt niet. Maar — het gaat om allen. De laatste man zal het einddoel moeten bereiken, en hoewel men wel vooruitgang ziet, is dit toch alleen maar bij bepaalde vakken.

Hoe nu met deze grootte achterhoede? Een andere weg moet gezocht worden. Voor den weg der C. A. O. ontbreekt de noodzakelijke basis. Als wij geen anderen weg zoeken komen wij er nooit.

Drie wegen.

Verschillende wegen lokken.

A. *Wet.* Er schijnt een zeer krachtadig middel te zijn om de achterhoede toch naar den top te slepen. De staatswet schiepe een uniforme of gedifferentieerde regeling, waarbij arbeidsvoorwaarden, loonen, vacantie en ontslag voor alle onderdanen bij de wet geregeld worden. De mooie samenwerking in de bedrijfsorganisatie laten wij liggen, wij gaan naar den top met een kabelbaantje.

't Is een kunstmatige weg zoo'n kabelbaantje, maar hij leidt bovendien naar een verkeerd doel. Wij komen dan niet tot de organische ordening van onderen op, maar tot een min of meer uniforme

staatsordening van boven af en dat is een einddoel, dat volkomen in strijd is met de door ons beleden beginselen.

B. Maar, zegt ge, dat ingrijpen van de staat behoeft toch niet zoo uniform en direct te zijn. De staat kan toch een ordening der beroepsstanden instellen. De staat roept in alle bedrijfstakken paritetische colleges in het leven. Publiekrechtelijke verordeningen kunnen worden uitgevaardigd. De staat moet aan de vakverenigingen de verplichting tot ordening opleggen.

Een goed idee, maar als de vakverenigingen daartoe niet bereid zijn? Hoe zal men ze dwingen tot ordening?

Bovendien zeggen wij: de staat mag geen „Zwangskörperschaften” scheppen. Ook de staat kan alleen iets doen met organisaties, die tot medewerking aan de sociale opbouw bereid zijn.

In sommige bedrijfstakken bestaan de organisaties zelfs heelemaal niet of hebben ze althans een zeer geringe beteekenis.

Kan de staat daar een paritetische commissie benoemen, zonder dat er behoorlijke organisaties achter staan? Zullen de beide partijen het in die commissie eens worden? En wat gebeurt als daar geen overeenstemming wordt bereikt? Zal dan een door den staat benoemde onpartijdige voorzitter regeeren? — Dit alles kan men niet *maken*. Als het niet gegroeid is, is het een constructie. Een dergelijke oplossing is verkapte staatsordening. Dat is niet een corporatieve maatschappij, maar een corporatieve staat. Zoo tracht men het in Duitschland en Italië te doen, maar dat is niet de door ons gewenschte weg.

Het recht van een dergelijke bedrijfsorganisatie is niet autonoom, maar heteronoom.

C. Langs de beide vorige wegen komt men dus steeds tot het verkeerde doel, de directe staatsordening. Daarom moeten wij zoeken naar een anderen vorm, om zooveel mogelijk een geleidelijke ontwikkeling der bestaande ordening te bereiken, zoodat de nieuwe maatschappelijke vormen van onderop komen, ook dan wanneer de maatschappij niet op de basis der bestaande organisaties kan rusten. Naar mijn meening is een belangrijk gedeelte toch te redden. Een groot deel van het arbeidsrecht, ook al is er geen C. A. O. en geen wet, bestaat en groeit toch. Het openbaart zich

in het ongeschreven recht van gewoonte en rechtsovertuiging. Duidenden werkgevers geven b.v. vacantie aan hun personeel zonder dat de wet of de C. A. O. dit van hen vordert. Hetzelfde is het geval ten aanzien van het geven van ontslag. In vele bedrijfstakken is de meerderheid der werkgevers overtuigd, dat zij te dien aanzien aan regelen van fatsoen en goede trouw zijn gebonden. Deze gedachte vinden wij geformuleerd in het privaatrecht. Artikel 2 van het Zwitsersche Burgerlijk Wetboek luidt:

„Jedermann hat in der Ausübung seiner Rechte und in der Erfüllung seiner Pflichten nach Treu und Glauben zu handeln!
(vgl. artt. 1374 en 1401 B. W.).

Handelt een patroon te goeder trouw, wanneer hij in dezen jachtenden tijd zijn werknemer geen vacantie gunt, of een trouwen werknemer, die 20 jaar zijn plicht deed, met een minimum opzegtermijn willekeurig ontslaat? Toch durft de gewone civiele rechter op een dergelijk artikel geen nieuwe maatschappelijke ordening te bouwen. Hij acht zich niet deskundig en staat te ver van het bedrijfsleven. Daarom is mijn voorstel: Benoem voor dit speciale terrein, voor iedere speciale bedrijfstak waar het noodig is, speciale sociale bedrijfsrechtbanken, welke dus bedrijfsgewijze vaststellen, wat volgens de in het bedrijf levende rechtsopvattingen als betamelijk moet worden geacht. Dat is geen recht maken, maar recht zoeken. Het is wat de Germanen reeds kenden: formuleering van het ongeschreven recht, „rechtsvinding”. Laat dan die rechter de bevoegdheid krijgen zijn beslissingen, welke als een soort arrêts de règlement algemeene beteekenis voor den bedrijfstak hebben, ook algemeen verbindend te verklaren, waardoor men een quasi-C. A. O. verkrijgt, wier regelen natuurlijk evenals de C. A. O. dwingend recht zijn. Het voordeel van deze rechterlijke verordeningen boven de staatsverordeningen is, dat hier in een rustige sfeer, vrij van den strijd der politieke meeningen, door een onpartijdig en onafhankelijk college het recht wordt geformuleerd, dat van onderenop is gegroeid.

Voordeel is ook, dat die groei geleidelijk voort kan gaan, omdat telkens weer de rechter door de belanghebbende organisaties of personen kan worden te hulp geroepen om nieuw gegroeid recht vast te leggen.

Tenslotte blijft er een terrein over, waar geen recht is. Waar de heerschende rechtsopvatting niet voldoende ontwikkeld is om den specialen bedrijfsrechter aan het werk te zetten. Waar kennelijk misbruiken heerschen. Eerst daar komt eindelijk de taak van den staat, om recht te maken, om direct in te grijpen. Dan moet de sociale wetgeving voor nieuwe orde zorgen, maar de wet is dan op de juiste plaats gezet en wij erkennen, dat ons ideaal hier niet kon worden bereikt.

Wij meenen, dat bovenstaande gedachtengang ligt in de lijn van de woorden, die Prof. ANEMA eens schreef over drie machten, die het privaatrecht in het leven roepen: het volk zelf, de Overheid en de rechter. Waar een der drie werd in den hoek gedrongen, leed de rechtsorde schade.

De instelling van dezen bedrijfsrechter heeft ook nog deze groote beteekenis, dat daardoor het afsluiten van collectieve contracten wordt bevorderd. Althans bij volkeren, die liever in vrije onderhandeling tot overeenstemming komen, dan dat een rechter hun de bepalingen oplegt. Voordeel is ook, dat de directe overheidsbemoeiing al meer wordt teruggedrongen en langs den weg van groeiend privaatrecht wordt verkregen wat anders van bovenaf bij de wet zou moeten worden geregeld.

ECONOMISCHE ORDENING.

Wij komen nu tot de economische ordening.

Tot dusver immers spraken wij in hoofdzaak over de sociale zijde van de nieuwe maatschappij.

Bij de sociale ordening beschikken wij over een duidelijk uitgangspunt: arbeiders organiseeren zich in arbeidersorganisatiën, patroons in patroonsorganisatiën; de beide organisch gevormde partijen sluiten een collectief contract over de arbeidsvoorwaarden.

Bij zuiver economische kwesties is de situatie anders. Er is een historisch onderscheid; een min of meer chaotische reeks van trusts en kartels is ontstaan, die dikwijls met elke gedachte van bedrijfsgemeenschap spotten. Nu eens vallen verschillende bedrijfstakken onder één reglementeering, dan weer worden de bedrijfstakken in deelen gesplitst en organiseeren zich die deelen

afzonderlijk, bijv. doordat zij alleen maar betrekking hebben op één artikel.

Belangrijker nog dan het historische is het feitelijke verschil tusschen sociale en economische ordening. Bij de laatste ontstond de eerste wrijving, oorzaak en reden van de later gevolgde ordening, niet tusschen werkgevers en werknemers, maar tusschen werkgevers onderling, n.l. in de concurrentie op de markt. Het gaat dus hier om de zedelijke verhouding tusschen werkgevers en *werkgevers*. Hier moeten de rechten en plichten van een fatsoenlijk koopman en fabrikant tegenover zijn collega in een overeenkomst worden vastgelegd. Zelftucht tegenover den collega en tegenover de gemeenschap is de grondslag van de collectieve economische verdragen.

Het ligt dus voor de hand, dat bij deze economische conventies de patroon meer op den voorgrond wordt geplaatst en zeker kan men dus niet zonder meer alle regelen voor de sociale ordening, met inbegrip van de paritetische commissies, op de economische ordening toepassen.

Toch is het merkwaardig, dat im grossen ganzen dezelfde regelen van toepassing zijn. Ook de economische conventies behoeven, zooals wij zoeven betoogden, een formuleering van regelen van fatsoen en moraal, zooals die tusschen de werkgevers onderling behooren te gelden. Wij sluiten hierbij dus evenals bij de C. A. O. alle contracten uit, die louter zijn een neerslag van de machtsverhoudingen of die ten doel hebben om ten eigen voordeele de gemeenschap uit te buiten. In dit verband zou ik kunnen spreken over de negatieve zijde van de staatstaak, n.l. de controle over conventies, die in strijd zijn met het algemeen belang. Ter wille van de ruimte ga ik hier nu niet op in.

Ook bij de economische conventies is, evenals bij de sociale, de gezindheid hoofdzaak — in casu de gezindheid van de patroons en de patroonsorganisatiën.

Ook bij de economische ordening pleiten wij voor een rechtsorde, die van onderenop door overeenkomsten van patroons en patroonsverenigingen is ontstaan. Aphoristisch zou men kunnen zeggen: het collectief contract streve in juiste sociale gezindheid naar een rechtvaardig loon, de economische conventie streve in juiste collegiale gezindheid naar een rechtvaardigen prijs.

Ook bij de economische ordening kennen wij uitbouw: collectieve reclame, gemeenschappelijke research en service-instituten, gemeenschappelijke verkoopbureau's en andere nuttige instituten, welke zeker de collegiale gezindheid en saamhoorigheid sterk bevorderen.

Ook bij de economische ordening dreigt het gevaar van den outsider, die door algemeen-verbindendverklaring der regelen zijn ondermijnend werk zal moeten staken — dreigt het gevaar van binnen uit — n.l. dat op zeker moment aan het einde van de conventie een vernietigende, het maatschappelijk leven verwoestende, economische oorlog ontstaat.

Kan een rechter, een onpartijdig deskundige, in zulk een geval een arbitrale uitspraak doen? Het is nog moeilijker dan bij de arbeidsvoorwaarden, omdat objectieve normen voor de uitspraak zeer moeilijk zijn te vinden. Maar rechtspraak blijft altijd moeilijk en o.i. zou ook hier een gebrekkige rechtsvinding tot een betere uitkomst leiden, dan de blinde beslissing door middel van macht en strijd.

Ook bij de economische ordening zal een groot deel van het maatschappelijk leven achter blijven n.l. daar waar geen trusts en kartels zijn ontstaan. Waar de patroonsorganisatie weinig invloed hebben en waar toch een ordening dringend noodig is.

Ook hier zal een kunstmatige door den staat van bovenaf geschapen z.g.n. corporatieve ordening weinig kunnen doen, omdat de organische basis ontbreekt. Ook hier zou uitkomst kunnen worden gevonden in een speciale rechtsinstantie, die bijv. de verkoopsvoorwaarden van den behoorlijken zakenman, voor bepaalde bedrijfstakken tot algemeen verplichte voorwaarden promoveert, waardoor zeer veel van het groeiende economische volksrecht zou worden gered en een van bovenaf opgelegd recht overbodig zou worden gemaakt.

Ook hier zullen wij ten slotte voor een deel van het bedrijfsleven, waar door nationale en internationale concurrentie misstanden heerschen of de ondergang van belangrijke deelen van het nationaal bestaan dreigen, een direct ingrijpen van den staat moeten dulden. Dat is de staatsbemoeiing, die helaas juist de laatste tien jaren om landbouw, handel en industrie te redden, zoo buitengewoon omvangrijk is geworden.

Het gaat dus bij de economische orde om dezelfde beginselen als bij de sociale. Bij de eerste komt echter de patroon op den voorgrond te staan. Het gaat om de rechtsformuleering van zijn zedelijke en fatsoensverplichtingen.

Heeft dan de arbeider niets met de economische orde te maken? Is hij slechts toeschouwer? Allerminst.

De arbeider is een der grootste belanghebbenden bij de economische conventie. Zijn bestaan, zijn economisch levensgeluk hangt van deze conventie af. Het groote leed der werkloosheid heeft ons voldoende geleerd, hoe belangrijk de economische positie voor den arbeider is. Een beperking der productie of een andere verdeling der productiequota of afzetgebieden kan aan duizenden arbeiders het brood ontnemen en zou dit mogen geschieden buiten hem en zijn organisatie om?

Hiermede heb ik in groote lijnen de rol van den arbeider bij economische conventies aangegeven. Deze conventie wordt in het algemeen niet door paritetische werkgevers-werknemers-commissies afgesloten en uitgevoerd. Daartoe ontbreekt de noodige basis. Het zou een kunstmatige pariteit worden.

Neen, maar de arbeider zegt: Zulke gewichtige verdragen sluit gij niet af zonder mij. Gij zult mijn vertrouwensmannen om advies vragen. Gij zult hun een *inzicht* geven in grondslag en doel van deze economische ordening en wanneer mijn belang in het gedrang komt, mag ik een veto uitspreken, tot een onpartijdige instantie uitspraak over mijn belangen heeft gedaan. Toch kunnen ook de paritetische commissies, die voor de sociale ordening zijn ingesteld, een rol spelen bij de economische ordening, zooals bijv. de Bedrijfsradenwet in Nederland sedert kort de mogelijkheid heeft geschapen, dat de bedrijfsraad beraadslaagt en *adviseert* over de economische vraagstukken van het bedrijf. Evenmin als dus de patroon het recht heeft om tot zijn arbeider te zeggen: met de economische zaken hebt gij niets te maken, dat is mijn zaak — evenmin moet de arbeider vorderen, dat hij de helft van den patroonszetel in beslag neemt en dat hij op precies dezelfde wijze de economische conventie met de patroons opbouwt, als hij met hen de sociale ordening heeft geschapen.

Tot besluit het volgende. Het is een moeilijke taak om praktische regelen te geven voor nieuwe sociale en economische orde-

ning. Ik heb gepoogd concreet te zijn en getracht een schets te geven van de ontwikkeling der nieuwe orde langs den weg „van onderenop”. Het is een ruwe schets geworden. GOETHE'S: Du sprichst ein grosses Wort gelassen aus, klinkt iemand daarbij voortdurend in de ooren. Anderzijds heeft juist mijn praktijk in het sociale en economische leven en dan nog wel als adviseur van een *patroonsorganisatie*, mij altijd weer de overtuiging gegeven, dat wij langs deze lijnen principiëel en practisch op den juiststen weg gaan.

1) Wege zur praktischen Verwirklichung der sozialen und wirtschaftlichen Neuordnung. Referaat gehouden te Zürich den 3en Juni 1939 op het Derde Internationaal Evangelisch Sociaal Congres uitgaande van de Internationale Arbeitsgemeinschaft Evangelischer Arbeitnehmervereinigungen.

2) Deze algemeene richtlijnen zijn verwerkt in het referaat, dat aan het onderhavige voorafging van Mr. Dr. A. A. VAN RHIJN over de principieele zijde der nieuwe maatschappelijke orde.

DOOR GEMEENTEN OPGERICHTE NAAMLOOZE VENNOOTSCHAPPEN EN STICHTINGEN

DOOR

DR. J. R. STELLINGA.

II.

Veel erger dan de aangeduide inbreuken op het privaatrecht, is echter de ontwrichting van het publiekrecht, welke van het gebruik van de privaatrechtelijke vormen door de gemeenten het gevolg is.

Ons staatsrecht kent nu eenmaal een intensief toezicht van de hoogere bestuursorganen op de gesties der lagere. We bepalen ons hier uiteraard tot de regeling t. o. v. de gemeenten. Wat het interne gemeentebestuur aangaat, zijn allerlei besluiten van de gemeentebesturen aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten onderworpen. We denken hier met name aan de bepaling van art. 228 der Gemeentewet, krachtens welke o. m. de goedkeuring van dit gewestelijk college behoeven de besluiten van gemeentebesturen betreffende het aangaan van geldleeningen, het koopen en verkoopen van onroerend goed, het verhuren van gemeente-eigendommen, het voeren van rechtsgedingen enz. Voor al deze handelingen zijn besluiten van den gemeenteraad noodig (zie de artt. 170 vlg.). Volgens art. 212 der Gemeentewet mogen echter B. en W. t. a. v. bepaalde van deze handelingen inplaats van den gemeenteraad optreden, indien deze daartoe besluit en den nog naar de door hem te stellen regelen. Zoowel de desbetreffende besluiten van den gemeenteraad als de te stellen regelen zijn weer onderworpen aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten.

Dit stelsel der Gemeentewet wordt nu echter in belangrijke mate ondergraven, wanneer bijv. het verhuren van aan de gemeente toebehoorende woningen wordt opgedragen aan een stichting. In

de eerste plaats wordt dan het besluit tot verhuren genomen noch door den gemeenteraad noch door B. en W., terwijl daarenboven een besluit van het stichtingsbestuur niet aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten is onderworpen. Zooals uit de geschiedenis van het totstandkomen van de reeds meermalen genoemde Rotterdamsche stichting tot beheer en exploitatie van woningen blijkt, heeft men dit ook wel degelijk ingezien. We hebben hier op het oog de nadere voordracht van B. en W. van Rotterdam van 17 Jan. 1919. B. en W. herinneren er daarbij aan, dat volgens de bepalingen van de verordening tot oprichting van deze stichting, zooals deze bepalingen aanvankelijk luiden, tot de bemoeiingen van de stichting o. m. zou behooren het verhuren van, aan haar beheer toevertrouwde gemeentewoningen tegen huurprijzen, welke de goedkeuring van hun College zouden behoeven, zoomede het instellen van rechtsvorderingen tot ontruiming. En dan lezen we het volgende:

„Gedeputeerde Staten achtten dit niet wel overeen te brengen met de bepalingen der Gemeentewet, die in het algemeen besluiten tot verhuring van gemeente-eigendommen van Uwe Vergadering (van den gemeenteraad dus; S.) willen zien uitgegaan en daarop de goedkeuring van het Gewestelijk College verlangen. Zij vroegen zich af, of niet op minder ingrijpende wijze een doelmatige regeling te bereiken zou vallen, waartoe naar hun oordeel, met terzijdestelling van de Stichting, in aanmerking kon komen de verstrekking door Uwe Vergadering, onder hunne goedkeuring, van een algemeene machtiging, aan ons College om de gemeentewoningen binnen voor elk complex vast te stellen grenzen te verhuren.”

B. en W. bleken echter voor dezen modus weinig te voelen; zij wilden tot elken prijs de stichting zien te redden. Zij stelden daarom voor om de statuten der stichting aldus te wijzigen, dat bij de verhuring door de stichting als minima de huurprijzen zouden worden in acht genomen, die door den gemeenteraad onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten zouden worden vastgesteld. Blijkens het vervolg van de voordracht hebben Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland met deze oplossing genoegen genomen. Een soortgelijke bepaling treft men eveneens aan in andere dergelijke gemeentelijke beheersstichtingen. Het is echter duidelijk, dat ook zoo de zaak nog niet zuiver en in overeenstemming met de Gemeentewet is.

Het voorschrift van art. 172, dat de gemeenteraad het besluit tot verhuren moet nemen (tenzij dit krachtens art. 212 aan B. en W. is opgedragen) en het voorschrift, van art. 228 onder *e*, dat zoodanig besluit aan de goedkeuring van Gedeputeerden is onderworpen, zijn echter niet de eenige bepalingen van de Gemeentewet, welke bij het in het leven roepen van stichtingen als de hierbedoelde worden omzeild. We zagen hierboven bij de voordracht van B. en W. van Den Haag betreffende de oprichting van de stichting „Centraal Woningbeheer” reeds, dat dit ook het geval is met art. 228 onder *i*, volgens hetwelk o. m. voor het voeren van een ontruimingsprocedure de goedkeuring van Gedeputeerde Staten noodig is.

Daarnaast kan ook nog genoemd worden art. 209 onder *g*, der Gemeentewet, volgens welke bepaling o.m. het toezicht op het beheer van alle plaatselijke eigendommen bij B. en W. berust, alsmede art. 170 dezer wet, hetwelk voorschrijft, dat de raad de bezoldiging van alle plaatselijke ambtenaren en bedienden regelt. Weliswaar is het personeel, hetwelk de gemeentelijke stichtingen in haar dienst hebben, formeel geen personeel in dienst der gemeente, maar het is duidelijk, dat dit *in wezen* wel degelijk het geval is. Volgens de statuten wordt nu echter de bezoldiging van het personeel der stichting meestal geregeld door het bestuur onder goedkeuring van B. en W. (Zie bijv. art. 11 van de statuten der Rotterdamsche stichting tot beheer en exploitatie van gemeentewoningen en art. 10 der Haagsche stichting „Centraal Woningbeheer”).

Een merkwaardig voorbeeld van het ter zijde stellen van de Gemeentewet levert ook de Arnhemsche stichting tot behoud van het park Zijpendaal aldaar. Het gemeentebestuur wilde het landgoed Zijpendaal voor de gemeente Arnhem behouden en besloot daarom dit landgoed aan te koopen. De directie van de spaarbank, die het voor den aankoop benoodigde geld zou leenen, had evenwel als voorwaarde gesteld, dat het goed hypothecair zou worden verbonden. Blijkens hun voorstel aan den gemeenteraad vonden B. en W. van Arnhem het in verband hiermede noodig een anderen vorm te kiezen dan van directen aankoop door de gemeente. Zij achtten het n.l. vooral met het oog op de door de gemeente gesloten en eventueel later te sluiten geldleeningen verkeerd om

gemeente-eigendommen met hypotheek te bezwaren. Het college stelde daarom voor om een stichting in het leven te roepen, op wier naam de aankoop dan zou geschieden en die, onder garantie van de gemeente voor rente en aflossing, de geldleening zou sluiten en hypotheek zou verleen. Het is zonder meer duidelijk, dat dit alles camouflage is. In wezen was het hier toch de gemeente Arnhem, die geld leende, grond kocht en daarop hypotheek verleende. Hier werden dus ontgaan de bepalingen van art. 170, dat de gemeenteraad tot het aangaan van een geldleening besluit; van art. 171, dat de gemeenteraad besluit tot het koopen en bewaren van gemeente-eigendommen, alsmede van art. 228 onder *a* en *c*, dat zoodanige besluiten de goedkeuring van Gedeputeerden behoeven!

We zien niet over het hoofd, dat in gevallen als de hierbedoelde Gedeputeerde Staten eenige contrôle kunnen uitoefenen, inzooverre als het uittrekken van het voor het oprichten van de stichting benodigde bedrag op de gemeentebegroting hun goedkeuring behoeft. Dit neemt echter het bezwaar niet weg, dat allerlei bepalingen der Gemeentewet buiten werking worden gesteld.

Volledigheidshalve moet erop gewezen worden, dat de rechterlijke macht in deze een ander standpunt heeft ingenomen. Dit valt af te leiden uit het vonnis van de Rechtbank te Den Haag d. d. 24 Juni 1924.

Iemand had een woning gehuurd van de Haagsche stichting „Centraal Woningbeheer”. Toen hij door de gemeente in rechte werd aangesproken voor de betaling der huursom, ontkende de huurder, dat hij rechtsgeldig tegenover de gemeente als verhuurster was verbonden. Het geval was eenigszins gecompliceerd. De gemeenteraad van Den Haag had op 12 Mei 1919 een besluit genomen (hetwelk werd goedgekeurd bij besluit van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland van 26 Mei 1919), waarbij B. en W. werden gemachtigd om onder bepaalde voorwaarden het bedoelde perceel te verhuren. B. en W. hadden daarna op 13 April 1922 het beheer en de exploitatie van deze woning opgedragen aan de inmiddels opgerichte stichting „Centraal Woningbeheer”. De gedaagde voerde nu o.m. aan, dat het verhuren van de woning aan hem door deze stichting in strijd was met de artt. 70 (thans 76)

en 179a (thans 209a) der Gemeentewet, omdat hier de uitvoering van het evenvermelde raadsbesluit had plaats gevonden door andere dan de organen, welke de Gemeentewet daarmee heeft belast. (Art. 209a zegt n.l. dat tot de taak van B. en W. behoort het uitvoeren van raadsbesluiten). Het betreft hier derhalve het ontgaan van nog een andere bepaling uit de Gemeentewet dan we hiervoor reeds noemden. De Rechtbank aanvaardde echter deze stelling niet. Zij overwoog o. m. dat de opdracht aan B. en W. om raadsbesluiten uit te voeren bezwaarlijk kan beteekenen, dat die uitvoering ten volle door hen persoonlijk moet geschieden. Daarom zag de Rechtbank er i. c. geen bezwaar in, dat het verhuren van gemeente-woningen aan een stichting werd opgedragen.

De redeneering van de Rechtbank (de Hoge Raad verwierp wel het cassatie-beroep, bij zijn arrest van 19 December 1924 N. J. 1925, blz. 321, doch op een grond, welke voor ons onderwerp niet ter zake doet) achten we niet juist. Natuurlijk behoeven B. en W. niet al het, aan de uitvoering verbonden werk zelf te verrichten. Zij kunnen zich daarbij door anderen (in den regel het ambtelijke apparaat der gemeente) doen bijstaan. Het stelsel der Gemeentewet brengt echter wel mede, dat zijzelve met de leiding belast blijven en dat alles onder hun verantwoordelijkheid geschiedt. En dit is nu juist bij het afwentelen van een deel der gemeentelijke functie op een privaatrechtelijke instantie niet meer het geval.

Het spreekt vanzelf, dat de hiervoor ontwikkelde bezwaren bij het gebruik van den stichtingsvorm in den internen gemeentedienst evenzeer gelden met betrekking tot de, in verschillende gemeenten opgerichte naamloze vennootschappen, waarin behalve door de betrokken gemeente ook nog voor een kleiner bedrag wordt deelgenomen door een ander lichaam, hetwelk een verwant belang dient of waarmede uit anderen hoofde samenwerking geraden is ¹⁶).

We wenden ons thans naar de privaatrechtelijke *samenwerking tusschen de gemeenten*. Hiervan ziet men, gelijk in den aanvang bleek, deels de stichting, deels de N. V. gebruiken. Ook te dezen opzichte geldt, evenals bij de hiervoor behandelde stichting en N. V.

in den internen gemeentedienst, het bezwaar, dat men het stelsel der Gemeentewet gewoonweg opzij zet.

Zoals hierboven ook reeds werd aangeduid, is de Gemeentewet, wat de samenwerking betreft, in 1931 ingrijpend gewijzigd. Inzoverre is er echter geen verandering gekomen, dat de gesties van de gemeentebesturen op dit gebied aan hooger toezicht zijn onderworpen. Evenals vóór 1931 (art. 121 [oud]), behoeven de gemeenschappelijke regelingen ook thans de goedkeuring van Gedeputeerde Staten (art. 135). (Slechts de voorafgaande machtiging van art. 122 [oud] is komen te vervallen). Daarbij komt, dat van alle handelingen, welke de gemeentebesturen ter zake van de gemeenschappelijke regelingen verrichten, de gewone bepalingen betreffende het toezicht van Gedeputeerden evenzeer van kracht zijn. Dat deze bepalingen zouden worden uitgeschakeld, was immers, gelijk boven uit het K. B. van 29 October 1855 bleek, juist een van de redenen waarom de Kroon niets wilde weten van het in het leven roepen van gemeenschappelijke organen. Thans is dit wel mogelijk, doordat de Gemeentewet na de wijziging van 1931 aan de samenwerkende gemeentebesturen uitdrukkelijk de bevoegdheid toekent om voor de behartiging van de gemeenschappelijke belangen een commissie in te stellen of een rechtspersoonlijkheid bezittend lichaam te vormen met een eigen orgaan (art. 130), doch men heeft tegelijkertijd bepaald, dat voor deze commissiën en organen van de rechtspersoonlijkheid bezittende lichamen de bij de wet voor de gemeentebesturen gestelde regelen, voor zooveel mogelijk, van overeenkomstige toepassing zijn (artt. 133 en 134).

De hierbedoelde bepalingen worden nu echter uitgeschakeld, wanneer men voor de behartiging van de gemeenschappelijke belangen een intercommunale N. V. of stichting opricht. Dan is men immers geheel vrij. Daaraan kunnen wellicht groote voordeelen verbonden zijn, maar dat kan niet wegnemen, dat het toch nooit juist kan zijn, dat men de regelen, die de Gemeentewet nu eenmaal met betrekking tot de samenwerking van de gemeenten heeft gesteld, zonder meer ter zijde stelt.

Soms heeft men bij de privaatrechtelijke intercommunale rechtspersonen het toezicht van Gedeputeerde Staten weer ingeschakeld. Zoo bijv. bij de N.V. Westlandsche Drinkwaterleiding-Maatschappij. Krachtens art. 39 van de statuten dezer N.V. zijn allerlei

besluiten van de vergadering van aandeelhouders, o. m. die tot het aangaan van leeningen, tot het koopen, vervreemden en bezwaren van onroerend goed, aan de goedkeuring van Gedeputeerden van Zuid-Holland onderworpen. Dezelfde figuur treft men ook bij de intercommunale stichtingen aan. Mr. GÜNTHER deelt bijv. in zijn meergenoemd boek „Drinkwatervoorziening in Nederland” mede, dat de Kilwaterleiding in 1931 een ingrijpend toezicht van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland in de statuten harer stichting moest opnemen om financieelen steun van de provincie te kunnen krijgen.

Nu valt er echter vooreerst op te wijzen, dat het opzichzelf al zonderling is, dat in een privaatrechtelijk document als de statuten eener stichting of N.V. aan een Overheidscollege als Gedeputeerde Staten een bepaald toezicht wordt opgedragen. Mr. Dr. G. VAN LEYDEN heeft er bovendien op gewezen, dat het geheel aan de welwillendheid van Gedeputeerde Staten ligt, of ze dat toezicht willen uitoefenen. Niemand kan er hen immers toe dwingen, als zij eens mochten meenen, dat zij beter doen zich buiten de zaken der N. V. te houden ¹⁷⁾. O.i. is dit bezwaar, hoezeer overigens juist, louter theoretisch. In de gevallen, waarin bepalingen over het toezicht van Gedeputeerde Staten werden opgenomen, zal dit mees- tentijds wel geschied zijn op aandrang van Gedeputeerden zelve, zooals bij de Kilwaterleiding het geval was.

Daartegenover staat echter — ook hier vestigde Mr. Dr. VAN LEYDEN de aandacht op —, dat, als zij dit toezicht uitoefenen, *hun* wil tegenover de N.V. *suprema lex* is. Het beroep op de Kroon krachtens art. 235 der Gemeentewet staat immers niet open. „Ik heb tenminste, schrijft de heer VAN LEYDEN, nog geen statuten eener interne N. V. onder de oogen gehad, die de vrijmoedigheid hadden, de Kroon als appèlinstantie aan te wijzen” ¹⁸⁾.

Afgezien van deze meer theoretische bezwaren tegen het inschakelen van het toezicht van Gedeputeerde Staten bij een privaatrechtelijke intercommunale regeling, is er ook nog een praktisch bezwaar. Men kan immers hierdoor een dubbele behandeling van dezelfde kwestie krijgen. Zoo zal bijv. voor het sluiten van een geldleening door een intercommunale N.V. meestal een garantieverklaring der betrokken gemeentebesturen noodig zijn. Het besluit van een gemeenteraad om een zoodanige garantie-verklaring

te geven, behoeft de goedkeuring van Gedeputeerde Staten, die dan echter daarna ook nog eens het besluit van de vergadering van aandeelhouders aan hun goedkeuring zien onderworpen ¹⁹).

Nu moet men zich voorts de zaak niet zóó voorstellen, dat men, hetzij voor den internen gemeentedienst hetzij voor een intercommunale regeling, om bepaalde organisatorische redenen aan een privaatrechtelijken vorm de voorkeur gaf, en dat men dan het feit van het onttrokken zijn aan het toezicht van Gedeputeerde Staten als een bijkomend voordeel aanvaardde. Bij de behandeling in de Tweede Kamer van het wetsontwerp, dat de wijzigingswet van 1931 is geworden, is integendeel wel gebleken, dat de zaak juist omgekeerd ligt. Veelal koos men de privaatrechtelijke vormen — daargelaten de overige redenen, welke men al dan niet met recht kon aanvoeren — *omdat men het hoogere toezicht niet wilde*. Dit is bijvoorbeeld, wat de intercommunale naamlooze vennootschappen en stichtingen betreft, aan den dag getreden bij de behandeling in de Tweede Kamer van het evengenoemde wetsontwerp ²⁰).

Hetzelfde is gebleken bij de N.V. Provinciale Geldersche Electriciteitsmaatschappij (de P. G. E. M.), welke is opgericht door de provincie Gelderland in samenwerking met enkele gemeenten ²¹).

Niet alleen het toezicht van hoogerhand wordt echter bij het gebruik van de privaatrechtelijke vormen uitgeschakeld; daarbij komt ook nog, dat men aan de bevolking elke mogelijkheid om zich met betrekking tot de gesties der bedoelde bedrijven te doen gelden, ontnemt. Prof. STRUYCKEN zegt het heel duidelijk in zijn verhandeling „De gemeente en haar gebied”:

„De intercommunale naamlooze vennootschap mist een modern vertegenwoordigend orgaan, waarvan de leden, naar welk beginsel ook gekozen, vertegenwoordigen de in de bevolking heerschende staatkundige en sociale inzichten, en op den grondslag daarvan zelfstandig aan de verzorging van het algemeen belang medewerken; een orgaan dat, zonder lastbrieven, de beginselen der publieke gestie beheerscht, in de bijzonderheden daarvan doordringt, voor zoover het de kennis daarvan voor de richtige vervulling zijner taak noodig acht; naar den maatstaf zijner inzichten omtrent het algemeene belang verantwoording eischt van de dagelijksche bestuursorganen; door behoorlijke openbaarheid zorgt, dat het voortdurend de voeling met de bevolking onderhoudt.”

In denzelfden zin betoogde ook de heer VAN LEYDEN ²²).

Tenslotte willen we nog aan de hand van een tweetal beslissingen der Kroon aantoonen, hoe bij het gebruik van de privaatrechtelijke vormen door de gemeenten ons publiekrechtelijk rechtsbestel wordt ondergraven. We wijzen vooreerst op het K. B. van 28 Augustus 1935 no. 122 (Weekblad v. Gemeentebelangen 1935 blz. 301). De gemeenteraad van 's Gravenhage besloot in zijn vergadering van 6 Mei 1935 als raadslid toe te laten GEERDINA WILHELMINA LOUMAN, echtgenoot van W. BLEUMINK, portier op den voet eener burgerlijke arbeidsovereenkomst bij de stichting Haagsche Sport- en Speelsterreinen, te 's Gravenhage. Nadat de burgemeester van Den Haag tegen deze toelating als raadslid bezwaren had ingediend bij Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland, heeft dit college het raadsbesluit vernietigd en de betrokkene alsnog *niet* toegelaten als lid van den Haagschen gemeenteraad.

De Kroon, welke in hooger beroep uitspraak in deze zaak had te doen, schaarde zich aan de zijde van Gedeputeerden. Zij begon met te constateeren, wat de taak en het doel van de evenvermelde stichting is. Tot deze taak behoort blijkens het K. B. o. m. het voeren van het beheer en de technische verzorging van de aan de gemeente Den Haag toebehoorende sport- en speelsterreinen met toebehooren, zulks geheel voor rekening van deze gemeente, zoodat de ontvangsten ten bate en de uitgaven ten laste dier gemeente komen. Voorts werd vastgesteld, dat het bestuur der stichting door B. en W. wordt benoemd, dat als kassier en boekhouder optreedt een door B. en W. aan te wijzen ambtenaar, en dat de stichting alleen bij besluit van den gemeenteraad kan worden opgeheven. Vervolgens overwoog de Kroon:

„dat uit een en ander volgt, dat de hierbedoelde Stichting geen zelfstandig bestaan heeft, doch als een aan het gemeentebestuur ondergeschikte administratie in den zin van art. 25 1e lid, onder g van de Gemeentewet is te beschouwen.”

(Voor het goed begrip der zaak merken we op, dat volgens deze wetsbepaling het lidmaatschap van den raad onvereinigbaar is met de betrekking van ambtenaar, met het ontvangen of uitgeven der gelden van de gemeente belast, of aan eenige aan het gemeentebestuur ondergeschikte administratie rekenplichtig).

Daarna overweegt het K. B., dat aan het woord „ambtenaar” in art. 25, 1e lid, onder g, een ruime beteekenis moet worden toegekend, aangezien de wetgever (de bepaling dateert van 1851!) zich eerst in lateren tijd de tegenstelling tusschen publiekrechtelijk dienstverband en arbeidsovereenkomst scherp voor oogen heeft gesteld.

Op het eerste gezicht zal men geneigd zijn tot de conclusie, dat hier ondanks het gebruik van den stichtingsvorm de publiekrechtelijke regeling van art. 25 der Gemeentewet volkomen tot haar recht komt. Het moet worden toegegeven, dat dit wat het onderwerpelijke geval betreft inderdaad juist is. Maar toch zij men er op bedacht, dat ook op het hierbedoelde punt het gevaar voor ontwrichting van het gemeenterecht zeer groot is. Reeds in het hierbovenbedoelde geval moest het K. B. verschillende hindernissen nemen om het beoogde resultaat te bereiken! Zoowel de term „ondergeschikte *administratie*” als die van „ambtenaar” moest flink worden uitgerekt. In de Gemeentestem (no 4394) is de hierbedoelde beslissing dan ook op o. i. niet onjuiste gronden bestreden.

De omstandigheden behoeven maar eenigszins anders te liggen, en er zal een beslissing in anderen zin moeten volgen. Daargelaten nog de mogelijkheid, welke zeker niet ondenkbaar is, dat de Kroon te eeniger tijd op haar ten dezen ingenomen standpunt terugkomt.

Het tweede geval uit de praktijk, hetwelk we willen vermelden betreft niet de toepassing van de Gemeentewet, doch van de Armenwet.

De gemeenteraad van Tilburg riep bij zijn besluit van 18 Dec. 1936 de stichting „Ziekenverzorging” in het leven, met een kapitaal van f 100.—, welke stichting blijkens art. 2 van haar statuten ten doel heeft de geneeskundige verzorging van armlastigen, met name de zorg voor geneeskundige en verloskundige hulp, voor het verstrekken van geneesmiddelen en voor ziekenhuisverpleging, zulks geheel voor rekening van de gemeente Tilburg. Deze regeling strekt tot vervanging van de bestaande, waarbij de geneeskundige behandeling der armen is opgedragen aan geneesheeren en vroedvrouwen, op arbeidscontract in dienst der gemeente genomen.

Nu heeft ingevolge de artt. 34, 1° en 35 der Armenwet de Geneeskundig Inspecteur van de Volksgezondheid het recht om be-

zwaren bij Gedeputeerde Staten in te brengen tegen gemeentelijke verordeningen tot regeling van de geneeskundige armenverzorging in een gemeente. Van deze bevoegdheid maakte in het evenbedoelde geval de Inspecteur te Nijmegen gebruik. Gedeputeerde Staten verklaarden echter de door dezen functionaris gemaakte bezwaren ongegrond. Toen nu de Geneeskundige Inspecteur van deze beslissing in beroep kwam bij de Kroon, overwoog deze aldus:

„dat naar Ons oordeel de bovenvermelde stichting, ten doel hebbende de geneeskundige verzorging van armlastigen, is aan te merken als een burgerlijke instelling van weldadigheid, als bedoeld in art. 2, 1e lid onder *a*, der Armenwet, waarvoor ingevolge art. 20 der Armenwet door den gemeenteraad, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten, een reglement moet worden vastgesteld, voor zoover te dien aanzien in de statuten of in den stichtingsbrief niet een andere regeling is getroffen;

dat de gemeenteraad bevoegd is zoodanige burgerlijke instelling in het leven te roepen;

dat de raad van Tilburg bij zijn bovenvermeld besluit zulks heeft gedaan, met vaststelling van de statuten der instelling;

dat een en ander echter, naar Ons oordeel, niet kan worden beschouwd als het vaststellen door den raad van een verordening tot regeling van de geneeskundige armenverzorging in de gemeente, als bedoeld in art. 34, 1e lid, onder 1° der Armenwet, waarvan alleen dan sprake zou kunnen zijn, indien het betrof eene regeling van de geneeskundige armenverzorging, rechtstreeks uitgaande van de gemeente;

dat daaraan niet afdoet, dat de onderwerpelijke voorziening strekt tot vervanging van de bestaande regeling, waarbij de geneeskundige behandeling van de armen is opgedragen aan geneesheeren en vroedvrouwen, op arbeidscontract in dienst van de gemeente;

dat, vermits in deze door den gemeenteraad aan art. 34 der Armenwet geen toepassing is gegeven, de Inspecteur ook niet ingevolge art. 35 der wet tot het inbrengen van bezwaren bij Gedeputeerde Staten gerechtigd was" (K. B. van 24 Februari 1939 no. 45, *Weekblad v. Gem.belangen* 1939, blz. 120).

Op het eerste gezicht zou men willen opmerken, dat hier toch alles in orde is; de gemeenteraad van Tilburg heeft immers een stichting in het leven geroepen, waartoe de Armenwet hem uitdrukkelijk bevoegd verklaard. Het lijkt derhalve, dat het met dit geval anders staat dan met de hierboven behandelde gemeentelijke stichtingen. Toch is dit niet zoo. Het betreft hier immers,

wanneer men goed ziet, niet een *echte* burgerlijke instelling van weldadigheid in den zin van art. 2 der Armenwet. Dit volgt reeds uit het luttele stichtingskapitaal van f 100.—, waarmede men zeker de geneeskundige armenverzorging van een gemeente als Tilburg niet kan bekostigen! En dan bedenke men, dat de stichting, gelijk bleek, haar taak verricht geheel *voor rekening van de gemeente Tilburg*. Tenslotte leest men dan nog in het K. B., dat als beweegreden voor het oprichten van de stichting heeft gegolden het ontkomen aan de pensionneering van de aan te stellen artsen en vroedvrouwen! De slotsom kan derhalve hier geen andere zijn dan dat het hier eenzelfde schijnstichting betreft als de hiervoor vermelde communale stichtingen. Naar onze bescheiden meening kon de Kroon bezwaarlijk een andere beslissing nemen, doch daaruit blijkt tevens weer, dat hier een bestaande publiekrechtelijke regeling wordt ontworpen. Niet alleen wordt immers de contrôle van den Inspecteur krachtens de artt. 34 en 35 der Armenwet hier geheel uitgeschakeld, maar ook de bevoegdheid van de gemeente om een burgerlijke instelling van weldadigheid in het leven te roepen wordt in dit geval misbruikt.

We maken ons sterk, dat de door ons vermelde gevallen met nog andere zouden kunnen worden aangevuld, doch de genoemde gevallen zijn o. i. reeds voldoende om aan te toonen, hoe inderdaad door het gebruik van de privaatrechtelijke vormen het publiekrecht ter zijde wordt gesteld.

Wanneer we nu het bovenstaande in aanmerking nemen, dan meenen we wel tot deze conclusie gerechtigd te zijn, dat, afgezien van het, met de door ons aanvaarde principieele tegenstelling tusschen publiek- en privaatrecht verband houdende bezwaar tegen het oprichten van naamlooze vennootschappen en stichtingen door de gemeenten, ook overigens gewichtige bezwaren aan deze praktijk van de gemeentebesturen kleven, en zulks wel in die mate, dat dit gebruik van privaatrechtelijke vormen door de gemeentelijke overheid als ten eenenmale onjuist moet worden veroordeeld.

Doch dan moeten we hierbij tegelijkertijd opmerken, dat we in deze geenszins alle schuld willen werpen op de gemeentebesturen. Zooals immers hierboven bleek, was het, gezien de gebrekkige regeling, welke de Gemeentewet vóór 1931 kende t.a.v. de intercommu-

nale regelingen, alleszins begrijpelijk, dat de gemeentebesturen het privaatrechtelijke pad kozen. Wat het kiezen van de privaatrechtelijke vormen voor den internen gemeentedienst betreft, daarvoor was weliswaar minder aanleiding, doch anderzijds kan niet worden ontkend, dat het gebruik van den stichtings- of N.V.-vorm hier voordeelen kon hebben (we denken hier vooral aan de mogelijkheid om bij het beheer van takken van den gemeentedienst niet-raadsleden te kunnen betrekken). Bij de samenwerking tusschen gemeenten en andere publiekrechtelijke lichamen, met name de provinciën, was men tenslotte geheel op het privaatrecht aangewezen, omdat het publiekrecht hiervoor geen eigen vormen kent. We zagen voorts, dat de wijzigingswet van 1931 wel t.a.v. de gemeenschappelijke regelingen verbetering in de Gemeentewet aanbracht en voor deze de privaatrechtelijke vormen naar het tweede plan teruggedrong, doch dat deze wijzigingswet anderzijds op verschillende punten in gebreke bleef om het gemeenterecht op zoodanige wijze aan te vullen, dat de gemeentebesturen voortaan den weg van het privaatrecht geheel zouden kunnen ontberen.

Lag dus de schuld voor een groot deel bij den wetgever, ook mag men niet over het hoofd zien, dat de N.V.-vorm voor de productieve bedrijven als de gas- en electriciteits- en waterleidingbedrijven, die toch veel overeenkomst hebben met particuliere commerciële bedrijven, uiteraard veel aantrekkelijks heeft, zoodat het uit dezen hoofde wel te begrijpen is, dat de gemeentebesturen dezen vorm ook wilden toepassen voor hun bedrijven.

In de derde plaats willen we er nog de aandacht op vestigen, dat de Regeering zelve herhaaldelijk het voorbeeld gegeven heeft door takken van den Rijksdienst in privaatrechtelijk kled te hullen. Zoo is indertijd bijvoorbeeld opgericht de Stichting „Academische klinieken” te Utrecht en de N.V. Vuilafvoermaatschappij „V.A.M.”, welke geheel een staatsvennootschap is, doordat van de 10 aandelen er 9 in handen zijn van den Staat en één is genomen door een administrateur van het toenmalige Departement van Binnenlandsche Zaken en Landbouw ²³).

¹⁶) VAN POELJE, Osmose, blz. 31, waar als voorbeeld wordt genomen de Haagsche Bouwmaatschappij (H.A.B.O.), in 1921 opgericht met een kapitaal van een millioen gulden, waarin de gemeente deelnam voor f 990.000 en de vereeniging „de Nutswoningen” voor f 10.000.

- 17) Financieel Overheidsbeheer 1928, blz. 327.
 - 18) Idem, eveneens blz. 327.
 - 19) Mr. W. M. A. WEITJENS, in Gemeentebestuur 1924, blz. 281.
 - 20) Zie KOOIMAN, Parlementaire Geschiedenis Herziening Gemeentewet 1931, blz. 230 vlg. Ook v. d. Tempel, blz. 102—103.
 - 21) Dr. B. V. D. TEMPEL JZN, Publieke en semi-publieke ondernemingen, blz. 100.
 - 22) Financieel Overheidsbeheer 1928, blz. 326.
 - 23) VAN POELJE, Osmose, blz. 56—57.
-

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

De politieke gebeurtenissen in Europa hebben er toe geleid, dat in verschillende landen zeer bijzondere maatregelen op economisch en financieel gebied genomen zijn of verwacht kunnen worden, welke b.v. in Engeland reeds zoo ver gaan, dat er gesproken wordt over de wenschelijkheid van een stelsel van „totalitaire” economie.

De beteekenis hiervan is allermintst duidelijk. Tal van vragen doen zich voor, waarvan de beantwoording mij verre van gemakkelijk toeschijnt.

Zoudt u zoo vriendelijk willen zijn, mij omtrent het bovenstaande te kunnen inlichten?

ANTWOORD:

Het is waar, dat in Engeland het economische leven, evenals ten tijde van den wereldoorlog, het karakter begint aan te nemen van een door de Overheid gedirigeerde economie, al is de feitelijke toestand nog zeer ver verwijderd van hetgeen men zou kunnen beschouwen als de verwezenlijking van een totalitaire opvatting. Zoo schreef de Engelsche Economist, wat betreft de financiën, onlangs: „Duitschland heeft het bewijs geleverd, dat de naooft van sociale verwarring, veroorzaakt door onsuccesvolle oorlogsfinanciën, erger kan zijn dan die van onsuccesvollen oorlog zelf. Maar thans zou het schijnen, dat de Duitschers, met of zonder SCHACHT, de les beter dan wijzelf hebben geleerd. Zij hebben gemobiliseerd voor de oorlogsfinanciën; wij zijn nog aan het rondrijven zonder eenig zichtbaar, objectief plan of leiderschap” (29 Juni 1939). Trouwens, wanneer men op de crisiswetgeving hier te lande let, wordt, althans ten aanzien van de landbouw- en aanverwante bedrijven, evenzeer de gedachte aan een totalitaire economie gewekt. Waarom nu — zoo zou men kunnen vragen — zooveel bezwaar gemaakt tegen het Duitse, Italiaansche en Russische systeem, wanneer in democratische landen goeddeels dezelfde methoden worden toegepast?

O.i. zou de critiek op de totalitaire opvatting onverzwakt gelden, indien het waar was — wat wij allermintst toegeven — dat de feitelijke toestand in landen als Engeland en Nederland een verder rei-

kende beheersching van het bedrijfsleven door de Overheid zou te zien geven dan die in Duitsland, Italië en Rusland. Want het komt er bij de beoordeeling van deze opvatting niet allereerst op aan, hoe de feitelijke toestand is, doch welke principia aan het optreden van de Overheid ten grondslag liggen. En nu zal men moeten toegeven, dat in Engeland en Nederland de totalitaire staatsopvatting zoowel door de Overheid zelve als door de bevolking wordt gewraakt, terwijl in Duitsland, Italië en Rusland juist het omgekeerde het geval is.

In Engeland en Nederland heeft de overheidsbemoeiing zich over een breed terrein van het bedrijfsleven en vaak zeer intensief uitgebreid. Zulks echter niet, omdat de gedachte is aanvaard, dat de Overheid de roeping heeft het economisch leven in al zijn vertakkingen te beheerschen, doch uit erkenning van de bittere noodzakelijkheid, dat oorlogsvoorbereiding en crisis tot een vergaande overheidsbemoeiing dwingen. De overheidsbemoeiing wordt in die landen niet beschouwd als een normale en gezonde ontplooiing van de overheidswerkzaamheid, doch als een abnormaal en kunstmatig ingrijpen van de Overheid, dat noodzakelijk is, maar dat tegelijkertijd beschouwd wordt als een tijdelijke toestand, welke slechts zoolang en in zoover de omstandigheden daartoe nopen, moet worden getolereerd.

Vanzelfsprekend zal men ook in dictatoriaal geregeerde landen op die noodzakelijkheid een beroep doen. Want de kracht van traditie en vrijheidsdrang is zelfs in die landen nog zóó groot, dat een bepaalde levensbeschouwing zich maar niet zonder slag of stoot in de praktijk laat verwezenlijken. Daarom streven de dictatoriale leiders er naar om hun bevolking niet alleen maar door middel van hun theorieën doch ook met verwijzing naar feiten en noodzakelijkheden naar hun hand te zetten. Doch desondanks hebben wij er op te letten, dat achter de dictatoriale praktijk een levensbeschouwing schuilt, welke de overheidsbemoeiing als een natuurlijke en blijvende beheersching van het maatschappelijk leven op den voorgrond plaatst, een beheersching niet slechts van de bedrijven doch ook van het onderwijs, de opvoeding, het godsdienstig leven, de kunst, de wetenschap enz.

Wil men een vergelijking maken, dan zou verwezen kunnen worden naar de dictatuur tijdens de oude Romeinsche Republiek. Het Romeinsche staatsleven was destijds democratisch. Men was tegen dictatuur ten felste gekant. En toch aanvaardde men in bepaalde omstandigheden, b.v. wanneer Rome zelf onmiddellijk door den vijand werd bedreigd, de dictatuur. Doch slechts voor den tijd van zes maanden. Was die periode verstreken, dan verloor de dictator automatisch zijn macht en trad het normale bestuursapparaat in werking.

Engeland noch Nederland kent een zoodanige dictatuur. Doch, wanneer de overheidsbemoeiing onder den druk van oorlogsgevaar en crisis zich in dictatoriale richting beweegt, geldt dit, evenals in het oude Rome,

als een bijzondere en tijdelijke toestand. De tendens blijft gaan in de richting van een zelfstandig maatschappelijk leven, terwijl in de z. g. dictatoriale landen de tendens precies omgekeerd is en gericht is op uitbreiding en bestendiging der overheidsbemoeiing. En al zou deze tendens in laatstgenoemde landen praktisch op dit oogenblik nog niet eens tot zoo verreichende overheidsbemoeiing in economisch opzicht geleid hebben als in Engeland en Nederland (wat niemand aanneemt), men kan er toch zeker van zijn, dat deze tendens tot een steeds verder zich uitstreckende beheersching van het volksleven, ook in economisch opzicht, zal drijven.

N.

2. VRAAG.

Gaarne zou ik eenige voorlichting ontvangen over de verhouding van wet en Koninklijk Besluit. Hoever reikt de bevoegdheid van de Kroon inzake het nemen van maatregelen van wetgevend aard. Kan de wetgever zonder eenige beperking aan de Kroon de bevoegdheid geven om bij Koninklijk Besluit allerlei zaken te regelen? Of is deze z.g. delegatiebevoegdheid beperkt? Kunt u ook eenige lectuur ter zake noemen?

ANTWOORD:

Omtrent de bevoegdheid van de Kroon zijn in den loop der jaren in hoofdzaak een drietal meeningen naar voren getreden, welke meeningen — ontdaan van allerlei theoretisch beschouwingen — practisch hierop neerkomen:

1e. De Kroon is bevoegd om als hoogste orgaan van den Staat krachtens eigen regeeringsbevoegdheid, dus zonder eenige speciale machtiging van den grondwetgever of van den wetgever, bij Koninklijk Besluit, den Raad van State gehoord, algemeene maatregelen van bestuur, d. w. z. algemeen bindende rechtsvoorschriften, vast te stellen.

2e. De Kroon is bevoegd zonder machtiging van den wetgever algemeene maatregelen van bestuur vast te stellen voor zoover deze een uitvloeijsel zijn van speciale door de Grondwet aan de Kroon toegekende bevoegdheden; bij welke grondwettelijke bevoegdheden dan niet gedacht wordt aan de soevereiniteit in het algemeen, maar aan de meer speciale bevoegdheden, welke in het hoofdstuk van de macht des konings worden opgesomd.

3e. De Kroon is slechts bevoegd algemeene maatregelen van bestuur vast te stellen voorzoover zij daartoe door de wet is gemachtigd.

Aanvankelijk was de eerste meening in ons land de heerschende. Denk aan de z.g. besluitenregeering van Koning Willem I. Alleen met het oog op het feit, dat het strafrecht bij de wet geregeld behoort te worden hadden de koninklijke besluiten een wettelijke sanctie noodig. Die wettelijke sanctie was neergelegd in de wet van 6 Maart 1818 Stbl. nr. 12, welke wet aan de Kroon de meest ruime bevoegdheid liet.

Onder invloed van het zich ontwikkelende parlementaire stelsel is echter geleidelijk de eerstgenoemde opvatting naar den achtergrond geschoven en de tweede opvatting op den voorgrond gekomen. Dit proces heeft zijn eindpunt bereikt in de bekende arresten van den Hoogen Raad van 1879, waarbij werd uitgemaakt dat de Kroon niet bevoegd is algemeene maatregelen uit te vaardigen indien deze niet steunen op een wet of daarvan het uitvloeisel zijn (arrest van 18 Januari 1879) en dat zij bevoegd is, indien deze bevoegdheid haar is toegekend, en alzoo steunt hetzij op eenig bestanddeel van 's konings in de Grondwet omschreven macht, hetzij op eenige directe of indirecte delegatie des wetgevers, in verband met 's konings bevoegdheid als uitvoerende macht (arrest van 20 Oct. 1879). De Grondwetsherziening van 1887 regelde de zaak in de lijn van laatstgenoemde opvatting door de bepaling dat bepalingen van algemeene maatregelen van bestuur, door straffen te handhaven, niet gemaakt worden dan krachtens de wet en dat de wet de op te leggen straffen regelt (thans Grondwet art. 57).

Edoch, in de laatste jaren is er opnieuw een kentering gekomen, waardoor er in dit oogenblik gesproken kan worden van een terugtreden in de richting van de eerste opvatting. Wij denken hierbij aan het proefschrift van Mr. VAN DER POT van 1916 getiteld „Wet en Algemeene Maatregel van Bestuur in het Nederlandsche Staatsrecht” en aan de inaugureele rede van Mr. A. L. DE BLOCK „Toeneming van de macht der Kroon” 1938. Dat zijn wel de belangrijkste geschriften. Daarnaast zouden wij nog de aandacht willen vestigen op de studies over de macht der Kroon van oud-Minister ROMME, „Erfelijk Nationaal Koningschap” 1938, en Prof. KAMPHUISEN, „Koning en Minister”, 1935, welke echter in dit verband minder belangrijk zijn.

* * *

Het vorenstaande vormt den achtergrond van ons antwoord op bovengestelde vraag inzake het delegeren van wetgevende bevoegdheid van de Kroon.

Deze vraag heeft een formeel-juridischen kant en een materieel-juridische of politieke zijde.

De formeel-juridische kant is vrij eenvoudig. Onze Grondwet vat het begrip „wet” zuiver formeel op, namelijk als een regeeringsmaatregel, welke door de Kroon in gemeen overleg met de Staten-Generaal wordt tot stand gebracht. Derhalve kan de wetgever zoover gaan als hij wil

met het opdragen van regelingen aan de Kroon zonder met de Grondwet in conflict te komen. Alleen dient de wetgever in acht te nemen de grondwettelijke voorschriften waarbij uitdrukkelijk de regeling van een bepaalde zaak aan den wetgever wordt toevertrouwd. Hierbij valt te denken aan het vreemdelingenrecht (art. 4, Grondwet), het vergaderrecht (art. 9), de begroting (art. 126), de dienstplicht (art. 188), het lager en middelbaar onderwijs (art. 200), het armbestuur (art. 201) enz.

Veel moeilijker dan de formeel-juridische zijde van de vraag is de materieel-juridische of politieke zijde. Nu is de gang van zaken tot dusver aldus geweest.

Volgens de arresten van den Hoogen Raad van 1879 is de bevoegdheid van de Kroon binnen de grenzen van Grondwet en wet beperkt. En nu zou men meenen dat als gevolg van dit arrest de macht der Kroon en van de Rijksadministratie daardoor werkelijk belangrijk is teruggegaan. Doch de ervaring leert dat precies het omgekeerde het geval is. Want juist gedurende de laatste 50 jaar zijn er een groot aantal administratieve wetten in ons land tot stand gekomen, waarbij de wetgever ten opzichte van tal van zaken nadere voorzieningen bij algemeenen maatregel van bestuur in uitzicht heeft gesteld. En die nadere voorziening is ook gekomen. Op zoo ruime schaal dat de algemeene maatregelen van bestuur in aantal en in omvang de eigenlijke wettelijke maatregelen belangrijk hebben overtroffen.

Nu heeft dit proces zich tot voor enkele jaren vrij onopgemerkt voltrokken. Men heeft de noodzakelijkheid van een dergelijke ontwikkeling algemeen ingezien en er maar niet veel over geredeneerd. En zelfs heeft men aanvankelijk de enorme bevoegdheden, welke door de crisiswetgeving aan de Kroon en aan de ministers werden gedelegeerd, stilzwijgend geaccepteerd.

Echter is er gedurende den laatsten tijd wat rumor in casa gekomen. De Staten-Generaal beginnen zich wat ongerust te maken over hun eigen bevoegdheden. Herhaaldelijk hebben ze laten blijken dat zij bezwaar hebben tegen een zich steeds verder uitbreidende macht van de Kroon. Als voorbeelden noemen we het verzet der Tweede Kamer tegen de z.g. machtigingswetten, welke een onderdeel vormden van de z.g. bezuiningswet van 1936; een verzet dat ook tot aanzienlijke beperking van die machtigingswetten heeft geleid. Verder de z.g. tariefmachtigingswet, waarbij de Kroon de bevoegdheid ontving de invoerrechten te verhoogen, terwijl de wetgever pas achteraf gelegenheid kreeg zich daarover uit te spreken. Die wet is er vorig jaar doorgelopen. Doch niet zonder slag en stoot. Vooral de heer SCHOUTEN heeft tegen deze delegatie krachtig geoponeerd. Verder herinneren we aan de behandeling van de wet autovervoer personen, waarbij Mr. DIEPENHORST op verschillende punten de wettelijke delegatie heeft bestreden en tot kleinere proporties terugbracht.

Nu is het onmogelijk om in het algemeen aan te geven hoever de machtsdelegatie aan de Kroon mag gaan. Dit is afhankelijk van het onderwerp van een bepaalde wet, met name van de vraag of door de wettelijke regeling al dan niet bepaalde rechten (b.v. eigendomsrecht) of bepaalde vrijheden (b.v. de vrijheid van drukpers) worden beperkt, van de omstandigheden, waaronder een bepaalde wet tot stand komt b.v. oorlog en vrede, en van het inzicht van Regeering en Staten-Generaal, welke over deze zaak hebben te oordeelen.

Terloops willen we hierbij nog opmerken, dat tegen delegatie van wetgevende bevoegdheid aan z.g. openbare lichamen voor bedrijf en beroep en andere eventueele door den wetgever aan te wijzen lichamen — waartoe de Grondwet (artt. 152 v.) de mogelijkheid opent, voorzover zij die bevoegdheid niet aan den „wetgever” zelf voorbehoudt — in elk geval bezwaar rijst, indien blijkt dat niet voldoende waarborgen voor objectiviteit aanwezig zijn.

U zie voorts ook de artikelen van Mr. Dr. E. J. BEUMER, De macht des Konings, A. R. S. maand. ed. 1939, pp. 97 v.v. en van G. J. LAMMERS, Enkele aantekeningen over het delegatiebeginsel in de crisiswetgeving, A. R. S. kw. ed. 1939, pp. 28 v.v. Behalve de bovengenoemde geschriften noemen we voorts nog het opstel van Prof. KRABBE, Het Wetsbegrip, (Staatsrechtelijke opstellen, deel I) en de algemeene werken over staatsrecht en staatsleer.

N.

NEUTRALITEIT IN HET VOLKENRECHT

DOOR

DR. GESINA H. J. VAN DER MOLEN.

De gebeurtenissen der laatste maanden hebben het vraagstuk der neutraliteit weer in het brandpunt der belangstelling geplaatst. Na nog geen vijf en twintig jaar van zoogenaamden vrede is de zoo lang geduchte wereldoorlog opnieuw uitgebroken. Weer zijn de groote mogendheden met elkaar in staat van oorlog en dagelijks vraagt men zich af welke houding de tot nu toe neutrale landen zullen innemen. Rusland beweert neutraal te zijn in het conflict tusschen Duitschland en Polen, maar neemt niettemin rustig een groot deel van het Poolsch gebied in beslag. Frankrijk en Engeland bereiden zich op een langdurigen oorlogstoestand voor, doch intuschen is Polen thans reeds zoo goed als gekraakt in den greep der Duitsch-Russische agressie. Op het oogenblik is het nog onzeker wat Japan en Italië zullen doen, al gaan er soms hardnekkige geruchten over een vier-mogendheden pact tusschen deze landen, Duitschland en Rusland. Daarmee hangt weer ten nauwste samen of Amerika zijn neutraliteitsstandpunt zal blijven handhaven.

Evenals in de jaren 1914—1918 verkeert Nederland met zijn overzeesche gewesten opnieuw in een zeer gevaarlijke en precaire positie. Ook thans wil ons land trouw blijven aan zijn traditioneele neutraliteits- of zelfstandigheidspolitiek, daarin thans nagevolgd door België, dat uit bittere ervaring leering heeft geput. Tesamen met de Skandinavische staten en Zwitserland vormen deze landen een blok van kleinere staten, die vast besloten zijn hun neutraliteit tot het uiterste te verdedigen en zich niet te laten meeslepen door de oorlogslawine, die over Europa komt aanschuiven. Het kan wel niet anders of bij den algemeenen wereldbrand, die reeds op verschillende plaatsen is uitgebroken, moeten wel eens gevaarlijke

vonken uitspatten naar gebieden, die door het neutraliteitsrecht beschermd worden, doch door snel ingrijpen met effectieve bluschingsapparaten (militaire zoowel als diplomatieke) zal uitbreiding van den brand allicht nog voorkomen kunnen worden. Intusschen kan het zijn nut hebben in het kort na te gaan, hoe het begrip „neutraliteit” is ontstaan, op welke wijze het zich historisch heeft ontwikkeld, wat het op heden inhoudt en welke rechten en verplichtingen de neutraliteit meebrengt.

Neutraliteit in vroeger eeuwen.

De Oudheid heeft het begrip „neutraliteit” in zijn huidige beteekenis niet gekend. Wel kon een Staat zich inzooverre afzijdig houden bij een oorlog tusschen twee of meer anderen, dat hij zich onthield van daden van geweld naar de eene of andere zijde. Voor het overige werd geen neutraliteitsrecht door de oorlogvoerenden erkend. Men had aan den een of aan den ander bijstand te schenken b.v. door vrije doortocht te verleenen aan oorlogstroepen en deze van voedsel te voorzien.

Practisch kwam het natuurlijk wel voor, dat een staat of staatje onzijdig bleef in den strijd tusschen derden. Dit was evenwel niet het geval, indien machtige staten, zooals het Romeinsche Imperium oorlog voerden. Dan gold het, wie niet vóór de Romeinsche legerescharen is, is tegen hen en zulk een weerspannige werd dan vanzelfsprekend als een vijand beschouwd.

Gedurende de Middeleeuwen bleef het neutraliteitsbegrip eveneens ongedefinieerd. Toch begon men reeds in de 14e eeuw neutraliteitsverdragen te sluiten, waarbij werd overeengekomen, dat geen der partijen in een toekomstigen oorlog de vijanden van den ander zou steunen. Eerst in de 16e eeuw kan men echter spreken van de ontwikkeling van een bepaald onzijdigheidsrecht, dat in het moderne volkenrecht een zoo belangrijke plaats is gaan innemen.

Het gebruik van het woord „neutraliteit” dateert van het einde der 15e eeuw, toen het reeds in de Fransche taal in verdragen en edicten voorkwam. Een van de eerste en interessantste gevallen van neutraliteit is dat van het kleine vorstendom Luik, dat alreede in 1478 besloot te volharden in een „bonne et vraie neutralité”. Deze „neutraliteit” werd in 1492 uitdrukkelijk door KAREL VIII, koning van Frankrijk, erkend 1).

In wetenschappelijke verhandelingen werd het woord „neutraliteit” eerst veel later gebruikt en wel omstreeks 1620. De twee groote volkenrechtsleeraars ALBERICUS GENTILIS en HUGO GROTIUS vermijden echter het toen reeds in gebruik zijnde woord „neutralitas” en spreken liever in klassiek Latijn van „non hostes”, „amici” of „medii in bello”. Deze termen handhaven zich nog tot in het midden der 18e eeuw.

Evenals het woord „neutralitas”, was ook het begrip, dat daarmee werd aangeduid in het tijdperk van het ontstaan van wat wij „het moderne volkenrecht” plegen te noemen, weinig in aanzien. GENTILIS en GROTIUS waren warme voorstanders van de interventie-politiek, zoowel ten aanzien van een oorlog tusschen twee vreemde staten, als in geval van burgeroorlog²⁾. Beiden aanvaardden als fundamenteel beginsel, dat er van nature onder alle menschen bestaat een band van verwantschap, van liefde en goede kameraadschap. Op deze saamhoorigheid van het gansche menschelijke geslacht, dat immers uit éénen bloede gemaakt is, berust, volgens hen, het volkenrecht.

Voorals GENTILIS stelt de „societas humana” als prominent uitgangspunt telkens weer op den voorgrond. Daarom acht hij het ten oorlog trekken ter wille van anderen in vele gevallen een moreele plicht. Men moge dan niet wettelijk verplicht zijn een ander te hulp te snellen, die onrechtmatig wordt aangevallen (deze rechtsplicht is er alleen in geval van bondgenootschap of speciale overeenkomst), doch een oorlog ten bate van hen, die onrecht lijden is zeker rechtmatig, ook zelfs als het geldt de onderdanen van anderen te steunen in hun strijd tegen de onderdrukking door hun vorst. GENTILIS heeft hier op het oog de steun, die de Engelsen in dien tijd verleenden aan de Nederlanden in hun opstand tegen Spanje. GENTILIS noemt een dergelijke interventie een eershalve verdediging (*honesta defensio*) en deze wordt, volgens hem, zeker tot plicht, indien er tusschen beide volken de band bestaat eener gemeenschappelijke religie³⁾.

Van hetzelfde standpunt gaat een ander Calvinistisch rechtsgeleerde van dien tijd, de bekende DUPLESSIS-MORNAY, uit in het vierde hoofdstuk van zijn „*Vindiciae contra tyrannos*”, onlangs door Prof. Mr. A. ANEMA als bijlage van een voordracht voor de Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen in Nederlandsche

vertaling uitgegeven. MORNAY, thans vrijwel algemeen als schrijver der „Vindiciae” erkend (zij het dan ook met medewerking van zijn vriend HUBERT LANGUET), behandelt in dit hoofdstuk de vraag: „Of het voor naburige vorsten rechtens geoorloofd of geboden is hulp te verleenen aan de onderdanen van andere vorsten, die ter oorzaak der zuivere religie worden vervolgd of die worden verdrukt door onmiskensbare tyrannie?”

De nauwkeurige analyse, waaraan Prof. ANEMA het door MORNAY gegeven antwoord op deze vraag onderwerpt, leidt tot de conclusie, dat MORNAY zeer zeker een voorstander was van de interventie en dat hij dit leerstuk in zijn tijd met een beroep op de inspraak van het menschelijk geweten wilde steunen en dit wetenschappelijk grondvesten. DUPLESSIS-MORNAY eindigt zijn betoog ter verdediging van het recht van interventie op religieuze en humanitaire gronden aldus: „Zoo gebiedt de vroomheid — om met één woord onze verhandeling ten slotte te beëindigen — te waken voor het recht Gods, en de Kerken te beschermen; (zoo gebiedt) de gerechtigheid om de tyrannen, de omverwerpers van recht en staat, te bedwingen, en (gebiedt) de liefde om de onderdrukten te hulp te komen en hun de behulpzame hand te bieden. Zij echter, die deze (geboden) opheffen, willen de vroomheid, de gerechtigheid en de liefde ten eenenmale vernietigen en doen verdwijnen uit ons midden” 4).

De theorie der interventie werd omstreeks 1630 glorieus in praktijk gebracht door koning GUSTAAF ADOLF van Zweden in den dertigjarigen oorlog. De minachting van Zweden's koning voor de neutraliteitsgedachte blijkt wel duidelijk uit zijn antwoord op de vraag van zijn zwager, GEORG WILHELM, keurvorst van Brandenburg om in den strijd tegen keizer FERDINAND II neutraal te mogen blijven: „Was ist das für ein Ding: Neutralität? Ich verstehe es nicht. Es ist nichts damit” 5).

GUSTAAF ADOLF had deze opvatting ongetwijfeld van zijn leermeester HUGO DE GROOT geleerd. Ook deze had weinig appreciatie voor de neutraliteitsidee. Niet alleen moet men, volgens GROTIUS, zijn bondgenooten en vrienden te hulp komen, maar de laatste en verst strekkende reden om een oorlog aan te gaan ten behoeve van anderen is de onderlinge band van nauwe verwantschap onder alle menschen 6).

De moreele verplichting om den staat te steunen, die voor een rechtvaardige zaak strijdt, ontleenen GROTIUS en GENTILIS beiden aan de idee van een executie-oorlog, ondernomen om den staatsmisdadiger te straffen. Is het recht klaarblijkelijk aan de ééne zijde en het onrecht aan den anderen kant dan kan zelfs, volgens hen, de non-interventie derden tot schuld worden.

Reeds door AMBROSIUS werd deze plicht tot interventie openlijk erkend met de woorden: „Hij, die een onrecht tegen anderen kan verhinderen en dit niet doet, staat even schuldig aan dit onrecht als degene, die het begaat.” En AUGUSTINUS heeft dezelfde leer op verschillende plaatsen met kracht verdedigd 7).

Er is in deze leer ongetwijfeld iets zeer aantrekkelijks. Een staat tot plicht te stellen op te komen voor recht en gerechtigheid, desnoods met het zwaard in de hand, onderdrukten te hulp te snellen, onrecht te straffen, ook als het begaan wordt tegen anderen — ziedaar een gedragslijn, die geheel in overeenstemming moet worden geacht met de voorschriften der Christelijke leer en derhalve groote bekoring uitoefent. Toch zal men bij nader nadenken moeten erkennen, dat er in het systeem van GENTILIS en GROTIUS een belangrijke schakel ontbreekt. Prof. Mr. J. P. A. FRANÇOIS merkt te dezen op: „Die verplichting (n.l. om partij te kiezen) kon niet worden aanvaard, zoolang niet de volkengemeenschap over een orgaan beschikt, dat objectief kon beoordeelen, welke der in conflict geraakte partijen het recht aan haar zijde had” 8). Wij komen hierop straks nader terug.

Bij gebreke van dit objectief orgaan werd het al moeilijker voor den buitenstaander om vast te stellen waar en door wie het recht was geschonden. Dit klemde des te meer naarmate de godsdienstoorlogen der 17e eeuw al sterker vertroebeld werden door den strijd om politieke en materiële belangen. Het kan dan ook luttel verbazing wekken, dat het zich afzijdig houden in den krijg tusschen vreemde mogendheden, ondanks de theorieën der grondleggers van het volkenrecht, langzamerhand al meer aan beteekenis en rechtserkenning won. Reeds in het midden der 17e eeuw was de neutraliteit als een rechtstoestand aanvaard. Tal van onzijdigheidsverdragen werden in dien tijd gesloten, waarvan het verdrag van 1604 tusschen JACOBUS I van Engeland en PHILIPS III van Spanje voor ons land het voornaamste was.

Toch bleef het neutraliteitsbegrip nog langen tijd zeer vaag, vooral met betrekking tot de plichten der neutralen. Men beschouwde de neutralen dikwijls als bevriende mogendheden, die zich onthielden van oorlogsdaden. Merkwaardig is, dat ALBERICUS GENTILIS, hoe weinig hij theoretisch ook voor de onzijdigheid als zoodanig gevoelde, practisch door zijn pleidooien voor het Engelsche Admiraliteits- of Prijzenhof er belangrijk toe heeft meegewerkt het neutraliteitsbegrip nader te omlijnen. Hij was de eerste, die het neutraliteitsrecht op zuiver juridische gronden verdedigde en op deze wijze heeft hij ongetwijfeld sterken invloed op de ontwikkeling hiervan uitgeoefend ⁹⁾.

Neutraliteitsrechten en -plichten.

In de latere jaren heeft het aan omschrijvingen van het begrip neutraliteit niet ontbroken. De populaire opvatting van neutraliteit is: buiten den oorlog blijven. Neutraliteit is evenwel niet alleen een feitelijke toestand, maar ook een rechtstoestand, waaruit rechten en verplichtingen voortvloeien. „Een staat is neutraal”, zegt WESTLAKE, „indien er oorlog is en hij is niet in staat van oorlog met een van beide oorlogvoerende partijen” ¹⁰⁾. Toch brengt die oorlog, waarvan hij zich afzijdig houdt, voor dien neutralen staat gevolgen mee. Men kan de onzijdigheid daarom ook omschrijven als de rechtstoestand, waarin een staat verkeert, die buiten de vijandelijkheden staat, welke tusschen de oorlogvoerende staten plaats hebben en zich van elke deelname aan den oorlog onthoudt en tegenover de oorlogvoerende partijen een volkomen onpartijdigheid in acht neemt. Het onzijdigheids- of neutraliteitsrecht is dan het samenstel van normen, regelende de betrekkingen tusschen de oorlogvoerende en de niet aan den oorlog deelnemende staten, voorzover deze betrekkingen afwijken van de in vreedestijd bestaande ¹¹⁾.

Een van de meest kenmerkende trekken van dit neutraliteitsrecht is, dat het vrij onlogisch is opgebouwd en zeer onvolledig is. De rechtsregelen die zich langzamerhand gevormd hebben, dragen het karakter van een compromis tusschen een altijddurende botsing van de belangen der oorlogvoerenden met die der neutralen. Deze rechtsregelen bepalen zich in hoofdzaak tot het zeerecht. Zij maken ondanks hun gebrek aan logica en hun onvolledigheid deel uit van het positieve internationale recht.

Als algemeene regel is thans aanvaard, dat de neutrale staat zich eenerzijds heeft te onthouden van het verleenen van steun ten behoeve der krijgsoperaties en een volstreekte onpartijdigheid in acht heeft te nemen ten aanzien der oorlogvoerenden (passieve neutraliteit). Anderzijds heeft de onzijdige staat het recht de eerbiediging van zijn handel, voorzoover het geen contrabande betreft, te vorderen (actieve neutraliteit).

Het is duidelijk, dat Nederland als een handeldrijvende en zeevarende natie steeds groot belang bij het neutraliteitsrecht heeft gehad. Zoolang het z.g. prijsrecht (buitrecht ter zee) onbeperkt werd uitgeoefend en de zeeroof een bedrijf was, waarvoor niemand zich in tijd van oorlog schaamde, bleef er in de practijk weinig over van de theoretisch erkende vrijheid van handel der neutralen. Al spoedig begon men dan ook behoefte te krijgen aan rechtsregelen, die den neutralen handel in tijd van oorlog moesten beschermen. Reeds in de 14e eeuw (mogelijk nog eerder) werd door de handelssteden der Middellandsche Zee een stel regelen aanvaard, die bekend zijn geworden onder den naam van „Il Consolato del Mare”.

Hierbij werd in de eerste plaats bepaald, dat een oorlogvoerende staat al het vijandelijk privaatbezit, schip en goederen, ter zee mocht buitmaken, een recht waarvan overigens voor en na een druk gebruik is gemaakt. Ten aanzien van de neutralen gold de regel, dat neutrale goederen op een buit gemaakt vijandig schip aan de eigenaars moesten worden teruggegeven, terwijl vijandelijke goederen op een neutraal schip konden worden gegrepen, doch het schip moest worden vrij gegeven.

Deze regels van het Consolato del Mare werden in de Middeleeuwen vrij algemeen toegepast. De Hanzesteden en de Nederlanden hebben ze echter nooit aanvaard, omdat zij in conflict waren met hun belangen als vrachtvaarders. De Hanzesteden verboden, zoodra zij zelf in oorlog kwamen, allen handel met hun vijanden. De Hollanders daarentegen handhaafden het recht der neutralen met de oorlogvoerende landen handel te drijven en poogden den regel „vrij schip, vrij goed”, (vijandelijk goed aan boord van een neutraal schip is vrij, doch daartegenover kan neutraal goed aan boord van een vijandelijk schip prijs gemaakt worden) ingang te doen vinden.

Frankrijk en Engeland pasten nu eens wel, dan weer niet de regels van het Consolato del Mare toe, al naar het hun te pas kwam. Ten slotte neigde Engeland in theorie het meest tot de aanvaarding van het beginsel van het Consolato del Mare n.l. neutraal goed is vrij aan boord van een vijandelijk schip, doch vijandelijk goed aan boord van een neutraal schip wordt geconfisqueerd. Frankrijk ging daarentegen over tot het strengere regiem van de „infection hostile” d. w. z. de aanwezigheid van vijandelijk goed aan boord van een neutraal schip stelt dit laatste plus de neutrale waren aan boord aan confiscatie bloot, evenals neutraal goed confiscabel is aan boord van een vijandelijk schip.

Tot in het midden van de 18e eeuw behield het belang der oorlogvoerenden een onevenredig overwicht over dat der neutralen. De regel „vrij schip, vrij goed” werd wel in tal van tractaten opgenomen, maar het zou nog een eeuw moeten duren, eer hij als algemeen rechtsregel werd aanvaard.

In de oorlogen ten gevolge van de Fransche Revolutie en de machtsurpatie van NAPOLEON (1793—1815) deed voor 't eerst de stelselmatig toegepaste economische oorlog zijn intrede in de krijgsmethode. De poging om Engeland af te snijden van den toevoer der Europeesche markten vond tijdens de Nationale Conventie in Frankrijk reeds verdediging en werd later met kracht door NAPOLEON voortgezet in zijn Continentaal Stelsel. Engeland trachtte op zijn beurt de vijandelijke havens te blokkeeren, iets waaraan het door zijn machtige vloot de noodige effectieve kracht kon bijzetten. Dat de handel der neutralen onder dit alles onnoemelijke schade leed, behoeft nauwelijks betoog. De verhoudingen waren echter ook toen reeds zoo gecompliceerd, dat er nauwelijks een staat in Europa of Amerika was, die zijn neutraliteit tot het einde toe wist te bewaren. De Vereenigde Staten, ofschoon op den rand van oorlog met Engeland in 1794 en van 1798—1799 practisch in oorlog met Frankrijk, verheugden zich nog in de langste periode van neutraliteit, tot zij in Juni 1812 de zijde van Frankrijk kozen en Engeland den oorlog verklaarden. Met recht kon NAPOLEON daarop vol trots verklaren, dat er in dezen oorlog geen neutralen meer waren ¹²⁾.

Merkwaardigerwijs is de eerste codificatie van neutraliteitsrecht ter zee tot stand gekomen aan het einde van een oorlog, waarbij

de rechten der neutralen minder dan anders vaak het geval was geweest, in het gedrang waren gekomen.

In 1856 werd de Krimoorlog besloten met den vrede van Parijs en terzelfder tijd werd bij de Declaratie van Parijs de eerste stap gezet op den weg der codificatie van het zeerecht. In korte, nogal lakonieke bewoordingen werden de volgende regelen vastgelegd:

- a. de kaapvaart is en blijft afgeschaft;
- b. de onzijdige vlag dekt de vijandelijke lading, behalve de contrabande;
- c. onzijdige lading onder vijandelijke vlag, behalve de contrabande, mag niet worden prijsgemaakt;
- d. de blokkade moet, om rechtsgeldig te zijn, effectief zijn d. w. z. onderhouden worden door een strijdmacht, welke voldoende is om den toegang tot de kust van den vijand werkelijk te verhinderen.

Frankrijk en Engeland hadden in de practijk ervaren, dat de kaapvaart een belangrijk wapen was in handen van een zwakke zeemogendheid (in dit geval Rusland) en zij gaven er daarom de voorkeur aan deze geheel af te schaffen, daarmee behalve hun eigen belangen tevens die der neutralen dienend.

Op de Ver. Staten en Venezuela na hebben alle staten de Declaratie van Parijs aanvaard en zij is dus geldend volkenrecht. Het bezwaar van Amerika was daarin gelegen, dat de verklaring niet ver genoeg ging. Het wenschte het buitrecht ter zee, evenals dit te land was geschied, geheel te zien afgeschaft. Engeland was evenwel niet bereid van het prijsrecht af te zien en de private eigendommen zijn op zee dientengevolge nog altijd onbeschermd. Het lijdt evenwel geen twijfel of ook de Ver. Staten stemmen met de door de Declaratie van Parijs aanvaarde rechtsregelen in.

Op de basis van deze beginselen zijn ter Tweede Haagsche Vredesconferentie in 1907 de rechten en verplichtingen der neutralen vastgelegd in twee verdragen: het Landsonzijdigheidsverdrag en het Zeeonzijdigheidsverdrag. In aansluiting op dit laatste werd van Dec. 1908—Febr. 1909 te Londen een Zeerechtconferentie gehouden, welke ten doel had het reeds bestaande gewoonterecht ter zake van blokkade, contrabande, vernietiging van neutrale prijzen, convooi, schadeloosstelling enz. vast te stellen. De poging om te geraken tot de instelling van een Internationaal Prijzenhof mislukte.

De wereldoorlog en de neutralen.

Aan het begin van den wereldoorlog was er dus een geldend neutraliteitsrecht, dat aldus kon worden omschreven: Een haven moet slechts dan rechtens als geblokkeerd worden beschouwd, indien zij ook werkelijk door een voldoende vijandelijke macht is afgesloten. Goederen van den vijand zijn veilig op een neutraal schip, indien zij geen oorlogscontrabande zijn en niet bestemd zijn voor een geblokkeerde haven. Goederen der neutralen zijn, onder dezelfde voorwaarden, zelfs veilig op een vijandelijk schip. Neutrale goederen zijn, steeds weer onder dezelfde voorwaarden, op neutrale schepen dus volkomen veilig. Er zijn twee soorten van contrabande-artikelen, absolute en voorwaardelijke, waarvan nauwkeurige lijsten zijn opgemaakt. Tot de absolute contrabande behooren de goederen, die uitsluitend gebruikt worden voor den oorlog en bestemd zijn voor een vijandelijk land, zelfs al geschiedt het vervoer via een neutraal land (de leer van de „voortgezette reis”). Voorwaardelijke contrabande zijn die artikelen, welke voor vreedzame doeleinden bestemd zijn, maar die ook voor krijgsmateriaal kunnen worden gebruikt en die voor een vijandelijk land bestemd zijn. Hier geldt de regel van de voortgezette reis niet.

Het zou er voor de neutrale landen in de jaren 1914—1918 niet zoo kwaad hebben uitgezien, als deze regels metterdaad toepassing hadden gevonden. In werkelijkheid echter werden de rechten der neutralen onophoudelijk geschonden.

Amerika (Ver. Staten) van ouds zeer gehecht aan zijn neutraliteitspolitiek stelde in het begin van den oorlog dadelijk voor, dat de mogendheden zouden verklaren zich te zullen houden aan de regels van de Londensche Declaratie van 1909, ook wat betreft de absolute en de relatieve contrabande. Engeland weigerde echter dit te aanvaarden en gaf op 20 Augustus 1914 een „Order in Council” uit, die zekere „additions and modifications” op de Londensche Declaratie inhield.

Niet alleen werden de lijsten van absolute en relatieve contrabande veranderd en uitgebreid, maar eveneens werd bepaald, dat de relatieve contrabande altijd in beslag kon worden genomen, onverschillig voor welke haven zij bestemd was, indien mocht worden aangenomen, dat de goederen naar een vijandelijk land zouden worden doorgezonden. Hiermee werd de theorie van de

„voortgezette reis”, in strijd met de Londensche Declaratie, ook op de relatieve contrabande toegepast. Het gevolg was, dat onze schepen met levensmiddelen door de Engelschen werden opgebracht naar Engelsche havens, waar zij het bewijs moesten leveren, dat zij inderdaad voor Nederland bestemd waren. Daar Rotterdam door de Engelschen eenvoudig als een doorvoerhaven naar Duitschland beschouwd werd, kwamen alle schepen met bestemming naar deze havenstad onder de verdenking van de „voortgezette reis” en het was vaak heel moeilijk zich hiervan te zuiveren ¹³).

Het is hier niet de plaats de talrijke neutraliteitsschendingen, die tijdens den wereldoorlog hebben plaats gehad, na te gaan. Zij lokten heftige protesten uit der neutrale landen, in het bijzonder van de Ver. Staten. Het had weinig gescheeld of de vele wrijvingen met Amerika hadden dit land in oorlog gebracht met Engeland. Toen Duitschland in 1917 evenwel den onbeprekten duikbootenoorlog afkondigde en er toe overging verschillende Amerikaansche passagierschepen in den grond te boren, dreef het daarmee de Ver. Staten onherroepelijk in de armen der Entente-mogendheden.

Tijdens den wereldoorlog is ten duidelijkste gebleken, dat het neutraliteitsrecht nog zeer onvast en onvolkomen is. Engeland's blokkade van Duitschland was in strijd met de reeds in 1856 bij de Declaratie van Parijs aanvaarde opvatting omtrent de rechtmatigheid eener blokkade. Duitschland's onbeprekte duikbootenoorlog met zijn vernieling van neutrale prijzen was een bespottling van de rechten der neutralen. Prof. Dr J. H. W. VERZIJL heeft duidelijk in het licht gesteld, dat in den wereldoorlog de vernietiging der neutrale prijzen niet als betreurenswaardige uitzondering, doch als onvermijdelijk oorlogsgevolg werd beschouwd. Hij legde er daarbij den nadruk op, dat deze erkenning van het vernielingsrecht van neutrale prijzen, rechtsontaarding in stede van rechtsontwikkeling ten gevolge moet hebben ¹⁴).

Indien de practijk van den „totalen oorlog” al meer veld wint, zal er inderdaad van de rechten der neutralen niet veel overblijven. In den totalen oorlog legt men het immers niet alleen toe op de wederzijdsche vernietiging der strijdmachten, maar niet minder op de volkomen uitputting en uitmoording der burgerbevolking. Bij zulk een strijdwijze is het aanleggen van een lijst van oorlogscontra-

bande geheel overbodig, daar alle artikelen daar automatisch onder vallen. Een spotvogel heeft opgemerkt, dat tijdens den wereldoorlog op de vrijlijst als eenig artikel was overgebleven: struisveeren, doch, dat dit ook nog weer betwistbaar werd geacht, daar men zelfs struisveeren eventueel voor oorlogsdoeleinden zou kunnen gebruiken n.l. als camouflage-middel! In den totalen oorlog blijft van de van ouds erkende rechten der neutralen op vrijen handel (zij het ook binnen zekere perken) en op het vrij gebruik der zee niet veel meer over. Dit laatste wordt alleen al door de groote mijnevelden, die aangelegd worden, min of meer illusoir gemaakt.

Ondanks dit alles gaat men veel te ver, indien met het geheele neutraliteitsrecht als waardeloos verwerpt, zooals Dr. W. P. A. VAN ROYEN doet in zijn ten vorigen jare verschenen studie over „Analyse du problème de la neutralité au cours de l'évolution du droit des gens”. Deze schrijver komt, wat de beteekenis van het neutraliteitsrecht voor den tegenwoordigen tijd betreft, tot een vrijwel negatieve conclusie. Hij meent, dat het geen zin heeft algemeene regelen voor het neutraliteitsrecht op te stellen en uit te werken, daar de oorlogvoerenden zich daaraan in oorlogstijd toch niet zullen houden. Het eenig mogelijke is, volgens hem, dat bij het uitbreken van een oorlog regelingen ad hoc worden getroffen tusschen de onzijdigen en de belligerenten. Op het verwijt, dat dit de wettiging van de puurste anarchie zou beteekenen, antwoordt Dr. VAN ROYEN, dat de anarchie nu eenmaal in tijd van oorlog een onmiskenbaar feit is en dat de traditioneele neutraliteit deze anarchie niet heeft getemperd.

Tegen deze laatste opvatting is Prof. Mr. J. P. A. FRANÇOIS in een uitvoerig artikel „Onzijdigheids-défaitisme” in het *Alg. Handelsblad* van 2 November 1938 met kracht opgekomen. Op grond van ervaringen door neutrale staten tijdens den wereldoorlog opgedaan, stelt Prof. FRANÇOIS in het licht, dat het toen geldende neutraliteitsrecht wel degelijk een zekere bescherming van territorium en handel der neutrale staten verleende, al zal niemand ontkennen, dat natuurlijk tal van malen neutraliteitsschendingen voorkwamen. Uit dit laatste te concluderen dat het neutraliteitsrecht een juridische basis zou missen, is op zijn minst genomen zeer eenzijdig en moet er, volgens Prof. FRANÇOIS, toe leiden, dat men het geheele volkenrecht loochent, of althans als waardeloos verwerpt. Oorlogs-

en neutraliteitsrecht hebben immers geen zwakker juridische basis dan het geheele overige volkenrecht.

Practisch waren de neutralen zelfs gedurende den wereldoorlog ook niet geheel weerloos aan den willekeur der oorlogvoerenden overgeleverd. Zij konden de vurige protesten ten aanzien van de schending hunner rechten meermalen ondersteunen door bij de onderhandelingen gebruik te maken van de finantiëele en economische hulpbronnen, waarover zij beschikten. Waren deze hulpbronnen van eminent belang voor de oorlogvoerende mogendheid dan wierpen zij ongetwijfeld, ook waar de neutrale staat niet over een machtige vloot of een sterk leger beschikte, gewicht in de schaal. Maar ook de vrijheid van den neutralen staat om zich tenslotte bij de eene of andere partij der oorlogvoerenden aan te sluiten, was een niet te verwaarloozen factor bij de handhaving van de onzijdigheidsrechten. Men vergete niet, dat de neutraliteit van een bepaald land in vele gevallen aan de oorlogvoerenden een veilige rugdekking biedt, die zij ongaarne zullen prijs geven.

In Amerika, waar de handhaving der neutraliteit door velen als een onaantastbaar dogma wordt beschouwd, houdt men zich in de laatste jaren voortdurend met dit vraagstuk bezig. Prof. PHILIP C. JESSUP waarschuwt in zijn in 1936 verschenen werk „Neutrality today and tomorrow” uitdrukkelijk tegen geringschatting van het geldende neutraliteitsrecht. Ondanks het feit, dat de in-het-nauwgedreven oorlogvoerende mogendheden altijd neutrale rechten schenden en de tegenwoordige omschrijving van die rechten moeilijk is, zoo meent Prof. JESSUP toch, dat het internationale recht in tijd van oorlog niet zoo nutteloos is als sommige mensen denken. De waarheid van deze bewering, zoo gaat hij verder, wordt duidelijk, indien men zich een toestand indenkt, waarin het volkenrecht betreffende oorlogs- en neutraliteitsrecht volkomen zou zijn verdwenen.

In zulke omstandigheden zou een oorlogvoerende mogendheid volkomen vrij zijn onderzeeërs en mijnen te gebruiken om alle schepen te doen zinken, waar die zich op zee mochten bevinden, ja zelfs in de territoriale wateren aan onze kusten. Indien er niet zoo iets was als de onschendbaarheid van het neutrale gebied, dan zou een oorlogvoerende mogendheid ons geen onrecht doen, indien zij haar duikbooten tot in de haven van New York zond en de

schepen in de lucht deed vliegen, die daar in de dokken lagen. Wij zouden geen recht hebben om te protesteeren, indien de passagiers en de bemanningen op de onschuldige neutrale handelsschepen gedood werden door het vuur der kanonnen en machinegeweren. Hospitaal-schepen met hun lading van gewonden zouden geen bescherming ontleenen aan het Roode Kruis. Visschersbooten, die altijd gedurende een oorlog een begunstigde positie hebben ingenomen, zouden in een rechteloze wereld eveneens worden vernietigd.

Men zou kunnen opmerken, dat het voor een oorlogvoerenden staat geen doel zou hebben zulke methodes toe te passen, maar in tijd van oorlog staat de scheepvaart altijd hoog in aanzien en terwijl de machtigste zeemogendheid, ongebreideld door het recht, zonder vergoeding alle schepen in beslag zou nemen, waarop zij de hand zou kunnen leggen, zou de andere oorlogvoerende partij er een voor-de-hand-liggend belang bij hebben dit soort van eigendommen te vernietigen, die voor den vijand zoo waardevol, maar voor hen waardeloos zouden zijn.

Op dezelfde wijze spint Prof. JESSUP deze gedachte nog nader uit. Wij kunnen aan onze verbeelding vrij spel geven, zoo eindigt hij deze beschouwingen, en een groote verscheidenheid van voorbeelden opnoemen van handelingen, die in het verleden niet zijn gedaan, omdat het volkenrecht zich heeft ontwikkeld als een zaak van gemeenschappelijk belang en nut voor de bescherming van zekere rechten. Rechtsschendingen zullen er in bijzondere gevallen altijd zijn. Maar de gehoorzaamheid aan het geldend recht en het respecteeren van wettelijk verkregen rechten bestaat in veel ruimer zin dan zij, die niet nadenken, meenen ¹⁵).

De geringschatting van het moeizaam opgebouwde neutraliteitsrecht als onmisbare schakel in het geldend volkenrecht komt ook ons zeer bedenkelijk voor. Wie den „totalen oorlog” aanvaardt als een onafwendbaar feitelijk gegeven, zal allicht geneigd zijn daartegenover slechts een neutraliteit te erkennen, die aan geen rechtsregelen gebonden is, doch door de feitelijke machtsverhoudingen wordt bepaald. Afgescheiden van de ondermijning van het toch al niet sterke internationale rechtsbewustzijn door de aanvaarding zoowel van den „totalen oorlog”, als van dit opportunistisch neutraliteitsbegrip, is zulk een standpunt voor de kleine neutrale staten ook practisch even bedenkelijk als gevaarlijk.

Ook in oorlogstijd moet men het rechtsbewustzijn niet aanpassen bij de betreurenswaardige feiten, doch omgekeerd deze feiten beoordeelen en veroordeelen, al naar mate zij met het geldend volkenrecht in strijd zijn. Wie in tijd van oorlog het oorlogs- en neutraliteitsrecht hoog houdt, kan ook dan nog constructieven arbeid verrichten, die hoe gering ook overigens, toch altijd meer waarde heeft dan het verkondigen van theorieën, die het volkenrecht slechts afbreken en ondermijnen, zonder er een positief rechtsbeginsel voor in de plaats te geven.

Neutraliteit na den wereldoorlog.

Met de oprichting van den Volkenbond meenden velen, dat aan de traditioneele neutraliteit een einde was gekomen ¹⁶⁾. Immers de grondgedachte van den Volkenbond berustte op het collectieve stelsel der gezamenlijke rechtshandhaving. De ideeën van GENTILIS en GROTIUS schenen nu eindelijk practisch te zijn belichaamd. De „societas humana”, welke den grondleggers van het volkenrecht bestendig voor oogen stond, had, naar het scheen, eindelijk erkenning gevonden in de practische internationale politiek, daaraan was thans een juridische basis verleend. De solidariteit der menschelijke gemeenschap zou thans zegevieren over het staten-egoïsme, tezamen zouden de staten waken tegen machtsmisbruik en rechtsverkrachting. Met de neutraliteit zou het daarbij zijn gedaan. Immers bij het gezamenlijk optreden tegen den verdrag-schendenden staat, den staat-aanvaller of staat-misdadiger zou voor een zich afzijdig houden geen plaats zijn.

Al spoedig rees echter twijfel aan de practische uitvoerbaarheid van het vooropgestelde ideaal. Het collectief optreden was immers alleen te verwezenlijken, indien zoo goed als alle staten ter wereld bij den Volkenbond waren aangesloten en aan de gemeenschappelijke actie zouden deelnemen. Ook andere oorzaken, welke wij hier thans niet in den breede kunnen nagaan (o. a. het niet in toepassing brengen van de art. 8 en 19 van het Handvest, die betrekking hadden op een algemeene beperking van bewapening en vreedzame herziening van onuitvoerbaar geworden verdragen), droegen er het hunne toe bij om het vertrouwen in de practische verwezenlijking van het collectieve optreden te ondermijnen. En toen in de jaren 1935—1936 Italië rustig Abessinië kon veroveren, zonder

daarin door zijn mede-leden van den Volkenbond anders dan zwakjes gehinderd te worden, geloofden slechts weinigen meer in de garantie der collectieve veiligheid, die de Volkenbond had zullen schenken. De inwendige kracht van den Volkenbond was trouwens reeds voor een groot deel gebroken door de afwezigheid van de Ver. Staten, het uittreden van Duitschland, Japan en Italië, benevens van een niet gering aantal staten van Zuid- en Midden-Amerika.

Intusschen ontstond een uitgebreide literatuur over de vraag of de neutraliteitshandhaving verenigbaar was met het lidmaatschap van den Volkenbond en met de onderteekening van het BRIAND-KELLOGG-Verdrag (Pact van Parijs, 1928). Vooral in Amerika interesseerde men zich hevig voor de laatste kwestie. De meeningen liepen zeer uiteen, doch in den regel neigde men tot de opvatting, die o. i. ongetwijfeld de juiste moet worden geacht, dat noch het Volkenbondsverdrag, noch het KELLOGG-Pact de neutraliteit uitsluit. Het ten vorige jare te Amsterdam gehouden Congres van de Vereeniging voor Internationaal Recht kwam, zij het ook schoorvoetend, tot de erkenning, dat de neutraliteit nog steeds bestaat, niet alleen tusschen de niet-leden van den Volkenbond met betrekking tot de leden en de niet-leden, maar zelfs ook, in overeenstemming met de practijk der staten, tusschen de leden van den Bond.

Reeds op 1 Juli 1936, dadelijk na de opheffing der economische sancties tegen Italië, hebben de vertegenwoordigers van de zeven landen, die in den wereldoorlog neutraal waren gebleven — Zweden, Noorwegen, Denemarken, Finland, Nederland, Spanje en Zwitserland gemeenschappelijk de verklaring afgelegd, dat zolang het Handvest slechts onvolledig en niet consequent werd toegepast, zij bij de toepassing van art. 16 (sanctie-artikel) daarmede rekening moesten houden.

Onze regeering heeft vervolgens op 13 September 1938 bij monde van den toenmaligen Minister van Buitenlandsche Zaken, Mr. J. A. N. PATIJN, in de Vergadering van den Volkenbond verklaart, dat Nederland geen algemeene verplichting erkende, voortvloeiende uit het Handvest, om deel te nemen aan de toepassing van economische sancties, aan een gemeenschappelijke militaire actie of om den doortocht van vreemde troepen over zijn grondgebied toe te staan. „Wij betreuren ten zeerste,” aldus Minister PATIJN, „dat de tegen-

woordige omstandigheden in de internationale samenleving ons dwingen om een zoo negatief standpunt tegenover de collectieve veiligheid in te nemen. Maar indien de wereld, zich afwendende van dit stelsel en de vermindering van bewapening verwerpende, terugrijpt naar een politiek van evenwicht en den bewapeningswedloop hervat, kan men zich niet erover verwonderen, dat ook Nederland terugkeert naar zijn traditioneele vooroorlogsche politiek, de politiek van zelfstandigheid, die, aan ons land opgelegd door zijn geographische ligging, in Europa en overzee in het waarachtig belang van geheel Europa is geweest.”

Hiermede heeft Nederland dus noodgedwongen zijn oude zelfstandigheidspolitiek hervat, evenals de andere staten van de z.g. Oslogroep, die op denzelfden dag bij monde van den Zweedschen minister SANDLER te Genève een gelijksoortige verklaring als de Nederlandsche aflegden.

Sinds het vorig jaar hebben de internnationale verhoudingen zich al scherper toegespitst en het gewapend conflict, dat op 1—3 September uitbrak, heeft aan de neutraliteitshandhaving nieuwe actualiteit verleend. De Oslo-groep, waarbij ook België en Zwitserland zich hebben geschaard, hebben op 22 Augustus j.l. opnieuw uitdrukkelijk verklaard, dat zij zich onzijdig zullen houden en de integriteit van hun grondgebied tegen elken aanval zullen verdedigen. Dat de taak tot handhaving der neutraliteit, in het bijzonder voor Nederland en België, onnoemlijk wordt verzwaard door den plicht het luchtgebied boven deze landen zooveel mogelijk tegen doornvlucht van vliegtuigen der oorlogvoerenden te vrijwaren, behoeft geen betoog. Reeds in de eerste dagen van den oorlog deden zich moeilijkheden op dit gebied voor, zoodat hier voortdurend de grootste waakzaamheid vereischt is.

Op 3 September 1939 werd in de „Nederlandsche Staatscourant” onze Neutraliteitsproclamatie afgekondigd. Deze Neutraliteitsproclamatie heeft zich, wat de neutraliteit in de lucht betreft, gebaseerd op de voorstellen, die in 1923 door een te Den Haag samengekomen Conferentie van Juristen voor den luchtoorlog zijn geformuleerd. Deze regelen zijn wel nimmer door de mogendheden aanvaard, maar hebben niettemin groot gezag. Zij gaan uit van de onbeperkte souvereiniteit van een staat over de luchtkolom boven zijn gebied. In 1938 kwamen vertegenwoordigers van Denemarken, Finland,

Noorwegen, IJsland en Zweden bijeen tot het opstellen van nieuwe uniforme neutraliteitsregels. Ook zij stelden zich op het standpunt der onbeperkte souvereiniteit, in tegenstelling met een andere strooming, die deze souvereiniteit wil beperken tot b.v. 3000 M. boven de aarde.

Geheel in overeenstemming met de Haagsche voorstellen heeft onze Regeering in art. 4 lid 3 geproclameerd, dat luchtvaartuigen van de oorlogvoerenden, komende binnen het rechtsgebied, met hun bemanning en militaire opvarenden worden geïnterneerd. Zij zullen daartoe worden gedwongen te landen of op het water neer te strijken, zoo zij zulks niet reeds vrijwillig doen.

Thans is nog niet het oogenblik gekomen zich een oordeel te vormen over de vraag wat er in de practijk van de eerbiediging onzer neutraliteitsrechten zal terecht komen. Zoowel Duitschland en Engeland hebben uitdrukkelijk en bij herhaling verklaard, dat zij onze neutraliteit zullen eerbiedigen en wij moeten vertrouwen, dat zij hun woord gestand zullen doen.

Solidariteit of staten-individualisme.

Het is thans aan geen twijfel meer onderhevig of onze huidige neutraliteit in overeenstemming is met de verplichtingen, voortvloeiende uit ons lidmaatschap van den Volkenbond en de onderteekening van het Kellogg-Pact. Toch duikt hier en daar de gedachte op of een land als het onze, afgescheiden van den Volkenbond, niet verplicht is, in een gewapend conflict de partij te kiezen van hen, die het recht aan hun zijde hebben. Men grondt deze gedachte dan op boven omschreven opvatting der klassieke volkenrechtsleeraars, die via de Scholastici is terug te brengen tot de Kerkvaders.

Voorop sta echter, dat een rechtsplicht in dezen nooit kan bestaan, maar dat er hoogstens sprake zou kunnen zijn van een moreelen plicht tot steun aan de onrecht lijdende partij. Wil men echter de leer der interventie, zooals door GENTILIS en GROTIUS bedoeld, op den tegenwoordigen tijd kunnen toepassen, dan zal er eerst aan drie voorwaarden moeten worden voldaan:

1° moet door een objectief orgaan worden vastgesteld wie der oorlogvoerende partijen het recht aan zijn zijde heeft;

2° moet aan de strafexpeditie tegen den schuldige door een vol-

doend aantal staten worden deelgenomen om deze effectief te doen zijn ;

3° moet in de landen, die aan de strafexpeditie deelnemen, de rechtskrenking door het volk zoodanig worden gevoeld, dat de begeerte zich te scharen aan de zijde van hen, die onrecht lijden, levendig en algemeen tot uiting komt.

Zijn deze omstandigheden niet aanwezig, dan heeft een staat, wien het conflict niet direct aangaat en die zich niet bij tractaat of door stellige belofte aan de een of andere zijde verbonden heeft, zich van deelname aan den strijd te onthouden. Immers bij gebreke van een objectief orgaan ter beoordeeling van het geschil zou men aangewezen zijn op het eigen oordeel, dat allicht door een zekere partijdigheid of voorkeur der Regeeringspersonen zou kunnen worden beïnvloed. Bovendien zijn de internationale verhoudingen in den tegenwoordigen tijd zóó gecompliceerd en is het eene onrecht vaak weer zoozeer een direct of indirect gevolg van vroegere onrechtmatigheden, dat het voor den enkelen staat moeilijk, zoo niet ondoenlijk is, zich een zoodanig zuiver oordeel over een bepaalde daad te vormen, dat daarop een gewichtig besluit als de deelname aan een oorlog zou kunnen worden gebaseerd.

Houdt men voorts niet vast aan den eisch der effectiviteit, verzekerd door de deelname van een voldoende aantal staten, dan loopt men de kans dat ieder conflict tusschen twee mogendheden ont-aardt in een wereldoorlog, waarin de deelnemende staten eenvoudig in twee kampen verdeeld zijn.

En tenslotte kan een „kruistocht” tot handhaving van het recht alleen dan met zuiver geweten worden ondernomen, wanneer zij die er aan deelnemen ten volle overtuigd zijn te strijden voor een heilige zaak. Waar deze drie voorwaarden niet aanwezig zijn, is neutraliteit niet alleen goed recht, maar ook plicht.

Kan men dan met de neutraliteit het recht niet dienen, men kan dan toch in elk geval daarmee den vrede dienen, inzooverre als de uitbreiding van den oorlog wordt gekeerd, indien een aantal kleinere landen zich in den strijd der groote mogendheden afzijdig houden. Wat heeft ons land overigens gedurende den wereldoorlog niet kunnen doen en gedaan voor de Belgische vluchtelingen en daarna voor de Duitsche, Oostenrijksche en Hongaarsche kinderen ! En welk een verzoenende taak is er na den oorlog niet weggelegd

voor de ex-neutrale landen en volken, die vrij gebleven zijn van de verschrikkingen van den krijg en daarmee van de haat en verbittering, die aan weerszijden bij de oorlogvoerenden op den duur onvermijdelijk is.

In den laatsten tijd wordt de neutraliteit als de weg tot den vrede van verschillende zijden aangeprezen. Voor Amerika geschiedt dit o. m. in het meergemelde boek van Prof. Jessup. Hierin wordt voor Amerika een neutraliteitspolitiek bepleit, die afwijkt van de traditioneele neutraliteitspolitiek, welke de Ver. Staten zowel in 1812 als in 1917 hebben meegesleept in een wereldoorlog. Indien wij als natie bereid zijn, aldus Prof. JESSUP, heen te gaan en te vechten voor de zwakken en verdrukten over heel de wereld, dan is het beter, dat wij dit openlijk zeggen inplaats van erin te glijden onder een of ander mom. Neutraliteit moet niet langer een weg zijn naar oorlog. Natuurlijk kan Amerika „de vrijheid van de zee” handhaven, wat men daar ook onder moge verstaan, en vechten voor het voorrecht winst te maken uit de oorlogsramp van andere landen, doch Prof. JESSUP is van meening, dat Amerika bij zijn te volgen gedragslijn beginnen moet met den ballast van oorlogswinst overboord te gooien. Het hoofddoel der neutraliteitspolitiek moet zijn om buiten den oorlog te blijven en daarmee, volgens hem, den vrede te dienen. De oorlogvoerenden moeten weten, dat zij vanuit de Ver. Staten geen toevoer van goederen van welken aard ook kunnen krijgen. Deze politiek moet gevoerd worden in samenwerking met andere neutralen, zooals de Ver. Staten in beginsel reeds hebben aanvaard door toetreding tot het Argentijnsche Anti-oorlog verdrag van 1933. Dit Anti-oorlog verdrag bedoelt niet te zijn een nieuwe „gewapende neutraliteit”, maar beoogt het gemeenschappelijk gebruik van economische middelen. Zulk een gemeenschappelijk gebruik van economische middelen vereischt een internationale organisatie.

Tenslotte dringt Prof. JESSUP er nogmaals sterk op aan, dat bescherming der neutraliteitsrechten niet beteekent bescherming van de neutrale winsten uit die handelsbelangen, welke in oorlogstijd het minst van al beschermd zouden moeten worden. Voorts toont hij aan, dat deze oorlogswinsten slechts aan enkele personen of groepen van personen, doch volstrekt niet aan het volk als geheel ten goede komen.

Bij de keus tusschen „Profits or Peace”, doet JESSUP de keus met nadruk op het laatste vallen, temeer daar „if we choose Profits Today, we may well find that we will have neither Profits nor Peace Tomorrow”¹⁷).

Geheel verschillend van deze neutraliteitsopvatting, die men de „volstreckte collectieve onzijdigheid” zou kunnen noemen, is de opvatting verdedigd door Dr. GEORG COHN, die in, wat hij betitelt als de „neo-neutraliteit”, een uitnemend vredesinstrument ziet. Wat hem evenwel verbindt met JESSUP is het grondbeginsel, dat de oorzaken, de motieven en het doel van den oorlog, zijn al of niet rechtvaardigheid, voor de neutrale mogendheden van generlei beteekenis zijn en dat bij de laatste slechts moet overheerschen het doel om buiten den oorlog te blijven. De neo-neutraliteit maakt dus geen onderscheid tusschen aanval en verdediging, zij wil slechts den oorlog op zichzelf bestrijden door er buiten te blijven.

De gebeurtenissen van den laatsten tijd in het verre Oosten, hebben, volgens Dr. COHN, doen zien, dat zelfs de grootste mogendheden verlies van prestige en de ernstigste beleedigingen kunnen verdragen zonder den oorlog te verklaren, indien hun die niet gelegen komt. Dat hebben de landen van minder beteekenis reeds sedert langen tijd moeten erkennen.

Dr. COHN meent, dat de neo-neutraliteit niet in strijd is met de internationale solidariteit, dat de staten zich hier integendeel vereenigd vinden in de „solidarité pacifique.” De schrijver is scherp gekant tegen een systeem, zooals belichaamd in art. 16 van den Volkenbond, waardoor de mogelijkheid groot is, dat vele staten in een gewapend conflict worden betrokken. Hij wil den oorlog bestrijden met zuiver vreedzame middelen, b.v. door het boycotten van een staat, wiens gedragingen gevaar opleveren voor den wereldvrede. Deze boycot zou niet moeten uitgaan van de staatsorganen, maar georganiseerd moeten worden door particuliere vereenigingen. In dit systeem worden als neutraal beschouwd de staten, die, uit principieele redenen, zich onthouden van elken oorlog, den oorlog in alle gevallen brandmerken en dien met al hun kracht bestrijden; aan den anderen kant wil de neo-neutraliteit dienst doen als schakel tusschen de politiek der neutraliteit en de politiek der solidariteit, zoodanig, dat het zwaartepunt meer en meer wordt verplaatst van de neutraliteit naar de solidariteit,

maar zonder dat dit ooit leidt tot deelname aan den oorlog¹⁸⁾.

Zoo wordt op verschillende manieren getracht de neutraliteit in dienst te stellen van den vrede. Zoowel bij het systeem van JESSUP als dat van COHN is afgezien van elke rechtshandhaving, en een dergelijke opvatting is weinig bevredigend voor het rechtsbesef. Zij kunnen daarom ook nooit een uiteindelijke oplossing bieden en zouden ongeacht de vele bezwaren, die principieel en practisch in het bijzonder tegen COHN's neo-neutraliteit kunnen worden ingebracht, alleen te aanvaarden zijn bij wijze van overgang in een stadium der internationale verhoudingen, waarin deelname aan den oorlog door de neutrale staten geen rechtsherstel, doch slechts uitbreiding van de oorlogsramp zou beteekenen.

Erkend moet evenwel worden, dat met den huidige wereldkrijg, waarvan wij thans den aanvang beleven, maar waarvan niemand het einde kan bezien, aan den Volkenbond als vredes- en rechtsinstituut de genadeslag is toegebracht. Of hij zal kunnen voortbestaan als centrum van internationale samenwerking op humanitair en ander gebied zal de toekomst moeten leeren. Het kan ook zeer wel zijn, dat voor den Volkenbond door saambinding der neutralen na den oorlog een nieuwe ordenende taak zal zijn weggelegd. Doch het stelsel der collectieve rechtshandhaving heeft, voor het oogenblik althans, volkomen gefaald en het is goed zich hiervan duidelijk te doordringen.

Toch blijft het experiment van den Volkenbond, ook in zijn versagen, van groote beteekenis voor de ontwikkeling van de samenleving der volken. Voor korter of langer tijd moge de solidariteitsgedachte opnieuw plaats gemaakt hebben voor het staten-individualisme, de poging om tot een meer geordende en op de basis van het recht gefundeerde statenorganisatie te komen, zal zeker niet zonder beroering aan de menschheid zijn voorbij gegaan. In tal van landen zijn groote groepen van menschen, in wie het oude ideaal der menschelijke saâmhoorigheid, dat in de Christelijke Kerk reeds vanaf de dagen van Augustinus is verkondigd, heeft postgevat en zij zullen zich door de tegenwoordige tijdsomstandigheden niet laten ontmoedigen. Het collectieve stelsel van rechtshandhaving is en blijft het eenige middel om tot een vreedzame internationale samenleving te geraken. Dit ideaal, dat rechtsgeleerden als GENTILIS en GROTIUS reeds voor oogen zweefde, moet eenmaal te verwezen-

lijken zijn, ook al moet de menschheid zich nogmaals door een diepen poel van ellende heen worstelen om het te bereiken. Op hen, die in de verwezenlijking van een de heele wereld omvattende rechtsorde de erkenning zien van den wil Gods, waarnaar de volken naar recht en gerechtigheid hebben te handelen en in vrede met elkaar hebben te leven, blijft de plicht rusten de fakkels brandende te houden. Zij mogen niet toegeven aan het oude staten-egoïsme en staten-individualisme, maar hebben slechts door de omstandigheden gedwongen de houding van onpartijdig toeschouwer te aanvaarden om straks met des te meer vrucht te kunnen medewerken aan den opbouw van een solidaire wereldgemeenschap, waarin niet de macht, maar het recht de heerschappij zal voeren.

1) Ph. C. JESSUP and FRANCIS DEÁK, *Neutrality, its history, economics and law*, Vol. I *The origins*, New York, 1935 p. 20.

2) GENTILIS noch GROTIUS maken tusschen deze twee gevallen een scherp onderscheid. Eerst later toen de theorie der non-interventie zich meer ontwikkelde gebruikte men deze term voor het zich afzijdig houden bij interne conflicten, terwijl met neutraliteit werd aangeduid het niet-deelnemen in den krijg tusschen twee of meer vreemde mogendheden.

3) ALBRICUS GENTILIS, *De Iure Belli Libri Tres*, ed. *Classics of International Law*, Oxford, 1933. Lib. I Cap. 24.

4) Zie Bijlage van aangehaalde rede, verschenen in de *Mededeelingen der Kon. Akademie v. Wetensch.* Amsterdam 1939, p. 42.

5) E. NYS, *Etudes de Droit International et de Droit Politique*, II, Bruxelles 1901 p. 73.

6) HUGO GROTIUS, *De Iure Belli ac Pacis*, ed. MOLHUYSEN, Lib. II Cap 25 § 6. Leiden, 1919.

7) D. BEAUFORT, *La guerre comme instrument de secours ou de punition*, La Haye, 1933, p. 11 e. v.

8) Mr. J. P. A. FRANÇOIS, *Handboek voor het volkenrecht*, D1 II Zwolle, 1933 p. 478.

9) Dr. G. H. J. VAN DER MOLEN, ALBERICO GENTILI, and the development of international law, Amsterdam, 1937, p. 183—195. Zie ook: Ph. C. JESSUP and FRANCIS DEÁK, *Op. cit.* Vol. I p. 9 „In this respect, as in other portions of the field of international law, Gentilis was a noble pioneer.”

10) JOHN WESTLAKE, *International Law. Part. II* 2nd ed. Cambridge, 1913, p. 190.

11) Mr. J. P. A. FRANÇOIS. *Op. cit.* p. 475.

12) W. ALISON and ARTHUR H. REEDE, *Neutrality etc.* Vol. II. *The Napoleonic period*, New York, 1936 p. 27, p. 112, p. 288 en p. 209.

13) Dr. N. JAPIKSE, *Die Stellung Hollands im Weltkrieg politisch und wirtschaftlich*, Haag, 1921 p. 88.

14) J. H. W. VERZIJL, *Het prijsrecht tegenover de neutralen in den wereldoorlog van 1914*, 's Gravenhage, 1917 p. 330. Vgl. eveneens van denzelfden schrijver, *Le droit des prises de la grande guerre*, Leyde, 1924.

15) In tekst geciteerd werk p. 147—149.

16) Deze opvatting komt sterk tot uiting in het bekende werk van NICOLAS POLITIS, *La Neutralité et la Paix*, Paris, 1935.

¹⁷⁾ Philip C. Jessup, *Neutrality etc.* Vol. IV *Today and Tomorrow*, New York, 1936 p. 204—213.

¹⁸⁾ GEORG COHN, *La néo-neutralité*, in *Revue de Droit International et de Législation Comparée*, 1938. Tome XIX no. 2, p. 281—293.

Behalve de reeds geciteerde werken zij voor de nieuwere literatuur over het neutraliteitsvraagstuk nog verwezen naar:

Hj. L. HAMMARSKJÖLD, *La neutralité en général*, Bibliotheca Visseriana, T. III, Leiden 1924.

JOHN B. WHITTON, *La neutralité et la Société des Nations*, *Recueil des Cours de l'Académie du Droit International*, 1927 II.

OPPENHEIM-LAUTERPACHT, *International Law*. Vol. II fifth edition, London, 1935. Part. III *Neutrality*.

F. BOTTIÉ, *Essai sur la genèse et l'évolution de la notion de neutralité*. Paris 1937.

HAMED SULTAN, *L'évolution du concept de la neutralité*, Le Caire, 1938.

DE ANTITHESE IN ONZEN TIJD

DOOR

DR. G. BRILLENBURG WURTH.

In den laatsten tijd heeft zich opnieuw een vrij scherpe discussie ontsponnen over de idee, die in de ontwikkeling van ons Gereformeerde leven sinds de dagen van KUYPER een zoo belangrijke rol heeft gespeeld, de idee van de antithese.

Vooraf vanuit het kamp van de dialectische theologie heeft men menigen fellen aanval erop gericht. Wij denken aan de gedachtenwisseling voor enkele jaren tusschen „De Standaard” en „De Nederlander”, aan de kritiek van Dr. Miskotte op de artikelen van Dr. COLIJN en Dr. SCHILDER in het boek: „Jezus Christus en het menschenleven”¹⁾, en vooral aan het gesprek, dat ontstaan is rondom het boek van Mr. PAUL SCHOLTEN en enkele andere barthiaansch georiënteerden: „Christen en Burger”²⁾.

Het verdient daarom o. i. alleszins aanbeveling op het vraagstuk van de antithese ons nog eens nader te bezinnen en met ernst de vraag te overwegen, in hoever wij ook in onzen tijd deze gedachte van de antithese hebben te handhaven en zoo ja, in welken geest dat dient te geschieden.

Het lijkt ons het beste, dat wij eerst ons te binnen roepen, wat KUYPER in zijn dagen met de antithese bedoeld heeft, dan gaan luisteren naar enkele bezwaren, die er thans vooral van de zijde der dialectische theologie tegen worden ingebracht en eindelijk er ons rekenschap van geven, in hoever die bezwaren ons moeten nopen de belijdenis van de antithese prijs te geven, respectievelijk ze te wijzigen.

* * *

Hoe is KUYPER in zijn dagen tot de gedachte van de antithese gekomen? Ze is bij hem ongetwijfeld een Schriftuurlijk protest

tegen den geest van de wereld van zijn tijd, die heel sterk in het teeken van de synthese stond. In de wijsbegeerte voerde het idealistisch monisme den boventoon, een uitgesproken alleenheidsleer. En in de theologie vond dat haar neerslag in het modernisme à la SCHOLTEN, KUYPER'S leermeester, bij wien van een afgrenzing van het christelijke tegenover het humane geen sprake was, die uitging van het spinozistische: „Deus sive natura” (vereenzelviging van God en de natuur) en, toen eenmaal die grens tusschen God en de schepping was weggevallen, ook noodwendig moest komen tot consequente uitwissching van alle verdere grenzen ³⁾).

Een dergelijke tendenz, ofschoon eenigszins gemitigeerd, vindt men in de „Vermittlungs”-theologie, waarvan in ons land CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE Sr., de vader der ethische richting, een uitgesproken aanhanger was. Ook hier was men steeds er op uit de eenheid in het licht te stellen tusschen het christelijke en het echt-menschelijke. De menschelijke ziel is van nature Christin. En de geloofsgemeenschap met Christus, den God-mensch, is alleen noodig om ons menschen weer tot onzen oorsprong in God terug te roepen. Van volstreckte tegenstellingen bleef daarom ook hier weinig over. Boven elke antithese uit was er tenslotte in Christus weer een gewijde synthese ⁴⁾).

Vanzelf, dat er daarom ook geen sprake was van een georganiseerd optrekken als Christenen in het midden van de wereld. Het eenige beeld, waaronder men de openbaring van het christelijk leven kon zien, was dat van het zuurdeesem, dat in het verborgene heel het meel doorzuurt. Alles kwam aan op den indirecten invloed, die er geacht werd uit te gaan van de christelijke persoonlijkheid ⁵⁾).

Meer en meer heeft nu KUYPER, die aanvankelijk ook zelf in deze gedachtensfeer was opgegroeid, zich hiervan losgemaakt. In zijn „De Verflauwing der Grenzen” ⁶⁾ bond hij op dit punt den strijd aan met het Modernisme. En vooral in zijn discussie met GUNNING ⁷⁾ werd hij zich al duidelijker het verschil in dit opzicht tusschen de gereformeerde belijdenis en de ethische richting bewust.

In den geest van GROEN VAN PRINSTERER begon hij vollen nadruk te leggen op de roeping der Christenen tot geestelijk isolement. Kracht zal het Christendom in het menschenleven alleen

dàn oefenen, als het zijn volstrekt eigensoortig karakter niet verloochent, maar dat consequent uitleeft.

In zijn optreden als leider der A. R.-partij en later in de stichting van de V.U. trok hij daaruit de practische consequenties. Beide hadden de bedoeling de organisatie en de geestelijke toerusting van het christelijk volksdeel met kracht te bevorderen.

Maar daarnaast is KUYPER ook steeds meer de gedachte van de antithese principieel gaan fundeeren en wetenschappelijk gaan uitwerken.

Lag ze reeds duidelijk ten grondslag aan zijn beroemde rede over: „Souvereiniteit in eigen kring”, waarmee hij in 1880 de V. U. opende, in haar volle beteekenis voor zijn religieus-wijsgeerig systeem kwam ze toch pas openbaar in zijn wetenschappelijk hoofdwerk „De Encyclopaedie der heilige Godgeleerdheid” 8).

Als verklaring van het feit van de tweeërlei ontwikkeling der wetenschap grijpt hij daar terug op de divergentie in het subject der wetenschap. En deze divergentie is er maar niet een van relatief karakter. Het betreft hier een principieel onderscheid. Er is tweeërlei wetenschap, omdat er tweeërlei menschen zijn. En het verschil tusschen die twee soorten van menschen vindt zijn oorsprong niet binnen de menschelijke sfeer, maar daarbuiten.

De christelijke religie spreekt immers van de palingenesie of wedergeboorte, gevolgd door de photismos of verlichting. Verandert de eerste het zijn van een mensch, de tweede beteekent een verandering van zijn bewustzijn.

Die palingenesie breekt de menschheid in tweeën en heft de eenheid van het menschelijke bewustzijn op. Ze maakt, dat er een onoverbrugbare kloof in het menschenleven ontstaat.

Hij gebruikt in dat verband het beeld van de enting. Heeft die plaats gevonden, dan wordt de boom niet slechts gradueel maar principieel van het oorspronkelijke wilde hout verschillend.

Zoo is het ook met het wedergeboren leven. Zóó zeer verschilt dat principieel van het niet-wedergeboren leven, dat het laatste het eerste zelfs niet kan verstaan.

En wijl die wedergeboorte de totaliteit van ons bestaan, althans in beginsel, omvat, zal dat principieele onderscheid, zooals dat door de wedergeboorte ontstaat, ook op heel onze menschelijke existentie z'n stempel drukken 9).

In verwante geest laat hij zich later in zijn Stone-lectures over: „Het Calvinisme”¹⁰⁾ uit. Sprekend over: het Calvinisme en de religie, handhaaft hij hier eerst het universeele karakter der religie naar Calvinistisch belijden tegenover elke partieele opvatting der religie, o. a. bij Rome, om dan vervolgens in het licht te stellen de tegenstelling tusschen wat hij noemt normalisme en abnormalisme.

Onder het eerste verstaat hij die richting, die uitgaat van het principieel normale in den mensch, dat alleen ontwikkeling behoeft. Hiertegenover moet het Calvinisme zoo scherp mogelijk positie kiezen, omdat het diep onder den indruk is van het ontzaglijke feit van de zonde, als het volstrekt abnormale, als de absoluut onverzoenlijke antithese tegenover God, waartegenover het Evangelie dan stelt het wonder der Goddelijke wedergeboorte en de daarmee corresponderende openbaring¹¹⁾.

Ook hier wordt dus weer, ofschoon niet zoo uitgesproken, uitgegaan van het feit, dat er tweeërlei menschen zijn, waaruit de conclusie wordt getrokken, dat er dus ook tweeërlei levensontwikkeling is, tweeërlei wetenschap, tweeërlei kunst, tweeërlei optreden in het maatschappelijke leven, tweeërlei opvatting omtrent de staat en het staatkundige enz.

En omdat er tusschen het levensbeginsel van deze menschen een volstreekte antithese bestaat, zal nu ook op elk van de genoemde levensterreinen die antithese openbaar komen en bewust door ons moeten worden aanvaard.

Het is deze leer van de antithese, die op heel Kuyper's levenswerk haar stempel heeft gedrukt en ook voor den kring, waarvan hij de geestelijke leider was, tot dusver van allesbeheerschende betekenis is gebleven.

Krachtig gehandhaafd en in al haar consequenties doorgevoerd wordt ze in onze dagen vooral door DOOYEWEERD in zijn: „Wijsbegeerte der Wetsidee”¹²⁾. Onze persoonlijke existentie, zoo luidt één van DOOYEWEERDS fundamenteele stellingen, vindt zijn religieusen wortel en mitsdien zijn diepere eenheid in het hart. Van hieruit wordt de richting van heel ons bestaan bepaald. En zooals ons hart het religieuse centrum is van ons persoonlijk bestaan, zoo is de religieuse wortel van ons menschelijk geslacht te zoeken in Adam, het hoofd van onze menschheid en van het verbond, dat God met die menschheid oprichtte.

Maar, waar nu in Adam de menschheid van God afviel, wordt in Christus de wortel van een nieuwe menschheid, die verbondsge-meenschap door God weer hersteld. Echter, ook het oude leven in Adam zet nog steeds zijn bestaan voort. En zoo vindt men nu aller-wege de groote tegenstelling tusschen dat van God afvallige leven en het leven, dat in Christus weer in Gods gemeenschap werd opgenomen.

Deze tegenstelling raakt maar niet den omtrek van ons bestaan. Ze wortelt in het hart, van waaruit al de uitgangen des levens zijn. En daarom strekt ze zich ook over den vollen omvang van het menschenleven uit. Geen enkel levensterrein, ook niet het schijnbaar meest neutrale valt tenslotte buiten die antithese van het leven, dat van God afviel en het in Christus aan God gebonden leven ¹³).

Hierop baseert DOOYEWEERD o. a. de universeele draagwijdte van de Wijsbegeerte der Wetsidee, die — in hoever terecht, laten wij hier buiten beschouwing — volgens hem alleen ontwikkeling van KUYPER'S levenswerk bedoelt te zijn.

Aan het door haar gestelde dilemma kan geen Christen zich in zijn wetenschappelijk denken meer onttrekken, wanneer hij inderdaad met de universaliteit van Christus' koningschap en de centrale belijdenis van Gods Schepperssovereiniteit over heel den kosmos ernst maakt en geen uitvluchten zoekt in een ijdel woordenspel als dit, dat „de christelijke vrijheid ook de vrijheid der wetenschap eischt.”

„In dezen universeelen zin dient,” zoo vervolgt hij, „ook de anti-these-gedachte van Dr KUYPER te worden verstaan, die helaas, juist bij vele irenisch-gezinde Christenen, het slachtoffer van zoo veelszins geborneerd misverstand is geworden, wijl men niet wenschte te erkennen, dat deze antithese geen persoonlijke maar een principiële scheidlijn trekt in de wereld, een scheidlijn, die zelfs dwars door de existentie van ieder Christen persoonlijk heengaat. Deze antithese berust niet op menschenlijke vinding, maar in de groote zegen Gods, waardoor Hij zijn gevallen schepping voor ondergang behoedt. Wie haar loochent, verloochent Christus en Zijn werk in deze wereld ¹⁴).

Tegen deze antithese-idee, gelijk wij ze in het voorgaande trachten weer te geven, is nu, zooals wij in den aanvang opmerkten, in onze dagen van meerdere zijden een sterk verzet gerezen, een verzet, principieel verschillend van dat, hetwelk vroeger van liberale en ethische zijde openbaar kwam. Wij bedoelen het verzet vanuit het kamp van de meer of minder uitgesproken aanhangers van de dialectische theologie.

Bij de liberalen en in zekeren zin ook bij de ethischen stond het zóó, dat zij volstrekt van geen absolute antithese wilden weten. De eersten dachten principieel monistisch. En de anderen geloofden onvoorwaardelijk in de „Vermittlung”.

Zoo is het bij Barth zeker niet. Barth is een verklaard vijand van alle monisme, maar ook van alle „Vermittlung” en van elke synthese. Tusschen God en mensch is de absolute distantie, die „Todeslinie”, die geen mensch straffeloos kan overschrijden. En Barth ziet het als zijn levensroeping allerwege te vervullen de grenswacht op het terrein der genade. Nergens komt dat duidelijker in uit dan in de centrale plaats, die bij hem de dubbele praedestinatatie inneemt. Tegenover alle geloof in de principieele eenheid in het menschenleven staat de belijdenis der Kerk van God, Die naar Zijn welbehagen verkiest en verwerpt.

Maar tevens treedt nergens duidelijker dan hier aan den dag het groote verschil tusschen BARTH en KUYPER. Want zoo krachtig als BARTH voor de handhaving van de praedestinatatie opkomt, zoo bang is hij ervoor die verkiezing en verwerping te betrekken op concrete quantiteiten van verkorenen en verworpenen, m. a. w. van bepaalde menschen te zeggen, dat zij verkoren en van anderen, dat zij verworpen zijn.

Als dit geschiedde, dan zou er in het historisch-menschelijk vlak een factisch, reëel verschil bestaan tusschen Kerk en wereld. Maar daarmee zou de beslissende scheidslijn verschoven zijn. Want ze zou niet meer loopen tusschen God en den mensch, maar tusschen twee groepen van menschen; wat het pharizeïsme ten top beteekent. In de Kerk zou dan aanwezig zijn een zekere goddelijke positiviteit. De Kerk zou door het gericht heen zijn en de spanning van Gods gericht en genade over allen zonder onderscheid zou zijn opgeheven.

M. a. w. BARTH wil wel weten van een antithese. Maar deze anti-

these draagt bij hem een onaanschouwelijk karakter. Genade is nooit een positief bezit. Het is nooit een aanwijsbaar nieuw levensbeginsel in den mensch. Dat is het groote bezwaar van alle Barthianen, in Holland vooral van HAITJEMA en MISKOTTE, tegen KUYPER'S leer van de palingenesie of wedergeboorte. Die laatste wordt hier een feit, dat zich in de gegeven feitenwereld laat inschakelen. Ze maakt van den mensch als zoodanig iets bijzonders. Ze verleent hem een nieuwe bovennatuurlijke kwaliteit. M. a. w. ze is niets anders dan christelijk humanisme, nog gevaarlijker dan openlijk wereldsch humanisme, omdat het vaart onder christelijke vlag.

En in zoover deze leer van de palingenesie KUYPER'S leer van de antithese beheerscht, valt nu ook die laatste onder datzelfde oordeel. Ze verintellectualiseert in humanistischen geest de bijbelsche antithese. Ze maakt van het Evangelie van Gods genade een menschelijk program¹⁵⁾. BRUNNER zegt daarvan in zijn boek: *Das Gebot und die Ordnungen*: In geen geval bestaat de mogelijkheid van een programmatisch vast te leggen politiek, die als zoodanig bevoegd is het woord „christelijk” in haar vaan te schrijven.” En elders drukt hij zich nog scherper uit: „Op de zoogen. christelijk-sociale organisatie ligt de vloek van het verraad van den naam van Christus.”

En onder ons heeft vooral Dr. G. H. SLOTEMAKER DE BRUÏNE in zijn opstel over: „Idealisme”¹⁸⁾ deze zelfde bezwaren naar voren gebracht. De groote zonde van het gereformeerde Christendom is, volgens hem, dat men hier van het Evangelie van Christus een menschelijke ideologie heeft gemaakt, een menschelijke denknoodwendigheid omtrent het doen en laten van God, iets dat eenerzijds iets belachelijks en anderzijds iets godslasterlijks moet heeten.

Daar is, schrijft hij, een principeel verschil tusschen idealisme en geloofsgehoorzaamheid. Idealisme is ongehoorzaamheid, immers een stellen van onze menschelijke gedachtenconstructies in de plaats van het gebod Gods. Het vergeet, dat Gods gedachten niet onze gedachten zijn, ja, dat ze vierkant tegenover onze gedachten staan. Het wezen van alle idealisme is het geloof aan de principiële zinvolheid van ons denken. Onze bedenkingen van wereld en leven hebben waarde, zij zijn waar, althans potentieel. Wanneer wij

de formuleering van het geven van een gestalte aan ons redelijk bezinnen den vorm noemen, dan weet het idealisme eerst, als van een vervulde conditio sine qua non, van een overeenstemming tusschen dezen vorm en den daarin geformuleerden inhoud. En op de basis van deze formeele zinvolheid belijdt het idealisme de materiele zinvolheid, waar het meent in positieven zin op te kunnen bouwen; het kan dus niet alleen waarheid geven maar ook scheppen."

Daarom, na een beleefde buiging in de richting van den zondeval vergeet het idealisme alras het gebrekkige, daemonische, eigen-gerechte in ons denken. En zoo komt dit zoogen. christelijke denken, meent hij, tot de meest horribele consequenties. „Het openbare Christendom kent geen reserves tegenover het leven; het is bereid alle verhoudingen te christianiseeren; weerbarstige wereld bestaat niet." Als voorbeeld noemt hij den oorlog. „Als ergens de daemonie van ons huidig menschengeslacht klaarblijkelijk moest zijn, dan was het wel hier; niettemin is het onder ons normaal, dat Kerk en oorlog samengaan; de redeneeringen, die ons dit duidelijk en klaar moeten maken, zijn inderdaad soms van een te bewonderen sublimiteit."

En zoo zoekt men, het koste wat het wil, in het algemeen al het bestaande te rechtvaardigen, terwijl het echte Christendom juist het absolute oordeel over de wereld beteekent.

Zoo vervalt men tot een noodlottige toekenning van christelijke waarden aan allerlie aardsche gegevenheden als vakbeweging, radio, pers, opleiding, politiek, die voor de zuiverheid van het Evangelie groot gevaar oplevert en feitelijk niets is dan een christen-humanistische anticipatie op de nieuwe aarde.

En even scherp als men dit vervangen van het Evangelie door een zoogenaamd christelijk program veroordeelt, even ernstig waarschuwt men tegen het uitwendig isolement, dat daar het gevolg van is. B. v. de formatie van aparte christelijke politieke partijen wordt door SCHOLTEN en ROZEMOND in het meer genoemde boek weliswaar niet absoluut veroordeeld. Zulke partijen kunnen vooral in onzen tijd instrumenten zijn, waarvan God Zich voor Zijn werk in deze wereld bedient. Maar dan mogen ze geen „christelijke partijen" heeten. Want het christelijke is iets Goddelijks. En een partij is iets menschelijks. En niet een van de bestaande partijen

zal wel den moed hebben zichzelf in absoluten zin als een partij van den levenden God te betitelen.

Speciaal uit twee overwegingen vreest men voor Kuyperiaansch op de antithese gebaseerd isolement. Vooreerst kweekt het een geest van hoogmoedige zelfingenomenheid. Het is vooral Touw, die in zijn „Burgerlijkheid der Kerk” ¹⁷⁾ op dezen kant van de zaak gewezen heeft, gelijk vóór hem BARTH het deed in zijn fulminant artikel „Quousque tandem?”

De algemeene houding van het kerkelijk Christendom is geworden een houding van zelfverzekerdheid. De Kerk gaat prat op haar macht en aanzien. *Zij* weet het en *zij* kan het. *Zij* voelt zich nooit verlegen. *Zij* heeft op alle vragen oogenblikkelijk het antwoord klaar.

De keerzijde van die zelfgenoegzaamheid is een volledig toegesloten zijn voor nood van de ons omringende wereld. Het zuchten der creatuur, de wanhoop der oprechten, het zoeken van den modernen mensch, dat alles hoort men niet of men houdt er zich doof voor.

Het gevolg is dan ook, dat zoowel het proletariaat als de intellectueelen zich al meer van het gevestigde Christendom zijn gaan afwenden en dat zoo goed als alleen de kleine burgerij aan de Kerk trouw bleef.

En omgekeerd naarmate de Kerk van de wereld vervreemde, ging deze burgerij zich in eigen kring hoe langer hoe meer als „het christelijk volksdeel” voelen. Maar van het eigenlijke van het Evangelie verstond dit verburgerlijkte Christendom niets meer. Ja, men stemt het KUTTER toe, als die in zijn boek: „Wir müssen” beweert: van de prediking van gerechtigheid en oordeel begreep de goddelooze wereld, b.v. in het Marxistische Socialisme, vaak meer dan de Kerk.

* * *

Van deze bedenkingen, die thans van meerdere zijden tegen de gereformeerde antithese idee worden ingebracht, willen wij ons nu verder rekenschap geven en ons afvragen, in hoever zij afdoende zijn.

Want om ze rustig naast ons neer te leggen of te verklaren, dat zij alleen op misverstand of ressentiment berusten, daarvoor zijn ze te ernstig.

Op sommige punten, dat laat zich niet ontkennen, leggen zij werkelijk den vinger op wondeplekken in ons gereformeerde leven. Dat in onze kringen een gevaar dreigt van wat men in onzen tijd noemt „burgerlijkheid”, d.w.z. hoogmoedige zelfingenomenheid, zelfverzekerd handhaven van het bestaande is een niet te ontkennen feit. Wij, als gereformeerd volksdeel, komen onwillekeurig in de stemming van het: „rijk en verrijkt en geens dings gebrek”. Wij voelen ons onwillekeurig de „beati possidentes”, de menschen, die het zoo heerlijk vèr hebben gebracht. Officieel willen wij daarbij wel toestemmen, dat wij het volmaakte niet hebben bereikt. Maar door critiek worden wij toch vaak heel licht geprikkeld en onwillekeurig zijn wij geneigd die, als uit minder edele motieven voortkomend, naast ons neer te leggen.

En ook dat andere bezwaar, dat men tegen ons inbrengt, onze innerlijke afgeslotenheid tegenover den nood, vooral den geestelijk-zedelijken nood van het wereldleven rondom ons, is niet geheel uit de lucht gegrepen.

Wij hebben onwillekeurig de neiging om ons terug te trekken in onze bomvrije kazematten. Vaak doen wij dat onbewust. Wij weten voor een groot deel eenvoudig van wat daar geestelijk in de wereld en in de menschenharten in onze omgeving afgeworsteld wordt niet af. Wij leven zelf in een totaal andere wereld. En wat innerlijk bij die anderen omgaat, het is voor ons heel vaak volledig „terra incognita”.

Maar, al laat het zich de gegrondheid van deze en dergelijke bezwaren niet geheel ontkennen, het is maar de vraag, of wij hier nu inderdaad te doen hebben met een noodwendig gevolg van ons antithese-beginsel en of wij dus om die reden verplicht zouden zijn dat beginsel prijs te geven.

En dat zouden wij met den grootsten nadruk willen ontkennen. Mits men dat antithese-beginsel dan maar in zuiver Schriftuurlijken geest verstaat!

Wat leert ons nu in dezen de Schrift? Die gaat er vanuit dat er, èn wat de schepping èn wat de zonde betreft, een volstreckte gelijkheid onder ons menschen bestaat.

Als menschen zijn wij alle gelijkelijk door God geschapen. God heeft uit èenen bloede het gansche geslacht der menschen gemaakt. Een belijdenis, die van de verst strekkende beteekenis is. Want

die scheppingseenheid blijft nog altijd consequenties voor ons samenleven als menschen meebrengen. Wij denken hier b.v. eraan, hoe de profeet Maleachi met de vraag: „heeft niet één God ons geschapen?” zijn volk opwekt tot saamhorigheidsbesef.

Maar nu is in deze wereld binnengedrongen de zonde, d. w. z. de opstand, de vijandschap, de antithese tegen God. En ook te dien aanzien is daar nu een diepe solidariteit. Zooals wij allen gelijkelijk door God geschapen zijn, zoo hebben wij ook allen gelijkelijk gezondigd en derven allen de heerlijkheid Gods. Naar dien kant is er, zooals Paulus het telkens met klem verzekert, „geen onderscheid”. Als Christenen en wereldlingen liggen wij in dien zin allen op één hoop, behooren wij allen tot de „massa perditionis”, de eene hoop des verderfs.

Maar nu is Gods genade in deze wereld begonnen zich te openbaren. En het kenmerk van die genade is van het begin af aan, dat hij de groote, definitieve scheidslijn in het menschenleven trekt. Overal waar de genade komt, is er de crisis, de schifting, het uiteengaan.

God vangt Zijn genadeverkondiging in het paradijs aan met tot den Satan te zeggen: „Ik zal vijandschap zetten tusschen U en tusschen deze vrouw, tusschen Uw zaad en haar zaad”. Van twee kanten wordt dus de antithese gezet. Satan is er mee begonnen. Maar nu begint ook God ermee. Satan heeft de vijandschap, de tweespalt gewild. Nu zal die er dan ook voortaan, tot aan den jongsten dag toe, altijd zijn.

De keerzijde van den zegen, dien Abraham krachtens Gods genade ontvangt, is de afzondering: „Ga uit Uw land en uit Uw maagschap en uit Uws vaders huis”.

En dat zien wij door heel de Oud-Testamentische bedeeling heen. Steeds verder trekt zich de principieele scheidingslijn door: Izaäk en Ismaël, Jacob en Ezau, Israël en de volkeren enz.

Ook in het Nieuwe Testament is dat, althans in wezen, niet anders. Christus komt als een val en opstanding. Hij komt om „vuur op de aarde te werpen”. Niet om den vrede te brengen maar het zwaard”. „Om de menschen tweedrachtig tegen elkaar te maken”. Tegenover Christus gaan de menschen in den diepsten zin uiteen. Wat tot dusver bij elkaar scheen te behooren begint zich van

elkaar te scheiden. „Ik ben als een oordeel, d. w. z. als een crisis, in de wereld gekomen”, zegt Christus zelf.

Alleen, nu komt de belangrijke vraag: hoe moeten wij nu die scheidslijn, die de genade in de wereld en het menschenleven trekt, verstaan? Is dat nu een uiterlijke of een innerlijke scheiding, die hier tot stand komt? Is ze aanschouwelijk of onaanschouwelijk?

In het Oude Testament is ongetwijfeld het eerste het geval. De genade heeft hier terdege ook een uitwendig isolement ten gevolge. Abraham moet zijn land en zijn maagschap gaan verlaten en gaan wonen in een land, dat de Heere hem wijzen zal. En Israël wordt er telkens met nadruk aan herinnerd, dat zij als volk des Heeren alleen moeten wonen en zich met de volkeren er rondom niet mogen vermengen. Het Oude Testament is m.a.w., wat Paulus noemt, de tijd van „de middelmuur des afscheidels” tusschen Israël en de heidenen.

Maar nu komt het Nieuwe Verbond. En wordt het nu in dit opzicht niet heel anders? Valt nu naar Efeze 2, die middelmuur des afscheidels niet weg? Wordt nu dat uitwendig isolement niet radicaal opgeheven? Krijgt de genade en dus ook de genade-afzondering nu niet een zuiver innerlijk karakter?

Christus brengt de scheiding. Ja, maar hoe loopt die scheidslijn? Hij geeft toch immers geen religieus of politiek program, op de basis waarvan Zijn aanhangers zich rondom Hem aansluiten. Hij brengt het Evangelie van Gods genade, waarvoor vele eersten de laatsten en vele laatsten de eersten zijn, de boodschap van God, Die de goddeloozen rechtvaardigt. Al de menselijke scheidingslijnen worden hier, naar het schijnt, volstrekt gebagatelliseerd. Er schijnt een absolute „Umwertung aller Werte” plaats te grijpen. Wij schijnen te ademen in een sfeer „jenseits vom Guten und Bösen”. Hoeren en tollenaars gaan de rechtvaardigen in het Koninkrijk der Hemelen voor.

En toch al is er die kant aan het Evangelie, vergist u hier toch niet. Want er is toch geen sprake van, dat die genade zoo iets volstrekt onaanschouwelijks en absoluut paradoxaals zou zijn, als dat thans hier en daar wel wordt voorgesteld.

Die genade heeft terdege positieven inhoud. Die genade verleent aan hem, die in haar gelooft, om te beginnen waarachtige geloofskennis. Wij denken hier aan het sterke woord, dat Johannes

in zijn algemeenen zendbrief durft te zeggen van de Christenen: „Gij hebt de zalving van den Heilige en gij weet alle dingen”. De genade zet het leven van den geloovige in het licht, het licht van Gods waarheid.

Dat beteekent niet, dat het hem in staat stelt vanuit zijn eigen, nu dan misschien wedergeboren rede een systeem op te bouwen, dat precies sluit en waarin op alle vragen van wereld en leven een afdoend antwoord eens en voor altijd gegeven is. Dat zou terecht den naam van idealisme en daarmee verraad aan het geloof en aan de genade beteekenen. Maar het bindt wel ons menschelijk denken aan Gods duidelijke openbaring in Zijn Woord. En daarin is terdege voor het geloof — let wel: voor het geloof! — de zinvolheid van het geloovig, d.w.z. het zich aan Gods Woord bindend denken gegeven.

Natuurlijk, dan moet dat geloof altijd heel ootmoedig tegenover de openbaring Gods blijven staan. Dan mag het zich nooit ook maar voor het minst daarboven verheffen of daarvan emancipeeren.

Maar als het daartoe bereid is, dan heeft het daarin ook een licht op zijn pad en een lamp voor zijn voet. Dan is het ook in staat den weg te vinden ook zelfs te midden van de gecompliceerde werkelijkheid van het moderne leven. Daarom, als SLOTEMAKER DE BRUINE in zijn genoemde opstel, uit vrees voor alle idealisme, aan het Evangelie geen enkele richtlijn voor de politiek of voor het sociale leven van onzen tijd wil ontleenen, is dat een miskenning van de waarde van Gods openbaring in Zijn Woord, waar zelfs een geestverwant als Mr. PATIJN hem een verwijt van heeft gemaakt ¹⁸⁾.

Maar behalve dat de genade den geloovige kennis verleent, verleent ze hem ook leven. Ongetwijfeld, wij kunnen ons indenken, dat sommigen, niet minder dan voor een christelijk idealisme, ook voor een christelijk vitalisme doodelijk bang zijn en daarom voor een begrip als KUYPER'S palingenesie terughuiveren, ja, eigenlijk zelfs in geen enkel opzicht van eenig positief genade-bezit durven te spreken. Want het is waar, het gevaar is zoo groot, dat een mensch zich direct weer daarop gaat verhoovaardigen, aanstonds weer zich gaat verbeelden in zichzelf iets te hebben en in zichzelf iets te zijn. Wij komen er zoo licht toe religieuze vita-

liteit voor genadeleven aan te zien en omgekeerd, wat een funeste vergissing is. Vooral wat wij in onze dagen in Duitschland zien in de kringen van het zoogen. „positieve Christendom” geeft maar al te veel reden tot bezorgdheid. Hier is een zoogen. christelijke positiviteit, die op volledig verraad aan het Evangelie van Gods genade neerkomt, waar het ten slotte alleen weer gaat om de glorie van den mensch.

Maar als wij werkelijk geloovig ernst ermee maken, dat genade genade blijft, dan behoeft er tegen het spreken van genade-bezit en dus ook van genade-leven, leven der wedergeboorte in den geest van KUYPER niets geen bezwaar te bestaan.

En dan spreekt het vanzelf, dat dat genade-leven nu ook een eigen levensopenbaring meebrengt en een eigen levensstijl vertoont, die zich, vooral in onzen tijd, steeds meer van de levensopenbaring en de levensstijl van de wereld buiten Christus gaan onderscheiden.

Daar zijn misschien nog wel eens tijden geweest, dat de anti-these tusschen den Geest van Christus en den geest van de van God afvallige wereld, zeker niet ontbrak, maar toch meer latent was.

Zoo is het in onze dagen zeker niet. Zooals in de vorige eeuw, toen in den schoolstrijd de scherpe antithese zoo duidelijk openbaar kwam, als vanzelf ons christelijk volksdeel naar elkaar toe gedrongen werd en tot aaneensluiting kwam in de worsteling om onze heiligste goederen, zoo zien wij dat zelfde thans weer plaats grijpen in Duitschland. Hoe meer de door en door anti-christelijke geest der hun omringende wereld aan den dag begint te komen, hoe meer ook vanzelf iets als de belijdenis-beweging zich moet gaan organiseeren.

De Kerk des Heeren, het volk van God, behoeft in deze wereld het isolement niet te zoeken. Zoodra het dat eigenmachtig doet, begaat het daarin zelfs zonde. Maar het kan niet anders. De nood is hun opgelegd. En daarom deinzen wij er nu ook niet voor terug. Daar zijn ons van God in alle mogelijke opzichten in Zijn genade goederen toevertrouwd, zoo heilig en kostbaar, dat wij, het koste wat het wil, ze niet kunnen, niet mogen prijsgeven. God heeft ons een roeping gegeven, die wij, hoeveel het ook van ons vergt, niet mogen verzuimen. En daarom, in nuchtere gehoorzaamheid,

zonder eenig religieus pathos, hebben wij hier onzen weg te gaan en te doen, wat onze hand vindt om te doen.

Maar daarbij hebben wij — ten overvloede wijzen wij daar nog eens nadrukkelijk op — hier te waken tegen drieërlei gevaar. Het eerste gevaar is, dat wij de antithese gaan verintellectualiseeren en daarmee ook ze gaan globaliseeren. Het diepste beginsel der antithese is Gods verkiezende genade in Christus over ons. Maar die genade en die genade-openbaring — wij zeiden het reeds eer — is niet hetzelfde als een christelijke ideologie of een christelijk program. Ze brengt wel beginselen voor onze christelijke levenspraktijk persoonlijk en voor ons gemeenschappelijk optreden in de wereld mee. Maar zoodra wij die beginselen gaan formuleeren, hebben wij er ernstig rekening mee te houden, dat er allerlei menselijke vooroordeelen, wetenschappelijke, sociale, politieke vooroordeelen licht een rol kunnen gaan spelen.

Daarom zullen wij, als wij het beginsel der antithese aanvaarden, nooit mogen vervallen in het euvel om op grond daarvan rustig al het bestaande een zekere religieuze wijding te verleen. Antithese beteekent oordeel, critiek. Maar dat is een critiek, die zich allereerst naar binnen heeft te richten. Voortdurend hebben wij onze eigen beginselen en vooral de toepassing daarvan, niet in barthiaanschen geest in de crisis te stellen, d. w. z. ze zonder meer aan het absolute oordeel Gods over alle vleesch prijs te geven, maar wel ze steeds met de grootste ernst en nauwkeurigheid te toetsen aan het Woord van Gods openbaring.

Het andere gevaar, waarvoor wij ons te hoeden hebben, is het gevaar van den vleeschelijken hoogmoed, dat wij als Christenen tot de wereld gaan met dat minzame superioriteitsgevoel. Bij hen, die de antithese belijden, zal dat in heel hun levenshouding met den diepsten ootmoed gepaard moeten gaan, wat ook ongetwijfeld het geval zal zijn, als zij maar steeds in het oog houden, dat de antithese er is dank zij Gods genade.

Daarom zouden wij bij voorkeur niet, als KUYPER in zijn Encyclopaedie, voor de antithese uitgaan van de palingenesie, de wedergeboorte. Stellig, men behoeft dat volstrekt niet in humanistischen geest te verstaan. De verwijten van HAITJEMA op dit punt missen allen grond. Bij KUYPER is van religieus humanisme geen sprake. Maar men zou hier toch soms in de practijk te veel het accent

kunnen laten vallen op het menschelijk subject, zeker het wedergeboren subject, maar dan toch het subject, de mensch. En zelfs die schijn moet vermeden worden. De begenadigden zijn wedergeboren, zijn door de genade andere nieuwe menschen geworden. Maar dat zijn ze dan ook alleen door genade. Van zichzelf, als menschen zijn zij en blijven zij zondaars, één in zonde en zondeschuld met heel de hun omringende wereld en daarom tot het laatste toe op Gods rechtvaardigende, schuldvergevende genade aangewezen.

Men heeft ons als Gereformeerden wel eens verweten, dat bij ons de rechtvaardigmaking alleen maar de springplank zou zijn om zoo spoedig mogelijk te komen tot de heiligmaking als de reeële, positieve levensvernieuwing, terwijl wij daarna aan de rechtvaardiging geen behoefte meer meenen te hebben. Wij hebben er voor te zorgen, dat wij voor dat verwijt nooit ook maar de minste aanleiding zelfs geven.

O.i. zou één van de voornaamste grieven tegen de antithese wegvallen, of anders als geheel ongemotiveerd aan den dag komen, als men dat maar steeds bij ons voelde, dat besef van volstrekte solidariteit in de schuld met de anderen, dat ons voortdurend, ook voor onze beste werken, met zonde bedekt als zij blijven, de toevlucht doet zoeken bij het verzoenend bloed van Christus.

En zoo goed als wij daarom liever het eigenlijke beginsel van de antithese niet stellen in de palingenesie, zoo zouden wij ook ertegen willen waarschuwen in dit verband niet te eenzijdig te spreken van de wetsidee. Zeker, de genade brengt ons ook weer in een nieuwe verhouding tot Gods wet. Het onderscheid tusschen de kinderen Gods en de kinderen der wereld komt ook hierin uit, dat de eersten, in den geest van Psalm 1 en 119, in tegenstelling met de verachters van Gods wet, die wet van God weer met heel hun hart liefhebben.

Maar het is toch van heel veel belang, dat wij ook dat laatste tot het einde toe als een vrucht van genade blijven zien en het ons bewust blijven, dat van onszelf ook wij niet minder dan die anderen, verachters van Gods wet zijn.

Eindelijk hebben wij ook ervoor te zorgen, dat onze belijdenis van de antithese en van het daaruit voortvloeiend isolement ons nooit doe vergeten onze verantwoordelijkheid voor de wereld,

waarin wij verkeerden en voor de concrete menschen, met wie wij daar in aanraking komen, ook al weten wij door genade van een anderen geest te zijn dan zij.

Want wat is van het begin af aan Gods bedoeling geweest met het geestelijk isolement van Zijn volk? Die bedoeling was nooit negatief, om hen aan die wereld en het leven in die wereld te onttrekken, maar altijd positief, om ze te beter aan Zijn raadsplan met de wereld dienstbaar te maken.

Waartoe maakt God Abraham uit zijn omgeving in Paddan-Aran los? Opdat hij en zijn volk juist in dien weg voor al de volkeren der aarde tot een zegen zouden zijn.

En zoo geldt het nog. Daar is onzen tijd mee onder nationaal-socialistische invloeden weer een streven merkbaar — wij denken b.v. aan het tijdschrift: „Het Gemeenebest”¹⁹⁾ — om de gedachte van de volkseenheid zoo op den voorgrond te plaatsen, dat de principieele scheidslijnen, die door ons volksleven loopen, daardoor dreigen verdoezeld te worden.

Daaraan mogen wij nooit meedoen. Een dergelijk ideaal van volkseenheid ziet de werkelijkheid voorbij, de werkelijkheid, waarin de geestelijke tegenstellingen zich juist al meer beginnen toe te spitsen.

Maar dat beteekent volstrekt niet, dat zij, die de antithese belijden, daarom iets minder dan de anderen hun eenheid met en hun roeping tegenover de natie en het nationale leven behoeven te gevoelen. Een figuur als KUYPER in een vorige periode en een COLIJN in onzen tijd zijn van die beschuldiging de tastbare weerlegging.

En niet minder als het er op aankomt onze verantwoordelijkheid te gevoelen tegenover de wereld in het groot, b. v. in het nationale leven, dienen wij ook ons verantwoordelijk te weten voor de concrete menschen, die wij in die wereld op onzen weg vinden.

Het valt niet te ontkennen, dat is weleens de schaduwzijde van de antithese-gedachte — of liever haar caricatuur — geweest, dat men altoos maar beginselen en partijen zag en vergat, dat die beginselen worden gedragen door levende menschen, gelijk ook die partijen uit levende menschen bestaan.

De Socialisten, dat waren dan alleen de Filistijnen, tegen wie

het volk des Heeren met niets ontziende felheid den strijd had aan te binden en die men, het koste, wat het wilde, in den naam des Heeren te verhouwen had. Of hoogstens mocht dan de Evangelisatie trachten de zielen van die vijanden Gods van het eeuwig verderf te redden. Die tweespalt tusschen politiek en evangelisatie of liever, tusschen politieke en evangeliseerende levenshouding is noodlottig. En we mogen het als een zegen beschouwen, dat daarvoor bij velen de oogen beginnen open te gaan. Tusschen die beide moet een levende eenheid groeien. D. w. z. ook in onze evangelisatie moeten wij, uitgaande van de antithese tusschen Gods rijk en wereld, niet maar alleen zielen zoeken te redden — hoe belangrijk dat op zichzelf ook zij — maar de worsteling voeren voor het Koninkrijk Gods tegen de macht der duisternis in de wereld en het menschenleven van dezen tijd.

Maar ook omgekeerd moet het ons in de politiek er maar niet om te doen zijn onze tegenstanders neer te slaan maar geestelijk ze voor onze overtuiging te winnen.

Daarvoor moeten wij zoeken hen te begrijpen. Wij hebben op het oogenblik christenen noodig, die principieel onverzoenlijk staan tegenover den geest dezer tegenwoordige wereld, maar die tevens die moderne wereld en den modernen mensch door en door kennen en met de grootst mogelijke liefde en openheid en inzonderheid met de ontferming van Christus staan tegenover den nood, vooral den geestelijk-zedelijken nood van het moderne leven.

Zulke christenen, gelijk Dr. COLIJN er een is, kunnen in het leven van onze dagen tot onberekenbaren zegen wezen en het middel zijn, dat bij velen de oogen open gaan voor de onvergelelijkkelijke waarde van de beginselen van het Woord Gods als de dragende kracht voor het bewogen wereldleven van dezen tijd.

1) Onder eigen Vaandel, jaarg. 1933.

2) Opstellen over de verhouding van Christendom en Staat. N.V. Uitg. Mij. Tjeenk Willink, Zwolle 1937.

3) Zie onze diss. over: J. H. Scholten als systematisch theoloog. Den Haag 1928.

4) Zie H. BAVINCK: De theologie van Daniël Chantepie de la Saussaye². Kampen 1903; geheel in diens richting bewoog zich later o. a. de brochure-reeks: Synthese onder redactie van DE SOPPER en KOHNSTAMM; zie o. a. de inleidende brochure van DE SOPPER: Synthese.

5) Men zie o. a. D. Chantepie de la Saussaye: Verdediging van de ethisch-irenische richting tegenover bedenkingen van antirevolutionaire zijde. Ernst en Vrede 1858 p. 1—45.

- 7) Bedoeld noch gezegd en Confidentie.
 - 8) Kampen 1909.
 - 9) Encyclopaedie D1 II p. 97—125.
 - 10) Amsterdam 1898.
 - 11) p. 46 vlg.
 - 12) Amsterdam 1935.
 - 13) Deel I pag. 29 vlg. en 465 vlg.
 - 14) p. 492.
 - 15) Th. L. HAITJEMA: De strijd van het Nederl. Neo-Calvinisme tegen de theologie van Barth. Wageningen 1937.
 - 16) Voorkomend in het boek: Christen en Burger.
 - 17) U. M. Holland Amsterdam 1937.
 - 18) Zie diens interessante critiek op „Christen en Burger” in Eltheto April en Juni 1938 en daarnaast ook het artikel van Dr. J. Koopmans eveneens in Eltheto Jan. 1939 over: Politiek en Godsdienst. De laatste meent zelfs bij BARTH zelf in den laatsten tijd in dit opzicht een kentering waar te nemen.
 - 19) Maandblad voor Nederlandsch volksgeheel en tot bevordering van de volksgemeenschap. Zie o. a. het artikel in de eerste aflevering der eerste jaargang van Mr. Dr. N. Verkade: Scheidslijnen in het Nederlandsche volk.
-

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Het Verdrag nopens bestrijding van terrorisme door
Dr. E. M. E. VAN SCHELVEN, N.V. Drukkerij Den
Boer, Utrecht.

Deze studie draagt, naar de bedoeling van den schrijver, een in hoofdzaak juridisch karakter. De toevoeging „in hoofdzaak” is niet overbodig. Want vaag zijn de grenzen tusschen recht en politiek op internationaal gebied. Dat geldt wel inzonderheid voor de bestrijding van het terrorisme. En dat blijkt ook uit het onderhavig geschrift, speciaal uit het hoofdstuk, waarin het politiek delict wordt behandeld. Gemis aan belijndheid bij de omschrijving van dit delict is oorzaak, dat in landen, waar de wetgeving niet, zooals ten onzent, een limitatieve opsomming van uitleveringsdelicten geeft, doch in het algemeen uitlevering wegens politieke vergrijpen uitsluit, niet uitsluitend juridische maar goeddeels politieke overwegingen omtrent de uitlevering van politieke misdadigers beslissen.

Trouwens, wanneer de schrijver zelf staande houdt, dat uitlevering niet mag plaats hebben, indien garanties voor een onpartijdige rechtspleging niet aanwezig zijn, dan erkent hij daardoor eigenlijk reeds, dat in vele gevallen, alle internationale verdragen en wettelijke regelingen ten spijt, het politiek inzicht een domineerenden invloed oefent en oefenen moet bij de beslissing omtrent uitleveringskwesties. Want, wanneer zijn er garanties voor een onpartijdige rechtspleging aanwezig? Men denke b.v. aan landen als Rusland, Duitschland, Italië, Spanje. Schrijver spreekt, jammer genoeg, niet over die landen. Doch de praktijk kan zich een dergelijke beperking niet veroorloven. En nu wil het mij voorkomen, dat het antwoord op de vraag, of in die landen bedoelde garanties aanwezig zijn, doorgaans wel in hoofdzaak zal afhangen van iemands persoonlijke sympathieën voor de communistische, nationaal-socialistische en fascistische regeeringsmethoden.

Intusschen is wel duidelijk, dat de schrijver de zuiver politieke vergrijpen, welke als zoodanig vrijwel alleen in dergelijke dictatoriaal geregeerde landen voorkomen, niet rangschikt onder de vergrijpen ten aanzien waarvan GROTIUS' „aut dedere, aut punire” (of uitleveren of straffen) moet worden toegepast. Indien een ruimere toepassing van dit adagium wordt bepleit, geschiedt dit aan de hand van het verdrag nopens

de voorkoming en bestrijding van terrorisme, op de tot standkoming waarvan, gelijk bekend, de politieke moord op Koning ALEXANDER I van Zuid-Slavië en op den Franschen Minister van Buitenlandsche Zaken, BARTHOÛ, te Marseille in 1934 een grooten invloed geoefend heeft.

Dit verdrag nu erkent geen zelfstandige terroristische delicten, doch houdt zich slechts bezig met de gewone misdrijven, welke tevens een terroristisch element bevatten. Het bedoelt die vergripen te onderdrukken door een stap te doen in de richting van GROTIUS' bovengenoemd adagium, d. i. door uitbreiding der uitleveringsmogelijkheid en verdere toepassing van het z.g. universaliteitsbeginsel (bestrafing van elders gepleegde misdrijven in eigen land) in de landelijke strafwetgeving.

Een veel beteekenende stap is dit echter niet. Zelfs is de verplichting tot uitlevering, door aanneming van een Nederlandsch amendement, nog eens nadrukkelijk ondergeschikt gemaakt aan de wet en praktijk van het land, waaraan uitlevering wordt verzocht, zoodat de schrijver aan het slot van zijn boek terecht constateert, dat men ten aanzien van het politiek delict en de asyl-verleening te Genève de nieuwe opvattingen niet heeft kunnen sanctionneeren.

Valt dit laatste te betreuren? De schrijver bespreekt die vraag niet uitvoerig. Doch hij constateert aan het einde van zijn verhandeling, dat de bereidheid tot de bestrijding van het herlevend terrorisme niet is toegenomen. Inderdaad. En wanneer wij in aanmerking nemen, dat dictatuur en terrorisme doorgaans onafscheidelijk aan elkander verbonden zijn, dan behoeft men zich ook over die geringe bereidheid niet te verwonderen. En dan waardeert men het in den schrijver van dit proefschrift, dat hij het voorzichtig optreden van Nederland niet bestrijdt doch het — misschien wel *contra coeur* — in bescherming neemt.

Van ROUSSEAU is de opmerking, dat er geen beter middel is om zijn gehoor te vervelen dan van een zaak alles te zeggen, wat er van te zeggen is. Misschien heeft Dr. VAN SCHELVEN bij het schrijven van zijn proefschrift aan deze opmerking gedacht. In elk geval heeft hij zich groote beperking opgelegd. Niettemin, of wellicht juist daardoor, is hij er in geslaagd een goed en, vooral ook, overzichtelijk proefschrift te leveren.

N.

Gemeentelijk Jaarboek voor 1939, waarin opgenomen het verslag van de werkzaamheden van de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten over het jaar 1938. 's Gravenhage 1939.

Behalve het jaarverslag van genoemde vereeniging, waarbij op 31 December 1938 1023 gemeenten waren aangesloten, bevat dit jaarboek een overzicht van de wetgeving in het jaar 1938 en van den inhoud der rijksbegrooting voor 1939. Overigens biedt dit jaarboek een schat van

gegevens, waarvan de kennis voor gemeentebestuurders of toekomstige gemeentebestuurders van groot belang kan zijn. Wij denken hierbij b.v. aan het overzicht van de gedurende 1938 geschorste of vernietigde besluiten van den Raad en van het college van B. en W., de oprichting van het Instituut voor Bestuurswetenschappen e. d.

Christelijk Nationaal Vakverbond, 18e verslag. 1 Januari 1937—tot 31 December 1938.

Dit omvangrijk en zeer gedocumenteerd verslag toont vooreerst den groei van het C. N. V. Op 1 Januari 1910 19 organisaties met 6580 leden; op 1 Januari 1939 22 organisaties met 115.120 leden. Gedurende 1938 bedroeg de uitbreiding 3.651 leden of 3.28 pct. Echter is nog niet bereikt het topcijfer 117.193 van 1934.

Behalve het zeer uitvoerig verenigingsnieuws bevat het verslag tal van mededeelingen nopens werkloozenzorg, zorg voor jeugdige werkloozen, sociale scholing, tuberculosezorg, ziekenfondswezen, internationale vakbeweging e. d. Den samenstellers van dit verslag komt hulde toe voor hun omvangrijken arbeid.

Het Bloed der Aarde zingt in Hitlerland door B. A. SCHOTEL. Uitgave Bosch en Keuning N.V. Baarn.

De schrijver heeft zich er van onthouden om in dezen bundel, bevattende staaltjes van nationaal-socialistische poëzie, „buitensporigheden” op te nemen, zooals b.v. „kerstliedjes”, waarin Christus met Hitler verwisseld is. Dat niettemin de inhoud gortig genoeg is, moge blijken uit het hiervolgende couplet uit een versje van zekeren HEINRICH LERSCH, hetwelk vertaald als volgt luidt:

'k Droeg Duitslands vreugd; 'k droeg Duitslands nood!
 'k Geloof aan Duitsland als aan God!
 'k Dien het in eeuw'ge plicht!
 En naakt voor ons het Eindgericht:
 God is in ons, in ons is God!
 Strijdend vervul ik zijn gebod;
 En ik bezegel 't met de dood:
 „'k Geloof aan Duitsland als aan God!”

In de inleiding tot dezen bundel merkt de schrijver op, dat er ook hier te lande heidensch-religieuze poëzie verschijnt; doch hij voegt daaraan terecht toe, dat dergelijke poëzie in Nederland zich de officiëele poëzie *waant*, maar het *in geen enkel opzicht is*, terwijl de Duitsch Nat. socialistische poëzie, althans in zekeren zin, de officiëele *is*.

De Opbouw, Democratisch tijdschrift voor Nederland en Indië, Mei/Juni-nummer 1939, Uitg. van Gorkum & Comp. N. V. Assen.

Het bovengenoemd nummer van „De Opbouw” bevat verschillende bijdragen, welke zijn gewijd aan de „volkseenheid”. Mr. OUD schrijft over „Vorst en Volk”, de heer K. E. OUDENDIJK over „De beteekenis van het leger voor de nationale eenheid”, Mr. A. M. JOEKES over „De eenheid van Nederland en Indië” en Prof. R. CASIMIR over „De Psychische eenheid van het Nederl. Volk”.

In zooverre kan men in dit nummer zien een complement van het betoog van Prof. SCHERMERHORN, waarin hij in naam der democratie eenheid bepleit. Schrijver maakt hier de opmerking, dat wie b.v. leest de hoofdartikelen van de politieke organen van verschillende richtingen, tot de conclusie moet komen, dat er bedenkelijk diepe kloven gapen, terwijl de praktijk, b.v. bij samenwerking van verschillende richtingen in colleges van B. en W., meevalt. En hij verklaart dit als volgt: „In het eerste geval bevonden wij ons op het niveau van beginsel en grondslag, in het tweede op dat van den dagelijkschen arbeid.”

Natuurlijk brengt de schrijver dit niet naar voren om daardoor kennis te geven van ontdekking van wat vroeger nimmer is opgemerkt. Inderdaad is dit een reeds dikwijls geconstateerd verschijnsel. En ook valt toe te juichen, dat het zich in de praktijk voordoet. Hoe ware anders de staat te besturen zonder uitsluiting van een behoorlijken volksinvloed?

Een andere vraag is echter, of het waarnemen van deze praktijk aanleiding behoort te zijn tot het vormen van een politieke formatie, welke de personen van de meest uiteenlopende richting, voor zoover tegenstanders van de dictatuur, omvat. Wij zouden geneigd zijn, die vraag ontkennend te beantwoorden. Zulks niet, omdat samenwerking niet mogelijk en niet noodzakelijk is, doch omdat partijkeuze juist een van de belangrijkste waarborgen is voor zoodanige onpartijdigheid als noodig is voor een gemeenschappelijke behartiging der volksbelangen. Onpartijdig kan hij alleen zijn die partij kiest. Dit woord van GROEN VAN PRINSTERER verdient ook thans nog aandacht. In het bijzonder wanneer wij staan tegenover pogingen om de principieele tegenstellingen te overbruggen door middel van een politieke overkoepelingsorganisatie, die vogels van de meest verschillende pluimage in één verband samenbrengt.

Overigens willen wij gaarne erkennen, dat er b.v. in de aangehaalde bijdragen, opgenomen in het nummer van „De Opbouw” tal van passages voorkomen, waarmede personen van verschillende politieke richting kunnen accoord gaan. Wij denken b.v. aan de volgende opmerking van Mr. OUD, wanneer hij handelt over de constitutioneele monarchie in ons land:

„Bij dit alles mag intusschen nooit uit het oog worden verloren, dat handhaving van dat regiem alleen mogelijk is indien de Volks-

vertegenwoordiging zich harerzijds bewust is van de plaats, die zij heeft in te nemen. Haar taak is naast medewerking aan de wetgeving het oefenen van contrôle op het uitvoerend gezag. Zij heeft er zich voor te hoeden te willen gaan zitten op den stoel der Regeering. Zij heeft er ook voor zorg te dragen, dat zij slechts dan het vertrouwen aan de ministers opzegt, wanneer er gegrond vooruitzicht is, dat een nieuw kabinet zal kunnen worden gevormd, dat op meer vruchtbare wijze met haar zal kunnen samenwerken."

Merkwaardig is ook de volgende uitlating van Prof. CASIMIR:

„Wij staan in politieke hartstocht ver achter bij onze stamverwanten in Zuid Afrika. Daar treft men de portretten van de leiders aan in vele huizen, zoals men bij ons in sommige gezinnen het portret van Kuyper vindt. Maar een zo populaire figuur als Oud heb ik in geen gezin door een portret vertegenwoordigd gezien en ik geloof zelfs niet, dat zijn portret in de handel is. Dit voorbeeld of een dergelijk, wekt zelfs gewoonlijk een glimlach. De echte politieke haat is hier dan ook onbekend. Aan laster, bespotting, verdachtmaking, jalouzie geen gebrek, maar ik zou behalve Kuyper, geen enkele figuur kunnen noemen, die zo op de verbeelding van ons volk gewerkt heeft, dat hij werkelijk gehaat was. In het midden der vorige eeuw viel, geloof ik, Thorbecke die eer te beurt. Haat is het correlaat van groote liefde."

Berichten en bijdragen, uitgegeven vanwege de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs, aflevering 1 en 2, Uitg. H. Veenman en Zonen, Wageningen.

Deze afleveringen bevatten een aantal leidraden voor het geven van onderwijs in de bijbelsche geschiedenis, kerkgeschiedenis en zending en andere vakken van het lager onderwijs. Wij vestigen gaarne de aandacht van belangstellenden op deze leidraden.

STAATSABSOLUTISME ONDER LODEWIJK XIV

DOOR

DR. J. A. H. J. S. BRUINS SLOT.

Het regeeringssysteem van LODEWIJK XIV pleegt men te beschouwen als een specimen van de absolute monarchie.

Staatsabsolutisme echter is een woord, dat heel iets anders, heel wat meer althans, inhoudt dan de leer van de absolute monarchie. Staatsabsolutisme geeft veel meer een rechtsphilosophische richting aan dan absolute monarchie. Staatsabsolutisme beteekent het absolutisme *van* den Staat, waarbij dus onmiddellijk het karakter van den Staat, zijn verhouding tot andere levensverbanden, m. a. w. het *heele* rechtsleven en *alle* rechtsverhoudingen aan de orde komen. Het zwaartepunt ligt bij Staatsabsolutisme altijd in de Staatstheorie. Staatsabsolutisme beteekent een bepaald antwoord op de vraag wat en hoe de Staat is en zijn moet.

Is Staatsabsolutisme ook zonder meer bruikbaar ter qualificering van het verschijnsel van het absolutisme *in* den Staat, van de absolute monarchie? De leer van de absolute monarchie behoeft niet meer in te houden dan de opvatting dat de monarch de aan niemand verantwoordelijke bezitter van de Overheidsmacht is in den Staat. Wat die macht dan feitelijk of rechtens in moet houden wordt bepaald door de beteekenis die men aan het woord Staat toekent. Deze kan dan zoodanig zijn dat men bij de absolute monarchie van absolutisme *van* den Staat moet spreken. In principe behoeft zulks echter niet het geval te zijn al zal een zuigkracht in deze richting practisch wellicht zeer sterk zijn.

In de historie is een doctrinair Staatsbegrip heel zelden en zeker nimmer duurzaam verwerkelijk. Ook met den Staat van LODEWIJK XIV was dit niet het geval. De Staat, zegt GROEN, treedt niet, gelijk

Minerva uit het hoofd van Jupiter, kant en klaar uit het brein der Staatsphilosophen te voorschijn. Het historische samenweefsel, dat men den Staat van LODEWIJK XIV noemen kan, is niet zoo precies te rubriceeren in een juridisch vak dat het woord Staatsabsolutisme aanstonds vat op hetzelfde geeft.

Het is derhalve niet geraden om al te spoedig en zonder reserves de aanduiding „Staatsabsolutistisch” toe te kennen aan het bewind dat wij hier willen bespreken. En daarmede zijn wij ook in goed gezelschap. Allereerst van VON RANKE. „Wil men,” zoo zegt deze, „onder absolute monarchie een Staatsgezag verstaan, waarin elke bestaansmogelijkheid afhangt van het welbehagen van den vorst, welks kracht in alle opzichten geheel wordt beheerscht door zijn onmiddellijk gebod, waar tegenover den hoogsten wil slechts een voor allen gelijke en onvoorwaardelijke onderdanigheid van allen staat, — een zoodanige monarchie was die van LODEWIJK XIV niet”¹⁾.

RANKE doelde hier op de vrijheid van beweging, welke de corporatieve organisaties onder het *ancien régime* schiepen²⁾.

Tot een soortgelijke conclusie komt OLIVIER-MARTIN in zijn ten vorigen jare verschenen uitvoerige werk over *l'Organisation corporative de la France d'ancien régime* (de corporatieve Organisatie van Frankrijk voor de Revolutie).

„Het is mijn bedoeling,” zoo zegt hij, „om iets bij te dragen tot het formuleeren van een scherpere definitie van het koninklijk gezag. Dat gezag is, zooals men overigens wel weet, absoluut; dat wil zeggen dat de Koning het met geen enkel ander constitutioneel orgaan deelt en dat er geen beroep tegen zijn beslissingen open staat, tenzij bij den beter ingelichten Koning. Maar deze beschrijving van het gezag is niet genoegzaam, want dan moet nog *gepreciseerd worden het terrein, het gebied (le domaine) waarover dat gezag uitgeoefend wordt*, de doeleinden, welke het beoogt, de praktijk waarvan het zich bedient. Een absolutisme dat zweeft boven corporaties, die elk op zich zelf begiftigd zijn met een tamelijk omvangrijk, hoewel ondergeschikt gezag, heeft niet dezelfde beteekenis als een absolutisme dat regeert over op zichzelf geïsoleerde onderdanen, door bemiddeling van agenten, die volstrekt afhankelijk zijn van den Souverein”³⁾.

Over die corporaties zegt OLIVIER-MARTIN dan vervolgens dat zij

aldus geleid moeten worden, dat hun werking in overeenstemming is met het algemeen Staatsbelang. Anders interveniëert de Koning, als representant van dit algemeen belang. En dan gaat hij aldus voort: „De Koning bestuurt de corporaties niet, hij controleert ze. Indien hun werking behoorlijk is, zal hij ze versterken door ze een privilege toe te kennen, *hetwelk den rechtstoestand zooals hij door historische ontwikkeling is gegroeid (la situation coutumière) versterkt*. Indien hun werking niet behoorlijk is, zal hij ze annuleeren. De corporaties vormen zoo kleine beroeps-republiekjes, waarvan de burgers zelf de zaken in handen hebben. Maar de Koning staat boven die kleine republieken met beperkte doeleinden. Hij legt hun op, ten eerste, zich alleen met hun eigen zaken te bemoeien, vervolgens, hun zaken te behartigen in overeenstemming met de belangen van het groote gemeenebest waarvan hij de soeverein is. En hij legt hun dat op in absoluten vorm, omdat het doel dat hij zoekt te verwezenlijken het hoogste van alle is: het gemeene goed van heel den Staat” 4).

Zooals het met deze corporatieve volksorganen en met derzelve verhouding tot den Koning gesteld was, zoo was het ook met alle lagere regeeringsorganen, die uit het volk of uit wat men daarvoor houden moet voortkwamen: de municipaliteiten (de gemeenten) en de provinciale Staten, al moet men daarbij in rekening brengen dat de positie dezer organen in het Koninkrijk niet overal dezelfde was en al was er tijdens LODEWIJK XIV een onmiskenbare ontwikkeling aan den gang in de richting van een vernietiging dezer organen, althans van een volledig afhankelijk maken van dezelve van den Koning. De intendanten overschaduwden hoe langer hoe meer deze volksorganen.

Maar wanneer wij deze ontwikkeling en deze beschrijving van OLIVIER-MARTIN bezien bij het licht van de moderne doctrinaire Staatsabsolutistische opvattingen, ontdekken wij toch dat wij daarmede het regime van LODEWIJK XIV niet zoo maar kunnen karakteriseeren in positieven of in negatieven zin.

Het alternatief: De Staat in handen van de corporaties, of: de corporaties in handen van den Staat, is niet het schibboleth of sibboleth, dat den waren aard van den Staat van LODEWIJK XIV openbaar maakt. Het is alsof er in de toenmalige Fransche Staatsopvatting iets is dat het klemmende van het alternatief, zooals

zich dat aan het moderne bewustzijn schijnt voor te doen, ontspant. De sterke mate van identiteit met het actueele doctrinaire Staatsabsolutisme, welke wij eenerzijds in de beschrijving van OLIVIER-MARTIN waarnemen en die ons nog duidelijker voor den geest komt te staan als wij denken aan COLBERTS diepgaand ingrijpen in de economische verhoudingen en in de economische vrijheid van het Frankrijk van LODEWIJK XIV, hetwelk dezen vorst den titel HEROS DES ABSOLUTISMUS bezorgde, wordt weer verzwakt door de opmerkelijke zelfstandigheid, welke, anderzijds, toch aan de corporaties wordt toegekend, een zelfstandigheid, die haar grondslag niet vindt in den vorstelijken wil, maar in de *situation coutumière*, in een rechtstoestand zooals hij door historische ontwikkeling is gegroeid. Het verschil met het Staatsabsolutisme van den modernen tijd is dat die zelfstandigheid niet is *gefundeerd* in den wil des Konings, doch dat zij, des noodig, *beknot* wordt door den wil des Konings. Er blijft hier een vraag over die in het moderne Staatsabsolutisme niet aan de orde komt en die wij dan ook in het eerste citaat van OLIVIER-MARTIN onderstreepten, de vraag naar de preciseering van het domein der Koninklijke autoriteit.

De corporaties zijn ten tijde van LODEWIJK XIV niet in handen van den Staat inzooverre zij niet in den wil van den Staat, maar in een historische ontwikkeling, die, tot op zekere hoogte, buiten den Staat omging, inzooverre zij in een *situation coutumière*, gegrond zijn.

De corporaties zijn wel in handen van den Staat, inzooverre zij in absolute vormen gesubordineerd zijn aan het gemeene goed van heel den Staat waarvan de Koning representant is.

Het is dus zooals RANKE zegt: *Elke bestaansmogelijkheid* hangt niet af van het welbehagen van den vorst. Er is zelfstandig leven naast het leven van den Staat, al wordt het eerste in toenemende mate aan het laatste ondergeschikt.

In hoeverre mag men hier van Staatsabsolutisme spreken?

Het preciseeren van het domein van de Koninklijke autoriteit beduidt niet het aangeven van een formeele begrenzing van het gezag doch, materieel, het karakteriseeren van dat gezag. Het Staatsabsolutisme ontkent echter dat het gezag aldus ook maar voor eenige preciseering vatbaar is. Daarom tast het alle maatschappelijke, doch ook alle historische Staatkundige vrijheid in den

wortel aan. De monistische Staat regeert alleen door middel van zijn eenigen representant. Maar wat is dat regeeren? Het Staatsabsolutisme gaat uit van de veronderstelling, dat alle georganiseerd leven, ook het geestelijke, niet zoozeer is *ondergeschikt* aan, als wel *emaneert, voortvloeit uit* den Staat.

Onderschikking, subordinatie, is in wezen niet absolutistisch. Zij behoort tot de wezenstrekken van elke goede Overheid. Hoever gaat die subordineerende, die onderschikkende taak? Het is niet mogelijk daarvoor een formeele grens te stellen. Daarvoor kunnen slechts materiele normen gelden. Zoo is er dus geen formeele competentiesfeer waarbinnen de Overheid gebiedt en waarbuiten zij niets te zeggen heeft. In dien zin is een terrein van het gezag niet van dat der vrijheid af te grenzen. De Overheid heeft echter op heel het terrein van het menselijk samenleven en overal op dat terrein, gelijkelijk haar *gezag te doen* gelden en de *vrijheid te laten* gelden. Of de Overheid moet gebieden en in hoeverre zij moet gebieden ten aanzien van bepaalde zaken, hangt van derzelve *karakter* af. Dat is de beteekenis van de instelling der Overheid om der zonde wil. De Overheid kan dat alleen doen op de juiste wijze als zij besef heeft van de verschillende historische levensverbanden, die ieder naar eigen geaardheid en levenswet bestaan en daarbij in een *situation coutumière* zijn gegrond. Zij kan dat slechts doen als zij subordinatiebesef heeft en nimmer als zij door de emanatiegedachte wordt beheerscht.

Het begrip Staat heeft echter in den nieuwen tijd in vrij sterke mate het begrip Overheid verdrongen. Doch het Staatsbegrip dat uitermate moeilijk van het maatschappijbegrip valt af te grenzen, heeft daardoor — er is een zekere verwantschap tusschen „Staat en Maatschappij” eenerzijds en „Gezag en Vrijheid” anderzijds — de neiging het heele leven, ook het geestelijke, te absorbeeren.

Zoodra het dat gedaan heeft, is van *subordinatie* geen sprake meer. Alles, ook datgene wat nog min of meer zelfstandig is of lijkt, is *emanatie* van den Staat geworden. Het absolutisme is daar.

De Overheden hebben in hun onderschikkende werkzaamheid te allen tijde naar een Staatsbegrip gegrepen waaraan zij minder door historische selectie dan door doctrinaire vondst kwamen, om hun gezag nog zinvoller te maken, zelfs tot het zinledig worden van de objecten van hun gezag toe. In den regel was het gevolg, dat het

doctrinaire Staatsbegrip tenslotte het historische Overheidsbegrip geheel verzwolg, waardoor de Staat in feite revolutionair werd.

Wanneer dit het geval wordt, tast deze revolutionaire Staat in de eerste plaats de historische Overheidsorganisatie aan. Vanuit zijn monistisch absolutisme heeft hij niet alleen geen besef van maatschappelijke vrijheid, maar heeft hij ook geen zicht op het complexe van het eigenlijke Staatsleven zelf. Hij begrijpt niet dat de feitelijke Overheidsmogelijkheid gelegen is in een coördinatie, een harmonische nevenschikking, van historische volkskrachten, welke zich mede en vooral in politieke volksorganen openbaren. Hij zet die dan ook op zijde of hij weet ze te doen ontaarden in dragers van zijn opgelegden wil. De Staatkundige vrijheid is dan gestorven. De intendanten regeeren. Straks volgt de maatschappelijke vrijheid de Staatkundige in den dood: De vrije maatschappelijke organisatie wordt Staatsdepartement.

De Fransche geschiedenis geeft van een dergelijk verloop van zaken een typisch voorbeeld. LODEWIJK XIV staat midden in dit groeiproces naar het Staatsabsolutisme. Hij staat op het voor dit verloop practisch beslissende punt waar het Overheidsbegrip door het Staatsbegrip verzwolgen wordt: *l'Etat c'est moi* (de Staat ben ik). Tot op den huidigen dag draagt Frankrijk de gevolgen van deze beslissing. Zij bracht dit land zijn ROUSSEAU, zijn NAPOLEON en zijn Volksfront⁵⁾). Ik geef terstond toe dat LODEWIJK XIV, aangenomen dat hij de uitdrukking „de Staat ben ik” werkelijk gebezigd had, haar zeker niet aldus beredeneerd, bedoeld zou hebben. Daarvoor had hij te veel gevoel van eigenwaarde en zeker ook nog te veel gevoel van eigen ambtswaarde. Daarvoor leefde, naast wellicht een overschatting van zijn eigen persoonlijke kwaliteiten, de historische idee van het Fransche Koningschap nog te veel in hem. Vandaar dat LODEWIJK XIV, hoezeer zijn bewind beslist een Staatsabsolutistische strekking had, toch nog midden in deze ontwikkelingsgang staat. Hij meende dat niet het Staatsbegrip met zijn geweldige innerlijke zwaarte de beslissende factor was, doch de Koninklijke persoonlijkheid. *Louis XIV ou l'homme-roi*, heet dan ook het jongste geschrift van CHARLES MAURRAS, den leider van de Action Française⁶⁾). LODEWIJK meende dat de Overheid den Staat zou kunnen absorbeeren, in casu meende hij dat het Koningschap het Koninkrijk was. Dit was echter een vergissing. LODEWIJKS

regime vond zijn kracht niet slechts in de Koninklijke ambts- waarde, maar tevens in een gedachte die daaraan van origine innerlijk vreemd was, doch die er sinds eeuwen steeds meer mede ver- vlochten raakte, een bepaalde Staatstheoretische waarde: het absolute Souvereiniteitsbegrip. Dit is het dualisme in de Fransche Staatsgeschiedenis dat het Fransche Koningschap op twee gedach- ten hinkte: Op die van het historische ambt, dat op organische wijze in het volk verankerd ligt en dat niet staatsabsolutistisch van strekking was en op die van de Justiniaansch-Byzantijsche Souve- reiniteit, welke aan het volk opgelegd en wel Staatsabsolutistisch van strekking was. In LODEWIJK XIV wordt de laatste gedachte de winnende.

* * *

De Fransche Staat heeft, als we hem juridisch-historisch be- zien, niet gekend een positief-rechtelijke dualistische machtsver- deeling tusschen den Vorst eenerzijds en de Standen, Parlementen enz. aan den anderen kant. En dat niet alleen feitelijk niet, gelijk algemeen erkend wordt, doch ook juridisch niet. De Fransche Staatsgeschiedenis is de historie van een strijd over het karakter van het Koninklijk gezag dat uit machtsbegeerte of uit politieke doelmatigheidsoverweging twee onvereinigbare elementen trachtte te vereenigen, n.l. een ambtsgedachte waardoor het in het Over- heidscomplex, onder de subordineerende, in het volk gebonden, machten de eerste plaats en het laatste woord had en daarnaast een Souvereiniteits- een Staatsgedachte, welke alles wat binnen de Staatsruimte was, des Konings moest doen zijn.

De Koninklijke ambtsgedachte treedt op treffende wijze naar voren in een oude uitspraak tot de Frankische baronnen en bis- choppen, welke aan LODEWIJK DEN VROMEN toegeschreven wordt en die door HOTMAN in de *Franco-Gallia* wordt geciteerd: *Unus quisque vestrum partem ministerii nostri per partes habere dignoscitur*: Gij allen zijt deelhebbers in ons ambt van Overheid ⁷). De Souvereiniteitsgedachte komt aan het licht in de mededeeling van LODEWIJK XIV tot zijn zoon: „De Koningen zijn de soevereine be- schikkers over het goed en den levensloop der menschen” ⁸). Er is tusschen deze uitspraken een verschil dat grooter is dan dat tus-

schen een getemperde en een absolute monarchie. Het beteekent meer dan dat er in het regeeringsapparaat geen volksorganen zijn. Men lette nog op de uitspraak: „De Koningen zijn absolute heeren en hebben van nature de volle en vrije beschikking over alle goederen, zoowel over de wereldlijke als over de geestelijke, om er als wijze economen gebruik van te maken, dat wil zeggen: overeenkomstig de behoeften van hun Staat”⁹⁾. Deze zin bevat een stelling van vrij wat wijder strekking dan een simpel poneeren van de rechten der regalia¹⁰⁾. Hij is in overeenstemming met de wel zeer absolutistische uitspraak van CHARLES LOYSEAU: „dat de Koningen door langdurig bezit den eigendom van de maatschappij hebben verkregen en dat de Fransche monarchie waarlijk absoluut is”¹¹⁾.

Intusschen bepalen deze uitspraken de feiten nog niet. Doch zij wijzen wel een bepaalde tendentie aan. Het *pars ministerii nostri*, het „deel van ons ambt” voor de in curia, de in rade opgeroepen onderzaten, waarover LODEWIJK DE VROME het had, was er echter nog onder LODEWIJK XIV al was het dan ook een miniem en aldoor beknabbeld deel.

De uitdrukking *pars ministerii nostri* beteekent niet verdeling van de Souvereiniteit, beteekent niet dat Koning en een bepaald Volksorgaan samen den absoluten eigendom der maatschappij bezaten. In dat geval zou men van *pars maiestatis nostrae* hebben moeten spreken: Deel van onze maiestas (maiestas is souvereiniteit). De Koningen, die de Justiniaansche Staatsgedachte op het Fransche Koningschap wilden enten, wekten echter de suggestie dat dit toch eigenlijk wel het geval was, dat de macht van Parlementen, Staten, enz. een inbreuk op de Koninklijke Souvereiniteit vormde. Deze instellingen hebben voor het post vatten van die meening zelf ook wel aanleiding gegeven. Zij zullen het zelf ook wel gemeend hebben en door die Souvereiniteit dan, als het ware practisch ten deele aan zich te willen trekken, hebben zij haar implicite erkend en zoo het historische Koningschap, de kracht van Frankrijk, geknakt en in de verkeerde richting gedreven. De rechtswetenschap van toen en van heden werkt dit misverstand over den aard van het Koninklijk gezag in de hand. Zij zoekt den aard van het Gezag, het zij van den Koning, hetzij van de Staten, in de Maiestas-gedachte, in het heerschen en niet in het Ministerium-

begrip, in het dienen. Zij zoekt dien aard in de machtsgedachte, in het „'s Vorsten wil is wet” van het Romeinsche recht, in stee van in de ambtsgedachte, in het Gods dienaressen zijn ten goede van de onderdanen van den Romeinen-brief.

Aldus werd de werkelijkheid door de theorie scheefgetrokken, tot zij ten slotte daardoor vergroeide.

Bij LODEWIJK XIV is die ambtsgedachte van den vorst, die van Godswege dienaar van zijn volk is, ongetwijfeld nog aanwezig. En dat niet slechts theoretisch met behulp van onjuiste ficties van de leer van het Goddelijk Recht der Vorsten, zooals dat in zijn dagen werd geleerd. De Koning staat niet onbereikbaar hoog boven het volk, hij staat er midden in. „Indien er één opvallende karaktertrek in deze monarchie is,” zegt LODEWIJK zelf, „dan is het de vrije en gemakkelijke toegang van de onderdanen naar den vorst”¹²⁾. Men heeft LODEWIJK verblind genoemd door trots en door het gewend zijn aan absolute macht¹³⁾. Maar zocht hij zichzelf of het belang zijner onderzaten? De literatuur, die er tegenwoordig over LODEWIJK verschijnt, kiest voor het laatste¹⁴⁾. Ziehier overigens LODEWIJKS synthese in dit alternatief: „Wanneer men den Staat op het oog heeft, werkt men voor zich; het welzijn van den een, maakt de roem van den ander uit; wanneer de eerste gelukkig, verheven en machtig is, is hij die daar de oorzaak van is met roem beladen en mag hij derhalve meer dan zijn onderdanen het goede der aarde smaken”¹⁵⁾. Misschien spreekt hier het gevoel van eigenwaarde nog meer dan het gevoel van ambtswaarde. Maar er zijn ook andere uitspraken, welke meer op die ambtswaarde nadruk leggen: „Want tenslotte, mijn zoon, moeten wij het welzijn van onze onderdanen van meer belang achten dan ons eigen. Zij vormen, als het ware, een deel van ons zelf daar wij het hoofd zijn van een lichaam, waarvan zij de leden zijn. Slechts voor hun eigen welzijn moeten wij hun wetten geven; en deze macht die wij over hen bezitten mag ons slechts dienen om te harder te arbeiden voor hun geluk. Het is goed van hen den naam van *vader* verdiend te ontvangen met die van *meester* en indien de laatste ons toekomt krachtens geboorterecht, moet de eerste het liefelijkste voorwerp van onze begeerte zijn”¹⁶⁾.

Hier speelt inderdaad de gedachte van het oude historische Koningschap LODEWIJK door het hoofd. De Koning, te midden van

zijn volk de petitie en smeekschriften aanvaardende, de Koning, door zijn ambt de hoogste en voornaamste en dus ook de gelukkigste in het genieten van het goede dezer wereld; de Koning-huisvader¹⁷). Maar de gedachte is reeds scheef getrokken. Want al zegt LODEWIJK hier niet, gelijk LOYSEAU deed, dat de Koning eigenaar van de maatschappij is, de hemel heeft hem wel gemaakt: meester, soeverein, zaakwaarnemer, die over het publiek fortuin beschikt¹⁸).

In dat kader past geen macht van anderen. Daarom zet LODEWIJK de ambtsgedachte hoe langer hoe meer uit. Hij laat haar opzwellen tot zij den Staat vervult. Dat is: De Staat ben ik (*l'Etat c'est moi*) zooals hij de uitdrukking zou hebben bedoeld. In concreto zet hij dat ten aanzien van de macht der Parlementen als volgt aan zijn zoon uiteen: „De te groote verheffing van de Parlementen was gevaarlijk geweest voor heel het Koninkrijk gedurende mijn minderjarigheid. Zij moesten vernederd worden, minder om het kwaad dat zij hadden bedreven, als om het kwaad, dat zij in de toekomst nog konden doen. Hun gezag, *inzooverre men het beschouwde als tegenovergesteld aan het mijne*, veroorzaakte, hoe goed hun bedoelingen ook mochten zijn geweest, zeer slechte reacties in den Staat en doorbrak alles wat ik aan groots en nuttigs zou kunnen ondernemen. Het was rechtvaardig dat deze nuttigheid de overhand behield over al het andere en *dat alle zaken in hun wettige en natuurlijke orde werden teruggebracht*, zelfs als dat gepaard zou moeten gaan, hetgeen ik evenwel heb weten te vermijden, met het ontnemen aan deze lichamen van de bevoegdheden, welke hun voorheen waren verleend, daar het immers voor den schilder geenerlei moeilijkheid met zich brengt om zelf ook het knapste en mooiste detail dat hij gemaakt heeft, weg te vegen, zoodra hij bemerkt dat het te groot is en in wanverhouding staat tot de rest van het werk”¹⁹).

Er zijn in dit citaat twee zinsneden waar in het bijzonder op moet worden gelet. De eerste is dat LODEWIJK de autoriteit van de parlementen gevaarlijk acht, inzooverre men haar beschouwde als oppositie tegenover de zijne. De tweede dat LODEWIJK daarom de situatie der parlementen terugbracht tot hun wettige en natuurlijke orde.

Wat voor ons hier van belang is, is niet een politieke waar-

deering van LODEWIJKS houding tegenover de *Frondeurs* en van de maatregelen die hij nam om een herhaling van de *Fronde* te voorkomen, maar een juridische waardeering. En dan is het eerste, dat ons opvalt dat LODEWIJK de parlementen in het bezit ziet, niet van een deel van zijn ambt, van een *pars ministerii sui*, maar van een oppositioneel gezag, dat is van een *pars majestatis suae*, van een deel van zijn souvereiniteit. Deze zienswijze kwam ongetwijfeld met den feitelijken toestand overeen. De organische verhouding van Koning en Volk uit het oude historische Frankische Koningschap, en waar zelfs nog COMMYNES onder LODEWIJK XI zoo hartroerend over kon schrijven, was verdwenen, al leefden er bij LODEWIJK XIV nog eenige rudimentaire reminiscenties van, gelijk wij hierboven zagen. De regeeringsmachine liep niet meer op rolletjes, maar op hoekige raderen waarvan de *lits de justice*, de *lettres de jussion* en de weigeringen om de koninklijke ordonnances te registreren, de kanten vormden ²⁰). Dit was zelfs niet meer een deelen van de souvereiniteit tusschen den Koning en de Parlementen, de Staten-Generaal, enz., waarvan WOLZENDORFF spreekt, maar het beurtelings naar zich toetrekken daarvan door de verschillende instanties. Als zoodanig was het een verbastering van het historische publieke recht.

Het is volkomen te begrijpen en te billijken dat hier een einde aan werd gemaakt. Slechts is het te betreuren dat LODEWIJK XIV dit einde aan den verkeerden kant zocht in een consequente verbastering. Het is dan ook niet juist, wat LODEWIJK zeide, dat hij de macht *der Parlementen* tot hun wettige en natuurlijke orde *terugbracht*. LODEWIJK zocht zijn kracht hierin dat hij *zijn* macht de wettige en natuurlijke orde *te boven* deed gaan. Hij kon dan ook de Parlementen enz. niet meer in het gareel brengen, omdat hij zelf, omdat de ontwikkeling van het Fransche Staatsrecht, dat gareel ten gunste van de Koninklijke Souvereiniteit vernietigd hadden. De schilder veegde niet een detail weg op het schilderij dat in wanverhouding tot de rest stond, zooals LODEWIJK zeide, maar hij bedierf het heele schilderij, zoowel dat detail als de rest. Daarom kwamen zijn maatregelen *de facto* en ten langen leste onder zijn opvolgers ook *de iure* op de vernietiging der parlementen neer en dat terwijl hij zich jegens zijn zoon er op beroemd had dat hij de parlementen intact gelaten had. Hierin treedt het dualis-

tische in de figuur van LODEWIJK naar voren, maar hieruit blijkt tevens dat hij in dit dualisme principieel reeds één bepaalden kant uit gaat. Zoo werd LODEWIJK XIV gelijk BAINVILLE hem karakteriseert: Dictator en Koning. Inderdaad, want LODEWIJK vereenigde in zich twee heterogene gezagsvormen. Zoo kan het tegelijkertijd juist zijn wat GUIZOT van de uitdrukking „de Staat ben ik” zeide: „Revolutionaire despotische gedachte bij uitnemendheid” ²¹), en wat BAINVILLE er van zegt: „Inderdaad, dit woord bleek absoluut niet despotisch, maar bevrijdend: De Staat zou voortaan niet meer zijn een minister, noch de groote heeren met hun schoone vrouwen van de Fronde, noch de magistraten uit het Parlement, noch de geldmannen. De macht zou worden uitgeoefend op onbetwistbare wijze door haar wettigen vertegenwoordiger, den erfgenaam der Fransche Koningen” ²²).

Tegelijkertijd juist mocht het zijn, maar beklijven kon het zoo niet. De Souvereiniteitsgedachte zou de Koningsgedachte moeten verdringen. Waar Dictator en Koning samen zijn, in twee personen of in één persoon, daar blijft tenslotte alleen de dictator werkelijk over. Zoo zou op LODEWIJK XIV ten leste NAPOLEON moeten volgen. De ambtsgedachte absorbeerde niet de Staatsgedachte. Het omgekeerde werd het geval.

* * *

Ik zou in het aannemelijk maken van het voorgaande te kort schieten indien ik thans niet zou trachten aan te toonen dat deze dualistische aard van het gezag van LODEWIJK XIV in de ontwikkeling van de wetenschap van het Fransche publieke recht volkomen past.

Dictator en Koning, deze verbinding in LODEWIJK XIV voltooid, was de grief, die een eeuw te voren FRANÇOIS HOTMAN in zijn FRANCO-GALLIA reeds tegen de Fransche Koningen had ingebracht. HOTMAN, die vele onjuistheden heeft neergeschreven over de geschiedenis en het recht van Frankrijk, heeft toch het wezen van het innerlijk conflict, dat zich in de geschiedenis van het Fransche Koningschap afspeelde, juist gezien, als hij voortdurend de in-adaequaatheid van *rex* en *regnum*, van Koning en Koninkrijk, naar voren brengt. Wat HOTMAN daar nu omheen geweven heeft, laat ik daar, maar de gedachte dat de absorptie door den Koning van

het Koninkrijk in de richting van een *gouvernement personnel* in strijd was met de idee van het historische Koningschap en dat die absorptie het gevolg was van de overspanning van het begrip Souvereiniteit, van het begrip *Maiestas*, is door HOTMAN terecht naar voren gebracht. Het Koningschap is bij HOTMAN een ambt — het hoogste — in het Koninkrijk. Zoo was het inderdaad geweest.

De Fransche Koningen hadden van ouds drieërlei macht. Macht als leenheer, waarbij zij op grond van de persoonlijke leenverhouding bevoegdheden ten opzichte van den leenman en diens domein bezaten; macht als domeinbezitter, welke uiteraard zeer ruim was en macht als Koning.

Het publiek gezag, zegt ESMEIN, dat vóór het leenstelsel was geïncarneerd in de Koninklijke macht, is door het leenstelsel gedeneatureerd en ontleed, het is heerlijkheid geworden. En die heerlijkheid, zoo gaat hij dan verder, is niets anders dan souvereiniteit. Er is alzoo, volgens ESMEIN, tot stand gekomen een ontleding van de souvereiniteit, welke is overgegaan in het patrimonieel bezit van bepaalde individuen en als een eigenschap of een aanhangsel is vastgehecht aan bepaalde landelijke eigendommen ²³).

Het woord souvereiniteit is in de geschiedenis een verwarringwekkend woord. Maar er is toch niet zooveel bezwaar tegen deze wijze van uitdrukken dat de Souvereiniteit des Konings zoo is uitgesproeid over de Fransche aarde, als wij maar beseffen dat wij dit woord Souvereiniteit hier niet in den doctrinaire zin moeten verstaan. Het was niet de *Maiestas*, zooals wij hiervoor die doctrinaire souvereiniteit een en ander maal aanduiden, maar het *Ministerium*, het ambt des Konings, dat verdeeld werd. De opmerking van KERN dat Souvereiniteit niet een woord is dat op de Middeleeuwsche toestanden past omdat Vorst en Volk beide onderworpen zijn aan God en aan het Recht, moeten wij hier in ons oor knopen ²⁴). Wanneer dan ook in den tijd van het leenstelsel gesproken wordt van soeverein — b.v. in de uitdrukking *cour souveraine* (soverein gerechtshof) — beteekent dit altijd: hoogste gezag binnen het kader van een, hoe dan ook, concreet gelimiteerde competentiesfeer. „De parlementen en andere soevereine hoven hebben nooit de pretentie gehad wetgevende bevoegdheid te bezitten in alle soort van zaken,” zegt GLASSON ²⁵).

Wat er nu tijdens het leenstelsel met die brokjes van het oude

Koninklijke gezag, nu verbonden aan diverse stukken grond, is gebeurd moeten wij hier laten rusten. In het algemeen kan men zeggen dat de verbrokkeling van het gezag vele en daardoor zwakke autoriteiten het aanzijn gaf. Door het huwelijk van gezag en grond werd de macht der zwakken echter individueel en incidenteel versterkt. Een groot gezagstotaal was het gevolg, grooter dan dat van de vorige periode. Het leenstelsel is niet slechts afbraak, maar ook phase in een rechtsontwikkeling, opbouw van recht dat door der tijden nood gevorderd werd.

De Fransche Koningen hebben hun gezag dan ook in sterke mate vermeerderd door het terugkomen van de leenen aan de Kroon. Vermeerderd ook in dien zin dat zij meer gezag terugkregen dan zij oorspronkelijk kwijt geraakt waren. LODEWIJK XIV heeft dan ook later dankbaar gebruik gemaakt van de regels, rechten, wetten en mazen van wetten, welke het leenstelsel, passende in zijn kraam ter beschikking stelde.

Nu is het een vraag op zichzelf in hoeverre de receptie van het Romeinsche privaatrecht, met zijn tamelijk absoluut begrip van eigendom, aan het gezag ingevolge het leenstelsel — dat aan den grondeigendom gebonden was en tot voorwerp van bezit was geworden — een absolutistisch karakter heeft gegeven en in hoeverre derhalve daardoor, toen de leenen weer hoe langer hoe meer aan de Kroon kwamen, het Staatsabsolutisme in de hand is gewerkt. Wij moeten deze vraag hier laten rusten en ons nu verder alleen maar houden bij de Koninklijke macht voorzoover die, als 't ware buiten het leenstelsel om, is blijven voortbestaan. „De Koning is,” zegt BEAUMANOIR, „wel altijd heer in zijn domein en leenheer, maar hij is bovenal Koning”²⁶). En dat Koningschap is van ouds geheel doortrokken van een ambtsgedachte. De Koninklijke macht is, zegt CHÉNON, ook in tijden van het diepst verval, zoo al niet in het executeeren dan toch wel in het susteneeren, levend recht gebleven, een recht van eigen aard, dat de gedachte van bescherming in zich droeg²⁷). De Capetinger Koning was de groote protector van het Koninkrijk, de algemeene vrederechter, gelijk GUIZOT schreef. Deze gedachte was, volgens CHÉNON een Christelijke translatie van de oud-Frankische koningsidee, waarbij het beschermen der zwakken, het oefenen van gerechtigheid als het centrum van het Koningschap werd gezien. De Koninklijke justitie — COMMYNES haalt er zelfs

onder LODEWIJK XI voorbeelden van aan — verwerkelijkte de gedachte van het „U ten goede” uit Romeinen 13. Dit Koningschap was doordrongen van de *Ministerium*-gedachte, het dienaar Gods zijn in het regeeren, van LODEWIJK DE VROME. Het was het brokje van de oude koninklijke autoriteit hetwelk bij de ontleding van de souvereiniteit, zooals ESMEIN het noemt, van de koninklijke bevoegdheden, zou ik liever zeggen, aan den Koning gebleven was.

In den tijd dat, gelijk men het uitdrukt, de feodale monarchie overgaat in de getemperde, in den tijd van de receptie van het Romeinsche Recht begint er iets in deze Koningsopvatting te veranderen. Er is een directe publiekrechtelijke werking van het Romeinsche Recht op dit Koningschap waardoor het de leenrechtelijke en domein-heerlijke macht des Konings weer gaat overheerschen. In hoeverre dit door de bovenaangeduide privaatrechtelijke inwerking van het Romeinsche Recht op het leenstelsel, door de wijziging van de sociale structuur van Frankrijk tengevolge van de opkomst der steden enz., door de transmissie van patrimonieel tot Kroondomein is bevorderd, laat ik hier terzijde, maar de komst van de legisten, van de juristen uit de school van BOLOGNA in den raad des Konings brengt een principieele wijziging in de opvatting aangaande het Koninklijk gezag.

BEAUMANOIR is de groote man. Een nieuwe visie op, een nieuwe stimulans voor de Koninklijke macht gaat hij geven, waardoor de reeds aan den gang zijnde restauratie van het Koningschap wordt versterkt. Als BEAUMANOIR de hierboven geciteerde op zichzelf juiste stelling neerschrijft dat de Koning leenheer is en domeinheer maar bovenal Koning dan verbindt hij aan dit herstel der oude Koninklijke macht terstond de denaturatie ervan door er aan toe te voegen: „De Koning is Keizer in zijn Koninkrijk”²⁸). In den mond van een beoefenaar van het Romeinsche recht, gelijk BEAUMANOIR was, beteekende dit dat de Fransche Koning de bevoegdheid en de natuur van een Romeinsch Keizer had. Maar dan beteekende deze zinsnede bij doorwerking ook het einde van de oude ambtsgedachte. Het Keizerschap toch kent geen *ministerium*, geen dienen, maar een *dominaat*, een heerschen. Zooals de Koning wil, zoo wil de wet, zeide BEAUMANOIR dan ook, daarmede als Fransch staatsrecht introduceerende den regel van ULPIANUS: Quod principi placuit, legis habet vigorem (Wat den Keizer behaagt, heeft kracht

van wet). Aan de Koninklijke autoriteit werd hiermede instee van de ambtsleer de machtsleer als basis gegeven. Aanvankelijk wordt deze nieuwe leer gecoördineerd aan de historische practijk. Van een brutale revolutie is geen sprake; doch het „de Koning is Keizer in zijn Koninkrijk” brengt een tegenstrijdigheid in het Fransche staatsrecht. Want de aard van een Caesar is geheel anders dan die van een Franschen Koning. Dit werd ook wel gevoeld. „De Koning beschermt, Caesar heerscht,” zoo zeide men. De verandering ging langzaam.

De Fransche rechtshistorici onderscheiden de feodale monarchie tot PHILIPS DEN SCHOONEN, de getemperde tot HENDRIK IV en de absolute monarchie tot de Revolutie. In deze onderscheiding is de positie der Staten-Generaal en der Parlementen beslissend. In het licht van het voorafgaande blijkt echter dat de getemperde monarchie getemperd is, minder omdat Koning en Volksorganen om de Souvereiniteit streden, als wel omdat het „de Koning beschermt”, nog zoowat op woog tegen het „Caesar heerscht” in de Fransche Koningspractijk.

De geschiedenis van het Fransche Koningschap wordt meer gekarakteriseerd door de positieve ontwikkeling van dat Koningschap dan door wat daarop negatief inbreuk maakt. In deze opvatting past geheel wat DE TOCQUEVILLE opmerkt over de ontwikkeling der administratieve centralisatie tijdens de monarchie en wat HEDWIG HINTZE zegt over den tweeslachtigen aard der Parlementen.

* * *

In de zestiende eeuw komt dan HOTMANS tijdgenoot BODIN in zijn staatsrechtelijke beschouwingen theoretisch met de bovengeschetste tegenstrijdigheid afrekenen. Bij BODIN is van een tegen elkaar opwegen van den Koning en den Keizer in den Franschen Koning geen sprake meer. BODIN is, zegt MOREAU-REIBEL ²⁹⁾, de erfgenaam van BEAUMANOIR. Hij is ook de voltooiër van diens theorie. Als zoodanig heeft BODIN van het bij BEAUMANOIR in de historie aan de feodale werkelijkheid gecoördineerde: Zooals de Koning wil, wil de wet, den eenigen grondslag van den Staat gemaakt.

Souvereiniteit (*imperium ac maiestas*) is, zegt BODIN, de absolute en voortdurende macht in een Staat ³⁰⁾. Voorts zegt hij: „Ik noem monarchie de souvereiniteit van één individu.” Van deze ge-

dachte uitgaande beziet BODIN den Franschen Staat. In zijn eerste werk ³¹⁾ combineert hij deze gedachte nog, op het voetspoor van BEAUMANOIR, met de idee van de getemperde monarchie, zooals de Fransche juristen dan zeggen, met de historische werkelijkheid, zooals zij nog concreet, zij het ook hoe langer hoe meer rudimentair, aanwezig was, is misschien beter. Dan is BODIN ook nog voorvechter van de Parlementen en hun macht. Dan limiteert hij de Souvereiniteit nog materieel door haar te vinden aan *les lois fondamentales du royaume*, dat zijn: de grondregels van het rijk ³²⁾. Maar in zijn latere hoofdwerk ³³⁾ is dat verdwenen. Dan heeft de logica van zijn systeem hem geheel te pakken. Dan ziet hij dat hij door zijn Souvereiniteitsbegrip geen weg meer weet met de historische verdeeldheid van de Overheidsbevoegdheden: „Het is een logische en politieke ketterij om de hoogste macht te willen deelen of verdeelen.” En dan schept hij, doctrinair, als het ware den modernen Staat ³⁴⁾.

Tegenover HOTMANS onderscheiding van Koning en Koninkrijk plaatst hij de Souvereiniteit des Konings als het vormend beginsel van den Staat. De Souvereiniteit is „het wezen van den Staat”, die overal waar de Staat zich als existentie openbaart, voelbaar is ³⁵⁾. En die essentie is geconcentreerd in, vloeit voort uit den Koning. Maar dan brengt het karakter dier Souvereiniteit mede dat er niets denkbaar is, dat daar buiten valt. Want deze Souvereiniteit is geen *ministerium* doch *Maiestas*. Elke maatschappelijke organisatie, elke macht in den Staat moet van die essentie doortrokken zijn. Daarom elimineert hij alle feodale elementen uit zijn theorie en *noemt* hij die administratief en consultatief ³⁶⁾. Er is niets zelfstandigs meer, alles is Koninklijk. Het registratieright der Parlementen wordt zoo een aan den Koning onderworpen zuiver administratieve maatregel. Er is zelfs historisch bewijs voor: de *lettres de jussion* en de *lits de justice*. Daar blijkt immers het aan den Koning onderworpen zijn van de Parlementaire bevoegdheid. Maar dit bewijs gaat niet op. De Baronnen zaten van ouds in een raad des Konings, niet in een raad des Keizers. Zij waren er om een materieel gequalificeerd ambt mee te helpen uitvoeren, niet om den absoluten wil van een bepaald individu te volvoeren. Een feit dat op het *ministerium* sloeg verbindt BODIN met de *Maiestas*: Gij allen moet *mijn adiutores*, mijn helpers, zijn,

zeide LODEWIJK DE VROME tot de baronnen. Maar BODIN kent slechts *ambtenaren*. De formeele wil des Konings is slechts van belang. In zijn *la République* onderschikt BODIN dezen niet meer aan materiele grondregels³⁷⁾. Het eenige waar hij dien wil nog aan onderwerpt is het natuurrecht³⁸⁾. Maar deze onderwerping moet in het hart des Konings voltrokken worden. Daarvoor dienen administratieve en consultatieve organen niet. Zij behooren niet tot den Staat als *forma imperii*, maar tot den Staat als *forma regiminis*³⁹⁾.

* * *

Het is deze theorie die de juridische grondslag voor de regeering van LODEWIJK XIV vormt. BOSSUET was, zegt ESMEIN, de voleinder van BODINS theorie⁴⁰⁾. Waar behoefde zij eigenlijk nog voleinding?

BOSSUET heeft in de theorie van het *droit divin* van den Koning een bovennatuurlijk wezen gemaakt, speciaal in staat om het natuurrecht te verstaan en te betrachten. Daarmede werd voor het volk het vorstenabsolutisme aannemelijk gemaakt. Als de Koning een bovennatuurlijk wezen is, kan hij ook wel ongelimiteerde Souvereiniteit bezitten; dan zijn er geen Staten en Parlementen noodig. Dit was onder LODEWIJK XIV niet maar een theorie *pour besoin de la cause*, niet slechts theologie, maar ook religie m. a. w. men geloofde aldus in den Koning. *Un Christ vivant*, een levende Christus, durfde men hem noemen. Dit verklaart dan ook het Gallicanisme van PHILIPS DEN SCHOONEN af tot de saecularisatie in de vorige eeuw toe. Welk een verschil met het *droit divin* van LODEWIJK DEN VROMEN.

Het juridische begrip der Souvereiniteit heeft de historische roeping der Koningen eerst gesteund, maar tenslotte geusurpeerd. De restauratie van het Koningschap werd eerst geschraagd door deze nieuwe Staatsleer. Maar dan verdrijft het Keizerschap welhaast het Koningschap. De roepingsidee gaat tenslotte over in een bezitsidee. Bij LODEWIJK XIV leeft wel de eerste nog, maar in de gedachte van het *l'Etat c'est moi*, kiest hij voor de laatste. En bij het „na ons de zondvloed” van zijn achterkleinzoon leeft alleen deze laatste idee maar meer; en hoe?

De idee van de historische functie van het Koningschap, fijn borduursel der historie, gevoed uit tallooze diffuse en heterogene

rechtsstroompjes en gedragen door de ambtsgedachte ruilt men in tegen een doctrinaire Koningsopvatting. Het lag in zekeren zin in den aard der zaak. Men had bij de vervulling van zijn taak ook zooveel gemak van het logische doctrinarisme. Dat blies alle historische staketseltjes om. Maar toen het Koningschap zoo geheel los van zijn historie kwam te staan, toen het tenslotte heelemaal alleen ging steunen op een begrippen-complex, waarop men ook zoo maar iedere andere macht in den Staat kon grondvesten, toen in den dictator de Koning gestorven was, was het verloren. In de Fransche Revolutie verwisselde Frankrijk van Souverein. Was er toen niet een Souverein maar een echte Koning geweest, de Fransche Revolutie zou, indien de ontwikkeling der dingen een revolutie noodig gemaakt had, *een glorious Revolution* ⁴¹⁾ zijn geweest. Nu liep het anders. Er waren geen echte Koningen. En het volk, of welke groep, of welk willekeurig individu ook, kan Souverein zijn, of dictator, een echte Koning worden, kunnen zij niet. NAPOLEON werd dan ook geen Koning maar Keizer. Hij verwerkelijkte tenslotte in letterlijken zin den regel van BEAUMANOIR. Hij werd Keizer in het Koninkrijk. Hij verbrak als de monarchale exponent van de Revolutie de zeer sterk verrafelde historische lijn, welke LODEWIJK XIV met een doctrinaire zocht te combineeren. Van het „De Koning beschermt”, tot het „De Keizer heerscht” ⁴²⁾: LODEWIJK XIV leidde tot NAPOLEON. Dat was de voleinding van LODEWIJKS Staatsabsolutisme.

¹⁾ LEOPOLD VON RANKE, aangehaald in *Analecta* uit zijn Historische Werken Amsterdam, 1909 deel II pag. 104.

²⁾ Onder *ancien régime* verstaat men het Regeeringsstelsel in Frankrijk voor de Revolutie, zooals dat zich met name in de zeventiende en achttiende eeuw heeft ontwikkeld. De Staatsrechtelijke basis van het *ancien régime* wordt gevormd door de leer van het *Droit Divin*, het goddelijk recht der Koningen, die weliswaar in velerlei opzicht antirevolutionaire bestanddeelen bevat, doch welks Souvereiniteitsleer onchristelijk moet worden genoemd, daar zij het onderscheid tusschen de Goddelijke en de Koninklijke Souvereiniteit te zeer verwazigt. Behalve de verdere in dit artikel genoemde werken zie men hierover: GROEN VAN PRINSTERER: *Ongeloof en Revolutie*, met name hoofdstuk III en IV.

Voorts FUNCK-BRETANO: *L'ancien régime* 33e ed. (Paris z. j.)

³⁾ FR. OLIVIER-MARTIN, t. a. p. pag. 559.

⁴⁾ OLIVIER-MARTIN, t. a. p. pag. 560.

⁵⁾ ALEXIS DE TOCQUEVILLE: *L'ancien régime et la Revolution* (2e ed. Paris 1856) pag. 73 e.v. DE TOCQUEVILLE had evenals GUIZOT oog voor het feit dat de Revolutie geen radicale breuk met het verleden beteekende. En dat

niet, omdat de Revolutie minder slecht was dan men zou denken, maar omdat het Koningschap slechter geworden was dan men dacht. GUIZOT sprak in zijn later te noemen werkje het uit dat LODEWIJK XIV, tijdens het ancien régime, en de Conventie, tijdens de Revolutie, hierin overeenkwamen dat zij beiden de pretentie van het *l'Etat c'est moi* koesterden. GROEN VAN PRINSTERER stelde dit minder sterk op den voorgrond.

6) De *Action Française* is de hedendaagsche royalistische partij. Van ouds bezat zij een sterk Rooms-Katholiek inslag, wat betreft den aard van haar leden. Naar haar theorieën toont zij echter verwantschap met sommige fascistische denkbeelden. Dientengevolge hebben de Paus en ook de Fransche kroonpretendent zich eens genoodzaakt gezien haar te desavoueren. Haar leider, CHARLES MAURRAS, is a-religieus.

7) FR. HOTTOMANI, *Opera Omnia* III, kol. 40.

8) MÉMOIRES DE LOUIS XIV, publiés avec une introduction et des notes par JEAN LOUGNON (Paris z. j.) pag. 256.

9) MÉMOIRES, pag. 197.

10) Over de regalia (les droits régaliens) heeft LODEWIJK XIV een heftigen strijd gevoerd met den Paus. Hij werd daarin gesteund door BOSSUET (leermeester van den Dauphin en bisschop van Meaux). De droits regaliens waren tweërlei: *La régale temporelle* en *la régale spirituelle*. Over de eerste die aan den Koning de bevoegdheid gaf om de inkomsten van vacante bisschopszetels tijdens de vacature te genieten, bestond geen verschil. Over de tweede volgens dewelke de Koning de bevoegdheid zou hebben de lagere van den bisschop afhankelijke ambten tijdens de vacature te vergeven ontstond strijd. Reeds FILIPS DE SCHOONE had dit recht uitdrukkelijk jegens den Paus gehandhaafd. Het gold echter niet voor alle bisdommen, doch alleen voor die daaraan door oud gebruik waren onderworpen. Reeds onder LODEWIJK XIII had het Parlement van Parijs uitgesproken dat dit régale voor alle bisdommen gold. Toen LODEWIJK XIV in 1673 een verklaring in dezen geest uitvaardigde, ontmoette hij verzet, zoowel bij sommige bisschoppen als bij den Paus. De strijd duurde tot 1682. Toen riep LODEWIJK een vergadering van de Fransche geestelijkheid bijeen die hem in het gelijk stelde. De vergadering stelde onder leiding van BOSSUET de *Verklaring van de Rechten der Gallicaansche Kerk* op. Zij bevatte vier artikelen:

1e. De Paus heeft in wereldlijke zaken geen macht over Vorsten en Koningen. Hij mag ook hun onderdanen niet ontslaan van de gehoorzaamheid jegens hen.

2e. De Paus is onderworpen aan de besluiten van een algemeen concilie.

3e. De macht van den Paus is beperkt door de in Frankrijk aangenomen canones en door de erkende bepalingen omtrent het Rijk en de Kerk.

4e. Ook in zaken des geloofs is 's Pausen gevoelen zonder toestemming eener algemeene kerkvergadering niet onveranderlijk.

Deze verklaring gaf LODEWIJK een scherp wapen in de hand tegen het Pausdom. Zij keerde zich tegen de beruchte Roomsche leer der twee zwaarden, doch werkte het absolutisme, ook met betrekking tot de Kerk, in de hand. De verklaring werd gepubliceerd in een Edict en geregistreerd door het parlement, waardoor zij kracht van wet had. Wel verzoende LODEWIJK zich later (in 1693) met den Paus, maar anders dan vaak wordt beweerd (b.v. in artikel: *Gallicaansche Kerk* in de 5e druk van Winkler Prins' Algemeene Encyclopaedie) werd dit Edict niet ingetrokken. Nog in 1766 werd de Verklaring in een arrest van den *Conseil* uitdrukkelijk bevestigd. Zie hiervoor: A. ESMEIN: *Cours élémentaire d'histoire du droit français*, 15e édition. Paris 1930, pag. 639 e. v.

11) aangehaald bij ESMEIN, a. w. pag. 341.

¹²⁾ *Mémoires*, pag. 121.

¹³⁾ Door E. DE BONNECHOSE, in een artikel in de *Biografie Générale*. LODEWIJK maakte overigens zelf tegen zijn zoon de volgende van een anders gerichte levenswijshouding getuigende opmerking: *Le feu des plus nobles passions comme celui des plus obscures, produit toujours un peu de fumée, qui offusque notre raison*. (*Mémoires*, pag. 229).

Een onjuiste waardeering van LODEWIJK XIV schijnt voor een groot deel op de rekening te moeten worden gesteld van de SAINT SIMON, die echter LODEWIJK slechts in de laatste twintig jaren van de meer dan vijftig jaren, gedurende welke hij zelfstandig de regeering voerde, heeft gekend en die van vooringenomenheid niet geheel schijnt vrij te pleiten. Aldus C. A. SAINTE BEUVE in zijn *Causerie de Lundi* over de *Oeuvres de Louis XIV* (1850).

¹⁴⁾ Men zie b.v.: LOUIS BERTRAND: *Louis XIV*, (Paris, 87e ed. z. j.); SIR CHARLES PETRIE: *Louis XIV* (London 1938).

¹⁵⁾ MÉMOIRES, pag. 89.

¹⁶⁾ MÉMOIRES, pag. 73.

¹⁷⁾ MÉMOIRES, pag. 96.

¹⁸⁾ MÉMOIRES, pag. 180.

¹⁹⁾ MÉMOIRES, pag. 41.

²⁰⁾ De parlementen waren gerechtshoven, die ook politiek-administratieve bevoegdheden hadden. In den tijd waarover wij handelen was die politiek-administratieve bevoegdheid hoofdzakelijk beperkt tot het registreeren van de edicten des Konings. Door die registratie ontvingen de edicten hun geldingskracht. Wanneer de inhoud van een edict een parlement niet behaagde, zoo weigerde het de registratie. Op die manier kon het dan politieken invloed oefenen. De Koning kon die weigering om te registreeren krachteloos maken hetzij door een *lettre de jussion*, een beveldschrift dat het Parlement tot registreeren verplichtte, hetzij door een *lit de justice*. Bij het laatste begaf de Koning zich persoonlijk naar de zitting van het Parlement, alwaar hij dan, gezeten op een soort divan met troonhemel (vandaar de naam *lit de justice*) mondeling het bevel tot registreeren gaf. De Parlementen moesten in zulke gevallen gehoorzamen. De *lettres de jussion* en de *lits de justice* bewijzen dat de parlementen van ouds geen volksorganen maar Koninklijke organen zijn geweest.

Van origine was het Parlement een soort van juridische sectie uit de curia regis, den raad des Konings. BODIN maakte van deze afkomst en van deze Koninklijke bevoegdheid gebruik om te bewijzen dat de parlementen geen politieke bevoegdheid bezaten, doch alleen een bepaalde administratief-technische functie vervulden. Dit is echter niet juist, zooals wij in den tekst bewijzen. De parlementen waren in het volk gebonden Koninklijke organen, die den Vorst hielpen bij het vervullen van zijn politieke taak. LODEWIJK XIV heeft de parlementen ten slotte den *plicht* tot registreeren opgelegd, waardoor de politieke beteekenis der parlementen tijdens zijn regeering tot nul daalde. Na zijn dood leefde zij weer op, om ten slotte definitief te worden gebroken. Vgl. ook HEDWIG HINTSCHE: *Staatseinheit und Föderalismus im alten Frankreich und in der Revolution*. (Stuttgart, 1928) pag. 133.

²¹⁾ GUIZOT: *De la démocratie en France* (Bruxelles, 1849) pag. 45. Vgl. ook noot 5.

²²⁾ JACQUES BAINVILLE: *Les Dictateurs* (Paris z. j.) pag. 85.

²³⁾ ESMEIN, a. w. pag. 171.

²⁴⁾ F. KERN: *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter* (Leipzig 1914) pag. 11.

²⁵⁾ E. GLASSON: *Histoire du droit et des institutions de la France*. (Paris 1887—1903) deel VIII pag. 215).

- ²⁶⁾ EMILE CHÉNON: *Histoire générale du droit français public et privé des origines à 1815* (Paris 1927) Tome I pag. 816.
- ²⁷⁾ CHÉNON, a. w. pag. 568.
- ²⁸⁾ CHÉNON, a. w. pag. 603.
- ²⁹⁾ JEAN MOREAU REIBEL: *Jean Bodin et le droit public comparé dans ses rapports avec la philosophie de l'histoire*. (Paris, 1933) pag. 136 en 139.
- ³⁰⁾ MOREAU REIBEL, a. w. pag. 152. Zie noot 37. Niet aan ons begrip „grondwet” denken.
- ³¹⁾ *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (Parisiis, 1566).
- ³²⁾ MOREAU REIBEL, a. w. pag. 170 e. v.
- ³³⁾ *Les six livres de la République de Jean Bodin, Angevin*. (Lyon 1593) (de eerste uitgave was van 1576, verbeterd en vermeerderd in 1578).
- ³⁴⁾ MOREAU REIBEL, a. w. pag. 59—
- ³⁵⁾ MOREAU-REIBEL, a.w. pag. 155.
- ³⁶⁾ MOREAU-REIBEL, a.w. pag. 160 en 161, vgl. ook noot 20.
- ³⁷⁾ Dergelijke *loix fondamentales* waren b.v. de Salische erfopvolging en de onvervreemdbaarheid van het Kroondomein.
- ³⁸⁾ MOREAU-REIBEL, a.w. pag. 174.
- ³⁹⁾ MOREAU-REIBEL, a.w. pag. 152. *Forma imperii*, wil zeggen: de Staat als Souvereiniteitsinstituut. *Forma regiminis* heeft betrekking op den Staat als administratief lichaam.
- ⁴⁰⁾ ESMEIN, a.w. pag. 341.
- ⁴¹⁾ Aldus wordt de Revolutie genoemd die stadhouder WILLEM III in 1688 in Engeland verwekte.
- ⁴²⁾ LODEWIJK XIV aan zijn zoon: *les beaux noms d'Empire romain, de César ou de successeur de ces grands empereurs, dont nous tirons nous-mêmes notre origine*. (MÉMOIRES, pag. 50).
-

DE WIJZIGING VAN DE WET VAN 1855 OP HET RECHT VAN VEREENIGING EN VERGADERING

DOOR

DR. J. R. STELLINGA.

In het October-nummer van 1938 wijdden we eenige beschouwingen aan het, bij Koninklijke boodschap van 19 Mei 1938 ingediende wetsontwerp tot wijziging en aanvulling van de wet van 22 April 1855 (Stb. no. 32), tot regeling en beperking der uitoefening van het recht van vereeniging en vergadering. Nu dit wetsontwerp inmiddels wet geworden is, t. w. de wet van 13 Mei 1939 (Stb. no. 200), is er aanleiding nog eens op de zaak terug te komen, vooral omdat de wet op verschillende punten verschilt van het wetsontwerp, zooals het werd ingediend. Ook kan het, met het oog op de toepassing van de aldus gewijzigde wet van 1855, van beteekenis zijn, dat op de geschiedenis van het totstandkomen van de wijzigingswet nog eens de aandacht wordt gevestigd.

We staan dan eerst stil bij de wijziging van art. 3 luidende: „Met de openbare orde wordt strijdig geacht elke vereeniging, welke tot doel heeft: 1e ongehoorzaamheid aan of overtreding van de wet of eene wettelijke verordening enz.” Het wetsontwerp stelde voor na „tot doel heeft” in te voegen: „of welker feitelijke werkzaamheid teweegbrengt”. We spraken destijds met het Voorloopig Verslag de vrees uit, dat bij dezen nieuwen tekst reeds één enkele feitelijke handeling voldoende zou zijn om de vereeniging tot een verboden vereeniging te stempelen. De Minister heeft evenwel in de Memorie van Antwoord ¹⁾ betoogd, dat deze vrees ongegrond is. Dit volgde z. i. uit het gebruik van de woorden „doel” en „feitelijke werkzaamheid”. Deze beide kunnen, aldus de Minis-

ter, nimmer gekenschetst, of mede gekenschetst worden door één onbeteekenende, al dan niet opzettelijke overtreding. Evenmin zal één feitelijke handeling de vereeniging tot een verbodene kunnen maken, tenzij het gaat om een bijzonder gewichtige en kenschetsende, bijv. een daadwerkelijken aanslag tegen den grondwettigen regeeringsvorm.

Dat de bewindsman de Kamer nog niet van de juistheid van zijn zienswijze had overtuigd, blijkt uit het eindverslag van de Commissie van Rapporteurs²⁾. Daarin werd erop gewezen, dat, wanneer men het begrip „feitelijke werkzaamheid” opvat als het algemeene optreden en de algemeene feitelijke werkzaamheid, zooals de minister doet, er inderdaad geen vrees behoeft te bestaan, dat een vereeniging verboden verklaard zal worden op grond van een toevallig of onbeteekenend gevolg van een harer daden. Men betwijfelde echter, of deze uitlegging mocht worden aanvaard, en de vraag werd gesteld, of het geen aanbeveling zou verdienen ook in den tekst van de wet te spreken van „algemeene feitelijke werkzaamheid”.

De Minister bleef evenwel bij zijn meening. Met name ontried hij vóór „feitelijke werkzaamheid” in te voegen: „algemeene”. Dan zou men z. i. immers een enkele, doch bijzonder kenschetsende handeling als bovenbedoeld niet kunnen treffen. Ook zou een vereeniging zich er dan op kunnen beroepen, dat niet haar algemeene feitelijke werkzaamheid een in art. 3 bedoeld bedenkelijk gevolg heeft teweeggebracht, doch dat dit is geschied door een nevenwerkzaamheid der vereeniging.

In het V. V. was ook bezwaar gemaakt tegen het woord „teweegbrengt”. De M. v. T. had wel opgemerkt, dat „teweegbrengen” in de wetgeving tegenover „bevorderen” staat, en dat deze term minder omvat dan „ten gevolge hebben”, doch in het V. V. was er op gewezen, dat dit misschien moge opgaan t. a. v. natuurlijke personen, doch dat bij een vereeniging „teweegbrengen” geen andere beteekenis kan hebben dan „ten gevolge hebben”. Dit zou de zaak voor de vereenigingen nog des te meer bezwarend maken. In ons vorige artikel gaven we dan ook in overweging te lezen: „of welker feitelijke werkzaamheid pleegt gericht te zijn op”.

In de M. v. A. bleef de Minister staande houden dat „teweegbrengen” ook bij vereenigingen veel enger is dan „ten gevolge

hebben". De eerstbedoelde term eischt z. i. immers een rechtstreekschen band tusschen handelwijze en gevolg, en dekt dus alleen, wat direct uitvloeisel is van de feitelijke werkzaamheid der vereeniging.

Blijkens het eindverslag is bij de gedachtenwisseling over de voorgestelde wijziging van art. 3 ook de term „gericht zijn op" opgedoken. De Commissie van Rapporteurs had den Minister gevraagd, of deze term niet beter was. De bewindsman achtte hem evenwel niet bruikbaar, omdat „gericht zijn op" te veel wijst op het doel der vereeniging. Nu heeft de jurisprudentie reeds beslist, dat een vereeniging niet alleen verboden kan worden verklaard, wanneer haar statutaire, doch ook wanneer haar *feitelijke* doel in strijd is met de openbare orde of goede zeden. Door nu te spreken van „of welker feitelijke werkzaamheid gericht is op", zou men niets anders doen dan in de wet vastleggen, wat de jurisprudentie reeds heeft aanvaard. Volgens den Minister wilde de Regeering juist iets verder gaan.

Toch is de wijziging in dien vorm in de wet gekomen. De heer DONKER had nl. met eenige anderen een reeks amendementen ingediend, waarvan een aldus luidde:

„In de bij Art. III voorgestelde wijziging in art. 3, inhoudende de invoeging van de woorden: „of welker feitelijke werkzaamheid teweegbrengt", wordt het woord „teweegbrengt" vervangen door de woorden: „is gericht op"”³⁾.

De Minister nam toen zijn draai en bleek bij de openbare behandeling bereid dit amendement over te nemen. Hij moest toegeven, dat het mogelijk is, dat „teweegbrengen" bepaalde gevallen kan treffen, waarvan het niet de bedoeling is ze te treffen. De Minister meende er evenwel uitdrukkelijk de aandacht op te moeten vestigen, „dat de term „gericht is op" niet neerkomt op een enkel codificeeren van de bestaande rechtspraak op dit punt. De combinatie „feitelijke werkzaamheid" en „gericht op" bestrijkt ook een doel *ad hoc*"⁴⁾.

Deze uitspraak is van belang met het oog op de toekomstige toepassing en uitlegging van de onderwerpelijke nieuwe bepaling.

We komen thans aan het voorgestelde art. 4, regelende een

afzonderlijke procedure om het verboden karakter eener vereeniging te kunnen vaststellen.

Dit artikel is ook in de wet opgenomen, doch in veel uitgebreider vorm dan het in het ontwerp had. De vorige keer wezen we op verschillende bezwaren tegen de voorgestelde regeling van deze procedure. Bij de schriftelijke behandeling is de Minister reeds aan eenige bezwaren tegemoet gekomen. Zoo was hij bereid in het nieuwe art. 4 tusschen het eerste en tweede lid nog een lid in te voegen, luidende:

„Bevoegd is iedere rechtbank, binnen welker rechtsgebied de vereeniging gevestigd of feitelijk werkzaam is. In geval van gelijktijdige indiening van eene vordering bij meer dan ééne rechtbank, blijft uitsluitend bevoegd de rechtbank, bij welke de behandeling het eerst is aangevangen.”

Een gelijksoortige regeling bevat art. 2, tweede lid, van het Wetboek van Strafvordering. Door deze regeling wordt gelijktijdige behandeling bij meer dan één rechtbank voorkomen en ontgaat men dus de mogelijkheid van tegenstrijdige uitspraken met betrekking tot dezelfde vereeniging.

Tijdens de openbare behandeling is het hierbedoelde nieuwe tweede lid van art. 4, als vrucht van overleg tusschen den Minister en het Kamerlid DONKER, die een amendement daarop had ingediend, nog in dier voege gewijzigd, dat tusschen „gelijktijdige” en „indiening” alsnog werd ingevoegd: „behandeling tengevolge van” 5).

Een ander bezwaar was hierin gelegen, dat de procedure volgens het wetsontwerp bijna geen waarborgen kende voor de betrokken vereeniging. Ook hierin is thans voorzien. De Minister wilde er aanvankelijk niet van weten. In de M. v. A. schreef hij, dat de rechten, in een strafproces aan verdachten gegeven, te dezen niet in aanmerking komen, reeds omdat het opgeroepen bestuur niet als verdachte wordt gehoord. De Minister stelde wel voor om bij het ontbreken van een bestuur, niet één of meer willekeurige leden te laten oproepen, doch één of meer van de feitelijke leiders van de vereeniging.

Blijkens het eindverslag was de Minister echter naderhand bereid om ook aan de vereeniging het recht toe te kennen tot het

doen oproepen van getuigen en deskundigen. Hij stelde daartoe voor te bepalen, dat de rechtbank getuigen en deskundigen kan hooren, „hetzij ambtshalve, hetzij op vordering van het openbaar ministerie of op verzoek van het opgeroepen bestuur of de opgeroepen feitelijke leiders”. Zoo is de bepaling ook in de wet gekomen.

Daarbij is het evenwel niet gebleven. De heer DONKER e. a. dienden een amendement in, waarbij de volgende wijzigingen in het nieuwe Art. 4 werden voorgesteld. Vooreerst zouden het opgeroepen bestuur of de opgeroepen feitelijke leiders de bevoegdheid krijgen zich door een advocaat te doen bijstaan. Dan zou de behandeling, op straffe van nietigheid, in het openbaar moeten geschieden, tenzij de rechtbank om gewichtige, bij het proces-verbaal der zitting te vermelden redenen, mocht bevelen, dat de behandeling, geheel of gedeeltelijk, met gesloten deuren zal plaats hebben.

In de derde plaats beoogde het amendement te bepalen, dat de beschikking van de rechtbank steeds in het openbaar zou moeten worden uitgesproken.

Bij de openbare behandeling in de Tweede Kamer heeft de Minister dit amendement overgenomen, nadat het door de voorstellers op zijn instigatie eenigszins was gewijzigd. De Minister gaf nl. in overweging in de tweede wijziging weg te laten de woorden „op straffe van nietigheid”, en „gewichtige”. Wat het eerste betreft, wees de bewindsman erop, dat de rechter gewend is de normen, die men hem stelt in acht te nemen, en dat straf van nietigheid in het Wetboek van Strafvordering enkel in bepaalde, exceptioneele gevallen is voorgeschreven, onder de uiteindelijke sanctie van het toezicht door den Hoogen Raad. Het woord „gewichtige” ware volgens den Minister weg te laten, omdat anders bij cassatie de moeilijkheid ontstaat, dat ook het gewicht van de redenen zou moeten worden beoordeeld⁶⁾.

Wat betreft de bevoegdheid om zich door een advocaat te laten bijstaan, is nog van belang de opmerking van den Minister, dat het niet mogelijk is, dat in deze requestprocedure die advocaat precies dezelfde positie zal hebben, omschreven en gewaarborgd als een advocaat, optredend ingevolge het Wetboek van Strafvordering.

We hebben destijds nog de vraag opgeworpen, of de strafrechter nu voortaan slechts dan tot een veroordeeling wegens deelneming aan een verboden vereeniging zou mogen overgaan, wanneer de burgerlijke rechter krachtens het nieuwe art. 4 de vereeniging verboden heeft verklaard. We meenden deze vraag ontkennend te moeten beantwoorden. De Minister bleek van hetzelfde gevoelen te zijn. Wilde men bewerken — zoo schrijft hij in de M. v. A. (blz. 11) — dat in den vervolge in deze een strafvervolgning alleen na voorafgaande uitspraak van den burgerlijken rechter ontvanke-lijk zal zijn, zoo zou dit, als uitzondering op het algemeene recht, uitdrukkelijk in de wet moeten worden uitgesproken.

Thans komen we aan de nieuwe bepalingen omtrent de vreemde-lingen. Zooals men zich zal herinneren, wilde de Regeering aan art. 3 een nieuw tweede lid toevoegen, volgens hetwelk eveneens met de openbare orde strijdig geacht zou worden de Nederlandsche staat-kundige vereeniging, waaraan vreemdelingen door lidmaatschap of op andere wijze deelnemen of welke haar werkzaamheid uitstrekt tot het buitenland. Als Nederlandsche staatkundige vereeniging zou iedere vereeniging gelden, welke zich uitsluitend of mede bezig houdt met de Nederlandsche staatkunde.

In ons vorige artikel hebben we betoogd, dat de grondgedachte, welke aan deze voorgestelde bepaling ten grondslag ligt, juist is; elke staat heeft het recht om ongewenschte inmenging van vreemdelingen in zijn eigen politieke aangelegenheden tegen te gaan. Terloops willen we er hier op wijzen, dat o. i. de bewering van den heer ALBARDA, dat het hier politieke crisismaatregelen betref, niet opgaat ⁷⁾. Dat heeft met name de heer ALGERA aangetoond. Deze wees bijv. erop, dat de vraag, of vreemdelingen zullen mogen deel-nemen aan de Nederlandsche staatkundige vereeniging o. m. ook reeds werd voorgesteld in het ontwerp van 1855. De Kamer wilde daar echter destijds niet aan, omdat men de uitsluiting van vreemdelingen in strijd met de grondwet oordeelde, welk standpunt thans verlaten is. Men kan dan ook moeilijk zeggen — aldus Mr. Algera — dat bepalingen als de hierbedoelde een speciaal crisiskarakter dragen ⁸⁾. Een en ander neemt evenwel niet weg, dat art. 3 en eenige andere bepalingen tenslotte toch nog een tijdelijk karakter hebben verkregen, doch daarover straks.

Zoals we er indertijd bij de bespreking van het wetsontwerp reeds op hebben gewezen, kleefden aan de voorgestelde bepaling verschillende bezwaren. Zoo leek bijv. de omschrijving van het begrip „Nederlandsche staatkundige vereeniging” te ruim.

De Minister bleek dit bezwaar ook te hebben ingezien. Bij Nota van wijzigingen ⁹⁾ stelde hij namelijk voor om den tweeden zin van het voorgestelde tweede lid van art. 3 nader aldus te lezen:

„Als Nederlandsche staatkundige vereeniging, in den zin van dit voorschrift, geldt de vereeniging, welke zich uitsluitend of mede bezig houdt met de Nederlandsche staatkunde in algemeenen zin; als zoodanig geldt niet de vereeniging, welke zich in hare werkzaamheid op staatkundig gebied beperkt tot een of meer onderwerpen van bijzonderen aard.”

De Minister deed zulks om tegemoet te komen aan de in het V. V. geuite vrees, dat bij handhaving van de oorspronkelijke redactie tal van vereenigingen met wetenschappelijk, cultureel, sociaal, economisch of godsdienstig doel tot de verboden vereenigingen zouden gaan behooren. De nieuwe redactie had ten doel duidelijk te doen uitkomen, dat de bepaling slechts betrekking zal hebben op de eigenlijke staatkundige vereenigingen, d. w. z. die vereenigingen, welke zich bezig houden met de centrale, de fundamenteele problemen van de Nederlandsche staatkunde; men kan ook zeggen — aldus de Minister — de Nederlandsche staatkunde in algemeenen zin.

Van belang is nog de verklaring van den Minister dat de even geciteerde volzin niet twee voorschriften bevat. Beide voorschriften behooren integendeel bijeen en bepalen elkander nader. Het tweede voorschrift vormt dus geen uitzondering op het eerste, doch een nadere omschrijving van de woorden „in algemeenen zin” in de eerste definitie.

Daarnaast stelde de Minister bij de Nota van Wijzigingen voor aan art. 3 nog een derde lid toe te voegen:

Het voorgaande lid is niet van toepassing, indien in een geval van deelneming van vreemdelingen aan eene vereeniging:

a. het bestuur of, ontbreekt dit, de feitelijke leiding van de vereeniging met de deelneming niet bekend was en ook geen enkele aanleiding had om deze te vermoeden, en

b. na bekend worden, de deelneming terstond is beëindigd en, voor zoover mogelijk, de reeds ingetreden gevolgen terstond ongedaan zijn gemaakt."

De Minister kwam met deze wijzigingen, ten einde te voorkomen, dat bona-fide vereenigingen door de nieuwe bepaling van art. 3 zouden worden getroffen. De bewindsman erkende, dat, ook bij een groote mate van zorgvuldigheid van de zijde van het bestuur, in vereenigingen van eenigen omvang wel eens een of meer vreemdelingen zouden kunnen binnenslippen, die zichzelf, wellicht volkomen te goeder trouw, voor Nederlander houden.

Deze bepaling is tenslotte in de wet opgenomen, evenwel met een kleine redactie-wijziging van het gestelde sub a, welke was aangegeven in een amendement van den heer DONKER¹⁰⁾, welk amendement door den Minister werd overgenomen¹¹⁾.

Ook over de woorden in art. 3, tweede lid: (... de Nederlandse staatkundige vereeniging), *waaraan vreemdelingen door lidmaatschap of op andere wijze deelnemen* is bij de behandeling van het wetsontwerp een en ander te doen geweest. In het V.V. waren verschillende bezwaren aangevoerd, waarvan we er in ons vorige artikel enkele hebben aangestipt.

De Minister wees erop, dat de voorgestelde redactie zeer ruim is; iedere vorm van vereenigingswerkzaamheid is z. i. daaronder te brengen: lidmaatschap, donateurschap, hetzij door regelmatige betalingen, hetzij door een gift ineens, het maken van propaganda voor de vereeniging, bijv. door het ophangen van reclameplaten, het optreden als spreker, het bijwonen van vergaderingen enz.

Wat de te berde gebrachte bezwaren betreft, moest de Minister toegeven, dat zich gevallen kunnen voordoen, bijv. het in het V.V. genoemde geval van een hier te lande wonenden staatloozen vreemdeling, die zich geheel Nederlander gevoelt, waarin tegen subsidiëering op zichzelf weinig bezwaar zou bestaan. De Minister zag echter geen andere oplossing dan een algemeen verbod.

T. a. v. giften door buitenlandsche rechtspersonen merkt de M. v. A. op, dat deze aan een staatkundige vereeniging evenzeer verboden karakter zullen verleen als giften van individueele vreemdelingen. „De voorgestelde bepaling verbiedt iedere deelne-

ming van vreemdelingen, door lidmaatschap of op andere wijze, en onderscheidt niet, of de vreemdelingen voor zichzelf of wel als vertegenwoordiger of orgaan van privaatrechtelijke of publiekrechtelijke lichamen aan de vereeniging deelnemen" (M. v. A. blz. 8).

In ons vorige artikel wezen we er op, dat het voorschrift zeer gemakkelijk te ontduiken is; de vreemdeling kan bijv. zijn gift aan de vereeniging doen toekomen door bemiddeling van een Nederlander. De Minister erkende deze mogelijkheid, doch voerde aan, dat het subsidieeren door middel van een tusschenpersoon de strafbaarheid niet opheft. Hoogstens, zoo voegde de bewindsman er nog aan toe, zal het bewijs bij dezen vorm van ontduiking onder omstandigheden moeilijker zijn, doch dit is z. i. geen principieel bezwaar.

Ook dient nog aandacht gevraagd te worden voor de kwestie van de anonyme giften. De wet geeft daarvoor geen bijzondere regeling. Maar het is van belang er op te wijzen, dat naar het oordeel van den Minister *het aannemen van zoodanige giften in de toekomst gevaar zal opleveren*, daar, blijken hieronder naderhand giften van vreemdelingen te schuilen, de anonymiteit het slagen van een beroep op het nieuwe derde lid (zie boven) bezwaarlijker zal maken. Het bestuur van een staatkundige vereeniging zal volgens den Minister goed doen in twijfelachtige gevallen waarborgen te eischen, dat de geveer Nederlander is.

Door den heer DONKER e. a. is nog een amendement ingediend om in plaats van de woorden: „of op andere wijze" te lezen: „of door financieelen steun". De voorstellers waren blijkens hun toelichting vooral geschrokken van het voorbeeld in de M. v. A., dat een vreemdeling reclameplaten ten bate van een vereeniging ophangt. Deze handeling, aldus de voorstellers, kan toch door den vreemdeling geheel buiten den wil van de organen der vereeniging zijn geschied en bovendien zijn deze organen ten eenenmale buiten machte den vreemdeling zulks te beletten!

De Minister voerde als een groot bezwaar tegen het amendement aan, dat het den immaterieelen steun, die in heel wat gevallen veel doeltreffender kan zijn dan de materieele en de financieele steun, uitdrukkelijk vrijlaat. Het amendement werd verworpen met 42 tegen 41 stemmen ¹²).

Ook de woorden in het nieuwe tweede lid van art. 3: „welke hare werkzaamheid uitstrekt tot het buitenland”, hebben het voorwerp van een uitgebreide bespreking gevormd.

De Minister heeft er o. m. op gewezen, dat het deelnemen aan internationale Congressen en het onderhouden van contact met zusterpartijen in het buitenland, mits beperkt tot uitwisseling van denkbelden en bespreking van de gemeenschappelijke beginselen, niet onder de bedoelde bewoordingen vallen.

In het V. V. was voorts gevraagd, of onder het begrip „haar werkzaamheden uitstrekken tot het buitenland” ook zal vallen het zich uitspreken over toestanden in en politiek van andere landen, hetzij door de staatkundige vereeniging als geheel, hetzij door bestuursleden in hun kwaliteit. Volgens de M. v. A. moet men hier onderscheiden. Indien de bedoelde uitspraken behooren tot de vereenigingswerkzaamheid hier te lande en zich uitsluitend richten tot de Nederlanders in het Koninkrijk, dan worden ze door het artikel niet getroffen. Anders wordt het echter, indien zij uitsluitend of mede bedoeld zijn als onderdeel van propaganda onder de bevolking buiten onze landsgrenzen. Met dit laatste is, aldus de M. v. A., te vergelijken het spreken door een bestuurslid eener Nederlandsche staatkundige vereeniging als zoodanig in het buitenland over Nederlandsche politiek.

Verder wordt in de M. v. A. nog gezegd, dat zelfstandige vereenigingen van Nederlanders in het buitenland geoorloofd blijven. Van deze vereenigingen kan immers niet gezegd worden, dat zij haar werkzaamheid tot het buitenland „uitstrekken”.

Ook bij het mondeling overleg tusschen de Commissie van Rapporteurs en den Minister, waarvan het resultaat is neergelegd in het reeds eerder genoemde eindverslag, zijn de hierbedoelde woorden ter sprake gekomen. Uit de Commissie werd o. m. gevraagd, of de wetgever het aan Nederlanders in het buitenland wel behoort onmogelijk te maken om lid of donateur van een Nederlandsche staatkundige vereeniging te zijn. De Minister meende deze vraag bevestigend te moeten beantwoorden. Het verbod is z. i. noodig om de vrijheid van deze vereenigingen in het binnenland ongerept te kunnen handhaven. „Invloed op de Nederlandsche staatkunde behoort alleen te kunnen worden uitgeoefend door Nederlanders, die zich de noodige kennis van zaken op dit gebied kunnen verschaffen;

dat laatste nu is alleen hier te lande mogelijk. Dat Nederlanders in het buitenland niet dezelfde politieke rechten hebben als Nederlanders hier te lande, is overigens niets bijzonders: zij mogen immers ook niet aan verkiezingen deelnemen" (Eindverslag blz. 4).

Vervolgens moeten we nog onze aandacht wijden aan de nieuwe bepalingen betreffende het recht van vergadering. In de eerste plaats aan art. 19, volgens welks eerste lid, zooals dit luidde in het wetsontwerp, de politie vrijen toegang heeft 1° tot alle openbare vergaderingen; 2° tot niet-openbare vergaderingen van meer dan tien personen, uitsluitend of mede door vreemdelingen bijgewoond.

De Minister gaf toe, dat de bevoegdheid, welke onder 2° aan de politie wordt gegeven, ingrijpend is. De Regeering meende echter, dat de bepaling voor een doelmatig toezicht op vreemdelingen niet kan worden gemist. Maar de bewindsman verwachtte, dat de politie van de bevoegdheid een verstandig en tactvol gebruik zal maken. Om evenwel aan de, in de Kamer tegen het artikel gerezen bezwaren tegemoet te komen, diende de Minister een Nota van Wijziging in, waarbij werd voorgesteld om achter 2° in te voegen de woorden: „indien het belang der openbare orde dat bepaaldelijk vordert" ¹³). De Minister verwachtte, dat hierdoor een juiste toepassing door de politie nog beter zou zijn gewaarborgd ¹⁴).

Een door den heer DONKER e. a. ingediend amendement om het eerste lid van art. 19 zonder meer te lezen: „De politie heeft vrijen toegang tot alle openbare vergaderingen" werd verworpen ¹⁵).

Vervolgens is het nieuwe art. 23 aan de beurt, bepalende, dat het aan vreemdelingen verboden is het woord te voeren in vergaderingen, ook niet openbare, waarin uitsluitend of mede de Nederlandsche staatkunde in algemeenen zin wordt behandeld. De woorden „in algemeenen zin" kwamen in het wetsontwerp niet voor; ze zijn erin gekomen tengevolge van een door den Minister voorgestelde wijziging. Hierdoor werd de bepaling verzacht (vgl. het nieuwe tweede lid van art. 3).

Blijkens de M. v. A. was de Minister met name gekant tegen de mogelijkheid van dispensatie, omdat dit tot groote moeilijk-

heden zou kunnen leiden. De toepassing zou o. m. een indruk van willekeur kunnen wekken.

Bij een amendement-DONKER c.s. werd voorgesteld in het artikel in te voegen de zinsnede: „behoudens vergunning van Onzen Minister van Justitie”. In een tweede lid zou dan bepaald moeten worden, dat de Minister aan de vergunning voorwaarden kan verbinden. De Minister was er evenwel huiverig voor om deze bevoegdheid voor zichzelf en zijn opvolgers te aanvaarden ¹⁶). Het amendement werd verworpen ¹⁷).

Tenslotte moeten we nog aandacht schenken aan een, als vrucht van een amendement-DONKER c.s. aan de wet toegevoegd onderdeel (D), waardoor zij gedeeltelijk een tijdelijk karakter heeft gekregen.

In dit onderdeel der wet wordt bepaald, dat de nieuwe, in de wet van 1855 ingevoegde voorschriften, vervat in de artt. 3, tweede en derde lid, 19, eerste lid, 23 en 24 komen te vervallen op 1 Januari 1944. Het eerste lid van art. 23 komt dan te luiden: „De politie heeft vrijen toegang tot alle openbare vergaderingen”.

De heer DONKER had zijn evenvermeld amendement ingediend omdat hij, hoewel erkennende, dat in het wetsontwerp eenige onderdeelen van blijvende waarde scholen, van meening bleef, dat er ook gedeelten zijn, die in sterke mate toegespitst zijn op de moeilijkheden van den tegenwoordigen tijd. (Hetzelfde standpunt dus, hetwelk, gelijk hierboven bleek, de heer ALBARDA innam.) Daarom achtte hij tijdelijkheid van de wet gewenscht. Hij rekende daarbij evenwel met de mogelijkheid, dat, wanneer de Regeering te zijner tijd mocht oordeelen, dat de desbetreffende bepalingen na 1944 nog voor korteren of langeren tijd gecontinueerd moeten worden, zij met een wetsontwerp zal komen, aangevende, welke van deze bepalingen zij nog voor eenigen tijd verlengd wil zien.

De Minister is tenslotte van het denkbeeld, hetwelk in het amendement was belichaamd, gezwicht. Hij liet zich daarbij leiden door een argument, hetwelk de heer DE GEER te berde had gebracht. Deze had er nl. op gewezen, dat in de wet misschien hier en daar nog oneffenheden schuilen. Men zou deze dan in den tijd tot 1944 onder de werking van de bedoelde bepalingen nog kunnen bezien.

Wel gaf de Minister nog een formeele wijziging van het amendement aan. Nadat deze door de voorstellers was overgenomen,

werd het amendement aangenomen met 85 stemmen vóór en 4 tegen.

Het verleen van dit tijdelijk karakter aan de wet is naar onze bescheiden meening weinig gelukkig. Natuurlijk zijn er vaak wetten met een tijdelijke werkingsduur noodig. Doch men bedenke, dat het hier geldt een door de Grondwet geëischte, een zgn. organieke wet, een wet derhalve, welke de grondslagen van ons staatsbestel mede bepaalt.

Met het karakter van een dergelijke wet is o.i. het aanbrenge van **tijdelijke** wijzigingen kwalijk te rijmen. Daarbij komt nog, dat het welhaast vaststaat, dat men vóór 1 Januari 1944 **weer** tot een wijziging van deze wet zal moeten overgaan. Ook dit achten we bij een wet als de onderwerpelijke een nadeel.

1) Tw. Kamer 1938—'39 stuk 42 no. 1 blz. 5.

2) idem no. 4.

3) idem no. 7.

4) Hand. Tw. Kamer 1938—'39 blz. 1341.

5) idem blz. 1346—1347.

6) idem blz. 1346.

7) idem blz. 1314.

8) idem blz. 1317—1318.

9) Tw. Kamer 1938—'39 stuk 42 no. 2.

10) idem no. 7 sub III.

11) Hand. Tw. Kamer 1938—'39 blz. 1342. Het gestelde sub a luidt thans in de wet: „a. het bestuur of, ontbreekt dit, de feitelijke leiding van de vereniging met het feit, dat vreemdelingen deelnemen, niet bekend was en ook geen enkele aanleiding had om dit te vermoeden, en.”

12) Hand. Tw. Kamer 1938—'39 blz. 1342.

13) Tw. Kamer 1938—'39 stuk 42 no. 10.

14) Hand. Tw. K. 1938—'39 blz. 1330.

15) idem blz. 1358.

16) idem blz. 1360.

17) idem blz. 1360—1361.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

Door Gedeputeerde Staten dezer provincie wordt voorgesteld over te gaan tot aanschaffing van luchtafweergeschut ter beveiliging van een der provinciale bedrijven tegen luchtaanvallen.

Gaarne zouden we met betrekking tot deze zaak eenige voorlichting ontvangen.

ANTWOORD:

Men heeft tegen het aanschaffen van middelen tot actieve luchtbescherming door provinciën en gemeenten tal van bezwaren aangevoerd. Enkele van die bezwaren willen we kortelijk onder het oog zien.

Vooreerst noemen we het staatsrechtelijk bezwaar, den beweerdten strijd met de Grondwet, en het praktische bezwaar, dat het niet tot de taak van de provincie behoort defensiemiddelen aan te schaffen en dat uit die aanschaffing door de provincie allerlei bezwaren zouden kunnen voortvloeien (afschuiving van defensieuitgaven, die ten laste van het Rijk behooren te komen, naar de provincies, gemeenten, particuliere bedrijven e.d., politieke discussies over het defensievraagstuk in de Statenvergadering, het bedienend personeel zal als franc-tireurs worden beschouwd e. d.).

Wat nu de staatsrechtelijke zijde aangaat, zou men op tweeërlei een beroep kunnen doen. *Vooreerst* op het feit, dat art. 188 der Grondwet bepaalt, dat er tot bescherming van de belangen van den Staat een zee- en landmacht is, bestaande uit vrijwillig dienende en uit dienstplichtigen, met welk artikel niet vereenigbaar zou zijn het aanhouden van een afzonderlijk personeel, speciaal voor de actieve luchtbescherming van locale bedrijfsbelangen. En *voorts* op het eerste lid van art. 194 volgens hetwelk al de kosten voor de legers van het Rijk uit 's Rijks kas worden voldaan.

Doch noch het eene artikel, noch het andere levert o. i. een steekhoudend argument op.

Art. 188 niet omdat dit artikel bedoelt buiten twijfel te stellen, dat er een weermacht moet zijn en een verplichte krijgsmacht. Doch het bepaalt niet, dat de weermacht in de hand van de Rijksoverheid moet

zijn gemonopoliseerd. Dit laatste is nooit de bedoeling van het artikel geweest. Ook niet vóór 1887 toen het den Koning de verplichting oplegde om te zorgen, dat er te allen tijde een toereikende zee- en landmacht onderhouden wordt. Dit blijkt uit het feit, dat destijds (vóór 1887) de Grondwet naast de eigenlijke defensiemacht aan de gemeentebesturen de verplichting oplegde schutterijen op te richten, d. w. z. gemeentelijke gewapende burgerwachten, die onder meer tot taak hadden de verdediging des vaderlands in tijden van gevaar en oorlog.

Nu is in 1887 weliswaar de grondwettelijke bepaling inzake de schutterijen geschrapt. Doch niet met de bedoeling om daarmee de defensiemacht in de hand van het Rijk te monopoliseeren, doch slechts om de Regeering de vrijheid te laten om over de samenstelling van het leger te beslissen. De schutterijen zijn dan ook niet dadelijk in 1887, doch pas veel later afgeschaft.

Art. 188 der Grondwet heeft trouwens niet op het oog de materieele weermiddelen, doch de personeele. Weliswaar beteekent het aanschaffen van luchtafweergeschut voor locale doeleinden tevens het aanstellen van personeel of het aanwijzen van bedrijfspersoneel voor de bediening. Doch zelfs al zou art. 188 der Grondwet zich verzetten tegen lokaal defensiepersoneel naast de Rijksdefensie, dan zou toch aan dit artikel geen strafrechtelijk bezwaar kunnen worden ontleend, omdat dit locale personeel in het kader der Rijkswaeremacht wordt opgenomen.

Wat aangaat art. 194 der Grondwet mogen wij tweeërlei opmerken. Vooreerst, dat dit artikel alleen spreekt over de kosten voor de legers van het Rijk. Naar ons oordeel is het op z'n minst genomen twijfelachtig, of men in het onderhavige geval wel spreken kan van kosten voor de legers van het Rijk. Het gaat hier slechts om het aanschaffen van een paar stukken luchtafweergeschut ten behoeve van een provinciaal bedrijf, waarvan de kosten juist niet behooren tot de in art. 194 der Grondwet bedoelde.

Doch ook al zou men over deze zaak anders oordeelen, dan zou toch een beroep op dit artikel falen, omdat de aangehaalde bepaling van art. 194 der Grondwet in verband moet worden gebracht met die van de daarop volgende alinea, welke spreekt van het inkwartieren e. d. ten laste van de inwoners of de gemeenten. Met andere woorden, volgens de Grondwet, moet regel zijn, dat de kosten voor de legers van het Rijk uit 's Rijks kas worden voldaan. Slechts bij uitzondering, n.l. in de in art. 194 genoemde gevallen, kan aan de ingezetenen worden opgelegd de verplichting bepaalde kosten voor hun rekening te nemen. En verder dan de in dit artikel genoemde gevallen kan de Regeering bij het opleggen van dergelijke verplichtingen niet gaan. Het artikel verzet zich echter allerminst tegen het vrijwillig betalen van kosten door ingezetenen en gemeenten.

Nu heeft BUYS indertijd de meening verdedigd, dat zelfs vrijwillige

overeenkomsten tusschen Rijk en gemeenten, waarbij deze laatsten op zich nemen, te voorzien in een deel der uitgaven, welke in het eerste lid van art. 194 der Grondwet zijn bedoeld, onbestaanbaar zijn. En zulks op grond hiervan, dat de Staat niet de beschikking heeft over een publiekrechtelijke verplichting, hem door de Grondwet zelf opgelegd (zie De Grondwet IIe deel, blz. 694).

Doch Prof. V. H. RUTGERS heeft in het Nederl. Juristenblad van 8 Januari 1938 tegen deze opvatting en den daarvoor aangevoerden grond bezwaar gemaakt. En o. i. terecht, want wat de Grondwet doet is niet het opleggen van een verplichting aan den Staat om alles uit eigen midelen te betalen, doch het uitsluiten van de mogelijkheid, dat door den Staat aan anderen een verplichting wordt opgelegd buiten de uitdrukkelijk in art. 194 genoemde gevallen.

Nu nog enkele opmerkingen over de politieke zijde der zaak.

Wat betreft bezwaren als vrees voor afschuiving van rijksuitgaven naar de provincies, het gevaar voor behandeling van burgers als franc-tireurs en de onwenschelijkheid van politieke discussies in de Statenvergadering kunnen wij kort zijn.

In hoeverre dit laatste bezwaar zich zal voordoen, hangt af van de Statenleden zelf. En zeker zal wel geen enkel Statenlid van oordeel zijn, dat uit vrees voor discussies over het defensievraagstuk de behartiging van een ernstig provinciaal belang moet achterwege worden gelaten.

De franc-tireurkwestie is door de Regeering op afdoende wijze behandeld. Reeds vestigde Dr. COLIJN indertijd in zijn brief aan den Commissaris van de Koningin van Friesland inzake het voorstel van Ged. Staten van die provincie er de aandacht op, dat het bedienend personeel van het provinciaal afweergeschut, omdat het in militair verband wordt georganiseerd, niet als franc-tireurs kan worden beschouwd. En in denzelfden geest antwoordde de Regeering op de vragen van den heer POLLEMA, lid der Eerste Kamer, in Februari van dit jaar, dat de volkenrechtelijke positie der bedieningsmanschappen is vastgelegd, doordat deze bedieningsmanschappen (al blijven ze om praktische redenen behooren tot het personeel van het te beschermen bedrijf) een verbintenis sluiten bij het nieuw-opgerichte vrijwillig landstormcorps luchtafweerdienst. Immers door het sluiten van zoodanige verbintenis zijn deze manschappen, in geval van oorlog, in alle opzichten militair, ook in den zin van het volkenrecht.

Wat het afschuiven van uitgaven van het Rijk betreft, willen we opmerken, dat dit bezwaar alleen voor dengene gewicht in de schaal kan werpen, die uitgaat van de gedachte, dat 's lands defensie alleen en uitsluitend een rijksbelang is en zich tegelijkertijd zóó zwak in zijn overtuiging voelt dat hij bang is voor iederen maatregel, welke als een aantasting van zijn standpunt zou kunnen worden beschouwd.

De hoofdzaak, waarom het hier gaat, is dunkt ons deze:

Ligt hier een taak voor de provincie? Zooals men weet is de provinciale taak noch door de Grondwet, noch door de Provinciale wet scherp afgebakend. Doch zijn er richtlijnen aan te wijzen voor een politieke afbakening van die taak, speciaal wat betreft de landsdefensie?

Het antwoord op deze vraag lijkt niet zoo heel moeilijk. In den sterk georganiseerden modernen Staat heeft inderdaad de Rijksoverheid een zeer belangrijke taak met betrekking tot de defensie. Zoo belangrijk, dat de individueele verantwoordelijkheid ten deze van ingezetenen en locale lichamen daarbij in het niet zinkt. Doch wanneer wij de zaak principiëel bezien, dan behooren wij o. i. te erkennen, dat niet alleen het Rijk — d. w. z. de Rijksoverheid — maar wel degelijk ook de ingezetenen en de locale lichamen een roeping met betrekking tot de defensie hebben te vervullen. Zij hebben eigen zelfstandige belangen te verzorgen. Wie een dergelijke verantwoordelijkheid draagt, draagt evenzeer verantwoordelijkheid voor de verdediging van die belangen. En van die verantwoordelijkheid kan men zich niet afmaken met een beroep op den plicht van de Rijksoverheid. De eigen verantwoordelijkheid is zelfs in beginsel primair. En hieruit volgt, dat ingezetenen en locale lichamen telkens weer de vraag hebben te stellen en te beantwoorden, wat zij kunnen doen, *ter aanvulling van en in organisatorisch verband met hetgeen het Rijk doet*, om eigen belangen tegen aanvallen van buiten te beschermen.

Dat is geen theorie zonder meer. Maar dat is praktijk. Niet alleen heeft men vroeger bij het oprichten van schutterijen op deze wijze de zaak bezien. Maar ook in latere jaren. Denk maar aan 1918 bij de oprichting van den vrijwilligen landstorm en bij de stichting van de burgerwachten. En ook in de laatste jaren wordt weer de eigen verantwoordelijkheid van de ingezetenen en van de locale lichamen verlevendigd onder den invloed van de van buiten dreigende gevaren. Ingezetenen en locale lichamen stellen zich beschikbaar om in samenwerking met het Rijk de z.g. passieve verdediging tegen de luchtaanvallen te organiseeren. En zelfs wordt deze medewerking aan de passieve verdediging in den laatsten tijd nog door tal van lichamen uitgebreid met maatregelen voor actieve verdediging tegen luchtaanvallen.

Dat de provincie Friesland als eerste provincie daartoe het initiatief nam, valt niet te betreuren, maar toe te juichen. Het was geen onnatuurlijke geste doch een zeer natuurlijke, welke volkomen ligt in de lijn van de a. r. opvatting omtrent de eigen verantwoordelijkheid van ingezetenen en locale lichamen. En wij meenen dan ook, dat er ook voor andere provincies en voor verschillende gemeenten aanleiding kan zijn om ten deze initiatief te nemen en te trachten op deze wijze schouder aan schouder met het Rijk eigen speciale belangen tegen aanvallen van buiten te beschermen.

Ten slotte nog deze opmerking.

Men kan nog de vraag opwerpen, of niet door het aanschaffen van luchtafweergeschut ten behoeve van particuliere, provinciale en gemeentelijke bedrijven en diensten de bevolking buiten de luchtverdedigingskringen financieel zwaarder zal worden belast dan de bevolking binnen die kringen.

Wie die vraag bevestigend beantwoordt, zal wellicht geneigd zijn, zich tegen een voorstel inzake afweergeschut te verzetten. Doch we meenen, dat men niet al te haastig moet zijn met het beantwoorden van die vraag. Want, indien men nu eens in staat ware op een objectieve wijze te vergelijken het risico van de binnen de luchtverdedigingskringen gelegen streken met die buiten deze kringen, dan zou wellicht blijken, dat het risico van de eerste groter is, ondanks het binnen die kringen aanwezige luchtafweergeschut.

Daarom bestaat er o. i. voor bedrijven en diensten binnen den luchtverdedigingskring in het algemeen op zijn minst genomen evenveel aanleiding om actieve defensiemaatregelen in overleg met het Rijk te nemen dan voor die daarbuiten zijn gelegen. Tast een provincie toe, terwijl andere streken lijdelijk blijven toezien, dan zal dit aan die provincie natuurlijk geld kosten, hetwelk anderen zich besparen. Doch tegenover deze uitgave staat een verminderd risico. De meer actieve provincie zal door vermindering van risico op deze wijze niet een achterstand inhalen maar een voorsprong verkrijgen ten opzichte van anderen.

N.

2. VRAAG.

Een van onze a.r. raadsleden is landarbeider en beweegt zich als voorzitter van de plaatselijke afdeeling van den Chr. Landarbeidersbond veel op het gebied van organisatie. Een gedeelte van het jaar is hij werkloos en wordt dan tewerkgesteld in de gemeentelijke werkverschaffing.

Nu werd dezer dagen medegedeeld, dat in „De Gemeentestem” over een dergelijk geval was gehandeld, waarbij men tot de conclusie kwam, dat zoo iemand geen raadslid kan zijn.

Gaarne zou ik vernemen, of „De Gemeentestem” deze zaak juist ziet.

ANTWOORD:

Het zal o. i. in verband met de bepalingen van de Gemeentewet afhangen van de omstandigheden, of iemand, die in de gemeentelijke werkverschaffing te werk gesteld is, nog wel raadslid kan blijven.

Het geval, waarop De Gemeentestem (No. 4563) doelde, werd beschouwd als deelneming in aangenomen werk ten behoeve van de Gemeente (de tewerkgestelde werkte in accoordloon) en zou dan in verband met art. 26 der Gemeentewet bezwaar opleveren, aangezien middellijke of onmiddellijke deelneming in aanneming ten behoeve van de gemeente aan raadsleden verboden is. Het staat echter o. i. geenszins vast, dat tewerkstelling in accoord loon moet worden beschouwd als deelneming in aanneming van werk ten behoeve van de gemeente. En zeker is dit niet het geval, wanneer de gemeente het werk niet heeft uitbesteed, doch het voor eigen rekening van de gemeente, zij het ook met rijkssubsidie, doet uitvoeren.

Kan men echter op grond van art. 25 laatste lid der Gemeentewet beweren, dat iemand, die in de werkverschaffing te werk gesteld is, geen raadslid kan zijn? Personeel, in dienst der gemeente op arbeidscontract werkzaam, wordt, volgens dit artikel, gelijk gesteld met de categorie van personen, wier raadslidmaatschap, krachtens art. 25f (gemeenteambtenaren), verboden is.

Echter valt op te merken, dat een van de elementen van een arbeids-overeenkomst naar burgerlijk recht is het element van vrijwilligheid. Zonder vrijwilligheid kan men niet spreken van een overeenkomst, aangezien een overeenkomst ontstaat door (vrije) wilsovereenstemming van partijen. Art. 1356 Burgerlijk Wetboek eischt toestemming van partijen als voorwaarde voor het ontstaan van een overeenkomst. Toestemming is volgens art. 1357 niet van waarde, indien deze door geweld is afgeperst. En „geweld” is aanwezig, wanneer hetzelfde van zoodanigen aard is om op een redelijk mensch indruk te maken en wanneer *het hem vrees kan inboezemen, dat hij zijnen persoon of zijn vermogen aan een aanmerkelijk en dadelijk aanwezig nadeel zou blootstellen (art. 1360)*. Dat de praktijk het begrip „geweld” ruim opvat, blijkt o. a. uit het vonnis van de Rechtbank te Amsterdam van 27 November 1934, waarbij de afsnijding van elektrische stroom door een gemeente gebruikt werd als middel om een ingezetene tot het aangaan van een overeenkomst te bewegen (Ned. Jur. 1935 p. 359).

In vele gevallen is voor de werklooze de toestand aldus: aanvaarden van werk in een gemeentelijke werkverschaffing of geen steun, dus honger lijden.

Naar onze meening, geeft het ontbreken van het element van de (vrijwillige) toestemming aanleiding aan te nemen, dat van een arbeidsovereenkomst naar burgerlijk recht niet gesproken kan worden en dat mitsdien art. 25 eerste lid sub f jo. laatste lid niet van toepassing is.

Voorts wijzen we nog op een opmerking van Minister DE WILDE in de Memorie van Toelichting op ontwerp tot wijziging van de Gemeentewet, dat geleid heeft tot de wet van 23 Mei 1935 S. 306:

„Overwogen is voorts de wenschelijkheid van het lidmaatschap van de lagere vertegenwoordigende colleges mede uit te sluiten

personen, die ondersteuning ontvangen van Maatschappelijk Hulpbetoon. In verband met de daarbij gerezen vraag, of de uitsluiting van zoodanige personen zich wel volledig verdraagt met de Grondwet, nu sedert 1917 uit artikel 81, derde lid, der Grondwet de incomptabiliteit van ondersteunden is geschrapt, heeft de ondergeteekende gemeend daarvan te moeten afzien."

Nu de Minister gesteunden dus niet van het bekleeden van openbare functies uitsloot, gaat het niet aan, bepaalde categorieën van gesteunden (n.l. zij die in de werkverschaffing te werk gesteld worden) wel uit te sluiten.

Wanneer we dus te doen hebben met een verplichte tewerkstelling van gesteunden bij een gemeentelijke werkverschaffing, valt o. i. een tewerkgestelde niet onder de arbeidscontractanten, die van het raadslidmaatschap zijn uitgesloten. Doch er zijn verschillende soorten van werkverschaffingen. Sommige dragen meer het karakter van gemeentelijke *werkverruiming*. Werkloozen treden toe, indien ze zich daarvoor opgeven. De toetreding is vrijwillig, althans niet evident gedwongen. In zulke gevallen zal het bestaan van een arbeidscontract met de gemeente (al is er geen stuk zwart op wit) moeten worden aangenomen en aanvaarding van het raadslidmaatschap niet mogelijk zijn.

Plaatsing bij een *rijks*werkverschaffing levert evenmin wettelijk bezwaar op.

N.

3. VRAAG.

B. en W. onzer gemeente koesteren het voornemen bij den Raad het voorstel in te dienen tot invoering van een gebed ter opening van de raadsvergadering. Het formulier luidt als volgt:

„Heer, wij bidden U stort Uwen mildsten zegen over de vergadering; wil onzen geest verlichten, onze beraadslagingen geleiden, opdat wij geen oogenblik mogen tekort doen aan onzen plicht en in staat mogen zijn, de belangen der gemeente met alle krachten te bevorderen. Amen."

Dit voornemen vindt zijn oorsprong in een verzoek van de Stichting „Brabantia Nostra". Reeds eerder heeft men mij gevraagd, hoe ik oordeelde over de invoering van een raadsgebed. Ik heb toen gezegd, dat ik daarvan voorstander ben, mits overleg werd gepleegd over de invoering en de formulering van het gebed.

Wat is nu uw meening over bovenstaand formulier? En hoe denkt u over de invoering op aandrang van r. k. zijde?

Onze Raad is overwegend roomsch-katholiek. De minderheid bestaat uit prot. chr. raadsleden, soc. democraten en liberale raadsleden.

ANTWOORD:

Waarschijnlijk is bedoeld formulier niet ontworpen door „Brabantia Nostra” of door B. en W., doch overgenomen van andere gemeenten. Ons is althans bekend dat de gemeente Venray reeds jarenlang een gelijkkluidend formuliergebed gebruikt. Alleen bevat dat gebed nog de volgende slotzin: „Wij dragen U onzen arbeid op tot Uwe meerdere eer en tot heil der gemeente”.

O. i. is dit formuliergebed hetzij met, hetzij zonder deze laatste toevoeging aanvaardbaar. Ook zien wij voor U geen aanleiding om U tegen invoering van dit gebed te verklaren in verband met het feit, dat uit specifiek roomschen kring aandrang tot invoering komt. U zoudt er trouwens in den Raad nadrukkelijk op kunnen wijzen, dat er bij U geen sprake is van zwichten voor een r.k. drang, maar dat U thans constateert een bereidwilligheid van B. en W. en vermoedelijk ook wel van de r.k. fractie om mede te werken aan een publieke Godsvereering, welke U steeds heeft gewenscht doch die U in verband met de gevoelens van de andere raadsfracties tot dusver niet verwezenlijkbaar achtte.

Er zijn echter nog een tweetal punten, waarop wij, voor zoover noodig, de aandacht zouden willen vestigen.

Vooreerst de houding van de soc.-dem. en liberale raadsfracties.

Naar alle waarschijnlijkheid zullen deze niets voor invoering van een raadsgebed gevoelen. Ligt hierin een reden om U tegen invoering van het gebed te verzetten?

Naar ons gevoelen niet. Zelfs niet, indien men zich op grond van gewetensbezwaar tegen invoering van een raadsgebed zou verzetten. Want invoering van een raadsgebed beteekent o. i. geenszins het met dwang vorderen van een religieuze handeling van elk raadslid individueel.

Wel kan het niet-deelnemen van een raadslid aan het gebed door hemzelf en door den Raad als iets disharmonisch worden aan gevoeld. In zoover kan men spreken van een zekeren drang tot deelneming van raadsleden aan deze religieuze handeling. En men zal dien drang wellicht hinderlijk noemen, omdat een niet-religieus mensch uiteraard tegen deelneming aan een religieuze handeling bezwaar heeft.

Doch een formeele plicht van individuele raadsleden tot deelneming aan het gebed bestaat niet. Zij kunnen zich — zonder aan hun publieken plicht als raadslid te kort te doen — van deelneming aan het gebed onthouden, hetzij door pas na het uitspreken van het gebed binnen te komen of door even weg te gaan, hetzij door bij aanwezigheid te vol-

staan met een uitsluitend uiterlijk eerbiedsbetoon uit respect voor de gevoelens der medeleden.

De zaak zou anders staan, wanneer een raadsgebed alleen dan in waarheid een raadsgebed zou zijn, wanneer *alle* raadsleden daaraan (niet alleen zuiver formeel, maar wezenlijk) zouden deelnemen en dus alleen bij deelneming van alle raadsleden sprake zou kunnen zijn van uitvoering van hetgeen het reglement van orde ter zake van het raadsgebed bepaalt. Doch dat laatste is niet het geval. Want ook zonder dat alle raadsleden aan het gebed deelnemen blijft het raadsgebed een collegiaal gebed van den Raad. Zelfs al zouden er maar twee of drie raadsleden aan het gebed deelnemen.

Niet-invoering van een raadsgebed ter wille van een kleine bezwaarde minderheid zou daarom feitelijk hierop neer komen, dat men aan deze minderheid de gelegenheid biedt haar standpunt van z.g. neutraliteit der Overheid ten aanzien van aangelegenheden van religieuze aard in het bestuur der gemeente in te voeren of te bestendigen. En dat ligt o. i. niet op den weg van de meerderheid. Trouwens, indien men een dergelijke gedragslijn als juist zou aanvaarden, zou men ter wille van een minderheid alle religieuze factoren uit ons openbare leven moeten weren. Daarbij denken wij niet alleen aan het gebed, maar ook aan den eed, de speciale bescherming van den Zondag, van den godsdienst en de godsdienstoefeningen, aan den religieuze inhoud van ons nationale lied, waarvan het tweede couplet zelfs den gebedsvorm heeft e. d.

Wij meenen daarom, dat het niet op Uw weg ligt te dezen te wijken voor de gevoelens van de soc. dem. en liberale minderheid.

Onze tweede opmerking betreft het al of niet christelijk karakter van het raadsgebed.

Het bedoelde formulier-gebed heeft niet een uitgesproken christelijk karakter. In protestantschen en, wellicht ook, in r.k. kring zal men er wel voor gevoelen om aan het gebed een uitgesproken christelijk karakter te geven. Dit zou b.v. kunnen geschieden door op het woord „stort” te laten volgen „om Christus’ wil”. De vraag is echter, of dit wenschelijk moet worden geacht, gelet op de omstandigheden ten Uwent.

In verband met den aard van het raadsgebed, waarvan de beteekenis vooral ligt in de publieke eerbiediging van Gods Majesteit, is o. i. een uitgesproken christelijke formulering niet noodzakelijk. Trouwens ook het volmaakste gebed, het „Onze Vader”, noemt niet uitdrukkelijk Christus’ Naam! Derhalve zouden wij het onjuist achten het alternatief te stellen: òf geen raadsgebed, òf een uitgesproken christelijk gebed. Eerder zouden wij zeggen: in elk geval een raadsgebed, doch, zoo de omstandigheden dit toelaten, een formulering, waaruit het christelijk karakter van het gebed duidelijk blijkt.

Er kan echter aanleiding zijn het christelijk karakter van het gebed niet opzettelijk uit de formulering te doen blijken. Zulks natuurlijk niet

om daardoor te doen uitkomen, dat het gebed, althans naar de opvatting van de protestantsche en r.k. groepen, niet zal zijn een christelijk gebed. Het christelijke van een gebed (uit het „Onze Vader” blijkt dat) staat of valt niet met de formuleering.

Doch het niet vermelden van Christus' Naam in het gebed kan aanbeveling verdienen ter vermindering van het naar voren komen van allerlei overwegingen, ontleend aan de confessies van de verschillende kerken, bij het debat en bij de beslissing omtrent deze zaak.

Het feit, dat er in een raadsvergadering verschillende godsdienstige richtingen bijeen zijn noopt tot soberheid. Betracht men die soberheid niet, dan kan het gevolg zijn, dat naast het vermelden van Christus' Naam allerlei wenschen omtrent het aanroepen van de Maagd Maria of andere heiligen worden naar voren gebracht, hetgeen in een overwegend r.k. Raad zeer wel mogelijk is. En zouden dergelijke wenschen in besluiten worden omgezet, dan zou het formuliergebed voor de niet-r.k. raadsgroepen onbruikbaar zijn.

Ook met het oog op de liberale en socialistische groepen is zulk een soberheid aanbevelenswaardig. Het is, zooals wij al opmerkten, niet juist, de opvatting van deze groepen nopens de houding der openbare besturen ten aanzien van de religie gelegenheid te geven haar stempel op de gemeentepolitiek te drukken. Doch wanneer van een publiek bestuur een religieuze handeling gevraagd wordt, dient men er naar te streven, dat, zoo eenigszins mogelijk, alle leden van dat bestuur (ook b.v. zij die de Godheid van Christus niet belijden) aan die handeling kunnen deelnemen zonder hun geweten geweld aan te doen.

Natuurlijk mag men bij dat streven niet verder gaan dan met het oog op het karakter van die religieuze handeling toelaatbaar is. Doch indien — zooals wij meenen — ook een gebed zonder uitdrukkelijke vermelding van Christus' Naam voor ons aanvaardbaar is, kan men o. i. de formuleering tot het aanroepen van God beperken, indien blijkt, dat alsdan ook buiten r. k. en protestantsche kringen het gebed aanvaardbaar wordt. Dat was ook de meening van niemand minder dan Dr. A. KUYPER. Zie „A. R. Staatskunde” II pag. 284/6.

Wij zouden derhalve willen adviseeren, U te houden aan de voorgestelde formuleering. Mocht echter door overleg blijken, dat men ook in r.k. kring op vermelding van Christus' Naam zonder eenige roomsche bijvoegselen prijs stelt en dat een dergelijke toevoeging evenmin bij de linksche groepen — daargelaten natuurlijk haar afwijzend standpunt tegenover het publiek gebed in het algemeen — op bezwaar stuit, dan zoudt U o. i. medewerking kunnen verleen tot bedoelde uitbreiding der formuleering. Doch eenige gereserveerdheid Uwerzijds ten deze lijkt ons toch het meest verkieslijk, omdat anders, zooal niet nu dan toch op den duur, in een overwegend roomsche gemeente het gevaar van verroomsching van het gebed dreigt.

N.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Kalvinismus, Studien und Skizzen von DR. J. A. NEDERBRAGT, Budapest, Sylvester-Druckerei.

Dit boekje bevat een beknopt overzicht van het calvinisme in Nederland en enkele bijdragen van stichtelijken aard. Wij willen echter inzonderheid de aandacht vestigen op het in dezen bundel voorkomend opstel over „Kalvinismus und Oekonomie”.

Ridder zonder vrees of blaam, een groote verjaarspartij met genoodigde en ongenoodigde gasten ter eere van den 70-jarigen Hendrikus Colijn aangeboden door BENJAMIN COOPER, uitg. D. A. Daamen's Uitg. Mij. N.V., 's Gravenhage.

Dit smakelijk uitgegeven geschrift bevat een zorgvuldig samengestelde selectie uit de uitgebreide perslectuur, waarvan de persoon van Dr. COLIJN het middelpunt vormt. Niet alleen medestanders doch ook tegenstanders zijn in dezen bundel aan het woord. Het is een zeer interessante verzameling.

Willem II, Koning der Nederlanden door Prof. Dr H. T. COLENBRANDER, uitg. J. M. Meulenhoff, Amsterdam.

Deze biografie sluit zich aan bij de studiën van de hand van Prof. C., welke reeds eerder in de serie Nederlandsche Historische Bibliotheek, uitgegeven onder leiding van Prof. Dr. H. BRUGMANS, werden gepubliceerd. Aan het slot van dit werk is dan ook een register opgenomen, dat op de acht in deze serie verschenen publicaties van den schrijver betrekking heeft.

Het thans gepubliceerde werk is een populair geschreven studie, alhoewel de schrijver, zooals trouwens te verwachten was, zijn beschouwingen met een vrij veelvuldig gebruik van bronnenmateriaal adstrueert of verduidelijkt. Naast de beteekenis van deze studie als biografie heeft ze ook een meer algemeen staatshistorische beteekenis, wijl ze behandelt belangrijke figuren en verhoudingen omstreeks het tweede kwartaal der vorige eeuw.

Uit het Archief der Marken van Almen en Harfsen door J. DE GRAAF, Uitg. S. Gouda Quint, Arnhem. (Overdruk uit Bijdragen en Mededeelingen der Vereen. „Gelre”, XLII).

Deze studie is uit den aard der zaak vooral bestemd voor de belangstellenden in de rechtsgeschiedenis en dan nog meer in het bijzonder voor degenen, die in de rechtsgeschiedenis van Gelderland belangstellen. Intusschen kan een dergelijke bijdrage ook buiten den kring der rechtshistorici aandacht verdienen. De marken zijn nu eenmaal een stuk communaal grondbezit en de praktijk van dit grondbezit, waaromtrent deze studie een soms zeer gedetailleerd overzicht geeft, doet vermoeden, dat invoering van het communaal bezit bezwaren zou opleveren, welke zeker niet onder doen voor de bezwaren, verbonden aan den individueelen eigendom.

De Utrechtsche Bondsdag 1939, Redevoeringen en referaten gehouden op den 51sten bondsdag van den Nederl. Bond van Jongelingsverenigingen op Gereformeerden Grondslag, Uitg. van de Vereen. De Gereformeerde Jongelingsbond.

Van de in dezen bundel opgenomen referaten noemen wij inzonderheid die van Dr. G. C. BERKOUWER, Dr. A. DE BONDT en Ds E. T. V. D. BORN, welke gewijd zijn aan de vraag, of de werkwijze en het resultaat van de Gereformeerde jeugdvorming al dan niet intellectualistisch is te noemen.

Democratie en geestelijke herbewapening door Prof. Ir. W. SCHERMERHORN. Uitg. van de Nederl. Beweging voor Eenheid door Democratie.

Deze brochure is reeds in een vorig nummer (voorlaatste boekbespreking) aangekondigd. Echter zijn toen naam van den schrijver en titel der brochure abusievelijk weggevallen.

Met het oog op de plaatsruimte is het ons voorshands onmogelijk een eenigszins uitvoerige aankondiging op te nemen van de, ons in den laatsten tijd toegezonden, geschriften. We volstaan daarom voorloopig met onderstaande vermelding. We hopen t. g. t. de gelegenheid te hebben op enkele van deze geschriften nader terug te komen.

Het Engelsche Blauwboek, Nederlandsche Vertaling, uitg. J. Frijda's Intern. Uitg. Onderneming, Amsterdam.

Het Deutsche Witboek, Documenten over de laatste faze van de Duitsch-Poolsche Crisis, uitg. Martinus Nijhoff, 1939.

Eenheid en vrijheid in het nationale onderwijs onder Koning Willem I door J. DE NOOY, diss. Utrecht, Libertas Drukkerijen Rotterdam.

Toelatingseischen voor het lidmaatschap van den Volkenbond door Mr. E. P. VERKERK, diss. Amsterdam V. U., uitg. M. Nijhoff, 's Gravenhage, 1939.

De bevelen des Konings, De verhouding van Koning, Minister en Landvoogd historisch verklaard door Dr. J. KIERS.

Organisatie der Rijkseenheid, Koloniale Raad, Raad overzee, Imperiale Raad door Mr. Dr. A. A. H. STOLK.

De voormalige zelfbesturende en Gouvernementslandschappen in Zuid-Oost-Borneo door Dr. C. NAGTEGAAL.

De zelfbestuurspolitiek ten opzichte van de korte verklaringsslandschappen in Nederlandsch-Indië door Dr. C. C. HAAR.

Baud en Thorbecke 1847—1851 door Dr. A. ALBERTS.

De laatstgenoemde vijf werken (Utrechtsche dissertaties) zijn verschenen in de serie: Utrechtsche bijdragen tot de geschiedenis, het staatsrecht en de economie van Ned. Indië. N.V. A. Oosthoek's Uitg. Mij. Utrecht 1938/39.

De weg der differentiatie in strafrecht en reclasseering door Prof. Dr. H. DOOYEWEERD, Rede uitgesproken bij de opening van de tiende jaarvergadering van de Prot. Chr. Reclasseeringsvereniging te Amsterdam op 29 Juni 1939.

Het Christelijk Gereformeerd Seminarium te Amsterdam door Prof. Dr. G. M. DEN HARTOGH, uitg. N.V. W. D. Meinema, Delft, 1939.

Archiefstukken betreffende de Afscheiding van 1834, deel I bewerkt door F. L. BOS, onder toezicht van Prof. Dr. A. Goslinga, Prof. Dr. G. M. den Hartogh, Dr. G. Keizer en Prof. Dr. D. Nauta, uitg. Mij. J. H. Kok, Kampen, 1939.

Uit de geschiedenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland, door J. H. KOK, 1882—1892 en 1893—1902, samengesteld uit gepubliceerde geschriften, uitg. Mij. J. H. Kok, Kampen, 1939.

WILSON EN DE VOLKENBOND

DOOR

DR. J. VAN LONKHUYZEN.

Het onderwerp hierboven genoemd schijnt mij gepast voor bespreking in dezen tijd. Het volkenbond-pact was — zooveel als WILSON van zijn idealen er in had kunnen redden — door zijn vasthoudenheid, trots alle oppositie, in het vredesverdrag van Versailles ingeweven. Het maakte er een onlosmakelijk deel van uit. Omdat WILSON wel op de vredesconferentie had leeren inzien, dat er anders niets van terecht kwam. Het was misvormd tot een pact, waarin de overwinnaars hun buit hadden vastgelegd en beloofden elkander in de bewaring daarvan te zullen bijstaan¹⁾. Het verdrag van Versailles in zijn vorming lichtzinnig²⁾, in zijn samenstelling kwaadaardig, is vervallen. Wat de uitkomst van den tegenwoordigen oorlog ook moge zijn, een nieuw vredesverdrag zal straks de plaats van dat van Versailles innemen. Moge het van een anderen geest getuigen. De volkenbond met en door het verdrag van Versailles opgericht — zal voortaan op eigen beenen moeten staan. En de teekenen van verval zijn reeds te vele geweest dan dat men verwachten kan, dat het in den ouden vorm hernieuwd zal worden. Moge een nieuwe volkenbond meer aan de vredesbedoelingen van WILSON beantwoorden, zij het dan mogelijk niet met gemeenschappelijke macht gesterkt, dan toch door gemeenschappelijke overtuiging geschraagd. Welke waren WILSONS bedoelingen met het stichten van den volkenbond, van welke beginselen ging hij uit, welke fundamenten legde hij?

Dat zal ons duidelijk worden als we eerst vragen wie was WILSON?

THOMAS WOODROW WILSON, stamde af van een Schotsche Calvinistische predikanten familie. Zijn vader (JOSEPH WILSON) was

predikant en zijn moeder (JANET WOODROW) een predikantsdochter. Zij verhuisden naar Amerika. Uit dit huwelijk werden eerst twee meisjes geboren, toen (28 Dec. 1856) in de pastorie in Stauton, Virginia, een zoon, THOMAS WOODROW WILSON. Een jaar later werd de vader beroepen in Augusta, in Georgia, een der Zuidelijke Staten. Rondom het stadje lagen katoen-plantages en armoedige hutten van neger-slaven. In het Zuiden heerschte de landelijke stemming, in het Noorden kwam de industrie sterk op. De tegenstelling tusschen het meer aristocratische Zuiden en het democratische Noorden, dat door centrale wetgeving de slavernij voor heel de Unie wilde afschaffen, leidde tot den burgeroorlog van 1861—1865. Het Zuiden werd geslagen. De jonge WILSON zag den president der Zuidelijken onder bewaking door Augusta marcheeren op weg naar zijn gevangenis, in fort Monroe. Afschuw van oorlog en van fysiek geweld maakten reeds vroeg diepen indruk op zijn gemoed. Wat tekort schoot aan onderwijs in het plaatsje werd hem door zijn vader gegeven. Zoo ontwikkelde zich een hechte band tusschen vader en zoon. Ook een geestelijke band. Groot respect had hij voor het ambt van zijn vader. In 1870 werd zijn vader benoemd tot professor aan de Theol. School in het havenstadje Columbia in South Carolina. Waar het hart van den jongen THOMAS leerde gaan met hen die de zeeën bevaren naar verre landen. Het verruimde zijn blik. Op 16 jarigen leeftijd legde hij met besliste overtuiging belijdenis des geloofs af. Beslistheid en overtuiging om zijn eigen weg te gaan zouden kenmerken van zijn karakter blijven.

Uit dezen stam geboren kan veel in het karakter van WILSON, als erfenis der Schotsche Calvinistische vaders aangegeven worden. De ietwat stugge, vasthoudende, geslotene, eerlijke, zelfstandige, en principieele geest welke het Schotsche karakter kenmerkt, was ook de zijne. De pioniersgeest van zijn vader werkte ook bij hem na.

Daarbij was hij met hooge intellectueele gaven begiftigd. Het „Calvinisme” droeg bij hem het stempel zooals het zich onder den invloed van het Methodisme in Amerika ontwikkeld had. Later, toen hij president was, mocht b.v. in het Witte Huis niet gerookt worden, ook werd er geen wijn of sterken drank bij de maaltijden, of de diplomatieke diners geboden. Bij de inauguratie werd ook

het bal afgeschafft. Het „Calvinisme” in Amerika draagt meer het humanitair karakter van een het sociale leven hervormende christelijke beschaving.

En een hervormer was WILSON. En een hervormer die zijn hervormingen doorzette zoowel met overtuigende redevoeringen als met vaste hand, waar hij leiding gaf.

Bijgestaan door zijn echtgenoot, uit een predikantsgezin geboren, dat gelijke overtuiging was toegedaan.

Een hervormer. Dat toonde hij reeds in Princeton, waar hij de lange, eenigszins uit zijn kracht gegroeide jonge man, met intelligente oogen, die door de brillenglazen zagen, als student aankwam. Hij dobberde eerst wat, welke lijn van studie hij kiezen zou. Familie-traditie en de wensch van zijn vader dreven hem naar de theologie, maar hij bemerkte weldra dat zijn aanleg hem dreef naar de studie van geschiedenis, staatsrecht en der politiek. Hij bleek een krachtig gevormde persoonlijkheid te zijn. Zich-zelf te zijn was zijn leuze.

Hij was een der beste redenaars aan de universiteit. En had groote werkkracht.

Zijn studie van het staatsrecht opende zijn oog voor de diepe bedorvenheid der Amerikaansche politiek. Hoe de „bosses” de politiek beheerschten, dat de partij-strijd was om den buit van materieel voordeel, en er zoo goed als geen hoog beginsel of hooger ideaal in zat. De invloed van het geld, en der geldmachten en der groote ondernemingen op de politiek, werd hem duidelijk. Ondercheidene artikelen over beter gouvernement verschenen van zijn hand reeds toen hij nog student was („Cabinet Gouvernement in the U. S.”). Na Princeton bezocht hij nog de universiteit van Virginia waar hij zijn juridische studiën voltooidde. Toen vestigde hij zich met een compagnon als advocaat in Atlanta in Georgia. Maar de klanten bleven uit. In Atlanta vergaderde de senaat van den staat Georgia. WILSON had genoeg tijd om menig uur op de publieke tribune van den senaat door te brengen en zich te overtuigen dat het Amerikaansche staatsrecht een radicale hervorming noodig had. In Georgia woonde in het plaatsje Rome ook zijn oom JAMES BONES. Daar ontmoette hij haar die zijn eerste vrouw zou zijn, n.l. ELLEN AXON.

Een vurige liefde vatte hij voor het mooie slanke meisje met

bruine oogen op, dat na den dood van haar moeder de zorg voor het gezin van haar vader, ook een predikant, op zich had genomen. Het was een intelligent meisje, opofferend en kunstzinnig van aanleg. Zij heeft veel invloed op den van nature gesloten jongen man ten goede gehad. Het maakte hem weer vroolijker tegenover de teleurstellingen van zijn advocatuur. Terwijl ELLEN een kunst-academie in New York bezocht, volgde WILSON de lessen aan de JOHN HOPKINS universiteit te Baltimore. Daar schreef hij zijn eerste werk „Congressional Government”. Een samenvatting van zijn staatkundige denkbeelden, te weten hervorming van het Amerikaansche staatsrecht naar het Engelsche model. Maar zijn hart ging uit naar praktische politiek. En om een actief, zoo mogelijk leidend aandeel in het publieke leven te kunnen innemen.

Hij kreeg de benoeming tot leeraar aan de meisjes-college BRYN MAWR bij Philadelphia (een bekende aristocratische school in Amerika) om les te geven in de Amerikaansche geschiedenis en staatkunde. De benoeming gaf een bescheiden tractement, toch voldoende om er op te kunnen trouwen. Het huwelijk werd een zeer gelukkig huwelijk, waaruit allengs drie dochters geboren werden.

In Bryn Mawr schreef hij ook zijn omvangrijk werk over staatsleer n.l. „The State”. De directrice wilde alleen gepromoveerde leeraars aan haar instituut hebben, zoo verwierf hij zich in dien tijd ook den doctortitel. Zijn gaven als docent waren buitengewoon en werden weldra ook buiten de college opgemerkt. Zoodat hij in 1888 de benoeming tot professor aan de Wesleyan University te Middeltown in Connecticut ontving. Om Amerikaansche geschiedenis en economie te onderwijzen. Steeds had hij zijn doel voor oogen, n.l. de Amerikaansche politiek te zuiveren en het volk leiding te geven. Zijn werk „The State” deed WILSONS roem stijgen. Een hoofdwerk dat hij wenschte te schrijven „Philosophy of politics”, waarvoor „The State” een inleiding was, en dat de geheele staatkunde opbouwend critisch te behandelen, en de grondslag moest zijn voor een nieuw politiek leven in Amerika, heeft hij niet kunnen voltooien. Door de publicatie van „The State” werd hij benoemd tot professor aan de Princeton university. Om daar met zijn hervormingsplannen meer in het volle licht van de Amerikaansche wetenschap te treden. Daar heeft hij de meeste jaren van zijn leven doorgebracht. Twaalf jaren als gewoon hoogleeraar

en acht jaren als president der universiteit. Hij doceerde er Amerikaansch staatsrecht en Engelsch burgerlijk recht.

Hij genoot grooten toeloop onder de studenten en schreef veel, maar het gevolg was — als reeds eer had plaats gehad en straks nog meer plaats zou hebben — een fysieke inzinking. Een reis naar Engeland gaf herstel. Toch was hij met de positie van hoogleeraar niet tevreden. Zijn hart ging uit, als we reeds opmerkten, om practisch deel te nemen aan de politiek, en dezete reformeeren. Maar er was weinig kans voor. WILSON was bij de Democratische Partij (als het Zuiden meestal was, en nog is), de Republikeinen gesteund door het geld (protectionisme) waren in de meerderheid. Maar ook bij de Democraten was er geen leider die het politieke leven uit de macht der „bosses” kon redden. Hij schreef dus zoo veel hij kon om het politieke leven op constructieve doeleinden te kunnen richten, wetende, dat met name de verderfelijke invloed der trusts eenmaal de oogen zou openen voor een andere politiek dan de toenmalige. WILSON's vader was na den dood zijner echtgenoot bij hen komen inwonen en leefde nog lang genoeg om den roem van zijn zoon vooral na diens boeken „George Washington” en „History of the American People” te zien groeien, en zijn zoon te zien benoemd tot president van Princeton University (1902).

Als president der Princeton University kreeg hij nu de vrije hand voor het invoeren van hervormingen. Reeds zijn inaugureele oratie „Princeton in dienst der natie” gaf hem gelegenheid zijn gedachten te ontvouwen over de sociale taak van het hooger onderwijs, tot opheffing van het staatsbestel en tot opvoeding voor verantwoordelijk leiderschap. De rede maakte diepen indruk. Maar de oppositie bleef niet uit. Hij had durf en initiatief getoond. En liet het niet bij woorden. Hij wist de fondsen voor zijn hervorming (door de inkomsten der universiteit te brengen van 4 millioen op 12 millioen dollars) bijeen te brengen. Hij stelde 50 hulpprofessoren tusschen hoogleeraren en studenten aan. Een systeem thans algemeen in Amerika in zwang. Het gezag in Princeton werd gecentraliseerd, de discipline verscherpt en Princeton werd een der beste Amerikaanse universiteiten. De geld-aristocratie onder de studenten werd in Princeton bestreden. De universitaire eigenschappen moesten zijn rechtvaardigheid, idealisme en democratie. WILSON kon niet berusten in een bestaand kwaad. Hij zuiverde Princeton

van veel kwaad. Zijn strijd voor een hogere standaard in de moraal en in de politiek begon door heel de unie de aandacht te trekken.

Een nieuwe fysieke inzinking volgde, welke weer hersteld werd door, nu met zijn vrouw, een reis naar Engeland te maken. En toen begon hij met nieuwe kracht zijn hervormingen in Princeton.

Giftten van een half miljoen dollars werden geweigerd om de voorwaarden er aan verbonden. Trots veel oppositie van geldmagnaten kreeg men in het land respect voor WILSON en gevoelde men dat in hem een nationale figuur tot verbetering der politiek was opgestaan. De geldmagnaten wonnen echter te Princeton. De raad van beheer wilde de groote giften niet afslaan. WILSON nam zijn ontslag als president. En ging nu den strijd tegen financiële suprematie en sociale ontaarding op het terrein der politiek overbrengen. Hij stelde zich bij de verkiezing tot candidaat voor gouverneur van New Jersey, de staat, waarin Princeton gelegen is. In Amerika stelt men zich zelf candidaat voor een openbaar ambt. Velen hadden allengs genoeg van de steeds meer ontaardende politiek van dien tijd. Het was een schaamteloze belangenpolitiek, gewetenloze „bosses”, instrumenten in de handen der geldmagnaten, regeerden daarin. De trusts en de invloed der geldmagnaten groeiden snel. De spoorwegmaatschappijen verbonden zich en verhoogden de tarieven. De boeren kregen weinig voor hun produkten. De Democraten van het Zuiden, die op hervorming aandrongen, kregen hun grooten woordvoeder in WILLIAM JENNINGS BRYAN. De „silver tongued orator”. Een ernstig, geloovig Christen, een onweerstaanbaar debater, een onvermoeid strijder. Bijna had hij de Republikeinen in de verkiezing voor president der V. S. tweemaal verslagen. THEODOOR ROOSEVELT, als bekend een bij uitstek nationale figuur, redde de Republikeinen door zelf de trusts aan te tasten. Acht jaren was hij president (1901—1909), maar onder zijn opvolger TAFT verloren de Republikeinen regelmatig terrein, de corruptie tierde welig. De Democraten wonnen onder BRYAN'S leiding in onderscheidene staten. Ook in New Jersey. WILSON werd tot gouverneur van New Jersey verkozen.

Dat was in 1910. Het maakte een grooten indruk, dat WILSON in zijn verkiezingscampagne getoond had niet te buigen voor „bosses” of partij-organisaties, maar onafhankelijk zijn eigen weg

ging. Het autoritaire optreden dat hem te Princeton veel vijanden gemaakt had, gaf zijn gouverneurschap kracht en originaliteit. Zijn krachtig bestuur verzette zich tegen alle geknoei achter de schermen, in Amerika zoo veelvuldig in zwang. Al kon hij als gouverneur zelf geen wetsontwerpen indienen, hij moedigde sociale wetgeving en verscherpt toezicht op de trusts enz. aan. In het begin had hij veel tegenstand, doch allengs boog men voor zijn bekwamheid en werkkraft.

Vele Democraten hielden voor de komende presidentsverkiezing van 1912 het oog op hem gericht. En toen BRYAN zijn plaats inruimde en WILSON naar voren schoof, werd WILSON door de Democraten tot candidaat gesteld voor het presidentschap. En hij werd, — vooral door de oneenigheid onder de Republikeinen — tot president gekozen. Nu zou hij zijn politieke idealen kunnen verwezenlijken. Voor buitenlandsche zaken benoemde hij tot minister den man die hem den weg naar het presidentschap geopend had — WILLIAM JENNINGS BRYAN. Ook voor andere posten benoemde hij mannen die met hem eensgeestes waren om de geldmachten en hun verderfelijken invloed op de politiek, aan te vallen. Hij streed tegen de hooge invoerrechten, voor controle op het bankwezen, maakte anti-trust wetten, enz. (1913). Zijn ideaal bleef politieke leiding buiten de partij-organisaties om, herstel van de sociale orde en bedwingen van economisch en cultureel ontbindende krachten. Hij ging uit van de beginselen van rechtvaardigheid en goede trouw. Al zag hij, meer historicus en jurist dan socioloog, de ingewikkelde toestanden op economisch terrein niet genoeg door. In het Mexicaansch geschil dat de Vereenigde Staten destijds met HUERTA, de Mexicaansche president, kregen, zou het zeker politiek voordeel voor hem geweest zijn Mexico te veroveren, maar hij, die in het Zuiden de verwoestingen van den oorlog gezien had, haatte de politiek van geweld, van oorlog en de ellende daar aan verbonden.

De quaestie van Mexico werd daarom op vreedzame wijze geregeld. Had WILSON vooral het oog op hervorming van de inwendige Amerikaansche politiek, het zou „de ironie van zijn lot zijn” dat hij voornamelijk met buitenlandsche politiek te doen kreeg. Boven Europa trokken zich in 1914 donkere oorlogswolken saam. Zijn vriend en raadsman HOUSE, goed kenner van Europeesche toestanden, en goed diplomaat, een man met veel menschenkennis,

die vóór het conflict alle voornaamste Europeesche hoofdsteden bezocht, waarschuwde hem voor het naderend onheil. Hij wees op den onderlingen haat en den militairen waanzin welke in Europa den boventoon hadden. Hij zocht het conflict te voorkomen. WILSON had maar matige belangstelling voor de pogingen door HOUSE verricht, geheel verdiept in zijn nieuwe wetgeving als hij was. Daarbij, begin Augustus 1914, in de verwarde dagen vóór het uitbreken van het wereld-conflict, stierf zijn steun en zijn troost, zijn ELLEN. WILSON, de eenzame, gesloten figuur, die door haar aangenaam gezelschap en huiselijke vreugde, haar tact en meeleven, staande gehouden was, verloor in haar meer dan iemand wist. Hernieuwde fysieke inzinking dreigde. WILSON kondigde, naar den wil van het grootste deel van het volk handelend, Amerika's neutraliteit af.

Amerika was „too proud to fight”. Al was de stemming onder de staatslieden overwegend pro-Engelsch, en al was WILSON in 1916 herkozen „because he kept us out of war”, en al bewogen de ge-allieerden hemel en aarde om Amerika in den oorlog te krijgen, en al was door de oorlogsleveranties het land bijkans één groote ammunitiefabriek geworden, zoodat de leveranciers, èn door hun invloed èn door betaling van hooge loonen in vele fabrieken aan de werklieden, vaak misleid door later erkende „oorlogsleugens”, al meer voor Engeland gewonnen waren — we gelooven, dat het WILSONS oprechte begeerte was het land buiten den oorlog te houden zoo lang hij kon. Trots zijn Engelsche afstamming en cultuur.

Lang heeft WILSON getracht te bemiddelen en een „peace without victory” teweeg te brengen, toen het eenmaal tot een breuk met Duitschland kwam, zou het ideaal bereikt worden door oorlog. Maar het ideaal bleef hetzelfde.

Zoo sprak hij op 12 Januari 1917, toen de tegenstelling met Duitschland zich verscherpte, in een redevoering bestemd voor heel het volk van Amerika: „Op den oorlog moet een vrede volgen die het onmogelijk maakt een andere als deze te doen komen.” Ook de Vereenigde Staten moeten hun aandeel in deze onderneming op zich nemen. Hun taak is geen andere dan hun autoriteit en macht toe te voegen aan die van andere naties, om vrede en gerechtigheid door heel de wereld te doen garandeeren. „Als de vrede duurzaam

zijn zal, dan moet het een vrede zijn, vast gemaakt door de georganiseerde macht van de menschheid". „Het moet een vrede zijn, niet maar om de onmiddellijke doeleinden der oorlogvoerende volken te verwezenlijken, maar een blijvende vrede." „Alleen een rustig Europa is een vast Europa. Om een rustig Europa te verkrijgen moet de vrede niet een evenwicht van macht te voorschijn brengen, maar een gemeenschap van macht." Het zou zijn een „vrede zonder overwinnaar." Nog altijd geloofde hij dat het doel der belligerenten niet was elkaar te vernietigen. „Een vrede gegrond op eens overwinnaars voorwaarden, laat een zeer na, zet kwaad bloed, geeft een bittere nagedachte, zoodat de vrede daarop gebouwd zoude rusten niet op blijvende fundamenten, maar als op drijfzand". Daarom sprak hij het uit dat hij voorstelde als de grondslagen voor een blijvenden vrede, dat geen volk zijn heerschappij over die van een ander volk zou uitstrekken, maar dat elk volk zou vrij gelaten worden zijn eigen bestuur te kiezen, en zijn eigen ontwikkeling, ongehinderd, onbedreigd, onbevreesd, de kleinen zoowel als de groote en machtigen, uit te werken. Hij stelde voor, dat alle naties voortaan vermijden zouden, verwickeld te worden in onderlinge verdragen, waardoor zij tegen elkander opgezet zouden worden.

„In een gezamenlijke macht is zulk een verwickeling niet gelegen."

Ik stel voor een regeering der volken met toestemming dergenen, die geregeerd worden, vrijheid van de zee, en beperking van bewapening, een leger alleen om de orde te handhaven en niet een instrument voor agressie of zelfzuchtig geweld. En met de emotie van diepe overtuiging had hij er aan toegevoegd: Dit zijn Amerikaansche beginselen, zij zijn de beginselen der menschheid en moeten de overhand hebben³⁾. Met deze redevoering was het doel van den oorlog voor Amerika bepaald en WILSON de leider der wereld-politiek geworden. De oorlog, die weldra voor meerdere beginnen zou, was in een kruistocht voor een idealen vrede veranderd. Het ideaal werd door de Amerikaansche pers enthousiast ontvangen. Met de phrase „peace without victory" bedoelde hij dat geen bitterheid of zucht voor revanche het einde van den oorlog zou volgen. Pro-geallieerden als THEODOOR ROOSEVELT waren scherp in critiek, en zelfs BRYAN was bevreesd voor zulk een volkenbond met

geweld tot stand gebracht, maar de massa in Amerika stemde in, en de jonge mannen gingen onder deze leuze naar het slagveld, verzekerd te strijden voor een „heilig doel”.

Het was BRYAN, warm Christen en stoutmoedig belijder — hij viel in den strijd voor de autoriteit van Gods Woord — die de pacifistische gedachte, — het Amerikaansche Christendom heeft, als gezegd, een sterk humanitair inslag — in de Democratische Partij en haar program van actie ingedragen had. Ik heb er in een vorig artikel in dit tijdschrift uitvoerig over gehandeld. In zijn door heel de natie bekende en beroemde rede „The Prince of Peace” had hij zijn gevoelens uiteengezet. Duizenden en nog eens duizenden had de groote redenaar met zijn rede bezielde. Hij had WILSON, als candidaat voor het presidentschap naar voren geschoven op de Democratische Conventie met de woorden: „De Vereenigde Staten hebben den grootsten kans voor zich, welke ooit aan een natie is geboden sedert de tijd begon. En welke politieke partij zal de leiding hebben, welke anders dan de Democratische? De partij, die de broederschap der volken stelt na het Vaderschap Gods? Ik kies de zijde van de Democratische Partij in het verklaren dat wij WOODROW WILSON een kans moeten geven de wereld tot vrede te brengen.” Als minister van buitenlandsche zaken had BRYAN onder WILSON en met diens goedkeuring met 30 naties een overeenkomst gesloten om niet door geweld maar door overtuiging, desnoods door een volken-rechtbank, de geschillen onder de naties te vereffenen. Men zie het voorbeeld er van in dit tijdschrift December 1938 p. 463. Men herinnert zich hoe hij op Kerstdag 1913 aan alle gezanten in Washington, van die staten welke het contract met Amerika geteekend hadden, een presse-papier zond, in den vorm van een ploeg, vervaardigd uit het nikkelstaal van gesmeede bajonnetten, met de woorden er ingegrift „Niets is onmogelijk tusschen vrienden” en de tekst Jesaia 2 : 5 „Zij zullen hun zwaarden tot ploegscharen maken”. Het was BRYAN die WILSON op het pad leidde om door een volkenbond te trachten oorlog onder de naties uit te bannen. En WILSON, van dezelfde Amerikaansch-Christelijke beginselen doordrongen, en van nature afkeerig van den oorlog, en idealist en hervormer als hij was, had met enthousiasme de toorts van dit nieuwe licht, dat op internationaal gebied begon te schijnen, overgenomen.

Daar was verschil. BRYAN, overtuigd pacifist, zocht ook na de torpedeering van de Lusitania nog door een voorstel van onderzoek en arbitrage den oorlog met Duitschland te vermijden, ook al had Duitschland een vroeger contract van onderzoek en arbitrage, als vele andere landen met Amerika aangegaan hadden, met Amerika geweigerd aan te gaan. WILSON zocht nu door *oorlog* Duitschland te dwingen. Om aldus tot een gemeenschappelijken volkenbond te komen. Maar hij maakte immer de vergissing, door te meenen, dat het den geallieerden niet om vernietiging van den tegenstander te doen was, maar om een rechtvaardigen vrede. De ge-allieerden lieten hem in dien waan. Zoo werd het idealistisch doel aan den oorlog in Amerika door een leger van Engelsche en Amerikaansche propagandisten voorgesteld. Het werd in Amerika een groote kruistocht om met dezen oorlog *allen oorlog* uit te bannen en de beginselen van rechtvaardigheid en overtuiging en niet die van geweld te doen heerschen onder de volken der aarde. „Geen afzonderlijke verdragen meer onder de volken, maar een verdrag van alle volken dat allen zou binden,” zegt WILSON in bovengenoemde redevoering.

Wereld-vrede was het doel dat hij met hartstocht bepleitte. „Er kan geen andere vrede zijn dan tusschen gelijken”, zoo sprak hij (Ray Stannard Baker, a.w. p. 364).

WILSON had het moeilijk gehad in de laatste jaren. Na den dood van ELLEN had hij zich eenzaam gevoeld, een eenzaamheid welke door de liefderijke zorg zijner dochters (waarvan er inmiddels twee gehuwd waren en de derde MARGERETH straks zou huwen met WILSON's minister van finantien, MACADOO) noch het gezelschap van den bij hem inwonenden broer van ELLEN (STOCKTON AXSON) niet kon weggenomen worden. In 1915 huwde hij de vriendin van zijn dochter MARGERETH, t.w. EDITH GALT, een jonge weduwe. Maar nu was hij allengs weer op zijn volle kracht en bracht na de torpedeering van de Lusitania Amerika met alle kracht in den oorlog. Een kracht door Duitschland onderschat.

Een kracht welke de ge-allieerden meer bracht dan ze ooit hadden durven hopen. Een kracht welke Engeland van den rand van den afgrond en van dreigenden hongersnood redde en de zaak der ge-allieerden deed triumfeeren. Nu kon WILSON het doel van zijn Amerika in den oorlog brengen en de ge-allieerden te

doen overwinnen, in praktijk brengen, zou men denken. Helaas! Hij ging er persoonlijk voor naar Parijs. Maar wel zelden heeft een diplomaat met hooge idealen zich in moeilijker positie bevonden dan WILSON in Parijs en op de vredesconferentie.

Hij was niet genoegzaam op de hoogte van Europeesche toestanden, noch van de talen, welke op de conferentie dikwijls door elkaar heen gesproken werden; hij was niet opgewassen tegen de haat en hebzucht der geallieerde vertegenwoordigers, die kwalijk hun onverschilligheid omtrent zijn volkenbonds-ideaal verbergen konden; niet opgewassen tegen het cynisme van een CLEMENCEAU, die vaak bitter tegen hem uitviel, als tegen den „schoolmeester, wiens eenige wijsheid was, dat hij wijs kijken kon”, die voor alles eischte Frankrijks veiligheid en herstel. In de vergaderingen van de „big four” deed LLOYD GEORGE zich voor als zijn vriend „zoover het met de vitale belangen van Engeland” overeenkwam. LLOYD GEORGE sprong van de eene zijde naar de andere. CLEMENCEAU gaf den toon aan.

Het bestaan van geheime verdragen, waar WILSON immers zoo krachtig tegen opgekomen was, werd voor hem geheim gehouden totdat hij in Frankrijk kwam. De vrijheid van de zee moest hij eveneens al dadelijk loslaten, daar Engeland daarvan niets wilde weten. Zoo was het voor WILSON een retireeren over de geheele linie. De vergaderingen van de vredesconferentie werden eerst aldoor uitgesteld, totdat het enthousiasme voor WILSON bekoeld was. Men vertrouwde hem blijkbaar met zijn volkenbonds-idealen niet. En toonde dit al heel duidelijk. Van zijn veertien punten werd zoo goed als geen notitie genomen. WILSON streed met den moed der wanhoop om tenminste een soort volkenbond tot stand te brengen en deze in het vredesverdrag te zien opgenomen, wel wetende dat er anders van een volkenbond niets terecht kwam. Soms kwam het bijna tot een breuk. Op het eind liet hij de „George Washington” naar Brest opstoomen als wilde hij vertrekken. (April 1919). Dat gaf sensatie in Frankrijk en CLEMENCEAU gaf iets van zijn eischen toe. Er kwam althans een soort van volkenbond tot stand. Maar hoever was deze van WILSONS ideaal verwijderd!

In de behandeling van het ontwerp voor den volkenbond in de vredes-conferentie bleek uit heel de samenstelling dat het een

bond zou zijn gebaseerd op de autoriteit der vijf groote mogendheden. De kleine naties waren in de voorbereidingscommissie zoo goed als niet vertegenwoordigd. Het was voor die naties duidelijk dat het geen echte volkenbond was met gelijke rechten voor allen. De Raad regeerde, de Assemblée zelf had weinig te zeggen. Het eerste ontwerp van den bond was gemaakt door de Engelschen en met weinig instemming, om niet te zeggen bepaalden afkeer, ontvangen, aan beide zijden van den oceaan. Het tweede met nog meer vijandschap. De volkenbond werd geboren in de ongelukkigste omstandigheden om hem levenskracht te geven. Ieder zocht zijn eigen volkenbond te verwezenlijken. De eerste president van den Bond PICHON, stond er sceptisch tegenover en zijn volkenbond was een geheel andere dan WILSON'S (VERNON BARTLETT, *Behind the scenes at the peace conference*, p. 93).

De Amerikaansche senaat, intusschen bij de verkiezing in meerderheid Republikeinsch geworden, eischte een reserve t.w. om de Amerikaansch Monroe doctrine vrij te laten, en het moest, wilde WILSON zijn volkenbond niet aanstonds door den senaat verworpen zien, als art. XXI in het ontwerp ingeweven worden. Maar het prestige van den Bond leed vanzelf met zulke reservaties zeer. Ieder ander land kon dan de zijne maken. En WILSONS vasthoudendheid om het ontwerp met het vredesverdrag in spoed er door te krijgen zette bij velen kwaad bloed. (VERNON BARTLETT, a. w. p. 116).

Daar waren genoeg waarschuwingen tegen den oorlog en aansporingen tot den vrede in het Bondspact. Zoo de beperking der bewapening; de verzekering van de onafhankelijkheid en de grenzen der leden van den Bond, door al de leden; de regeling dat eenige dreiging van oorlog en een staat van zaken, welke oorlog mocht te voorschijn roepen, door den Raad als een zaak van internationaal belang zou behandeld worden; maar wat hielp dit, als de geest van zelfzucht en de lust tot vasthouden van den buit (zie art. 10 van volkenbonds-pact) regeerde? Dat was het in Parijs. Wat WILSON mee naar huis nam was een volkenbond op papier. Hij hoopte, dat de tijd de volken tot elkander zou brengen en de gebreken van den bond genezen zou. Maar het zaad voor een toekomstigen oorlog was er te rijkelijk in gezaaid. En toen de Amerikaansche senaat weigerde het volkenbonds-pact te ratifi-

ceeren en WILSON zijnerzijds weigerde de amendementen van den senaat over te nemen, maar dacht door een beroep op het volk, waarvoor hij een tournee ondernam, Amerika's toetreding nog te kunnen bewerken, op welke tournee hij door een beroerte overvallen werd ⁴⁾ (October 1919) en bij een volgende presidentsverkiezing de Democraten verslagen werden (1920) — toen ging de leiding van den bond uit WILSONS handen naar die van Engeland en Frankrijk over en kwam er van WILSONS idealen met den volkenbond maar weinig terecht. De volkenbond verloor zijn leider en zijn ideaal, en werd een instrument in de hand van Europeesche politici voor eigen machtsverheffing. WILSON heeft er zelf toe bijgedragen door in de vredesconferentie teveel van zijn beginselen toe te geven. En door tegenspraak met zichzelf (zie DILLON a. w. p. 143 wat de zelfbepaling der volken betreft) zijn standpunt verzwakt ⁵⁾. Een principieel getuigenis ware menigmaal beter op zijn plaats geweest, dan een compromis. Een compromis, waarbij de oude geest van de onderlinge vijandschap en daaruit voortkomende geheime verdragen, bleven bestaan. De oorlog zou den oorlog onmogelijk maken, maar te Versailles werd „een vrede gemaakt die den vrede onmogelijk maakte”. Alleen wanneer een andere geest de volken gaat bezielen en de publieke opinie gaat beheerschen zal het een echte volkenbond zijn. Daar moet het heen geleid worden. Dat er toenadering onder de volken kome. Dat te bewerken is de taak van het Christendom onder de volken.

¹⁾ Zie art. 10 van het pact. Met de handhaving der grenzen der verschillende landen kan niets anders bedoeld zijn, dan zooals deze grenzen te Versailles werden vastgesteld.

²⁾ Dr. E. J. DILLON, *The Peace Conference* p. 115 en verv.

³⁾ RAY STANNORD BAKER, *Woodrow Wilson, life and letters*, vol. 6, p. 35 en volgende.

⁴⁾ Hij overleed na de laatste jaren een kwijnend bestaan geleid te hebben op 3 Februari 1924.

⁵⁾ De Britsche premier maakte bezwaar een sectie van de „corridor” aan Polen toe te kennen omdat daar een meerderheid van Duitschers woonde en dit in het vervolg de vrede weer in gevaar zou kunnen brengen. En wees daarbij op WILSONS beginsel van de zelfbepaling der volken ten opzichte van hun gouvernement. WILSON antwoordde dat men zijn beginselen „niet al te letterlijk” moest opnemen. Als het voor herstelling van Polen noodig was dat een aantal Duitschers in zijn territorie opgenomen moest worden, dan kon dat niet verholpen worden. Maar LLOYD GEORGE hield zijn bezwaren staande en met klem zoodat eindelijk WILSON en CLEMENCEAU toegaven. Dr. E. J. DILLON, *The Peace Conference*, p. 143.

Of neem zijn houding tegenover de neutralen. Op de vraag, of de neutrals

staten ook niet de statuten van den volkenbond zouden teekenen, en deze aldus ook deelgenooten van den volkenbond zouden worden, antwoordde WILSON: „Neen, ik denk dat is hun teveel eer geven, zij verdienen dat niet” (DILLON, a. w. p. 144). Later, toen WILSON een reis naar Washington gemaakt had, en de zaak weer opkwam, was hij geheel veranderd. Hij wilde niet alleen het neutrale Spanje in den bond opnemen, maar ook een zetel geven in den Raad, het bestuur van volkenbond. Die onstandvastigheid verbaasde niet alleen, maar zette ook bij anderen (in dit geval Portugal) kwaad bloed. WILSON scheen meer te volgen, dan leiding te geven. Hij scheen soms niet zich er van bewust te zijn waarheen hij leidde. Hij was vaak vaag, zwak, in tegenspraak met zichzelf (DILLON, a. w. p. 145). In ingewikkelde Europeesche kwesties beschouwde hij zich soms als de hoogste rechter, en merkte niet, dat hij er soms heel weinig van op de hoogte was, (t. a. p.). Hij vervreemde zichzelf daardoor soms van de naties voor wie hij zeide te werken en van hun vertegenwoordigers.

In plaats van de naties te winnen zaaide hij zelf mee zaad dat straks oorlog en revolutie moest doen uitspruiten (t. a. p.). Met de anderen sneed hij gedeelten van volken af van hun saamhoorigheid en verbitterde de naties. Men ergerde zich aan de geheime beraadslagingen waarvan hij zeide altoos afkeerig te zijn geweest en waaraan nu mee aandeel nam. Ook aan de meesterachtigheid van zijn toon. Hij had, als de anderen, soms af te gaan op rapporten die bleken zeer onjuist of eenzijdig door intriganten te zijn samengesteld (t. a. p. 147). Hij was niet altijd principieel, maar handelde soms zooals het 't beste uitkwam. Hij mocht dan al een volkenbond op papier teweeg brengen, het kostte hem het leiderschap der wereld. Ook inzake de kleinere staten zaaide hij veel ontevredenheid door geheel Europa (p. 149). En als LODEWIJK XIV zeide: „Ik ben de Staat,” zeide hij, als een dictator: „Ik ben al de staten saam” (a. w. p. 149). Zijn volkenbond was daarom meer machinaal, dan een winnen van de sympathie voor elkander en aldus overwinnen van het militarisme, rassen-haat en geheime intrigues. Een volkenbond zóo saamgesteld verloor zijn vertrouwen in zijn leiders al eer hij openlijk optrad. De leiders hadden getoond meer te denken aan eigen voordeel en positie dan aan den vrede van de wereld.

Zoo oordeelt een Engelsch schrijver. (Engeland had niet te klagen over achteruitzetting in den Bond) over WILLSONS optreden tegenover de kleinere staten van Europa. WILSON dreigde dat Amerika's economische hulp hun ontgaan indien zij niet gehoorzaamden (DILLON, p. 151). Een volkenbond zóo samengesteld, had geen innerlijke kracht. WILSON was niet voor de taak door zijn ideaal hem gesteld opgewassen. De doeleinden van de verschillende gouvernementen, en die nagejaagd op de oude manier van intrigue en geheime verdragen, waren onbestaanbaar met de zijne. Zóo was zijn volkenbond een mislukking van het begin af aan. Ieder zocht er het zijne, maar niet het algemeene goed. Het was een bond op papier zonder innerlijke saamhoorigheid.” Had hij zijn beginsel zuiver bewaard en verkondigd, het licht dat dan uit Parijs geschenen had, had ingang bij de volken gevonden. De oorlog werd gemaakt om oorlog onmogelijk te maken, een vrede werd er gemaakt die vrede onmogelijk maakte (DILLON, p. 155).

OORZAKEN EN GEVOLGEN VAN HET AFTREDEN VAN HET VIERDE KABINET-COLIJN

(PARLEMENTAIRE KRONIEK)

DOOR

G. J. LAMMERS.

Bij schrijven van 5 October 1939, gericht aan den Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, heeft de Minister van Sociale Zaken in het tweede Kabinet—DE GEER, Dr. J. VAN DEN TEMPEL, daartoe door de Koningin gemachtigd, het wetsontwerp tot wijziging en verhooging van het elfde hoofdstuk der Rijksbegrooting voor het dienstjaar 1939 ingetrokken. Een dergelijke algemeene titel zegt ons weinig, doch anders wordt de zaak, indien wij weten, dat dit ingetrokken wetsontwerp het nummer 411 draagt. Dan beseffen wij plotseling, dat deze intrekking een wetsontwerp betreft, dat in de parlementaire geschiedenis van ons land bekend zal staan als de onmiddellijke aanleiding tot het aftreden van den Minister van Financiën in het vierde Kabinet-COLIJN, Mr. J. A. DE WILDE, een stap, welke ernstige gevolgen had voor het geheele Kabinet.

Vormde dit ontwerp van Minister ROMME de *aanleiding* voor het aftreden van Minister DE WILDE, de *oorzaak* lag dieper. Om ontstaan en ontwikkeling van de jongste Kabinetscrisis juist te beoordeelen, dient dan ook iets verder teruggegaan te worden in de parlementaire geschiedenis. Wij moeten dan beginnen bij de Kabinetsformatie van 1937, welke een terugkeer beteekende tot de rechtsche samenwerking. Wel droeg deze samenwerking niet meer het innige karakter der oude Kuyperiaansche coalitie, doch dit nam niet weg, dat de drie rechtsche partijen elkaar weer gevonden hadden op den grondslag der *positief-christelijke* begin-

selen, een woord dat reeds door zijn orthodoxen klank Vrijzinnig-Democraten en Liberalen op de vlucht had gejaagd. Ongetwijfeld viel er in het rechtsche kamp bij eenheid in de diepere beginselen een tegenstelling met betrekking tot de financieel-economische politiek te constateeren, doch men mocht hopen, dat de Roomsche Katholieke politici, in verband met het weder-optreden van een Christelijk Kabinet, zich de daaruit volgende zelfbeperking zouden weten op te leggen. Helaas bleek deze hoop ijdel, daar reeds bij het optreden van het vierde Kabinet-COLIJN de Roomsche pers aanstonds de vier Roomsche Katholieke Ministers van den formateur en hun andere ambtgenooten isoleerde. Ja, aldra bleek, dat men in Roomschen kring van het edele „vierspan” niets meer of minder verwachtte, dan dat het langzaam maar zeker de politiek van het kabinet in roomsche richting zou ombuigen. Het optreden als Minister van een vooraanstaand politicus als Mr. GOSELING, voorzitter van de R. K. Staatspartij en van de R. K. Tweede-Kamerfractie, werd op zichzelf reeds voldoende geacht om te verzekeren, dat de Roomsche invloeden tot gelding zouden komen. Werd er hier en daar zelfs niet gesproken van een Kabinet COLIJN-GOSELING, waarin de naam COLIJN niet anders zou zijn dan een vlag om de Roomsche lading te dekken?

Het „vierspan”, door de Roomsche pers bij voorbaat reeds als de motorische kracht van het Kabinet bewierookt, liet niets ongeproefd om zich dit vertrouwen van het Roomsche Katholieke volksdeel waardig te toonen. Van meetaf beschouwde het als zijn speciale missie om zooveel mogelijk middelen te verkrijgen voor de door hen beheerde Departementen. Met name het Departement van Sociale Zaken, een spending-department bij uitnemendheid, verheugde zich in deze gunst. Op zichzelf beschouwd behoefde dit niet te verwonderen, daar de heeren wisten dat hun partij ten slotte over hun optreden zou oordeelen naar dit ééne criterium: het dalend cijfer der werkloosheid.

Wanneer dit streven naar vermindering der werkloosheid binnen de perken van het financieel-mogelijke ware gebleven, zou er allerm minst bezwaar tegen zijn gerezen. Immers, in de Troonrede, waar mede Hare Majesteit de Koningin op 21 Sept. 1937 de zitting der Staten-Generaal opende, kon men beluisteren, dat de Regeering het temperen van de gevolgen der werkloosheid voor hen, die daar-

van slachtoffer blijven, tot een harer voornaamste plichten rekende. En verder werd aangekondigd, dat voortgegaan zou worden met de uitvoering van openbare werken als middel tot werkverruiming, met de werkverschaffing en met het cultureele werk voor de werklozen. Het was dus, vanuit dit gezichtspunt beschouwd, niet alleen het goed *recht*, maar ook den *plicht* van Minister ROMME om te doen wat in zijn vermogen was tot bestrijding der werkloosheid, mits steeds de groote lijn van de Kabinetspolitiek in het oog bleef gevat. Deze groote lijn bond het sociaal wenschelijke aan het financieel mogelijke, zooals Minister SLOTEMAKER DE BRUÏNE ervoer, wien de noodige millioenen voor een herziening van de leerlingenschaal niet ter beschikking gesteld konden worden. Over het algemeen beteekende die lijn, dat met het oog op den précairen toestand van 's Rijks Schatkist gestreefd diende te worden naar beperking der uitgaven. Een zuinig beheer was geboden, wilde men niet, dat het land den financieelen ondergang tegemoet ging. Met dezen dringenden eisch moest elk Minister, welk Departement hij ook beheerde, ernstig rekening houden.

Het is openbaar, dat dit streven naar zuinigheid bij het beheer der Staatsfinanciën in het Roomsche kamp weinig bewondering kon wekken. Tegenover de pessimistische visie der Antirevolutionairen plaatsten de Roomsche-Katholieken hun optimistisch oordeel, met name vertolkt door den heer TEULINGS. Zijn fractiegenoot, Dr. KORTENHORST, gaf den Minister van Financiën zelfs het gevaarlijk advies zich „maar met de stroom te laten meedrijven.”

Wie ook tenslotte tot een dergelijke visie mochten worden gebracht, Dr. COLIJN en Mr. DE WILDE niet. Wij zouden uit de opeenvolgende Millioenennota's en uit de schriftelijke stukken tal van plaatsen kunnen aanhalen, welke van hun nuchteren „kijk op de werkelijkheid” bleven getuigen. De reacties daarop in de Roomsche pers waren verre van gunstig. *De Gelderlander* schreef eerlijk, dat hij het financieele beleid te voorzichtig vond, terwijl de *Maasbode* één der nota's als *over-solide* kenschetste.

De Troonrede in 1938 werd in de Roomsche pers scherp aan gevallen. *De Tijd* schreef: „een enveloppe zonder inhoud” en het blad voegde daaraan deze dreigende woorden toe: „De vraag moet ons dan ook van het hart, of het voor de katholieke politiek nog

wel wenschelijk geacht mag worden, dat vier van de jongste en actiefste katholieke politici, dat wil zeggen: een groot deel van de beschikbare manschappen, een wagen blijven medebesturen, waarop blijkbaar de handrem aanstaat, en hun krachten en prestige verslijten in een politieken arbeid van zoo beperkt perspectief." De *Volkskrant* vroeg om het „verlossende woord" en de *Residentiebode*, klagend over het regiem van het sacrosancte huishoudboekje, had liever wat meer moed en durf gezien.

Wij zullen het bij deze enkele persstemmen laten. Het meest belangrijk is, dat ook hier weer de tendenz openbaar werd om de Roomsche ministers te isoleeren en het voor te stellen alsof hun activiteit en voortvarendheid geremd werden door hun ambtgenooten.

Het kon niet anders, of op den duur moest deze politiek van verdeeldheid zaaien ook in het kabinet gevolgen hebben. In het antwoord op de interpellatie-WIJNKOOP op 16 Juni 1939 heeft Dr. COLIJN meegedeeld, dat er in Augustus 1938 reeds een controverse in het Kabinet bestond tusschen den Minister van Financiën en zijn ambtgenooten over het algemeen begrootingsbeeld voor 1939. Minister DE WILDE heeft daaruit op dat oogenblik niet de voor de hand liggende consequentie getrokken, omdat hij erkende, dat een crisis aan het Departement van Financiën bij den toenmaligen internationalen toestand en vlak voor de opening van de nieuwe zitting der Staten-Generaal wel zeer ongelegen kwam. Hij wilde blijven, echter onder voorwaarde, dat het eindcijfer der begrooting van uitgaven voor het jaar 1940 voor den gewonen dienst niet zou uitgaan boven dat van het jaar 1939. Dit bracht mede, dat onder meer het normale accrès van de begrootingsuitgaven, dat gemeenlijk op 10 millioen per jaar wordt gesteld, geheel door bezuinigingen zou moeten worden opgevangen. Dat zelfde zou ook moeten gelden voor alle verhoogingen, die zouden voortvloeien uit de krachtige bestrijding der jeugdwerkloosheid.

Teneinde een herhaling te vermijden van een mogelijk conflict vlak voor den dag der Kameropening, werd door den Minister-President bepaald, dat de voorloopige begrootingscijfers voor het jaar 1940 niet eerst in Juni ingezonden zouden worden bij het Departement van Financiën, doch dat dit reeds op het einde van April geschieden zou.

Het gevaar was daarmee voor het oogenblik bezworen, maar bleef latent aanwezig. De vier Roomsch-Katholieke ministers veranderden niet van inzicht, waarbij zij op de stilzwijgende goedkeuring van de Roomsch-Katholieke fractie konden rekenen. Bovendien maakte de Roomsche minderheid in het Kabinet de fout, dat zij de bereidwilligheid van Minister DE WILDE om aan te blijven verkeerd interpreteerde. Mr. DE WILDE was voor de omstandigheden gezwicht, doch hij had daarbij zijn inzichten niet prijs gegeven. De Millioenennota, die een maand later verscheen, was in mineur gesteld en bleef het beginsel huldigen „dat het sluitend budget richtsnoer behoort te zijn van het financieel beleid der Regeering.” De Minister liet het echter niet bij algemeene verklaringen, maar ondernam een geslaagde poging om een reële begrooting samen te stellen, waardoor de jammerlijke toestand van onze staatsfinanciën open en bloot voor het oog van onze Volksvertegenwoordiging kwam te liggen.

Intusschen lagen daar de voorwaarden van den Minister van Financiën in den Ministerraad, maar men stoorde er zich blijkbaar niet al te veel aan. Toen in April 1939 de voorloopige begrootingscijfers werden ingediend bleek op verre na niet te zijn voldaan aan de gestelde voorwaarden. In stede van de nieuwe uitgaven en het normale accrès te hebben opgevangen door bezuinigingen elders, wees het eindcijfer voor den gewonen dienst een tekort aan van enkele tientallen millioenen, althans wanneer men er van uitging, dat de voorgestelde belastingplannen de geraamde 55 millioen inderdaad zouden opbrengen, iets, wat gezien de oppositie tegen de voorstellen, nog niet zeker was. Met deze cijfers voor oogen oordeelde Minister de WILDE, dat het hem niet gelukken zou, het door hem gewilde budgetair evenwicht ook zelfs maar te benaderen. Hij erkende, dat de internationale omstandigheden sinds het vorig jaar, ook op het financieele terrein, ongunstige gevolgen hadden medegebracht, maar naar zijn meening moest dit er te meer toe leiden, dat, naast zorgvuldig beleid inzake de militaire uitgaven, andere uitgaven ten behoeve van den Staatsdienst des te sterker ingeperkt moesten worden en dat men — zoo luidde zijn oordeel — onder deze financieele spanningen zeker geen nieuwe uitgaven op de begrooting moest brengen, geen nieuwe uitbreiding geven moest aan de overheidstaak.

Ongetwijfeld doelde de Minister van Financiën hiermede op het wetsontwerp 411, waarin Minister ROMME zijn even kostbare als overbodige plannen met betrekking tot de jeugdwerkloosheid had belichaamd en dat op 10 Mei 1939 de Tweede Kamer bereikte, dus juist in den tijd toen in het Kabinet het overleg over de begrotingscijfers gaande was! Negen dagen later diende Minister DE WILDE zijn ontslag in, waarna Dr. COLIJN de taak op zich nam te beproeven het door Mr. DE WILDE gestelde einddoel te bereiken, d. w. z. om door bezuinigingen het budgetair evenwicht zoo niet ten volle te bereiken, dan toch te benaderen. Daarom nam Dr. COLIJN zelf de portefeuille van Financiën erbij. Deze handelwijze hield, zooals de Minister-President nadrukkelijk in de Kamer verklaarde, geen critiek in op den Minister van Financiën, doch stond in verband met de tweeërlei verantwoordelijkheid. Een individueel Minister, lid van een Kabinet, kan heengaan en kan alléén heengaan en vervangen worden. Als de Formateur van een Kabinet besluit heen te gaan, gaat het geheele Kabinet heen. Het was dus vanzelfsprekend, dat Dr. COLIJN voor zichzelf en voor het Kabinet niet eerder de conclusie wilde trekken, vóór hij het uiterste had beproefd.

Het ging om groote bedragen, zooals Dr. COLIJN in de Kamer ter gelegenheid van de interpellatie-WIJNKOOP mededeelde. Het ging, als men de toen reeds bekende verplichtingen voor het jaar 1941 mede in beschouwing nam, om een bedrag van minstens 80 millioen, waarvoor dekking moest worden gevonden. Dit bedrag was eer aan den lagen dan aan den hoogen kant.

Het nader overleg tusschen Dr. COLIJN en zijn ambtgenooten bracht niet het gewenschte resultaat. Wel werden de uitgaven met 12 millioen verlaagd, grootendeels of nagenoeg geheel door schrapping van nieuwe uitgaven, die voor het eerst op de begrooting waren gebracht. Daardoor werd het tekort voor de begrooting van 1940 op den gewonen dienst, dat bij het inkomen der voorloopige cijfers 56 millioen bedroeg, tot 44 millioen teruggebracht. In een later stadium is dat cijfer van 44 millioen door eenige toegeving van den kant van Dr. COLIJN op het stuk van de verdeling tusschen gewoon en buitengewoon nog tot een lager cijfer teruggebracht. Een door Dr. COLIJN aan zijn collega's voorgelegd minimum program werd wel door de meerderheid van het Kabinet gesteund, doch de

vier Roomsch-Katholieke Ministers weigerden de noodzakelijk geachte maatregelen goed te keuren. Een conflict in den boezem van het Kabinet was niet meer te vermijden, maar de Formateur meende met de openbaarmaking daarvan te moeten wachten tot de behandeling van de zaak Oss in de Tweede Kamer was afgelopen. Dr. COLIJN wilde ongetwijfeld Minister GOSELINGS positie niet verzwakken door hem als démissionair Minister voor de Kamer te plaatsen.

Op 29 Juni vroegen alle ministers ontheffing uit hun ambt. Hare Majesteit nam het verzoek in overweging, doch dit werd niet eerder dan 30 Juni gepubliceerd. Den morgen van dien dag ontving Hare Majesteit Dr. COLIJN en verleende hem opdracht tot vorming van een Kabinet. Van belang voor de beoordeeling van de oorzaken, welke tot het conflict hadden geleid, was ongetwijfeld het communiqué van den Regeeringspersdienst, waarin werd medegedeeld dat in het bijzonder bij de beraadslagingen over de wijze, waarop op de kosten ter bestrijding van de werkloosheid en hare gevolgen een grootere vermindering beneden het eindcijfer der begrooting 1939 zou kunnen worden bereikt, geen overeenstemming was verkregen.

Uit het communiqué werd dus in zooverre alleen duidelijk, dat tenslotte de verschillen in het Kabinet zich hadden toegespitst op den financieelen toestand in verband met de werkloosheidspolitiek, maar verdere opheldering gaf het niet. De mogelijkheid tot allerlei gissingen bleef open, waarvan dan ook de Roomsche pers een dankbaar gebruik maakte. De *Maasbode* kwam zelfs verklaren, dat Dr. COLIJN de aanpassingspolitiek wilde herstellen, waartegen de Roomsche ministers bezwaren hadden. Het werd gretig voorgesteld, alsof Minister ROMME Dr. COLIJN zoover was tegemoet gekomen als hem slechts mogelijk was, doch dat de Minister-President onredelijke eischen stelde aan het Departement van Sociale Zaken. „Van hem (dat is van Minister ROMME) alléén is alles geëischt en hij heeft redelijkerwijze meer gegeven dan van hem geëischt kan worden,” zoo klaagde de *Maasbode* op 1 Juli 1939. En in het politiek debat verklaarde de heer DECKERS, dat de begrooting van Sociale Zaken voor 1940 een lager eindcijfer aanwees dan die voor 1939, een verklaring welke echter naar de heer SCHOUTEN aantoonde, geen steun vond in de cijfers. Wanneer men

de 5 miljoen voor wetsontwerp 411 buiten beschouwing laat, is het eindcijfer van de begrooting voor Sociale Zaken, wat den gewonen dienst betreft, f 8.176.000 lager geraamd dan voor 1939. Maar deze verlaging is allerminst een gevolg van reële beperking der uitgaven. „De bijdragen aan het Invaliditeits- en Ouderdomsfonds zijn f 4.450.000 lager uitgetrokken dan in de begrooting voor 1939, en de werkloosheidsuitgaven, welke in deze begrooting worden opgenomen, zijn 8 miljoen lager geraamd dan in de begrooting voor 1939. Dat geeft tezamen een voordeelig verschil van 12½ miljoen, doch dit verschil is in geen enkel opzicht het resultaat van eenige poging tot bezuiniging op de uitgaven, welke door het hoofd van het departement van Sociale Zaken is gedaan. De verlaging van f 4.450.000 van de bijdragen aan het Invaliditeits- en Ouderdomsfonds is het resultaat van de automatische werking van de daaromtrent geldende wettelijke voorschriften, zoodat daarin niet kan worden gezien de poging om tot bezuiniging te geraken. De verlaging van de werkloosheidsuitgaven met 8 miljoen is voor 4.6 miljoen een gevolg van de door de Regeering voorgenomen verplaatsing van dit bedrag naar de begrooting van Binnenlandsche Zaken, en voor de resterende 3.4 miljoen het gevolg van het overbrengen van gewone uitgaven naar den kapitaaldienst.” Op grond van deze gegevens concludeerde de heer SCHOUTEN, dat het hem ten eenenmale een raadsel is hoe men kan beweren, dat de Minister van Sociale Zaken het uiterste heeft gedaan om mede te werken aan een beperking van de uitgaven op zijn begrooting.

Hoewel de heer SCHOUTEN deze opmerkingen bij den aanvang der replieken maakte, bleven zij onweersproken. De heer DECKERS kwam er wel op terug, doch hij had de zaak niet goed begrepen. Hij had uit de opmerkingen van den heer SCHOUTEN opgemaakt, dat deze de verlaging geen reële bezuiniging noemde, omdat zij samenhang met den verminderden omvang der werkloosheid. Maar de heer SCHOUTEN had daarover in het geheel niet gesproken. Wel was dit argument buiten de Kamer genoemd. Zoo schreef bijvoorbeeld het *Christelijk Sociaal Dagblad* op 6 Juni 1939: „...De werkloosheid is in de laatste jaren beduidend afgenomen. Het aantal steuntrekkenden daalde in één jaar met ruim 40.000. Bij een dergelijken stand van zaken moet het, dunkt ons, mogelijk zijn met een lager eindcijfer te volstaan.”

Herhaaldelijk is ook van Roomsche zijde aan Dr. COLIJN verweten, dat hij midden in een parlementaire periode van koers veranderd zou zijn. Dit verwijt is ten eenenmale ongegrond, omdat men een belangrijken factor uit het oog verliest. Toen het vierde Kabinet-COLIJN in 1937 in zee ging, scheen een gunstig economisch getij te mogen worden verwacht. De Rijksmiddelen beloofden een belangrijk hoogere onbrengrst dan voorzien was. Met het oog daarop achtte Dr. COLIJN het gerechtvaardigd in zijn program met enkele speciale wenschen rekening te houden. Maar door de ervaring geleerd heeft Dr. COLIJN een voorzorgsmaatregel getroffen, welke later van groote beteekenis bleek te zijn. Hij stelde de uitvoering van de in het program opgenomen maatregelen afhankelijk van den finantieelen toestand van het land. Toen dan ook de verwachte opleving niet doorzette, maar zich integendeel sombere wolken aan den internationalen hemel samenpakten, welke ook voor de economische positie van ons land weinig goeds voorspelden, meende de Minister van Financiën dat het oogenblik gekomen was om den grendel op de deur te schuiven.

Of men het moment voor de toepassing van dezen maatregel reeds gekomen achtte, hing nauw samen met de visie welke men had op den finantieelen toestand van het land.

* * *

De eerste opdracht aan Dr. COLIJN wekte in het land geen verwondering. Aanstonds werd begrepen, dat men van de gedachte uitging, dat aangezien de crisis in den boezem van het Kabinet was uitgebroken, de formateur in de gelegenheid moest worden gesteld de averij te herstellen. Dit vooral, daar de formateur de meerderheid in het Kabinet aan zijn zijde had.

Inderdaad was de opdracht aan Dr. COLIJN in dit stadium volkomen constitutioneel. Zij was eigenlijk een verlenging van de in 1937 verstrekte opdracht. Daarom luidde zij ook gelijk. Er werd aan Dr. COLIJN geen enkele beperking opgelegd. Hij moest *een* Kabinet formeeren.

Dr. COLIJN verzocht de hem verstrekte opdracht in beraad te mogen houden, hetgeen beteekende, dat hij een poging tot formatie wilde beproeven. Op Vrijdag 13 Juni had hij een onderhoud met Ir. VAN LIDT DE JEUDE en den dag daarop raadpleegde hij Dr.

KOOLEN, met wien hij in zijn eerste Kabinet had samengewerkt, en de heeren VAN SCHAICK, VERSCHUUR en PATIJN.

Uit het feit dat Dr. COLIJN zich terstond bij de Roomsch-Katholieke politici ging informeeren blijkt, dat naar zijn meening daar het zwaartepunt lag. Naar hij later in de Kamer mededeelde, begon hij zijn onderzoekingen in de vaste overtuiging, dat het niet gewenscht was een Kabinet te formeeren, waarin geen Roomsch-Katholieken zaten. Hij wilde de door de zaak-Oss ontstane kloof niet accentueeren door een Kabinet te gaan formeeren, waarin de Roomsch-Katholieken niet waren vertegenwoordigd.

Maandag 3 Juli confereerde Dr. COLIJN voor zoover bekend met Dr. DECKERS, Ir. ALBARDA, den heer SCHOUTEN, Mr. P. J. OUD en Ir. HACKE, directeur-generaal van den Arbeid. Daarop volgde een dag van uiterlijke rust, waarna op Woensdag 5 Juli op het Departement van Algemeene Zaken de bekende conferentie plaats had van den formateur met de Voorzitters der zes grootste fracties uit de Tweede Kamer. De in deze vergadering gevoerde besprekingen droegen een vertrouwelijk karakter, zoodat wij omtrent het daar verhandelde niet officieel zijn geïnformeerd. Wel doken er in de pers berichten op omtrent de agenda van deze bijeenkomst, waaruit wij kunnen opmaken, dat Dr. COLIJN deze bespreking noodig oordeelde om zich definitief te overtuigen van de houding der fracties tegenover een door hem opgesteld regeerings-program. Wanneer wij nu de algemeene lijnen in het oog vatten van het program van het later opgetreden vijfde Kabinet-COLIJN, valt gemakkelijk te herleiden wel standpunt de verschillende fracties ter conferentie hebben ingenomen. Dr. COLIJN kon rekenen op den steun van de A. R., C. H. en Liberalen, tezamen 29 zetels in de Tweede Kamer bezettend. In de oppositie bevonden zich echter ter conferentie S. D., R. K. en V. D. waarbij zich in de Kamer zouden voegen C. D. U., Communisten, Nat. Socialisten en Staatkundig-Gereformeerden. Tezamen 71 zetels tellend. Waren deze cijfers op zichzelf reeds zeer ontmoedigend, den doorslag gaf toch dat de Roomsch-Katholieke fractie zich onder de opposanten bevond. Een Kabinet zonder de Roomsch-Katholieken wilde Dr. COLIJN in dit stadium niet vormen, zoodat hij aan H. M. de Koningin verzocht van zijn opdracht te worden ontheven.

Hiermede was de Kabinetscrisis in een nieuwe phase gekomen.

Het centrum van actie werd verlegd van de Stadhouderslaan naar den Ruygenhoek, waar Hare Majesteit verblijf hield. Onze Vorstin moest nu haar constitutioneele taak vervullen door een nieuwen formateur aan te wijzen. Het lag voor de hand, dat deze thans moest komen uit de minderheid *in* het Kabinet of uit die groep in het Parlement, welke zich met de minderheid in het Kabinet homogeen had verklaard. Verwacht mocht worden dat thans een Roomsch-Katholiek, aanhanger der nieuwe financieel-economische theoriën, met de opdracht zou worden belast. Het wekte bij sommigen dan ook eenige verwondering, dat Hare Majesteit de Koningin na ampel overleg met haar officieele adviseurs de opdracht deed toekomen aan Mr. Dr. KOOLEN. De heer KOOLEN immers deelde, naar algemeen bekend was, in groote lijnen de financieel-economische inzichten van Dr. COLIJN en niemand verwachtte, dat hij daar zou slagen waar Dr. COLIJN niet geslaagd was. Aan den anderen kant waren er echter, die deze opdracht, met het oog op de herhaaldelijk uitgesproken verzekering nopens de volstrekte eenheid der R. K. Staatspartij, volkomen natuurlijk achtten. Het bleek alras, dat de heer KOOLEN zich met name informeerde bij politici der rechterzijde. Een en andermaal confereerde hij met Dr. DECKERS, den voorzitter der Roomsch-Katholieke Tweede-Kamerfractie, vervolgens met Minister ROMME en ook met de heeren SCHOUTEN, DE GEER en TRIP. Woensdag 12 Juli legde de heer KOOLEN echter reeds de opdracht neer. Blijkbaar was hij er niet in geslaagd de financieel-economische tegenstellingen met de Roomsche fractie te overbruggen.

De derde phase in de crisis trad hiermee in, een phase, welke weer een verrassing bracht. Hare Majesteit gaf opnieuw de opdracht aan Dr. COLIJN, hetgeen uit meer dan één oogpunt merkwaardig moet worden genoemd. Het verstrekken van deze opdracht kon er op wijzen, dat de weg naar een parlementair Kabinet was geblokkeerd. Men kon toch moeilijk aannemen dat met een opdracht aan Dr. KOOLEN de mogelijkheden naar die zijde waren uitgeput. Mocht men meenen, dat Dr. COLIJN er wel in zou slagen een presentabel Zakenkabinet te formeeren, dan dwong de vraag, hoe dit door de Kamer zou worden ontvangen, toch altijd nog tot ernstige bezinning.

Onmiddellijk na het bekend worden van de hernieuwde opdracht

aan Dr. COLIJN gaf de Roomsche pers het consigne uit: geen Roomsch-Katholiek in het vijfde Kabinet-COLIJN! Dit advies bleek te worden opgevolgd, want de formateur vond geen enkel Roomsch-Katholiek bereid tot zitting nemen. Voorzover bekend is geworden, heeft Dr. COLIJN uit het Roomsche kamp drie personen aangezocht, van wie alleen Prof. BARGE bij name is genoemd. Maar toen het voor Dr. COLIJN eenmaal vast stond dat hij aan deze zijde geen steun vond, gooide hij het roer resoluut om en formeerde een Kabinet, waarin hij de opengevallen Roomsche plaatsen met specialiteiten bezette.

Maandag 24 Juli kwam het nieuwe Kabinet in constitueerende vergadering bijeen *).

Dinsdag 25 Juli werden de nieuwe Ministers des morgens te elf uur door Hare Majesteit beëdigd.

* * *

Het optreden van het vijfde Kabinet-COLIJN heeft in en buiten de Volksvertegenwoordiging een ware storm doen opsteken. Men behoefde waarlijk geen politiek weerprofeet te zijn om het nieuwe Kabinet een moeilijke vaart te voorspellen. De toon in de Roomsche en Socialistische pers was bepaald onvriendelijk. Men moest toegeven, dat Dr. COLIJN er in geslaagd was bekwame mannen om zich heen te verzamelen, doch het bleek uit alles dat men zijn vijfde Kabinet niet op zijn *program* en *dadén* wenschte te beoordeelen. De formatie op zichzelf reeds achtte men in strijd met de ongeschreven wetten van het parlementaire stelsel, een opvatting welke echter door den heer DE GEER als onhoudbaar werd gekwalificeerd. Toch zou blijken dat de Kamermeerderheid op dezen ondeugdelijken grond bereid was het vonnis te vellen. In het Kamerdebat over de Regeeringsverklaring, 26 en 27 Juli 1939 gehouden, werd aan den inhoud der verklaring slechts weinig

*) Het bleek als volgt te zijn samengesteld: *Minister-President en Minister van Algemeene Zaken*: Dr. H. COLIJN. *Buitenlandsche Zaken*: Mr. J. A. N. PATIJN. *Justitie*: Mr. J. A. de VISSER. *Binnenlandsche Zaken*: H. VAN BOEYEN. *Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen*: Prof. Dr B. J. O. SCHRIEKE. *Financiën*: C. W. BODENHAUSEN. *Defensie*: Dr. J. J. C. VAN DIJK. *Waterstaat*: Jhr. Ir. O. C. A. VAN LIDT DE JEUDE. *Economische Zaken*: Prof. Ir. Is. P. DE VOOYS. *Sociale Zaken*: Dr. Ir. J. H. DAMME. *Koloniën*: C. V. D. BUSSCHE.

aandacht besteed. Dr. COLIJN had daarin weer een scherp omlijnd vierhoeksprogram ontwikkeld, dat naar verluidt door het later opgetreden Kabinet-DE GEER is overgenomen. Wij moeten bij dit program wel enkele oogenblikken stilstaan, omdat het een nieuwe richting in het Regeeringsbeleid markeert.

Vier onderwerpen achtte Dr. COLIJN van onmiddellijk belang voor het Regeeringsbeleid.

- 1°. het financieel beleid van het Rijk;
- 2°. de daarmee samenhangende saneering van de gemeentefinanciën en herstel van de gemeentelijke zelfstandigheid in zeer vele gevallen;
- 3°. bestrijding der werkloosheid;
- 4°. versterking der maritieme defensie van Nederlandsch-Indië.

In verband met de voorgeschiedenis van de crisis interesseert ons natuurlijk het meest de toelichting op het onder 3 genoemde. Deze toelichting luidde:

„Met vermindering van aanzienlijke administratieve uitgaven en van kapitaalsinvestaties van oneconomischen aard, een krachtige politiek van werkloosheidsbestrijding te voeren. Die bestrijding zal geheel beheerscht moeten worden door de gedachte de geleidelijke inschakeling der werkloozen in het normale bedrijfsleven te bevorderen. Andere voorzieningen worden, voor zoover ze tijdelijk aan het gestelde doel dienstbaar kunnen worden gemaakt, als van aanvullenden aard beschouwd.

Tegen uitwassen bij de steunregeling, die remmend werken op de begeerte tot arbeid, moet scherp worden gewaakt en waar zulke uitwassen reeds bestaan zullen ze dienen te verdwijnen.”

Zakelijk kon zelfs de oppositie tegen de ontwikkeling van dit programpunt weinig inbrengen. Toch wilde men het Kabinet niet de gelegenheid geven door daden te toonen dat het geen onsociale politiek wilde voeren. Na een tweedaagsch debat, waarin men tevergeefs naar steekhoudende argumenten zal zoeken, nam de Kamer een motie-DECKERS aan, als volgt luidend:

„De Kamer,
overwegende, dat de Kabinetsformatie niet heeft geleid tot het optreden van een Kabinet, dat de noodige waarborgen biedt voor een deugdelijke behartiging van 's Lands belang in gemeen overleg met de Staten-Generaal,
keurt het optreden van dit Kabinet af en gaat over tot de orde van den dag.”

De aanneming van deze motie komt in een eigenaardig licht te staan, wanneer men bedenkt, dat Dr. COLIJN namens de Regeering de toezegging had gedaan geen maatregelen, die op het terrein der algemeene bestuursvoering liggen, te zullen nemen vóór de Staten-Generaal in de gelegenheid zouden zijn geweest hun oordeel uit te spreken. „Ik meen, zeide de Minister, dat dit zoo fair is van onzen kant, als het maar zijn kan.”

Inderdaad, het was fair, doch de Kamermeerderheid had daarvoor geen oog. Dit Kabinet moest weg, ongeacht zijn program. Dit mag vooral worden geconcludeerd uit het feit, dat dezelfde politieke partijen, die aan het bekende Kamervotum hebben medegewerkt, een paar dagen later nagenoeg hetzelfde program slikten toen het door den heer DE GEER werd gepresenteerd. Op dat oogenblik bestonden de buitengewone omstandigheden nog niet, die men later als een dekmantel kon omhangen. De Millioenennota van Minister DE GEER zou ook door Dr. COLIJN of Minister DE WILDE wat de groote lijnen betreft, opgemaakt kunnen zijn, want de uitgaven voor de buitengewone maatregelen waren bij de opstelling der cijfers buiten beschouwing gelaten.

Dr. COLIJN werd „koninklijk” weggestemd, zooals *De Maasbode* reeds had bedreigd. De motie-DECKERS werd aangenomen met 55 tegen 27 stemmen. Tegen stemden alleen de Antirevolutionairen, de Christelijk-Historischen, de Liberalen, de Staatkundig-Gereformeerden en de Nationaal-Socialisten. Met de Roomsch-Katholieken en Sociaal-Democraten stemden ook de Vrijzinnig-Democraten vóór de motie en wel op grond van het feit, dat een poging was nagelaten tot formatie van een parlementair Kabinet.

Terecht veroordeelde *De Standaard* deze stemming als de „Fransche methode”. „Het Kabinet was niet naar den zin van de heeren en zij wilden zijn beleid, zijn daden niet afwachten.” Het *Handelsblad* sprak schamper van „la mort sans phrase” en de later opgetreden formateur, Jhr. DE GEER, kwalificeerde het Kamervotum van 27 Juli als „een ernstige misgreep”.

Intusschen, de kogel was door de kerk. De samenwerking tusschen Roomsch en Rood had het vijfde Kabinet-COLIJN ten val gebracht. Zooals zijn formateur reeds in de Kamer had laten doorschemeren, bood het Kabinet naar aanleiding van dit votum nog dienzelfden avond per brief aan Hare Majesteit zijn ontslag aan.

De Koningin hield deze aanvraag in beraad en raadpleegde eerst haar officieele adviseurs en daarna de voorzitters der groote fracties. Deze adviezen zijn natuurlijk niet bekend, doch wij kunnen er wel naar gissen. Het zou ons niet verwonderen, wanneer S. D. A. R. en Liberalen geadviseerd hebben tot formatie van een parlementair Kabinet onder Roomsche leiding. Een dergelijk Kabinet zou dan moeten steunen op de Roomsch-Roode meerderheid, eventueel aangevuld met Vrijzinnig-Democraten. Dat een dergelijk parlementair Kabinet echter niet strookte met den wensch der Roomsch-Katholieken bleek wel uit het parool, direct na het bekend worden van het votum door de Roomsche pers uitgegeven. Dit parool luidde: een nationaal Kabinet. Wie daarbij de leiding zou moeten nemen, werd in het midden gelaten, doch algemeen was bekend, dat de Roomsch-Katholieken onder de gegeven omstandigheden geen Roomschen formateur begeerden.

Er is over de vraag, of de Roomsch-Katholieken inderdaad niet bereid waren, de consequenties te aanvaarden en de gevolgen te dragen van de aanneming der motie-DECKERS veel gesproken en geschreven. In de Tweede Kamer heeft de heer DECKERS verklaard, dat een opdracht zou zijn aanvaard, indien zij zou zijn verstrekt. Maar in de Eerste Kamer heeft Dr. COLIJN — oordeelend op grond van documenten in zijn bezit — geconstateerd, dat er bij de Roomsch-Katholieken van meet af aan een neiging was om de voor de hand liggende gevolgtrekking uit het uitgebrachte votum te ontwijken. Van antirevolutionaire zijde werd dit fataal geacht voor de gaafheid van ons constitutioneel parlementair systeem, waarin de gulden regel geldt: wie breekt, betaalt.

De Christelijk-Historischen en Vrijzinnig-Democraten bleken evenals de Roomsch-Katholieken geporteerd voor een nationaal Kabinet.

De Koningin verstrekke niet spoedig een nieuwe opdracht. Eerst ontbood zij nog eens Mr. VAN SCHAICK, den voorzitter der Tweede Kamer. Het werd niet onmogelijk geacht, dat deze een opdracht tot formatie zou ontvangen, daar hij toch ook voor de motie-DECKERS had gestemd.

Den derden Augustus ontbood de Koningin Jhr. DE GEER. Deze verklaarde op dat moment geen opdracht te hebben ontvangen, doch men nam aan dat hij was gepolst. Dit vermoeden werd be-

vestigd door het feit, dat hij nog denzelfden dag besprekingen voerde met de heeren VAN LIDT DE JEUDE en VAN BOEYEN, ministers in het vijfde Kabinet-COLIJN, en met de Tweede Kamerleden JOEKES en v. D. TEMPEL. Laatstgenoemde zocht daarna onmiddellijk contact met Ir. ALBARDA, den voorzitter der S. D. fractie in de Tweede Kamer.

Blijkbaar was het aanvankelijk resultaat der gevoerde besprekingen van dien aard, dat Jhr. DE GEER met een formatie meende te kunnen slagen. Een dag later, n.l. 4 Augustus, verliet hij het Paleis met de opdracht in zijn zak. Het eerste bezoek van den formateur gold Mr. TERPSTRA, den Minister van Onderwijs in het derde Kabinet-RUYS DE BEERENBROUCK. Daarna had hij een onderhoud met Dr. VAN DIJK, Minister van Defensie in het vijfde Kabinet-COLIJN. Deze poging was echter tevergeefs, want beide Antirevolutionairen bedankten voor een zetel. Ook gelukte het Jhr. DE GEER niet Prof. WOLTJER voor Onderwijs te krijgen. Wel slaagde hij erin, Prof. GERBRANDY tot zijn Kabinet te doen toetreden.

Intusschen hadden de heeren VAN LIDT DE JEUDE en BODENHAUSEN, beiden minister in het weggestemde Kabinet, den formateur laten weten dat zij onder deze omstandigheden niet voor een benoeming in aanmerking wenschten te komen. Gelukkiger was de heer DE GEER met de Sociaal-Democraten. De heer VAN DEN TEMPEL trad toe, blijkbaar echter onder voorwaarde dat de heer ALBARDA meekwam. De formateur bewilligde hierin, doch de toekomst zal moeten leeren of hij tenslotte niet het paard van Troje binnenhaalde.

Den 9en Augustus hield het Kabinet zijn constitueerende vergadering. Het bleek als volgt te zijn samengesteld: *Buitenlandsche Zaken*: Mr. E. N. VAN KLEFFENS (Partijloos, Vrijzinnig). *Justitie*: Dr. P. S. GERBRANDY (Antirevolutionair). *Binnenlandsche Zaken*: H. VAN BOEYEN (Christelijk-Historisch). *Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen*: G. BOLKESTEIN (Vrijzinnig-Democraat). *Financiën en Algemeene Zaken ad interim*: Jhr. Mr. D. J. DE GEER (Christelijk-Historisch). *Defensie*: A. Q. H. DIJXHOORN (kleurloos). *Waterstaat*: Ir. J. W. ALBARDA (Sociaal-Democraat). *Economische Zaken*: Mr. M. P. L. STEENBERGHE (R. K.). *Sociale Zaken*: Dr. J. v. D. TEMPEL (S. D.). *Koloniën*: Ch. J. J. M. WELTER (R. K.).

Gelijk men ziet namen de Roomsch-Katholieken in dit Kabinet genoeg met slechts twee zetels. En Minister ROMME, over wiens Wetsvoorstel 411 eigenlijk de strijd was ontbrand, zag zich de woestijn ingestuurd. Zijn ontwerp werd welbewust ingetrokken, omdat de Regeering het accent wilde verleggen naar scholing, herscholing en training, precies zooals het vijfde Kabinet-COLIJN dit wilde!

Het kan niet worden verheeld, dat de Roomsch-Katholieken zware offers hebben gebracht voor het wegstemmen van Dr. COLIJN. Het is hun duur te staan gekomen; hoe duur kan eigenlijk eerst blijken, wanneer eens de balans van het zittend Kabinet wordt opgemaakt. En Jhr. DE GEER zal dan voor het forum der geschiedenis de twijfelachtige eer wegdragen voor de S. D. A. P. den weg naar het regeerkasteel te hebben gebaand. Wat de R. K. Staatspartij niet alleen aandurfde, zelfs niet in samenwerking met de Vrijzinnig-Democraten, heeft zij gewaagd onder het patronaat van den ervaren Christelijk-Historischen staatsman *). De opneming in het Kabinet van de politieke figuur van den heer ALBARDA is van verstrekkende beteekenis. De Partijraad van de S. D. A. P. heeft het optreden van de heeren ALBARDA en v. D. TEMPEL gesanctioneerd, wèl overtuigd van de mogelijkheden welke thans voor de toekomst zijn geopend. Nog niet lang geleden erkende Dr. WIARDA BECKMAN volmondig, dat de S. D. A. P. de nadeelen ondervindt van een té lange periode van oppositie.

* *
*

Voorzoo veel er van het program van het Kabinet-DE GEER bekend is geworden gelijk dit als twee druppels water op dat van het vijfde Kabinet-COLIJN. Bij het politiek debat heeft de heer JOEKES medegedeeld, dat het program van het Kabinet-DE GEER eenigermate verschilt van dat van het vijfde Kabinet-COLIJN, in het bij-

*) Wij wijzen in dit verband op de rede van den heer BLOMJOUS bij de algemeene beschouwingen op Hoofdstuk I der Staatsbegrooting in de Eerste Kamer gehouden. Deze Roomsch-Katholiek erkende daarin, dat velen met hem van het optreden van een Roomsch-Rood Kabinet zeer sterke spanningen in de Roomsch-Katholieke Staatspartij zouden gevreesd hebben, welke spanningen, tot uitbarsting gekomen, rampspoedig zouden zijn geworden voor de partij.

zonder met betrekking tot de werkloosheidsbestrijding. Dit verschil is echter uiterst gering, hetgeen bleek bij de behandeling van het Wetsontwerp 61 (verhooging crediet voor werkverruiming) en van de begrooting voor Sociale Zaken.

Uit de Troonrede kon ten opzichte van het te voeren beleid nog weinig worden opgemaakt, doch de Millioenennota zal voor velen een verrassing zijn geweest. De Ministers ALBARDA en V. D. TEMPEL zullen hun partijgenooten wel langzaam hebben voorbereid, anders is de schok ongetwijfeld te groot geweest. Met kracht dringt de Regeering n.l. aan op versobering. Uit de torenhooge schuld en de sterk opgevoerde heffingen blijkt dat het weerstandsvermogen van ons volk is verzwakt. Wij zullen ons dingen moeten ontzeggen, waaraan wij gehecht zijn en wij zullen wenschen moeten prijsgeven, ook al kan de redelijkheid daarvan op zichzelf niet worden betwist. En dan komt de passage waarom eigenlijk de geheele Millioenennota draait:

„Het is op dien grond, dat de Regeering verplicht is, voorshands alle nieuwe uitgaven op den gewonen dienst, ook die waarvan de urgentie zich in de laatste jaren in toenemende mate heeft opgedrongen, achterwege te laten en bovendien er ernstig naar te streven, ook op de bestaande diensten voorzoover eenigszins mogelijk gelden vrij te krijgen.”

Dit beteekent dat verlaging van de leerlingenschaal en zorg voor ouden van dagen, evenals onder het vierde Kabinet-COLIJN, wel tot de wenschelijke maar niet tot de mogelijke dingen worden gerekend. Het vijfde Kabinet-COLIJN had beide zaken wel in overweging genomen, al viel dit voornemen moeilijk te rijmen met den benarden toestand der financiën. Bij de behandeling der Regeeringsverklaring in de vergadering van de Tweede Kamer van 27 Juli, heeft de heer SCHOUTEN dan ook zijn verwondering uitgesproken over het feit, dat de Regeering op deze punten thans mogelijkheden aanwezig zag, alhoewel de financieele situatie eer ongunstiger dan gunstiger moest worden gezien.

Op het Centralen Convent, 27 October j.l. te 's Gravenhage gehouden, heeft Mr. DE WILDE dit punt ter sprake gebracht. Uit het antwoord van Dr. COLIJN bleek, dat de Minister van Onderwijs in het vijfde Kabinet-COLIJN, Prof. SCHRIECKE meende iets voor de verbetering der leerlingenschaal te kunnen doen zonder dat daar-

door het eindcijfer der begrooting zou worden verhoogd. Het bedrag, benoodigd voor de zorg voor de ouden van dagen, zou waarschijnlijk gevonden zijn door daarvoor te bestemmen een bedrag dat in de belastingplannen—DE WILDE bestemd was voor steun aan groote gezinnen. Dezen weg was in 1938 reeds door het toenmalig Kamerlid DE GEER geweest, doch Minister DE WILDE wilde dien niet gaan. Hij hield staande, dat de 11 millioen, bestemd voor tegemoetkoming aan groote gezinnen, een intregeerend deel vormden van zijn belastingplannen. Ook van Roomsche zijde werd in dit debat tegen een zoodanig op den voorgrond schuiven van de ouderdomsverzorging geprotesteerd, zoodat getwijfeld moet worden of dit denkbeeld enthousiast zou zijn ontvangen. In ieder geval heeft Minister DE GEER welbewust dezen weg geblokkeerd door intrekking van de belastingplannen van Minister DE WILDE. Hetgeen in het jongste politiek debat betreurd werd van Roomsche zijde door den heer TEULINGS, die de in de belastingplannen van Minister DE WILDE gelegene compensaties noode prijs gaf.

* * *

Wij zijn thans als vanzelf genaderd tot het laatste deel van ons overzicht, waarin wij nog iets moeten zeggen over de ontmoeting tusschen Kabinet en Parlement. Het politiek debat werd op 26, 27 en 31 October in de Tweede Kamer gehouden. Nieuwe gezichtspunten heeft het niet geopend. Wel bleek uit de redevoeringen van de heeren DREES en TEULINGS duidelijk, dat zij andere financieel-economische beginselen zijn toegedaan dan de formateur. Deze vond bij zijn financieel beleid eigenlijk alleen onvoorwaardelijken steun bij de Antirevolutionairen, de Christelijk-Historischen en de Liberalen. Te verklaren was dan ook, dat de heer SCHOUTEN zich afvroeg hoe de formateur en sommige ministers zich toch wel hebben gevonden.

De Antirevolutionaire fractie nam, naar de heer SCHOUTEN mededeelde, een aparte positie in tegenover dit Kabinet. Zij oefende critiek èn op het optreden van het Kabinet-DE GEER op dat oogenblik èn op zijn samenstelling. Het eerste bezwaar hebben wij in het bovenstaande reeds breed ontwikkeld; het werd door den heer SCHOUTEN aldus geformuleerd, dat naar zijn meening aan de opposite van 27 Juli de gelegenheid had moeten worden geboden

de verantwoordelijkheid voor een Kabinetsformatie op zich te nemen. Nu dit niet had plaats gehad, oordeelde de heer SCHOUTEN, dat de goede werking van het parlementaire stelsel was geschaad.

Het tweede bezwaar gold de samenstelling van het Kabinet. Wanneer de oppositie de verantwoordelijkheid voor een Kabinetsformatie zou hebben afgewezen, had het optreden van het Kabinet DE GEER bij den heer SCHOUTEN geen bezwaren ontmoet. Hij voegde er echter met nadruk aan toe: except het opnemen van Sociaal-Democraten als Ministers. De heer SCHOUTEN wraakte hen in deze hooge functies op grond van hun revolutionaire beginselen, waaraan zij trouw zijn gebleven.

Dat dit juist was gezien bleek wel uit de rede van den heer DREES, den nieuwen voorzitter der Sociaal-Democratische fractie, waarin deze erkende, dat de Sociaal-Democratie in wezen en in diepste beginsel niet is veranderd. In een democratisch bestuurd land verwerpt zij de revolutionaire methoden, doch indien men den weg voor evolutionaire ontwikkeling blokkeert behoudt zij zich het recht voor om met andere dan legale middelen te strijden.

De formateur heeft de samenstelling van zijn kabinet verdedigd met een beroep op het voorbeeld van Dr. COLIJN in Juli van dit jaar. In de Memorie van Antwoord had hij reeds medegedeeld, dat ook Dr. COLIJN gestreefd had naar de samenstelling van een Kabinet op de breedste basis. Niet alleen door den minister, maar ook door sprekers van verschillende richting werd dit uitgespeeld tegen den heer SCHOUTEN. Deze heeft in zijn repliek tenslotte geconstateerd, dat wanneer Dr. COLIJN de vorming van een Kabinet mogelijk geacht of gewild heeft met medewerking van de Sociaal-Democraten er op dit punt een verschil is tusschen Dr. COLIJN en hem, al is dit verschil beseitigt door het verloop van zaken. Immers de uitkomst is geweest, dat de Sociaal-Democraten die medewerking niet hebben kunnen verleenen op basis van het program, waarvan Dr. COLIJN meende, dat moest worden uitgevoerd.

Bij de Algemeene Beschouwingen op Hoofdstuk I der Rijksbegroting, in de Eerste Kamer op 29 en 30 November gehouden, heeft Dr. COLIJN dit punt uitvoerig toegelicht. Nadat hij geconstateerd had, dat er uit antirevolutionair oogpunt geen bezwaren bestonden tegen het program van het Kabinet-DE GEER, onder-

zocht hij de motieven, welke de heeren VAN DIJK, TERPSTRA e.a. hebben geleid bij het bepalen van hun houding ten opzichte van het verzoek in het Kabinet-DE GEER zitting te nemen. Dr. COLIJN constateerde, dat er bij zeer vele antirevolutionairen, zij het niet bij allen, een zeer ernstig bezwaar bestond tegen de opneming van Socialisten in het Kabinet. De gronden daarvoor waren tweërlei: in de eerste plaats, dat men nog altijd van meening is, dat het standpunt van de Sociaal-Democratie met betrekking tot den klasstrijd allerminst duidelijk is en in de tweede plaats, dat met het oog op het verleden geducht werd, dat de S. D. A. P. nog niet voldoende geharnast is tegen revolutionaire schokken, die zich in den loop van den oorlog of daarna zullen voordoen. Dr. COLIJN ontkende niet, dat er onder de antirevolutionairen op dit punt wel eenige schakeering aanwezig is, maar hij gaf in de Kamer weer, wat bij de groote meerderheid en bij vele leidende persoonlijkheden gedacht werd, toen deze vraag aan de orde kwam. Intusschen meende Dr. COLIJN in de buitengewone omstandigheden, waarin wij ons sedert September bevinden, geen bezwaar te mogen operen tegen het feit, dat Socialisten tot medeverantwoordelijkheid aan het bewind zijn geroepen.

Politiek van het grootste belang was de redevoering van Dr. COLIJN op het Centralen Convent van de Antirevolutionaire Partij. In het Kamerdebat reageerde de heer DECKERS het scherpst. Zijn repliek was er voor het grootste deel aan gewijd. Maar ook de reacties buiten de Kamer wijzen er op, dat Roomsche-Katholieken de scheiding van hun vroegere coalitiegeenooten met leede oogen zien. Zoo heeft Prof. ROMME reeds in een interview aan de Roomsche Pers als zijn meening meegedeeld, dat de antirevolutionaire volksgroep krachtens de jongste parlementaire gebeurtenissen niet als de vijand der Katholieken mag worden beschouwd. In de Eerste Kamer sloot de heer VAN LANSCHOT zich bij deze woorden aan; ook de heer BLOMJOUS betreurde het einde der rechtsche samenwerking. Dr. COLIJN antwoordde hier, dat men dan alleen kan spreken over herstel der samenwerking, wanneer men eerst duidelijk zichtbaar maakte welke scheuren het gebouw vertoont.

Van liberale zijde is de rede van Dr. COLIJN met beide handen aangegrepen. In de Kamer juichte de heer BIEREMA over den dood der coalitie en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* zette 4 Novem-

ber j.l. een streep onder de geschiedenis van de reeds „verbleekte antithese”. Op dergelijke beschouwingen heeft de heer SCHOUTEN, sprekende namens de Antirevolutionaire fractie in de Tweede Kamer, geantwoord, toen hij verklaarde, dat de Antirevolutionairen de partijformatie en de partijgroepeering naar beginselen blijven handhaven. De heer SCHOUTEN achtte het noodig dit uit te spreken, nu is gebleken, dat de Christelijke partijen niet tot genoegzame eenheid van inzicht konden komen met betrekking tot één of meer belangrijke concrete politieke vraagstukken. De Antirevolutionairen, zoo zeide de heer SCHOUTEN, bedoelen daarmee niet te kennen te geven, dat die eenheid op kunstmatige wijze dient te worden nagestreefd, doch dat zij vasthouden aan de Christelijke beginselen als grondslag, als norm voor het Staatsbestuur.

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* meent, dat dit slechts platonische liefdesbetuigingen zijn die de schim gelden van wat eens een gestalte van vleesch en bloed was. Het blad vergeet in zijn vreugde, dat ook Dr. COLIJN de mogelijkheid heeft opengehouden dat de Coalitie onder andere omstandigheden kan herleven. Wat kunnen die andere omstandigheden zijn? is reeds gevraagd. Dr. COLIJN heeft daarop geantwoord: „de gevaren die Europa en daarmee ook ons land bedreigen, ook geestelijke gevaren, kunnen dermate toenemen, dat men elkaar zal moeten vinden, om erger te keeren”. Wie de geschiedenis der politieke ontwikkeling buiten ons land heeft gevolgd, zal de beteekenis van deze uitspraak eerst recht verstaan. In de meeste landen, waar het Roomsch-Katholicisme den steun van het Calvinisme heeft moeten ontberen, is het reeds lang als politieke macht ineengestort. Wat beteekent het Roomsch-Katholicisme in Duitschland, in Italië, in Frankrijk? Het is teruggedrongen van het publieke erf en het kan zich nog alleen handhaven bij de gratie van den alvermogenden staat. Dr. KUYPER zeide reeds, dat in het Calvinisme oorsprong en waarborg van onze volksvrijheden liggen en wie dit vergeet, ervaart vroeg of laat dat hij een noodlottige vergissing heeft gemaakt. De schoolstrijd droeg inderdaad een uniek karakter, zooals de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* in het zoeven geciteerde artikel stelt, doch het blad vergist zich wanneer het meent, dat een herhaling op ander terrein zich niet licht zal voordoen. Deze strijd voor de vrijheid van de School met den Bijbel werd in de vorige eeuw

gestreden tegen een oppermachtig Liberalisme, dat thans niet meer onze volksvrijheden belaagt. Doch wie in dezen tijd den nieuwen vijand van onze volksvrijheden niet heeft gezien, is met blindheid geslagen. De heer SCHOUTEN heeft in zijn Kamerrrede aan de hand van „Die Revolution des Nihilismus” van *Hermann Rauschnig* de revolutiegedachte laten zien, zooals zij in onzen tijd bestaat en in ontelbaar velen leeft en heerscht. Ook deze revolutie is naar het woord van GROEN VAN PRINSTERER alleen verwinbaar door het Evangelie. Met het oog op dit doel bleef de heer SCHOUTEN roepen om de samenwerking van de Christelijke partijen, ook al schijnt deze thans niet mogelijk te zijn.

Deze roep om samenwerking is gewettigd niet alleen door den ernst van het gevaar, maar vooral door het feit, dat de partijen, welke haar beginselen ontleend hebben aan de bron der Fransche revolutie, tegen dezen vijand geen afdoend verweer hebben. GROEN en KUYPER hebben ons dit geleerd en de geschiedenis heeft het bij herhaling bewezen.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

Bij de behandeling van het onderwerp „Souvereiniteit in eigen kring”, werd de vraag gesteld naar de schriftuurlijke gronden, waarop de a.r. opvatting omtrent souvereiniteit in eigen kring steunt. De bekende rede van Dr. KUYPER „Souvereiniteit in eigen Kring” heb ik wel in mijn bezit. Doch ik kan aan de hand daarvan geen antwoord vinden op de gestelde vraag.

ANTWOORD:

Onder de souvereiniteit in eigen kring verstaat men het recht en den plicht van verschillende levenskringen om het leven in dien kring volgens eigen levenswet in rechtstreeksche verantwoordelijkheid jegens God zonder tusschenkomst van de Overheid of van eenige andere instantie tot ontplooiing te brengen.

Hierbij willen wij aanteekenen, dat deze omschrijving niet overeenstemt met hetgeen het recent wijsgeerig calvinisme, zooals dit met name in de geschriften van Prof. DOOYEWEERD naar voren treedt, leert. Bij Dr. KUYPER c. s. viel bij het spreken over souvereiniteit in eigen kring de nadruk op de persoonlijke of ambtelijke roeping van de dragers der souvereiniteit. Souvereiniteit in eigen kring was bij hem een *bevoegdheids*souvereiniteit met dien verstande evenwel dat „souvereiniteit in eigen kring” niet beteekende, dat de drager dezer souvereiniteit in *staatsrechtelijken* zin niet onderworpen is aan de souvereiniteit der Overheid, maar dat zijn bevoegdheid als een taak en roeping van Godswege behoort te worden beschouwd en derhalve door de Overheid behoort te worden geëerbiedigd.

Bij DOOYEWEERD is niet de bevoegdheid primair maar de idee. De idee is soeverein, terwijl de bevoegdheden, noodig om de idee te realiseeren, een secundair karakter dragen.

En nu vestigen wij er de aandacht op, dat bij het noemen van de straks volgende schriftuur-plaatsen door ons speciaal aan Dr. KUYPER's conceptie van souvereiniteit in eigen kring gedacht wordt.

Voorts beperken wij ons bij het noemen van die schriftuurplaatsen tot den kring van het persoonlijk leven, het huwelijks- en gezinsleven, het kerkelijk leven en het staatkundig leven.

Men spreekt verder nog van den kring van de wetenschap, de kunst, het bedrijf, het onderwijs e. d. Hiertegen is geen bezwaar, mits men vierderlei bedenkt.

Vooreerst, dat de Schrift hier niet met uitdrukkelijke woorden van bevoegdheden spreekt. Hoogstens kan zijdelings op de Schrift een beroep gedaan worden, omdat de Schrift van Gods voorzienig Bestel getuigt en omdat in het feit, dat bepaalde personen bijzondere kwaliteiten bezitten om als gezaghebbend leider op wetenschappelijk, artistiek, economisch, sociaal of ander terrein op te treden, een aanwijzing mag gezien worden van Gods Wil om dergelijke personen met leidinggevende bevoegdheden te bekleeden.

Voorts mag nog in de tweede plaats worden opgemerkt, dat bij het spreken van „sovereiniteit in eigen kring” van de wetenschap enz. de opvatting van Prof. DOOYEWEERD meer onmiddellijk steun in de Schrift schijnt te vinden dan die van Dr. KUYPER. De Schrift leert toch, dat God voor alle levensgebieden Zijn wetten en ordeningen gesteld heeft, hetgeen trouwens door de ervaring van elken dag wordt bevestigd. En deze gedachte knoopt zich onmiddellijk vast aan DOOYEWEERDS conceptie van de sovereigniteit van de idee, welke in de voor elk speciaal levensterrein geldende ordeningen tot uiting komt. Denk b.v. aan de schoonheidsnormen in de kunst, aan de beginselen der gerechtigheid in het recht, aan de regelingen der logica in wiskunde en formeele logica enz.

Verder willen wij, in aansluiting aan onze vorige opmerking, er op wijzen, dat we bij het spreken van „sovereiniteit in eigen kring” op deze terreinen niet uitsluitend moeten denken aan een totaliteit van de wetenschap, van de kunst, van het bedrijf enz., doch veeleer aan een onbeperkt aantal bijzondere wetenschappen, speciale takken van kunst, diverse bedrijven enz., welke elk afzonderlijk door hun eigen bijzondere levenswet geregeerd worden, al valt daarnevens te wijzen op regelen, welke voor alle takken van wetenschap, van kunst, van bedrijf e. d. zonder onderscheid gelden. Zoo is b.v. het streven naar de objectieve waarheid de levenswet voor alle wetenschapsbeoefening, terwijl het dienen van stoffelijk belang de levenswet van het bedrijfsleven is. Doch de levenswet van de theologie is een andere dan die van de wiskunde en die van landbouwbedrijf een andere dan die van een handelsvennootschap.

En eindelijk valt nog te bedenken, dat, wanneer men KUYPER's conceptie toepast op allerlei vereenigingen e. d., men aan deze kringen rechten toekent, welke hun niet oorspronkelijk toekomen, gelijk ze b.v. aan het Gezin, den Staat of de Kerk toekomen, doch die afkomstig zijn van de personen, welke tezamen deze kringen vormen.

In verband nu met het vorenstaande meenen wij voor het bewijs van de schriftuurlijkheid van het beginsel van „sovereiniteit in eigen kring” te mogen volstaan met het aantonen, dat de vier eerstgenoemde kringen (Persoon, Gezin, Kerk en Staat) door God Zelf — zij het ook langs den

middellijken weg van het handelen der menschen — in het leven geroepen zijn, en voorts, dat God taak en wetten, zij het ook slechts in beginsel, voor die kringen heeft geopenbaard.

a. *Het persoonlijk leven.* Deze kring werd in het leven geroepen door de scheppingsdaad van den zesden dag (Genesis 1 : 26, 27). De opdracht, de aarde te vervullen en te onderwerpen, vinden wij in verschillende teksten (Gen. 1 : 28 en 9 : 1, Pred. 1 : 13; Pred. 5 : 8; Pred. 11 : 9; 1 Cor. 10 : 23/26; Galaten 5 : 13). Bij de ontplooiing van dit leven moet de mensch zich houden aan Gods geboden (Wet der Tien Geboden — Deut. 5 : 6/21; een samenvatting geeft Christus in Matth. 22 : 37/40). Verder moet hij de Overheid eerbiedigen (Rom. 13 : 1/7) en zich aan de tucht der Kerk onderwerpen (Matth. 18 : 17/18, Efeze 4 : 11/16) e. a.

b. *Het huwelijks- en gezinsleven.* Door God zelf ingesteld (Gen. 2 : 18/25). De ordinantiën voor dezen kring vindt men in tal van teksten, den geheelen Bijbel door (zie: Gen. 3 : 16, 9 : 18/29, Ruth 1 : 14/17, Spreuken 1 : 8/9, Matth. 19 : 3/9, Petrus 3 : 1/7, Efeze 5 : 22/23, 1 Cor. 7 : 1/40, Col. 3 : 18/22, 1 Tim. 2 : 8/15, Hebr. 13 : 4).

c. *Het kerkelijk leven.* Rom. 8 : 23/30 spreekt van een afzonderen tot een gemeente ten eeuwigen leven. Zie ook Efeze 1 : 4/6. Deze afzondering heeft God volbracht van den val der menschen tot nu toe. In het Oude Testament: Abel (Gen. 4 : 4); Henoeh (Gen. 5 : 24). Noach (Gen. 6 : 8), Abraham (Gen. 12 : 1/3) en in hem een heel volk (Gen. 15 : 4/6, Ex. 34 : 10, Deut. 4 : 20b). Later, na Christus' geboorte, ging deze zegen over op alle volken (zie Jes. 52 : 10, en vooral ook Hand. 2 : 6/47). Taak van dezen kring is de verkondiging van het Evangelie en bediening der sacramenten.

d. *Het staatkundig leven.* Het is duidelijk, dat ook deze kring zich heeft gevormd onder Gods directe leiding. Zie Gen. 9 : 6 en 11 : 5/9. Dit wordt bevestigd in Rom. 13. Doel en beperking van de taak der Overheid geeft Paulus aan in 1 Tim. 2 : 2. Verder wordt meer of min opzettelijk over de Overheid gesproken in Deut. 16 : 9, 1 Sam. 10 : 25, 2 Kron. 19 : 6, Ps. 23 : 10—12, 82 : 3—4, 101, Spr. 8 : 15, Jes. 49 : 23, Jer. 22 : 1—4, 1 Petr. 2 : 13—17.

N.

2. VRAAG.

Zijn wettelijke maatregelen tegen de economische overheersching der Joden gerechtvaardigd?

Aan deze vraag ligt ten grondslag de gedachte, dat de Joden door hun organisatie- of handelstalent en door hun energie een bevoorrechte positie innemen in het economisch leven. Is een wette-

lijke bescherming voor middelmatige bedrijven tegen concerns niet noodzakelijk?

Men hoort vaak ten opzichte van de Joden beweren: „Allerlei verschillen en dus zeker rasverschillen moeten bij de Christenen wegvallen.” Is dit niet een uitdrukking, die alleen op religieus en niet op politiek en economisch terrein toepasselijk is?

ANTWOORD:

Met betrekking tot de vraag, of er wettelijke maatregelen tegen de economische overheersching der Joden gerechtvaardigd zijn, zouden we het volgende willen opmerken.

Of er in ons land metterdaad sprake is van een economische overheersching der Joden is zeer dubieus. De gegevens, welke kortgeleden door Mr. BOON¹⁾ daaromtrent verstrekt werden, doen ernstige twijfel rijzen, of de feitelijke toestand klopt met de voorstelling, welke men in bepaalde kringen omtrent de positie der Joden tracht te wekken. Doch hoe dit ook moge zijn, naar ons oordeel heeft de Overheid de taak om niet alleen tegen de Joden maar tegen ieder, die op onrechtmatige wijze zijn medeburgers door economische maatregelen overheerscht, op te treden. De eerste stappen daartoe heeft de Overheid hier te lande reeds genomen, door de mogelijkheid te openen om z.g. ondernemersovereenkomsten, waaronder ook begrepen zijn overeenkomsten inzake trust en kartelvorming, onverbindend te verklaren. Wij meenen, dat er hier te lande geen aanleiding is om speciaal de Joden van onrechtmatige economische overheersching te verdenken. Er zijn Joden, maar er zijn ook vele christenen, die zich aan dat euvel schuldig maken. Het wil ons voorkomen, dat het eisch der rechtvaardigheid is, dat de Overheid zonder aanzien des persoons tegen onrechtmatigheid optreedt.

In de tweede plaats wordt gevraagd, of de bewering, dat allerlei verschillen, en dus zeker rasverschillen, bij de Christenen moeten wegvallen, een uitdrukking is, die alleen op religieus en niet op politiek en economisch terrein toepasselijk is.

Wij antwoorden het volgende.

Er kunnen omstandigheden zijn, dat men ook op kerkelijk terrein onderscheid moet maken tusschen de verschillende rassen. Zoo bv. in verband met gewoonten of hebbelijkheden van bepaalde rassen, waardoor het verkeer met andere rassen zeer wordt bemoeilijkt. Men denke aan het z.g. naturellenvraagstuk in Zuid-Afrika. Dat is soms niet anders mogelijk, omdat een kerk zich nu eenmaal beweegt temidden van een

¹⁾ Vaderland en Volk. Het antisemitisme een geestelijke kanker. De N.S.B. een gevaar voor Nederland, 1938.

wereld, die de bontste verscheidenheid op allerlei gebied oplevert. Met die werkelijkheid moet niet slechts het politieke en economische leven, doch, naar wij meenen, soms zelfs het kerkelijk leven tot op zekere hoogte rekening te houden.

De vraag is echter niet, hoe wij ons hetzij op kerkelijk gebied, hetzij op politiek of economisch terrein met betrekking tot andere rassen gedragen, doch de vraag is, in welke richting behoort ons denken en ons streven zich te bewegen. En hier nu staan wij principiëel tegenover alle richtingen, welke aansturen op rasverheerlijking eenerzijds en het verachten van de andere rassen aan den anderen kant. Dat er rasverschillen zijn aanvaarden wij. En wij houden met dit verschil rekening, voorzoover dit strikt geboden is, op welk terrein ook. Doch ons doel is niet om daardoor rasverheerlijking tot uiting te brengen. Doch wij aanvaarden integendeel die rasverschillen in de praktijk als noodzakelijk kwaad. En wij richten ons streven er juist op om de rastegenstelling niet te verscherpen, maar ze integendeel op alle terrein des levens zooveel mogelijk te overbruggen en den gruwel van den rassenhaat en het antisemitisme te bestrijden. Dit ligt ook volkomen in de lijn van het Christendom. En juist daarom moet dit beginsel van verbroedering tusschen de verschillende rassen in bijzondere mate op kerkelijk terrein tot uitdrukking worden gebracht.

Wij mogen ons daarbij echter niet tot het kerkelijk terrein beperken. De eisch van verbroedering der verschillende rassen geldt evenzeer voor het politieke en economische leven, al zullen daar uit den aard der zaak de eischen van de praktijk in sterkere mate als op kerkelijk terrein noodzaken tot een eenigermate uiteenlopende behandeling van personen van verschillende rassen.

Voor een land als het onze heeft dit alles niet veel beteekenis. Maar voor de Tropen en voor landen als Amerika en Zuid-Afrika, waar het zwarte ras een sterken invloed oefent, is het rassenvraagstuk van ouds zeer actueel geweest. En in zulke landen moet men, ook al streeft men naar een zooveel mogelijk aaneensluiten van de verschillende rassen, toch met de feitelijkheid der rasverschillen en rastegenstellingen rekening houden.

N.

3. VRAAG:

Voor eenigen tijd las ik in „De Standaard” een opmerking van Prof. JOSEPHUS JITTA „een Vrijzinnige kan geen, maar een geloovig Jood kan wel, antirevolutionair zijn.”

In verband daarmee is in onzen kring de vraag gerezen, of een Jood lid kan zijn der A. R. Partij. Volgens mijn meening niet,

omdat hij het Nieuwe Testament en Christus' Koningschap verwierpt. Gaarne hieromtrent nadere inlichting.

ANTWOORD:

Kwesties als de onderhavige hebben zich herhaaldelijk in de praktijk voorgedaan. En wij kunnen wel mededeelen, dat het enkele malen is voorgekomen, dat een orthodoxe Jood als lid tot een a. r. kiesvereniging toetrad en zelfs deel uitmaakte van het bestuur.

Nu kan men deze zaak bezien vanuit het standpunt van de partij en vanuit het standpunt van den persoon, die toetreding vraagt tot de a. r. partij.

Voor wat betreft de partij staat de zaak eenvoudig. Er zijn natuurlijk wel eens gevallen, dat men op grond van iemands levensgedrag bezwaar moet maken tegen toetreding als lid van de a. r. partij. Doch in het algemeen aanvaardt men toetredende leden zonder bezwaar. In gevallen van twijfel volstaat men met aan de toetredende leden nog eens uitdrukkelijk de vraag te doen, of zij het program van beginselen der a. r. partij ten volle onderschrijven. Dit is ook geschied in de bovenbedoelde gevallen. En in die gevallen hebben de toetredende leden geen bezwaar gemaakt, hun adhaesie aan den inhoud van het program van beginselen te betuigen. Met een dergelijke verklaring moet het bestuur van een a. r. kiesvereniging ons inziens genoegen nemen, tenzij zich bijzondere feiten voordoen, op grond waarvan men aan de waarachtigheid van de instemming twijfelen moet. Doch zulke feiten deden zich in de bedoelde gevallen niet voor. En wanneer zulke feiten zich niet voordoen, ligt het niet op den weg van een kiesvereniging om een onderzoek in te stellen naar de geloofsbelijdenis van een toetredend lid. Men moet er mee genoegen nemen, dat het toetredend lid instemming betuigt met het program van beginselen.

Vraagt men nu echter, of een orthodoxe Jood zonder zijn consciëntie geweld aan te doen toetreden kan tot de a. r. partij, dan zal o. i. niet alleen bij U, maar bij elk antirevolutionair wel eenige bedenking rijzen. Want gelijk u zelf reeds opmerkte, legt het program van beginselen aan de a. r. partij ten grondslag de beginselen van Gods Woord. En niet de beginselen van een gedeelte van Gods Woord, d. w. z. van het Oude Testament, maar van de geheele Heilige Schrift, ook en met name van de Evangeliën en van het verdere Nieuwe Testament. Reeds op dien grond valt te betwijfelen, of een orthodox Jood wel tot de a. r. partij kan toetreden.

Daarbij komt nog, dat blijkens verschillende andere programma-artikelen de a. r. politiek een christelijk karakter draagt. U denke b. v. aan het artikel inzake de Zondagsrust en Zondagsheiliging en aan dat inzake de zending in Indië. Voorts valt op te merken dat de a. r. partij zelfs in haar naam het vaandel van het christendom voert. Blijkens

art. 1 van het program van beginselen wordt de a.r. partij nog altijd naast a.r. ook christelijk-historisch genoemd. U denke voorts ook aan de practijk van onze vergaderingen en conferenties, die zich in gebed en toespraken onbewimpeld houden aan het christelijk karakter der a. r. partij.

Toch moet men op grond van het bovenstaande niet tot de conclusie komen, dat Joden, die toegetreden zijn tot de a. r. partij, als onoprecht moeten worden gekwalificeerd. Zulk een conclusie zou onjuist zijn. Het standpunt van dergelijke personen is aldus te omschrijven: de a. r. partij aanvaardt niet een bepaalde kerkelijke confessie. Zij spreekt zich alleen uit omtrent beginselen, welke aan Gods Woord ontleend zijn en voor de staatkunde beteekenis hebben. Welnu, een Jood, die toetreedt tot de a. r. partij, stelt zich op het standpunt, dat hij door zijn toetreding en door het onderschrijven van het program van beginselen niet aanvaardt een bepaalde confessie, en zelfs geen uitspraak doet omtrent de Heilige Schrift, bepaaldelijk omtrent het Nieuwe Testament. Het eenige, waaromtrent hij zich uitspreekt, is over de juistheid van de aan de Schrift ontleende beginselen der a.r. partij voor de practijk der staatkunde.

Nu kan men over de al of niet houdbaarheid van laatstbedoeld standpunt van meening verschillen. Doch men zal toch in elk geval moeten toegeven, dat er voor deze opvatting wat te zeggen valt. En juist omdat dit zoo is, klemt te meer de eisch, dat men van de zijde van de leiding van de partij niet verder gaat dan het vragen van instemming met het politiek program en zich van onderzoek naar godsdienstige belijdenis onthoudt.

N.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

PROF. DR. A. A. VAN SCHELVEN, *Marnix van Sint Aldegonde*. Uitg. N.V. A. Oosthoek's Uitg. Mij, Utrecht. 1939.

Een zoo gedocumenteerd werk over MARNIX, als prof. VAN SCHELVEN ons bezorgde, is mede met het oog op de aanstaande herdenking van dien grooten Nederlander, zeer welkom. Ongetwijfeld zal menigeen in onzen kring in 1940 over MARNIX moeten spreken. Wie in die omstandigheid verkeert, mag niet nalaten dit boek te bestudeeren. Na de — door vroegtijdigen dood van den auteur helaas onvoltooid gebleven — biografie van MARNIX door ELKAN was de studie over deze belangrijke figuur in onze vaderlandsche historie blijven rusten. Prof. VAN SCHELVEN heeft die leemte nu op zeer verdienstelijke wijze aangevuld.

Slechts tegen één conclusie van den schr. hebben wij eenig bezwaar n.l. als hij de beteekenis van MARNIX als staatsman lager aanslaat dan FRUIN, en de belgische historicus JUSTE hebben gedaan.

Voor ons ligt MARNIX' grootste beteekenis juist hierin, dat hij, als leerling van CALVIJN, diens staatkundige opvattingen over souvereiniteit, recht van opstand en de verhouding van kerk en staat als een der eersten in onze landen in toepassing heeft gebracht, daarbij rekening houdende met omstandigheden en practische mogelijkheden, hetgeen soms op het gewone volk en deszelfs leiders den indruk maakte van weinig doortastend en wijfelend optreden. Maar is hij daarom minder te waardeeren? Het komt mij voor, dat hierin niet het minst zijn staatsmanswijsheid tot uiting kwam. Zeker, MARNIX heeft bijzondere beteekenis als bevorderaar van het Calvinisme. Maar — en hierin verschil ik met den auteur — die beteekenis ligt niet alleen op theologisch en cultureel gebied, doch stellig in even groote mate ook op staatkundig terrein.

C. B.

* *
*

Met moet wel over een groot aantal vrije uren beschikken, wanneer men buiten z'n eigenlijke dagtaak de in de laatste maanden verschenen geschriften over de ordening en wat daarmee samenhangt, zou willen bijhouden. Er gaat schier geen maand voorbij, of een publicatie over dit onderwerp komt aan de markt. In de hierna volgende regelen willen

wij een poging wagen, degenen, die voor het ordenings-vraagstuk belangstelling hebben, mede te deelen, wat er in den loop van 1938 en 1939 verscheen.

Wij beginnen dan met

Dr. P. KUIN, *Ordering als maatschappelijk verschijnsel*.
Uitg. H. D. Tjeenk Willink en Zoon N.V. Haarlem
1938

omdat wij hier een verdienstelijke bijdrage hebben tot wetenschappelijk onderzoek van het ordeningsvraagstuk. De schr. geeft de volgende definitie: „ordering is het bewuste scheppen van geregelde verhoudingen tusschen sociale organen.”

Het opmerkelijke en tevens het aantrekkelijke van deze definitie is, dat daarbij onverschillig is de vraag, wie of wat het ordenende subject is, en dat hieruit niet noodzakelijkerwijze de conclusie getrokken behoeft te worden, dat „ordering” en „verdere uitzetting van de overheidsbemoeiing” vrijwel identiek zijn.

Instructief en overzichtelijk is het hoofdstuk, dat handelt over de ordering van bedrijfsverhoudingen in de practijk, waarin naast de crisismaatregelen ook besproken worden „overheidsmaatregelen van bredere strekking”, waarmede schr. het oog heeft op de Bedrijfsradenwet; de Wet tot het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten van 24 Mei 1935 S. 310 (door hem ten onrechte „orderingswet” genoemd); de Bedrijfsvergunningenwet en de Vestigingswet-kleinbedrijf.

Welke taak wil de schr. aan de Overheid nu toebetrouwen? Zij moet, volgens hem, de ordering bevorderen, waar het algemeen belang het eischt; bevorderen, dat is dan: het nemen van initiatief tot ordering, liefst via den bedrijfsraad, en bij meer uitgegroeide verhoudingen, middels een centralen economischen raad. Waarborgen tegen het overheerschen van groepsbelangen ziet Dr. KUIN in een krachtig, democratisch centraal gezag en de goede contrôle op de uitvoerende macht.

Voorts wijdt hij zijn aandacht aan de mogelijkheid van verstarring van het economisch leven door de ordering en aan de verhouding van nationale ordering en de internationale arbeidsverdeeling.

Wat ons vooral zeer verheugde, was, dat Dr. KUIN aan het einde van zijn analytische beschouwingen toch ook oog blijkt te hebben voor het verband van ordering en wereldbeschouwing, al moet daarbij aanstonds worden opgemerkt, dat wij met den schrijver van meening verschillen, wanneer hij op blz. 237 ons wil betoogen, dat het normatief gedeelte van een wereldbeschouwing „resulteert uit de inzichten in de geconstateerde werkelijkheid en de eischen, die men op grond van zijn wereldbeschouwing aan elke sociale werkelijkheid zou stellen.”

Terecht overigens constateert de schr. verschil van opvatting nopens

het ordeningsvraagstuk, al naar gelang men de liberale, de socialistische of solidaristische wereldbeschouwing huldigt.

Dit boek besluit met een uiteenzetting van de perspectieven en grenzen der ordening. Een waardevolle literatuurlijst vindt men op de laatste bladzijden.

Veel minder algemeen van opzet is

Dr. K. H. VAN BEEK. *Over collectief overleg in het bedrijfsleven; analytische beschouwingen over de ontwikkeling — voornamelijk in den landbouw.* Uitg. H. J. Paris, Amsterdam, 1939.

In dit werk vindt men een vrij dorre opsomming van de hier te lande bestaande vakverenigingen, zoowel van werkgevers- als van werknemerszijde (blz. 1—73); bepaaldelijk voor den landbouw (blz. 74—123).

Het tweede deel handelt vooral over de C. A. O. — en dan hoofdzakelijk voor de agrarische bedrijven.

De laatste drie bladzijden geven een samenvatting van den inhoud van het boek.

Nog een dissertatie, die zich bezig houdt met een, zij het zeer belangrijk, onderdeel van het ordeningsvraagstuk, is

Mr. Dr. S. MOK, *Het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van bepalingen van collectieve arbeidsovereenkomsten.* Uitgave H. D. Tjeenk Willink en Zoon N.V. Haarlem 1939.

Het verscheen als no. IV in de bekende serie *Nieuw Recht*, en is in twee deelen gesplitst. In het algemeene deel geeft de schr. de voorgeschiedenis, de inhoud en de beteekenis der wet, terwijl in het bijzondere deel een artikelsgewijze behandeling van de wet 24 Mei 1935. Stbl. 310 plaats heeft.

MOK beperkt zich tot een interpretatie van het positieve recht. De zeer gedocumenteerde bewerking van de stof (niet minder dan 7 blz. vult de lijst van geciteerde schrijvers!) wettigt de verwachting, dat dit proefschrift van den belezen auteur een standaardwerk zal worden voor allen, die in de practijk met het instituut van verb. en onverb. verklaren der C. A. O. te maken zullen krijgen.

Van beschouwingen over de sociaal-economische beteekenis der wet heeft de auteur zich onthouden.

Geheel anders van aard en opzet is de bundeling van de in *N. R. Ct.* en *Ec. Stat. ber.* verschenen artikelen van

Prof. Mr. A. C. JOSEPHUS JITTA. *Goede en slechte ordening.*
Uitg. Nijgh en van Ditmar N.V. Rotterdam 1939.

De heer JITTA is voorstander van ordening, maar alleen van goede ordening! In dit vlot gestyleerde boekje kan men tal van treffende opmerkingen lezen, die bij gepaste overweging wellicht menig „orde-naar” (dit woord in diskwalificeerenden zin gebruikt) nog tot inkeer kunnen brengen. De hooggeleerde schrijver, die als arbeidsbemiddelaar ons economisch leven van zeer nabij en in de praktijk kent, schroomt niet enkele wondeplekken in onze samenleving aan te wijzen en deze te cureeren met . . . peper en zout. Wie van „gekruid” houdt, kan hier smullen.

Minder gelukkig is een andere bundeling van eenige artikelen uit de *N. R. Ct.* uitgevallen en wel die van

Dr. A. DE GRAAFF, *Het Gilde en de ordening.* (Hoe de klok wordt teruggedraaid!). Uitg. Nijgh en Ditmar N. V. R'dam z. j.

Dit geschriftje, in uiterst gezwollen stijl, is historisch op tal van punten aanvechtbaar. Eén voorbeeld slechts: „durft lessen te trekken uit de geschiedenis, durft in te zien dat wat gij heden voorstelt door eeuwen heen is gewogen en te licht bevonden, verdedigd en in het leven geroepen door de zwakken, verworpen en weggetrapt door de generaties, welke de grondleggers van Nederlands welvaart zijn geweest” (blz. 4).

Wij adviseeren den schrijver eerst eens wat dieper studie te maken van het gildewezen. Maar dan moet hij een andere bril opzetten. Wie de geschiedenis alleen bezielt door het matglas van economisch-liberalistisch vooroordeel, ziet niet scherp.

Gunstiger mag ons oordeel luiden over

Dr. J. C. KRUISHEER, *De practijk der ordening. De Nederlandsche ordeningswetgeving voor het industriële bedrijfsleven en haar toepassing.* Uitgave H. J. Paris, Amsterdam 1939.

Hier vindt men een meer economische dan juridische commentaar op de wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten-1935 en de Bedrijfsvergunningenwet-1938, voorafgegaan door een beschouwing over de vraag, of ordening een middel is (kan zijn) ter vergrooting van de economische welvaart.

De slotbeschouwingen geven den indruk, dat de schrijver een voorzichtig man is. Hij waagt zich terecht niet aan voorspellingen nopens de mogelijk te verwachten resultaten dezer beide wetten. Uit hetgeen hij vertelt over de toepassing der wetten, blijkt wel, dat de regeering

haar orderingsbevoegdheid krachtens deze wetten met gepaste bedachtzaamheid hanteert. Zulks ter geruststelling van de anti-orderingsmensen.

Een van de belangrijkste boeken over het onderwerp, dat ons bezig houdt is zeker dat van

ED. VAN CLEEFF, *Sociaal-economische ordening. Een ideologisch-sociologische beschouwing van religieus standpunt*. Met een inleidend woord van Prof. Dr. J. TINBERGEN. Uitg. van Loghum Slaterus' Uitgeversmij N.V. Arnhem 1939.

Breder dan gemeenlijk geschiedt, heeft deze schr. zijn stof behandeld. Hij gaat uit van het criterium, dat „deze wereld zooveel mogelijk moet worden opgeheven in de richting van het Koninkrijk Gods,” en aan de normen, hieruit voortvloeiend, toetst hij verschillende geestesstroomingen, zooals individualisme, marxisme, communisme, fascisme, New Deal, R. K. Solidarisme, Nederl. protestantisme, Sombart, e. a.

De eerstgenoemde groepen worden „te licht bevonden”. De critiek b.v. op de sociaal-democratie van den schrijver (die zelf tot voor enkele jaren lid van de S. D. A. P. was, maar zich, gezien zijn religieuze overtuiging, daarin niet thuis gevoelen kàn) is treffend juist; iets, dat ons, die gewend zijn te denken in theologische — „op God gerichte” — denk-methoden, niet verbazen kan.

Wat de „Calvinistische” literatuur betreft, zij opgemerkt, dat de auteur met verschillende boeken van onze richting gelezen heeft, maar niet alles heeft begrepen. Dit zal stellig samenhangen met zijn nog te weinig doorgedrongen zijn in de calv. mentaliteit. Het moge ons troosten, dat hij voor de antirevolutionairen meer waardeering heeft dan voor de C. Hist. („Zij hebben geen eigen ideologie”, „het Barthianisme heeft het ontstaan daarvan nog eens extra tegengewerkt”; „het op een pro-en contra-brochure gelijkende C. H. orderingsrapport . . .” blz. 213—214. Inderdaad het klinkt niet bepaald vriendelijk, maar is overigens niet geheel onjuist).

Het aantrekkelijke in VAN CLEEFF'S boek is dit: hij onderzocht, toetst, en poogt hier en daar „het goede te behouden”. Zoo komt hij langs min of meer evolutionistischen weg van het individualisme naar een maatschappijbeschouwing, waarin de gedachte der sociale verantwoordelijkheid centraal is; naar een maatschappij-structuur, die zich kenmerkt door organische orde met functioneele organisatie; en dit alles geschiede dan door élite aristo-democratie, met maximum opvoeding en minimum dwang van overheidswege (blz. 256).

Het tweede deel van dit boek geeft een deductief betoog, dat op de hiervoren geschetste werkhypothese is opgebouwd. De plaatsruimte ontbreekt ons, dit tweede stuk in den breede te bespreken. Wij hopen in

de volgende jaargang daartoe de gelegenheid te vinden. Thans volstaan wij met het formuleeren van den wensch, dat dit boek in onzen kring vele aandachtige lezers vinde. Zij zullen op tal van bladzijden critiek hebben tegen een bepaalde formulering, maar hun eindoordeel zal zijn, dat zij een zeer waardevolle studie over een buitengewoon actueel onderwerp hebben gelezen.

C. B.

De Wieringermeer. Een studie van het bestuur en beheer der IJsselmeer polders door Dr. W. HUYGENS, uitg. Zuid-Holl. Uitg. Mij, Den Haag, 1939.

Souvereiniteit in Eigen Kring door Ds. C. VEENHOF, uitg. J. H. Kok N. V. te Kampen.

Tweede Christelijk Onderwijs Congres, gehouden te Bandoeng op 11 en 12 April 1939.

Final Report by the Right Honourable Sir. NEVILLE HENDERSON G. C. M. G., on the circumstances leading to the termination of his mission to Berlin, September 20. 1939.

Hitler Stap voor Stap 1933—1939, vertaald uit The Times van Dinsdag 26 September 1939.

De Derde Held door S. STEMERDING, uitg. De Unie „Een School met den Bijbel, 's Gravenhage, 1939.

De buitenlandsche politiek van de Sowjet-unie door Mr. J. HUIJTS, uitg. W. L. & J. Brusse N. V.

De huidige verhouding tusschen oorlog en vrede door Dr. H. PLESSNER, uitg. J. B. Wolters, Groningen, 1939.

Waar zijn de verstrooide stammen Israëls gebleven? door Dr. A. VAN DEURSEN, uitg. J. H. Kok N.V., Kampen.

De aspecten van het Openbaar Onderwijs in Ned. Indië, uitg. van het Hoofdbestuur van het Nederlandsch-Indisch Onderwijzers-Genootschap.

Lijst van Litteratuur nopens de Nederlandsche Bank in Tijdschriften, Dagbladen en Mengelwerken tot op 31 Maart 1939 verschenen, samengesteld door A. M. VAN DE WAAL, gedrukt in opdracht van de Directie van de Nederl. Bank N.V. bij J. H. de Bussy te Amsterdam, 1939.

De geschiedenis van den Sabbatsstrijd onder Gereformeerden in de zeventiende eeuw, door Dr. H. B. VISSER, uitg. Kemink en Zoon N.V. Utrecht 1939.

In Kuyper's lijn door C. VEENHOF, Geref. Pred., uitg. Oosterbaan en Le Cointre, Goes 1939.

Vijf en twintig jaren gemeentelijke financieele administratie en controle 1914—1939, bundel opstellen uitgegeven door het Centraal Bureau voor Verificatie en Financieele Adviezen der Vereeniging van Ned. Gemeenten bij de herdenking van zijn 25 jarige werkzaamheid, Den Haag, 1939.

Inkomens- en Vermogensverdeling door J. VAN DER WIJK, uitg. De Erven Bohn N.V., Haarlem 1939.

Handleiding en tabellen ter berekening van de aanslagen der Rijksinkomsten-, Gemeentefonds-, Vermogens- en Verdedigingsbelasting voor 1939/40, uitg. Drukkerij P. den Boer, Utrecht.

Het geld van alle tijden, door JOS. VAN WEL, uitg. Het Spectrum, Utrecht.

Napoleon, de mensch en dictator door G. BRUGMANS, J. M. Meulenhoff, Amsterdam.

De School en de geestelijke volksgezondheid, Verkorte lezing gehouden voor de Vereen. van R.K. Hoofden van Scholen in het Bisdom Haarlem, uitg. Charitatieve Vereeniging voor Geestelijke Volksgezondheid, Den Bosch.

N. V. L. Studieorgaan voor het luchtbeschermingsvraagstuk, Juli 1939, uitg. Nederl. Vereen. voor Luchtbescherming, 's Gravenhage.

23ste Jaarverslag 1938 Alg. Ned. Christelijke Ambtenaarsbond.

9de Jaarverslag 1938 van de stichting „Réveil Archief”.

Jaarverslag van den Chr. Boeren- en Tuindersbond in Nederland over 1938 met bijlagen.

Verslag betreffende de werkzaamheden en de financiën van den Nederlandschen Bond van Chr. Fabrieks- en Transportarbeiders over de jaren 1937 en 1938.

Wij hopen over niet al te langen tijd gelegenheid te hebben op enkele van deze boeken nader terug te komen.

VERSLAG

van de verrichtingen der
Dr ABR. KUYPERSTICHTING
gedurende 1938

BIJLAGE VAN : ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE
ORGAAN VAN DE Dr ABRAHAM KUYPERSTICHTING

VERSLAG VAN DE VERRICHTINGEN DER Dr A. KUYPERSTICHTING GEDURENDE 1938.

Sinds wij het vorig jaarverslag schreven is de politieke toestand op internationaal en nationaal terrein niet verbeterd.

De spanning, welke zich reeds in 1937 in de internationale verhoudingen deed gevoelen, werd nog in zeer belangrijke mate verscherpt, mede onder den invloed van gebeurtenissen als de bezetting van Oostenrijk door Duitschland, de ontbinding van den Tjecho-Slowakijischen Staat, den burgeroorlog in Spanje en den krijg in het Verre Oosten. En al neemt een kleine mogendheid als Nederland aan de ontwikkeling van den internationalen toestand geen actief aandeel, de gevolgen van deze ontwikkeling kunnen voor een land, dat zoowel in Europa als Overzee een bij uitstek kwetsbare internationale positie inneemt niet uitblijven.

Rekening moest gehouden worden met het feit, dat in de internationale politiek de gedachte van beslechting van geschillen langs den weg van het recht naar den achtergrond gedrongen werd en dat machtsvertoon en machtsuitoefening steeds sterker sprekende argumenten bleken te zijn bij het bepalen van de internationale verhoudingen. Van die erkenning werden door Regeering en Volk de consequenties aanvaard door nadere accentueering van onze zelfstandigheidspolitiek en door versnelling van het tempo van de versterking van onze weermacht.

Ook op nationaal terrein bracht het voorbijgegane jaar weinig hoopvolle perspectieven. Naast de zorg voor de bewapening stelde de werkloosheidsvoorziening geweldige eischen aan de publieke kassen. En de drang naar een zich nog steeds verder uitbreidende overheidsbemoeiing op sociaal en economisch gebied bemoeilijkte de Regeering en verzwaaarde ook in menig opzicht de taak van die partijen, welke op principiële of praktische gronden het staatsabsolutisme bekampen.

Tegen dezen veelszins somberen achtergrond treden echter een tweetal gebeurtenissen uit het afgelopen jaar naar voren, waarvan een lichtglans ook thans nog ons nationale leven verheldert. Wij bedoelen de geboorte van Prinses Beatrix en het veertigjarig jubileum van H. M. de Koningin.

Het is zonder meer duidelijk, dat vreugdevolle feiten, welke ons geheele volk in al zijn geledingen met blijdschap en dankbaarheid vervullen, ook aan de Kuyperstichting niet onopgemerkt zijn voorbijgegaan. Elk gebeuren van eenig beteekenis op nationaal of internationaal terrein doet zijn invloed gevoelen op het dagelijksch leven van het bureau der Kuyperstichting. Dat geldt van de bovengeschetste politieke ontwikkeling. Maar dat geldt niet minder ook van deze gebeurtenissen in het Koninklijk Huis.

Niet alleen in den dagelijkschen bureauarbeid, maar ook in het tijdschrift der Dr. A. Kuyperstichting „Antirevolutionaire Staatskunde” werd aan deze nationale gebeurtenissen aandacht geschonken. Zelfs hebben de redactie en de uitgever een speciaal nummer aan het Regeeringsjubileum van H. M. de Koningin gewijd. Doch ook hier ter plaatse willen we nog even deze feiten met warme sympathie in de herinnering terugroepen met de bede, dat God nog vele jaren H. M. de Koningin en Haar Huis voor ons land en volk moge sparen.

De mondelinge en schriftelijke verzoeken om voorlichting en lectuur of advies vertoonden in het afgelopen jaar goeddeels een weerslag van het politiek gebeuren in en buiten ons land. En wanneer bij het voldoen aan deze verzoeken getracht werd invloed op het politieke denken te oefenen, dan zat daarbij niet slechts voor de bedoeling om zonder meer zeer in het algemeen de beteekenis van de antirevolutionaire beginselen ook voor de praktijk van het staatkundig leven te doen gevoelen, maar dan was meer in het bijzonder het streven er op gericht juist datgene naar voren te brengen, wat in verband met de verschijnselen van den modernen tijd in nader uitgewerkten en concreten vorm de aandacht verdient.

Met name hebben wij hier op het oog ons streven om tegenover het beginsel van de machtspolitiek te plaatsen den eisch om, ook in het internationale leven, als richtsnoer te kiezen en — ondanks alles — te blijven vasthouden de gerechtigheid, welke in laatste instantie niet in menschelijk overleg of sentiment, doch in Gods Woord is te vinden.

En wanneer voorts bevorderd werd het steunen van ons landsbeleid, voorzoover betreft de handhaving van de zelfstandigheid tegenover het buitenland en het versterken van de weermacht, teneinde de aantasting dier zelfstandigheid te voorkomen en zoo noodig met wapengeweld te keeren, dan werd ook daarbij niet als uitgangspunt gekozen de gedachte van een nationaal egoïsme of een begeerte naar nationale machtsontwikkeling, doch de roeping om door middel van deze zelfstandigheidspolitiek en deze militaire maatregelen het beginsel der gerechtigheid te dienen.

Ook met betrekking tot sommige verschijnselen op nationaal terrein werd bij dezen arbeid met beslistheid positie gekozen. Zoo poogden

wij — met name ook door middel van het verstrekken van lectuur — in verband met het jubileum van H. M. de Koningin mede te werken aan de bevordering van de kennis van de beteekenis van ons Vorstenhuis voor ons land. En dat niet uitsluitend onder den invloed van sympathie voor onze Vorstin en Haar Huis, doch meer in het bijzonder om daardoor tegenover allerlei voor ons volksleven destructief werkende factoren datgene te steunen wat kan worden beschouwd als een plechtanker van onze nationale zelfstandigheid en vrijheid en als een schier onmisbare voorwaarde voor een krachtig bij Gods gratie uitgeoefend regeergezag in ons land.

Ook tegenover het opdringend staatsabsolutisme werd herhaaldelijk positie gekozen. En zulks onverschillig, of dit streven naar staatsalmacht zich poogde te ontplooiën op geestelijk en zedelijk terrein dan wel het cultureel, economisch en sociaal leven ter wille van vermeende volksbelangen onder een steeds verder reikende overheidsvoogdij zocht te brengen. Daarbij zat, wat het sociaal en economisch leven aangaat, uiteraard niet de wensch voor om toe te geven aan allerlei critiek, gericht tegen een overheidsbeleid, hetwelk in het sociaal of economisch volksbelang onder den drang van abnormale omstandigheden de grens van de normale overheidstaak moet overschrijden, doch het oogmerk was om telkens weer te doen blijken, dat de antirevolutionaire visie op deze overheidsbemoeiing een principiëel andere is dan die van openlijke of bedekte voorstanders van staatsabsolutisme. Tegenover de gedachte van staatsbemoeiing als een op zichzelf begeerenswaardig goed, werd immer weer de nadruk gelegd op de geheel tegenovergesteld antirevolutionaire opvatting, welke uitgaat van de goddelijk roeping van de maatschappij in hare verschillende natuurlijke, religieuze, cultureele en economische organen en organisaties en die bijgevolg, juist in verband daarmee, de marschroute harer politiek niet kiest in de richting van overheidsbemoeiing doch in verlevendiging van de geestelijke en zedelijke krachten van het maatschappelijk leven.

Dit is geen nieuwe, tot dusver onbekende beschouwing, doch een gedachtengang, welke altijd binnen den kring der Antirevolutionaire Partij, en soms ook daarbuiten, is naar voren gebracht. Alleen maken de verschijnselen van den modernen tijd, waarbij we met name op het oog hebben de geestelijke en moreele verslapping, zich uitend in het schuiven van de verantwoordelijkheid voor alle maatschappelijk leed van dezen tijd op de Overheid, de meening dat de Overheid door radicale maatregelen duurzaam alle werkloosheid kan opheffen, dat ze de industrieën en landbouwbedrijven nieuw leven kan inblazen, den nood van ouden van dagen en andere hulpbehoevenden volledig uit den weg kan ruimen en zoo verder — het meer dan vroeger noodzakelijk deze antirevolutionaire gedachte telkens weer te accentueeren en door

voorlichting en lectuurverstreking te doen doordringen en te versterken. En dat is met name in het afgelopen jaar doelwit en richtsnoer van het bureau der Kuypersstichting geweest.

Daarbij valt trouwens niet alleen te denken aan de landspolitiek. Ook in de gemeentepolitiek en zelfs, hoewel op minder in het oog loopende wijze, in de provinciale politiek herhalen zich dezelfde tegenstellingen. En aangezien het bureau der Kuypersstichting, als van ouds, ook in 1938 veel met het beleid der plaatselijke besturen in aanraking kwam, kon ook hier door voorlichting en advies vaak in dezelfde richting, als voren omschreven, invloed geoefend worden.

De meest voor de hand liggende gelegenheid daartoe was wel het feit, dat tal van kiesverenigingen, met name op kleinere plaatsen, ter voorbereiding van de raadsverkiezing maatregelen namen tot het vaststellen of herzien van een gemeenteprogram of het op andere wijze uitstippelen van de van antirevolutionaire zijde gewenschte richting van het plaatselijk beleid. Waar daartoe een beroep op het bureau der Kuypersstichting gedaan werd, kon een algemeene richtlijn worden verstrekt, welke in den regel, behoudens wijzigingen in verband met plaatselijke omstandigheden, werd gevolgd.

Vermelding mag in dit verband ook worden gemaakt van de nauwe samenwerking tusschen het bureau der Kuypersstichting en de zich steeds meer ontwikkelde organisatie van antirevolutionaire gemeentebestuurders. Behalve acht provinciale verenigingen van antirevolutionaire gemeentebestuurders is bij deze organisatie aangesloten de vereniging van calvinistische burgemeesters, wethouders en gemeentesecretarissen „Groen van Prinsterer”.

Deze organisatie nu heeft door middel van commissies en conferenties tal van vraagstukken aan de orde gesteld en doen behandelen, waarbij in den regel de medewerking van het bureau der Kuypersstichting werd gevraagd. Wij noemen hier het vraagstuk van de wethoudersverkiezing, dat van de verplichte aansluiting bij waterleidingen, de gezinspolitiek en de armenzorg en werkloozenzorg.

Voorts herinneren we aan het feit, dat ook de medewerking van het bureau aan het maandschrift „De Magistratuur”, dat sinds 1937 het orgaan is van genoemde organisatie, een belangrijk middel bood om de algemeene richtlijnen, welke we zooeven aangaven, te brengen onder de aandacht van een ruimeren kring van gemeentebestuurders en leden van Provinciale Staten dan die waarmede het bureau der Kuypersstichting regelmatig en rechtstreeks in aanraking komt.

Tenslotte willen we in dit deel van het verslag nog melding maken van onze — zij het ook bescheiden — relaties met Ned. Indië en het Buitenland.

Onze verstandhouding met de Christelijk Staatkundige Partij in Nederlandsch-Indië beperkte zich niet tot correspondentie en het

wederkeerig toezenden van publicaties, maar uitte zich ook herhaaldelijk in een bezoek van repatriërende Nederlanders. In verband met een actie tot stichting van een Propagandafonds in Ned. Indië werd door de Christelijk Staatkundige Partij contact gezocht met de Christelijk Historische Unie en de Antirevolutionaire Partij, terwijl ook de hulp der Kuyperstichting werd ingeroepen. Door het Bestuur der Kuyperstichting werd eenige tegemoetkoming in uitzicht gesteld.

Wat aangaat het buitenland werd correspondentie gevoerd met Nederlanders of buitenlanders, wonende in Zwitserland, Hongarije, Duitschland, Noord-Amerika, België en Argentinië.

Het was dus een zeer breed terrein, waarover zich de arbeid van de Kuyperstichting gedurende het afgelopen jaar uitstreckte. Ten aanzien van sommige onderwerpen was uiteraard die arbeid meer intensief dan ten aanzien van anderen. Doch, wanneer we het geheel overzien, dan is er toch — hetgeen uit de verder volgende gegevens nader zal blijken — aanleiding om te gelooven, dat deze arbeid, dank zij 's Heeren hulp, niet geheel onvruchtbaar is geweest en dat de Kuyperstichting door dien arbeid in de toekomst nog in meerdere mate zal beantwoorden aan het doel, hetwelk den oprichters voor oogen stond, d. i. om te midden van de bewogenheid van den tijd de kennis der eeuwige beginselen naar Gods Woord te verdiepen, de doorwerking en toepassing dier beginselen op het gebied van het staatkundig en maatschappelijk leven te bevorderen en den invloed dier beginselen onder de antirevolutionairen in Nederland in het bijzonder en op het Nederlandsche volk in het algemeen te doen toenemen.

Bestuur.

Op 20 October 1938 werd Zijne Excellentie J. J. C. VAN DIJK, penningmeester der Kuyperstichting, door den Senaat der Vrije Universiteit te Amsterdam in de jaarlijksche senaatsvergadering, ditmaal belegd in het Koloniaal Instituut te Amsterdam, honoris causa bevorderd tot doctor in de rechtswetenschap. Prof. Mr. V. H. RUTGERS voerde bij deze gelegenheid het woord en vestigde met name ook de aandacht op de verdiensten van den promovendus voor onze Stichting. Ook het Bestuur der Kuyperstichting greep deze gelegenheid aan om zijnen penningmeester een eenvoudig blijk van zijn groote waardeering en hartelijke toegenegenheid te doen toekomen. En ook dit verslag moge een woord van hulde en erkentelijkheid toevoegen aan hetgeen bij die gelegenheid is geschreven en gesproken.

Het Centraal Comité van Antirevolutionaire Kiesverenigingen en de besturen van de verschillende antirevolutionaire kieskringcentralen wezen, voor zoover zij dit nog niet ten vorige jaren hadden gedaan, in verband met de periodieke aftreding, opnieuw vertegenwoordigers aan in den Raad van Beheer der Stichting. Deze was eind December 1938

aldus samengesteld: Dr. H. COLIJN, voorzitter (benoemd door de Deputatenvergadering); Dr. J. J. C. VAN DIJK, penningmeester (idem); Mr. J. TERPSTRA, secretaris (benoemd door het Centraal Comité); Ds. M. VAN GRIEKEN, (idem); Dr. A. A. L. RUTGERS, (idem); Mr. P. E. BRIËT, (benoemd door den Kieskring Leiden); Mr. A. BRUCH, (idem Haarlem). Deze zeven leden vormen tezamen het Dagelijksch Bestuur.

Prof. Dr. J. SEVERIJN, (benoemd door het Centraal Comité); Ds. S. v. D. MOLEN, (idem); J. VAN ANDEL, (benoemd door den Kieskring 's Gravenhage); A. BAX Gzn. (idem Tilburg); Jhr. J. BEELAERTS VAN BLOKLAND, (idem Arnhem); W. J. DIRKMAAT, (idem Den Helder); Ds. E. J. BEENS, (idem Nijmegen); J. BOS Kzn., (idem Groningen); H. BOTTERWEG, (idem Utrecht); J. BUNING, (idem Assen); J. DEUTEKOM, (idem Amsterdam); J. TH. GOVERTS, (idem Zwolle); J. A. J. JANSEN MANENSCHIJN, (idem Dordrecht); H. J. VAN LONKHUYZEN, (idem Limburg); G. VAN DER PUTTE, (idem Zeeland); C. VAN RAAY, (idem Friesland); J. SCHOUTEN, (idem Rotterdam); C. G. DE JONG, (idem 's Hertogenbosch).

Localiteit.

Er werden wel enkele voorbereidende stappen genomen om te komen tot uitbreiding van de vergaderruimte, maar in verband met de daaraan verbonden kosten zijn de betreffende plannen tot dusver niet uitgevoerd.

Ten behoeve van de opberging van de jaargangen van tijdschriften en andere periodieken werd een afzonderlijk lokaal, behoorende tot het sousterrain van perceel Dr. Kuypersstraat 3, ingericht.

Centraal Bureau.

Personeel.

Aan Dr. C. BEEKENKAMP werd de titel van adjunct-directeur toegekend. Mutaties wat betreft het personeel hadden, behoudens vervanging van den jongsten bediende, niet plaats. Het bleef als volgt samengesteld:

Dr. J. W. NOTEBOOM, directeur, Dr. C. BEEKENKAMP, adj. directeur, Mr. H. VAN ANDEL, bibliothecaris en chef de bureau, Mej. W. A. DIJK en Mej. N. C. BREEDVELD, beiden werkzaam in het archief, Mej. H. J. STEVENS, assistente bibliotheek, Mej. L. H. KRÜGER, assistente penningmeester en bibliotheek, T. DOEDENS, huisbewaarder en J. A. VAN DER HEIDEN, jongste bediende.

Bibliotheek en Archief.

Ten behoeve van de bibliotheek ontvingen wij tal van boeken en tijdschriften ten geschenke, n.l. van Dr. H. COLIJN en Dr. J. J. C. VAN DIJK, terwijl ook de heer M. BUYSSE te Nijmegen, oud-hoofdredacteur

van „De Zeeuw” de bibliotheek met een waardevolle verzameling geschriften verrijkte. Naast een woord van erkentelijkheid aan deze schenkers, moge hartelijke dank worden gebracht aan den heer J. H. KOK te Kampen, die, evenals hij dit vroeger placht te doen, ook weer in 1938 van de bij hem verschijnende nieuwe uitgaven, voor zoover de inhoud daarvan voor het werk der Kuypersche stichting van belang is, een gratis-exemplaar voor de bibliotheek beschikbaar stelde.

Voorts werden door aankoop tal van geschriften aan de bibliotheek toegevoegd. In totaal 278; verdeeld over verschillende rubrieken bedroeg het aantal: staats- en administratief recht 33; staatsrecht buitenland 8; a. r. politiek 10; politiek buitenland en internationale politiek 17; Indië 16; geschiedenis 16; biographieën 15; democratie en dictatuur 8; jaarstatistieken en jaarverslagen 22; verzamelingen 12; provinciale zaken 11; gemeentezaken 5; sociale kwestie 10; economische politiek 8; economische vraagstukken 6; defensie 6; Koningshuis 7; ordening 3; werkloosheid 5; onderwijs 7; munt- en bankwezen 2; landbouwkwesties 4; middenstand 4; verkeer 1; geografie 2; theologie 2; rassenleer en antisemitisme 5; volkenrecht 3; burgerlijk recht 4; strafrecht 3; diversen 33.

De tot de bibliotheek behorende werken, welke, volgens beding bij den aankoop van Dr. A. Kuypers' bibliotheek, in bruikleen gebleven zijn bij Dr. H. H. KUYPER, bleven ook in 1938 in diens bezit. Op het oogenblik van het schrijven van dit verslag zijn echter deze werken — uitgezonderd enkele, welke nog werden nagezonden — weer in ons bezit. Dr. H. H. KUYPER zond ze terug met dankbetuiging voor het langdurig gebruik dezer geschriften.

In den loop van 1938 werd de reeds in 1937 begonnen contrôle van den catalogus en van de bibliotheek voortgezet.

Thans is een begin gemaakt met het controleeren van den tijdschriftencatalogus en van het gemeentearchief, hetgeen noodzakelijk is, niet alleen met het oog op het corrigeeren van de, bij het samenstellen en bij het gebruik van den catalogus en van dit archief, ingeslopen fouten, maar ook omdat tal van onderwerpen, naar gelang van hun toenemende of afnemende actualiteit, moeten worden gesplitst dan wel samengevoegd. Deze tijdroovende arbeid, waaraan in verband met gewone werkzaamheden niet regelmatig kan worden gewerkt, zal zich echter, evenals de contrôlearbeid ten behoeve van de bibliotheek over een vrij langdurige tijdsruimte moeten uitstrekken.

Het archief, bevattende de personendossiers, loopt nu terug tot en met 1936. Het ligt in het voornemen om ook vroegere correspondentie, welke thans nog chronologisch opgelegd is, aan deze dossiers toe te voegen. Doch dit geschiedt geleidelijk en min of meer incidenteel, naar gelang aanvulling van een bepaald dossier wenschelijk blijkt.

Vrij veelvuldig wordt door belangstellenden gebruik gemaakt van het Dr. Kuyperarchief. Dit geschiedt volgens de met de beheerders van dit archief getroffen regeling pas na overleg met en toestemming van Dr. H. H. KUYPER. Ook werd herhaaldelijk met zijn goedkeuring en met goedkeuring der Kuyperstichting de inhoud van tot het archief behorende brieven geheel of gedeeltelijk in publicaties overgenomen.

In het afgelopen jaar werd o.m. van het archief gebruik gemaakt door Dr. J. A. H. J. S. BRUINS SLOT te Adorp voor een studie over Keuchenius, door den heer C. BLOEMEN te Rijswijk (Z. H.) voor een studie over Schaepman, door Mr. B. DE GAAY FORTMAN te Amsterdam voor een studie over Elout van Soeterwoude, door Mej. C. E. HARMSSEN te 's Gravenhage voor de correspondentie van Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, door arts A. HIJMANS te Rotterdam voor een biographie van Dr. Hermanides, door den heer J. C. MOET te Vlaardingenvoor zijn dissertatie over Dr. Kuyper en het Hooger Onderwijs, door Dr. P. KASTEEL voor zijn dissertatie over Dr. Kuyper, door den heer G. D. SCHOLTEN te Johannesburg voor Dr. Kuyper's relatie met den Boerenoorlog, door Ds. G. Ph. SCHEERS te Alphen a. d. Rijn voor zijn boek over Dr. Hoedemaker en door Jhr. Dr. P. J. VAN WINTER voor zijn studie over de geschiedenis der Zuid-Afrikaansche republieken.

Naar aanleiding van een oproep onzerzijds in de bladen in Mei 1938 werden door verschillende personen correspondenties van en met Dr. Kuyper ten behoeve van het archief in originali of in afschrift afgestaan. Zoo ontvingen wij van Dr. F. L. VAN MUISWINKEL te 's Gravenhage de correspondentie van wijlen den heer C. Muiswinkel te Zwammerdam, van Jkvr. ELOUT VAN SOETERWOUDE te 's Gravenhage de brieven van Jhr. P. J. E. Elout van Soeterwoude, van Ds. K. OUSSOREN te 's Gravenhage die aan Ds. K. Oussoren te Opperdoes, van den kerkeraad der Geref. Kerk te Bedum die aan Ds. T. Bos te Bedum, van den heer F. P. DE GRAAF te Kapelle die aan den heer F. P. Uil te Kapelle, van den heer D. J. KRAYENBRINK te Aalten die aan den heer H. Ormel te Gendringen, van den heer C. H. B. BAKKER te Bussum zijn correspondentie met Dr. Kuyper, van Mevrouw SCHEPEL—KERDIJK te 's Gravenhage de correspondentie met Mr. H. Kerdijk te 's Gravenhage, van Mevrouw M. VELLEKOOP—BETGEN te Voorburg die met den heer M. Krayenbelt en van Prof. Dr. Ir. J. KRAUS zijn correspondentie met Dr. Kuyper.

Het spreekt vanzelf dat wij deze bereidwilligheid met groote ingegenomenheid hebben begroet. En gaarne willen wij dan ook hier een woord van hartelijken dank brengen.

De heer E. HOOGENDIJK te Voorburg, oud-ambtenaar bij het Rijksarchief, verschaftte ons afschriften van de correspondentie van Dr. Kuyper met wijlen Baron A. Schimmelpenninck van der Oye. Het ligt in het voornemen om door bemiddeling van dezen deskundige het archief met afschriften van de correspondentie van Dr. Kuyper met andere

vooraanstaande personen te completeeren. In verband daarmee zijn besprekingen gevoerd met Dr. H. H. KUYPER, teneinde meerdere zekerheid te verkrijgen, dat het beheer van het Kuyparchief te zijner tijd in handen gesteld wordt van het Bestuur der Dr. Kuypersstichting. Hoewel deze besprekingen nog niet geleid hebben tot een definitieve regeling, kan toch reeds thans worden medegedeeld, dat een voorziening van dezen aard bij Prof. KUYPER geen bezwaar heeft ontmoet.

In de opberging van de tot het archief behorende brieven en verdere bescheiden is nader voorzien door vervanging van de enveloppen, welke tot vóór kort voor opberging dienst deden, door archiefboeken, waarin de brieven worden vastgehecht. Daardoor worden beschadiging, slijtage en zoekraken voorkomen. Voorts zal, zoodra daarvoor gelegenheid is, een begin gemaakt worden met het vervaardigen van een analytisch register of het weergeven van een resumptie van den inhoud der stukken op het bestaand kaartenregister.

Lectuurverstrekking.

De lectuurverstrekking werd op den gewonen voet voortgezet. De samenstelling van den kring der lecturegebruikers demonstreert het karakter van de Antirevolutionaire Partij als volkspartij. Want uit alle deelen van het land, soms ook uit Indië of het buitenland, en uit alle rangen en standen bereikten ons lecturaanvragen.

Het aantal lectuurdossiers bedroeg 2048. Bepaalde onderwerpen trokken in verband met gebeurtenissen of bijzondere propaganda-acties in ons land of in het buitenland speciaal de belangstelling. Te denken valt hierbij aan het anti-semitisme, het vraagstuk C. H. of A. R., de gewetensvrijheid, de Bellamy-beweging en den arbeidsdienstplicht. De belangstelling voor de gemeente- en provinciale politiek hield uit den aard der zaak verband met de naderende provinciale- en gemeenteraadsverkiezingen.

Overigens raadplege men de hiervolgende opsomming van onderwerpen, waarbij we herinneren aan de opmerkingen, welke we reeds in het begin van dit verslag omtrent den arbeid der Kuypersstichting in het algemeen hebben gemaakt. De tusschen haakjes geplaatste cijfers geven het aantal lecturezendingen betreffende hetzelfde onderwerp gedurende 1937: a. r. politiek 82 (75); godsdienst en politiek 28 (26); gezag en vrijheid 21 (31); coalitie 8 (37); soevereiniteit in eigen kring 6 (10); a. r. partij 6 (11); r. k. politiek 6 (4); socialistische politiek 7 (9); godsdienst en socialisme 4 (2); grondwet en grondwetsherziening 6 (30); staatsrecht en staatsleer 13 (8); administratieve rechtspraak 2 (2); totstandkoming en werk van het zittend kabinet 20 (30); gemeentepolitiek en gemeenterecht 31 (13); gebied in den gemeenteraad 4 (4); gemeenteprogram 8 (1); publieke vermakelijkheden 11 (1); annexatie 3 (2); gemeentebedrijven 3 (2);

kerkelijke aangelegenheden 30 (51); kerk en staat 16 (12); biographie 72 (126); geschiedenis 21 (30); wijsbegeerte en geschiedenis 2 (5); ordening, bedrijfsorganisatie enz. 72 (76); democratie 27 (8); parlementair stelsel 10 (10); revolutionaire woelingen en recht van opstand 18 (2); defensie 49 (49); communistische e. d. politiek 9 (4); internationale politiek 14 (8); buitenlandsche politiek 9 (15); Volkenbond 11 (1); nationalisme 4 (5); Koninklijk huis en koningschap 25 (10); kiesrecht en verkiezingen 5 (16); economische vraagstukken 20 (11); economische politiek 13 (18); rationalisatie en mechanisatie 9 (5); kapitaal en kapitaalvorming 4 (5); crisiswetgeving 6 (1); trusts en kartels 3 (1); autarchie 1 (1); monetaire politiek 3 (10); financiën en belastingen 13 (7); landbouwvraagstukken 1 (3); pachtwet 11 (14); landbouworganisaties 3 (9); Indië 28 (29); schoolhygiëne 8 (6); vaccinedwang 6 (3); lijkverbranding 14 (9); bevolkingsvraagstuk 6 (7); christelijke maatschappijleer 3 (2); sociale wetgeving 10 (1); christelijk sociale beweging 18 (15); vakvereniging 2 (4); staatspensioen 20 (18); sociale verzekering 7 (8); werkloosheid 35 (28); armenzorg 6 (6); salarissen en loonen 8 (7); gezinspolitiek 25 (10); collectieve arbeidsovereenkomsten 3 (8); werkstaking 1 (2); middenstand 22 (15); loterij 3 (5); rechtswetenschap alg. 4 (1); straf- en tuchtrecht 5 (6); ouderlijke macht 2 (1); huwelijk en gezin 9 (15); vrouwenkwestie en vrouwenkiesrecht 18 (12); eigendom, vennootschappen e. d. 3 (13); journalistiek 4 (7); joodsche kwestie 38 (3); kunst 1 (3); calvinisme 14 (8); zondagskwestie 34 (27); zending 4 (5); wetenschap en geloof 5 (10); politieke partijen alg. 4 (3); S. G. P. 12 (29); Chr. Hist. Unie (vooral verschil met A. R. Partij) 37 (12); S. D. A. P. 4 (5); C. D. U. 22 (56); N. S. B. 17 (41); Vrijheidsbond 4 (2); Chr. Nat. Actie 1 (2); Lager onderwijs 30 (26); Hooger Onderwijs 4 (3); Jeugdbeweging 24 (19); Schoolvoeding en -kleding 8 (3); Opvoeding 16 (10); diversen 601.

Nieuwe onderwerpen: volksgezondheid 1; bankwezen 4; Provinciale Staten 23; Arbeidsdienstplicht 7; Overheid en geweten 14; Eugenetiek 2; V. D. Bond 10; Vloekverbod 4; Neo-Malthusianisme 9; Bellamy 38; Rassenkwestie 4; Wijsbegeerte 13.

Voorlichting en advies.

Voorts moge hier volgen een overzicht van de advies- en voorlichtingscorrespondentie betreffende diverse onderwerpen: ambtenaren 15 (13); ambtsgebed 4 (1); armenzorg 15 (24); annexatie 1 (1); autonomie 1 (2); A. R. Partij 9 (30); a. r. politiek 23 (4); arbeidsloon 3 (1); arbeidsdienstplicht 3; arbeidsbeurs 1; arbitrage 2; begraafwet en lijkverbranding 8 (4); bioscoop 3 (2); burg. recht 6 (4); bedrijfsorganisatie en ordening 4 (7); calvinisme 1 (2); christelijke maatschappijleer 2; crisis en crisismaatregelen 8 (4); collecteren en

venten 3; democratie 4; Dr. Kuyperarchief 5; econ. vraagstukken 2; economische politiek (steun kleine boeren) 7; eugenetiek 1; financ. verhouding Rijk en Gemeente 3; gemeentepolitiek 18 (30); gemeentebedrijven 9 (1); gemeenteprogram 5; gemeenterecht 17 (8); gemeente- en luchtbescherming 2; gemeentefinanciën w. o. belastingwezen 7 (2); godsdienst en politiek 1; grond- en woningpolitiek 12 (9); hinderwet 1; huwelijk en gezin 3 (3); intern. politiek 3; jeugdbeweging 1; joodsche kwestie 3; Kerk en Staat 4; kerk. aangelegenheden 2 (11); kiesrecht en verkiezingen 10 (24); koloniën 1 (4); Koninklijk Huis en koningschap 9 (5); landbouwaangelegenheden 1 (4); leeszalen en bibliotheek 1 (2); medezeggenschap 1; militaire aangelegenheden 6 (4); neo-malthusianisme 1; Onderwijs (lager) 30 (23); onderwijs (hooger) 2; onderwijs (middelbaar) 2 (3); onderwijs (vak) 1 (2); overheid en geweten 2; politie 1 (1); pol. partijen div. 3 (2); S. G. P. en H. G. S. 2 (3); C. D. U. 2 (5); N. S. B. 1; politiek (r. k.) 1; radio 1 (1); Prov Staten 4; rijksfinanciën 6 (3); staatspensioen 6 (2); schoolartsen 2 (3); schoolvoeding en -kleeding 8 (4); social. politiek 2; soc. verzekering 6 (4); staatsrecht en staatsleer 12 (13); schoolgeldheffing 2; trust en kartels 1; vaste lastenontwerp 1 (3); verkeer 4 (10); volksgezondheid 2; vrouwenkwestie 2 (1); wethouders (pensioen) 2 (1); winkelsluiting 2 (4); werkloosheid 14 (15); werkverschaffing 3 (6); wijsbegeerte 3; kabinet 2; publieke eerbaarheid 2; publieke gemakkelijkheden 7 (3); Fonds Bijz. Nooden 4; rassenkwestie 2; diversen 70 (185).

Daarbij zij opgemerkt, dat tal van nota's o. a. betreffende regeeringsbeleid, werkloosheid, buitenlandse politiek, gezinspolitiek en belasting, provinciale politiek, inkomens, vermogens en belastingdruk, echtscheiding, socialistische controversen, het plan-Westhoff, benevens tal van literatuurlijsten werden samengesteld en bij leatuurverstreking werden benut.

Een nota over gemeentepolitiek zal binnenkort als supplement op het indertijd door ondergeteekende geschreven boek over antirevolutionaire gemeentepolitiek bij de firma J. H. Kok te Kampen het licht zien.

Contact met andere organisaties.

Ten behoeve van het Centraal Comité van Antirevolutionaire Kiesverenigingen werd een uitvoerige nota samengesteld betreffende de resultaten van het samenwerken van de Antirevolutionaire Partij met andere partijen door middel van het indienen van een gezamenlijke kandidatenlijst bij de gemeenteraadsverkiezingen in gemeenten, welke niet in kieskringen zijn verdeeld. Mede naar aanleiding van de gegevens dezer nota werd door het Centraal Comité tot de kiesverenigingen een circulaire betreffende deze aangelegenheid gezonden.

Deelgenomen werd aan de huldiging van den heer R. A. DEN OUDEN, adjunct-secretaris van het Centraal Comité ter gelegenheid van zijn zeventigsten verjaardag.

Tezamen met de heeren WAGENAAR, VAN DEN HEUVEL en VAN DIJKEN stelde Dr. BEEKENKAMP zich beschikbaar voor het geven van een cursus aan de leden van de propaganda-club MOBIEL.

Namens de Kuiperstichting had ondergeteekende zitting in het Bestuur van het Verband van Vereeniging van Antirevolutionaire Gemeentebestuurders in Nederland en nam hij ook deel aan de werkzaamheden van verschillende door die organisatie ingestelde commissies.

Ten behoeve van het orgaan van den Bond van Meisjesvereeningen op Geref. Grondslag werd een leidraad over de antirevolutionaire beginselen geschreven en reeds goeddeels in dat orgaan gepubliceerd.

De vijftigste jaarvergadering van den Bond van Jongelingsvereeningen op Geref. Grondslag, de toogdag van de A.R.J.A., de jaarvergadering van het Verband van Antirevolutionaire Propagandaclubs en het zomercongres van de Calvinistische Studentenbeweging werden bijgewoond.

Voorts werd ook deelgenomen aan den arbeid van tal van buiten den kring der antirevolutionairen staande organisaties, waarvan we slechts noemen de Staatscommissie voor de werkloosheid en de Nederl. Vereeniging voor Gemeentebelangen, ten wier behoeve ondergeteekende een praeadvies opstelde betreffende samenvoeging van kleine gemeenten.

Wetenschappelijke studie.

Mr. F. BOESENKOOL, wiens studie over Thomas van Aquino goeddeels is voltooid, heeft door omstandigheden nog geen gelegenheid gehad het resultaat van zijn studie zoover klaar te maken, dat reeds eerlang publicatie is te verwachten. Echter kan, onvoorziene omstandigheden voorbehouden, de voltooiing van dit werk in den loop van dit jaar worden tegemoet gezien.

Het werk zal, behalve een beschrijving van het leven en de tijdsomstandigheden van Thomas van Aquino, behelzen een uiteenzetting van de wijsgeerige grondslagen van diens theorie, en van zijn opvatting nopens recht en zedelijkheid, unitas ordinis, familieverbanden, kerkverband en onderlinge verhouding der staten, waarbij de stof uiteraard niet slechts thetisch maar ook critisch zal worden behandeld.

Wat de andere door de Kuiperstichting verstrekte studie-opdrachten aangaat, zij opgemerkt, dat Mej. Dr. G. H. J. VAN DER MOLEN na een voorloopig oriënteerende studie betreffende den calvinistischen theoloog en jurist Beza zich thans bezig houdt met het bestudeeren van zijn omvangrijke correspondentie, welke zich hoofdzakelijk bevindt

in archieven te Straatsburg, Genève en Parijs. Het valt natuurlijk voorshands nog niet bij benadering te zeggen, wanneer deze zeer omvangrijke en tijdroovende studie zoover zal zijn voltooid, dat de resultaten daarvan voor publicatie in aanmerking komen.

De publicatie van de GROEN-correspondentie, ten behoeve waarvan door de Kuypersstichting een financieele bijdrage werd in uitzicht gesteld, ondervond stagnatie tengevolge van meeningsverschil tusschen de bewerkers en het bureau voor 's Rijks Geschiedkundige Publicaties. De daardoor ontstane moeilijkheden waren aan het einde van het vorig jaar nog niet uit den weg geruimd. Een bespreking met de bij deze uitgave geïnteresseerden kon als gevolg van allerlei tegenwerkende omstandigheden tot dusver nog niet plaats vinden. Het ligt echter in het voornemen om zoo spoedig mogelijk een dergelijke bespreking te houden, teneinde — voor zoover niet reeds het tijdsverloop voldoende apaiseerend werkt — door overleg de voortzetting van deze uitgave weder vlot te krijgen.

Indertijd werd vanwege de Kuypersstichting de tot standkoming van het belangrijk proefschrift van Dr. P. PRINS aangemoedigd, o. a. door het in uitzicht stellen van eenig subsidie. De definitieve regeling van dit subsidie liet evenwel nog op zich wachten. In 1938 werd ook in deze zaak voorzien.

Herhaaldelijk werden besprekingen gevoerd om te komen tot een verdere publicatie van de Kuypersbibliographie van wijlen Dr. J. C. RULLMANN. Twee deelen van deze publicatie zijn verschenen. De copie van het laatste deel werd door den samensteller nog tijdens zijn leven persklaar gemaakt.

Deze besprekingen hebben tot dusver nog niet tot een bevredigend resultaat gevoerd in verband met de hooge drukkosten en de geringe verkoopmogelijkheid. Zoodra echter blijkt, dat er in eenigszins ruimeren kring voldoende belangstelling bestaat voor de voortzetting van deze uitgave, zal deze zaak opnieuw worden ter hand genomen.

Tenslotte willen we nog in het bijzonder de aandacht vestigen op de in 1938 verschenen biographische studie over Dr. KUYPER, waarmede de heer P. KASTEEL, parlementair redacteur van De Maasbode, de graad van doctor in de politieke en sociale wetenschappen aan de R. K. Universiteit te Leuven verwierf. Dit boek, hetwelk vooral het politieke optreden van Dr. KUYPER behandelt, inzonderheid zijn verhouding tot andere staatslieden, met name tot Mgr. SCHAEPMAN en Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN, is vrucht van een zeer uitvoerige archiefstudie en dankt vooral daaraan zijn waarde. Door het ter inzage beschikbaar stellen van het Kuypersarchief kon het Bestuur der Kuypersstichting in samenwerking met de beheerders van dit archief den schrijver eenigen steun bieden bij het tot stand brengen van dit, ook wegens den vlotten en levendigen stijl, terecht zeer geprezen boek.

Tijdschrift der Kuypersstichting.

In verband met het teruglopend aantal abonné's werd gedurende 1938 veel zorg geschonken aan de propaganda. Tot tal van personen werden brieven gericht, waarin hun aandacht op het tijdschrift gevestigd werd. Een enkele maal werd gebruik gemaakt van de pers om door middel van een advertentie lezers te trekken. En — ongevraagd — werd ook in de gewone rubrieken der dagbladen herhaaldelijk belangstelling gewekt voor het tijdschrift en voor bijdragen, die in het tijdschrift waren gepubliceerd.

Het resultaat van deze actie was dan ook het toetreden van een aantal nieuwe abonné's. Echter stond daartegenover weer het bedanken van oude abonné's, zoodat uiteindelijk het aantal betalende abonné's op 31 December 1938, vergeleken bij het jaar tevoren, eenigen teruggang vertoonde. Dat aantal was voor wat betreft de maandelijksche uitgave: 924 (vorig jaar 952); voor wat betreft de driemaandelijksche uitgave 340 (vorig jaar 354).

Een nieuwe propaganda-actie in het najaar van 1938, waarvoor de heer KOK welwillend beschikbaar stelde een aantal exemplaren van het gedenkboek „Schrift en Historie” bracht intusschen voor 1939 ongeveer 200 nieuwe abonné's. En deze actie wordt ook ten aanzien van de kwartaal-editie in 1939 voortgezet.

Dankbaar voor hetgeen de antirevolutionaire pers ten behoeve van het tijdschrift doet door nu en dan de aandacht op den inhoud te vestigen, meenen wij toch op haar, inzonderheid op de weekbladen van antirevolutionaire richting en op de organen van met de Kuypersstichting sympathiseerende organisaties, een beroep te mogen doen, teneinde bij den voortduur regelmatig in hare kolommen op te wekken om als lezer tot het tijdschrift toe te treden.

Nog te veel organisaties van antirevolutionaire richting, leden van publieke colleges en andere personen, die een meer vooraanstaande positie bekleeden, kennen het tijdschrift niet of nauwelijks. Indien zij dit deel van het werk der Kuypersstichting steunen door zich als abonné te doen inschrijven, verschaffen zij zich een middel tot studie en voorlichting, hetwelk naast de dagelijkse lectuur van de antirevolutionaire dagbladpers in dezen bewogen tijd niet mag worden gemist, terwijl zij tevens de bestaanszekerheid van het tijdschrift in belangrijke mate verhoogen.

Behalve de gewone rubrieken, waaronder begrepen de rubriek, waarin actueele adviezen van het bureau der Kuypersstichting worden gepubliceerd, willen we van de in het tijdschrift gepubliceerde bijdragen noemen, die over het werkloosheidsvraagstuk, de praktijk van de wet op de ondernemersovereenkomsten, de Zondagsrust in Ned. Indië, den arbeid van gehuwde vrouwen, de spoorwegstakingen van 1903, het wetsontwerp vereeniging en vergadering, 's Rijks financiën

en het verlicht despotisme. In het jubileumnummer ter gelegenheid van het veertigjarig jubileum van H. M. de Koningin verschenen, behalve een woord ter inleiding van den heer SCHOUTEN, bijdragen over de Kabinetten en de Kamerfracties tijdens de regeering der Koningin, de ontwikkeling van ons constitutioneele stelsel, de sociale ontwikkeling, de defensie, het partijwezen, benevens een lectuuroverzicht.

De kwartaaleditie gaf o. m. bijdragen van Mr. B. DE GAAY FORTMAN over Elout van Soeterwoude, van Mr. J. VAN ANDEL GZN. over het echtscheidingsvraagstuk, van Dr. J. C. H. DE PATER over Marnix van Sint-Aldegonde, van Dr. H. KROESKAMP over Burke, van Mr. B. COLENBRANDER over mechanisatie en werkloosheid en van Prof. Mr. P. A. DIEPENHORST over gezinspolitiek.

De Directeur:

NOTEBOOM.

's Gravenhage, Mei 1939.

Balans der Dr. A. Kuyper richt

ACTIEF:

't Kuyperhuis	f	1.—
Huis Dr. Kuyperstraat no. 3	-	1.—
Meubilair	f 379.26	
Afschrijving	- 378.26	
	<hr/>	1.—
Bibliotheek	f 1293.93	
Afschrijving	- 1292.93	
	<hr/>	1.—
Effecten	-	29400.—
Leeningen aan Scholen — waarborgsommen	-	189535.52
Leeningen aan Scholen — hypotheken	-	80775.—
Hypotheken aan Particulieren	-	430851.—
Leeningen aan Particulieren	-	24.75
Amsterdamsche Bank	-	63417.98
Postcheque- en girodienst	-	12993.35
Kas 't Kuyperhuis	-	1092.67
Debiteuren	-	2132.98
Interest	-	7887.46
	<hr/>	
	f	1082714.71
	<hr/> <hr/>	

Exploitatierkening der Dr. A. Kuyper richt

UITGAVEN:

Salarissen	f	17834.28
Bibliotheek (afschrijving)	-	1292.93
Bindwerk	-	170.78
Abonnementen	-	846.10
Kosten Wetensch. Studie	-	6233.37
Meubilair (afschrijving)	-	378.26
Huish. onkosten	-	1398.50
Onderhoudskosten	-	1734.89
Algemeene onkosten	-	148.84
Belastingen	-	3364.30
Assurantiën	-	148.45
Kantoorbehoeften	-	655.74
Porti, telefoon en telegraaf	-	712.76
Verlichting, verwarming, waterl.	-	966.43
Reis- en verblijfkosten	-	182.07
Propaganda	-	54.03
Pensioenpremie en sociale verz.	-	1127.69
Correspondentschappen	-	64.35
Dr. A. Kuyper-Archief	-	94.10
	<hr/>	
	f	37407.87
	<hr/> <hr/>	

Rekening per 31 December 1938

PASSIEF:

Kapitaal	f 1002603.68
Reserve (algemeen)	f 62731.99
Reserve voor koersverschillen	- 12023.61
	<hr/>
	- 74755.60
Crediteuren	- 5355.43

f 1082714.71

Rekening over het jaar 1938

ONTVANGSTEN:

Interest	- f 33998.70
Huren	- 1442.50
Dr. A. Kuyperherdenking	- 258.74
Diversen	- 5.—
Nadeelig saldo	- 1702.93

f 37407.87

De Commissie, benoemd door den Raad van Beheer der Dr. Abraham Kuypersstichting om overeenkomstig art. 15 van het Huishoudelijk Reglement van dien Raad advies uit te brengen over de rekening en verantwoording van den heer Penningmeester, heeft de eer te rapporteeren:

ten eerste, dat zij de balans en exploitatierekening met totaaltellingen van respectievelijk *f* 1.082.714.71 en *f* 37.407.87, gedateerd 15 Juni 1939 en geteekend door den Penningmeester, heeft vergeleken met de boekhouding, de daarop betrekking hebbende bescheiden ten deele heeft gecontroleerd en heeft bevonden, dat de cijfers van de balans en exploitatierekening overeen komen met de boekhouding en de geraadpleegde bescheiden, en dat de boekhouding zeer nauwgezet en overzichtelijk is gevoerd;

ten tweede, dat zij er zich van overtuigd heeft, dat de in de balans opgenomen effecten voor een waarde van *f* 294.000.— aanwezig waren in de safe bij de Amsterdamsche Bank te 's Gravenhage. Bij dit onderzoek bleek voorts, dat in gemelde safe mede aanwezig waren de stukken betrekking hebbende op de uitstaande leeningen voor waarborgsommen aan scholen, hypotheeken aan scholen en aan particulieren, onderscheidenlijk ten bedrage van *f* 189.535.52, *f* 80.775.— en *f* 430.851.—.

Aanwezig en in orde werden bevonden de acten van genoemde leeningen en hypotheeken, alsmede de bijbehorende stukken als borderel, assurantiepolis en de verklaring bedoeld in art. 297 Wetboek van Koophandel.

De reserve voor koersverschillen liep op tot *f* 12.023.61 als gevolg van koerswinsten bij verkoop van effecten, terwijl de algemeene reserve terugliep tot *f* 62.731.99 als gevolg van een nadeelig exploitatiesaldo. Deze laatste reserve is altijd nog noodig als veiligheidsfactor.

De Commissie adviseert de rekening en verantwoording van den Penningmeester, onder bijzondere erkentelijkheid voor het door hem gevoerde beheer, goed te keuren.

's Gravenhage, 20 Juli 1939.

JHR. J. BEELAERTS VAN BLOKLAND
H. BOTTERWEG
J. DEUTEKOM.